PONS STRIGONIENSIS

STUDIA

MC
159.568

Kovács Anna

A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN A DUALIZMUS KORÁBAN (1867–1918)

Scientia et fidelitate

PONS STRIGONIENSIS
STUDIA

PONS STRIGONIENSIS

Studia

VI.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztika – Közép Európa Intézete és
Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoportjának sorozata

Sorozatszerkesztő
Käfer István

1. Ivan Halász
CIRKEV, NÁROD, ŠTÁT
Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)

2. DEO GRATIAS
A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem
millenniumi ünnepi találkozója

3. Jozef Haľko
A CSEHSZLOVÁK SZAKADÁR KATOLIKUS AKCIÓ
Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti
egyházzá formálására Csehszlovákiában

4. NOVÉ INTERPRETACE ČESKÉHO BAROKA
A CSEH BAROKK ÚJ INTERPRETÁCIÓI
Sborník z mezinárodní konference, Piliscsaba, 12.–13. května 2003
Nemzetközi konferencia, Piliscsaba, 2003. május 12–13.

5. József Borovi
ROZDELENIE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY

6. Kovács Anna
A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN
A DUALIZMUS KORÁBAN (1867–1918)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport

Piliscsaba–Esztergom, 2006

Kovács Anna

A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN A DUALIZMUS KORÁBAN (1867–1918)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Szlavisztika – Közép-Európa Intézet
Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport

Piliscsaba–Esztergom, 2006

A kötet megjelenését támogatta

Pro Cultura Urbis Közalapítvány
Budapesti Szlovák Önkormányzat
Fővárosi Önkormányzat
Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma
Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete
Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért

Szerkesztette és a szöveget gondozta Mészáros Andor

Fordította Halász Iván és Káša Péter

A kötetben szereplő archív anyagokat az alábbi intézmények
bocsátották rendelkezésünkre

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, Martin
(4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 29, 30 és 31-es számú képek)
Evangélikus Országos Levéltár (3, 12, 24 és 25-ös számú képek)
Magyar Országos Levéltár (2 és 20-as számú képek)
Országos Széchényi Könyvtár (1, 2, 5, 6, 27 és 28-as számú képek)
Budapest Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum (8, 26-os számú képek és a borítókép)

© Kovács Anna, 2006
© Translation Halász Iván, Káša Péter, 2006

MC 159.568
OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
2007

HU ISSN 1588–2322
ISBN 963 9206 23 7

A címlapon a Baross utca és József krt. sarka, 1898

Felelős kiadó Szelestei Nagy László dékán

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában
Felelős vezető ifj. Nagy László

Tartalomjegyzék

Beköszöntő 7
Bevezetés 10

I. A főváros etnikai arculata. A szlovák közösség a dualizmus korában 13

1. Budapest lakosságának anyanyelvi megoszlása 14
1.1. A Budapestre költöző szlovákok származási helye 15
1.2. Budapest népességének anyanyelve, nyelvismerete 16
2. A budapesti szlovákság területi megoszlása 17
3. A szlovák népesség foglalkozási megoszlása 18
4. A budapesti szlovákság műveltségi állapota, iskolázottsága 20
5. A budapesti szlovák lakosság felekezeti megoszlása 23

II. Józsefváros, a budapesti szlovákok legjelentősebb „szigete" 25

III. A budapesti szlovák közösség társasági élete 31

1. A budapesti szlovák közösség társasági központjai 33
1.1. A polgári családi központok 36
1.2. Vendéglők, kávéházak 38
1.3. Egyházi intézmények, templomok 41
1.4. A budapesti szlovák politikai és értelmiségi körök reprezentásai és tevékenységük 44

IV. A budapesti szlovák egyesületek 65

1. A budapesti szlovák egyesületi élet a dualizmus korában 70
2. Az egyesületek tevékenység szerinti csoportosítása 71
3. A budapesti szlovákok egyesületi életének kezdetei 78
4. A Szlovák Egylet és Irodalmi Szakosztálya 81
4.1. A Szlovák Egylet Irodalmi Szakosztályának tevékenysége 91
4.2. A Jótékony Nőegylet 96
4.3. A Budapesti Katolikus Munkáskör 100
4.3.1. A Katolikus Munkáskör tevékenysége 105
4.3.2. A katolikus közösség helyiségei 108
4.3.3. A nemzetiségi politika hatása a szlovák katolikus közösségre 109
4.4. Kriváň-asztaltársaság 110
4.5. A rendőrhatóság megfigyelései 111
4.6. A szlovák munkások Budapesten 113
4.6.1. A cseh és szlovák munkásegyletek 118
4.6.2. Szlovák nyelvű munkássajtó 128
4.7. Szlovák dalkörök és működvelő színtársulatok 131
4.7.1. Énekkarok 131
4.7.2. A működvelő színjátszás 137

Összegzés 140
Rezümé 144
Mellékletek 146
Mutatók 153

Beköszöntő

Pest-Buda szlovák etnikuma nem útlevéllel érkezett az ország fővárosává váló hármasvárosba. Annyira nem, hogy a XVI. századtól nyoma van a szlovák históriás énekekben Budának mint a haza, a független ország szimbólumának. Népdalok tanúsítják a szlovákság meghitt, természetes viszonyát Pest-Budához. Az ország magyar etnikuma nem alkotott népdalokat a városról. Amikor az magyarosodott, már nem a folklór volt időszerű. A kapitalizálódó, modernizálódó és ezért magyarosodó fővárosban 1867 után a több tízezres szlovák közösség nagyrészt asszimilálódott. Elvesztette etnikai sajátosságait, akár a vidékről beözönlő magyar etnikum. Csakhogy a szlovák nyelvvesztés teljes, a magyar csak a tájnyelvi elemek eltűnése volt.

A szlovákságtudomány hungarus elemeit tárgyaló hungaroszlovakológia izgalmas része a budapesti szlovákok tanulmányozása. Ez sem vizsgálható a mai szellemi-politikai helyzet szemszögéből és terminológiájával. A szlovák kultúra szuverén belügye ez, amivel azonban mind a mai napig olyan nemzeti identitás alapján próbált foglalkozni, ami az adott korra nem érvényes.

Kovács Anna tanulmánya eredeti anyagokra épül, ami a téma alapművévé teszi, de még mindig nem monográfia.

Az utóbbi kerek másfél évszázad, a jelent is beleértve, a nemzeti és más értékek átalakulásának kora. A nemzetből különösen is hiányzik a mások tisztelete, megbecsülése, netán szeretete. A budapesti szlovákok múltja lehet bosszúért kiáltó exodus, a vezető személyiségek lehetnek szlovák nemzethagyók. De a szlovákok múltja lehet a Gondviselés által mára rendelt viszonyok igazítása, újraértelmezése. A mai szlovákokban is mélyen él egykori fővárosuk szeretete. A szlovák nemzeti történelem olyan eseményei, folyamatai zajlottak itt, amelyek a mai országhatárok alkalmazásával végzetesen vakvágányra kényszerítik napjaink szlovák identitástudatának alakulását.

Szent Adalbert Kutatócsoportunk és benne a budapesti szlovákok kötete tulajdonképpen bocsánatkérés és megbocsátás. Ami a jóakaratú emberben keletkezik, amikor megismerkedik egykori testvérnépünk, mai országszomszédunk múltjának egy darabjával. A házak, az utcák megmaradtak, néhol már emléktáblákkal is találkozunk. A régi testvériség meg is újulhat, és valóságos határaink dőlése után a szellemiek is megszűnhetnek.

Käfer István

Za mnou, výborní chlapi! Po málo dňoch
pôjdeme k otcovi vlasti, tam, kde Dunaj
nosí slovenské vody a v ohromných
putách nad nimi čušia Tatier žuly,
v hluku národov večité oddávky
sláviac hrdého Budína s mladuchou
strojnou v uhorskom diadéme, Pešťou;
tam zanesieme listinu tú našu –
tento testament Svätého Martina –

Andrej Sládkovič: Svätomartiniáda*

* Szentmartiniáda: Utánam, kiváló férfiak! Néhány nap múlva / a haza atyjához megyünk, ahová / a Duna a szlovák vizeket hordja s roppant / bilincsben hallgat felettük a tátrai gránit, / népek rajában a büszke Buda és, / a magyar fejdíszes szép menyasszony, Pest / örök kézfogójukat ünneplik; / oda visszük el e levelünket – / Szent Mártonnak eme testamentumát –

Bevezetés

E könyv fő célja a dualizmus kori szlovák egyesületek történetének feldolgozása, a szlovák kulturális és társasági élet áttekintése, a budapesti szlovák közösség különböző szerveződéseinek, egyesületeinek, kulturális életének bemutatása. Az akkoriban országszerte kibontakozó egyesületi mozgalom hatással volt a főváros etnikumaira, köztük a szlovákságra is, és szinte minden társadalmi rétegére, a kisiparosokra, az egyetemeken tanuló diákokra és az értelmiségre. Az 1868-as nemzetiségi törvény elismerte a nemzetiségek egyesületalapítási jogát,[1] az első átfogó jogi szabályozásra pedig 1873-ban került sor, s így lehetőség nyílt a szlovák közösségek összefogására.

A könyv ugyan elsősorban a főváros szlovák egyesületi és kulturális életét kívánja bemutatni, de több nézőpontból ábrázolja a szlovákság gazdasági helyzetét, életkörülményeit, felekezeti megoszlását, munkavállalását, műveltségét és kapcsolatait egyes neves szlovák személyiségekkel, egyesületekkel.

Tudvalevő, hogy a XIX. század utolsó negyedének városfejlődése és egyre intenzívebb iparosodása több tízezer idénymunkást igényelt, de a szakképzetlen szlovák idénymunkásoknak nem volt igényük a művelődésre. Az építőiparban dolgozók télen visszatértek szülőföldjükre, nem illeszkedtek be a nagyváros szlovák közösségébe, nem keresték a kapcsolatot az egyesületekkel, nem vettek részt a kulturális programokon.

1890-ben, amikor a legtöbb szlovák anyanyelvű lakost regisztrálták Budapesten 41%-uk csak anyanyelvén beszélt.[2] Az a réteg, melyet motivált a társadalmi felemelkedés, igyekezett igazodni a főváros magyar jellegéhez, s ha családi környezetben nem is, de nyilvánosan már a többségi lakosság nyelvét használta. Nyelvi és kulturális kötődésük egyre jobban lazult, erősödött bennük a magyar nemzettudat. Többükben élt az évszázadok folyamán kialakult „hungarus patriotizmus", a közös történelem, a közös kultúra és hagyományok tisztelete, nem hatottak rájuk a szlovák nemzeti mozgalmak, és Magyarország, Uhorsko[3] lakosaiként csupán Felső-Magyarországhoz, illetve a szűkebb szlovák etnikai régióhoz, Árvához, Liptóhoz, Turóchoz, Zólyomhoz tartozásukat hangsúlyozták.

1880 és 1910 között a felföldi vármegyékben született budapesti szlovák lakosok közül évtizedenként mintegy 5-6000-en magyarosodtak el.[4] A nyelvváltás egy-két generáción belül következett be, mindennapi kapcsolataikban, munkájukban a magyar nyelvet

---

[1] „...az egyes honpolgárok, az állam törvény szabta felügyelete alatt, társulatokba vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak..." (1868. XLIV. tc. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában). = KEMÉNY G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. Bp., 1952, 167.

[2] THIRRING Gusztáv: Budapest félszázados fejlődése 1873–1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 53. Bp., 1925, 18. tábla, 22.

[3] A magyar nyelvben, a szlováktól eltérően, nem létezik külön elnevezés az 1918 előtti és utáni Magyarországra. Az 1918 előtti magyar államra használt szlovák Uhorsko kifejezést Magyarhonként, illetve Magyar Királyságként, a korabeli szlovák, illetve cseh folyóiratokban használatos Slovensko és Horniaky terminust pedig Felföldként, Felső-Magyarországként használtam.

[4] THIRRING, 1925, 22.

kezdték használni, gyermekeiket már magyar tannyelvű iskolába íratták. A polgárosodó és urbanizálódó Budapest, a németek mellett, a szlovákok nyelvhasználatát befolyásolta leginkább. Nyelvük kultúrahordozó kommunikációs eszközként egyre inkább háttérbe szorult.

A szlovákság sikeremberei kormányhivatalokban, szerkesztőségekben, bankokban futottak be karriert vagy lelkészként, vállalkozóként, illetve gyárosként éltek a város nyújtotta kiváló lehetőségekkel, és a budapesti közélet befogadta őket. Voltak, akik büszkén vállalták szlovák származásukat és voltak, akikben a magyar politikai nemzet tagjaként egyre erőteljesebbé vált ugyan a magyar nemzettudat, származásukat azonban nem tagadták meg, mint például Adolf Pechány (Pechány Adolf) szerkesztő, a magyar királyi minisztérium elnöki irodájának sajtóreferense, Samuel Czambel (Czambel Sámuel) nyelvész, a magyar királyi miniszterelnökség cseh–tót lapszemlézője, majd a Belügyminisztérium fordító osztályának vezetője és Ján Nepomuk Bobula (Bobula János) építési vállalkozó.

Az értelmiség szlovák nemzeti identitását tudatosan vállaló kisebb része kapcsolódott be aktívan a szlovák közösségi életbe. Pénzintézeteket, kiadókat hoztak létre, újságokat alapítottak, szerkesztettek és az egyesületeket vezették, szervezték. 1918 után többségük Csehszlovákia polgára lett és közéleti, tudományos, kulturális, illetve politikai karriert futottak be (Milan Hodža, Ľudovít Izák, Milan Harminc, Ivan Stodola, Anton Štefánek, František Votruba, Ján A. Wagner stb.).[5]

A XIX. század második felében Budapest a legnagyobb szlovák városnak számított, 50-60 ezer főre becsülték az itt élő szlovákság lélekszámát. A hivatalos statisztikák 1880-ban 22 000 szlovák anyanyelvű lakost regisztráltak, tíz évvel később 27 000-et,[6] de éltek szlovákok Rákoskeresztúron, Cinkotán és Rákospalotán is, akik állandó kapcsolatban álltak ugyan a fővárossal, életmódjuk mégis más volt, mint a kiegyezés után a városban letelepedő szlovákoké, mivel zártabb, falusias jellegű, a hagyományos kultúrát következetesebben őrző közösségben éltek.[7] Ezekkel a közösségekkel nem volt rendszeres kapcsolatuk a pesti szlovák egyesületeknek. Néha ellátogattak ugyan Juraj Sommer mátyásföldi kiskocsmájába, diákok terjesztettek szlovák kiadványokat Kerepesen, Maglódon, Rákoskeresztúron, a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh (Budapesti Katolikus Munkáskör)* pedig búcsújárást szervezett a Pest környéki szlovák falvakba.[8]

A főváros jelentős politikai, kulturális, gazdasági szerepe sok szlovák szervezet, egylet, kör megalakítását eredményezte. Jelentős volt ugyanakkor a cseh egyesületek szerepe is, mivel a szlovák munkásegyesületek a cseh szociáldemokraták, munkásvezetők

---

[5] A személynevek írásmódja több kérdést is felvet, hiszen sokszor két-háromféle alak használatával is találkozhattunk. Minden esetben igyekeztem a leggyakrabban előforduló változatot használni.

[6] THIRRING, 1925, 57.

[7] GYIVICSÁN Anna: A magyarországi nyelvszigeteken élő szlovákok érintkezési módja a városi környezettel a 19–20. század fordulóján = A Kárpát medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. University Press, Pécs, 2001, 126–127.

[8] CYRENEJSKY: Slovenskí katolícki delníci. Naše púte = Pokrok, 1904. október 8.A cikk megemlíti, hogy a kirándulásokon mindig ott volt a pesti szlovák pap, aki politikai színezetű prédikációt tartott. Valószínűleg Juraj Gramantik józsefvárosi lelkészről van szó.

indíttatására jöttek létre és e cseh egyesületeknek gyakran szlovák tagjai is voltak. A cseh egyesületek rendezvényeire többször meghívták a szlovák „testvéregyesületek" tagjait is.

A Budapesten dolgozó szlovákság túlnyomó része napszámos volt, a németek jobbára az ipari, gazdasági, műszaki szakterületeken és a vendéglátásban, illetve a művészetben játszottak jelentős szerepet (Hild József, Ybl Miklós, Pollack Mihály, Semmelweis Ignác, Ganz Ábrahám, Mechwart András, Ruszwurm Vilmos, Hauer Rezső és mások). Az 1880-as népszámlálás szerint az építkezéseken a szakmunkások fele német nemzetiségű, a napszámosok, segédmunkások nagy része viszont szlovák volt.[9]

A XIX. század végén Budapest tehát a szlovákság szellemi és kulturális központja is volt. A könnyebb érvényesülés, a jobb életkörülmények, a több munkalehetőség vonzásában a szlovákok lassan alkalmazkodtak a város magyar jellegéhez, és néhány évtizeddel később már csak a nevük utalt származásukra.

A budapesti szlovákok művelődéstörténete így része a szlovák nemzet művelődéstörténetének és Budapest várostörténetének is.

[9] FÓNAGY Zoltán: Németek a világvárossá váló Budapesten = HAMBUCH Vendel (szerk.): Németek Budapesten. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, Bp., 1998.

I. A főváros etnikai arculata. A szlovák közösség a dualizmus korában

A XIX. század közepén Pest, Buda és Óbuda többnyire földszintes házait az est beálltával olajlámpák fényei világították meg, az utakon közlekedő szekerek hajtói és utasai pedig vagy a tengelyig érő sarat dagasztották, vagy a porban fulladoztak. A város lakóit a szélsőségek jellemezték, a Duna-parton esténként elegánsan öltözött, emeletes bérházakban élő polgárok sétálgattak, hajnalban pedig a Duna bal parti kikötőiben gőzösökről, vitorlásokról kipakoló rongyos rakodómunkások görnyedtek nehéz terhük alatt, akik olcsó pincelakásokban, külvárosi földszintes házikókban laktak, többségük szlovák volt.[10]

A város első nemzetiségi statisztikája 1851-ben készült. Ekkor a falusias jellegű, 178 000-es lélekszámú[11] Pest-Budán élő szlovákok még német többségű, német nyelvű város lakói voltak. A magyarok Pesten a népességnek csak 36,6%-át, Budán pedig mindössze 17,6%-át tették ki.[12] A 4171 pesti és 1307 budai szlovák,[13] a város lakosságának 5%-a, elsősorban a Felföldről érkezett. Ők ugyan Pest-Budát az ígéret földjének tartották, de szakképzetlen munkásként, napszámosként, illetve szolgálóként itt is a legszegényebbek közé tartoztak.

Az iparosodással együtt járó demográfiai robbanás, belső migráció, bevándorlás következtében Pest-Buda lakossága, az 1870-es népszámlálási adatok szerint, megkétszereződött. Gyors ütemben épültek a 3-4 emeletes épületek, bevezették a gázvilágítást, megkezdődött az ivóvízellátás modernizálása is. Egyre több ipari üzem létesült, amelyek 1872-ben már mintegy 25 000–30 000 munkást foglalkoztattak.[14] A gyorsan fejlődő város folyamatos munkalehetőséget kínált az ország távolabbi részeiből tömegesen bevándorló különböző nyelvű népességnek.

---

[10] Ez a kép fogadta Jan Neruda (1834–1891) cseh írót is, amikor 1869-ben Pesten járt. (NERUDA, Jan: Régi Prága, régi Pest. Karcolatok, tárcák, elbeszélések, útirajzok. Levelek Pestről. [ford.: Babos László] Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, Bratislava, 1955, 309–320.)

[11] VÖRÖS Károly: Egy világváros születése. Bp., 1973, 63–64.; FÉNYES Elek: Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása, II. Pest, 1857, 266. (A statisztikus 156 506 lakost említ.) A fejezetben található történeti-demográfiai elemzésekhez kiváló forrásanyagok voltak Kőrösi József és Thirring Gusztáv kiadványai. (KŐRÖSI József: Budapest főváros nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881. évi népszámlálás eredményei szerint. Bp., 1882.; KŐRÖSI József–THIRRING Gusztáv: Budapest főváros az 1891. évben. Népleírás és népszámlálás eredményei. Bp., 1895.; THIRRING Gusztáv: Budapest félszázados fejlődése 1873–1923. Bp., 1925; THIRRING Gusztáv: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, I–III. 1936.). Ezen kívül hasznosnak bizonyult Kende és Sipos a szlovák ipari munkásság megoszlásával foglalkozó tanulmánya is. (KENDE János–SIPOS Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910 = Történelmi Szemle, 28. 1983. 2. sz.)

[12] THIRRING, 1925, 56.

[13] HUNFALVY János: Buda-Pest és környéke. Lauffer–Stolp, Pest, 1859, 243.

[14] VÖRÖS, 1973, 62.

1. Budapest lakosságának anyanyelvi megoszlása

Az egyesítéssel a város politikai, gazdasági, kulturális szerepe jelentősen megnőtt és az urbanizáció kibontakozása megváltoztatta lakosságának társadalmi összetételét is. A népesség természetes szaporulata és a bevándorlás, betelepülés következtében a lélekszám csupán a XIX. század utolsó évtizedében 216 767 fővel nőtt. Budapest 733 358 lakosával a 8. helyre került az európai nagyvárosok sorában.[15] A statisztikák a magyar nyelv robbanásszerű terjedését is jelzik. Az 1880-as évekre a nem magyarok száma ugyan 43,3%-ra csökkent, de még mindig minden harmadik budapesti német anyanyelvű volt. A századfordulóra viszont a lakosság 79,6%-a már magyar nyelvű volt.

A németek mellett főként a szlovákok adták a főváros lakosságát. Az ipar fejlődése meggyorsította a falvakból az elvándorlást. Az építkezéseken, a téglagyárakban tömegesen helyezkedtek el a szakképzetlen idénymunkások, akiket a statisztikák nem vettek figyelembe.[16] 1890-ben 27 129 budapesti szlovákot említenek a források, ami a lakosság 5,6%-a. A magyarbarát *Slovenské noviny* szerint viszont 66 601-en beszéltek szlovákul a városban,[17] Milan Hodža a XX. század első évtizedében pedig 80 000-re becsülte a Pesten dolgozó szlovákok számát.[18] A hivatalos statisztika és az egyes korabeli újságok által említett számadatok között bizonyára azért ekkora a különbség, mert a szlovák idénymunkások tömegei többnyire lakcímbejelentés nélkül éltek a városban, a tél beálltával pedig, a munkaalkalmak csökkenésével, visszatértek szülőfalujukba.

A fővárosba érkező szlovákok száma azonban jelentősen elmaradt a magyarlakta vidékekről beözönlő magyaroké mögött, a fővárosba vándorlók százalékos aránya pedig 1880 és 1910 között az össznépességhez viszonyítva 6,1%-ról 2,3%-ra csökkent *(1. táblázat)*. Ezzel szemben a Dunántúlról és az Alföldről származó magyarság száma három és félszeresével emelkedett.[19] A magyar anyanyelvű lakosság növekedését nagyban befolyásolta, hogy a magyarul jól tudó szlovákok egy része a statisztikai összeírás alkalmával anyanyelvként bizonyára a magyart jelölte meg, ami nem feltétlenül jelentette identitásuk feladását.

A felföldi, szlovák megyékben születettek és a magukat szlovák anyanyelvűnek valló budapestiek száma nem feleltethető meg egymásnak, 1900-ban 37 873 felföldi, szlovák megyében született lakos közül 24 091 vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, 1910-ben 38 889-ből pedig 20 359 *(2. táblázat)*, ami azt jelenti, hogy az északi megyékben született szlovákok körében nagyon magas volt az elmagyarosodás aránya. Ez az alacsonyabb műveltségi szinttel, a szlovák nyelven való nehezebb érvényesüléssel és munkavállalási lehetőséggel magyarázható. A Budapestre telepedett szlovákok második

---

[15] THIRRING, 1925, 21.

[16] A szlovák munkások tömeges számára utal, hogy az *Építőmunkás* című lap szerint: *„Vasárnap 15 000 tótajkú téglagyári munkás gyűlésezett."* = Építőmunkás, 1897. július 15. 1–2.

[17] Slovenské noviny (a továbbiakban: SN), 1891. november 14.

[18] Slovenský týždenník (a továbbiakban: ST), 1911. augusztus 25.

[19] THIRRING, 1936, 281.

generációjának többsége már magyar anyanyelvűnek vallotta magát.[20] A németek elmagyarosodása a század második felében olyan gyors ütemű volt, hogy arányuk 60%-ról a századfordulóra 14,1%-ra csökkent. A század végére a nem magyar lakosok száma a felére esett vissza *(1. táblázat)*.

1851-ben a népszámlálási adatok szerint Pest-Budán 5478 szlovák élt,[21] 30 évvel később már négyszer annyi. A legtöbben 1890-ben vallották magukat szlovák anyanyelvűnek, igaz, hogy az előző évtizedhez, illetve az összlakossághoz viszonyított százalékos arányuk ekkor már csökkenőben volt. A város lakosságának 5,6%-a volt ekkor szlovák, számuk ezután, 1910-ig, évtizedenként több mint 3000 fővel csökkent.[22]

A szlovák anyanyelvű lakosok számának változása (1881–1890 között 19,5%) megfordult és 1900–1910 között létszámuk már 15,5%-al csökkent *(1. táblázat)*.[23]

A századfordulót követő években a nem magyar ajkú lakosságnak is egyre inkább érdeke volt a magyar nyelv elsajátítása a munkahelyhez jutás, a munkában való előrehaladás, a felemelkedés és a jobb érvényesülés érdekében. A polgárosodó Budapesten élő asszimilálódó zsidók, németek és szlovákok számára a polgárosodás tehát kultúraváltást, magyarosodást jelentett.

1.1. A Budapestre költöző szlovákok származási helye

A Felföldön több 90%-ban szlovák népességű vármegye volt, ahonnan tízezrével érkeztek a szlovákok az ország középső részeire. Tömeges volt az elvándorlás a fejletlen mezőgazdasággal és iparral rendelkező Árvából, Trencsénből és Nyitrából. Ugyanakkor a belső migráció is igen magas volt az iparral rendelkező szepesi, turóci és liptói régiókban. Az elmaradott hegyvidékekről elvándorló lakosság egy része az Alföldön lett napszámos, bérmunkás vagy a fejlettebb iparral, kereskedelemmel rendelkező városokba vándorolt. A legtöbbjük Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe vagy a fővárosba költözött. A migráció a század végéig fokozatosan erősödött, egyre több szlovák hagyta el megélhetést nem biztosító szülőhelyét, a századfordulóig évente csaknem 2000-en, az elvándoroltak 90%-a[24] érkezett Budapestre.[25] 1869-ben 12 300 szlovákot tartottak nyilván, 1900-ban pedig már 37 837 szlovák vármegyében született lakost.[26] A felföldi szlovák vármegyékben születettek száma meghaladta a szlovák anyanyelvűek számát, a szlovákok tehát évtizedenként legalább 5-6000 fővel gyarapították a város lakosságának elmagyarosodott rétegét. 1910-ben közel húszezer olyan felföldi születésű szlovák lakott Budapesten, aki nem vallotta magát szlovák anyanyelvűnek *(2. táblázat)*.[27]

---

[20] THIRRING, 1925, 58.
[21] HUNFALVY, 1859, 69.
[22] THIRRING, 1925, 57.
[23] Uo.
[24] GLATZ Ferenc: Polgári fejlődés és nacionalizmus Magyarországon a XIX. században (Eszmetörténet és társadalomtörténet) = Történelmi Szemle, 1974. 1–2. sz., 248–261.
[25] THIRRING, 1925, 58.
[26] GLATZ, 1974, 248–261.
[27] THIRRING, 1925, 58–59.

A nők a férfiaknál nagyobb mértékben vettek részt a migrációs folyamatban. 1880 és 1910 között az elvándoroltak körében a nők száma 15%-kal meghaladta a férfiakét. 1890-ben például 15 004 nőre 13 965 férfi jutott. Csupán Trencsén vármegyéből jött bizonyos időszakokban kevesebb nő, mint férfi *(3. táblázat)*. A megkeresett pénzt családjuknak hazaküldő asszonyok napszámosnak, cselédnek álltak vagy az egyre szaporodó gyárakban találtak munkalehetőséget. A Budapesten élő szlovák anyanyelvűek között a nők aránya 55-56% volt.[28] Az asszimilációs folyamat a nők esetében azonban lassabban ment végbe, mivel jobban ragaszkodtak anyanyelvükhöz és – a férfiaktól eltérően – munkájuk sem követelte meg a nyelvváltást.

1.2. Budapest népességének anyanyelve, nyelvismerete

A budapesti német, illetve szlovák nyelvű lakosság körében igen gyors ütemű volt a magyarosodás. Negyven év alatt 6,1%-ról 1,5%-ra esett vissza a szlovák anyanyelvűek száma, amihez azonban a magyarok nagymértékű bevándorlása is hozzájárult *(1. táblázat)*.

A századfordulón még erősnek mondható a ragaszkodás az anyanyelvhez, nagyobb ütemű csökkenés 1910, illetve Trianon után figyelhető meg, amikor a Felföldről Budapestre vándoroltak visszaköltöztek szülőhelyükre, az országhatár pedig meggátolta a lakosság Budapestre telepedését.

Az 1881 és 1891 közötti időszakot tekintve, a „főnyelvekre" (magyar, német, szlovák) irányuló vizsgálat szerint, 1881-ben a magyar nyelv használatának igen magas volt az aránya (70,36%), a német nyelvet pedig a lakosság 74,35%-a ismerte. Figyelemre méltó, hogy minden hetedik budapesti lakos tudott valamennyire szlovákul (14,69%). A szlovákok a németeknél erősebben ragaszkodtak nyelvükhöz, és ami a leginkább figyelemreméltó, lassan nem maradtak olyanok, akik nem beszélték egyik főnyelvet sem. A szerb, a román vagy a horvát nyelv ismerete egyre jobban háttérbe szorult.[29]

A nyelvismereti adatok vizsgálatakor plasztikusan kimutatható, hogy Budapest magyarosodása nem csupán a magyar nyelvű lakosság növekedésében jelentkezett, hanem a magyar nyelv terjedésében is. A fokozatosan magyar nyelvűvé váló városban, ahol az összes hatóság és a sajtó nagy részének nyelve a magyar volt, s ahol a mindennapi érintkezés – immár a munkásoktól is – egyre inkább a magyar nyelv tudását igénylte, természetes lett a nyelvváltás, a magyar nyelv használata. A magyar nyelv fokozatosan mindenhonnan kiszorította a németet és a szlovákot.

A XIX. század 70-es éveiben, a német többségű Pest-Budán a lakosság kevesebb mint fele beszélt magyarul. Az 1880-as években a budapestiek 56,7%-a, 1890-ben pedig 67,1%-a már magyar anyanyelvű *(1. táblázat)*. Ekkor a magukat szlovák anyanyelvűnek vallók száma még növekedett.

Az anyanyelv kizárólagos ismeretének tekintetében a századfordulón a lakosság 45%-a csak az anyanyelvét, 38,7%-uk a magyart is ismerte. Ez a szám húsz évvel azelőtt még 18% volt. A csak szlovákul beszélők száma a felére csökkent és a nyelvváltás lassan a magyar nemzethez tartozást eredményezte. A csak németül beszélők száma húsz

[28] THIRRING, 1925, 17. sz. tábla, 20.
[29] KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 65.; THIRRING, 1925, 64.

esztendő alatt 20%-ról 4,3%-ra esett. A csak magyar nyelvet ismerők többségbe kerültek és a többi hazai nyelv ismerete egyre inkább háttérbe szorult. A nem magyar anyanyelvű lakosságnak 1880-ban csak 35,3%-a beszélt magyarul, két évtizeddel később már 58,3%-a.[30]

A magyar nyelv ismerete a századfordulóig a német és a szlovák lakosság körében terjedt leginkább. Az 1900-as népszámlálási adatok szerint a magyarul beszélő lakosok több mint fele németül vagy szlovákul is értett, viszont a német és a szlovák ajkúak több mint 90%-a beszélt más nyelvet is. A magyar anyanyelvű lakosság sajátított el legritkábban még egy nyelvet *(4. táblázat)*. 1891-ben a budapesti lakosok több mint fele ismert két vagy három nyelvet *(5. táblázat)*.[31]

A dualizmus időszakának második felében a szlovákok tehát fokozatosan elhagyták anyanyelvüket. Alkalmazkodtak, igazodtak a polgárosodó főváros lehetőségeihez, az otthonukká váló nyüzsgő nagyváros elnyelte őket.

2. A budapesti szlovákság területi megoszlása

A vállalkozó kedvű, munkaalkalmat kereső bevándorlók jelentős hányada kezdetben munkásszállásokon, a külvárosi gyárak környékén vagy nyomornegyedekben élt. A szerencsésebbek az évek múlásával megpróbáltak olcsó lakást bérelni, valamelyik külvárosban telket vásárolni és kisebb házat építeni. Az olcsó bérlakások tulajdonosai még a házak pincéit, fészereit, a „sufnikat" is kiadták, hiszen a bevándorlók még ezeket is hajlandók voltak kibérelni: *„Az istállóban egy fiákeres lova és kocsija áll, a fáskamrában pedig szlovák napszámosok ütöttek tanyát: nyaranként az építkezéseken segédkeznek, telenként havat lapátolnak."*[32]

1880–1920 között közel ötödére csökkent Pesten a szlovákok száma. A Józsefvárosban 6,1%-ról 1,6%-ra, a Terézvárosban pedig 7,7%-ról 1,8%-ra, Kőbányán 15,7%-ról 1,5%-ra *(6. táblázat)*.

A Duna jobb parti városrészein a szlovákok aránya 6,9%-ról 1,6%-ra apadt, a budai oldalon 1880-ban összesen 2229 szlovákot jegyeztek fel.[33]

A szlovákok által legsűrűbben lakott városrészek a pesti oldalon voltak. 1880-ban Lipótvárosban 10,2%-nyi, Kőbányán pedig 15,6%-nyi szlovák lakott,[34] a kerületek külső, szegényebb részein, a gyárak és az ipari területek közelében. Kőbánya nemcsak olcsó szállásai miatt volt keresett a szlovákok körében, hanem a munkahelyek közelsége miatt is. A Ganz-Mávag Mozdony-, Vagon- és Gépgyár és az Északi Főműhely 1907-ben például közel nyolcezer munkást foglalkoztatott, a sörgyárak és a téglagyár pedig további hatezret.[35] Lipótváros, a százalékos arányt tekintve, folyamatosan a legtöbb szlováknak

[30] THIRRING, 1925, 62.
[31] SPIRA György–VÖRÖS Károly: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Bp., 1978, 809.
[32] VÖRÖS, 1973, 165.
[33] THIRRING, 1925, 17. sz. tábla, 21.
[34] Uo.
[35] VÖRÖS Károly: Budapest története. IV. Bp., Akadémiai, 1978, 560.

otthont adó városrész volt. A népesség abszolút számához viszonyítva, József-, Teréz- és Erzsébetvárosban lakott a szlovákság többsége, a századfordulóig mintegy 4-5000-en.[36] A XX. század első két évtizedében a VI. és a VIII. kerületben élt a legtöbb szlovák *(6. táblázat)*. A vagyonosabb belső városnegyedben, a IV. kerületben, csak jelentéktelen számban és arányban éltek szlovákok, az értelmiség, a kereskedők és tisztviselők szűk rétege, akiknek lehetőségük volt nívósabb, drágább lakást bérelni, illetve vásárolni.

A szlovák nyelvhasználat természetesen összefüggött a Duna bal és jobb partján lakók számával. Pesten 1891-ben a lakosság 13,7%-a (66 901 fő) beszélt szlovákul, Lipótvárosban a lakosok 18,3%-a, Kőbányán pedig 16,85%-a. Jelentős volt a szlovák nyelv ismeretének aránya Teréz- és Erzsébetvárosban is. A Belvárosban beszéltek a legkevesebben szlovákul, Budán pedig 9% volt a szlovák nyelvismeret aránya.[37]

3. A szlovák népesség foglalkozási megoszlása

Budapest nagyipara főként a szakmunkásokat vonzotta. Egy 1870-es felmérés szerint a Monarchia osztrák területeiről származott az ipari keresők egyötöde.[38] Ezek a letelepedők elsősorban a város német anyanyelvű lakosainak számát növelték, a statisztikai adatok szerint 1880–1900 között, húsz év alatt mégis több mint a felére csökkent a magukat német anyanyelvűnek vallók lélekszáma *(1. táblázat)*.

A Felföldön élő szlovákság az 1860-as évektől kezdve leginkább Árva, Liptó, Turóc és Trencsén megyéből vándorolt Budapestre. Szegfy Mór, a *Pesti Divatlap* egyik újságírója, már 1847-ben felfigyelt az építkezéseken dolgozó szorgos, de sovány, sápadt munkásemberekre. A következőket írta az egyik – az éhínséggel sújtott Árva megyéből származó – napszámosról: *„Tót ember volt. (...) Dolgozott, mint az igamarha szüntelen, és mégis, ha pihenni kellett, oly levert volt, hogy szinte megesett az ember szíve a látásán. (...) Otthon hagyta feleségét, két gyámoltalan gyermekét, azon ígérettel, miszerint minden keresményét elküldi nekik, hogy magukat kitarthassák."*[39] Az építőmunkások szaklapja így írt a szlovák munkásokról 1894-ben: *„A tavasz kezdetén ezrenként jönnek a tót munkások Budapestre, hogy itt az építkezéseken vagy a Duna gőzhajózási társaságnál vállaljanak el munkát. (...) örömmel felveszik őket a vállalatok, mert potom bérért vállalják még a legnehezebb és legveszélyesebb munkákat is."*[40] Pénzüket félretették, összegyűjtötték, inkább csak száraz kenyeret ettek, olcsó, sötét pincelakásban laktak sokadmagukkal vagy ágybérlők voltak, hogy minél többet tudjanak megtakarítani az otthon hagyott családnak. A sajtóból és a szépirodalomból azt is megtudhatjuk, hogy sokan a kocsmákban költötték el pénzük egy részét, ott vigasztalódtak, ott találkoztak földijeikkel.[41]

A hatalmas építkezések fellendítették az építőanyag-gyártást is, ami a munkaerőigény növekedésével járt. Az építkezések napszámos segédmunkásainak tömege is

---

[36] THIRRING, 1925, 17. sz. tábla, 21.
[37] KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 66.
[38] KENDE–SIPOS, 1983, 239.
[39] SZEGFY Mór: A tót = Pesti Divatlap, 1847. 5. sz., 143.
[40] Kőfaragó, 1894. március 1.
[41] Kőfaragó, 1894. március 1. és június 15.

jórészt szlovák volt, mivel a szakképzetlenek csak napszámosként tudtak munkát találni. Ők télen visszamentek szülőhelyükre, hiszen csak tavasztól késő őszig tudtak elhelyezkedni. A kézművesek, a kereskedők – leginkább a vállalkozó kedvű vándorkereskedők, a „drótostótok", az üvegesek, az olejkárok (olajárusok) és a vászonnal házaló gyolcsosok – is találtak megélhetést, de a város környékén kertészként vagy szőlőmunkásként szintén dolgoztak szlovákok. Annál is inkább, mivel a szlovák férfiak, akiknek 1880-ban 43%-a napszámos, 26%-a pedig ipari munkás volt, számítottak a legolcsóbb munkaerőnek. De sok szlovák nő is dolgozott napszámosként, gyári munkásként, amire Ágai Adolf, Pest ismert publicistája is felfigyelt: *„A tót napszámos asszony kezében az utolsó taliga most nyikordul meg törmelékes terhe alatt. Sivalkodó nótájánál csak a közvasúti kalauz füttye kegyetlenebb..."*[42] Egy 1901-ben megjelent szlovák cikk szerint az akkor a fővárosban dolgozó 68 ezer *„szlovák munkást úgyszólván emberszámba sem veszik és le is nézik. A szlovákok végzik a legnehezebb munkát, a legkevesebb bérért."*[43]

1890-ben az iparban foglalkoztatottak (mesterek és munkások) közel háromnegyed része volt magyar anyanyelvű, 25,3%-uk német, 4,5%-uk szlovák.[44] Az újabb iparágak létrejöttével, a kereskedelem és a gazdaság fellendülésével új álláslehetőségek születtek, és a közigazgatásnak is szüksége volt németül, szlovákul tudó tisztviselőkre, alkalmazottakra.[45] A szlovák ipari munkásság megerősödött, a szlovákság száma az összlakosságon belül egyötöddel, az ipari keresők között viszont egyharmaddal nőtt.[46]

1880-ban a fontosabb iparágakban – ha csak a 3 legnépesebb etnikumot tekintjük – a magyarok aránya 51,7%, a németeké 36,6%, a szlovákoké 5,6% volt, 1890-ben a magyaroké 65,7%, a németeké 25,3%, a szlovákoké 4,5% volt. 1880-ban 2845 szlovák anyanyelvű munkás volt ipari kereső, 1890-ben 3807, ami 33,8%-os emelkedést jelentett.[47] A szlovák munkások többsége az építőiparban, az építőanyag-iparban, valamint a bőr- és textiliparban helyezkedett el. 1910-ben a főváros összes kereső népességének 83,4%-a már magyar anyanyelvű volt, 9,8% német, 3% pedig szlovák.[48]

Az 1881. évi adatok azt jelzik, hogy tízezer magyar közül 844 volt napszámos, 2415 iparos, a németek közül 1427, illetve 2979, a szlovákok közül pedig 4351 és 2870. A szlovákok főképp a cipész-, szabó-, asztalos-, lakatos- és pékmesterséget tanulták ki. A magyar lakosok körében a cipészek száma 366, a szabóké 254 volt, a németeknél 303, illetve 266, a szlovákok között pedig 685 és 410.[49]

1891-ben a 27 126 szlovák közül 15 213 fő végzett „testi szolgálatot", vagyis napszámos, munkás, hordár vagy cseléd volt; például az iparban 3807 fő, a kereskedelemben

---

[42] Ágai Adolf (Porzó): Utazás Pestről–Budapestre 1847–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből. Fekete Sas Kiadó, Bp., 2004, 430.

[43] „V Budapešti je 68000 slovenských robotníkov ... Robotníka Slováka takrečeno ani nepovažujú za človeka a ním opovrhujú. Slováci konajú najťažšie práce a to za najmenšiu mzdu." = SN, 1901. január. 29. 2.

[44] Bene Lajos: Budapest székesfőváros iparosai, 7. Statisztikai Közlemények, Bp., 1928, 97.

[45] Uo., 98.

[46] Kende–Sipos, 1983, 242.

[47] Uo.

[48] Bene, 1928, 98.

[49] Kőrösi, 1882, 132.

459 dolgozott, 285-en pedig a szállításban helyezkedtek el mint fuvarosok vagy bérkocsisok.[50] A szlovák hivatalnokok, értelmiségiek és vállalkozók száma elenyésző volt. A „szellemi szolgálatból" élők között a statisztikák 13 932 magyart, 2292 németet és 184 szlovákot tartottak nyilván.[51] A maradék 7178 szlovák etnikumhoz tartozó lakos az „önálló kereset nélküli kategóriába" tartozik, vagyis akik más egyéb tevékenységet folytattak, illetve aki saját vagyonból élt, háztartásban dolgozott vagy éppen tanuló volt. A XIX. század utolsó évtizedében, a Józsefvárosban a szlovákok 16%-a földművesként, illetve állattenyésztőként kapott munkát, az iparban 23%, a közlekedésben 21% dolgozott és valamivel több, mint 10%-uk a kereskedelemben.[52] A kereskedelemben és a közlekedésben csak kevesen dolgoztak. A szlovákok összlétszámához képest viszont sok volt a házaló és a kofa.

A polgárság gyarapodása egyre erőteljesebben igényelte a „személyes szolgálat" újraéledését, a csonka, illetve sokgyermekes családoknak pedig szükségük volt arra, hogy egy-egy lányt, legalább rövid időre, cselédnek küldjenek, hogy pénzküldeményével támogathassa az otthon maradt családot. A szlovák nők 22%-a cselédeskedett, mivel tisztességük és becsületességük miatt szívesen alkalmazták őket.[53] Gáspár Imre *Hazánk tót népe* című, elsősorban a szlovák irodalmat bemutató könyvében írja: *„az árvai lányok mennek szerencsét próbálni Pestre. Szeretik őket, de nagyon kihasználják."*[54]

1880 és 1910 között a legnépesebb női foglalkozási csoport éppen a házicselédeké volt, a főváros aktív női népességének 39-45%-a. 1880-ban a cselédek közel 9%-a volt szlovák, és 30 évvel később is még 5% volt ez az arány.[55] A szlovák anyanyelvű cselédek is nagyrészt felföldi származásúak voltak.[56] 1881-ben és 1891-ben tízezer szlovák nő közül 2202, illetve 2105 volt cseléd, szakácsnő, illetve dajka.

4. A budapesti szlovákság műveltségi állapota, iskolázottsága

A szlovák idénymunkások általában semmiféle képesítéssel sem rendelkeztek. A legjobb esetben is csupán írni-olvasni tudtak, többségük azonban írástudatlan volt. 1880–1920 között a német és a magyar lakosság iskolázottságát már az egyenletesen emelkedő ütem jellemezte, a szlovákok analfabetizmusa e két csoporthoz viszonyítva abszolút számban és százalékban is nagyon magas volt. A magyar, a német és a szlovák lakosság műveltségéről készült felmérés szerint a németségé volt a legmagasabb. A magyarok körében az írástudatlanság 40 év alatt a felére csökkent, a németeknél a harmadára, a szlovákok esetében pedig 43,9%-ról 18,2%-ra *(7, 8. táblázat)*.

---

[50] Kőrösi–Thirring, 1895, 68. sz. tábla, 137.

[51] Uo.

[52] Bogyirka Emil: A Józsefváros története II. Bp., 1974, 45.

[53] Budapest Lexikon II. Bp., Akadémiai, 1993, 470.; Arató Endre: A nemzeti kérdés története a történeti Magyarországon I–II, Bp., Kossuth Kiadó, 1960, 294.

[54] Gáspár Imre: Hazánk tót népe. (A tót nép, a tót költészet) Tettey és társa, Bp., 1879, 20.

[55] Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség. Magvető, Bp., 1983, 52.

[56] Mozolovszky Sándor: Néhány adat házicselédeink társadalomrajzához = Társadalomtudomány, VI. évf. 1926. Bp., 169–176.; Gyáni Gábor: „Mennek Pestre cselédnek" = Valóság, 1979 11. sz., 67–76.

A magyar gyerekek körében sokkal kevesebb volt az analfabéta, mint a többi csoport esetében, ami azzal magyarázható, hogy 1860-ban Pest városa az összes községi iskolában bevezette a kötelező magyar tanítási nyelvet. A nem magyar anyanyelvű gyerekeknek tehát egy idegen nyelven kellett elsajátítani az írás-olvasás alapjait, ami természetesen nehézkesebb és kevésbé hatékony volt. Jelentősebb volt a lemaradás azoknál a szlovák gyerekeknél, akik otthon szlovákul beszéltek, hiszen a szüleik, mivel erősebben ragaszkodtak anyanyelvükhöz, nem ösztönözték gyermekeiket a magyar nyelv elsajátítására. A fővárosban csak rövid ideig tartózkodó napszámosok nem az iskolába küldték gyermekeiket, hanem dolgozni, mivel az otthon maradt családnak az ő keresetükre is szüksége volt. A Rákóczi úti szlovák iskola tanítója szerint az is megtörtént, hogy a gyerekek azért nem tudtak iskolába menni, mert nem volt téli cipőjük. Az alacsony keresetű napszámosok családjai olyan nyomorúságos körülmények között éltek, hogy nem gondolhattak gyermekeik iskoláztatására. A szegény családban felnőtt fiatalok igénye és hajlandósága is sokkal kisebb volt a tankötelezettség teljesítése iránt, mint másoké. 1907-ben Apponyi Albert szigorú iskolatörvényei négy esztendő alatt követelték meg a magyar nyelv elsajátítását szóban és írásban, így a szlovák és más, nem magyar anyanyelvű tanulóknak a negyedik évtől egy alig ismert nyelven kellett megtanulniuk a tananyagot. A magyar nyelvet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által meghatározott óraszámban oktatták, az állami tankönyvek pedig a magyar nemzethez tartozás tudatát erősítették a tanulókban.[57]

A korcsoportok szerinti műveltségi állapotot tükröző statisztikai adatok szerint a magyar lakosság műveltsége volt a legmagasabb. A műveltségi fok a 20. életévig emelkedett (1900-ban a 15–20 éves magyar lakosság körében 97,2%, a németeknél 95%), majd egyre csökkent, a szlovákoknál olyan erőteljesen, hogy ha csak az 1900-as évet tekintjük, a 95,6%-os arány (a 15–20 éveseknél) a 60–70 éveseknél már csak 27,9%.[58] Az oktatásban a legszembetűnőbb a magyar nyelv térhódítása. Az 1899/1900-as tanévben például a községi elemi népiskolába járó tanulók 90%-a magyar, 8,6%-a német, 0,9%-a pedig szlovák anyanyelvű volt, ugyanez, számokban kifejezve: 48 869 tanuló közül 4215 német, 448 szlovák anyanyelvű.[59]

Az 1910/11-es tanévben 757 szlovák tanulót regisztráltak (0,8%). Ez az alacsony létszám mindenképpen összefügg a szlovák és a német lakosság magyarosodásával, természetes asszimilációjával. A nem magyar anyanyelvű lakosság körében is természetessé vált a magyar nyelv, a magyar kultúra elsajátítása.[60] 1886-ban kezdődött a szlovák elemi iskolák államosítása és magyarosítása, a szlovák nyelv középfokú oktatása még ezt

---

[57] HANÁK Péter–MUCSI Ferenc (szerk.): Magyarország története 1890–1918. Akadémiai, Bp., 1978, 640.

[58] THIRRING, 1936, II, 271.

[59] KŐRÖSI József: Budapest székesfőváros közoktatási statisztikája 1895/1896–1899/1900 években. Bp., 1905, 11.

[60] Az iskolai anyakönyvi adatok nem minden esetben adnak valódi képet. Kiskőrös esetében például a helyi empirikus kutatás azt mutatta ki, hogy 1918 után az egyik kerületben a 6-7 éves gyermekek többsége az iskolába kerülésekor még nem tudott magyarul, az iskolai anyakönyvbe mégis magyar anyanyelvűként voltak beírva. GYIVICSÁN Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Bp., 1993, 114–115.

megelőzően teljesen megszűnt a felső-magyarországi három szlovák nyelvű gimnázium bezárásával 1874/75-ben.

A XIX. század utolsó negyedében a szlovák anyanyelvű tanulók száma és százalékos aránya Budapest iskoláiban a következőképpen alakult:[61]

TANÉV	FŐ	%
1873/1875	181	0,6
1875/1880	500	0,5
1880/1885	931	0,8
1885/1890	1410	1,0
1890/1895	1125	0,7
1895/1900	1643	0,7

A polgári és leányiskolába járó szlovák tanulók száma is igen alacsony volt. 1895–1900 között átlagosan négy.[62]

A szlovák lakosság területi megoszlására Budapesten az előzőekben már történt utalás. Óbudán, Terézvárosban, Józsefvárosban és Kőbányán az 1900/01-es tanévre 46 704 magyar, 3881 német és 386 szlovák anyanyelvű tanuló iratkozott be, négy évvel később pedig 53 773 magyar, 2630 német és 343 szlovák *(9. táblázat)*.[63]

Az egyetlen szlovák nyelvű evangélikus egyházi iskola 1820-ban alakult Pesten. 1855-ben épült fel az új iskolaépület a Kerepesi (ma Rákóczi) út 57. szám alatt, és 1894-ben, amikor a régi, korszerűtlenné vált iskolát lebontották, új, kétemeletes iskola épült a Luther-udvar épületei között.[64] Az 1887/88-ban beiratkozott 56 tanuló közül 10 volt magyar anyanyelvű, 45 szlovák és 1 német. A szülők között 18 iparos, 1 kereskedő, 30 napszámos, 4 gyári munkás, 2 cseléd, illetve szolga és 1 hivatalnok volt. Az iskolában ebben a tanévben harmincnyolc tanuló végzett. A XIX. század második felében a négyosztályos osztatlan iskolába, átlagban 70-80 tanuló iratkozott be, 1891-ben például 73 tanulója volt az iskolának. 1903 és 1911 között az iskolai statisztikák szerint átlagosan ötven tanuló látogatta az iskolát. Az 1918-ig tartó időszakban pedig 32-34, mindegyikük szlovák anyanyelvűként bejegyezve, ellentétben az 1905–1907 közötti évekkel, amikor kevesebb gyermeket írattak be szlovák anyanyelvűként, 52-53-ból csak 12-15 tanulót.[65] A szlovák lányok az elemi iskola befejezése után alig-alig tanultak tovább, csak néhány tanuló jelentkezett a felsőbb iskolákba, leginkább a gazdasági és háztartási népiskolába (14 fő). A kereskedelmi és iparrajz iskolába vagy valamely felsőbb iskolába csupán elvétve iratkozott be szlovák tanuló. Az összes községi iskolában 325 szlovák fiú és 227 leány tanult. A 80 957 magyar tanulóhoz viszonyítva nagyon kevés a német és a szlovák tanulók száma. Az alacsony szám magyarázata a családon belüli gyors magyarosodás

---

[61] Kőrösi, 1905, 11.

[62] Uo., 41.

[63] Kőrösi József: Budapest székesfőváros közoktatási statisztikája. Budapest székesfőváros statisztikai hivatal közleményei, XXXVIII, Bp., 1907, 51, 55.

[64] Kovács Anna: A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története = Protestáns Szemle, 1998. 3. sz., 186–202.

[65] Evangélikus Országos Levéltár, Pesti Szlovák Egyház (EOL, PSZE) Iskola, 110. doboz.

lehet, hiszen a más anyanyelvű, de magyarul beszélő gyereket is gyakran már magyar anyanyelvűként írták be.[66]

1920-ban a szlovák férfiak 10,4%-ának, a nők 13,3%-ának semmilyen iskolai végzettsége nem volt. A magyaroknál ez az arány 2,9%, illetve 5,5%, a németek esetében pedig 3,4%, illetve 7,7% százalék. A magyar lakosság körében az elemi iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 1920-ban a férfiaknál 97,1%, a nőknél 94,5%. A szlovákoknál 89,6%, illetve 80,7%. A szlovák férfiak alig 7,9%-a, a nők 2,9%-a kapott középiskolai képzést. A szlovák férfiak mindössze 1,2%-a járt egyetemre.[67]

Az 1905/06-os tanévben 51 szlovák diák járt egyetemre. A jog- és államtudományi karon 17, a bölcsészettudományi karon 6 hallgató tanult, orvosnak 10 és gyógyszerésznek 5. A Kereskedelmi Akadémiának 1 szlovák hallgatója volt, mérnöknek 7, gépészmérnöknek 2 szlovák fiatal készült, hárman más karon folytattak tanulmányokat. A hittudományi karon nem tüntették fel a hallgatók szlovák származását. Ebben az évben Ivan Thurzo, námesztói bankhivatalnok mint érdekességet említi, hogy az orvosi karnak és a prágai cseh egyetem bölcsészettudományi karának szlovák nemzetiségű női hallgatója is volt. (Nők csak 1895-től iratkozhattak be az orvosi és bölcsészettudományi karra.) Pesten,[68] Kolozsvárott, Pozsonyban, Prágában[69] és Bécsben az 1911/12-es tanévben már 78 szlovák hallgató volt, közülük 9-en a hittudományi, 11-en a bölcsészettudományi karra jártak.[70]

5. A budapesti szlovák lakosság felekezeti megoszlása

Budapest rendkívül heterogén képet mutatott a nemzeti hovatartozás és a vallási megoszlás szempontjából, a magyar anyanyelvűek százalékos aránya viszont valamennyi felekezet esetében jelentősen nőtt. 1910-ben a reformátusok 97,9%-a volt magyar anyanyelvű. A római katolikusok között 1881-től, harminc év alatt, 51,1%-ról 83,9%-ra emelkedett a magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma. A magyarosodás folyama-

---

[66] THIRRING Gusztáv: Budapest közoktatásügye az 1905/06-os tanévben. Budapest székesfőváros statisztikai közleményei. Bp., 1908.

[67] Budapest főváros statisztikai évkönyve. XIII., 41.

[68] 1849-ben Leo Thun grófot nevezték ki a birodalmi vallás- és közoktatásügyi minisztérium élére, aki felkarolta a modern nyelvek tanítását és a bölcsészettudományi karon bevezette a szláv nyelv és irodalom oktatását. A pesti egyetemen az 1866-tól önállóan működő Szláv Nyelv és Irodalom Tanszék élére Ferencz József nyugalmazott rendkívüli tanárt nevezték ki. 1878-ban bekövetkezett halálától 1885-ig egy olyan tanár sem jelentkezett, aki a szláv nyelvészetben tudományos munkásságot tudott volna kifejteni, s így csak 1885-ben nevezték ki Asbóth Oszkár nyugalmazott rendkívüli, 1892-től rendes tanárt.

[69] A prágai egyetemek mindvégig a szlovákság fontos képzési helyének számítottak, főként 1860, a pesti egyetem magyar nyelvűvé válása, 1875, a szlovák középiskolák bezárása és 1882, a prágai cseh egyetem megalakulása után emelkedett a szlovák anyanyelvű hallgatók száma. A prágai egyetemre 1850 és 1882 között 10, a prágai cseh egyetemre 1882 és 1918 között pedig 51 szlovák anyanyelvű hallgató iratkozott be. A prágai felsőoktatási intézményekbe, 1850 és 1918 között, összesen 121 szlovák anyanyelvű diák iratkozott be. MÉSZÁROS Andor: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918. ELTE Egyetemi Levéltár, Bp., 2001, 54.

[70] Slovenský Obzor, 1907, I. évf, 4. sz., 244.

ta a legerősebb az izraelita felekezet esetében volt, 59,1%-ról 90,1%. Csekélyebb volt a magyarosodás mértéke a katolikusoknál és az evangélikusoknál. A magyar elem jelentős gyarapodása valamennyi felekezetnél a németség rovására történt, melynek aránya a katolikusoknál 36%-ról 10,2%-ra esett.

A XIX. század második felében kétszer annyi ágostai evangélikus vallású szlovák élt a fővárosban, mint római katolikus. A századfordulóig nemigen változtak az adatok, utána csökkent a szlovák anyanyelvű lakosság aránya. 1910-ben a római katolikusoknak már csak 3,1%-a volt szlovák anyanyelvű. A legtöbb szlovák anyanyelvűt még mindig az evangélikusok között tartották számon, közel 7%-ot *(10, 11. táblázat)*. A szlovák nyelv leginkább az evangélikusság körében volt ismert. 1891-ben 100 személy közül az evangélikusok 29,46%-a értett szlovákul, a katolikusok 14,31%-a, az izraeliták 11,12%-a és a helvétek 4,05%-a.[71]

Budapest, más európai nagyvárosokhoz (pl. Bécs) hasonlóan „melting potként" (olvasztó tégely) működött. A különböző származástudatú, hovatartozás és vallás szempontjából is rendkívül változatos lakosságra komoly erővel hatott a magyarság asszimilációs ereje. Legfőképpen a németek és a szlovákok magyarosodtak, váltottak nyelvet: a Felföldről és a Monarchia más területeiről bevándorolt nem magyar ajkú lakosság egyre inkább magyarnak vallotta és érezte magát, hiszen a mind polgárosultabb nagyvárosi élet ezt várta el tőlük. A magyar nyelvet az érvényesülés érdekében el kellett sajátítani, a többi nyelv presztízse, fontossága pedig fokozatosan csökkent. Az évszázados együttélés – hiszen a bevándorolt szlovákság számára nem volt idegen sem a német, sem a magyar nyelv – segítette az ország különböző területeiről érkező szlovákság beolvadását.

A nem magyar népcsoportok nem tudtak, illetve már nem is akartak ellenállni a főváros anyagi és gazdasági kihívásainak, a kormányzat magyarosító közigazgatási és közoktatási rendeleteinek. Egyre többen elfelejtették, elveszítették anyanyelvüket és nemzeti identitásukat, magyarosították nevüket és beleolvadtak a már magyarrá lett fővárosba. A hétköznapi Budapest magyar fővárossá akart válni.

Természetesen a főváros etnikai arculatát nem lehet egy irányból – a zsidó, német vagy a szlovák népesség felől – megközelíteni, bármely etnikai összetevője alapján teljes képet rajzolni a századforduló többkultúrájú fővárosáról, hiszen csak sokoldalú, multi- és interetnikus megközelítésből, a dualizmus korának folyamatosan változó, rugalmas közösségeinek együttes vizsgálatával kaphatunk világos és objektív képet. Egy-két nemzeti közösség történelmi-demográfiai, kulturális, közösségi dimenziójából egyértelmű „látleletet" nemigen lehet adni. Ha a demográfiai és művelődéstörténeti tényanyagot vesszük figyelembe, tágabb dimenzióban talán mégis érzékelhető a Budapesten élő különböző identitású polgárok kapcsolatrendszere. Csaplovics János 1829-ben „Ungarn ist Europa im Kleinen"-ként határozta meg az országot,[72] véleményem szerint pedig „a Budapesten élő szlovák közösség a multietnikus főváros kicsinyben". A város etnikai változatossága, multikulturális tényezői együttesen, egymást kiegészítve befolyásolták a főváros rendkívül dinamikus növekedését, fejlődését.

---

[71] Kőrösi–Thirring, 1895, 70.

[72] Csaplovics, Johann v. Gemälde von Ungarn 1–2. Pesth, Trattner, 1829, Bd. 1.

II. Józsefváros, a budapesti szlovákok legjelentősebb „szigete"

Pest-Budán a XIX. század közepén még többségében német nyelvű városlakók éltek és csupán a század második felétől erősödött a magyarság részaránya. 1880-ban például a fővárosiak 56,7%-a már magyar, 6,1%-a pedig szlovák anyanyelvűnek vallotta magát. A legtöbb szlováknak mindig is a Józsefváros adott otthont. A pesti szlovákok többsége, mintegy ötezer fő, ebben a kerületben élt, arányuk a XIX. század utolsó negyedében valamivel több, mint 6% volt.

Magyarország nem magyar népei közül a németség mellett a szlovákság használta ki leginkább a főváros munkaalkalmait, pénzkereseti lehetőségeit. A XIX. század második felében gyakori éhínségek és járványok tizedelték a felső-magyarországi lakosságot. Ezek elől a szlovákság – hacsak nem a messzi, tengerentúli boldogulást választotta – a fővárosba vagy az ország más területeire vándorolt.

A városban leginkább átmeneti jelleggel letelepedő szlovák munkások és iparosok életmódjáról, a nagyvárosi környezet visszásságairól több irodalmi alkotásban olvashatunk. Megtudhatjuk, milyennek látta a pesti polgár a Pesten élő – vagy falai közt csak néhány hetet, hónapot eltöltő – vándorkereskedőket, napszámosokat.

Daniel Bachát pesti szlovák evangélikus lelkész, Miloslav Dumný írói álnéven tette közzé verseit, illetve elbeszéléseit, és különösen az 1870-es, '80-as években, Budapestre kerülésének első évtizedében, foglalkoztatta a fővárosban tanuló szlovák diákok és a szlovák származású nagyvárosi dzsentrik kicsapongó világa. Életükről írt számos, kissé szentimentális novellájában a nehéz körülmények között tengődő, kiszolgáltatott szlovák kisembereket is megörökítette: a virágárust, a vízhordót, a napszámost. Nemegyszer elítélően szólt a pesti életről, a főváros rossz hatásáról: *„Pest, az országunk közepe, az országunk szíve, de a szlovákok szívének a poklot jelenti."*.[73] Figyelemre méltó az 1860-as évek végén Pestre látogató Jan Neruda színes korrajza is a főváros fejlődéséről, életéről, lakosairól és a város különös hangulatáról. Megfigyelte az itt élő sokféle etnikumot, persze leginkább a cseheket és a szlovákokat. Azt tapasztalta, hogy Pest a Monarchia második legfontosabb kikötővárosa, ahol *„A hajók és a part között örökös a hajsza, vad forgataga a félmeztelen kikötőmunkásoknak, akik szlávok – akárcsak Triesztben."*[74] Láthatta azt is, hogy a város mennyire „igyekszik" magyarrá lenni, mert *„Bármerre is tekintesz Pesten, mindenütt az ország címerét és zászlaját látod. (...) A szlovák nemzet Pesten veszőfélben van, ha életének nyomait keresed, láthatod, mint süti le szemét az erő, jóformán csak a munkás beszél anyanyelvén, jobban öltözött ember alig."*[75] Szomory Dezső az 1880-as évek végén pedig ekképpen írta le az Akadémia környékét: *„Saruban, feszes nadrágban, darócmellényben tót fiatalság siet a téren, (...) Ismét egy*

[73] Orol, 1872. 5. sz., 137.
[74] NERUDA, 1955, 315.
[75] Uo., 318–319.

csomó tót jön. (...) Az Akadémia és a széles, zúgó folyó közé szorítva megkezdik a munkát, a sok tót mind oda zarándokolt az előbb. Egyes csoportokba verődnek, várják a raktárak megnyitását."[76] A Duna rakpartján szorgoskodó szlovákokra lett figyelmes Daniel Bachát is, aki a *Vodnárka (A vízhordó lány)* című novellájában a fővárosban robotoló szlovák vízhordókról, halászokról és napszámosokról a következőképpen írt: *„Itt rakodik le és föl, kora reggeltől késő estig a dolgos szlovák, gürcölve verítékben, föl a hajóra az árut és le, meri a vízhordó puttonyaiba a Duna vizét, majd rakja föl kocsijára, amit aztán városszerte árul, csónakjaikból szorgalmas igyekezettel halásznak a Dunán a halászok."*[77] A főváros hírlapjai még a XX. század elején is többször – leginkább kedves, nosztalgikus hangon – írtak Pest-Buda különös alakjairól: a házaló, vándorló, a *„seprűs, fűzfakosaras, sajtos vagy az üveges tótokról"*. A régi budapesti fattyúnyelvben, a szlengben is találunk tótokra utaló szólásokat. Például – a tótokat csúfoló bringyele szóval – „Bringyelevárosnak" nevezték az Angyalföldön, a Dagály utca és Vizafogó gát közötti, 1925-ben lerombolt, vályogházakból álló telepet, amit a vidékről a fővárosba költöző szlovák napszámos telepesek részére építettek, de *„Lepšínek"* (jobbnak) is nevezték ezt a telepet. *„Tót-ház"* volt a neve a Rákóczi úti evangélikus templomnak és a körülötte lévő házaknak, a *„tót"* nyelvű evangélikus gyülekezet után.[78]

Józsefváros Alsókülvárosnak nevezett részét így írta le Novák Lajos (1869-ben Józsefvárosba került segédlelkész): *„...e városrésznek mindössze két kövezett utcája volt. Az egyik a mai Baross-utca Stáció-utca néven, a másik a mai Körút egy része volt Serfőző-utca néven. A többi mellékutcák rossz időben annyira sártengerek voltak, hogy a mai Mátyás-téren még kocsink is megfeneklett, amikor temetni mentünk. (...) egész Józsefváros apró, földszintes viskókból s házakból állott."*[79] A sokféle nemzetiség által benépesített Pest-Budán – így a Józsefvárosban is – a katolikus vagy az evangélikus templomokban csakis németül és szlovákul tartották a szentbeszédet. Ebben a kerületben több katolikus vallású ember élt, mint evangélikus. A Józsefváros területét választó osztrák és délnémet bevándorlók külön utcákat foglaltak el. A városrész német őslakossága még az 1850-es években is közel 60%-ot tett ki. A Kölcsey és a Vásár utcát Sváb utcának (Schwabengasse) nevezték, a Bacsó Béla utcát pedig Bajor utcának (Bayerngasse), a szlovákok a mai Tavaszmező utcát Szlovák utcának (Slowakengasse) keresztelték, mivel

---

[76] Szomory Dezső: A tudósok = Lackó Mihály: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei, Bp., Magvető, 1986, 109.

[77] Dumný, Miloslav: Vodnárka = Orol, 1876. 1 sz., 9.; Halász Iván Bachát novellái alapján elemezte viszonyát a fővároshoz: „Ő tekinthető ugyanis az első (és nagyon sokáig az egyetlen) »nagyvárosi« szlovák szerzőnek, aki írásaiban megpróbálta megörökíteni a dualizmus korában a fővárosba tömegesen költöző szlovákság történetét és megpróbáltatásait." Halász, Ivan: Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906). Esztergom–Piliscsaba, PPKE BTK – Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2003, 112.

[78] Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Bp., Fekete Sas Kiadó, 1966.

[79] Novák Lajos: Régi Józsefvárosból = Egyházközségi Tudósító, I. 1927, 4. sz., 56.

ebben az utcában éltek a legnagyobb számban. A szlovákság aránya 10,9% volt a városrészben.[80] Az építkezéseken szlovák napszámosok, férfiak és nők dolgoztak, a téglaégetők első munkásai is szlovákok voltak, illetve nagy volt az arányuk Pacsirtamező majorjainak napszámosai között is. Miután a pesti „tótok" többsége ezen a területen élt, nem véletlen, hogy a XIX. század közepén, a Kerepesi úton lévő telken épült fel a szlovák evangélikus iskola, majd 1865-ben elkezdődött a szlovák evangélikus templom építése is. A XIX–XX. század fordulóján 4%, 1910-ben pedig – a fokozott magyarosodás következményeként – már csupán 2,8%-nyi szlovák lakost regisztráltak ebben a kerületben.[81] (Terézváros 4179 szlovák lakosa után Józsefvárosban lakott a legtöbb, 4172 budapesti szlovák *[6. táblázat]*).[82]

A városrész nyomorúságos lakáshelyzetét tükrözik azok az 1870-es adatok, melyekből kitűnik, hogy minden nyolcadik józsefvárosi lakos pincelakásban élt. A pincelakások 90%-a egyszobás volt.[83] *„Itt már a 70-es évek elején is hallatlan mértékben elszaporodtak a tömegszállások és a Józsefváros lett Pest legzsúfoltabb lakásokkal bíró negyede."*[84] A városrészt földszintes, egyszobás lakások jellemezték, a nagyon kevés emeletes épületben elsősorban a polgárság élt. A XIX. század végén a kerület minden ötödik lakosa „pincelakó" volt, s igen magas számban éltek itt albérlők és ágyrajárók, kihasználva az alacsony bérleti díjakat és a több tízezernyi munkást foglalkoztató gyárak, üzemek közelségét. Mindenekelőtt a Téglaégető, a Gép- és Hajóépítő Társaság, a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár, a Lóvásár téri gázgyár, a két szeszgyár, a vasöntő és az üvegcsiszoló üzemek, illetve a Bútor- és Épületasztalos Árugyár kínáltak munkalehetőséget, de ezen kívül virágzott a lótartás és fuvarozás is. 1890-ben itt lakott az iparban dolgozók 22,5%-a és a napszámosok 21,2%-a, a Józsefvárosban élt a legtöbb munkáscsalád.[85] A XIX. század utolsó évtizedében ebben a kerületben dolgozott a főváros összes őstermelőinek (kertészek, földművesek és állattenyésztők) 16%-a, az iparban dolgozók 23%-a, a közlekedésben alkalmazottak 21%-a és a kereskedelemben foglalkoztatottak 12%-a.[86]

Az 1910-es statisztikai adatok azt mutatják, hogy Józsefváros lakosainak kétharmada volt bevándorló. A lakosság döntő része ugyan magyarnak vallotta magát, nagy részük azonban legalább két nyelven, magyarul és németül, illetve magyarul és szlovákul tudott, de sokan mindhárom *„józsefvárosi nyelvet"* beszélték.[87] A Pesti Hírlap 1913. évi száma kiemeli, hogy *„a fővárosban sok ezer tót lakik, különösen a VIII. és a IX. kerületben, itt végzi közép- és főiskolai tanulmányait több száz tót, itt jelennek meg a tót lapok is."*[88]

1900-ban a Józsefvárost és Ferencvárost többnyire iparosok lakták: fuvarosok, csizmadiák, szabók, bognárok, temetkezési vállalkozók, kocsmárosok, pékek stb. A kerület

---

[80] Turányi Károly: A Józsefváros története. I. Bp., 1972, 30–32.
[81] Józsefvárosi Lexikon. Bp., 1970, 187–188.
[82] Thirring, 1925, 17. tábla, 21.
[83] Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve, 1921–1924, 71–73.
[84] Bogyirka Emil: A Józsefváros története. II. 1873–1901, Bp., 1974, 47.
[85] Budapest Lexikon. I., Bp., Akadémia, 1993, 625.
[86] Bogyirka, 1974, 52.
[87] Turányi Kornél: A Józsefváros története III. (1901–1917), Bp., 1975, 75.
[88] A budapesti tótok = Pesti Hírlap, 1913. október 24. 12.

megannyi gyárában, műhelyében és üzletében dolgoztak a pesti szlovákok. A VI. és VII. kerület után itt volt a legtöbb üzlet. A Baross utcában (15 gyár és 80 műhely) és a József körúton (22 gyár és 44 műhely) épült a legtöbb gyár, illetve műhely, és ebben a két utcában 269, illetve 352 üzlet volt, a József utcában mintegy 100, a Népszínház utcában pedig csaknem 140.[89] A városrész még tele volt kertekkel, terekkel és hangulatos kiskocsmákkal. *„A tereken akác- és nyírfák zöldelltek, kis kertvendéglők bejáratánál oleander virított dézsában, és odabenn az alföldi homokon termett, jó minőségű, olcsó fehérbort mértek. A törzsvendégek itt a környékbeliekből kerültek ki."*[90]

A kerületben létrejött szlovák, cseh és lengyel munkásszerveződések gyűlései leginkább az itt található vendéglőkben és kocsmákban voltak. Az egyleti élet, a munkások és diákok összejövetelei, a számos kulturális esemény a Józsefvárosban élő szlovákok lakásaiban vagy kisvendéglőiben zajlottak. A kerület két jelentős, szlovák nyelvű istentiszteleti helye – a Rákóczi út 57. szám alatt található Luther-ház mögötti evangélikus templom és a Mária Terézia téri templom – környékén szerveződtek a kisebb szlovák közösségek, szervezetek és intézmények.

1. kép. *A Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat és a Slovenský denník fejlécei*

Nemcsak több ezer szlovák munkás és több száz kisiparos, valamint kiskereskedő lakott a Józsefvárosban, hanem a szlovák közhivatalnokok, kereskedők, az értelmiségi középosztály tagjai közül is többen itt vagy a kerülettel határos utcákban telepedtek le. Eduárd Sándorfi katolikus lelkésznek, a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh (Budapesti Katolikus Munkáskör)* megalapítójának és vezetőjének lakása 1902-ben a Práter, majd a József utcában volt, ifj. Ján Bobula építészé a Szövetség utcában, Pavel Holóš építészé a Mária utcában, Emil Stodola ügyvédé a Baross utcában. Jozef Uram, a Rókus kórház orvosa a Rákóczi úton, Milan Hodža lapszerkesztő, majd képviselő a Ferenc körúton, majd a József körúton bérelt lakást. Szinte valamennyi szlovák és cseh egyesület ebben a kerületben bérelte helyiségeit. A szlovák intézmények, kiadók többsége szintén itt működött. A szlovák evangélikus iskola és a *Pomocná pokladnica (Segélyező Pénztár)* a Ke-

[89] BOGYIRKA, 1974, 39.

[90] LUKÁCS, John: Budapest, 1900. A város és kultúrája, Bp., Európa, 1991, 55.

repesi úton, a Luther-udvarban kapott helyet, a *Slovenský denník (Szlovák Napilap)* és a *Slovenský týždenník (Szlovák Hetilap)* szerkesztősége az Aggteleki, majd a Práter utcában, végül az Üllői úton volt. A *Kresťan (Keresztény)* a József körúton, az 1918-ban csupán nyolc számot megélt, kéthetente megjelenő *Slnce (Nap)* a Mikszáth Kálmán téren. A *Budapeštiansky kníhtlačiarsky a nakladateľský účastinársky spolok (Budapesti Könyvnyomda és Könyvkiadó Társulat Rt.)* előbb a Rökk Szilárd, majd a Mária utcában működött.

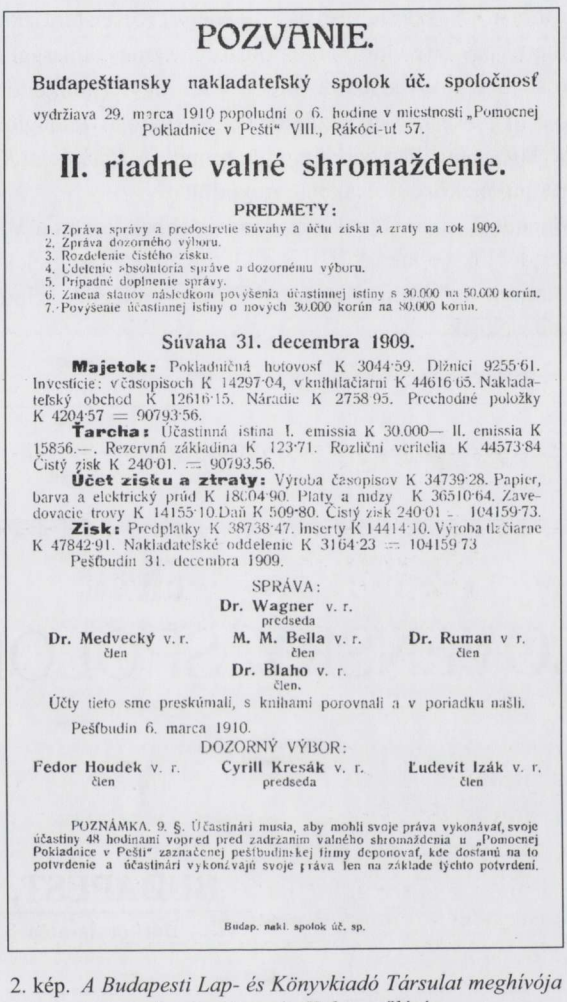

POZVANIE.

Budapeštiansky nakladateľský spolok úč. spoločnosť

vydržiava 29. marca 1910 popoludní o 6. hodine v miestnosti „Pomocnej Pokladnice v Pešti" VIII., Rákóci-ut 57.

II. riadne valné shromaždenie.

PREDMETY:

1. Zpráva správy a predostretie súvahy a účtu zisku a zraty na rok 1909.
2. Zpráva dozorného výboru.
3. Rozdelenie čistého zisku.
4. Udelenie absolutoria správe a dozornému výboru.
5. Prípadné doplnenie správy.
6. Zmena stanov následkom povýšenia účastinnej istiny s 30.000 na 50.000 korún.
7. Povýšenie účastinnej istiny o nových 30.000 korún na 80.000 korún.

Súvaha 31. decembra 1909.

Majetok: Pokladničná hotovosť K 3044·59. Dlžníci 9255·61. Investície: v časopisoch K 14297·04, v knihtlačiarni K 44616·65. Nakladateľský obchod K 12616·15. Náradie K 2758·95. Prechodné položky K 4204·57 = 90793·56.

Tarcha: Účastinná istina I. emissia K 30.000— II. emissia K 15856.—. Rezervná základina K 123·71. Rozliční veritelia K 44573·84 Čistý zisk K 240·01. = 90793.56.

Účet zisku a ztraty: Výroba časopisov K 34739·28. Papier, barva a elektrický prúd K 18.04·90. Platy a mzdy K 36510·64. Zavedovacie trovy K 14155·10.Daň K 509·80. Čistý zisk 240·01 = 104159·73.

Zisk: Predplatky K 38738·47. Inserty K 14414·10. Výroba tlačiarne K 47842·91. Nakladateľské oddelenie K 3164·23 = 104159·73

Pešťbudín 31. decembra 1909.

SPRÁVA:

Dr. Wagner v. r.
predseda

Dr. Medvecký v. r. člen — **M. M. Bella** v. r. člen — **Dr. Ruman** v r. člen

Dr. Blaho v. r.
člen.

Účty tieto sme preskúmali, s knihami porovnali a v poriadku našli.

Pešťbudín 6. marca 1910.

DOZORNÝ VÝBOR:

Fedor Houdek v. r. člen — **Cyrill Kresák** v. r. predseda — **Ľudevít Izák** v. r. člen

POZNÁMKA. 9. §. Účastinári musia, aby mohli svoje práva vykonávať, svoje účastiny 48 hodinami vopred pred zadržaním valného shromaždenia u „Pomocnej Pokladnice v Pešti" zaznačenej pešťbudínskej firmy deponovať, kde dostanú na to potvrdenie a účastinári vykonávajú svoje práva len na základe týchto potvrdení.

Budap. nakl. spolok úč. sp.

2. kép. *A Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat meghívója a részvénytársaság II. közgyűlésére*

Több egylet az Alföldi utcai *Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület* helyiségeit vagy a Kerepesi úton lévő József Főherceg Szálló helyiségeit bérelte ki rendezvényei megtartásához. A Főherceg Sándor téren lévő Gutenberg-palotában működött az *„Intim Színház"*, ahol néhány alkalommal a *Slovenský spolok* színtársulata adott elő, leginkább egyfelvonásos darabokat.

Jelentős társadalmi feladatkört töltöttek be az elegánsan berendezett kávéházak. A József körút 45. szám alatti Baross kávéházba járt például Mikszáth Kálmán és Kosztolányi Dezső, de a fiatal Mikszáth az öt házzal arrébb működő Deák kávéházat is szívesen látogatta. (Mikszáthot és Mauksch Ilonát egyébként 1873. július 13-án Bachát Dániel, a Rákóczi úti szlovák evangélikus templom lelkésze eskette össze. 1877-es dátummal válásuk időpontja is fellelhető a szlovák nyelven vezetett, s a szlovák evangélikus lelkészi hivatalban őrzött anyakönyvben. A közelben állt a híres New York Kávéház (Rákóczi u. 5.) is, ahol a XX. század első évtizedében szívesen tartózkodtak a fiatal szlovák szerkesztők, mert kedvükre való volt az ott folyó színes társasági élet.

A Józsefvárosban számos szlovák, illetve cseh egylet működött. A leghosszabb ideig munkálkodó *Slovensky spolok* kezdetben józsefvárosi vendéglőkben gyűlt össze, majd 1912-től a Bérkocsis utcában bérelt egyleti termet. A *Budapesti Katolikus Munkáskör* a Mária Terézia térhez közeli utcákban működött.

A szlovák munkások és egyleteik törzshelyei többek között a VII. kerületi Hársfa és Dohány utcai vendéglők voltak. A VIII. kerületi Kapusta (Aggteleki u.), Brunovszky (Szövetség u.), valamint az Örömvölgy utcai Pieter vendéglők szintén helyet adtak a szlovák munkásgyűléseknek.

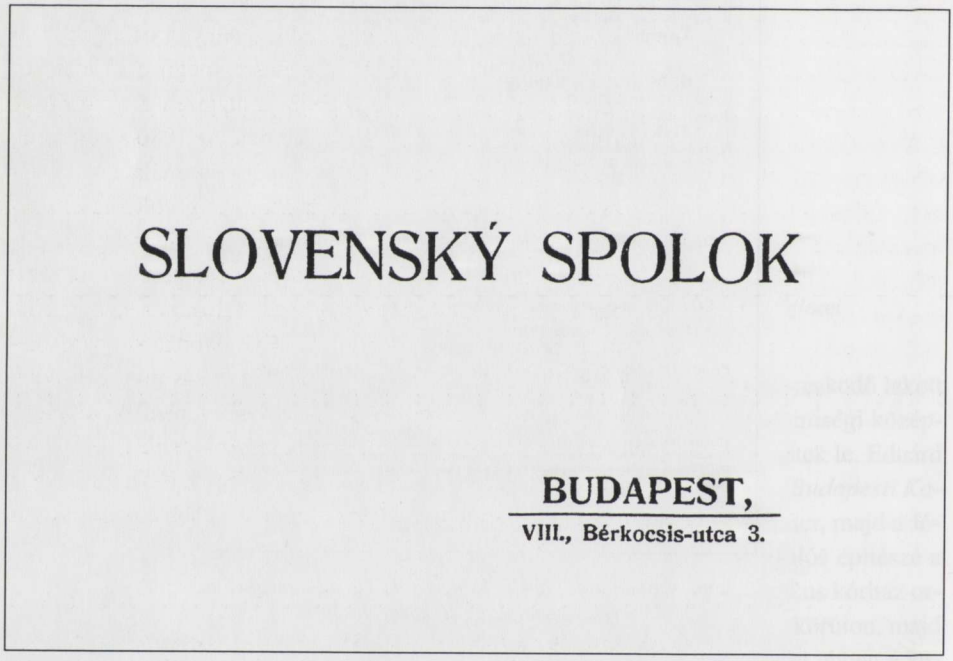

3. kép. *A Szlovák Egylet megcímzett borítékja*

III. A budapesti szlovák közösség társasági élete

A kiegyezést követően a pesti szlovák értelmiségiek egy része a magyar liberálisokkal történő összefogástól remélte a nemzetiségi jogok elismerését. A magyar politikusok viszont egyre inkább elzárkóztak az együttműködéstől, ráadásul 1874–1875-ben a három szlovák gimnáziumot is bezárták. Ján Bobula megszüntette a pesti szlovákok demokratikus egyletét és annak sajtóorgánumát, a *Slovenské novinyt*. A kiegyezés után a radikális szlovák nemzeti irányzatot képviselő *Pešťbudínske vedomosti (Pestbudai Tudósítások)* 1869-től már *Národnie noviny (Nemzeti Újság)* címen, Turócszentmártonban jelent meg. Az ottani székhelyű Szlovák Nemzeti Párt tevékenysége és irányítása azonban helyi jellegűvé, szűk körűvé zsugorodott.

Az 1860-as években Pest-Budán éltek a szlovák szellemi élet meghatározó egyéniségei, itt jelentek meg a legjelentősebb szlovák lapok, mint a *Pešťbudínske vedomosti,* a *Priateľ ľudu (A Nép Barátja),* a *Priateľ školy a literatúry (Az Iskola és az Irodalom Barátja),* fővárosi nyomdák pedig számos szlovák nyelvű kiadványt adtak ki.[91] Az 1860-as, '70-es években a szlovák politikai mozgalom Pest-Budára összpontosult, azonban a '80-as években már csak néhány szlovák újság kiadására volt ereje, s a szlovák társadalmi élet csak az 1890-es években kezdett lassan élénkülni. A fejlődő nagyváros egyre több lehetőséget kínált a gazdasági, politikai, kulturális önszerveződésre, mégis csak igen kevesen éltek a társasági élet lehetőségével. A passzivitás azért is nehezen értelmezhető, mert a hivatalos statisztika szerint, az összlakossághoz viszonyítva, az 1880-as években volt a legmagasabb a budapesti szlovákság aránya.[92] Az anyanyelv használata a szlovákok körében, a korabeli folyóiratokban megjelent írások tükrében, nem volt általánosan jellemző. Jan Neruda 1869-ben, pesti látogatása alkalmával azt jegyezte le, hogy *„jóformán csak a munkás beszél anyanyelvén".*[93] Ján Wagner visszaemlékezésében azt írta, hogy az iskolában tanuló gyerekek, Martin Morháčén (Morhács Márton) és az övéin kívül már jobban tudtak magyarul, mint szlovákul.[94] 1900-ban Milan Hodža krajcáros napilapjában, a *Slovenský denník*ben egy Pesten dolgozó szlovák munkás által beküldött írás azt tanúsítja, hogy nemcsak a munkások beszélnek még szlovákul, hanem „meglepő módon" azok az értelmiségiek is, akik nem szégyellik szlovák származásukat. Ők szívesen társalognak egymás között szlovákul.[95] Hozzáteszi ugyan, hogy a szlovákokban nincs meg az a fajta összetartozási érzés, mint a csehekben, akiknek több egyesületük is

[91] KISS GY. Csaba: Pest-Buda mint szlovák szellemi központ (1859–1868) = HRIVNÁK Mihály (szerk.): A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Bp., Etnikum, 1998, 138–144.; KÄFER István: 1918 előtti szlovák és cseh nyelvű periodikumok Budapest könyvtáraiban. Bp., Áll. Gorkij Könyvt., 1985.

[92] THIRRING, 1925, 57.

[93] NERUDA, 1955, 319.

[94] WAGNER, A. Ján: Rozpomienky na Pesť = ŠTEFÁNEK, Anton (szerk.): Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Články, reči, štúdie. Praha, 1930, 202.

[95] SD, 1900. 9. sz., 1.

van, törődnek egymással.[96] Neruda 1869-ben azt tapasztalta, hogy a pesti csehek öntudatosak, a gyári munkás mindenhol bátran elénekli a *„Hej Slované!"* hazafias dalt, és *„büszkén kiáltják hogy »ať žije!«"*.[97] A szlovákok viszont egyetlen működő egyesületüket is alig látogatják, nem kíváncsiak egymásra, nem igénylik egymás társaságát, ezért kéri őket, hogy látogassák az egyesületet, s így nemcsak a galamblelkű szlovák nemzetnek,[98] de önmaguknak is nagy szolgálatot tesznek.[99] Pesten ugyan több szlovák származású hivatalnok, szerkesztő, mérnök, építész, ügyvéd élt, mégis igen kevesen érdeklődtek az egylet iránt vagy érdeklődésük nem volt hosszú távú. A szlovák lapok is többször bírálták a pesti szlovák értelmiség passzivitását. Pedig itt élt többek között Adolf Pechány, a kormány által támogatott *Slovenské noviny* főszerkesztője és 1908-tól a kormány sajtóosztályának szláv referense, majd a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályának munkatársa, Anton Hornyánsky, a lap szerkesztője, Daniel Bachát evangélikus lelkész, Peter Dobroslav Bella vasúti hivatalnok és költő, Samo Czambel nyelvész, belügyminisztériumi titkár, Milan Lichard vasúti hivatalnok, Rudnay Béla főkapitány, Pavel Holóš építész és Emil Stodola ügyvéd. Folyamatos támogatásról, aktív és rendszeres részvételről azonban az ő esetükben sem beszélhetünk. Igaz, ennek okát többé-kevésbé megmagyarázzák Ján Wagner szavai: *„...a szlovákság melletti hitvallás abban az időben személyes áldozatvállalással járt, azt jelentette, hogy áldozatot kell hozni egy eszme érdekében, lemondani az anyagi előnyökről, s szenvedni és szenvedni."*[100] Okkal vagy ok nélkül, de sok szlovák szégyellte nyíltan vállalni szlovákságát, némelyek attól tartottak, hogy „pánszlávnak" kiáltják ki őket vagy nehezebben kapnak tisztességes, jobban fizetett állást, lassabban tudnak előre jutni. Az identitástudat ilyen esetben alárendelt szerepet kapott, mert az érvényesülés a szlovákok többségénél is természetes módon fontos volt.

A budapesti szlovák polgárság „hungarus" tudata és szlovák nemzeti tudata különböző fokozatokban létezett, s igen gyakran erőteljes magyar nemzettudattá alakult. Ez befolyással volt az egyén közösségi életére, viszonyára a város szlovák csoportjaihoz, a szlovák nemzeti mozgalmakhoz és a magyar politikai közélethez. A karrierépítéshez az állam iránti lojalitásra, kompromisszumkészségre és aktivitásra volt szükség a magyar közéletben. Voltak Budapesten olyan értelmiségi csoportok is, amelyek megtartották szlovák identitásukat, és nem mondtak le politikai ambícióikról sem. Említhetnénk például Milan Hodžát, Ján Wagnert és Eduard Šandorfit, Anton Štefánekot, Dušan Porubskýt, Ľudovít Izákot és Milan Harmincot, akiket érdekelt a szlovák közösség, a szlovák nemzet sorsa, és a fővárosban töltött hosszú évek alatt számos szlovák intézményt, újságot hoztak létre, illetve különféle tisztségeket vállaltak el az egyesületekben. 1918 után mindegyikük Csehszlovákiába távozott. Mások érzelmileg és többé-kevésbé nyelvileg megmaradt ugyan

---

[96] Wagner idézett visszaemlékezéseiben kiemeli, hogy a cseheknek abban az időben három egyesületük volt: a *Beseda,* a *Sokol* és az *Osvěta.*

[97] NERUDA, 1955, 320.

[98] Herder szintén galamblelkű, béketűrő, földművelő népnek jellemzi a szlovákokat. KISS GY. Csaba: A lengyel és szlovák magyarságkép változásai a 20. században = História, 1998. 9–10. sz., 29.

[99] SD, 1900. 9. sz., 1.

[100] WAGNER, 1930, 198.

szlovákoknak, azonban az uralkodó nemzet erősebb vonzerőt gyakorolt rájuk; Wagner szavaival élve, ők voltak az ún. „tótok", a „hivatalos szlovákok", akik mint hivatalnokok, szerkesztők, vállalkozók könnyebben beilleszkedtek a magyar politikai rendszerbe. Számukra elsődleges volt a közös történelem, a közös haza. Elég, ha csak a magyarbarát folyóiratok szerkesztőit: Adolf Pechányt, Karol Kuzmányt, Karol Csecsotkát vagy Ján Bobulát említjük. Wagner azonban Pavel Šťastnýról és Samo Czambelről úgy nyilatkozott, hogy „nemzethű szlovákként is arany volt a lelkük", akik a kormánypárti újságok szerkesztését inkább csak „muszájból" végezték, és Czambel minden helyzetben „csak a legjobbakat kívánta a szlovák nemzetnek".[101] Természetesen senki sem viszonyult egyformán egyik vagy másik nemzethez, az évek folyamán gondolkodásuk, megítélésük változhatott, kötődésüket személyes vagy egzisztenciális tényezők befolyásolhatták, módosíthatták, ahogy Szarka László egy tanulmányában megfogalmazta: *„...a budapesti szlovák értelmiségiek sorában nem volt ritka a pálfordulás, de alighanem tévedés a kormánypárti szlovák lapok szerkesztőit egy kalap alá venni a nemzeti mozgalommal szembeforduló renegát »magyarónokkal«."*[102] Kiss Gy. Csaba, Pechány Adolf *A magyarországi tótok* című könyvének utószavában a következő megjegyzést teszi: *„...szerzőnk kétségkívül az egységes nemzetállam híve, a magyar politikai nemzet szószólójaként beszél. De hozzá kell tenni, hogy világosan megkülönbözteti a pánszlávrajongókat és a szlovákokat."*[103] Magáról a közíróról pedig a következőképpen vélekedik: *„Természetesen tisztában volt azzal, hogy Magyarországon ennek a nemzetnek a tagjai különböző nyelveket beszélnek, de az országhoz, a közös történelemhez fűződő lojalitást tartotta elsődlegesnek (...) nem volt föltétlen híve a minden áron való magyarosításnak, és a szlovákságról festett képében sokkal több a pozitív vonás."*[104] Käfer István Pechány Adolfot, Tilkovszky Lóránt kutatásaira hivatkozva, már egyértelműen „maďarón"-nak, „hűséges kormányhivatalnok"-nak jellemzi, *„aki a trianoni Magyarország szlovákjainak kormánybiztosaként jelentéseiben ötleteket is adott a magyarosításra, a magyarosodás intenzitásának fokozására."*[105]

1. A budapesti szlovák közösség társasági központjai

Bécs és Prága mellett Pesten tanult a legtöbb szlovák fiatal. Leginkább a jogi kart látogatták, de orvosnak, mérnöknek, bölcsésznek is többen jelentkeztek. Azonban sem ők, sem a Pesten karriert és sikert elérni vágyó értelmiség nem tudta igazából megmozgatni, fellelkesíteni a *Szlovák Egylet*be iratkozókat. Józsefváros és környékének szlovák lakossága, a munkások és kisiparosok pedig csak dolgozni szerettek volna, és a mindennapi kenyérért folytatott harc nemigen hagyott időt nekik arra, hogy keressék a kapcsolatot,

[101] Uo., 200.

[102] Szarka László: Pest és Buda mint a szlovákok politikai központja = Hrivnák Mihály (szerk.): A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Bp., Etnikum, 1998, 200.

[103] Pechány Adolf: A magyarországi tótok (Kiss Gy. Csaba utószava). Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2000, 257.

[104] Uo., 258.

[105] Käfer István: Dona nobis pacem (Magyar–szlovák kérdések). Piliscsaba, PPKE BTK, 1998, 229.

az „együtt szórakozás lehetőségét" a többi pesti szlovákkal. Talán nem is gondoltak arra, hogy vannak olyan csoportok, társulatok, ahol az „övéik" között lehetnének, vagy ha tudtak is egy-egy szlovák egyesület létezéséről, azt hihették, hogy ott a szegény embernek nincs keresnivalója. Legtöbbjük a kocsmárosok vagyonát gyarapította, jobb esetben a szlovák származású vendéglősökét; a napi munka után már csak egy kis beszélgetésre, italra vágytak. Komoly problémát jelentett, hogy a munkások egy része nem tudott írni-olvasni, s így nem érezte szükségét annak, hogy eljárjon a szlovák egylet könyvtárába és akár csak az újságokat átlapozza. A pesti szlovák nyelvű lapok ugyan folyamatosan buzdították a szlovákságot, hogy legyenek tagjai az egyesületeknek, jöjjenek el legalább a rendezvényekre, a felhívások vagy el sem jutottak az érdekeltekhez, vagy egyszerűen visszhang nélkül maradtak. A mentalitásbeli különbségek nyilvánvaló magyarázatát adhatják a visszahúzódásnak az egyletektől, de a sajtóban nyilatkozók, és a Pesten élő szlovákok visszaemlékezései is adnak némi magyarázatot az érdektelenségre. Azok a munkások, akiket talán csábított az a gondolat, hogy a földijeikkel együtt legyenek, valószínűleg szégyellték szegényes öltözetüket, és nem mertek elmenni az „urak", vagyis az iparosok, kézművesek, kisiparosok közé. Így többnyire a kisiparosok, a kisebb üzletek tulajdonosai, majd a XX. század elején inkább a diákok, a szerkesztők és néhány értelmiségi látogatta az egylet gyűléseit és programjait. Az értelmiség valószínűleg nem akart „vegyülni" a szegényebbekkel, az egyetemisták viszont, más jellegű érdeklődésük miatt, maguk alakították programjaikat, előtérbe helyezve a művelődést. Nagyobb számban csupán a bálokon jöttek össze a szlovákok.

A XIX. század utolsó két évtizedében dolgozott a legtöbb felső-magyarországi szlovák a főváros gyáraiban és építkezésein. A polgári középosztály és a kisiparosok szintén megtalálták érvényesülésük lehetőségét, az értelmiségi elit pedig az országos intézményekben, hivatalokban vagy éppen a sajtónál talált karrierrel kecsegtető állásra. Mégis, e több tízezres szlovákságnak csak szűk rétege kapcsolódott be a szlovák nemzeti életbe, nem éltek a szerveződés lehetőségével. Eduard Sándorfi az egylet egykori elnöke, aki Eduard Kresťanovič néven publikált, hat részből álló cikksorozatban adott magyarázatot a budapesti szlovákság sokszor emlegetett passzivitására. *„Slovo k peštianskym rodákom" (Egy szó a pesti földijeimhez)* című írásában elkeseredettségének adott hangot, kemény szavakkal bírálta a szlovákokat, akik szerinte túlzottan érzékenyek, galamblelkűek, félénkek és maguknak valók, közömbösek a másik iránt, nem tartanak összse, nincs igényük a közösségre, nincs bennük egy szemernyi nemzeti öntudat és büszkeség sem. Nemcsak szlovák származásukat szégyellik, de még a szüleik nevét is megtagadják. Ezen szerinte sürgősen változtatni kell vagy úgy, hogy új egyesületeket alapítanak, vagy úgy, hogy csatlakoznak valamelyik egyesülethez. Ha csak a szlovák lapok által közölt puszta számokat tekintjük, a 65 ezernyi pesti szlovák közül alig százan léptek be az egyletbe. *„...a mi népünk húzódozik az egyletektől a konoksága, fukarsága, irigysége és bizalmatlansága miatt."* – írta Eduard Kresťanovič a lap első oldalán.[106] A Pesten tanuló fiatalok, illetve az értelmiségiek, vállalkozók és kisiparosok kis csoportja

[106] SD, 1901. 4. sz., 1.

– akiknek nemzeti öntudata erősebb volt, jobban ragaszkodtak nemzetiségükhöz és anyanyelvükhöz – aktívabb nemzeti munkába kezdett, igyekeztek részt venni minden olyan eseményen, ahol szlovák társasággal találkozhattak. Egyesületeket, takarékpénztárt, kiadót és lapokat alapítottak. Említhetnénk az 1905-ben alapított *Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť (Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat)* részvénytársaságot, majd 1908-ban a könyvnyomdát, az 1901-ben megszűnt, majd 1910-ben újraindított *Slovenský denník*et, valamint az 1903 és 1918 között megjelenő új hetilapot, a *Slovenský týždenník*et és az 1909-től szerkesztett *Prúdy (Áramlatok)* című folyóiratot. Az aktivitás különösen az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus idején volt tapasztalható, amikor a több száz résztvevő nyilatkozatban ítélte el Magyarország nemzetiségi politikáját.[107] Ezt követően erősödött a szervezkedés a szlovák ellenzék irányításával. A *Szlovák Egylet* korábbi gyér rendezvényeit egyre több és egyre színvonalasabb program váltotta fel. Vitafórumok, irodalmi estek, színházi előadások közül válogathatott a pesti szlovák közösség. Az egyetemi ifjúság is aktivizálódott. Már nemcsak az *Irodalmi Szakosztály*ban szerveztek előadásokat, vitákat és felolvasó üléseket, hanem a munkások körében is vállalkoztak felvilágosító, népnevelő és népművelő előadások tartására.

A Kerepesi úti szlovák evangélikus egyházközségen belül Ľudovít Izák tanító kezdeményezésére és Michal Mišura kocsigyáros feleségének elnökletével a szlovák asszonyok jótékony egylet alakításával igyekeztek segíteni a szegény származású szlovák iskolás gyerekeken. 1902-ben Eduard Sándorfi szlovák hitoktató elnökletével a józsefvárosi katolikus plébánián sikerült nagyobb számú szlovák kisiparos és munkás érdeklődését felkelteni az egyleti mozgalom iránt. Sándorfi alakította meg a *Katolikus Kör*t, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a szlovák munkások minél kevésbé kapcsolódjanak a magyar szocialista munkásszervezetek tevékenységébe, mivel a munkásmozgalom megerősödésével a szlovák munkások szervezkedése itt is kibontakozóban volt. A Katolikus Néppárt szociális és agitációs programja tartalmazta a nemzeti kisebbségek igényeinek támogatását, s ráadásul az 1894-ben megjelent, a Néppárt által támogatott és annak politikai programját képviselő, szlovák nyelvű lapot, a *Kresťan*t maga Sándorfi szerkesztette. A szlovák munkások aktivizálódását mutatta az is, hogy keresték a kapcsolatot a cseh és a lengyel szervezetekkel, nagy érdeklődéssel kísérték Milan Hodža, Anton Štefánek és Emil Stodola előadásait. Az első világháború előtti években Budapest újból a szlovák politikai, gazdasági és kulturális élet fontos színtere lett, erősödött a szlovák nemzeti tudat, jelentősen aktivizálódtak a szlovák politika képviselői, pénzintézetek, kiadók alakultak *(Központi Bank, Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat, Budapesti Központi Gazdasági és Kereskedelmi Szövetkezet),*[108] újabb folyóiratok jelentek meg *(Prúdy,*

[107] A magyarországi szerbek, románok és szlovákok mintegy 600 képviselőjének részvételével, 1895. augusztus 10-én, Budapesten lezajlott tanácskozáson a nemzetiségek jogainak érvényesítéséről, a magyarosítás elleni harcról és a közös fellépés lehetőségéről volt szó. A szlovák küldöttséget Pavel Mudroň, a Szlovák Nemzeti Párt elnöke vezette.

[108] KATUS László: A szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában. = GYÁNI Gábor –PAJKOSSY Gábor (szerk.): A polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1999, 150.

Slovenský obzor, Naša zástava). Az egyesületeken kívül is alakultak szlovák közösségek, kisebb társaságok egy-egy pesti szlovák családnál, a szerkesztőségek körül vagy az egyesületek mellett. Az asztaltársaságok, a kisebb közösségek inkább a kisiparosokat vagy köztisztviselőket, értelmiségieket, egyetemi és főiskolai diákokat kapcsolták össze.

1.1. A polgári családi központok

Magyarországon nem mutatkozott olyan mértékű igény a társas élet iránt, mint a Lajtán túl, hiszen ott, a XIX. századi német fejlődés hatására az egyleti mozgalom kibontakozása igen jelentős volt, bár az angliai és az amerikai egyesületi fejlődéstől elmaradt.[109] Felső-Magyarország szlovákok lakta megyéiben kevesebb társaskört jegyeztek be, mint az ország más területein. A statisztikák szerint a legtöbb egylet, szám szerint 480, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében működött, a legkevesebb pedig Torna (3), Ung (11), Liptó (6) és Árva (7) megyében. Pozsony megyében 154 egyletet jegyeztek föl. Az egyesületek összlakossághoz viszonyított arányát tekintve, Árva, Liptó és Ugocsa megye a képzeletbeli sor legvégén kullogott 0,2, 0,3 és 0,1%-kal.[110] Ez igazolhatja Anton Štefánek véleményét, miszerint a szlovákok a beszélgetések helyéül inkább az intim családi légkört vagy a vendéglőket és kávéházakat választották a társaskörök helyett.[111]

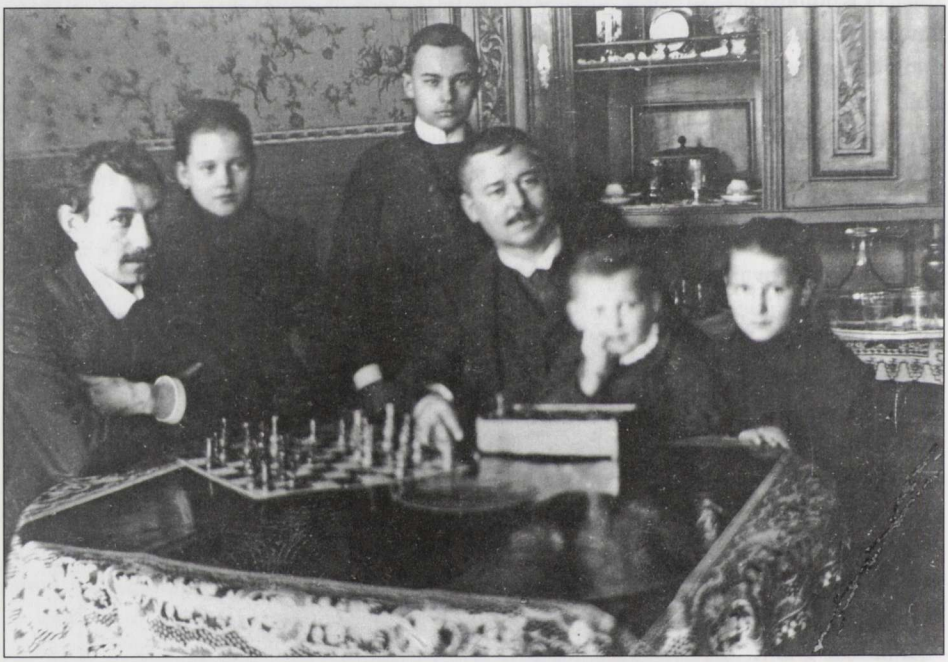

4. kép. *Ľudovít Izák, a szlovák evangélikus iskola tanítója otthonában, 1902-ben (középen)*

[109] MANNOVÁ, Elena: Spolky a ich miesto v živote spločnosti na Slovensku v 19. storočí = Historický časopis, 1990, 3. sz., 23.

[110] REISZ László: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon = Statisztikai Szemle, 1988. 10. sz., 930–946.

[111] ŠTEFÁNEK, Anton: Veselý život v Budapešti. SNA, Fond OF. FASC.

A legkorábbi feljegyzés szerint egy pest-budai szlovák család – az állami hivatalt betöltő Adolf Dobrianskyé – két ízben is fogadott lakásában egy, többnyire szlovák, ruszin, román és szerb diákokból álló kört, és így minden bizonnyal ők tekinthetők az első összejöveteleket szervező családok egyikének. Ján Pravdoľub Bella szerint Dobriansky és budai barátai már az 1860-as években igyekeztek felkészíteni az ifjúságot a szláv népek összetartozásából fakadó feladatokra.[112] A Budapesten tanuló diákok tanulmányaik idején kapcsolódtak be az egyleti életbe, különféle funkciókat láttak el, úgynevezett „belső továbbképzés" keretében előadásokat tartottak vagy egyszerűen csak ellátogattak az összejövetelekre és a bálokra. A diákok keresni kezdték a kapcsolatot a pesti szlovákokkal és egyesületeikkel, ami valószínűleg annak is köszönhető, hogy többen Pesten élő szlovákoknál voltak „koszt-kvártélyon". Izák tanító Rákóczi úti evangélikus egyházközségi lakásában is laktak diákok, ahol kiterjedt szlovák társasági élet folyt. A háziasszony, Emília Bachát, Daniel Bachát lelkipásztor lánya, Izák tanító felesége, bensőséges hangulatú családi összejöveteleket rendezett. Izák lelkes szervezőmunkája jó hatással volt a Pesten tanuló felföldi diákokra.[113] Meg kell még említenünk Jozef Švehla, ismert szlovák ellenzéki órásmester,[114] illetve Ján Wagner biztosítási szakember, a szlovák egyletek egyik legaktívabb tagjának, vezetőjének lakásait is. 1893-ban Miloš Krno és Vladimír Fajnor, aki később magas állami tisztségeket látott el Csehszlovákiában, joghallgatóként Švehla lakásán laktak.[115] E lakások familiáris központként, a szlovák nemzeti élet bázisaiként működtek. A polgári szalonokban oldott, meghitt légkörben találkozhatott az azonos érdeklődésű és gondolkodású fiatal szlovák értelmiség és részvételük a pesti szlovák társasági életben erősítette nemzeti öntudatukat.

1906-ban, amikor Milan Hodža Anton Štefáneket Bécsből Pestre csábította, hogy vállalja az országgyűlés román, szerb, horvát és szlovák képviselői által alakított Nemzetiségi Klub titkári teendőit, Štefánek a következőket írta emlékezésében a pesti szlovák társasági körökről: *„Az ultrakonzervatív evangélikus lelkész Morháčon, a tanító Izákon, Ján Wagneren, az építész Harmincon kezdve a haladó szellemű Milan Hodžán, Dušan Porubskýn, Bujnákon, Milan Lichardon, dr. Uramon, Székely Viktoron, dr. Chrenkán, Viestovékon, Rumanon, Černin és legalább egy tucatnyi egyetemistán át, ez a közösség úgy élt, mint egy nagy család."*[116]

---

[112] BELLA, Ján Pravdoľub: Niektoré rozpomienky z rokov 1858–64 = Slovenské pohľady, 1922. 9. sz., 520–523. (Bella Pestre érkezése után iparossegédként dolgozott, majd tanító és a pesti pátensegyház jegyzője volt. Békéscsabán és Liptószentmiklóson tanított.)

[113] WAGNER, 1930, 199.

[114] Švehla kénytelen volt feladni órásüzletét, mivel a hivatalos magyar közvélemény veszedelmes „pánszlávot" látott benne és üzletét bojkottálta. Két évvel később lehetősége nyílt kávéház működtetésére a Luther-udvar közeli Hársfa utcában, melynek egyik szobáját felajánlotta az egyletnek.

[115] Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, Pozostalosti Vladimíra Fajnora.

[116] ŠTEFÁNEK, Anton: Veselý život v Budapešti. SNA, Fond OF. A. Štefánek FASC.

1.2. Vendéglők, kávéházak

A dokumentumokból megismerhetjük azokat a józsef- és erzsébetvárosi, gyakran szlovák tulajdonban lévő vendéglőket, kocsmákat, kávéházakat, a szlovák evangélikus és a józsefvárosi katolikus plébániatemplom közelében, melyek, mivel az egyesületek többsége nem tudott saját helyiséget fenntartani, a XIX. század közepétől a szlovák munkások és értelmiségiek találkozóhelyeivé váltak.

A férfiak számára a kocsma jelentette a társasági élet színterét, a nők számára viszont a templom kínálta a kapcsolattartás lehetőségét. A nők általában kiszorultak az egyesületekből, a jótékonysági jellegű körökben ugyanakkor sokat tehettek a gyermekekért, a rászorultakért. Amikor a *Slovenský spolok* már önálló lakást tudott bérelni és így kulturált helyiségben folyt az egyesületi élet, a nők is szívesen betértek. Az 1860-as évekből származó feljegyzésekben olvasható, hogy a Pesten tanuló és dolgozó szlovák fiatalok, a fővárosban munkát kereső felföldi munkások és kisiparosok a szlovák evangélikus templom közelében álló Fábry vendéglőt keresték fel az istentisztelet után.[117] A fűtetlen pincelakásokban nyomorgó idénymunkások a nehezen elviselhető lakásviszonyok miatt tértek be a lakhelyeik közelében található Rákóczi úti vagy Mária Terézia téri templomok melletti kiskocsmákba. A diákság szintén válogathatott a kocsmák és kávéházak közül: *„Melyik vendéglőbe, melyik kávéházba is menjünk? Mert hová máshová mehetnénk Pesten, ha társaságra vágyunk? Bármelyikbe térünk is be, mindenhol vidám fiatalokkal találkozunk és azokban a hírhedtebb kártyázó társaságokban, akár a »Két pisztolyhoz« vagy a »Kis pipában« megtaláljuk felföldi földijeinket, megtaláljuk a tótokat."*[118] – mondja Daniel Bachát egyik novellájának hőse.

A fővárosi szerkesztőségekben készült szlovák nyelvű lapok egyesületekkel kapcsolatos anyagából nyomon követhető, hogy a XIX. század nyolcvanas–kilencvenes éveiben melyik vendéglő volt a szlovákság kedvelt találkozóhelye. Ezek némelyike egyleti irodaként is működött, mint például Ondrej Kapusta (VIII., Aggteleki u. 16.), Ludvik Lumnicer (Lumnitzer) (VII., Nagymező u. 3.), Jozef Mačuha (VIII., Lipót u. 7.), Pavel Brxa (VII., Szövetség u. 30/a), Fridrich Doffing (VII., Dohány u. 90.), Jozef Waschat (VIII., József körút 46.), Jozef Švehla (VII., Hársfa u.1/9.) kávéháza, illetve Jozef Dvorák vendéglője a Baross utcában és Ján Poósé a Víg utca 18-ban. Volt olyan vendéglő is, ahol nyáron a kerthelyiségben üldögélhettek a szlovákok, mint például Bőhm (Práter u. 26.) vagy Július Samko (József u. 9.) vendéglője, ahol a kerthelyiségben két tekepályán folyhatott a játék. Ezek természetesen nem voltak megfelelő helyek az egyleti munkához, a vezetők mégis hálásak voltak, hogy legalább itt összehívhatták azt a néhány tucat szlovákot, akik igényelték a társaságot, a beszélgetéseket, programokat. Lakás, helyiség bérlésére először 1912-től a *Szlovák Egylet*nek nyílt alkalma. A szlovákok

---

[117] BELLA, J. Pr.: Niektoré rozpomienky z rokov 1858–1864 = Slovenské pohľady, 1922. 9. sz., 520.
[118] DUMNÝ Miloslav: Svoj k svojmu = Orol, 1872. 3. sz., 137.

ellátogattak néha Juraj Sommer mátyásföldi kocsmájába vagy Rákoskeresztúrra Ján Zimány vendéglőjébe is.

A cseh munkás- és közművelődési egyletek is leginkább a VII. és VIII. kerületben gyűléseztek. Az *Osvěta* önképzőkör a VII. kerületi Huszár utca 10-ben, később a VIII. kerületben, a Tavaszmező utca 5-ben, illetve a terézvárosi Dembinszky és az Aradi utcában szervezte programjait. A *Sokol* tornaegylet a Szentkirályi és a Wesselényi utcában, majd a Baross utcában tartotta fenn egyleti termét. A *Cseh Munkásegyesület* az Erzsébet körút 31. szám alatt, Herz Gyula vendéglőjében ülésezett, illetve bérelt irodát.

A polgári, politikai elit képviselői is alakítottak asztaltársaságokat, egyesületeket, az 1890-es években az értelmiségi „tótok" hetente egyszer az Andrássy út egyik elegáns vendéglőjében találkoztak. Ján Wagner visszaemlékezésében megjegyzi, hogy a fontos állami, gazdasági tisztségeket betöltő középosztály tagjai társalogtak itt, s maga is szívesen elüldögélt körükben, hiszen *„semmi okot nem láttam arra, miért ne keresném fel társaságukat én is, elvégre a legnagyobb mértékben érdeklődtek nemzeti ügyeink iránt, mindenfajta hátsó szándék nélkül".*[119] Az asztaltársaság tagjai között megtalálhatjuk a kormánypárti lapok szerkesztőit, például Adolf Pechányt,[120] az állami főreáliskola tanárát, 1886-tól a magyarbarát *Slovenské noviny* (*Szlovák Újság,* 1886–1918) szerkesztőjét, Pavel Šťastný pénzügyi tanácsost és Ludvik Janovec állami hivatalnokot, a kormány által kiadott, elsősorban a parasztságnak szóló társadalmi, kulturális, gazdasági hetilap, a *Vlasť a svet* (*Haza és Világ,* 1886–1918) szerkesztőit. Šťastný örült, ha hetente egyszer átjöhetett Budáról a csendes szlovák asztaltársaságba, hogy kipanaszkodja magát. Az asztaltársaság tagjai között találhatjuk még Samo Czambel belügyminiszteri titkárt, a jeles nyelvészt és fordítót és a sokoldalú Milan Lichardot, a Kassa–Oderbergi Vasút vezérigazgatóságának titkárát, zeneszerzőt, a *Slovenský týždenník* szerkesztőjét, valamint Karol Kuzmányt a Helios igazgatóját.[121] 1900-ban az Erzsébet körút és a Dohány utca sarkán lévő Lippert vendéglőben is működött egy ún. „Szombati tót asztaltársaság".

A budapesti szlovák sajtó szerkesztői más-más asztaltársasághoz tartoztak. Külön társaságba jártak az ellenzéki lapok szerkesztői (Hodža, Štefánek, Porubský, Lichard) és a kormánypárti publicisták (Pechány, Csecsotka, Czambel, Šťastný); előbbiek a politikai nemzetegységet tagadó autonómiaigényt és a magyarsággal történő szembefordulást, utóbbiak, az egységes politikai nemzet koncepciójának keretében, a magyarsággal való együttélést képviselték és propagálták. Az ultrakonzervatív Morhács Márton evangélikus parókus, Ján Wagner és Milan Harminc építész is külön társaságot alkotott.[122]

A folyóiratok közleményeiből, Anton Štefánek naplójából, Vladimír Fajnor és Izák fiának visszaemlékezéseiből megtudhatjuk, hogy a XX. század elején hol kávézgatott a pesti szlovák „elit". A fővárosban tanuló diákok, a pesti szlovák értelmiség és a két

---

[119] WAGNER, 1930, 200.

[120] Pechány Adolf 1906-ban szlovák–magyar szótárt szerkesztett. A szótár előszavában a következőket írta: *„Célom volt: alkalmas kézikönyvet adni a magyarul tanuló vagy a magyarra fordító, nemkülönben a tótul tanuló és tótra fordító kezébe."*

[121] WAGNER, 1930., 199–200.

[122] SNA, Fond OF. FASC. ŠTEFÁNEK, Anton: Veselý život v Budapešti. 1–8.

vezető ellenzéki szlovák politikai lap szerkesztői gyakori vendégei voltak a Rákóczi úti Luther-házak sarkán álló Munkácsy kávéháznak vagy a *Slovenský týždenník* szerkesztőségéhez közeli, József körúti „Miénk" kávéháznak. A diákok, a *Slovenský denník* és a *Slovenský týždenník* fiatal szerkesztői szívesen üldögéltek egy csésze kávé mellett az Imperiál szálloda kávéházában vagy a Rákóczi úthoz közeli, impozáns New York kávéházban, mely a Társadalomtudományi Társaságnak és elnökének, Jászi Oszkárnak is kedvelt törzshelye volt.[123] Štefáneknek ugyan sok minden nem tetszett Pesten, viszont itt vidám és bátor értelmiségi társaságot talált. Azon viszont meglepődött, hogy ebben a jóval kisebb városban több kávéházat látott, cigányzenésszel és mulatozó, éneklő emberrel, mint Bécsben. Figyelemre méltó történet olvasható Štefánek naplójában, miszerint egy alkalommal az Erzsébet híd közelében lévő kávéházban Hodžával, Porubskýval és Rumannal a *Slovenský denník* megalapítását ünnepelték, és arra lettek figyelmesek, hogy egy közeli asztalnál Igor Beniac joghallgató összeszólalkozik egy magyar diákkal a nemzetiségi kérdésen. A vitát pofon követte, mivel a magyar fiatalember „a tót nem ember" ismert szólással megsértette a szlovákságot. Jászi Oszkár, aki együtt ünnepelt a napilap szerkesztőivel, a következőket fűzte a történtekhez: *„Amíg a nemzeti ellentéteket meg lehet oldani pofonokkal, nem lesz baj. Csak nagyobb incidensek ne történjenek."*[124] A fiatal szerkesztők kávéház után gyakran kimentek a Margitszigetre, a Városligetbe és néha elmentek egy-egy színházi előadásra, hangversenyre is, illetve a legszívesebben a kabaréba.

Szeberényi András (Ondrej Seberíni) író, evangélikus lelkész a *„kávéházak városának"* nevezte Budapestet, melynek *„nincs olyan utcája, ahol ne lenne kávéház".*[125] Regényében olyan kávéházakról ír, amelyek az *„erkölcstelenség bűnbarlangjai"* voltak, s *„Mindenkit, aki csak belép a kávéházba, ördögi mosolyú, szemtelen nőszemélyek fogadnak, versengve, ki tudja ügyesebben behálózni a tapasztalatlan áldozatot."*.[126] Miloslav Dumný egyes novelláinak *(Švihák, Svoj k svojmu – Piperkőc, Saját a sajátjához)* hősei a Felföldről jött diákok, hivatalnokok, akik szintén belevetették magukat a nagyváros forgatagába, s az erkölcstelen, könnyelmű nagyvilági életet választva elzüllöttek, elnyelte őket a bűnös város. *„Azok a gyönyörű nagyvárosok, amelyek hatalmas építkezéseit nem egyszer megcsodáljuk a pompás utcákon és a csodálatos tereken – a jogtalanságnak és bűnnek megannyi búvóhelyei."*[127] Mindkét szlovák írónál Pest negatív toposzként jelenik meg, aprólékos és szemléletes leírásaik, reflexióik segítségével könnyen bepillanthatunk e társadalmi kiscsoportok viselkedés- és magatartásformáiba.

---

[123] Uo. 1–8.

[124] SNA, Fond OF. A. Štefánek. ŠTEFÁNEK, Anton: Veselý život v Budapešti.; Az asztaltársaságokról lásd még: SZARKA, 1998., 199–200.

[125] SEBERÍNI, Ondrej: Dielo, I. Zväzok, Slováci a Sloboda. Nadlak, 1996. 104.; Seberíni (Szeberényi, Szeberínyi András) (1824, Maglód–1895, Nagylak) szlovák származású evangélikus lelkész, író, újságíró. Szerkesztette a *Lepke* című irodalmi folyóiratot és a pesti hivatalos lapot, a *Közlönyt*. *Slováci a sloboda (A szlovákok és a szabadság)* című regénye 1886-ban jelent meg folytatásokban a turócszentmártoni *Slovenské pohľady* című folyóiratban.

[126] Uo., 104–105.

[127] DUMNÝ, M.: Švihák = Orol, 1877. 11. sz., 316.

Pest sok szórakozási lehetőséget nyújtott, a Rákóczi úton majd minden sarkon kávéházba botlott az ember, jegyezte meg Štefánek,[128] s így nem csoda, hogy kevesen választották és igényelték az egyesületek programjait.

1.3. Egyházi intézmények, templomok

A budapesti szlovákok 80%-a római katolikus vallású volt, 13-14%-uk evangélikus, a többiek pedig görög katolikusok vagy más felekezetűek. Az 1870-es években a soknemzetiségű Pest-Budán, így a Józsefvárosban is, a katolikus, illetve az evangélikus templomokban csak németül és szlovákul prédikáltak. A kevés magyar hívő a Josephinumba mehetett vasárnapi istentiszteletre, és a felekezeti iskolákban is alig 4-5 tanuló beszélt magyarul.[129]

A XIX. század második felében a jelentősebb, szlovákok lakta kerületekben rendszeresen tartottak szlovák nyelű istentiszteletet. A Kerepesi úti szlovák evangélikus templomban, a józsefvárosi plébániatemplomban és a terézvárosi Szent Teréz-plébánián a prédikációt és a litániát anyanyelvükön hallgathatták a szlovák katolikus hívők. Óbudán és Kőbányán szintén szlovák nyelven folyt az istentisztelet. A XX. század első évtizedében a kőbányai katolikus plébánián minden vasár- és ünnepnapon 10 órakor tartották a szlovák szentmisét. A józsefvárosi, terézvárosi és a ferencvárosi templomokban magyar, német és szlovák nyelvű volt a prédikáció. A józsefvárosi plébániatemplomban 1799 novemberében hangzott el az első szentmise a magyar, német és szlovák híveknek. Hétköznap reggel fél hétkor a szlovák prédikációt szentmise követte.[130] Ebben a templomban 1936-ig volt lehetőség szlovák nyelvű hitoktatásra és gyónásra. A város környékén lévő kegyhelyekre rendszeresen szlovákul is tudó lelkész kísérte a zarándokokat.[131] A katolikusok társadalmi élete sok esetben az egyházi közösségen belül szerveződött és formálódott.

A budapesti evangélikus szlovákok központja a Kerepesi úton 1867-ben felépült, tekintélyes külsejű templom és a mellette működő egyházközségi iskola volt. A közösség nemcsak önálló egyházat és iskolát, hanem később jótékonysági egyletet is fenntartott. A szlovák gyülekezet lelki gondozásával már a XIX. század elejétől foglalkoztak az 1811-ben magyar, német és szlovák nyelven egyaránt felszentelt Deák téri evangélikus templomban, melynek a XIX. század elejétől, Ján Kollár személyében, szlovák lelkésze is volt. Kollár 1819 és 1849 között foglalkozott a szlovák evangélikus hívek lelki gondozásával.[132] Az 1850-es évekből származik az a feljegyzés, mely szerint a pesti szlovákok társas élete már ebben az időben kibontakozóban volt. Különösen igaz volt ez a szlovák evangélikus egyházközségre, leginkább Ján Kollár volt tanítványai körére.[133]

---

[128] SNA, Fond OF. A. Štefánek FASC. ŠTEFÁNEK, Anton: Odchod do Pešti.

[129] NOVÁK Lajos: A régi Józsefvárosból = Egyházközségi Tudósítások. Józsefváros, 1927. 4. sz., 59–61.

[130] Katholikus Budapest. Regnum Marianum Kiadó, 1904, 43.

[131] Napjainkban, 1999 szeptemberétől, a józsefvárosi katolikus templomban minden hónap első vasárnapján ismét tartanak szlovák nyelvű szentmisét.

[132] A szlovák evangélikus templom történetének részletes feldolgozása: KOVÁCS, 1998, 186–202.

[133] BELLA, 1922, 520.

A gyülekezet lelkésze több mint harminc éven át, 1873 és 1906 között, Daniel Bachát volt, aki 1894-től már a Luther-udvar (az akkori pesti köznyelv szerint a Tót-udvar) által körbezárt, háromhajós, neogótikus templomban látta el a szlovák anyanyelvű hívekkel kapcsolatos feladatokat.[134] Bachátot a halála előtti évben a Bányakerületi Ágostai Evangélikus Egyházkerület püspökévé nevezték ki. 1906-tól Martin Morháč ipolyberzencei születésű mosóci lelkész lett a szlovák evangélikus gyülekezet lelkésze, aki 1941-ben bekövetkezett haláláig állt a szlovák gyülekezet élén, de az 1920-as évek vége felé már csak mintegy 1200 hívőnek tartotta a szlovák nyelvű istentiszteletet.

A szlovák egyházközség világi vezetőit és felügyelőit a szlovák polgárság, értelmiség tagjai közül választották, Michal Mišura (Misura Mihály) jómódú pesti kocsigyáros az egyházközség másodfelügyelőjeként munkálkodott, a felügyelő Péter Matuška volt.[135] A gazdag pesti kocsigyáros Michal Mišura a saját költségén vezettette be a villanyvilágítást a gyülekezet templomába.

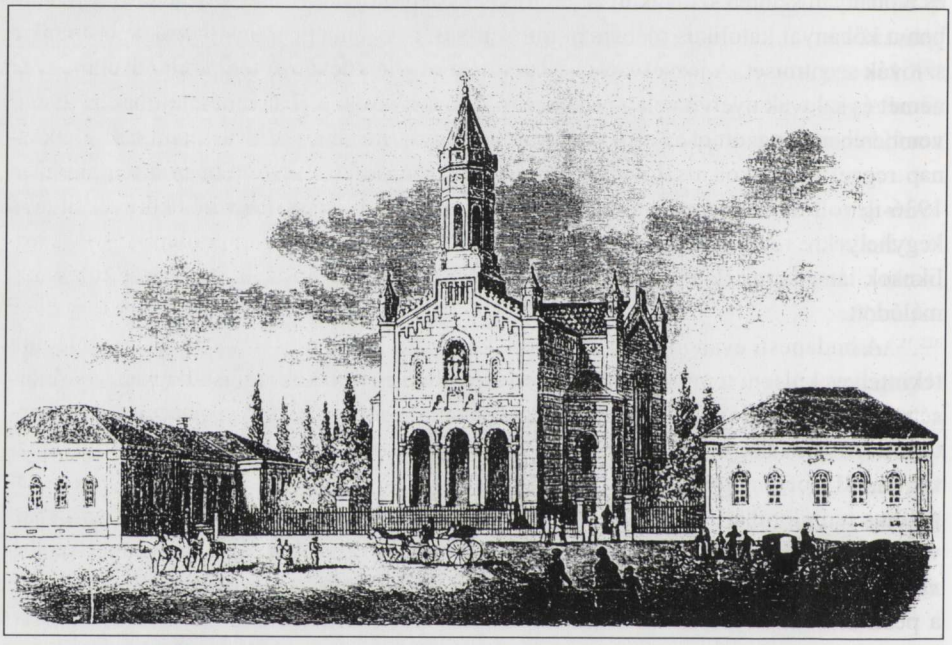

5. kép. *A Kerepesi úti (ma Rákóczi út) szlovák evangélikus templom a parókia és az iskola épületeivel 1875-ből (kőnyomat)*

[134] Bachát Dániel, Miloslav Dumný álnéven az egyik legtöbbet publikáló szlovák írónak és költőnek számított. Novelláiban, igaz sokszor moralizálva, a nagyvárosi élet szélsőségeit és visszásságait mutatta be szlovák hősein keresztül. Ezek a novellák sok esetben dokumentumértékűek. Bachát, Pestre érkezése idején, vezető szerepet vállalt a *Szlovák Egylet* irodalmi és tudományos szekciójában. Egyébként, a Kisfaludy Társaság, értékelve jelentős fordítói tevékenységét, 1879-től, első szlovákként, tagjai sorába választotta. CHMEL, Rudolf: Literárne vzťahy slovensko–maďarské. Bratislava, Osveta, 1973. 376.; HALÁSZ, 2003.

[135] EOL, PSZE, Az 1910. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv.

1915-ben Emil Stodola ügyvédet választották meg egyházfelügyelőnek, tanácstagok pedig Jeszenszky László, Švehla József és Viest Rudolf voltak.[136] A mai napig is áll az 1893–94-ben épült, Luther Mártonról elnevezett, sarokházakkal körbevett zárt udvar, ahol az egykori impozáns szlovák evangélikus templom és iskola elhagyatott és elhanyagolt épületegyüttese található.[137]

A XIX–XX. század fordulóján a szlovákok kedvelt találkozási helyei a Luther-udvar körüli vendéglők és kocsmák voltak. Ján Wagner visszaemlékezésében megemlíti, hogy az istentisztelet után a templom előtt találkoztak, hogy megvitassák a társadalom problémáit.[138] A XX. század elején vasár- és ünnepnap 10 órakor és délután 3 órakor, szerda esténként pedig 7 órakor tartottak szlovák nyelvű istentiszteletet. A hívek csak havonként egy vasárnap, reggel 9-kor hallhattak magyar nyelvű prédikációt. A szlovákok lelkesen látogatták a szlovák nyelvű istentiszteletet, de az úrvacsorához járulók száma évről évre csökkent.

A szlovákok katolikus körének megalakulását követően (1902) a katolikus szlovák közösségre már sokkal kiegyensúlyozottabb és rendszeresebb közösségi élet volt jellemző. A józsefvárosi katolikus szlovákok nagyobb lelkesedéssel látogatták a különböző programokat, mint a *Slovenský spolok* tagsága.

A magyar nyelvhasználat előretörése a templomokat sem kerülte el, bár az akkori káplánok, akik közül sok volt szlovák származású, fontos küldetésnek tartották az anyanyelv ápolását és az anyanyelven történő vallásgyakorlást. Ezekben az években vasár- és ünnepnapokon tíz órakor tartották a szlovák szentmisét, hétköznap fél hétkor. Nagyböjt idején lelkigyakorlatokra, missziós beszélgetésekre vagy a húsvéti ünnepi misére meghívták a Budapesttől kissé távolabb eső szlovák falvak (Sárisáp, Dág, Kesztölc) ismert plébánosait is,[139] Jozef Šrobár, Ján Damborský kesztölci plébánost vagy a szentendrei Pavel Žiškát.

A legnépszerűbb egyházi eseménynek a főváros környéki Mária-kegyhelyek felkeresése számított. Ennek a hitéleten túl a szlovák közösség összefogásában, együvé tartásában is fontos szerepe volt. Közösen, egy zászló alatt, a szlovák plébános vezetésével vonultak a leglátogatottabb zarándokhelyekre. Ilyenkor sokszor 2000 szlovák vonult az ünnepi menetben. A zarándokok érdekes csoportja volt az úgynevezett „Jaszenburger huszárok". A nevük onnan ered, hogy mindig önérzetesen összecsapták a kezüket, miközben azt mondogatták, hogy: *„Ja som burger"*, vagyis polgár vagyok. A katolikus kör stabil magjának tagjai ugyanis, díszes huszárruhához hasonló öltözetben segédkezhettek az istentiszteleteken, a körmenetben pedig a pap mellett haladhattak homokszürke ruhájukban

---

[136] EOL, Uo., 136/915. Esperességi elnökség látogatásáról szóló egyházmegyei jegyzőkönyv.

[137] 1965-ben zárták be véglegesen a templomot. Az évek folyamán a szlovák hívők száma fokozatosan csökkent, és a templomot már nem lehetett tovább fenntartani. Az átalakítások és toldaléképületek következtében napjainkra már teljesen elcsúfítva és málladozva áll a Luther-házak fojtogatóan szűk és sötét udvarán. Istentiszteleteket, vasárnap délelőttönként, még a mai napig is tartanak a volt iskola egyik, kápolnának átalakított helyiségében, habár ezeken alig egy tucatnyi pesti szlovák vesz részt. Kovács, 1998, 186–202.

[138] Wagner, 1930, 199.

[139] A budapesti Tótok = Pesti Hírlap, 1913. okt. 24. 10, 12.

és bányászsapkára hasonlító díszkalapjukban, melynek bóbita volt a tetején. Csak a németek és a szlovákok énekeltek fölváltva, és csupán utánuk következtek a magyarul éneklők. Tarnóczi János egy szlovák–német mondatot is lejegyzett, mely a körmenet idején hangozhatott el: *„Dobre drz ten Seitenstangli, tam Wachter Gasse prijde Wind!" (Jól ragadd meg a rudat, a Wachter utcából fúj a szél!)*[140] A józsefvárosi plébániatemplomból vagy a belvárosi Ferencesek templomából szervezték a búcsújárást az óbudai Maria Steinbe, a Pozsony melletti Máriavölgybe (Marianka) vagy a Pest közeli Pilisszentkeresztre, ahová külön menetben vonultak a szlovák és külön a magyar hívők. A körülbelül 50 km-re fekvő Szentkeresztre vonattal utaztak Dorogig, majd onnan három órányi járásra volt csak elérhető az ismert búcsújáró hely[141]. A kőbányai és az újpesti lengyel katolikus kolónia tagjai is többször csatlakoztak a zarándoklathoz. A távolabbi helyekre szervezett búcsújárás általában két napig tartott.

1.4. A budapesti szlovák politikai és értelmiségi körök reprezentásai és tevékenységük

A fővárosban élő szlovák értelmiség jeles képviselői közül kevesen voltak hatással a város szlovák közösségére. A kormánytagok és képviselők, ügyvédek, orvosok, tanárok, papok, írók és közhivatalnokok – néhány személyiséget leszámítva – alig folytak bele a pesti szlovák közösségek életébe, és ritkán tértek be rendezvényeire. Csak szűkebb, családi, kávéházi körben tartottak kapcsolatot szlovák ismerőseikkel, barátaikkal. Az egyletek éltetői a diákokon kívül inkább az iparosok, kézművesek és, szerényebb mértékben, a munkások voltak.

Az 1860-as években, Pest-Budán, politikai és kulturális hatását tekintve, két szlovák politikai lap volt jelentős. Az egyik a magyarbarát *Priateľ ľudu*, a másik pedig a *Slovenské noviny*.

A *Priateľ ľudu* főmunkatársa és vezércikkírója, Ján Palárik 11 éven át a terézvárosi német egyház káplánjaként működött. 1851-ben helyezték a német nyelvű plébániára, hogy kevésbé tudja befolyásolni munkatársait, és ne álljon közvetlen kapcsolatban a szlovák közösséggel. Cikkeiben többször bírálta az egyház vezetőit, felvetette szlovák érsekség alapításának gondolatát Nyitrán vagy Nagyszombatban, és szlovák nyelv és irodalom tanszékek létrehozását a katolikus papnevelő intézetekben. A kiegyezést követően a szlovák nemzeti memorandum hívei Turócszentmártonba tették székhelyüket. A szlovák mozgalom egysége megbomlott. Sem Bécsben, sem a magyar kormánynál nem értek célt területi és kulturális autonómiai törekvéseik, sőt, kisebb nyelvi és oktatási követeléseiket sem teljesítették.[142] A pesti szlovák polgári réteg képviselői, akik nemzetiségük megtartása mellett a magyar liberálisokkal együttműködve képzelték el jövőjüket, csatlakoztak Bobula „Új Iskolájához" és lapjához, a *Slovenské novinyhez*. Ez az építészvállalkozó Bobulának társadalmi és egzisztenciális felemelkedést is jelentett. Ő volt a lap tulajdonosa, kiadója és felelős szerkesztője is egyben. A heti háromszor megjelenő

---

[140] TARNÓCZI János: Amiről a józsefvárosi harangok beszélnek. Bp., Szent József Egyházközség, 1933.
[141] Kresťan, 1899. 17. sz. 5.
[142] KOVÁČ, Dušan: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony, 2001, 126.

lapban Kossuth Lajos cikkei, Szilágyi Virgil és más magyar írók vezércikkei láttak napvilágot. Bobulának a pánszlávizmus ellen írt cikksorozatát Jókai Mór *Hon* című lapja fordításban közölte.[143]

Az 1870-es évek második felétől a '90-es évekig a pesti szlovákság kulturális aktivitása igen gyenge volt. A *Szlovák Egylet*ről is ritkán jelent meg egy-egy, főleg estek, táncmulatságok, bálok rendezésével kapcsolatos hír. A szlovák gimnáziumok bezárásával a szlovák nyelvi műveltség megbénult, az értelmiségi pályákon erőteljes volt a magyarosodás. A cseh egyesületek ebben az időben többet hallattak magukról. Rendezvényeiket a cseh–szlovák kulturális egységmozgalommal rokonszenvező szlovák fiatalok, iparosok és értelmiségiek látogatták.

Budapest a XIX. század utolsó éveiben azonban ismét fontos szlovák politikai és kulturális központtá vált. A fővárosban tanuló vagy dolgozó szlovák értelmiség élénk nemzeti életet teremtett. A diákok, értelmiségiek és vállalkozók révén nagyobb nyilvánosságot kapott a *Szlovák Egylet,* kapcsolatba került a nemzeti mozgalommal. A XX. század első évtizedében jelentős anyagi segítséget is kaptak a sorra alakuló budapesti és felső-magyarországi takarékpénztáraktól, bankoktól és módosabb vállalkozóktól egyaránt.

Vidéken a szlovák parasztság és kispolgárság egyre szélesebb rétegeiben ébredt fel a szociális és nemzeti öntudat, kezdtek ragaszkodni nemzetiségükhöz és nyelvükhöz. A fellendülő nemzeti mozgalom hatott a több tízezer Budapesten dolgozó szlovák ipari és építőmunkás szervezeteire is. A szlovák politika kapcsolatot keresett a katolikus Néppárttal, mely kezdetben támogatta a nemzetiségek igényeit. Tomáš Garrigue Masaryk[144] prágai egyetemi tanár egykori tanítványai 1898-ban Szakolcán elindították a polgári demokratikus cseh–szlovák irányzat lapját, a *Hlas (Hang)* című folyóiratot. Az alapítók közül ketten, Milan Hodža és Ján Alojz Wagner Budapesten éltek. Az itteni szlovák értelmiségiek közül, akik támogatták a hlaszisták cseh–szlovák nemzeti egységet hirdető mozgalmát, a XX. század első évtizedében a *Prúdy* (1909–1914) és Hodža két lapja, a *Slovenský denník* és a *Slovenský týždenník* körül csoportosultak. A szellemi és politikai élet képviselői azonban alig vettek részt a pesti szlovákok szervezeteiben, egyesületeiben. Eduard Sándorfi a *Slovenský spolok* alelnöke 1901-ben, a *Slovenský denník* napilapban a következőket írta: *„Nincs meg közöttünk az összetartozás érzése. A templom és az istentiszteletek még valahogy összekötnek minket, de az élet más területén nincs meg a vérrokonsági kapcsolat."*[145] Hiányolja a szlovák értelmiség, a tanárok, bírók, hivatalnokok, szerkesztők segítségét és részvételét az egyesületben. Név szerint említi Pechányt, Sándorfit, Hodžát, Bobulát, Bachátot, Zsilinszkyt és Rudnay főkapitányt. Sajnos néhányan már szégyellik szlovák származásukat, szlovákságukat – folytatja a cikkíró –,

[143] Magyar Szalon, 1889, 182.

[144] Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937) szociológus, filozófus, politikus, a Csehszlovák köztársaság első köztársasági elnöke. Ő fogalmazta meg a Csehszlovák állam létrehozásának programját.

[145] SD, 1901. január 1. 1.

pedig olyan ismert személyek voltak szlovákok, mint Petőfi anyja, Baross Gábor miniszter, Benczúr Gyula festő, Rudnay Sándor esztergomi prímás érsek, Bobula, az Andrássy út építője, a szobrász Stróbl Alajos vagy Blaha Lujza.[146] Az érdektelenség, a nemzeti öntudat hiánya szerinte valószínűleg azzal függött össze, hogy a fővárosban a „tótok" nem örvendtek köztiszteletnek. A munkásokat kiszolgáltatott helyzetük miatt mindenhol lenézték, az értelmiség egy része pedig asszimilálódott, csak az érvényesülést, a jobb pozíciót tartotta szem előtt.

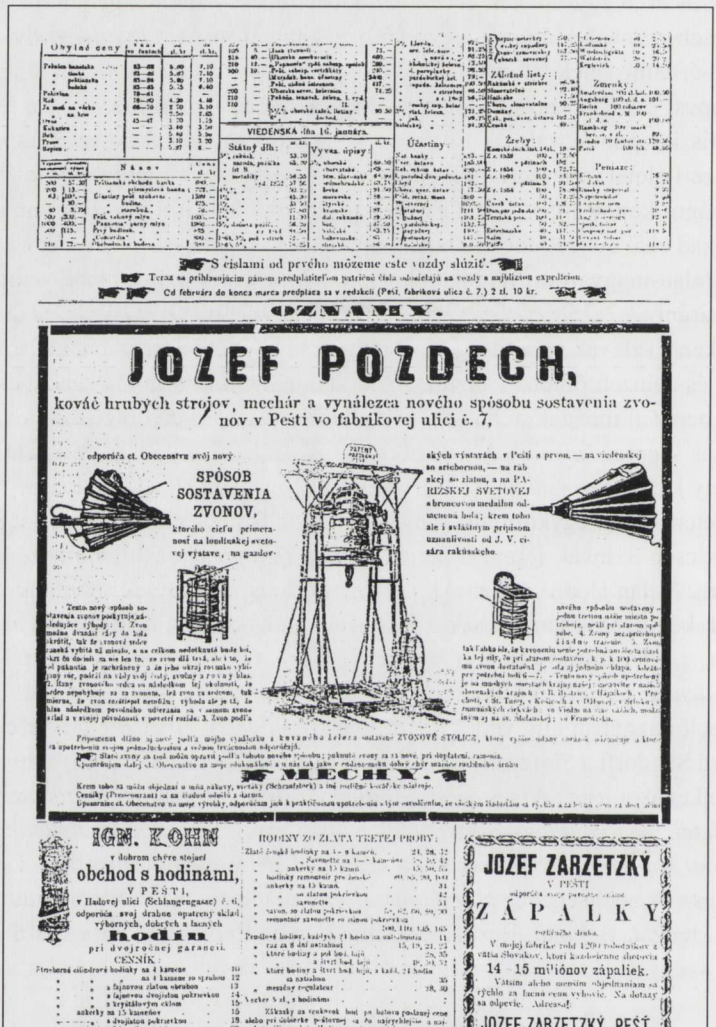

6. kép. *A Slovenské Noviny hirdetése 1868-ból*

[146] SD, 1901. január 4. 1.

A budapesti szlovák szellemi és kulturális élet vezetői mindig kapcsolatot tartottak a mérsékeltebb magyar személyiségekkel és bátran vállalták nyelvi, nemzeti és kulturális identitásukat. A szlovák lapok gyakran említették a *„falánk városban"* élő szlovák értelmiségnek és az *„úri"* középosztálynak a nemzeti ügyek iránt mutatott közömbösségét. A *Slovenský denník*ben olvashatjuk, hogy *„Számukat és kvalitásukat tekintve, a 70–80-as években még jelentős szlovák kolónia élt itt, (...) a »tót« urak még összejöttek és ittak a »tótok egészségére«. Manapság már ez is megszűnt."*[147] Mégis akadtak olyanok, akik érzékenyek voltak a nemzeti ügy, a szlovák nemzeti mozgalom iránt. Sokan jó szervezőkészséggel rendelkeztek, volt, aki támogatta a *Slovenský spolok* működését, mások pedig szlovák nyelvű újságokat alapítottak, kiadókat, pénzintézeteket hoztak létre.

Az egyesület elnökei, alelnökei, illetve a *Literárny odbor* vezetői a fővárosban tanuló, illetve a különböző hivatalokban, intézményekben és szerkesztőségekben dolgozó értelmiség köréből kerültek ki. Mindenekelőtt Juraj Slávik, Jozef Uram orvos, Dušan Porubský, Ján Alojz Wagner és Anton Štefánek szerkesztők, Milan Harminc építészvállalkozó, Jozef František Strakovič, Ján Záturecký medikus, Pavel Bujnák bölcsészhallgató, aki egy ideig Bachát mellett segédlelkészkedett, Fedor Ruppeldt evangélikus segédlelkész, Ľudovít Medvecký és Fedor Kállay joghallgatók. A *Slovenský spolok* a Budapesten számításukat megtaláló kispolgárság tagjaiból is választott elnököt, így nem ritkán asztalosok (Ján Zimányi), szabók (Ondrej Raffaj), kávéház- és vendéglőtulajdonosok (Jozef Švehla, Fridrich Doffing, Jozef Dvorák) irányították a közösségek munkáját.

Jelentős karriert futott be az 1861-ben Pestre került Ján Nepomuk Bobula (1844–1903) építész,[148] közéleti személyiség és politikus, aki fokozatosan lett a főváros társadalmi, politikai és ipari életének jellegzetes alakja. Kőművestanoncból, majd -segédből lett ismert építési vállalkozó. Tizenhét évesen kezdett dolgozni a pesti építkezéseken, majd a *Matica*tól kapott ösztöndíjjal elvégezte a műszaki egyetem építészmérnöki karát. Már fiatalon igyekezett maga köré vonni a Pesten tanuló diákokat és iparosokat, majd később velük együtt szerkesztette *Junoš (Ifjú)* című lapját. Rövid időn belül a pesti szlovák értelmiség, iparosok és tőkések körében találjuk. Politikai és közéleti ambíciói arra késztették, hogy kapcsolatot keressen a magyar politikai ellenzékkel és magyar, illetve pesti szlovák vállalkozókkal (apósa, a gazdag, Európa-szerte ismert harangöntőüzem-tulajdonos, Jozef Pozdech és barátja, Jozef Zarzetzký gyufagyáros anyagi támogatásával hozta létre az „Új Iskolát").[149] Ez a turócszentmártoni nemzeti párt ellenzéke volt, bázisa a polgárság, politikája a magyar–szlovák megbékélés és együttműködés. 1869–72-ben Bobula vezetése alatt működött az első „tót–magyar" nyomda és könyvkiadó, a *Minerva prvá uhorsko–slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti*. A Minerva

[147] SD, 1912. március. 19. 1.

[148] KOVÁCS Anna–SZABÓ Orsolya (szerk.): Szlovák életpályák a dualizmus kori Budapesten, Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu, Ján Nepomuk Bobula és/a Milan Hodža. Bp., MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, 2003.

[149] ZAPLETÁL, Vladislav: Príspevok k dejinám Novej školy v rokoch 1869–72. Akciová kníhtlačiareň Minerva = Historické štúdie, 1956, II. 7–38.; Bobula tevékenységét és az új szlovák iskolát elemzi KOSTICKÝ, Bohuš: Nová škola slovenská. Bratislava, SAV, 1959.

célja, *„az általános műveltséget irodalmi, különösen a népnek szánt művek nyomtatása és kiadása által pártolni, különös tekintettel a tót irodalmi munkálatokra."*[150] Bobula a nyomda és a kiadó alapításával ötvözte politikai és vállalkozói ambícióit.[151] A Minerva közgyűlésének 1871. évi beszámolója szerint az első részvényesek közé tartozott Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf, Adolf Szentiványi és Pavel Madocsányi családja. Részvényesei között volt többek között Michal Maháč pesti káplán, Ján Mallý bécsi professzor, Ján Juriga esztergomi kanonok, Kajuch József pesti képviselő, Jozef Hložanský író, Gorove István pesti királyi tanácsos, Szathmáry Károly, a *Hazánk* szerkesztője, Plesch Mátyás és Zarzetzký József gyáros és több nyomdász, kisiparos. Az 1871. évi beszámoló szerint kölcsönt kért a *Matica slovenská*tól, de a felföldi kulturális intézmény elutasította, pedig jelentős tőkehiánnyal volt kénytelen működni. A Minerva tiszteletbeli elnökének Adolf Szentiványit választották, a kiadó elnöke Jozef Zarzetzký, alelnöke pedig Pavel Madocsányi volt.[152] Bobula 1872-ben megalapította a *Segélyező Pénztárat (Pomocná pokladnica), „miszerint az egyesület tagjai, eme alapszabály korlátai között, takarékossághoz buzdítsák s viszonylagos hitellel egymást üzleteikben és vállalataikban segélyezzék".*[153]

7. kép. *Ján Nepomuk Bobula*

[150] KÁLNOKI Henrik: Bobula János szereplése közéletünkben (különös tekintettel a főváros VI. kerületének az 1878. évi országgyűlési képviselőválasztások alatt az iparos és kereskedői osztály érdekében kifejtett mozgalmára). Bp., 1879, 20–21.

[151] A *Krajan (Földi)* című, Pesten, 1865–68 között kiadott képes folyóiratban jelent meg Bobula hirdetése, melyből megtudhatjuk, hogy Bobula, aki a Gyár (ma Jókai) utca 7. szám alatt lakik, megnyitotta építészmérnöki irodáját. A szlovák nyelvű hirdetésben a következő szöveg jelent meg: „Kisebb építkezésekhez kérés szerint tervrajzot, felmérést, költségvetést készítek szlovák, magyar vagy német nyelven." = Krajan, 1867. március. 21., 23. sz.

[152] OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag. A Minerva kiadó közgyűlésének 1871. évi beszámolója.

[153] OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag, Pomocná pokladnica (A Segélyező Pénztár) alapszabályai.

8. kép. *Bobula János Andrássy út 62. szám alatti palotája*

A kormány nemzetiségellenes politikája következtében azonban, a *Matica slovenská* 1875-ös megszüntetését és a három szlovák gimnázium bezárását követően, a politikai és gazdasági tevékenységben csalódva, visszavonult és elfordult a szlovák közélettől. Megszűnt lapja, „iskolája" és nem kereste többé a kapcsolatot a szlovák politikai és közélettel.[154] Szlovák származású, magyar építészként komoly sikereket ért el. Az ő nevéhez fűződik az első építészeti szakfolyóirat, az *Építészeti Szemle* (1892) megjelentetése, majd kidolgozta az első építési törvényt.[155] Indítványozta az építészeti kamara megszervezését és felállítását. Ismert és keresett építési vállalkozó lett.[156] Igen sok magán- és középületet tervezett, illetve kivitelezett Budapesten. Mindenekelőtt a sugárúti, 1882-ben épült háromemeletes, historizáló reneszánsz magánpalotáját,[157] melynek tervezője, kivitelezője és építtetője is volt. A Sándor utcában és az Eötvös utcában felépítette a Halász-féle palotákat. Az Üllői úton a Belgyógyászati Klinika épületét, a Lipót utcában a szerb egyház épületét, az Eötvös utcában a Schneider-féle palotát, az Andrássy úton gróf Zichy palotáját, valamint a sajátját a 62. szám alatt, Révay gróf

[154] Többen értékelték az „Új Iskolát" és Bobula tevékenységét. Konštantín Čulen szerint képviselőként nem dolgozott a szlovákok ellen és mindvégig szlovák nemzettudat jellemezte. ČULEN, Konštantín: Novinar a pedagóg. Trnava, 1933, 192.

[155] MOL, K-148-BM Elnöki tárgymutató 1898–1902, 5020. sz.

[156] Bobula anyagi sikerét jelzi az a tény, hogy 1895-ben Budapest 1200 legtöbb adót fizető polgára (a „virilisták") között Bobula a 79. helyen szerepelt. BFL, IV. 1407/b. 52171/1895.

[157] Bobula Andrássy út 62. szám alatti palotájának főhomlokzatára halálának 100. évfordulójára a Terézvárosi Szlovák Önkormányzat helyezte el emléktábláját. A palota jelenleg konferencia-központként működik.

nyári rezidenciáját, sőt, a Széchenyi-emlékművet is a Ferenc József téren. Ezen kívül vezetője volt az Orczy-kert mögött épült Tisztviselőtelep, az Ősz utcai *Közoktatásügyi Tanács* építkezésének. Őt választották az országgyűlés új épülete építésvezetőjének is, és ő tervezte a Tanárképző Intézet, a Trefort utcai gimnázium épületét,[158] továbbá az 1885. évi országos kiállítás épületeit.[159] Terézváros 1876-ban képviselőjének választotta, 1878-ban országgyűlési képviselőjelöltként is szóba került. 1892–97 között Ólubló választási körzet képviselője lett. 1885-ben a király a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntette ki, mely alkalomból a miniszter a következőket mondta: *„...Ön, mint a kiállítási építészeti bizottság tagjainak egyik legbuzgóbb tagja, és fontosabb ügyekben, mint szakelőadó nekem és a kiállítás nemzeti ügyének kiváló szolgálatot tett."*[160] 1888-ban megjelent *Magyarország iparügye* című könyve, írt a céhrendszerről, a kisiparról, a kereskedelemről, valamint egyéb építészeti és nemzetgazdasági témákról. 1897-ben adta ki *Huszonöt év a magyar ipar szolgálatában* című könyvét. Bobula egyik fia szintén építésznek tanult. Az ő nevéhez inkább vidéki középületek, középiskolák fűződnek. Legjelentősebb műve a debreceni görög katolikus templom.

A budapesti szlovák gazdasági és társasági élet igen sokoldalú és fontos alakja volt Ján Alojz Wagner (1864–1930). Biztosítási szakember, vállalkozó, lapszerkesztő és a természettudományok népszerűsítője. Miután elvégezte a bécsi egyetem természettudományi karát, bécsi és grazi biztosítótársaságoknál dolgozott, majd 1896-ban 32 évesen Budapestre költözött. Jelentős pozíciót töltött be a főváros legtöbb szlovák intézményében. A *Szlovák Egylet*nek és a *Katolikus Munkáskör*nek is elnöke volt, sőt, 1905-ben mindkét kört ő vezette, rövid ideig a *Szlovák Egylet* amatőr színtársulatát is. Az 1905-ben alakult *Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat Rt.* elnöke lett. Ott találjuk az 1910-ben Milan Hodža és František Skyčák szlovák parlamenti képviselők kezdeményezésére megalakult *Ústredná banka (Központi Bank)* vezetői között is. A bank elnökéül Skyčákot, a katolikus néppárti kereskedőt választották. 1908-tól Wagner vezette a pesti szlovákok egyetlen pénzintézetét, az 1872-ben alakult *Segélyező Pénztár*t *(Pomocná pokladnica),* mely néhány kocsma után a Luther-udvarban található iskolaépületben kapott egy kis irodahelyiséget. Előadásokat tartott a szövetkezetekről, új könyveket szerzett be és új üzleti partnereket keresett. A vezetőségre így emlékezik vissza: *„...Mégiscsak a nemzeti élet egyik sejtjéről volt szó. A vezetőség hetente egyszer, a legutolsó időben csütörtökönként ült össze és a munkával végezve a Metropol szállóba vonult át, ahol pilzeni sör mellett üldögélve, nemegyszer hosszasan beszélgetett a nemzet ügyeiről. (...) Négyek társaságának neveztük el, melyhez a pénztár vezetőségén kívül álló nemzettársak is szívesen csatlakoztak – nem utolsósorban maga Hodža is a képviselőtársaival."*[161] Ez a kis takarékpénztár a pesti és a Pest környéki szlovákoknak nyújtott hitelt és kezelte megtakarításaikat.

---

[158] A gimnázium épületére, 2003 őszén, halálának 100. évfordulójára emlékezve helyezte el kétnyelvű emléktábláját a Józsefvárosi Szlovák Önkormányzat.

[159] Magyar Szalon, 1889, 182–184.

[160] Magyar Szalon, 1889, 184.

[161] WAGNER, 1930, 214–215.

SZLOVÁK KÖNYVTÁR

1902-ben Wagner a Nemzeti Balesetbiztosító Rt. matematikusa lett, a Természettudományi Társulat rendes tagjává választották. Részt vett a nőegylet elnökségi ülésein is, melynek az 1900-as évek elején felesége az elnöke volt.

Két éven át Daniel Licharddal és a fiatal Samuel Cambellal, aki a Kosorkin néven publikáló Samuel Czambel unokaöccse volt, együtt szerkesztette az 1908–1914 között megjelenő *Zornička (Hajnalcsillag)* című gyermeklapot, melynek kiadója akkor a szlovák kiadó volt. Két év múlva már Székely Viktor nyomdájában jelent meg, s ott is szerkesztették.

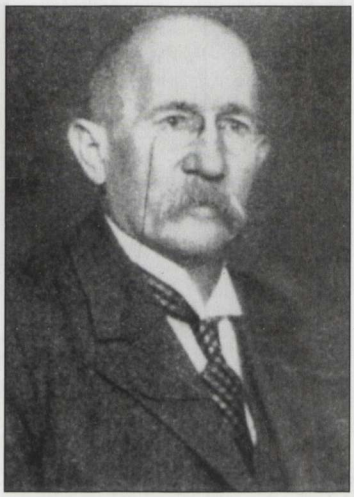

9. kép. *Ján Alojz Wagner és Anton Štefánek*

A liptószentmiklósi Emil Stodola (1862–1945) ügyvéd 1911-től néhány évig Budapesten élt és igyekezett segíteni a *Szlovák Egylet* működését. Diákévei alatt tagja volt a *Spolok slovenských mladíkov v Budapešti*nek *(Budapesti Tót Ifjúsági Kör)*. A *Kriváň*-asztaltársaság kirándulásán elmondott beszédében nehezményezte a szlovák értelmiség csekély részvételét az egyletek munkájában.[162] 1917–18-ban *Právny obzor (Jogi Látóhatár)* címmel lapot jelentetett meg Budapesten, de a négy számból csak egy került az olvasókhoz. Ügyvédi irodát nyitott a Baross u. 41. sz. alatt.

Anton Štefánek (1877–1964) újságíró, politikus, 1910–15 között a *Slovenský denník* főszerkesztője volt, 1912-ben a Bérkocsis utcában működő *Slovenský spolok* alelnökeként 83 tudományos könyvet ajándékozott a könyvtárnak. Bécsben végezte egyetemi tanulmányait, ahol egy időben középiskolai tanárként is működött. 1907–08 között szerkesztette a *Slovenský obzor (Szlovák Látóhatár)* című lapot, 1916-ban pedig a *Slovenský týždenník* kalendáriumát. Hodžához és Jozef Uramhoz hasonlóan fontosnak tartotta a munkások körében folytatott népművelő munkát, a szlovák kőműveseknek előadást tartott a nemzetiségi kérdésről.

[162] SD, 1912. június 4. 3.

Fontos szerepet játszott a *Slovenský spolok* életében Michal Milan Harminc (1869–1964) építész és vállalkozó, aki 1886-ban költözött Pestre, ahol 1915-ig élt. 1893–94 között Bobulánál volt rajzoló és tervező, 1894–97 között pedig Schikedanz Albertnél, majd önálló tervező- és építészirodát működtetett először a Bérkocsis u. 3., később pedig a Papnövelde u. 10. sz. alatt. 1902-ben romantikus szellemű, szecessziós villát tervezett Emil Stodolának. Az első világháború előtti időszakból több bérlakás és családi ház tervezése és építése kötődik a nevéhez Budapesten. Hirdetéseit a *Slovenský týždenník*ben tette közzé.

10. kép. *Milan Michal Harminc*

Michal Milan Harminc édesapja ácsmester volt, mellette tanulta ki az építészmesterséget. Országszerte kapott megbízásokat. Többnyire templomokat épített, de az ő nevéhez fűződik a turócszenmártoni Slovenské národné múzeum (Szlovák Nemzeti Múzeum) (1905–1908), a Tatra Banka (1905–1906), a nagyszombati Hospodárská banka (Gazdasági Bank) (1914–1915) tervezése és kivitelezése is. Részt vett az ezredévi országos kiállítás pavilonjainak építkezéseiben. Szoros kapcsolatban állt a pesti szlovák értelmiséggel, egy ideig a *Szlovák Egylet* elnöke volt és a szlovák evangélikus gyülekezet presbitériumának is tagja. Vagyonos építkezési vállalkozóként ő biztosította a Rákóczi úti és a Bérkocsis utcai egyleti helyiségek bérleti költségeit. Irodájában dolgozott Dušan Porubský és könyvelőként Rudolf Viest, akit – egy visszaemlékezés szerint – itt jobban megfizettek, mint a *Slovenský týždenník* szerkesztőségében.

Egy másik szlovák építésznek, Pavel Holóšnak (Holloš), aki biliárdasztalt ajándékozott az egyesületnek, a Mária u. 11-ben volt irodája. Ő csak rövid ideig élt Budapesten.

Samuel Czambel (1856–1909) író és nyelvész magányosan élt csillaghegyi villájában, mégis szívesen eljárt a *„Tóti"* asztaltársaság találkozóira, s csak itt, szlovák barátai társaságában érezte igazán jól magát.[163] Baráti köréhez elsősorban Ľudovít Janovecz és

[163] *Naša zástava,* 1910. január 1. Politikai és gazdasági napilap, 1907–1911 között a *Slovenský týždenník* mellékleteként jelent meg Hodža, Wagner és Lichard szerkesztésében.

Pavel Šťastný miniszteri tanácsos tartozott, a *Vlasť a svet* szerkesztője, illetve Karol Csecsotka fordító, író, valamint a kormány támogatását élvező *Slovenské noviny* akkori szerkesztője, Daniel Bachát evangélikus lelkész, Wagner János csillagász, Milan Lichard, Asbóth Oszkár, Medvecký Lajos képviselőjelölt.[164] Czambel *„Társaságban igen kedélyes ember, szerette az elmés megjegyzéseket. (...) Kerülte a politikát, inkább társadalmi kérdések érdekelték, s a társaság jó hangulata."*[165] Kevés emberrel kötött barátságot, de azokkal szívesen elbeszélgetett a Nagymező utcai Lumnitzer kávéházban, a Vizafogó melletti Andrejka vendéglőben, később a Luther-udvar közelében található „Makkhetes"-ben. Ezen kívül elüldögélt barátaival egy nyitrai szlovák Andrássy út és Teréz körút sarkán lévő vendéglőjében, a József körúti Putnoky vendéglőben és Kovácsevicsnél.[166]

Czambel 1875-ben iratkozott be a Magyar Királyi Tudományegyetem jogi fakultására, de mivel inkább nyelvészettel szeretett volna foglalkozni, a következő évben Ferencz József professzornál szlavisztikai tanulmányokat folytatott. Ekkor kapcsolódott be a *Szlovák Egylet* kulturális életébe. Színi előadásokat és felolvasóesteket szervezett. Szívesen elment az egyesület táncmulatságaira a Ferenciek terén lévő Sas-körben, bár sohasem táncolt. Néhányszor beválasztották a szlovák evangélikus egyházközség presbitériumába, amikor Fabinyi Teofil volt a gondnok.[167] 1879 októberében a Magyar Királyi Miniszterelnökség fordítóosztályán kezdett dolgozni mint „cseh–tót lapszemlész", majd a Belügyminisztérium fordítóosztályán, ahol tíz év múlva megkapta a miniszteri segédtitkár címet. 1899-ben miniszteri titkárrá nevezték ki.

Nyelvtudományi munkássága a szlovák helyesírás modernizálása szempontjából igen jelentős. Első cikkében, mely 1877. ben jelent meg *Hlavnomestská slovenčina (A fővárosi szlovák nyelv)* címmel,[168] a budapesti szlovák nyelvvel foglalkozott, pontosabban a budapesti szlovák tisztviselők, kereskedők és iparosok argóját elemezte. 1887-ben jelent meg *Príspevky k dejinám jazyka slovenského (Adalékok a tót nyelv történetéhez)* című munkája, mely a szlovák irodalmi nyelv megtisztítását célozta a bohemizmusoktól és az orosz nyelvi elemektől. A minisztérium több ízben segítette nyelvészeti kutatásait. 1899–1903 között Széll Kálmán miniszterelnök 6 havi szabadságot és 4000 korona költség-hozzájárulást engedélyezett a magyar–tót szótár megírásához. Pechány Adolf Czambel nyelvészeti munkásságáról kiemelte: *„a tót irodalmi nyelv fejlesztése és a cseh befolyástól való megszabadítása érdekében igen sokat tett (...) szilárd alapra helyezte a tót helyesírást* Pravopis (Helyesírás) *című művében."*[169] A következő három évben szintén 6-6 havi szabadságot és évenként 4000 korona utazási és anyaggyűjtési hozzájárulást kapott nyelvészeti és nemzetiségpolitikai munkáihoz. Közben 1887–1895 között szerkesztette a *Slovenské novinyt*.[170] Főszerkesztőként *„olyan erős és értékes szellemi gárdát"* vezetett, mint Cherven Flóris

---

[164] PODHRADSZKY György: Czambel élete és munkásságának jelentősége. = STEIER Lajos (szerk.): Czambel emlékkönyv. Pécs, Felvidéki Tudós Társaság, 1937, 125.

[165] Uo., 126.

[166] Uo., 126.

[167] Uo., 119–135.

[168] Národnie noviny, 1877, 124–125.

[169] PECHÁNY Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2000, 51.

[170] STEIER Lajos: Czambel Samu dr. minisztériumi állása = STEIER, 1937, 147–168.

kiváló tudós és pedagógus, nyugalmazott tankerületi főigazgató, Janovecz Lajos miniszteri főtanácsos, Bachát Dániel, a tárcarovat vezetője, Lichard Milán és Csecsotka Károly.[171] Nem sokkal halála előtt a Magyar Királyi Belügyminisztérium fordítóosztályát vezette. Az 53 évesen elhunyt Czambelt csupán negyvenen kísérték végső útjára a békásmegyeri temetőben.[172] Nagy értékű, négyezer kötetes könyvtárát eredetileg a Magyar Nemzeti Múzeum akarta átvenni, de megegyezés hiányában unokaöccse az egész könyvtárat, iratait és irodalmi hagyatékát a túrócszentmártoni *Slovenská muzeálna spoločnosť*nak *(Szlovák Múzeumi Társaság)* ajándékozta.[173]

11. kép. *Samuel Czambel*

Samuel Cambel (Czambel) unokaöccséről, vagyona örököséről, kevés információ áll rendelkezésünkre. Leginkább a *Szlovák Egyesület Irodalmi Szakosztályá*ban hallatott magáról, majd a *Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat Rt.* kereskedelmi ügyintézője volt. Ezen kívül segített a *Zornička* című gyermeklap szerkesztésében. Magyar érzelmű szlovák értelmiséginek számított, de mindig vállalta szlovákságát. A *Slovenské noviny* című újságban a következőket írta magáról: *„...minket minden lépésünkben a magyarhoni hazafiasság lelkesült érzése vezetett és a szlovák nép iránti őszinte szeretet."*[174]

A pesti szlovák közösség meghatározó tagja volt Ľudovít Izák (1862–1927) tanító, karnagy. Igen aktív és lelkes képviselője volt a pesti szlovák kolóniának, több éven át a *Slovenský spolok*nak is. Neve nemcsak a szlovákok által létrehozott egyesületek kapcsán fordul elő, hanem csaknem mindegyik cseh egyesületben is, amelyekben karvezetést vállalt. A kezdetektől a Kerepesi úti egyházközség *Jótékony Nőegyletének* pénztárosa, illetve jegyzője volt. Közel 33 évig tanított a Luther-udvarban található szlovák felekezeti iskolában. Budapestre érkezése előtt öt évig egy váci iskola alkalmazta.

---

[171] PODHRADSZKY, 1937, 125.; Lichard apja Petőfi tanára volt Selmecbányán.
[172] SN, 1909. december 22. 2–3.
[173] PODHRADSZKY, 1937, 128.; Vö.: PECHÁNY, 2000, 199.
[174] O sebe = SN, 1909. december 19.

A selmecbányai születésű Ľudovít Izák 1886-ban lett a Luther-udvar kántortanítója, az evangélikus gyülekezet kórusának vezetője. A régi iskolát rossz állapota miatt lebontották, majd 1894-ben a Szlovák Evangélikus Templom háta mögött felépült az új, kétszintes, négyosztályos osztatlan iskola. Ebben tanított Izák másodmagával. Mivel magyarul és németül is beszélt, mindhárom nyelvet tanította. Nem volt könnyű az egy tanteremből álló, hiányosan felszerelt iskolai helyiségben eredményt elérni a Felföldről a fővárosba került szlovák napszámosok gyermekeinél, akik az oktatásban kötelezően bevezetett magyar nyelvet nem ismerték.

Izák nemcsak az elemi iskola tanítója volt, hanem a századfordulón, feleségével együtt, fontos szerepet játszott a budapesti szlovákság életében is. Az egykori Kerepesi úton lévő Luther-udvar Izák működése idején lett igazán a szlovák evangélikusok központja. A fővárosban tanuló szlovák diákok szép számmal laktak Izákék házában, ahol esténként gyakran összejött a fiatal szlovák értelmiség. Izák nagyobbik lánya, Milina Izáková – Lehotzký Aurél bányamérnök felesége – életrajzi visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy édesapja kirándulásokat, zenei, irodalmi esteket és előadásokat is szervezett a diákoknak, illetve a szlovák értelmiségnek. Ezeket a programokat többek között Pavel Bujnák (1905–08 között káplán és a *Slovenský spolok* vezetőségi tagja), Juraj Slávik joghallgató, Ivan Stodola orvostanhallgató és Janko Jesenský író, a nők közül Maša Bellová, az első szlovák női orvostanhallgató látogatták.[175]

Izák részt vállalt a magyar egyházi közéletben is, a *Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület* vezetőségi tagjaként. 1892–1919 között a *Slovenský spolok* mellett működő szlovák énekkart is vezette, ahol sok kórusművet, színdarabot tanított be. Lánya a következőket jegyezte fel róla: *„nekünk szlovákoknak két egyesületünk volt, a cseheknek három, a Sokol [Sólyom], a Beseda [Társaskör] a Dělnický spolek [Munkásegyesület], és édesapám mindegyikben zenei tanácsadó vagy karmester volt."*[176] Izák a *Slovenský spolok* 1890-ben megalakított énekkarának volt a vezetője. A legtöbb programon szlovák népdalcsokorral és egy-egy kórusművel lépett fel. A programokon, amikor zeneszerzőként vagy karmesterként lépett fel, a Miloš Lihovecký nevet használta.[177] Kisebbik lánya nem feledkezett meg a szlovák munkásokkal fenntartott kapcsolatáról sem: *„Édesapám a szlovák munkásokkal is törődött, akik közül legtöbben Liptóból jöttek, hisz annak idején úgy beszélték, hogy a magyarok rombolják, a szlovákok pedig építik Magyarhon fővárosát. Édesapám a Tót Munkások Énekkarában találkozott velük, de úgy is, mint diákjai szüleivel. Mindig mesélt az ottani viszonyokról és említette a szlovák Segélyező Pénztárat, hogy oda tegyék be pénzüket, mert így nem veszítik el. Ezáltal komoly megtakarításra tettek szert, és amikor hazaindultak Budapestről, boldogok voltak, hogy pénzüket nem költötték el haszontalanságokra."*[178]

---

[175] LEHOTSKÝ, Jaromir M.: Sága rodu Izákovcov. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1997, 27–31.

[176] Uo., 46.

[177] Uo., 29.

[178] Uo., 28.

Említésre méltó Izák zeneszerzői ambíciója. 1893–95 között zeneszerzést tanult a budapesti konzervatóriumban, majd Miloš Lihovecký néven kezdett komponálni. Ismertek pásztordalai és gyetvai dalai. Elméleti és gyakorlati szakembere lett az evangélikus egyházi zenének. Több kórusművet és zongoradarabot szerzett, egyházi és népdalokat írt át. 1895-ben Rózsahegyen zongoradarabjai jelentek meg *Anica* címen, majd 1901-ben a szlovák népdalgyűjteménye, a *Zbierka slovenských štvorspevov* című munka, melyet Blažej Bullával közösen szerkesztett.[179] Valószínűleg Izák szerkesztette a *Zornička* című, 1919 előtt a legjobb szlovák nyelvű gyermeklapot, melyben hangsúlyozták a gyermekek hazafias nevelésének szükségességét és a Pomocná pokladnica takarékpénztár pénztárosi feladatát is ellátta.[180]

12. kép. *Ľudovít Izák néhány sora a Luther-udvart ábrázoló levelezőlapon*

Az Izák család az egyre inkább magyarrá vált Budapesten meg tudott maradni szlováknak. Leánya, Milina ezt írja: *„Budapesten nőttünk fel, de mindig is a mieinkhez tartozónak éreztük magunkat, engem pedig kiskoromtól fogva gyengéd szálak kötnek Liptóhoz, (...) Szüleim minden nyáron Pribilinára kísértek (...), hogy magunkba szívhassuk gyönyörű szlovák nyelvünket."*[181]

A Luther-udvarhoz tartozó templom, iskola és az egyéb intézmények hazafias szlovák légköre Izák működése idején összetartotta az evangélikusokat és a nem evangélikusokat egyaránt. Amikor az első világháború után a szlovák öntudatú családok nagy része az újonnan megalakult Csehszlovákiába költözött, Izák nehezen szánta rá magát a költözésre. Csak várt és gondolkozott, *„mert nem akarta ebek harmincadjára hagyni a Bachát által felépített munkát"*, de 1919 őszén titokban az Ipoly folyót átúszva mégiscsak átszökött

[179] Encyklopédia Slovenska. II. Bratislava, Veda, 1978, 468.
[180] WAGNER, 1930, 210.; Slovenský biografický slovník II. Martin, 501.
[181] LEHOTSKÝ, 1997, 46.

a határon. Néhány év alatt komoly érdemeket szerzett Szlovákia második zeneiskolájának, a zólyomi fiúiskola megalapításában, ahol utolsó éveiben tanított. Később Körmöcbányán lakott Milina lányánál, s ott is halt meg 1927. március 16-án, 65 éves korában. Sírkövére az egyik pásztorénekéből választott sor került: *„Stíchli spevy po lučinách, smutno, ticho v dolinách" (Elhalkultak a dalok a réteken, csend és bánat honol a völgyekben).*[182]

Daniel Bachát (1840–1906)[183] a szlovák evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Sikeres életpályát futott be a fővárosban, ahová 1873-ban, 33 évesen érkezett a helyi szlovák evangélikus gyülekezet meghívására. Megbízták a *Slovenský spolok* tudományos és irodalmi szakosztályának irányításával, bár ezekben az években az egyesület szerényen működött.

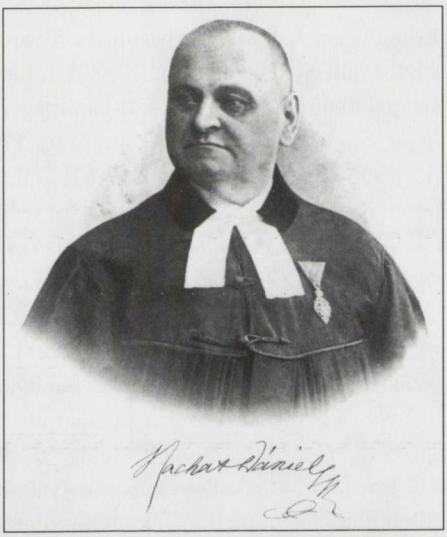

13. kép. *Daniel Bachát, 1905*

Bachát fiatal korában színdarabokban játszott, és a *Matica slovenská* tagjaként a szépirodalmi osztály bírálóbizottsági tagja volt. Lelkészi feladatai mellett verseket, novellákat és drámákat írt, fordított és általában sokat publikált. Írt a *Pešťbudínske vedomostí*ba, a kormánypárti Hornyánszky-féle *Slovenské novinyba* és a *Vlasť a svet* című, szintén kormánypárti lapba. Magyar költők műveinek szlovák nyelvre fordításáért 1879-ben – az első szlovákként – a Kisfaludy Társaság levelező tagjai közé választották.

Pesten súlyos problémákat kellett megoldania. Kezelnie kellett az egyházközségen belüli konfliktusokat, törődni a templom berendezésével, kivédeni a pánszlávizmus vádját. Fellépett az egyházon belüli magyarosító tendenciák ellen, s így megmaradhatott a szlovák és a német egyház önállósága. A Luther-házak építésekor egyszerre építésznek és ügyvédnek is kellett lennie, mert a templom felépítése után az egyház elszegényedett, eladósodott, ami arra késztette Bachátot, hogy hasznosítsa a templom körüli telket. A Deutsch Károly

[182] LEHOTSKÝ, 1997, 31.
[183] HALÁSZ, 2003.

vállalkozóval kötött szerződés fejében kifizették az adósságokat, felépült a templom udvarán a kétemeletes iskola, a tanítói, gondnoki, segédlelkészi lakással. A Kerepesi úti bérházban bérmentesen lelkészlakot és irodahelyiséget bocsátottak az egyház rendelkezésére.[184]

A konfliktusokat kerülő Bachát korán népszerűvé vált az egész egyházmegyében, nagy tekintélyt szerzett hívei, elöljárói és kollégái körében. 1874-ben a budapesti evangélikus esperesség főesperesévé választották, majd 1905-ben a Bányakerületi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület püspökévé. Püspökké választása alkalmából a *Vasárnapi Újság* 1905. július 9-i száma részletesen ismertette munkásságát, kiemelte e poszt fontosságát. *„Kiváló szervezőképessége megnyilvánult abban is, hogy a különben szegény gyülekezet anyagi ügyeit sikerült nemcsak rendezni, hanem felvirágoztatni is."* Mivel a köztiszteletnek örvendő Bachátot megválasztották fővárosi bizottsági tagnak, jelentős előnyöket tudott biztosítani gyülekezetének.[185] 1891-től a Luther-társaság alelnöke, majd nyolc év után tiszteletbeli elnöke volt. 1880-ban megszervezte a VIII. kerületi Vöröskereszt választmányát, majd 1890-től a magyarországi *Vörös Kereszt Egylet* választmányának lett a tagja. 1905-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöke volt. Érdemeiért 1898-ban, Bobulához hasonlóan, a Ferenc József rend lovagkeresztjével tüntették ki.[186] Kiváló szónok volt és számos egyházi vonatkozású cikket írt. Nyilvánvaló lojalitása ellenére, sosem tagadta szlovák származását, családtagjaival, ismerőseivel szlovák nyelven levelezett és jórészt szlovákul publikált. Segédlelkészeit lehetőleg szlovákok közül választotta. Mellette látott el szolgálatot Ondrej Bella, Ján Lajčiak és Pavel Bujnák.

Az egyházközség szűk értelmiségi rétege szívesen támogatta anyagilag az egyházat. Az 1897. évi jelentésben a következő neveket találhatjuk: Samuel Czambel, Juraj Knyasskó, az egyház gondnoka, Peter Matuška egyházfelügyelő és Michal Mišura (kocsigyáros) másodfelügyelő.[187] Bachát mint iskolaszéki elnök gyakran látogatta a szlovák iskolát, a nőegylet tiszteletbeli elnökeként pedig gyakran köszöntötte a gyermekeket a hagyományos jótékonysági karácsonyi ünnepségen. Beszédeiben arra intette őket, hogy „felnövekedvén, nemzeti szellemben" éljenek. Wagner édesanyjának temetésén elhangzott búcsúbeszéde a püspök hűségét tanúsítja a szlovák nemzethez: *„Olyan lángoló nemzeti öntudattól áthatott beszédet mondott, hogy az egész gyászoló gyülekezetet meghatotta, amely persze többnyire szlovákból állt. Ettől az időtől kezdve azonban tiszteltem őt."* – jegyzi meg Wagner.[188] A Bachát elhunyta alkalmából megjelent számos magyar és szlovák nyelvű nekrológ[189] igen pozitívan értékelte munkásságát. Hatalmas temetési menet kísérte utolsó útjára. A temetésen jelen volt többek között Fabinyi Teofil tanácsos,

---

[184] NEPEŠŤAN: Črty z histórie evanj, aug. vyznania slovenskej v Pešťbudíne = Tranovský, evanjelický kalendár. Tlačiareň K. Salva, Ružomberok, 1896, 33–47.; KOVÁCS, 1998.

[185] KAYSER Szilárd: A Luther-társaság története. I. Bp., Fébé Ev. Diakonissza Anyaházi Nyomda, é. n., 6.

[186] A kitüntető címhez Milan Hodža 1868. december 3-án kelt levelében gratulált Bachátnak. EOL PSZGY. 111. doboz.

[187] Správa cirkve aug. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti na rok 1897. Budapest, 1897. EOL, PSZGY.

[188] WAGNER, 1930, 207.

[189] *Budapest* (1906. április 14.), *Magyar Szó* (1906. április 15.), *Pesti Napló* (1906. április 14.), *Slovenský týždenník* (1906. április 20.), *Slovenské noviny* (1906. április 16.).

Zsilinszky Mihály államtitkár, Fabinyi Gyula, az egyházmegye felügyelője, Droppa Vilmos tábori főesperes, valamint a budapesti és környékbeli evangélikus, református és katolikus lelkészek és természetesen barátai. Apponyi Albert gróf, a vallás- és közoktatásügyi miniszter részvéttáviratot küldött a gyászoló családnak.[190]

A XX. század elején a budapesti szlovák értelmiségi csoport egyik legképzettebb és legjelentősebb vezetője kétségkívül Milan Hodža (1878–1944) politikus, újságíró volt.[191]

14. kép. *Milan Hodža*

Besztercebányai gimnazistaként 12 évesen, a *Tanulók Lapjá*ba írta első cikkeit. 1894-ben a magyar–német szellemű soproni gimnáziumból a *Nemzeti dal* eléneklésének megtagadása miatt kicsapták.[192] Végül *„...kénytelen volt egészen Erdélybe menni, a szebeni német gimnáziumba."* – olvashatjuk barátja, Anton Štefánek visszaemlékezéseiben.[193] Hodža itt fejezte be gimnáziumi tanulmányait kitűnő eredménnyel. 1896-ban kezdett jogot tanulni Budapesten, de mindinkább a szlavisztika és a filozófia felé orientálódott. 1918-ban bölcsészdoktori címet szerzett Bécsben. Budapesten, az egyetem évei alatt a szakolcai *Hlas* munkatársa volt, majd a *Budapester Abendblatt*ban parlamenti tudósítóként, rövid idő alatt számos fontos politikai cikke jelent meg. Nagy energiával kapcsolódott be a *Szlovák Egylet* életébe is, melynek 1900-ban és 1904-ben alelnöke, majd 1905-ben elnöke lett. Ugyanebben az évben egyedüli szlovák képviselőként bejutott a Parlamentbe: a szerb- és szlováklakta dél-alföldi Kölpény választókerület küldöttje lett.[194] 27 évesen a legfiatalabb képviselő volt. Ő szervezte meg

[190] SN, 1906. április 15. 2.; 1906. április 19. 3.; Bachát halálának második évfordulója alkalmából emlékművét Zsilinszky Mihály belügyminisztériumi titkos tanácsos avatta fel = SN, 1908. április 16. 3.

[191] SZARKA László: Milan Hodža, a közép-európai politikus = KOVÁCS–SZABÓ, 2003, 17–23.

[192] ŠTEFÁNEK, Anton: Dr. Milan Hodža, učenec, národovec a politik = Kalendár Slovenského denníka, 1938, 44–48.

[193] Rukopisné fondy, Anton Štefánek, Martin, Literárny archív SNK.

[194] Uo., 44.

az országgyűlésben a Nemzetiségi Klubot, hogy összefogja a közös ügyekért harcoló nemzetiségi képviselőket. 1900-ban önálló lapot szerkeszt, az 1 krajcáros, szlovák nemzeti szellemű *Slovenský denník*et. Egymaga írta az egész újságot, így bevonulása után senki sem vállalta a szerkesztését. Mivel több nyelven beszélt, a bécsi katonai cenzúránál szolgált, ahol a katonák levelezését ellenőrizte. Nem egy gyanús levelet égetett el, hogy megmentse a cseh, szlovák, román vagy szerb katonákat a nagyobb büntetéstől. 1910-ben sikerült újraindítania a *Slovenský denník*et, mely 1915-ben szűnt meg.[195] 1916–1918 között a sajtóirodánál kapott munkát.

15. kép. *Milan Hodža (a bal oldali ülő alak) barátaival a soproni evangélikus líceumban*

A szlovák nemzeti mozgalom feléledésével Budapesten ismét lehetőség nyílt politikai lapok megjelentetésére. 1903. július 4-én új lapot indított, a húszezres példányszámban megjelenő radikális ellenzéki hetilapot, a *Slovenský týždenník*et. 1905-ben Milan Hodža, Miloš Krno és Ján Wagner megalakította a *Budapeštiansky nakladateľský spolok* kiadót, hogy a *Slovenský týždenník,* majd később a *Slovenský denník* kiadása zökkenőmentes legyen. A részvénytársaság által működtetett kiadó biztosította volna a hetilap folyamatos megjelenését. A lapot 14 000 példányban adták ki, de csak az olvasók fele volt rendszeres előfizető. 1908-ban önálló nyomdát létesítettek a *Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť* mellett. A *Slovenský týždenník* kalendáriumát a háborúig Hodža szerkesztette, majd átvette tőle Wagner, 1918-ban pedig ismét Hodža adta ki.[196] A kiadó a háború után a túrócszentmártoni Tatra Banka részvénytársaság tulajdonába került.

1910-ben Hodža František Skyčák kezdeményezésére megalapította a Központi Bankot, melynek üzletvitelét prágai tisztviselők vállalták.[197] 1918 novembere és decembere között a Csehszlovák kormány budapesti megbízottja volt.[198]

---

[195] Uo., 46.
[196] WAGNER, 1930, 210.
[197] KATUS, 1999, 137–151.
[198] Ebben az időben családjával a Rákóczi út 3. szám alatt lakott.

Hodža nemcsak a *Slovenský spolok* vezetőségében vállalt munkát, hanem a programokban. Kezdeményezésére rendszeresen szerepeltek a román, szlovák és szerb tanulóifjúság együttesei, dalkörei és zenekarai és a cseh egyesületekből is akadt néhány vendég. Az ő érdeme volt az is, hogy az egylet kapcsolatba került a pesti és Pest környéki (Rákoskeresztúr, Kerepes, Isaszeg, Maglód) szlovák munkásokkal, s a barátaival együtt előadásokat tartott nekik. Hodža ugyanis *„nemcsak a szlovák intelligencia barátságát kereste, hanem a munkások közé is eljárt és tanította őket."*[199] A *Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti (Budapesti Általános Tót Munkásegylet)* 1900-ban jóváhagyásra benyújtott alapszabályának mellékletében a tagok között egyedüli értelmiségiként Milan Hodža neve szerepelt.[200]

Hodža neve, már nagybátyja, Michal Miloslav Hodža révén is ismert volt. Rendszeresen részt vett a *Živena* és a *Muzeálna slovenská spoločnosť* augusztusi rendezvényein, látogatta a turócszentmártoni szerkesztőségeket, nyomdákat. Wagner a következőket írta a könyvkiadó és nyomda munkatársairól: *„A Slovenský týždenník és a Budapesti Kiadói Egyesület körüli emberek nemcsak egyetlen irányzatot képviseltek, hanem voltaképpen az egész nemzetet, mindazokat, akik a közélet aktív résztvevői voltak és valóban a szlovák nép érdekében akartak dolgozni."*[201] Sebestyén József szintén kiemelten ír a fővárosban élő szlovák újságírókról: *„Pesten pompás újságíró gárda élt. Porubský Dušan a kitűnő riporter, Votruba Ferenc tárcaíró és kritikus, Pavlu Bohdan politikai vezércikkíró és később Štefánek Antal, aki már akkor polihisztor hírében állt. Hodža köztük nemcsak újságíró volt, hanem keresztül-kasul ismerte az újság előállításának nyomdai technikáját, az adminisztrációt, az expedíciót."*[202] Ezek az újságírók az *Irodalmi Szakosztály* tagjaként sok előadást tartottak, közülük néhányan a szlovák munkásoknak is.

16. kép. *A Slovenský denník szerkesztői 1911-ben*
(Balról: Dušan Porubský, Anton Štefánek és František Votruba)

[199] Sebestyén József: Hodža Milan útja. Bratislava, 1938, 52.
[200] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi Iratok. 56964/1900–IX.
[201] Wagner, 1930, 209.
[202] Sebestyén, 1938, 54.

Bekapcsolódtak a magyar politikai közéletbe is, például 1911-ben Hodža a *Galilei Kör*ben tartott előadást a nemzetiségi kérdésről és előadása után Jászi Oszkár és a megjelent nemzetiségi diákok folytatták a vitát.[203]

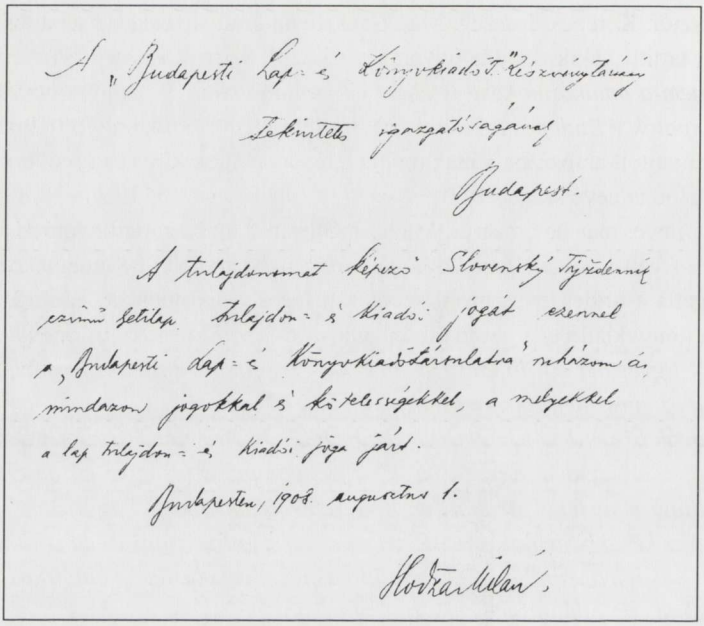

17. kép. *Milan Hodža kézírása*

Említhetnénk még Vladimír Fajnort, aki Budapesten végezte a jogot és számos funkciót látott el a különböző szervezetekben, illetve Fedor Rupeldtet, aki koncert- és operalátogatásokat szervezett.

Miloš Krno szintén Budapesten végezte el a jogot, és a szlovák munkásegylet ügyvédje volt. A szigorú sajtótörvények miatt a *Slovenský týždenník*et folyamatosan támadták, a cikkírókat komoly pénzbüntetésre vagy elzárásra ítélték. Például az 1907 és 1909 közötti időszakban a lap 10 000 korona büntetést volt kénytelen kifizetni és munkatársait együttesen három és fél év börtönbüntetésre ítélték.[204]

Milan Lichard (1853–1935) zeneszerző, összehasonlító zenetudós, 1871–1897 között Budapesten vasúti hivatalnokként dolgozott. A Zeneakadémián nagybőgő és fagott szakon tanult. *A Szlovák Egylet Zenei Szakosztályát* az 1870-es években vezette. Egy időben karvezetője volt a kör énekkarának is. 1897–1906 között a turócszentmártoni *Kníhtlačiarsky a účastinársky spolok (Könyvnyomda Rt.)* igazgatója. 1907-től ismét

[203] ST, 1911. május 5. 5.

[204] Dušan Porubský a váci börtönben egy évet, Ján Greguš összesen 9 hónapot, Ján Baďura szintén egy évet ült, Milan Lichard pedig 800 korona pénzbüntetést kapott. (VOTRUBA, František: Slovensko v politickej aktivite, Milan Hodža a slovenské politické prebudenie = ŠTEFÁNEK, Anton [szerk.]: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pacovník. Články reči, štúdie. Praha, 1930, 269.)

Budapesten élt, 1908–1918 között a *Slovenský týždenník* szerkesztője.[205] Játszott a Nemzeti Színházban és a Budapesti Filharmóniában. 65 évesen ő is elhagyta Magyarországot és rövid pozsonyi hivatalnokoskodás után Ungvárra települt, ahol 1935-ben halt meg.

Eduárd Sándorfi (1869–1936) katolikus pap közösséggé szervezte a budapesti katolikus szlovákokat. Az általa alapított *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* vezetője, programjainak szervezője, sőt, egy ideig dalkörének és amatőr színjátszóinak irányítója is volt. Igyekezett minél több szlovákot az egyesületbe és a programokra csábítani. Eduard Sándorfi (Sándorfi Ede, Sándorffy Eduárd, Edvard Sándorfi) a Nyitra megyei Bosácon született. 1892-ben szentelték pappá, majd 1899–1905 között Budapesten volt hitoktató és szerkesztő. A Katolikus Néppárt politikai programját követő *Kresťan* című hetilap alapító tagjai között megtaláljuk Sándorfit (1894). 1901-ben megindította a *Listy sv. Antona (Szent Antal Lapja)* című képes folyóiratot, majd 1903-ban a hasonló tartalmú *Posol sv. Antonát (Szent Antal Hírnöke)*.[206] 1905-ben a Nyitra megyei Verbócra helyezték plébánosnak, ahol 1936-ban bekövetkezett haláláig élt. 1914-től hátat fordított a közéletnek és csak pasztorációval foglalkozott.

18. kép. *Sándorfi Eduard*

Az említett értelmiségiek a dualizmus kori Budapesten szlovákként értek el jelentős karriert üzleti, politikai, egyházi, közhivatalnoki vagy egyéb téren. Szakmai pályájukon sikert és elismerést szereztek, ami legtöbbször anyagi fölemelkedéssel is párosult. Érvényesülésük érdekében előfordult, hogy nemzeti kérdésekben engedményekre kényszerültek. Többségükben tartózkodtak a szlovák nemzeti mozgalomtól (Bobula, Czambel,

[205] 1910-ben a VIII., Aggteleki u. 11-ben, 1913-ban pedig a VIII., Alföldi u. 3. szám alatt lakott.

[206] POTEMRA, Michal: Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918. Martin, Matica sl., 1958, 60, 67, 103.; KÄFER, 1985, 82, 93, 103.

Bachát), azonban a legtöbb esetben ragaszkodtak gyökereikhez. Aki „hungarusként" markánsabb magyar nemzettudattal élt és nemzeti identitása az évek folyamán átformálódott, az is vállalta származását, nyelvét; munkásságán, illetve művein keresztül megmaradt szlováknak. Teljesítményüket legtöbbször ellenfeleik is elismerték.[207] E személyek legtöbbje pozitívan viszonyult a szűkebb szlovák közösséghez és akár anyagilag is hozzájárult a közösségek minél eredményesebb működéséhez. A turócszentmártoni szlovák értelmiségi elit néhány tagja folyamatosan kapcsolatban állt velük, leveleztek, véleményt cseréltek.[208] Csehszlovákia megalakulása után nagy részük elköltözött Budapestről, leginkább Pozsonyban telepedtek le. Milan Hodža többek között mezőgazdasági, vallás- és közoktatásügyi miniszterként tevékenykedett. Ján Alojz Wagner a pozsonyi *Szlovák Biztosítótársaság* megalapítója és igazgatója volt. Anton Štefánek a *Szlovák Hírközlési Minisztérium* kormányhivatalnoka, majd 1929-ben oktatási miniszter. Az újságíró és szerkesztő Dušan Porubský először Prágában dolgozott, majd 1919-től Zsolnán, utána pedig Pozsonyban a Szlovák Távirati Irodát vezette.

19. kép. *Az 60 éves Milan Hodža*

[207] A Szlovák Nemzeti Párt lapjában, a *Národnie novinyban* (1903. november 19.) Bobuláról megjelent nekrológ inkább sikertelenségét, mint érdemeit hangsúlyozta, és bírálta, hogy a „magyarok mellé szegődött". A Hornyánszky-féle *Slovenské noviny* (1903. november 16.) nekrológja kisebbíti Bobula érdemeit. HALÁSZ Iván: Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában = HRIVNÁK, 1998, 185–196.

[208] Pavel Mudroň (a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Párt elnöke) 1917-ben kérte meg Emil Stodolát, hogy képviselje a szlovákokat a Párizsban megrendezésre kerülő „elnyomott nemzetek konferenciáján". Stodola azonban nem fogadta el a felkérést. ALU SNK. 37. R. 29. 1917. május 15.; Izák levelezése a turócszentmártoni énekkar vezetőjével, Blažej Bullával. ALU SNK. 563.; Pavel Gallóval, a liptószentmiklósi Tatran énekkar karvezetőjével és Ruppeldt Milošsal is levelezett, aki 1901–1905 között vezette a Tatran énekkart. ALU SNK. 133 I. 5., 11.

IV. A budapesti szlovák egyesületek

A forrásanyag szétszórtsága igen megnehezíti a fővárosban élő szlovákok hétköznapi életének, időtöltésének, nemzeti öntudatának kutatását. A budapesti szlovákok önkéntes társulásainak, egyesületi életének sokrétű vizsgálata azonban fényt deríthet arra, hogy e szerveződések milyen hatással voltak a közösség mindennapi életére. A szlovákok egy részének hétköznapjaihoz természetes módon hozzátartozott a szórakozás, a művelődés, és erre leginkább az egyesületekben nyílt mód. A dualizmus kori civil szerveződések tevékenységi köre viszonylag széles volt, azonban mégsem fogta át a szlovákság életének minden területét. A szlovák közösség főként kulturális, népművelő és munkásegyesületeket létesített, nem működtek azonban ipartestületek, társaskörök és lövészegylet, illetve olvasókör sem jött létre, azok a szlovákok pedig, akik már beilleszkedtek a magyar környezetbe, a magyar egyesületeket látogatták.

Napjaink megfogalmazása szerint az egyesület: *„...önkéntes alapon létrehozott, alapvetően humán feladatokat (kulturális, sport, tudományos stb.) ellátó társaság. (...) Az alapszabályban kell meghatározni azokat a célokat, amelyek megvalósítása, elérése érdekében szervezi az egyesület tagjai tevékenységét."*[209] A Magyar Értelmező Kéziszótár a közös cél érdekében tömörült személyek szervezeteként határozza meg az egyesületet. Dobrovits Sándor pedig így fogalmazott: *„...meghatározott, nem kereseti célból alakult, szabad társuláson alapuló, állandó jellegű társadalmi szervezet."*[210] Bősze Sándor a következőképpen határozza meg az egyesület fogalmát: *„Az egyesület természetes vagy jogi személyek által a hatóságilag engedélyezett és ellenőrzött alapszabályban megfogalmazott gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, tudományos, szakmai és egyéb közös célok megvalósítása érdekében létrehozott – önkormányzattal, meghatározott szervezeti felépítéssel és önálló gazdálkodással rendelkező – önkéntes társaság, melynek tagjai megszabott tagdíjat fizetnek."*[211]

A XIX. század az egyletek virágkora volt. A legrégebbi és legelőkelőbb köröknek, gazdasági, politikai, érdekvédelmi csoportosulásoknak a különböző társaskörök, lövészegyletek, dalárdák és kaszinók számítottak, később a leginkább valamely felekezethez kapcsolódó jótékonysági, temetkezési és betegsegélyező egyletek váltak népszerűvé. Pajkossy Gábor megfogalmazása szerint a XIX. században Németország „az egyletek birodalma volt", ahol több tízezer egylet alakult, jelentős tagsággal, vagyonnal és széles tevékenységi körrel.[212] Az állam egyletek fölötti felügyeleti joga minimális volt. A Habsburg-abszolutizmus időszakában, politikai egyletet kivéve, bármilyen

---

[209] Báthory Zoltán–Falus Iván (szerk.): Pedagógiai Lexikon. I. Bp., Kereban, 1997, 321.

[210] Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények, 74. kötet, 3. sz., Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 1936, 1.

[211] Bősze Sándor: Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a 19. és 20. században = Vas megyei levéltári füzetek 6, 67–86.

[212] Pajkossy Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon = História, 1993. 2 sz., 9.

egylet alakítására lehetőség nyílt, azonban a magyarországi és erdélyi egyletekre szigorúbb előírások vonatkoztak mint az ausztriaiakra, legtöbbjük mégis jóváhagyott alapszabály nélkül működött.

A főváros az ország társadalmi életének legfontosabb központja volt, itt működtek a központi hivatalok, továbbá a legjelentősebb tudományos és szociális intézmények. A XIX. század 70-es éveiben a hazai nemzetiségi mozgalmak irodalmi-szellemi központja szintén a főváros volt, azonban a szlovák polgári értelmiség szűk, konzervatív csoportja, az egyik legfontosabb szlovák politikai lap, a *Pešťbudínske vedomosti* szerkesztősége – hangot adva a kiegyezéssel való elégedetlenségének – inkább a falusias jellegű kisvárosba, Turócszentmártonba költözött. A mártoni konzervatívok teljesen elszigetelődtek Budapesttől, s így a XIX. század végén a főváros mellett Turócszentmárton lett az ellenzéki szlovákok másik fontos központja. A fővárosban szlovák szerkesztőségek, egyesületek, bankok és kiadók működtek, itt tanult a szlovák diákság nagy része, itt találkoztak egymással a szlovák képviselők. A szlovák nemzeti mozgalom intenzívvé válását egyrészről a Szociáldemokrata Párt megalakulása és a munkásmozgalom kibontakozása ösztönözte, másrészről a katolikus egyház „nyitása" a néptömegek, a nemzetiségi munkások felé, amihez a *Szlovák Nemzeti Párt* megújulása, választási aktivitása is hozzájárult.

A főváros gyors polgárosodásának következményeként a lakosság kisebb-nagyobb csoportjai szerveződni kezdtek, egyesületeket alapítottak. A rendelkezések értelmében egyesületet bárki önkéntesen és szabadon alapíthatott, meghatározott céllal. Az alapszabályok engedélyezését követően pedig az egylet de jure is működhetett, ami lehetőséget adott arra, hogy a belügyi tárca ellenőrizze, figyelje az egyesület tevékenységét. Az egyesületi élet nagyarányú elterjedése Magyarországon a XIX. század második felére tehető. A reformkorban leginkább nemesek által alapított társaságok vagy városi klubok jöttek létre, kaszinók, jótékony célú egyesületek és tűzoltóegyletek alakultak, számos olyan is, mely a nem magyar nemzetiségek kulturális igényeit, nemzeti törekvéseit fejezte ki. Pest-Budán sorra alakultak a szerb, szlovák, román és német kulturális-irodalmi egyletek és központok, melyek a budai Egyetemi Nyomdában adták ki könyveiket. Az Egyetemi Nyomda 1849-ig 229 szlovák nyelvű könyvet és több, a szlovák nemzeti ébredéshez kötődő, latin, német, román, szerb, illetve horvát nyelvű kiadványt jelentetett meg.[213] A legkorábbi szláv közművelődési egylet az 1826-ban Pesten alakult *Matica srpska,* szerb irodalmi és közművelődési egylet volt, mely más szláv népek hasonló egyesületéhez is mintául szolgált.

Az első szlovák egyletet Martin Hamuljak, a budai helytartótanács számvevőségi tanácsnoka hozta létre Pest-Budán. Ez a felekezettől független kiadói társulat, a *Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej (Tót Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Egyesülete)* 1834 és 1850 között működött és elnökéül Ján Kollárt kérték fel.[214]

A német alapítású, majd később elmagyarosodott lövészegyletek a XIX. század második felében Pest-Buda, a főváros társas és társadalmi életében, sportéletében

---

[213] KÄFER István: Vzájomnosti slovensko–maďarské. Bp., Tankönyvkiadó, 1984, 65.; KÄFER István: Pest-Buda – Budapest. A főváros jelentősége a szlovákok kultúrájában = HRIVNÁK Mihály (szerk.): A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Bp., Etnikum, 1998, 150–154.

[214] Encyklopédia Slovenska. VI, Bratislava, Veda, 1982, 40.

játszottak fontos szerepet. A német kulturális értékek és hagyományok megőrzése érdekében több baráti jellegű kör is alakult, és a német zenei egyletek és dalárdák szintén nagy népszerűségnek örvendtek.[215] A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága által kiadott első statisztikai forrásmunka 1862-ben 579 egyesületet említ.

A kiegyezést követő években nagymértékben növekedett a magyarországi önszerveződési kedv, az 1867–1878 közötti években az egyesületek száma csaknem megnégyszereződött. A statisztika ugyanakkor egyetlen városban sem tüntetett fel „tót" nemzetiségű egyletet. Megyei szinten is csak 1,8%-ot tettek ki a nevükben vagy céljukban kifejezetten szlovák nemzetiségi jellegű egyletek.[216] Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy az egységes etnikai közegben élő szlovákok nem tulajdonítottak jelentőséget az adott közösséghez tartozás hangsúlyozásának, másrészt pedig náluk bizonyára később indult meg a társulás iránti igény, később fedezték fel az önszerveződésekben rejlő különböző lehetőségeket.

1867 után az egyesületek számának gyarapodása megkövetelte a terület jogi szabályozását és a politikai körülmények változásával már az állam is másként viszonyult az egyesületekhez. A dualizmus időszakában a szabályozás közvetve, illetve közvetlenül szigorította a nem magyar jellegű egyletek alakításának és működésének lehetőségeit, feltételeit. Az 1867 és 1918 közötti évtizedekben a nem magyar anyanyelvűek igen nagy számban alakítottak munkásköröket, bizonyára azért is, hogy legalább ily módon ellensúlyozzák politikai eszköztelenségüket. Ezeket az önszerveződéseket a Belügyminisztérium és a helyi közigazgatás a többi egylettől eltérően vizsgálta és különös szigorral ellenőrizte, hogy az érdekvédelmi szervezetként bejegyezett társaságok, a megjelölt célokon túl, nem folytatnak-e politikai tevékenységet.[217]

Az 1868. évi nemzetiségi törvény (1868: XLIV. tc.) értelmében *„biztosíttatik a teljes jogegyenlőség az egyesülés, a közoktatás s az egyházi kormányzat terén, hogy az ország nem magyar ajkú lakosai szabadon fejleszthessék nemzetiségüket minden irányban"*,[218] a 26. § lehetővé tette, hogy a csoportok maguk határozzák meg, hogy az egyes egyleteken belül milyen nyelvet használnak, több olyan rendelkezés is született azonban, mely az egyesületek alapításának, illetve működésének feltételeit szigorúan szabályozta. Az 1394/1873. BM. sz. rendelet az egyesülési jogról kimondta ugyan az egyesülési szabadságot, azonban az egyesületek működését miniszteri engedélyhez kötötte. Az ország lakosai között különbséget tettek az egyesületi jog szempontjából, jogaikat korlátozták. A politika határozottan gátolta a nem magyar lakosság etnikai alapon történő szerveződéseit. Amennyiben a Belügyminisztérium azon a véleményen volt, hogy egy adott szlovák egyesület pánszláv gondolatokat terjeszt, jogában állt az egyesületet megszüntetni.[219] 1871-ben például a Jozef Pozdech (Pozdech József) és Pavel Kánya (Kánya Pál) által kezdeményezett *Slovenský národno-demokratický spolok (Nemzeti Demokrata Tót Kör)* alapszabályában a hatóság

---

[215] Soós István: Német egyletek, egyesületek Budapesten (1925-ig) = Hambuch Vendel (szerk.): Németek Budapesten. Bp., Főv. Német Kisebbségi Önkormányzat, 1998, 275–276.

[216] Reisz László: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon = Statisztikai Szemle, 1988. 10. sz., 940.

[217] Gyáni Gábor: „Civil társadalom" kontra liberális állam = Századvég, 1991. 1. sz., 147.

[218] Katus László (szerk): Magyarország története 6/2. 1848–1890. Bp., Akadémiai, 1987, 1336.

[219] Pecze Ferenc–Bianchi, Leonard: Spolkové a zhromaždovacie právo v Uhorsku za dualizmu so zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie = Historický časopis, 1963. 3. sz., 391.

többek között azt kifogásolta, hogy nemcsak helybeliek, hanem vidékiek (szlovákul „vonkajší"), vagyis szlovák értelmezés szerint külföldiek is tagjai lehetnek, ami viszont ellenkezett a rendelkezésekkel. A körnek emiatt módosítania kellett az alapszabályt.[220] A 773/1874. BM. sz. körrendelet értelmében az alapszabályokat, jóváhagyás végett, fel kellett terjeszteni a belügyminiszterhez. A Tisza Kálmán-féle 1508/1875. BM. sz. körrendelet pedig már számos korlátozó intézkedést, az alapítható egyesülettípusok körét is szűkítő elemet tartalmazott. Eszerint *„nemzetiségi egylet csak mint irodalmi és közművelődési egylet alakulhat, politikai és munkásegyesületnél fiókegylet alakítása meg nem engedtetik."*[221] E rendelkezések világosan mutatják, hogy a dualizmus időszakában az egyesületi jogok terén több, a nemzetiségek jogait sértő diszkriminatív rendelkezés volt életben. A Magyar Királyi Államrendőrség főkapitányához eljuttatott jelentések sorra beszámoltak a munkás- és nemzetiségi egyesületek tevékenységéről, hatósági megfigyeléséről, az egyes rendezvényeken részt vevő, megfigyelt személyekről, valamint az ott elhangzottakról. A világháborút megelőzően, a 7430/1913. BM. sz. rendelet értelmében a hatóságok beleegyezését kellett kérni mindennemű nyilvános kulturális és közművelődési program megrendezéséhez. A nemzetiségi egyesületek működésének ellenőrzése az 5479/1914. ME. sz. rendelettel tovább szigorodott. Ettől kezdve már területek szerint is differenciálták az egyletek tevékenységét, s így nemcsak a déli határ menti és a nem magyarok által lakott területeken lévő egyesületeket ellenőrizték a rendőrhatóságok, hanem az ország egész területén tiltott volt új szervezeteket alakítani, és elrendelték a már működő egyesületek szigorúbb ellenőrzését is. Az egyesületek feletti erősödő ellenőrzés azt mutatta, hogy a hivatalok tartottak a nemzetiségi egyletek működésétől, azok lehetséges politikai következményeitől. Nyilvánvaló, hogy a magyar nemzetiségpolitika minden lehetséges módon gátolni igyekezett a szlovák nemzeti tudat erősödését, az önállósodási törekvéseket, a külföldi kapcsolatokat és a nemzetiségi agitációt. A tendenciózus szabályozás, az adminisztratív befolyásolás, a belügyminisztériumi ellenőrzések fékezték a politikai egyesületek működését és szaporodását. A belügyi tárca minden beérkezett alapszabályt alaposan megvizsgált és 40 napon belül, kritikai észrevételeit pontosan rögzítve, visszaküldte módosításra. Többször is sor került az alapszabály-tervezetek visszaküldésére, ami lehetőséget adott arra, hogy egy-egy egyesület, hosszabb-rövidebb ideig, legalább félig legálisan működhessen.

Az 1870-es években a hatóságok felszámolták a három szlovák gimnáziumot (1874–75) és a szlovákok egyetlen kulturális intézményét, a *Matica slovenskát*. A kormány csak azokat az egyesületeket támogatta, amelyek a hazafias ideológiát terjesztették, mint az 1885-ben, Budapesten alapított, hazafias szellemű *Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok (Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület),* melynek céljai között szerepelt a *„magyarországi tótajkú lakosság szellemi és erkölcsi színvonalának emelése irodalmi eszközök által"*. Olyan kiadványok megjelentetését tervezték, *„melyekben a magyar történelem legkiválóbb és legtanulságosabb eseményei és jellemei a történelmi hűségnek megfelelően ismertetnek meg."*[222] A *Vasárnapi Újság* kommentárja

[220] BFL, IV. 1303. Pesti Tanácsi Iratok. XI. 150/1868.
[221] Pecze–Bianchi, 1963, 392.
[222] OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag, 1885.

szerint az egylet hazafias irányú olvasmányokkal szeretné ellátni *„tótajkú honfitársainkat"*, és *„az egyesület csakis a kizárólag tót nyelven beszélő alsóbb rétegeket tartja szem előtt. A társadalom felsőbb osztályai úgyis egészen magyarok."*[223] Ez az egylet megkapta a bezárt *Matica slovenská* vagyonának kamatait, ami ellen az ellenzéki szlovák mozgalom a kezdetektől fogva tiltakozott. A társulat megindította *Vlasť a svet (Haza és Világ)* című folyóiratát és évente megjelentette szlovák nyelvű hazafias naptárát.

A szlovák politikai és kulturális élet a '90-es évekre ismét megerősödött, Budapesten újból hallatott magáról a *Slovenský spolok v Pešťbudíne (Pest-budai Tót Egylet),* a szociáldemokrata mozgalmak előretörésével pedig a szlovák, illetve cseh munkások is önálló egyesületeket alapítottak. A munkások petíciókat fogalmaztak, tüntetéseket szerveztek, előterjesztették követeléseiket, vagyis éltek a polgári szabadság eszközeivel. A Katolikus Néppárt támogatását élvező szlovák katolikusok körében is megindult az önszerveződés.

A főváros származási és vallási sokszínűsége az önszerveződésben is megmutatkozott. A nem magyar ajkúak önálló társaságokat hoztak létre, német színház, német művészi, sport- és dalegyletek alakultak, a budapesti csehek pedig tornaegyletet, művelődési köröket alapítottak. Önálló cseh munkáskörök is működtek, melyekben intenzív agitációs munka, érdek- és jogképviselet folyt, igen erős kapcsolatban a magyar munkásmozgalommal, sőt, annak részeként.

A leggyakoribb szlovák szerveződések a kulturális és szórakozási igényeket kielégítő egyesületek voltak. A falvakban és a városokban a kulturális tevékenység az olvasó- és önképzőkörökben, dalkörökben és az amatőr színtársulatok révén valósult meg, az 1870-es évek elejétől többek között Liptószentmiklóson, Turócszentmártonban és Budapesten.[224]

---

[223] Vasárnapi Újság, 1885. 8. sz., 133.

[224] A szlovákság egyesületi viszonyainak bemutatásakor különösen figyelemreméltó a dél-alföldi szlováklakta település, Tótkomlós egyesületi és kulturális élete. Itt néhány aktív, öntudatos szlovák, a falu társasági életének irányítása mellett, az önszerveződés lehetőségével élve igyekezett a falu szlovákjait összetartani, és identitásukat erősíteni. Tótkomlós kulturális és művelődési szerepe azért is különösen jelentős, mert az egyesületek, amellett, hogy őrizték a falu sajátságos kultúráját, egyben hangsúlyozták és erősítették a közösség nemzeti hovatartozását is. A pesti *Slovenské noviny* 1868-ban arról számolt be, hogy Tótkomlóson és Nagylakon már a kiegyezés évében alakítottak olvasókört, ahol a szlovákok művelődési céllal vasárnaponként hangosan olvasták fel a szlovák lapokat. Nagybánhegyesen már az 1866–1886 közötti időszakban működött hasonló olvasókör (GULYÁS Zsuzsa: Čitateľské spolky v dedine Nagybánhegyes (Nagybánhegyesi szlovák olvasókörök) ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 1980, Szakdolgozat.) és az említett *Slovenské noviny* javasolja, hogy Szarvason és Békéscsabán is („v Čabe a na Sarvaši") alakuljanak ilyen olvasókörök (Slovenské noviny, 1868. 53. sz.). 1881-ből is származnak tótkomlósi egyesületekre vonatkozó adatok, a *Meštiansky čitateľský spolok (Polgári Olvasókör)* megalakulásáról, majd 1888-ban a *Komlóšsky kresťanský čitateľský spolok*ról *(Tótkomlósi Keresztény Olvasókör).* 1893-ban a *Remeselnícky čitateľský krúžok (Iparos Olvasókör)* jött létre, és egy év múlva még egy olvasókör, *Čitateľský ľudový krúžok (Népi Olvasókör)* elnevezéssel. A XX. század elején pedig női énekkar is működött a településen. Legnagyobb hagyománya azonban ebben a dél-alföldi szlovák közösségben kétségtelenül az amatőr színjátszásnak volt, mely kulturális küldetése mellett a nemzeti öntudat erősítésében és a szlovák nyelv megőrzésében játszott különösen fontos szerepet. (SYNČOK, Juraj: Naše kultúrne dedičstvo. 275–282.; GYIVICSÁN Anna: Etnokultúrne zmeny v Slovenskom Komlóši. 310–329 = GERBČOVÁ, Jarmila [szerk.]: Z minulosti Slovenského Komlóša. Tótkomlós múltjából, Bratislava, 1997, 275–282.) Egyleteik elnevezésében a tótkomlósiak sem szerepeltették a nemzetiségi jelleget, mivel bizonyára természetes volt, hogy a falu szlovák anyanyelvű lakossága szlovák nyelven szervezi közösségi életét, és szlovák nyelven folyik az egyesületi munka.

Budapesten a szlovák közösségi élet az 1870-es és '80-as években megtorpant, csupán néhány szlovák folyóirat és az iskola működött. A Ján Bobula, pesti szlovák szerkesztő és építész által 1869-ben létrehozott *Minerva Szlovák Kiadó és Nyomda,* mely a közművelődés terjesztését célozta, 1872-ben megszűnt. A kulturális munka jobbára csak – a szlovák etnikai területen kívül – Bécsben és Prágában folyt, Budapest csak később kapcsolódott be ismét a vérkeringésbe. Hiányzott egy nagyobb hatósugarú kulturális és nemzeti centrum, mely irányíthatta és befolyásolhatta volna a szlovák nemzet kulturális életét, támogathatta volna a városok és falvak egyesületi életét. Ennek hiányában a dalkörökhöz és amatőr színtársulatokhoz nemigen jutottak el a kiadványok, és anyagi támogatást sem remélhettek. De még egy, a *Matica slovenská*hoz vagy a *Živená*hoz, az 1869-ben alakult turócszentmártoni női egyesülethez hasonló, erős bázisú, jól működő központi szlovák egyesület sem hozhatott létre fiókegyesületeket, mivel ezt az 5479/1914. ME. sz. rendelet megtiltotta.

A XIX. század végén a Felföldön, Budapesten és a dél-alföldi szlovák településeken is, szemmel láthatóan megerősödött a szlovákság aktivitása. Nőtt az érdeklődés a sajtó, a könyvkiadás, az amatőr színjátszás, a dalkörök és általában az egyesületi élet iránt. Egyre népszerűbbek lettek a műkedvelő színházi előadások, mind többen vásárolták a folyóiratokat vagy az olcsóbb ismeretterjesztő, népművelő irodalmat. A nagyobb városokban egymás után jöttek létre a különböző társas, önsegélyző, művelődési és kulturális egyletek, ipartársulatok és munkásegyesületek, melyek egyre erőteljesebben képviselték a helyi szlovák közösség érdekeit. Mindenekelőtt a művelődést és önképzést tekintették legfőbb céljuknak, de a tartalmas társas időtöltés (tekézés, biliárd, színjátszás, dalárda, tánc) szervezése is fontos tevékenységük volt.

A főváros szerepe az egyesületi életben meghatározóvá vált. 1890-ben pedig aktivizálódott a polgári demokratikus jellegű cseh–szlovák irányzat, mely a cseh nemzeti mozgalmak Tomáš Garrigue Masarykhoz kötődő, radikális szárnyától kapott támogatást. A cseh és szlovák kulturális kölcsönösség erősítése érdekében létrejövő csehszlovák egységmozgalom a századforduló éveiben még csupán politikai jellegű volt.

1. A budapesti szlovák egyesületi élet a dualizmus korában

A szlovákság sokféleképpen kapcsolódott a nagyvároshoz és annak közösségeihez. A magányos, családjukat hátrahagyó napszámosok, munkások nyilvánvalóan másképpen kötődtek az egyesületekhez, mint azok, akik a családjukkal együtt költöztek a városba. Akik csak ideiglenesen, idényjellegűen éltek a városban, a hazatérés tudatában tekintettek a közösségre. E szempontok befolyással voltak az egyén egyesületválasztására, aktivitására, elkötelezettségére az egyletben. Az egyesületek fontos eszközei voltak a demokráciának és emancipációnak, szabályzataik pontosan meghatározták a tagfelvétel módját, a felekezeti hovatartozást, a foglalkozási ágat, szaktudást vagy a belépők életkorának alsó határát stb. A nők, a jótékony nőegyleteket kivéve, a legtöbb egyesületben csupán támogató tagok lehettek, és az egyesület életéből csak a rendezvényeken vehettek részt.

Budapest nem magyar származású lakossága már egyletei elnevezésében is igyekezett kifejezni azok nem magyar jellegét, hiszen az egyesületek alapítása a nemzeti egyenjogúság erősítésének egyik fontos eszköze volt.

A budapesti szlovák egyesületek a magyar nyelvi és kulturális közegtől elkülönülve működtek, vállalva a szlovák nyelv és kultúra terjesztését, a nemzeti sajátosságok megőrzését, a kulturális hagyományok megtartását. A fiatal iparosok és diákok folyamatos kapcsolatban álltak a többi szláv, illetve román egylettel is, ellátogattak azok rendezvényeire, részvételükkel gazdagították programjaikat. Az egyesületek tehát igyekeztek demonstrálni hovatartozásukat, megőrizni hagyományaikat és ébren tartani a szlovák kulturális nemzettudatukat. A fővárosban élő szlovák lakosok igényüknek, érdeklődésüknek, szabadidejüknek és társadalmi helyzetüknek megfelelően vagy éppen vallási hovatartozásuk alapján választottak egyesületet. A felekezeti megosztottság egyrészt szűkítette e választási lehetőséget, másrészt viszont segítette a közösség építését, könnyebb volt összetartani és aktivizálni a tagságot.

Azt hihetnénk, hogy az ismeretlen, soknemzetiségű városban letelepült vagy már hosszabb ideje itt élő szlovákok a közösségi élet lehetőségeinek kihasználásával igyekeztek oldani elszigeteltségüket, s fokozottan keresték a kapcsolatot a szlováksággal, a családi kapcsolatokon túl fontosnak tartották a társas érintkezést, az inspiráló közösséget. A szlovák egyesületek szerény taglétszáma azonban ezt cáfolni látszik. Az 1880 és 1910 között készült statisztikákban szereplő, 20-27 ezres budapesti szlovákság, melyet a folyóiratokban gyakorta 50-60 ezerre is becsültek, valójában nem igényelte a közösséget a „földijeivel". Az egyletek igyekeztek ugyan széles körben, leginkább a napilapok és folyóiratok hasábjain népszerűsíteni tevékenységüket, ennek ellenére csak nagyon kevesen használták ki a közös ünnepek, a művelődés és szórakozás lehetőségeit. A közel fél évszázadig működő *Slovenský spolok*nak 120 főnél alig volt népesebb a tagsága. Csupán a munkásegyesületekbe beiratkozók nagyobb száma cáfolhatná talán azt a megállapítást, hogy közöny és érdektelenség jellemezte a Budapesten dolgozó szlovákokat, hiszen egy részükre valóban ösztönzően hatott a munkásegyletek tanulást, képzést, művelődést hirdető programja, és a remény, hogy javíthatnak munkakörülményeiken, illetve érvényt szerezhetnek jogaiknak. A számok mégis arról árulkodnak, hogy csak nagyon kevés szlovák használta ki a szerveződések adta lehetőségeket. A *Budapeštiansky katolícky delnícky Kruh* jelentősebb létszámmal dicsekedhetett ugyan, de a források szerint oda is csak kétháromszázan léptek be. Az alacsony egyleti létszámot a vezetők népszerűtlenségével, alkalmatlanságával nem magyarázhatjuk, hiszen ilyet egyetlen dokumentum sem említ.

A bemutatott budapesti szlovák egyesületek tipologizálásakor, elnevezésükön, alapszabályban megfogalmazott céljaikon túl tényleges tevékenységüket is vizsgáltam, és azt, miként fogalmazódott meg az egyes társadalmi, szakmai réteghez tartozásuk, identitásuk és felekezeti hovatartozásuk.

2. Az egyesületek tevékenység szerinti csoportosítása

Slovenský spolok v Pešťbudíne (Pest-budai Tót Egylet). Kulturális, népművelő egyesület. Célja: „Társas mulatás és művelődés tót nyelven", vagyis a művelődés, a közművelődés, a szórakozás és a társas időtöltés szervezését jelölték meg célként, hangsúlyozva a szlovák nyelv használatát. A tagok zöme kisiparos, kézműves, értelmiségi, diák és kisebb számban pedig munkás volt.

Literárny odbor (A *Tót Egyleten* belül működő *Irodalmi Szakosztály*). Diákok és értelmiségiek önképzőköre volt. A művelődés, a szlovák kultúra terjesztése, oktatás, előadások és felolvasások jellemezték az egylet fő tevékenységét.

„Tóti" stolová spoločnosť („Tótok"-asztaltársaság). Jómódú szlovák hivatalnokok és értelmiségiek asztaltársasága egy Andrássy úti vendéglőben, társalgás, kártyázás, kapcsolatok ápolása céljából.[225]

Stolová spoločnosť Kriváň (Kriváň-asztaltársaság). Fiatal szlovák kisiparosok és kézművesek által alakított társaság, mely az önképzést, a társas együttlétet, a szórakozást, illetve szórakoztatást (műkedvelő színházi előadás szervezése) tűzte ki célul.

Spolok dobročinných žien cirkve ev. a. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti (Jótékony Nőegylet). Evangélikus segélyező egyesület, mely elsősorban az iskoláskorú gyerekek támogatására és az özvegyek, árvák megsegítésére jött létre.

Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti (Budapesti Általános Tót Munkásegylet). Tevékenysége elsősorban segélyezésre, érdekképviseletre terjedt ki, de kulturális feladatokat is ellátott.

Jednota – slovenský robotnícky samovzdelávací spolok („Egység" – Tót Munkások Önképző Egylete). Munkásegyesület, a tagság érdekképviseletét, művelődését és a társasági szellem fejlesztését tűzte ki célul.

Skupina slovenských murárov (Tót Kőművesek Csoportja). Művelődési céllal alakult, kőműves munkásokat tömörítő munkásképző szakegylet.

Budapeštiansky katolícky delnícky kruh (Budapesti Katolikus Munkáskör). Erkölcsi és vallási nevelés, önképzés, a magyar és a szlovák nyelv művelése, segélyezés, szórakozás, társas időtöltés volt a célja.

A budapesti szlovák és cseh egyletek többsége, elnevezésüktől vagy rétegjellegüktől (polgári-értelmiségi, kisiparos, diák stb.) függetlenül, elsősorban kulturális és népművelő tevékenységet folytatott. Az egyesületek igen hamar felmérték a felnőttek iskolán kívüli oktatásának egyre növekvő társadalmi igényét. Legtöbbször énekkar vagy amatőr színjátszócsoport létrehozását is szorgalmazták. A *Slovenský spolok*on belül 1892-ben megalakított *Slovenský spevokol v Pešti (Pesti Tót Énekkar)* 10 pontos alapszabály szerint működött, amely alapján elmondhatjuk, hogy a dalárdák próbái és fellépései kedvelt elfoglaltságot jelentettek a középrétegnek és munkásságnak egyaránt.

A szlovák egyletek alapszabályaikat kötelezően elkészítették szlovák és magyar nyelven is. Felekezeti hovatartozást elnevezésében csupán a *Budapesti Katolikus Munkáskör* jelölt meg, a nemzetiségi jelleg demonstrálása viszont mindegyik egylet nevében szerepelt (pl. *Tót Egylet, Tót Kőművesek Csoportja, I. Budapesti Cseh Munkásegylet*), még a rövid ideig működő, kisebb körök elnevezésében is megtaláljuk a nemzetiségre utalást (pl. *Budapesti Tót Ifjúsági Kör, Nemzeti Demokrata Tót Kör*).

Az *I. Český dělnický spolek (I. Budapesti Cseh Munkásegylet)* bárkit felvett tagjai közé, nemre és felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül, a *Budapesti Katolikus Munkáskör*

---

[225] A „tót" kifejezést csak a korabeli hivatalos elnevezések esetében használjuk *(Budapesti Tót Ifjúsági Kör, Nemzeti Demokrata Tót Kör).*

rendes tagjai viszont csak az „erősebb nem" képviselői lehettek. A legtöbb alapszabályba bekerült a szlovák nyelv használata az egyleten belüli érintkezés nyelveként.

Az egyesületek alapítóját, elnökét, akinek jó szervezőkészséggel, tapasztalattal és kommunikációs készséggel kellett rendelkeznie és alaposan kellett ismernie a tagság helyzetét, lehetőségeit és igényeit, demokratikusan választották. Az egyesületek programjai, rendezvényei és ülései jelentős szerepet játszottak a tagság társadalmi fejlődésében, hiszen lehetőség adódott a nyilvános fellépés, a közszereplés, a kulturált viselkedés, illetve – a viták során – a véleménynyilvánítás formáinak elsajátítására. Az egyletekben kifejtett tevékenység többek politikai karrierjének kezdetét is jelentette. A színdarabok próbáin szerepet kapott a nyelvművelés is, hiszen a színműveket minden esetben szlovák nyelven adták elő, és előszeretettel választották szlovák szerzők darabjait. A közösségért hozott áldozatvállalás a tisztségek (elnök, jegyzőkönyvvezető, pénztáros stb.) és szervezési feladatok betöltésekor is megmutatkozott, illetve abban, hogy a tagok tartottak-e előadásokat, vállaltak-e fellépéseket a rendezvényeken, részt vettek-e a munkások képzésében.

Az egyletek hivatalosan elfogadott alapszabályai a közös célok megjelölésén túl, pontosan rögzítették az egyesületi tagok és tisztségviselők jogait és kötelességeit, szabályozták, kik lehetnek alapító és támogató tagok, rendezték a belső önkormányzat, a közgyűlés és választmány működésének rendjét és beszámolási kötelezettségét, a tagdíj mértékét, a tagfelvétel, a tagság megszűnésének szabályait, illetve rendelkeztek az egyletek megszűnésének módjáról is. Az egyesületi demokrácia alapját képezte a közgyűlés és a választmány, illetve a tisztségviselők rendszeres beszámolási kötelezettsége az egyesület működéséről, rendezvényeiről, a tagság helyzetéről, a felmerülő problémákról. A szabályzatban a belépni kívánó tagok korhatárának is szerepelnie kellett, ez a *Slovenský národno-demokratický spolok (Nemzeti-Demokrata Tót Kör)* esetében 24, a *Spolok slovenských mladíkov v Budapešti*ben *(Budapesti Tót Ifjúsági Kör)* 18, a *Slovenský spolok*nál pedig 16 év volt. A tagdíjak kötelező fizetése egyfajta „szűrőrendszert" jelentett és ez lehetett az egyik oka annak is, hogy a budapesti szlovák egyesületeknek a fővárosban élő több tízezres szlováksághoz viszonyítva elenyésző tagságuk volt.

Mivel az egyletekben többnyire azonos réteg- vagy csoporthelyzetű emberek tömörültek, alkalmasak voltak arra, hogy formálják, megtartsák a szlovák közösséget, erősítsék az adott csoport identitását. A szlovák egyesületek ereje mindenekelőtt a szlovák közösségek megteremtésében volt, melyek tudatosították a szűkebb pátriához tartozást, ápolták az anyanyelvet, a hagyományokat. Az egyesületek e közösségek kulturális, művelődési és szórakozási igényeit is szolgálták, programjaikon szlovák dalokat és verseket adtak elő, a műkedvelő színtársulatok nagyobb részt szlovák szerzők darabjait tanulták és mutatták be, amitől csupán a katolikus munkáskör tért el néha. A bérelt egyleti helyiségekben szlovák, illetve cseh újságok és könyvek olvasására volt lehetőség.

Az egyesületek sokat tettek a kulturáltabb életmód fejlesztéséért is, az egyleti helyiségekben tiltották a hazárdjátékokat, nem vették fel – például a katolikus munkáskörbe – a nyitott házasságban élőket és az erkölcstelen életmódot folytatókat. Az ifjúsági körből kizárták azokat, akik „magaviseletükkel az egylet méltóságát sértették", de a „botrányt okozó" viselkedés a *Slovenský spolok* szabályában is kizáró okként szerepelt.

A szlovák egyesületek önfenntartók voltak. A beiratkozási díjból, a rendes és pártoló tagok kötelező tagsági díjából, önkéntes adományokból és egyéb támogatásokból, illetve a rendezvények bevételeiből származó összeg azonban csupán az egyletek puszta működésére volt elegendő, arra már nem, hogy kulturált helyiséget béreljenek a legalább heti egyszeri összejövetelekhez. Az egyesületek által szervezett nagyobb szabású estek és (farsangi, szüreti, szilveszteri) bálok alkalmával – terem bérlése vagy más egyéb kiadás miatt – belépődíjat szedtek. (A *Slovenský spevokol* csak egyszeri belépési díjat határozott meg, tagsági díjat nem szedett.)

A szlovák egyesületek és asztaltársaságok a közös érdeklődés és cél mellett gyakran egy konkrét réteghez tartozást (katolikus, kőműves, kisiparos, értelmiségi, diák) is kifejeztek. A rendelkezésre álló dokumentumokból és a korabeli sajtóból azonban kitűnik, hogy az önművelődési egyesületek által kínált lehetőségeket igen kevesen vették igénybe, a szervezők csupán akkor számíthattak nagyobb érdeklődésre, ha a műsort vagy színielőadást táncos rendezvény, bál követte, ekkor ugyanis 300-400 ember is összegyűlt. Az egyesületek így rendszeresen rendeztek bálokat, táncmulatságokat polkázással és szórakoztató zenével (leginkább cigányzenével). A táncos rendezvények helyét, idejét és részletes programját szépen kivitelezett nyomtatványokon ismertették, természetesen szlovákul. Néhány esetben, hogy lojalitásukat hazájukhoz, Magyarországhoz kimutassák, a szlovákok, de a csehek is, magyar nyelvű meghívókat is nyomtattak. A rendezvényeken, hacsak nem az amatőr színtársulat adott elő valamilyen színművet vagy kisebb darabot – mert ezeket a hosszabb programokat általában bál követte – a szavalatok, felolvasások, vidám jelenetek és kisebb zongoradarabok bemutatása mellett, gyakorta fellépett a szlovák dalkör is. Nemegyszer más nemzetiség (leginkább a horvát, a szerb vagy a román) zenekara vagy énekkara bővítette a repertoárt.

A bálokon kívül is voltak nagyszámú résztvevőt vonzó rendezvények. A *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* körmenetei is több száz, nagyrészt szlovák hívőt vonzottak, de a környező utcák népének érdeklődése kísérte a hagyományos józsefvárosi szlovák szüreti felvonulást is.

Az egyesületi élet színterei leginkább a közgyűlések, felolvasások, előadások, beszélgetések, a műsoros estek, kulturális és műkedvelő rendezvények, kirándulások voltak, melyeket általában kocsmai helyiségben, nagyobb teremben vagy a szabadban tartottak (Rákoskeresztúr, Budai hegyek, Városliget). Egy-egy ismert személyiség, képviselő, író, politikus fővárosba látogatása tiszteletére gyakorta szervezett színvonalas estet a *Slovenský spolok,* ahol a résztvevők értő közönség körében érvelhettek és vitatkozhattak.

Az egyesület helyiségei hétköznap és hétvégeken is nyitva voltak, s a tagok bármikor (de legalább hetente egyszer) betérhettek átlapozni a folyóiratokat, találkozni ismerőseikkel.

A sajtóban gyakorta emlegetett lanyha egyesülési kedv, a kevés szlovák egylet és alacsony taglétszám, a programok, rendezvények iránti csekély érdeklődés azonban arra engednek következtetni, hogy a budapesti szlovákok mindennapjait, nemigen befolyásolta az egyletek működése. Hiába értesítették olvasóközönségüket a szlovák újságok egy egylet megalakulásáról, működéséről, a különböző rendezvények helyéről, idejéről vagy azok sikeréről, nagyobb számú közönséget csupán a bálokon és a színházi előadásokon

lehetett látni. Bizonyára nemcsak az érdeklődés hiánya volt az oka, hogy még a politikamentes, nem felekezeti jellegű *Slovenský spolok*ba sem igazán iratkoztak be a Pesten élő vagy munkát vállaló szlovákok. (Az egyesület taglétszáma a bűvös százat alig lépte túl.) Valószínűleg a nehéz fizikai munka, a rossz lakáskörülmények, az alacsony bér is közrejátszott abban, hogy a munkásoknak az egész napos munka után már nem volt kedvük ellátogatni az egyletbe. A tagdíjak befizetése vagy valamely program belépőjének megvásárlása is nehéz volt, hiszen alacsony bérüket általában összegyűjtötték és hazaküldték a családnak. A szlovák munkásoknak, a sajtóból is köztudott, nagymérvű italozása szintén befolyásolhatta a szlovák egyletek tagságának létszámát, mert inkább pálinkára, olcsó borra költötték pénzüket, mint tagdíjakra vagy belépőkre. Ráadásul a szlovák munkások nagy része bizonyára nem is tudott az egyletek létezéséről vagy azok tevékenységéről, mivel vagy írástudatlan volt, vagy sajnált pénzt költeni a szlovák lapokra, s így nemigen értesülhetett az egyesületek által szervezett programokról. A fővárosban, annak ellenére, hogy 1867 és 1918 között 53 szlovák lapot szerkesztettek Budapesten, nem is jelent meg egyetlen olyan szlovák nyelvű napilap sem, mely a város és környékének eseményeiről tudósított volna.[226] A századfordulón pedig, amikor a *Slovenský spolok*ot leginkább a diákok és értelmiségiek szakosztálya, a *Literárny odbor* tartotta életben, a munkások azt hihették, hogy látogatásaikat a „diákurak" nem vennék jó néven. Az igénytelenség, a társas kapcsolatok és művelődés iránti érdektelenség lehetett még, ami távol tartotta a szlovák munkásokat az egyesületi élettől. A kimondottan munkásoknak szervezett felvilágosító előadásokat sem kísérte jelentősebb érdeklődés, sőt, előfordult, hogy az érdektelenség miatt új időpontban kellett megtartani. A sikeres rendezvényekről, az amatőr színjátszók fellépéséről és az azt követő, különböző programokkal tarkított, bálokról szóló részletes tudósítások sem tudták intenzívebbé tenni a budapesti szlovákság érdeklődését. Mivel a *Slovenský spolok*on és a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*on kívül a XIX. század végén és a XX. század elején más egylet nemigen működött, sőt, a munkásegyesületeken kívül új, valamely társadalmi réteget megszólító, netán foglalkozási alapon szerveződő vagy a művelődést, sportot, éneklést, szórakozást és más társas időtöltést célul tűző egylet alakítását senki sem kezdeményezte, a választás lehetősége is korlátozott volt. Inkább csak a tanulóifjúság, a fiatal értelmiség és a fiatal kézművesek, iparosok szorgalmazták, kimondottan az érdeklődésüknek megfelelő csoport létrehozását. A *Slovenský spolok*on és a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*on belül a művelődést és önképzést, önmegvalósítást szorgalmazó fiatalok csoportja így megalakította a *Literárny odbor*t, illetve a munkáskörből kivált iparos tanoncok, kézművesek csoportja a *Kriváň-asztaltársaság*ot. A diákok szervezőmunkája leginkább az irodalmi, gazdaságpolitikai előadások és az amatőr színjátszás terén mutatkozott meg. Külön alapszabályt azonban egyik csoportosulás sem nyújtott be a Belügyminisztériumhoz, mivel egy nagyobb egyesület részeként tevékenykedtek.

A *Slovenský spolok* munkájának színvonala nem volt kiegyensúlyozott, ami nagyrészt azzal függött össze, hogy nem rendelkezett megfelelő egyleti helyiséggel.

[226] POTEMRA, 1958, 127–128.

Majdnem mindegyik szlovák, illetve cseh egyesületnek a vendéglők adtak „otthont". A hosszú évekig kocsmákban működő *Slovenský spolok* – mely a '80-as években inkább csak papíron létezett – sem tudta „küldetését" a vendéglők falai között teljesíteni. Amikor 1912-ben megnyitották a Bérkocsis utcai egyleti helyiséget, a vezetőség igyekezett javítani a szlovákok hétköznapi életén. A minden nap nyitva tartó egyleti lakásban beszélgetésre, társasjátékokra, éneklésre, könyvek kölcsönzésére vagy újságok olvasására volt lehetőség. Itt tartották a kisebb, de színvonalas, dalokkal, versekkel, felolvasásokkal, zongoradarabokkal tarkított rendezvényeket. Minden évben legalább 4-5, bállal egybekötött programról számolhatott be a budapesti szlovák sajtó. A katolikus kör megalakulása után tíz évvel tudott csak saját helyiségbe költözni, előtte ők is az általában szlovák származású vendéglősök kocsmáinak helyiségeit vagy kerthelyiségeit voltak kénytelenek igénybe venni.

Az egyesületek megjelenésében a külvilág felé nagy jelentőségük van a különféle jelképeknek. A budapesti szlovák egyesületek közül is több rendelkezett olyan szimbólummal, mely az összetartozást jelképezte. A *Slovenský spolok*nak saját borítékja, fejléces levélpapírja és pecsétje volt, a cseh *Osvěta* az alapszabályában is megjelölte, hogy kerek pecsétjükön a következő szövegnek kell szerepelnie: *Český vzdělávací spolek „Osvěta" v Budapešti („Osvěta", Budapesti Cseh Művelődési Egylet).* A *Kriváň-asztaltársaság* tagjai zománcozott kitűzőt viseltek, a katolikus kör pedig saját egyleti zászlóval rendelkezett, és néhány tagja fekete huszáruniformisban jelenhetett meg a józsefvárosi templom által szervezett körmeneteken, és a búcsújárások vagy szüreti felvonulás alkalmával fekete egyleti zászlóval, melynek felszentelése ünnepi esemény volt.

Az említett egyesületeket kizárólag az ambiciózus szlovák tanulóifjúság, néhány értelmiségi és a művelődés igényével fellépő fiatal iparosok tartották életben, de különböző előadásokkal, programokkal, népszínművek bemutatásával a szélesebb tömegek érdeklődését is igyekeztek felkelteni, megtartani az egyesületek tagságát. A dalárdák és színtársulatok próbái és fellépései iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés. A budapesti szlovák, illetve cseh egyesületek majdnem mindegyikében rövidebb-hosszabb ideig, Ľudovit Izák tanító vezetésével, dalkör működött, ahol megőrizhették, ápolhatták a szülőföld szlovák (cseh) dallamkincsét és közvetve tudatosíthatták nemzetiségükhöz, szülőföldjükhöz tartozásukat.

Az egyletekben más szakosztályokban is lehetett dolgozni. 1874-ben a *Slovenský spolok* már tudományos és irodalmi szakosztályt működtetett, s később ezt a munkát a *Literárny odbor* látta el, a munkásegyesületek pedig segélyező szakegyletet, közművelődési és sportköröket hoztak létre. A sportot mint társas időtöltést leginkább a csehek szorgalmazták, akik a szlovákokat mindig meghívták nyilvános sporttalálkozóikra. A katolikus kör a szórakoztatáson és művelődésen kívül más funkciót is ellátott, fontosnak tartotta például a színjátszást, segélyezést és éneklést, hétvégeken pedig a *Budapesti Katolikus Munkáskör Önképzőköré*ben *(Vzdelávací odborný krúžok)* folyt a munka.

A levéltári és egyéb források nem utalnak arra, hogy az egyes szlovák egyesületek között viták vagy ellentétek lettek volna. Konfliktus, szétválás egyedül 1868-ban következett be, amikor politikai nézetkülönbségek miatt Ján Bobula, kiválva a *Slovenský spolok*ból, megalakította a *Slovenský národno-demokratický spolok*ot. Cseh részről ugyan

kisebb volt az érdeklődés a szlovák egyesületek rendezvényei iránt, mégis elmondható, hogy volt kapcsolat a két nemzet egyletei között, általában eljutottak egymáshoz a meghívók, és legalább néhányan eljártak a „testvéregyesület" programjaira. Nemcsak a *Slovenský spolok,* hanem a cseh munkásegyletek és művelődési egyletek is meghívták rendezvényeikre a szerb vagy a horvát egyletek dalköreit, zenekarait.

Az egyleteken belül az országhoz és a magyar nemzethez fűződő lojalitásra, a *„hungarus patriotizmus"* megnyilvánulására kevés bizonyíték található. 1897-ben a *Pokrok (Haladás)* elnevezésű, „cseh–tót munkások önképző egylete" céljai között *„a magyar nyelv tökéletes elsajátítása, magyar könyvek és hírlapok olvasása"* szerepelt, bár valószínűleg csak azért, hogy könnyebben megszerezhessék a Belügyminisztérium jóváhagyását. A Belügyminisztérium azonban mégsem engedélyezte működésüket, azzal az indokkal, hogy *„nem az alapszabályokban bevallott és körülírt, hanem egészen más czélra törekvő és más czélt szolgálni hivatott egyesület létrehozására irányult leplezett kísérlet forog fenn."*[227] A katolikus kör céljai között szerepelt a szlovák mellett a magyar újságok olvasása és közművelődés magyar nyelven, bár Sándorfi valójában mindenekelőtt a szlovákok nemzeti azonosságát szerette volna erősíteni egyletében. A katolikus kör azonban később is tanújelét adta a magyarsághoz tartozásának, Szt. István napján külön menetben, saját zászlajuk alatt csatlakoztak a józsefvárosi szlovák katolikusok a Budai várba induló körmenethez. A kör megalakulásának első éveiben a sajtó arról írt, hogy rendezvényein elhangzott a *Szózat,* és szlovák dalok mellett magyar népdalokat is előadtak.[228]

A budapesti szlovák csoportok, egyesületek tagjai fontosnak tartották a kapcsolatok ápolását a szlovákság másik központjával, Turócszentmártonnal. Tudomásunk van például arról, hogy Ján Kováč, a liptói Nagyjakabfalváról származó fiatal kőműves, miután a környék településeiről számos szlovák kőműves idénymunkást csábított a fővárosba, 1869 őszén negyven szlovák kőművestől 13 arany 96 krajcárt gyűjtött a *Matica slovenská* épületére. Két évvel később további 22 arannyal támogatták a Maticát, és a budai hajógyár Goldberger festékgyárának szlovák munkásai is gyűjtöttek erre a célra.[229]

Ľudovít Izák tanító sűrű levelezést folytatott Blažej Bullával, a turócszentmártoni dalkör vezetőjével, és a dalkörök repertoárjának bővítése céljából kórusműveket, népdalfeldolgozásokat küldtek egymásnak. 1912-ben a *Slovenský spolok* 500 korona támogatást kapott Bérkocsis utcai helyiségére Turócszentmártonból. 1914 júliusában az elnök, Milan Harminc építész felhívása kapcsán Jozef Uram a *Szlovák Egylet Irodalmi Szakosztályá*nak elnöke Štefan Krčmérytől kért ötleteket a szlovák diákok hagyományos turócszentmártoni találkozójára, az egyetemisták által szervezett estre, illetve a fellépő személyekre.[230] Az *Irodalmi Szakosztály* képviselői valószínűleg rendszeresen eljártak az 1908 óta szervezett diáktalálkozókra. Nyaranta Turócszentmártonban találkoztak a

---

[227] BFL IV. 1407. b. 4124/1899–I.

[228] 1927-ben pedig – ahogy Ján Wagner, a kör egykori elnöke, visszaemlékezésében rosszallóan megjegyezte –, az egylet megalapításának 25. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen csak úgy *„áradt a hazafiság"* szelleme.

[229] Národný hlásnik, 1869. 11. sz., 351–352.; Národnie noviny, 1871. okt. 26. és nov. 7.

[230] ALU SNK A 1396. A *Slovenský spolok* elnökének, Jozef Uram levele a pozsonyi akadémikus diáktársasághoz.

felső-magyarországi diákság képviselői, hogy beszámoljanak csoportjaik tevékenységéről és tanácskozzanak a népművelés fontosságáról.[231] A fővárosban tanuló egyik-másik diák és néhány értelmiségi bizonyára részt vett a minden év augusztusában megrendezett turócszentmártoni demonstráción is, megemlékezve a *Matica slovenská* első, 1863. évi közgyűléséről.

Milan Harminc, az 1886 és 1915 között Budapesten élő jelentős építész tervei alapján épült fel 1908-ban a turócszentmártoni *Szlovák Nemzeti Múzeum,* majd 1912-ben a felső-magyarországi Tatra Banka épülete is. A másik ismert budapesti szlovák építész, Ján Bobula tervezte a *Matica slovenská* ugyancsak Turócszentmártonban, 1875-ben felépült első épületét.

A levéltári anyagból az is kitűnik, hogy a főváros életére nem voltak különösebb befolyással az alig tucatnyi szlovák és cseh csoportosulások programjai. Józsefváros kulturális életét, az ott élők hétköznapjait és ünnepnapjait azonban tarkították, hiszen évente többször hallhatták éneklésüket, láthatták táncaikat. A vendéglők kerthelyiségeiből kihallatszó vidám mulatozás, a szlovák zene, a városrész utcáin is felvonuló szüreti sokadalom és a szlovák népviseletben pompázó lányok látványa nem volt szokatlan a környék lakóinak. A főváros etnikai csoportjainak társadalmi élete természetes része volt a város, így különösen a jelentősebb számú szlovák által lakott kerületek hétköznapjainak. Sok fővárosi polgár tudott németül vagy szlovákul, esetleg mindkét nyelven, együtt vagy egymás melletti asztalnál poharazgatott a magyar vagy a német a „tóttal", minden nap láthatta kirakva az újságos standokon a megannyi szlovák nyelvű újságot, vásárolt a szlovák boltos üzletében, betért vendéglőjébe, javíttatta cipőjét a tót suszterral, varratta nadrágját a tót szabóval, vásárolta az utcai árusok nyírfa söprűit és más portékáit, drótoztatta velük fazekait.

Pest egyes kerületeiben, különösen a XIX. század második felében, erőteljes volt a szlovák etnikum jelenléte. Elég csak a vándorkereskedőkre, vándoriparosokra, a házalókra gondolnunk, akik magyar és német szavakat kevertek anyanyelvükbe, hogy mindenki megértse ajánlatukat. Az *Érdekes Újság* 1913-as száma a következőképpen jellemzi az üveges tótot: *„üveges tót legény ül egy félig kiépített, kövezetlen utcában (...) Hátán szekrényben hordja üzletét, ami egyben műhelye is: üvegtáblákat, vágó, csiszoló szerszámokat és gittet. Vidéki városban még mindennapos az üvegező tót, innét, a fővárosból, lassankint kivész."*[232]

3. A budapesti szlovákok egyesületi életének kezdetei

Martin Hamuljak, a budai helytartótanács tisztviselője, Kollárral együttműködve már 1826-ban létrehozta Pest-Budán a *Slovenský čitateľský spolok*ot *(Szlovák Olvasóegylet),* mely a szlovák nemzeti mozgalom katolikus és evangélikus szárnyát is összefogta.[233] Hamuljaknál tett látogatását követően és a magyar *Auróra* almanach baráti körének

[231] SNA UMV 15. kr. S. 371/911.
[232] Érdekes Újság, 1913. 15. sz., 13.
[233] Kováč, Dušan: Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2000, 98.

példáján felbuzdulva a zsolnai születésű Anton Ottmayer jogászprofesszor és irodalmár hasonló társaság létrehozását kezdeményezte. Hamuljak 1834 júliusában az olvasókör hagyományaira építve létrehozta a pest-budai szlovákok első jelentősebb kulturális egyesületét, a *Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej* nevű egyletet. Az egyesület céljait gondosan kidolgozták, melyek között szerepelt egy antológia kiadása is, amelyben csehül és a Bernolák-féle nyugatszlovák nyelven egyaránt jelentek meg írások. Az egyesület elnökéül az evangélikus Kollárt kérték fel, aki azonban nyelvi okokra hivatkozva egy év után kilépett, hiszen az evangélikus egyház hívei továbbra is a biblikus cseh nyelv használatához ragaszkodtak. A kör latin nyelvű alapszabályát Ján Kolláron és Martin Hamuljakon kívül Ján Koiš, Jozef Bernolák, Ján Herkeľ pesti ügyvéd, Anton Ottmayer és Martin Szuchány írta alá.[234] A tíz pontból álló alapszabály legfontosabb célkitűzése a szlovák nyelv és irodalom fejlesztése és művelése volt. Megegyeztek, hogy azonos terjedelemben igyekeznek megjelentetni cseh, illetve szlovák nyelvű műveket. Martin Szuchány orvos, Kollár barátja és a pesti szlovák evangélikus egyház első felügyelője, fontos szerepet játszott a társaság létrejöttében. Az egylet tízéves működése során négyszer adta ki *Zora (Hajnal)* című almanachját.[235] A kör működésének köszönhetően a XIX. század 30-as éveiben Pest-Buda a szlovák kultúra fontos központja lett.

Szlovák kispapok 1850/51-ben alapították meg a *Cirkevná literárna škola* elnevezésű egyházi irodalmi csoportot. Alapszabályát 1851. november 7-én hagyták jóvá. Az egylet, melynek horvát és ruszin tagjai is voltak, 1874-ben indította meg *Népi Könyvtár (Ľudová bibliotheka)* című sorozatát, melynek azonban csak egy kötete jelent meg.[236]

Az 1850-es évektől a kiegyezésig Pest ismét jelentős szerepet kapott a szlovák politikai és kulturális életben. A város szlovák anyanyelvű polgárai, a szlovák származású úri középosztály tagjai közül azok az értelmiségiek, akik nagy jelentőséget tulajdonítottak a szlovák kultúra, nyelv és irodalom ápolásának és terjesztésének, hamar felismerték, hogy az egyesületeknek ebben igen nagy szerepük lehet.

A pesti felsőfokú intézmények több hallgatója is rendszeresen járt szlovák nyelvű evangélikus istentiszteletekre, amiket követően betértek a Fábry-féle vendéglőbe, a jogi karról például Ján és Peter Matuška, az orvosiról pedig Samko Kohút. Ján Pravdoľub Bella néhány fiatal szlovák iparossal közösen hozott létre egy kört 1858-ban, melyhez 1859-ben egyetemisták is csatlakoztak. Itt találkozott a három lapszerkesztő Viliam Pauliny-Tóth, Mikuláš Štefan Ferienčík és Ján Francisci. Közbenjárásukra Adolf Dobriansky ruszin politikus, a gazdag budai szerb, Ostoič segítségével megfelelő helyiséget biztosított szombati összejöveteleikre. *„Sajnos, két év múlva Ferienčik Turócszentmártonba, Pauliny Szakolcára és Dobriansky Bécsbe költözése után – a szépen összekovácsolódott fiatalok tanácsadók és vezetők nélkül maradtak."* – emlékezett vissza Bella.[237]

---

[234] ALU SNK, Sign. 31 L 6.

[235] SZIKLAY László: A szlovák irodalom története. Bp., Akadémiai, 1962, 217.

[236] Cirkevná literárna slovenská škola na ústrednom semenisku v Budapešti = Orol, 1874. 7. sz., 216.

[237] BELLA, 1922. 9. sz., 520–523.

Egy, a *Junoš (Ifjú)* című szórakoztató ifjúsági lapban közölt olvasói levél a Pesten megindult önszerveződésekről tudósít, egy szlovák vasárnapi iskoláról és egy *„Čechoslovanská beseda" (Cseh–Szláv Vitakör)* elnevezésű egyesületről, melyeknek célja, a szlovák nemzeti öntudat erősítése.[238] Az 50 tagú Beseda rendezvényein több Pesten tanuló szlovák diák is megjelent.

Pesten nyílt lehetőség arra, hogy a szlovák fiatalok egyetemi tanulmányokat folytassanak Bécsen és Prágán kívül. A Pesten tanuló fiatalok 1871-ben elhatározták az *Akademický spolok v Pešťbudíne (Pest-budai Tót Akadémikus Egylet)* alakítását a szlovák nyelv és irodalom művelése, terjesztése és ápolása céljából. Az egylet alapszabályait február 20-án elküldték a hatósághoz. A Belügyminisztérium 1871. május 22-i válaszlevelében több pontban is kifogásolta a beadott alapszabályokat. A legfőbb kifogás az volt, hogy

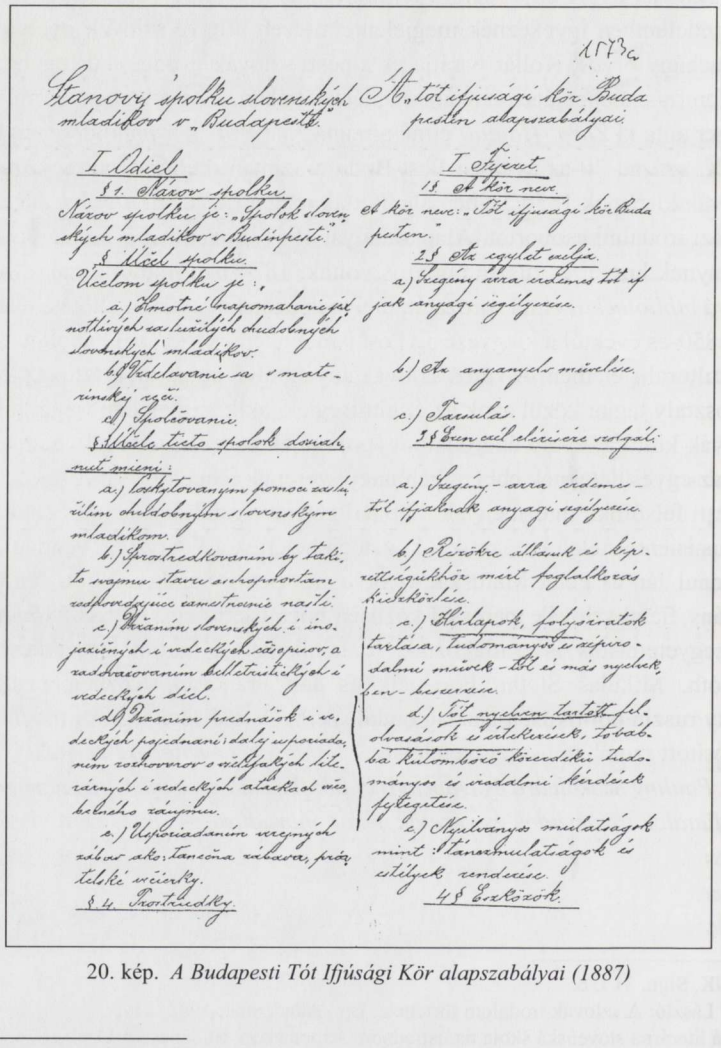

1873a

Stanovy spolku slovenských mladíkov v „Budapešti".

I. Oddiel

§ 1. Názov spolku.

Názov spolku je: „Spolok slovenských mladíkov v Budapešti".

§ 2. Účel spolku.

Účelom spolku je:

a) Domotné napomáhanie ... nemajetných ... slovenských mladíkov

b) Vzdelávanie sa ... materinskej reči.

c) Spoločovanie.

§ 3. Dosiahnutie týchto spolok dosiahnuť mieni:

a) ... mládeže ... slovenským mladíkom.

b) ... vzdelávaním ...

c) Vydávaním slovenských ... časopisov ... vzdelávacích ...

d) Vydávaním prednášok ... vzdelávacích ...

e) Usporiadaním verejných zábav ... večierky.

§ 4. Spotrebky

A Tót ifjúsági kör Buda pesten alapszabályai.

I Fejezet

1§ A Kör neve.

A kör neve: „Tót ifjúsági kör Buda pesten."

2§ Az egylet célja.

a) Szegény arra érdemes tót if jak anyagi segélyezése.

b) Az anyanyelv művelése.

c) Tanulás.

3§ Ezen cél elérésére szolgál:

a) Szegény - arra érdemes - tót ifjaknak anyagi segélyezése.

b) Révkörök állítása és képzettségükhöz méltó foglalkozás kieszközlése.

c) Lapok, folyóiratok tartása, tudományos és szépirodalmi művek - tót és más nyelvek ... fen-tartása.

d) Tót nyelven tartott felolvasások és előadások, továbbá különböző kérdésekről tudományos és irodalmi kérdések fejtegetése.

e) Nyilvános mulatságok mint: tánczmulatságok és estélyek rendezése.

4§ Eszközök.

20. kép. *A Budapesti Tót Ifjúsági Kör alapszabályai (1887)*

[238] Junoš, 1865. 66. sz., 46.

az alapítók *„a politikai magyar nyelvnek szabályos ismeretével sem bírnak"* és a kör elnevezése is helytelen, mert ha nemcsak a budapesti felsőbb tanintézet tanulói lehetnek tagjai, akkor nem megfelelő az „akadémiai" elnevezés. Észrevételezték, hogy *„a tanulóifjúság önművelődését célzó egyletet csak az általa látogatott intézeten belül, s tanhatósága felügyelete alatt alakíthat".*[239] Kifogásolták még a *„separatiónak éles jellegét"*, illetve az egylet elnevezésében az *„académikus"* szót, amit académiaira javasoltak változtatni.

1885. március 14-én terjesztették fel a *Spolok slovenských mladíkov v Budapešti (Budapesti Tót Ifjúsági Kör)* elnevezésű egyesület két nyelven készült alapszabály-tervezetét. A kör tagjainak célkitűzése a *„szegény, arra érdemes tót ifjak anyagi segélyezése, az anyanyelv művelése és társulás",*[240] ezen kívül szlovák és más nyelvű folyóiratok és könyvek olvasása, szlovák nyelvű előadások és értekezletek, táncmulatságok és estélyek rendezése volt. Vagyonuk a kör megszűnése után a szlovák evangélikus egyházra szállt volna, melyet jótékony célra lehetett volna csak felhasználni. A tagok csak ideiglenesen választották meg a tisztségviselőket; az elnök Béla Ferdinánd(y) vasúti hivatalnok, választmányi tagok: Emil Stodola és Miloš Makovický joghallgatók és Miloslav Šimko, a jegyző pedig Cyril Krešák lett. A beadott alapszabályhoz május 23-án Gönczy Pál miniszteri tanácsos kérésére csatolták a kör létszámát. Az 1886. december 27-én született államtitkári jelentés a következő észrevételeket tartalmazta: *„...az ilyen, a politikával határos, s abba könnyen beletévedhető társulatból az egyetemi ifjúságnak részvételét kizárandónak tartom, mivel abból a fiatalság között súrlódások, s ennek kapcsán az egyetemi életben zavarok és háborgások keletkezhetnek, aminek bekövetkezése a jelen esetben már azon körülménynél fogva is valószínűnek látszik, hogy a kör létesítői között olyan nevű tanulók is fordulnak elő, akik nemzetiségi üzelmek miatt már más tanintézetben büntetve voltak."*[241] A névsor 18 tagot tartalmazott, köztük 2 vasúti hivatalnok, 2 bankhivatalnok, 1 ügyvéd, 5-5 joghallgató és medikus, 1-1 szobrász, gyógyszerész és technikus volt. Az 1887. január 2-i válaszlevél többek között kifogásolta a közgyűlés összehívásának módját, a tagság megszűnésének feltételeit, és azt kívánta, hogy az alapszabályt azzal a megjegyzéssel egészítsék ki, hogy egyetemi polgárok nem lehetnek tagok. A kör hivatalosan csak 1887-től működhetett. A beiratkozási díjat 50 krajcárban, a rendes havi díjat pedig 30 krajcárban állapították meg és csak budapesti, szlovák anyanyelvű fiatalokat vettek fel. A pártoló tagok évente 3 forintot fizettek. Az üléseket kéthetente tartották, ekkor döntöttek új tagok felvételéről, a tisztségviselők megválasztásáról, folyóiratok beszerzéséről, segélykérvények elbírálásáról, rendezvényekről és tudományos előadások tartásáról.

4. A Szlovák Egylet és Irodalmi Szakosztálya

A soknyelvű, erősen magyarosodó Pesten élő szlovák értelmiségiek, diákok, iparosok egy része érdeklődéssel fordult a szlovák társasági élet és a nemzeti mozgalom felé. Az egyesületekben a demokrácia, az emancipáció eszközét fedezték fel, a szlovák nyelv

[239] BFL, IV. 1303/F Tanácsi iratok, XI. 48/1871.
[240] MOL, K-150-1887-VII-8-69. 1573. cs.
[241] MOL, K-150 BM 1887-VII. 68–69.

pedig már nem csupán kommunikációs eszköz, de kultúrát, identitást hordozó összetartó erő is volt számukra.

A *Slovenský spolok v Pešťbudíne (Pest-budai Tót Egylet)* szervezése 1867 végén, öt évvel az első kísérlet után kezdődött, hivatalosan elfogadott alapszabálya azonban csak a következő évtől volt. Az egyesület felekezettől függetlenül alakult és nem képviselt semmilyen politikai irányvonalat. Alapszabályait 1868. május 13-án, 249/869. szám alatt a belügyminiszter, báró Wenkheim Béla aláírásával fogadták el. Az egylet alapítását a joghallgató Matúš Dula-Hohoš kezdeményezte, a szervezésben pedig részt vállalt Ján Bobula is.[242] A *Pešťbudínske vedomosti* 1868. január 13-i száma üdvözli a pesti egyesület létrejöttét és azt kívánja, hogy a vállakozást kísérje teljes siker.[243] A szlovák és magyar nyelvű egyesületi szabályzatban az egyesület céljaként *„társas mulatás és művelődés tót nyelven"* szerepelt.[244] Hetente egyszer kívánták a tagokat beszélgetésre, éneklésre, folyóiratok olvasására, szavalatok és előadások meghallgatására összehívni. Tag lehetett minden 16 év feletti szlovák, akiknek a jogait és kötelességeit, illetve a tisztségviselők és a bizottmány feladatát a 14 pontos alapszabály rögzítette. Az alapszabály utolsó két pontja kimondta, hogy amennyiben a tagok száma 13-ra csökken, az egylet feloszlik, vagyonát pedig a túrócszentmártoni *Matica slovenská* irodalmi egylet örökli. A kör megalakulásának és működésének kezdeti időszakában a pest-budai szlovák értelmiség köreiben széthúzás és érdekellentét még nem volt tapasztalható. A tagok között mind a *Pešťbudínske vedomosti* hívei, akik a *„régi iskolát"* és a szlovák nemzeti mozgalom radikális szárnyát képviselték, mind az *„új iskola"*[245] létrehozói megtalálhatók voltak. Az első évben az egyesület sikeresen működött, majd tevékenysége fokozatosan lanyhult és több évig egyáltalán nem is lehetett hallani róla.

Az *„új iskolát"* és annak ellenzéki orgánumát, a *Slovenské novinyt* Bobula alapította. Szervezeti alapját a *Nemzeti Demokrata Tót Kör (Slovenský národno-demokratický spolok)* képezte volna. A kör bizottságának elnökéül Jozef Zarzetský tehetős gyufagyárost választották, alelnöknek Jozef Pozdech[246] Európa-szerte ismert harangkészítőt és Ján Bobulát, a *Slovenské noviny* kiadóját. A demokrata kör helyiségét Pozdech bérelte.

A kört Bobula Ján Palárikkal együtt alapította. Az alapításban az játszott közre, hogy a *Slovenský spolok* tagjainak nagy része a *Pešťbudínske vedomosti* című lap körül

---

[242] SN, 1868. január 2.

[243] Az egylet elnöke, Zimányi János alsókubini születésű asztalos a Kerepesi út 28. számú házban lakott.

[244] SNA, Bratislava, Kr. 10. c. 798.; BFL Tanácsi iratok, XI. 118/1868.

[245] A „régi iskola" tagjai a kulturális követeléseken túlmenően, az 1861-es turócszentmártoni memorandum alapján, az önálló szlovák nemzeti lét elismertetését tűzték ki célul. Velük szemben az „új iskola" liberális, demokrata tagjai a magyarsággal együttműködve vélték megvalósíthatónak a szlovákság követeléseit.

[246] Pozdech eredetileg kovács volt, de olyan hírnevet szerzett magának, hogy hamarosan Európa nagyvárosainak „harangmestere" lett, s mint Bobula apósa, anyagilag is támogatta annak legtöbb vállalkozását. Az Obzor 1868. május 10-i számának híre szerint, a párizsi világkiállításon aranyéremmel tüntették ki; Zarzetský az 1850-es években az egyik leggazdagabb pesti gyárosnak számított. Üzemeiben többségében szlovák munkásokat, sőt, 10 éven aluli gyermekeket is foglalkoztatott, igen mostoha körülmények között. KOSTICKÝ, Bohuš: Nová škola slovenská. Bratislava, SAV, 1959, 22, 30.

csoportosuló értelmiség köréből állt, akik a radikális szlovák nemzeti irányzat programját követték. Köztük és Bobula között egyre inkább éleződtek a politikai nézetkülönbségek. Bobula a lojalitás hiányát vetette néhány tag szemére és helyesebbnek látta, ha külön egyesületet alapít. 1868. január 7-én Vidats János aláírásával felterjesztették a kör alapszabályait, de március 3-án nemleges választ kaptak a belügyminisztertől. Az elutasítás oka az alapszabály 3. pontja volt, miszerint egyik céljuknak az 1848. évi alkotmány visszaállítását tűzték ki (szabadság, egyenlőség, testvériség), mely *„az ország egyik alaptörvénye ellen irányul és izgatásnak minősül."*[247] A Pozdech József elnök és Kánya Pál titkár aláírásával beterjesztett alapszabályok elfogadása ellen szólt Kammermayer Károly tanácsnok azon jelentése, mely apróbb észrevételeken túl kifogásolta, hogy vidékiek is lehetnek rendes tagok. Szlovákul ez úgy hangzik, hogy „vonkajší", ami értelmezhető úgy is, hogy külföldiek is beléphetnek a körbe, *„mely körülmény a jelenleg uralkodó szláv nemzetiségi törekvéseknél fogva mindenesetre figyelmet érdemel".*[248]

A *Pester Lloyd* 1868. évi 60. számának „B" szignóval ellátott cikke szerint a budapesti szlovák társaság kettészakadt, s emiatt Jeszenszky László másik klub létesítését fontolgatta. A március 5-én alakult bizottság kisebb vita után a *Slovenský národno-demokratický spolok* elnevezést fogadta el. Említésre került még itt az a magyar lapok által terjesztett hír is, miszerint *„Felső-Magyarországon rettenetes pánszláv propaganda nyomára bukkantak"*, és emiatt az országgyűlés néhány képviselője pánszlávizmussal vádolta az egész szlovákságot. Azt kívánták elérni, hogy a *„pánszláv agitációról szóló adatokat tárják a nyilvánosság elé"*, mert ez az általánosítás *„úgy, mint patriotizmusában, személyében és hazafiságában megsértette a szlovák nemzetet."*[249] A kör tevékenységéről az 1868–75 között, Bobula szerkesztésében megjelenő *Slovenské novinyban* részletesen beszámolt.

A kör első közgyűlésére a Váci utcai Párizs Szállodában került sor 1868. március 25-én, később Ján Bobula és Ambro Pietor joghallgató tartott néhány alkalommal előadást. Jozef František Strakovič ügyvéd, a *Slovenské noviny* szerkesztője, aki a *Slovenský spolok* elnöke és a *Dunaj* című folyóirat publicistája is volt, 43 évvel később így írt az akkori egyleti munkáról: *„Valamikor Bobula idejében kiváló szlovák férfiak központja volt. Az élénk egyleti és nemzeti munka évei elmúltak, azóta stagnál, és válságban van az egyesületi élet".*[250]

Az ellentétek és a különválás annyira meggyengítették mindkét közösséget, hogy alapítása évében a *Slovenský spolok*nak egyetlen programja volt ismert. A demokrata kör pedig, mely hivatalosan nem is működhetett volna, a kezdeti igen tevékeny egyleti életet követően, 1869 tavaszán megszűnt. A két párhuzamosan működő egyesület, ahogyan a két iskola is, megosztotta a pesti szlovák értelmiségi és vállalkozói elitet.

---

[247] MOL BM, K. 148. Elnöki Iratok. 1868-IV-E-434. 13. cs.
[248] BFL, IV. 1303/f. Pesti Tanácsi Iratok. XI. 150/1868.
[249] Pester Loyd, 1860. 60. sz., 1.
[250] SD, 1911. szeptember 21. 1.

1874-ben úgy tűnt, újból feléled a *Slovenský spolok*. *„Nekünk szlovákoknak, ez időszakig, semmilyen tüzünk se volt, ami mellett hazaszeretetünket melengethettük és felhevíthettük volna."* – írta a Pesten megjelenő *Dunaj* című irodalmi folyóirat.[251] Belo Tesnoskalský főszerkesztő elmarasztalta a pesti szlovákokat, mivel semmilyen érdeklődést sem tanúsítanak az egyleti munka iránt, megszűnt a demokrata kör és a tót énekkar. A Melferber testvérek kávéházában viszont újra megalapítják a *Szlovák Egylet*et, melynek orgánuma e folyóirat lesz. Az egylet újjáalakulásáról a turócszentmártoni Orol is beszámolt.[252] Az egyesületben három szakosztály kezdett működni. Milan Lichard vezette az énekkart, Daniel Bachát felelt az oktatásért és a művelődésért, Alexander Medvecký pedig a szórakoztatásért. Elnökké Jozef Strakovičot, a *Dunaj* szerkesztőjét választották. A tagság jelentős része diák és iparos volt. A taglétszám alig 100 körül mozgott és ez évekig nem is változott.[253]

Levéltári iratok szerint Jozef Strakovič ügyvéd három évvel korábban, 1871. szeptember 24-én a Buzalka-féle vendéglőben (Akácfa u. 9.) már megszervezte az egylet alakuló ülését, amihez a Belügyminisztériumtól meg is kérte az engedélyt.[254] Az egyesület egy 1877. december 2-i színházi előadásra, egy egyfelvonásos vígjáték bemutatójára is kiadott meghívót.

Az 1880-as években a kör *Slovenský poučno-zábavný spolok v Pešťbudíne,* művelődési, szórakoztató egylet néven hallatott magáról. Tagjai többnyire kisiparosok, vendéglősök, kiskereskedők voltak és néhány értelmiségi. A csekély érdeklődést mutatja, hogy az 1897. évi közgyűlést az alacsony részvétel miatt el kellett halasztani. Ezekben az években Jozef Švehla órásmester, Ján Brxa szabó és Ján Zimányi asztalos voltak az egylet elnökei. Az egyleti élet akkor lett mozgalmasabb, amikor külön helyiséget kaptak Švehla kávéházában. Vezetői között önálló kisiparosokat, vendéglősöket találunk, Andrej Raffajt, Ladislav Jesenský szabót, Ondrej Kapusta vendéglőst. Izák tanító megalakította az énekkart, s évente 4-5 alkalommal táncos mulatságot szerveztek színjátszó előadásokkal tarkítva és a fiatalok szlovák költők verseit is szavalták.

Az 1896-tól Pesten élő Ján Wagner azonban már lanyhulóbb egyleti és közösségi életről számolt be: *„Itt, Pesten érezhető volt, hogy bár a szlovák kolónia nagy lélekszámú, mindazonáltal idegen, mi több ellenséges magyar légkörben volt kénytelen élni, melyhez ráadásul még alkalmazkodnia is kellett".*[255] Švehlának, az 1895-ben Budapesten rendezett nemzetiségi kongresszus egyik szervezőjének, nem jutott elég ideje az egylet elnöki teendőinek ellátására.

A XIX. század utolsó éveiben csak az egylet 1895-ben alakult *Irodalmi Szakosztálya,* a *Literárny odbor* fejtett ki tevékeny munkát. A következő két évben tizenöt ülés volt, tizenhat előadást tartottak, elhangzott húsz szavalat és négy hosszabb terjedelmű

---

[251] Dunaj, 1874. 1. sz., 41.
[252] Orol, 1874. 5. sz., 151–152.
[253] Dunaj, 1874. 1. sz., 41.
[254] BFL, IV. Eln. rez. ir. 926/1871.
[255] WAGNER, 1930, 201.

kritika. A Miloš Lihovecký (Izák tanító) vezette férfikar mellett vegyeskar alakítását is tervezték. Milan Hodža szerint: *„egyesületünk a pesti szlovákok életében központi helyet foglal el, minden egyes tagjának – ami tulajdonképpen a feladata – sajátos módon nyújt lelki felfrissülést."*[256] A harminckét tagú szakosztály a század utolsó évében tizenkét ülést tartott. Bírálták a tagok közötti munkamegosztást, valamint a szlovákok történelmét, néprajzát és költészetét figyelmen kívül hagyó programokat és látogatottságukat.[257]

21. kép. *A Pest-budai Tót Egylet Irodalmi Szakosztályának egyetemi/főiskolai hallgatói 1908/1909-ben*

1898-ból részletes adatok állnak rendelkezésünkre az egyesület tevékenységéről, bálokon és színházi előadásokon vehetett részt a pesti szlovák közönség. A vezetőség azonban kifogásolta, hogy a fiatalok alig jelennek meg az énekkari próbákon és a szlovák népdalok helyett a könnyebb műfajokat, operetteket részesítik előnyben. A 122 fős tagságból húszan voltak egyetemi hallgatók, többek között Milan Hodža, Ľudovít Medvecký és Adolf Kállay. Vladimír Fajnor így ír erről az időszakról: *„...a budapesti Szlovák Egylet, nemcsak a tanulóifjúság egylete volt, hanem minden pesti szlováké, a fiataloké, az időseké, a munkásoké, a kisiparosoké és az egyetemistáké is. Szellemi irányítása viszont mindig az egyetemisták kezében volt."*[258] Az egyesület létszáma a század végén sem gyarapodott jelentősen. A budapesti 60 000-es szlovákság egyetlen (nem szociáldemokrata indíttatású) köre még mindig csak százhúsz tagot számlált. A kör húsz diákja inkább külön szakosztályt hozott létre. Igazat adhatunk Sándorfi Eduárd megállapításának, miszerint: *„Az egyesület is hibás, mert az egylet vezetése és működése nem felel*

[256] Národnie noviny, 1897. április 6. 3.
[257] Hlas, 1898/99. 174–176.
[258] Archív mesta Bratislavy. Pozostalosti Vl. Fajnora

meg pesti szlovákjaink kívánalmainak és érdeklődésének."[259] A tagok bizonyára nem szívesen jártak a félhomályos, zajos vendéglőkbe, ahol színvonalas közösségi munka sem folyhatott. A nagyobb közönségnek szánt programokat ezért kulturált helyiségekben rendezték meg. 1900 őszén Hodža 1 krajcáros napilapja beszámolt a József Főherceg Szálló termében megrendezett műsorról, amikor Urbánek egyfelvonásos vígjátéka, a négy szólamban előadott *Nitra, milá Nitra (Nyitra, kedves Nyitra)* című dal, valamint Blažej Bulla gyűjtéséből válogatott népdalok kerültek műsorra. Elhangzottak még szavalatok, Hodža felolvasta egyik írását és a színes programot ezúttal is bál zárta.[260]

A XX. század első éveiben ingadozott az egyleti tevékenység, a programokat kevesen látogatták, amit annak tulajdonítottak, hogy a vezetőség nem mindig vette figyelembe a tagság összetételét és érdeklődését. A kisiparosok, vendéglősök helyét lassan átvette a diákság, akik saját érdeklődésüknek megfelelően szervezték programjaikat, ezért a munkások joggal érezhették úgy, hogy a diákok által irányított egyesületben nekik már nincs helyük.

Az egylet általában évente 8-9 alkalommal ülésezett, mulatsággal összekötött programot pedig háromszor-négyszer szervezett, a hagyományos farsangi és szilveszteri bál mellett tavasszal és ősszel egy-egy színházi előadást. Az 1911. évi farsangi mulatságon, az építőipari munkások szervezetének székházában rendezett bálon, 80 fiatal pár táncolta a francia négyest. A műsoron két egyfelvonásos vígjáték, köztük Szomaházy István *V závejí (Hóviharban)* című színműve, zongoradarabok, hegedűszólók, dalok, humoros jelenetek szerepeltek.[261] Az egylet báljain általában a 38. gyalogezred zenekara játszott.

Támogatás nélkül remény sem volt arra, hogy a kör működésének körülményei javulni fognak. A programoknak helyet adó vendéglői termek változatlanul alkalmatlanok voltak nagyobb számú érdeklődő befogadására, ezért a színvonalas rendezvényekhez máshol kellett termet bérelni. Ilyen esetben viszont kénytelenek voltak belépődíjat szedni. A nagyobb rendezvényeket (húsvéti, farsangi és szilveszteri bál) a Savoyban, a Sas-kör helyiségében, a belvárosi Kalap utca 17-ben, az építőipari munkások szervezetének székházában (Aréna út. 68.), illetve a József Főherceg Szálló termeiben és a Baross tér 2. szám alatt tartották. A színházi előadásokat a régi Lövöldében (Rottenbiller u. 37/b) vagy a Főherceg Sándor téri Intim Színházban, a Gutenberg-palotában tartották.

Inkább csak a századfordulótól beszélhetünk nagyszámú érdeklődőt vonzó társasági életről, változatos rendezvényekről, melyeken Vajanský, Hviezdoslav, Botto és Chalupka költeményei hangzottak el, dalokat, humoros jeleneteket, rövid zongoradarabokat adtak elő. 1906-ban Július Dohnányi hegedült, Anica Fábry, a pesti konzervatórium végzős hallgatója pedig dalokat adott elő, Lihovecký zongorakíséretével. A Sas-körben is felléptek a konzervatórium végzős diákjai. Az Izák vezette dalkör népdalokkal és egyszerűbb kórusművekkel szerepelt a rendezvényeken, később a férfi- vagy a vegyes kar már négy szólamban is énekelt.

---

[259] SD, 1901. január 5. 1–2.
[260] SD, 1901. november 18. 1.
[261] SD, 1911. január 31.

A XX. század első évében elhatározták, hogy – valószínűleg a nagyobb látogatottság reményében – vasárnap esténként rendszeresen előadásokkal egybekötött esteket rendeznek. Ezeken a főleg fiataloknak szánt előadásokon szó volt az egyletek fontosságáról, a fertőző betegségekről, a nyelvekről, a fényképezésről vagy éppen a testmozgás jótékony hatásáról, amiről Juraj Guča medikus beszélt. 1904-ben, földi maradványainak Bécsből Prágába szállításakor, megemlékeztek Ján Kollárról, méltatták munkásságát és a pesti szlovákság körében végzett igen hatékony szervezőmunkáját. Karol Kuzmány teológus, író születésének évfordulója alkalmából is rendeztek műsoros estet, és műsort adtak a Pestre érkező evangélikus lelkészek tiszteletére is. A programokat kezdetben az iparosok is látogatták, később azonban már csak a diákság vett részt rajtuk.

A *Slovenský denník* és a *Slovenský týždenník* mindig hírt adott, ha a *Szlovák Egylet* kirándulást szervezett hétvégén a budai hegyekbe, a Disznófőhöz, Kamaraerdőbe, Rómaifürdőre, Visegrádra. A remetehegyi Bartalovič-féle kocsma és Mátyásföldön Juraj Sommer kocsmája szintén a kirándulások egyik célpontja volt, de kiutaztak Érd egyik csárdájába is. A *Slovenský denník* 1911. szeptember 21. számában megemlékezett a 43 éve működő egyletről, mely egyike volt a legrégebben alakult szlovák társaságoknak, és jelentős személyiségek voltak a tagjai, megjegyzi viszont, hogy *„egyik egyetemi városban sem olyan kevéssé fejlett az egyleti élet, mint Pesten. Itt hiányzik az egyesülési kedv."*[262]

A *Slovenský spolok* visszatérő gondja a kulturált terem bérlése volt. Az egylet költségvetésének kereteibe illő bérleti díjért igyekeztek belvárosi, otthonosan kialakítható helyiséget bérelni. Fontosnak tartották újságok és könyvek, sakk és dominó beszerzését. Remélték, hogy a kellemesen berendezett helyiségekbe az értelmiségiek is gyakrabban eljárnak majd. Támogatót nem találtak, így kénytelenek voltak szinte évről évre költözködni, hosszú lenne felsorolni az utcákat, ahol helyiséget béreltek. Kezdetben kávéházakban gyűltek össze, az 1890-es évek végén Jozef Švehla Hársfa utcai kávéházában, majd Ondrej Kapusta Aggteleki utcai vendéglőjében. Az egylet tevékenysége azonban megélénkült, Izák vezetése alatt beindult az énekmozgalom, és több estélyt is rendeztek. Az egylet tagja lett többek között a fiatal joghallgató Milan Hodža és Pavel Križko történész fia, Jaromír, aki a Siemens cég mérnökeként vett részt Pest villamosközlekedésének kiépítésében. A századfordulón az egyesület tagjai Alexander Gross Munkácsy Kávéházában, a Luther-házban tartottak összejöveteleket. A világos és tágas kávéházban lehetőség volt magyar lapok mellett szlovák *(Slovenský denník, Národné noviny)* és cseh *(Národní listy, Zlatá Praha)* újságok olvasására is. 1904-ben Pavel Brxa, majd Lumnicer kávéháza adott helyet az egyletnek, 1906 szeptemberében Fridrich Doffing Dohány u. 90. szám alatti vendéglője, itt az első összejövetelen Ján Wagner mondott nyitóbeszédet, majd Gfelner vendéglője következett a József körút és a Rökk Szilárd utca sarkán, 1910-ben Jozef Waschat és Jozef Dvorák József körúti, illetve Baross utcai kocsmája. Ebben az évben sikerült

[262] SD, 1911. szeptember 21. 1.

először egyleti helyiséget bérelni a Rákóczi tér 3. szám alatt, ahol már könyvtár kialakítására is lehetőség nyílt. A sok költözést megsínylette az egylet bútorzata, könyvtára, archív anyagai s természetesen tagsága is, mivel nehéz volt nyomon követni, éppen hol van az egylet székhelye.

Az egylet valódi segítséget 1912 tavaszán kapott Milan Harminc építésztől, aki 1911–1913 között a kör elnöke volt, és a Rákóczi út 17. szám alatt lévő ház első emeletén bérelt az egylet számára egy kisebb lakást. Szerették volna folyamatosan nyitva tartani a helyiségeket és jól berendezett olvasótermet működtetni, a több mint hétszáz kötetnyi könyvállományból. Egyéb támogatás híján viszont olyan rossz anyagi helyzetbe került az egyesület, hogy a bérelt helyiségek díját csak negyedévre tudta kifizetni. Az évi 1400 korona bérleti díj előteremtéséhez komoly összefogásra, a szlovákok maximális anyagi támogatására lett volna szükség, de hathatós segítséget sehonnan sem kaptak. Fűtésre, világításra és könyvek beszerzésére már egyáltalán nem jutott pénz.

Az egylet anyagi helyzete akkor kezdett ismét javulni, amikor budapesti vállalkozók, szlovák polgárok, a felföldi szlovák értelmiség, illetve a sorra alakuló bankok és takarékpénztárak kezdték támogatni működését. Így, negyvennégy év után, sikerült megfelelő, barátságos helyiséget bérelnie. 1912. november 2-ától – ismét Harminc, az egylet akkori elnöke segítségének és a bővebben érkező pénzadományoknak köszönhetően – a VIII. kerületi, Bérkocsis utca 3. számú ház IV. emeletén kapott az egyesület saját helyiséget, 150 koronáért béreltek egy négyszobás lakást. Felső-Magyarországról is segítettek, Turócszentmártonból 500 korona érkezett az egyesület számlájára, amikor Harminc felhívással fordult több szlovák intézményhez és személyhez, hogy támogassák a Bérkocsis utcai bérlemény fenntartását, mivel az ifjúság fejlődésére nagyon rossz hatással vannak a levegőtlen, zsúfolt kiskocsmák, a drágább vendéglőket, kávéházakat pedig nem tudják megfizetni. *„Jövőnk sorsa a fiatalság, elsősorban az egyetemi ifjúság kezében van"* – írta a vállalkozó.[263] Máskor a maga lőtte vaddisznóból készített vacsorán a vendégek 40 koronát gyűjtöttek az egyesület támogatására, néhány nappal később pedig 489, illetve 380 korona pénzadomány jött különböző bankoktól és magánszemélyektől.[264] Támogatást kaptak a Pesten letelepedő Emil Stodola ügyvédtől is, aki egy pianínóval is hozzájárult a lakás berendezéséhez.[265] Ettől kezdve az énekkar könnyebben készült a különböző rendezvényekre, és a hangulat is sokkal vidámabb lett. Pavel Holóš építész pedig egy biliárdasztalt ajándékozott az egyletnek.[266] A turócszentmártoni bútorgyártól jutányos áron 50 széket és 10 asztalt tudtak beszerezni. A tágas, szépen berendezett új helyiségeket ünnepélyes keretek között avatták fel, az énekkar fellépése után többen méltatták, hogy immár kulturált körülmények között szervezhetik programjaikat. Az egylet *Irodalmi Szakosztálya* a pesti szlovákok kulturális központjává kívánt válni. A *Prúdy* folyóirat az egyesület következő három legfontosabb célját jelölte meg:

[263] ALU SNK, 166 E27.
[264] SD, 1913. november 6.
[265] SD, 1912. november 5.
[266] SD, 1913. október 23.

„1. A Szlovák Egylet az egész pesti szlovákság központja. 2. Egész Szlovákia kulturális törekvéseinek tűzfészke kíván lenni. 3. Az egész szlovák diákság erős, központi szervezője kíván lenni."[267]

A kölcsönkönyvtár a század végén még 733 kötetből állt, a Bérkocsis utca olvasótermében viszont már közel kétszer annyi könyv volt. Štefánek alelnök 83 tudományos könyvet ajándékozott a könyvtárnak. A célszerűen berendezett olvasóteremben, elsősorban a *Slovenský denník*nek köszönhetően, 18 szlovák, 12 cseh, 6 horvát és szerb, 5 magyar és 8 német periodikum állt rendelkezésre, többek között a *Národné noviny, Národný hlásnik, Slovenský denník, Slovenský týždenník, Dolnozemský Slovák, Cirkevné listy, Živena, Slovenské pohľady*. Az esténként nyitva tartó könyvtárnak hétköznap 15-20, szombat-vasárnaponként 40-50 látogatója volt. Hivatalosan 111 tagja volt az egyesületnek, a nagyobb rendezvényekre, táncos mulatságokra viszont 2-300-an látogattak el. A tagság létszáma később sem emelkedett, pedig a századforduló éveiben már mindenki egyesületet alapított; az orvosok, az ügyvédek, az iparosok és a tanoncok. A fővárosban sokkal kisebb létszámban élő cseheknek, lengyeleknek, szerbeknek, románoknak és horvátoknak is működött egyesületük. Sándorfi alelnök ezt az emberek konokságának, irigységének és bizalmatlanságának tulajdonította.[268] Kresťanovič néven publikált cikksorozatában így szólt a *Slovenský denník* olvasóihoz: *„Ha mi saját magunkat nem tiszteljük, mások sem fognak minket tisztelni. Habár az alázat, a szerénység és a félénkség, ezek mind értékes tulajdonságok, de öntudatosabbnak kellene lennünk."*[269] 1905 őszétől Ján Wagner, a *Slovenský spolok* mellett a katolikus munkáskör elnöke is lett, így más szlovák egyesületek tagjait is megpróbálhatta bevonni az egylet életébe. Az 1910-es években a *Kriváň-asztaltársaság* iparos fiataljai is tagjai lettek a szakosztálynak és több rendezvényt szerveztek a diákokkal közösen. Porubský szerkesztő az egyik farsangi bálon jelentősnek értékelte, hogy a *Slovenský spolok* értelmiségi és diák tagjai a *Kriváň* fiatal iparosaival és munkásaival együtt szervezték meg a bált.[270]

Az egyesület dalköre kisebb-nagyobb kihagyásokkal valószínűleg az első világháborúig működött, bár a *Slovenský denník* 1900 őszén az énekkar hiányát említette,[271] a vezetőség azonban a létszámmal és a tagok lelkesedésével sosem volt elégedett. 1911-ben viszont a férfikar, mely kedd esténként tartotta próbáit, már az ajándékba kapott pianíno kísérete mellett készülhetett a fellépésekre.

Az első világháború előtti évek voltak a *Szlovák Egylet* legtevékenyebb évei. Ekkoriban több elismerő nyilatkozat is napvilágot látott a munkájáról. 1911-ben, az egyesület megalakulásának 43. évfordulójára megjelent cikk írója szerint az egyetemisták működtetik az egyesületet.[272] 1913-ban pedig úgy értékelték, hogy *„...Egyletünk Szlovákia*

[267] Prúdy, 1912. 5. sz., 317–318.
[268] SD, 1901. január 4. 1–2.
[269] SD, 1901. január 3. 1.
[270] SD, 1914. február 22.
[271] SD, 1900. október 29.
[272] SD, 1911. szeptember 21. 1.

elsőrendű kulturális intézménye, mely erkölcsi és felvilágosító, tudományos, szórakoztató, támogató és nemzeti program keretein belül céltudatosan és sikeresen működik."[273] 1913-ban a Polónyi alapítvány felajánlásából az egylet segélyező szakosztálya lakásokat bérelt diákok részére.[274]

22. kép. *A Pest-budai Tót Egylet Irodalmi Szakosztálya, 1914*

A *Szlovák Egylet* a háború éveiben szüneteltette tevékenységét. 1918. október 28-án, miután a Csehszlovák Köztársaságnak hivatalos diplomáciai képviselete nyílt Magyarországon, az ideiglenes megbízott Emil Stodola lett, majd november 23-tól Milan Hodža.[275]

A felföldi szlovák értelmiség, középosztály, a sorra alakuló szlovák takarékpénztárak és bankok támogatásának köszönhetően az egylet anyagi helyzete kedvezően alakult. 1913-ban gyűjtést szerveztek a Szlovák Ház létrehozására, mely a cseh és szlovák egyesületek közös házaként működött volna. A kezdeményezés a *Kriváň-asztaltársaság*tól indult és 1913 tavaszán vitatták meg a pesti szlovákok a *Szlovák Egylet*ben, milyen házat kellene építeni, illetve vásárolni a Szlovák Ház létesítéséhez: *„Már nagyon időszerű, hogy az itteni szlovák egyesületek részére olyan ház épüljön, amelyben színházi előadások és bálok tartására is alkalmas kulturált helyiségek vannak."* – hangzott el a megbeszélésen.[276]

---

[273] SD, 1913. december 2. 1–2.

[274] SD, 1914. január 3.

[275] ST, 1918. november 29. 4. A képviselet hivatali helyisége az Astoria Szálloda I. emeletének 118-as szobájában volt. Hodža ezekben a hónapokban a Rákóczi tér 3. számú házban bérelt lakást. A ház homlokzatán a Józsefvárosi Szlovák Önkormányzat 2003 májusában, a politikus születésének 125. évfordulóján kétnyelvű emléktáblát helyezett el.

[276] ST, 1913. április 25. 5.; A ház létesítésére Felföldről, Bécsből és Csehországból is ígértek adományokat = SD, 1913. november 23.

4.1. A Szlovák Egylet Irodalmi Szakosztályának tevékenysége

A *Slovenský spolok* akkor kezdett szervezettebben működni, amikor az 1890-es években a pesti értelmiségi elit ellenzéki tagjai, a fiatalok, főiskolások egyre aktívabban vettek részt munkájában. Ezek a fiatalok 1895-ben az egyesület részeként külön *Literárny odbor*t alapítottak, mely a tudomány, a művészet és irodalom központjaként kívánt működni, foglalkozni a tagok „erkölcsi és kulturális nevelésével, művelődésével."[277] Önképzés, az anyanyelv ápolása, a szlovák irodalom, művészet és tudomány népszerűsítése szerepelt terveik között. Kezdetben a József körúti Waschat vendéglő, később pedig Dvorák vendéglője adott helyet a szakosztálynak. A diákok igen tevékenyen kapcsolódtak be az egyleti életbe, hiszen már korábban is eljártak a szlovák nemzeti élet bázisainak számító „familiáris központokba", Izák tanító, Švehla, Daniel Bachát vagy később Ján Wagner már említett otthonába. A pesti szlovák diákság nagyon jó benyomást tett a Szakolcáról Pestre költöző Štefánekre, a *Slovenský denník* szerkesztőjére. Érzékelte azonban azt is, hogy a szlovák értelmiség képviselői nemigen törődnek velük.[278]

Vladimír Fajnor ügyvéd emlékirataiból sok minden kiderül az 1890-es évek közepén Pesten tanuló diákok életéről. Fajnor 1893/94-ben négy szlovák társával kezdte meg jogi tanulmányait az egyetemen, és buzgón látogatták az egyletet. Ellátogattak a csehek egyesületeibe, a szlovák munkásgyűlésekre, melyeket ekkor a cseh munkásszervezők vezettek. Érdeklődéssel olvasták Masaryk könyveit, de bizonytalanok voltak abban, hogy – miként azt az idősebb nemzedék hangoztatta – a csehek, akik maguk is elnyomásban éltek, képesek-e segíteni a szlovákoknak. Természetesen az „öregek" is hangsúlyozták az együttműködés, az „aprómunka" fontosságát, az önképzést, de a szlovák politika mégis egy helyben toporgott.[279] Masaryk gondolatai az együttműködésről, a nép erkölcsi újjászületésének eszméi nagy hatással voltak a fiatal szlovák liberálisokra. Követői lendületesen kezdtek hozzá az 1898–1904 között megjelent *Hlas (Hang)* című, irodalmi, politikai és szociális kérdésekkel foglalkozó, polgári demokratikus irányzatú cseh–szlovák havi lap szerkesztéséhez a Nyitra megyei Szakolcán. Keményen bírálták a turócszentmártoni székhelyű Szlovák Nemzeti Párt politikáját, passzivitását, határozatlanságát. A *Hlas*ban pesti fiatalok is rendszeresen publikáltak, beszámoltak egyesületük működéséről.

Izák fiának az 1922-től Pozsonyban megjelenő *Prúdy*ban *(Áramlatok)* közölt cikksorozata fontos adatokkal szolgál a *Literárny odbor* tevékenységének megismeréséhez. A 30-40 tagot számláló diákközösség nagy része a jogi és orvosi karon tanult, de voltak közöttük műegyetemisták is és a tagok közé tartozott néhány iparos, hivatalnok és bölcsész is, Ivan Markovič, Pavel Fábry, Ján Izák és Janko Jesenský jogot tanult, Ján Slávik pedig építészmérnöki diplomát szerzett. 1911-ben 38 tagja közül 3 joghallgató, 8 gyógyszerész, 5 mérnök, 8 hivatalnok, 2 szerkesztő, 1 teológus és 11 kereskedő volt. A *Literárny odbor* általában szombatonként ülésezett. Szlovák nyelvű felolvasóesteket, előadásokat szerveztek, és rendszeresen eljártak az egylet rendezvényeire. Volt, hogy

[277] ST, 1905. november, 5. sz.; Prúdy, 1911. 1. sz., 32–34.; Prúdy, 1928. 1. sz., 28–35.
[278] SNA, Fond. OF. A. Štefánek: Denníky 1909–1948.
[279] Archív mesta Bratislavy, Pozostalosti Vladimíra Fajnora.

maguk is bemutattak egy-egy színdarabot. A tudományos előadások mellett nemzeti, gazdasági témákat is megvitattak. Képezték magukat a szlovák helyesírásban, bemutatták az újonnan megjelenő szlovák könyveket, felolvasták saját munkáikat, verseiket, fordításaikat, értekezéseiket. Az 1908/1909-es évben a szakosztály akkori elnöke, Pavel Bujnák[280] *Štúr esztétikai nézetei* címmel tartott előadást, František Votruba pedig a szlovák irodalmi életről beszélt, Maša Belová, az első szlovák orvostan-hallgatónő[281] a feminizmusról értekezett. Anton Štefánek Masaryk 60. születésnapja alkalmából méltatta a neves politikus és tanár tevékenységét,[282] de előadott František Sasínekről[283] és az oktatásról is.

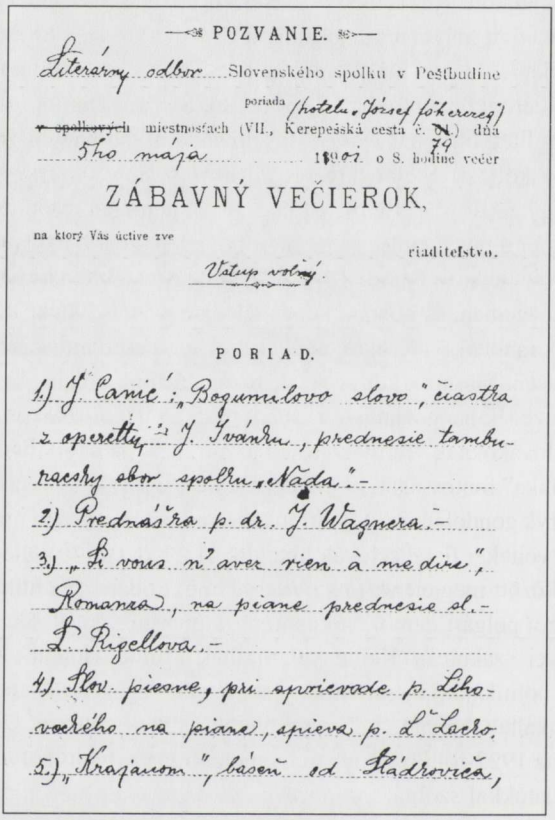

POZVANIE.

Literárny odbor Slovenského spolku v Pešťbudíne

poriada (hotelu „József főherczeg")

~~v spolkových~~ miestnosťach (VII., Kerepešská cesta č. ~~61~~ 79) dňa

5ho mája 1901 o 8. hodine večer

ZÁBAVNÝ VEČIEROK,

na ktorý Vás úctive zve

riaditeľstvo.

Vstup voľný.

PORIAD.

1.) J. Canić: „Bogumilovo slovo", čiastka z operetty J. Ivánku, prednesie tamburacsky sbor spolku „Nada".-

2.) Prednáška p. dr. J. Wagnera.-

3.) „Si vous n'avez rien à me dire", Romanza, na piane prednesie sl. L. Rigellova.-

4.) Slov. piesne, pri sprievode p. Lihovského na piane, spieva p. Ľ. Lacko.

5.) „Krajanom", báseň od Hádkoviča,

23. kép. *Meghívó az Irodalmi Szakosztály programjára, 1901*

---

280 Bujnák, Pavel irodalomtörténész, nyelvész, szerkesztő, 1905–08 között a szlovák evangélikus templom segédlelkésze volt, közben a bölcsészkaron mint externista magyar irodalmat hallgatott. Votruba, később jeles kritikus, 1903–11 között a *Slovenský týždenník* titkára és szerkesztője volt, 1910-ben pedig a *Slovenský denník,* majd a *Prúdy* szerkesztője.

281 Slovenský obzor, 1906. 1. sz., 20.

282 Prúdy, 1928. 1. sz., 28–29.

283 Sasínek, František (1830–1914) történész, publicista. Már teológushallgató korában érdekelte a szlovákok történelme és nemzeti emancipációja. Amikor Budán volt lelkipásztor, nagy lendülettel kapcsolódott be a szlovák nemzeti életbe, s komoly része volt abban, hogy 1861-ben Pesten megjelent a *Pešťbudínske vedomosti* című lap. 1869–1875 között a *Matica slovenská* titkára. Több száz történelmi és egyházi témájú cikk szerzője.

A XX. század elején az *Irodalmi Szakosztály* élén a budapesti szlovák értelmiség olyan jeles képviselői álltak, mint Dušan Porubský (1905) és Anton Štefánek (1913), a *Slovenský denník* munkatársai és szerkesztői, Jozef Uram (1911), a Rókus Kórház orvosa, de említhetnénk még Ľudovít Medvecký, Adolf Kállay, Ivan Dérer joghallgatókat, Fedor Ruppeldt evangélikus segédlelkészt és Jano Burjan építészt is. Porubský Bernolákról,[284] Ivan Markovič, a *Prúdy* szerkesztője Lev Nyikolajevics Tolsztojról, Ivan Stodola a nemi betegségekről beszélt. Jaroslav Vlček, a prágai egyetem tanára pedig kétszer tartott előadást. Megemlékeztek jeles szlovák írók születésének évfordulójáról is, Ján Chalupkáról,[285] Jonáš Záborskýról,[286] Michal Miloslav Hodžáról és a nyelvész Anton Bernolákról. Pavol Országh Hviezdoslav[287] 60. születésnapja alkalmából estet szerveztek. Vitáztak erkölcsi, vallási, társadalmi kérdésekről, a szlovák irodalomról, mondavilágról, irodalmi nyelvről, részletesen foglalkoztak egy-egy szlovák író munkásságával.

Az egylet működése szinte már csak az *Irodalmi Szakosztály* tevékenységéből állt. Mivel az ebben résztvevő sok diák miatt más tagok (munkások, iparosok) lassan elmaradoztak, elveszítették a tapasztaltabb szlovákok és a kör támogatóinak egy részét.[288] A pesti kolóniát a diákság képviselte, Jozef Uram elnök azonban gyengének tartotta tevékenységüket. Általában ugyanazok tartották az előadásokat, s mivel a hallgatóság és az érdeklődők száma csekély volt, lassan ők is kedvüket vesztették. Az érdektelenséget azonban többnyire az egyetemi kötelezettségek és az alkalmatlan helyiség számlájára írták.[289]

A pesti szlovák fiatalok a fővárosban megjelent kiadványokban, Csehországba és néhány felső-magyarországi városba küldött leveleikben hallatták hangjukat, s több neves szlovák és cseh személyiséget is üdvözölhettek az egyletben. Megjelent körükben Pavel Blaho és Milan Hodža képviselő, Jozef Gregor Tajovský író a feleségével és Tomáš Garrigue Masaryk. Vendégük volt Vladimír Roy, a *Prúdy* társszerkesztője, Peter Bella Horal vasúti hivatalnok, Ivan Viest mérnök, Andrej Hlinka katolikus pap, a szlovák politikai élet egyik vezetője és a nemzeti mozgalom szervezője. Utóbbi a szegedi börtönből való szabadulása után látogatott el Pestre. Milan Hodža 1911 februárjában a Pesten tárgyaló cseh küldötteket hívta el a szakosztályba. A nagy tiszteletnek örvendő Masaryk lelkesedéssel beszélt a kis nemzetekről és a szlovákokról, Udržal pedig a cseh gazdaságról.[290] 1912-ben a látogatók sorában üdvözölhették Andrej Mamatejt az egyesület

---

[284] Bernolák, Anton (1792–1813) katolikus pap, a szlovák felvilágosodás egyik legjelentősebb alakja. Az első szlovák irodalmi nyelv és szlovák nyelvkönyv megteremtője.

[285] Chalupka, Ján (1791–1871) evangélikus lelkész, drámaíró. 1846–48-ban Pesten adta ki két kötetben a *Kázně nedělní a svátečné (Vasárnapi és ünnepi prédikációk)* című kötetét.

[286] Záborský, Jonáš (1812–1876) teológus, költő és író, aki mindvégig kitartott a cseh irodalmi nyelv mellett.

[287] Hviezdoslav, Pavol Országh (1849–1921) az egyik legjelentősebb szlovák költő, műfordító. Elsősorban műfordításaiért (Petőfi, Arany, Madách) választotta 1912-ben levelező tagjául a Kisfaludy Társaság. Ifjúkori zsengéit még magyar nyelven, Országh Pál néven írta. Legjelentősebb munkája *A csősz felesége* című lírai eposz, melyet 1884–86. között írt.

[288] SD, 1911. szeptember 21.

[289] SNA, UMV, 15. doboz S. 371/911.

[290] Naša zástava, 1911. március 3.

volt jegyzőkönyvvezetőjét, aki akkor már az *Amerikai Szlovákok Nemzeti Egyesületé*nek volt az elnöke. Ugyanebben az évben Udržal képviselő, a cseh agrárpárt vezetője, a cseh és szlovák együttműködésről és kölcsönösségről beszélt a szakosztály egyik ülésén.[291]

A fiatalok lelkesen szervezték a különböző zenés, szórakoztató programokat és baráti esteket, ezekre meghívták a pesti cseheket, horvátokat, szerbeket, ruszinokat és románokat, és ők is részt vettek azok rendezvényein. Leggyakrabban a csehek *Beseda* és *Sokol* nevű egyleteinek programjaira látogattak el. A nem magyar nemzetek fiataljai 1906-ban közös esten köszöntötték a közéjük látogató nemzetiségi képviselőket. 1903-ban a *„Perun"*, horvát akadémiai fiatalok egyletének énekkara mutatkozott be népdalokkal, de többször fellépett a *Kolo mladích Srba* (Fiatal Szerbek Köre)[292] nevű szerb férfikórus és a román diákok énekkara is. Az 1910-es években a *„Krivánci"*, a szlovák katolikus fiatalok asztaltársaságának tagjai színdarabbal és más műsorszámmal is képviseltették magukat az egylet rendezvényein. Tehát a hasonló nyelvi, kulturális és nemzeti célok, az anyanyelvi kultúra, a közös sérelmek segítették e csoportok közeledését.

A XX. század első évtizedében a Pesten tanuló nem magyar fiatalok száma közel 500 volt, mégsem sikerült őket egyesíteni. Ennek egyik oka az volt, hogy a rendőrség folyamatosan figyelte akcióikat. Amikor például 1908-ban közös zenés estet akartak szervezni, a rendőrség nem engedélyezte, mert „politikai demonstrációt" látott benne.[293] A Pesten tanuló 200 román diák egynegyede a *„Petru Major"* akadémiai egyletbe tömörült. Énekkaruk sikerrel szerepelt több szlovák rendezvényen. A *Tribuna*[294] 1906. november 13-i számában *Román–szlovák testvériség* címmel olvashatunk a *„kék szemű, halk beszédű, ugyanakkor megfontolt és határozott"* szlovákok rendezvényéről. Méltatja a maroknyi lelkes fiatal aktivitását, *Irodalmi Szakosztály*uk tevékenységét és kiemelte a szlovák kolónia támogatását. Megemlíti a szlovák és a román ifjúság között kialakulóban lévő meleg és őszinte barátságot, amit az is bizonyít, hogy a román fiatalok gyakori vendégei a szlovákok programjainak. A lap újságírója csodálattal hallgatta a *„Hej, Slováci"* című hazafias dal lelkes, de egyben fájdalmas, visszafogott indulattal teli előadását. A szavalatok és előadások után Pavel Blaho orvos, országgyűlési képviselő tartott rövid lelkesítő beszédet, majd Štefan C. Pop román képviselő szólt az egybegyűltekhez. Nagy örömmel fogadták a fiatalok a *Nemzetiségi Klub* elnökének beszédét a nemzetiségek jogairól.[295] A szintén 200 fő körüli szerb ifjúság a *„Kolo mladích Srba"* egyletbe léphetett be. A 40-50 tagot számláló férfikaruk többször szerepelt szlovák rendezvényen szerb népdalcsokorral. A horvát fiatalok *„Perun"* nevű csoportja az alacsony létszám miatt alig működött, de egy-egy szlovák rendezvényre néhány tagja ellátogatott. Anyagilag legkedvezőbb helyzetben a román és a szerb ifjúság volt.[296]

---

[291] ALU SNK, 42. I. 226; SD, 1912. november 9.

[292] SD, 1911. november 8. 11., SD, 1912. november 9., ST, 1903. november 13.

[293] ST, 1908. február 21.

[294] A *Tribuna,* aradi román nyelvű hírlap 203. számában a budapesti egyetem szlovák hallgatóinak egyesületéről ír, ahol külön olvasóterem és könyvtár is van. A cikkből kiderül, hogy az egyesület hivatalosan nincs nyilvántartva = SNA UMV 718/1906. 11. Kr.

[295] SNA, Fond: Magyar Királyi Belügyminisztérium, 11. doboz.

[296] Prúdy, 1909. 3. sz., 97.

Voltak persze kritikus évei is a szakosztálynak. A XX. század elején aggódva figyelték a létszám csökkenését, de 1912-től, a Bérkocsis utcai lakás bérbevétele után, az egyleti élet új lendületet kapott. Néha százötvenen is kíváncsiak voltak a *Slovenský spolok*nak Emil Stodola és Anton Štefánek által kezdeményezett, a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*hal és a *Kriváň-asztaltársaság*gal közös előadásaira. Az első ilyen előadást a *Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület* Alföldi utcai épületében tartották. Ezeket a munkásoknak szervezett előadásokat vasárnaponként tartották, olyan népszerűsítő témákkal, mint az alkoholizmus káros következményei. A *Vöröskereszt* által a balkáni frontra kiküldött Jozef Uram orvosi munkájáról beszélt, Štefánek szerkesztő Bulgária történelméről, gazdaságáról és társadalmi viszonyairól.[297] Anton Štefánek, az *Irodalmi Szakosztály* elnöke azt tekintette a fiatalok kötelességének, hogy tegyenek meg mindent a szlovák nemzet erősödéséért, mivel tudatában kell lenniük, hogy a szlovákságnak sem iskolái, sem kulturális intézményei nincsenek, erős középrétege sincs, sem a néppel szorosan együttműködő értelmisége.

A *Literárny odbor* nem akart elszigetelődni, kereste a kapcsolatot a nem magyar nemzetiségű diáksággal és 1912-ben felhívást intézett a felföldi szlovák fiatalokhoz is. Felajánlották segítségüket a Szlovák Nemzeti Pártnak,[298] és művelődési egyletek létrehozására buzdították kortársaikat. Juraj Slávik, a szakosztály akkori elnöke kiemelte, hogy a fiatalok mindig is vezető szerepet vállaltak a közéletben, mert *„egyesült erővel dolgoztak a szlovák nép kimővelése, felvilágosítása érdekében, és minden együtt érző emberben reményt ébresztettek, hogy felemelik a művelt nemzetek sorába."*[299] Felajánlották tapasztalataikat egyletek létrehozásához. 1918 őszén a *Slovenský spolok* tanulóifjúsága tervbe vette a *Jednota slovenskej študujúcej mládeže* diákegylet megalapítását. Programjában népművelő és népszerűsítő előadások, tanfolyam az írástudatlanok számára, közszereplésre felkészülés és a diákok szociális ügyeinek intézése szerepelt.[300] A tervből semmi sem lett, a Monarchia felbomlott s a szlovák értelmiség nagy része elhagyta Budapestet. Ľudo Izák, Izák tanító fia a következőképpen írta le távozását Budapestről: *„A templom boltívének sarkából kikapartam »kincseimet« és a kompromittáló dokumentumokat; a Mladé Slovensko 2–3 számának összes példányát a szerkesztőség pecséteivel együtt és a Szlovák Egylet Irodalmi Szakosztályának jegyzőkönyvét. Ezekhez még hozzátettem édesapám műveinek kéziratait."*[301]

---

[297] IZÁK, Ľudo: Zo života Slovenského spolku = Slovenský denník, 1912. november 6.

[298] Slovenská národná strana, 1870-ben alakult konzervatív beállítottságú párt. Eszméit a Turócszentmártonban megjelenő *Národnie noviny* (1870–1947) képviselte, mely a dualizmus korának egyik legjelentősebb ellenzéki szlovák sajtóorgánuma volt. Az 1870-ben megszűnt *Pešťbudínske vedomosti* folytatásaként jelent meg. 1870–73 között a lap a *Národné noviny* címet viselte. Jelentős volt a Besednica elnevezésű irodalmi rovata.

[299] ALU SNK, C 1366.

[300] ST, 1918. november 29.

[301] IZÁK, Ľudo *Čo zaujímalo našu peštiansku mládež (Mi érdekelte a pesti fiataljainkat)* címmel részletesen bemutatja az Irodalmi Szakosztály tevékenységét = Prúdy, 1928. 1, 4, 7. sz.; 1929. 1, 3, 7. sz.

4.2. A Jótékony Nőegylet

A XIX. század során alakult különböző civil szervezeteknek jórészt férfiak voltak a tagjai. A nők mint családtagok az esteken jelentek meg, ahol többnyire tombolát, sorsjegyet árusítottak vagy gyűjtést szerveztek. A nagyobb társadalmi szerepre vágyó hölgyek jótékonysági, gyermekvédelmi nőegyleteket alakítottak. Magyarországon az első jótékony célú női egyletek 1817-ben alakultak. Ezek a *Budai,* illetve a *Pesti Jótékony Nőegyletek* voltak, melyek a szegénység és a nyomor enyhítése céljából jöttek létre. 1866-ban megalakult a *Pesti Izraelita Nőegylet,* majd 1879-ben a *Magyar Országos Segélyező Nőegylet.*[302]

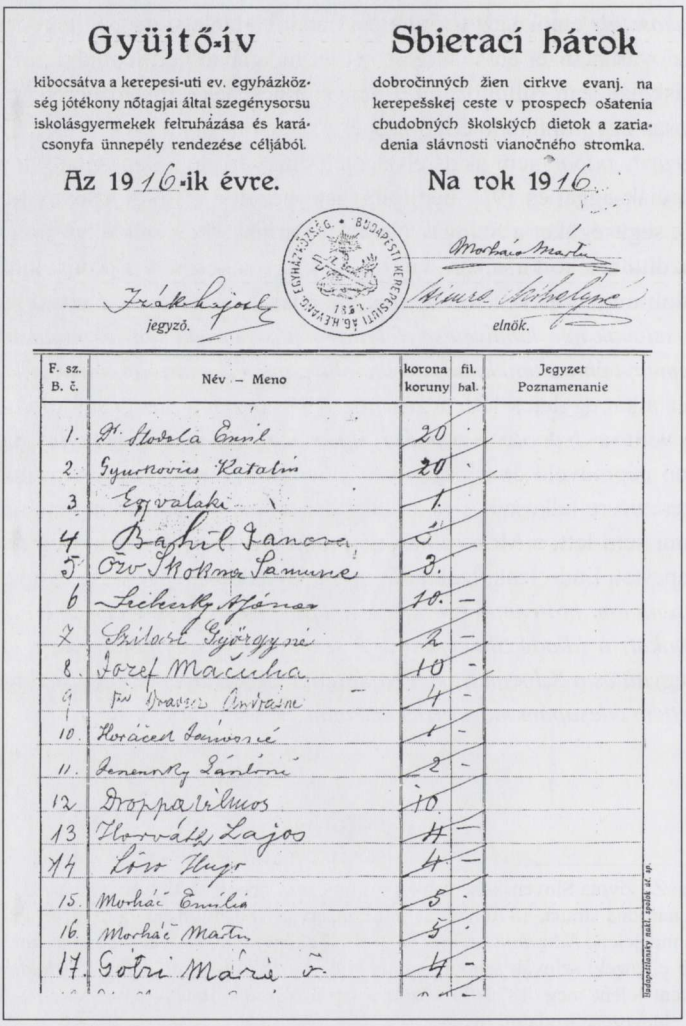

Gyüjtő-ív — **Sbierací hárok**

kibocsátva a kerepesi-uti ev. egyházközség jótékony nőtagjai által szegénysorsu iskolásgyermekek felruházása és karácsonyfa ünnepély rendezése céljából.

dobročinných žien cirkve evanj. na kerepešskej ceste v prospech ošatenia chudobných školských dietok a zariadenia slávnosti vianočného stromka.

Az 1916-ik évre. — **Na rok 1916.**

jegyző. — elnök.

F. sz. B. č.	Név — Meno	korona koruny	fil. hal.	Jegyzet Poznamenanie
1.	Dr. Stodola Emil	20	·	
2.	Gyurkovics Katalin	20	·	
3.	Egyvalaki	1	·	
4.	Bachul Janova	5	·	
5.	Özv. Stokma Samuné	3.	·	
6.	Lichtig Ajzner	10.	—	
7.	Bilaori Györgyné	2	—	
8.	Josef Macuha	10	-	
9.	Jan Drasar Ondrasne	4	-	
10.	Horácek Jánosné	1	-	
11.	Jenovsky Lászlóné	2	-	
12.	Droppa Ilkus	10.		
13.	Horváth Lajos	4	—	
14.	Löw Hugo	4	—	
15.	Morháč Emília	5	·	
16.	Morháč Martin	5	·	
17.	Gobri Mária ö.	4	-	

24. kép. *A Jótékony Nőegylet szlovák–magyar nyelvű gyűjtőíve*

[302] BURUCS Kornélia: Nők az egyesületben = História, 1993. 2. sz., 15.

A szlovák asszonyok 1868-ban hozták létre országos egyesületüket, *Živena* néven. A Felső-Magyarországon, Turócszentmárton központtal működő közösség tömegbázisa jelentősnek volt mondható, mivel 2-300 taggal rendelkezett. Programjukban a nők önképzése, jótékonyság, kulturális és közművelődési munka szerepelt. Támogatták iskolák létrehozását és a lányok munkába állását.

Az egyetlen pesti szlovák nőegylet a Luther-udvar iskolaépületében alakult 1899-ben. A budapesti evangélikus egyház jótékony nőegyletének, a *Spolok dobročinných žien cirkve evanjelickej augusburského vyznania na Kerepešskej ceste v Pešťbudíne* kezdeményezője Ľudovít Izák, a szlovák evangélikus iskola kántortanítója volt. Követésre méltó példaként említette a német és magyar egyesületeket, amelyek pénzbeli támogatás mellett ruhával, kenyérrel és tüzelővel segítették a rászorulókat. 1900-ban hangot adott aggodalmának, vajon a szlovák nőknek lesz-e elég lehetőségük jótékony célú alapítvány létesítésére. A nőegylet valószínűleg évekig alapszabály nélkül működött, mivel azt csak az egyházközség 1905. január 25-i közgyűlésén hagyták jóvá Štefan Matuška jegyző és Daniel Bachát evangélikus lelkész aláírásával.

Az egyletet az evangélikus tanító felesége, Milina Izáková és a gazdag pesti szlovák kocsigyáros felesége, Mária Mišurová alapították. 1899-től Mária Mišurová elnökletével működött, alelnöke Milina Izáková volt. Halála után, 1903-ban Irena Wágnerovát választották alelnöknek, aki 1905–1913 között már a nőegylet élén állt. 1913 után Irena Mišurová (valószínűleg Mišura lánya) volt az egylet elnöke. A felügyelői megbízatást ekkor Karol Kuzmány kapta. A *Jótékony Nőegylet* egyik legfontosabb célja a Kerepesi úti egyházi iskola gyermekeinek segélyezése volt, tekintet nélkül anyanyelvükre és vallásukra. Az egylet havonta tartott közgyűlést, vezetőségi ülést pedig évente háromszor. A karácsony előtti napokban az évközben összegyűlt pénzből ünnepélyt tartottak a szegény iskoláskorú gyerekek, beteg özvegyek és árvák támogatására, illetve megvendégelésére. A jegyző Izák tanító volt, aki szlovák nyelven vezette az egylet üléseit és jegyzőkönyveit és az elnöknő beleegyezésével rendszeresen összehívta a választmányt és a közgyűlést. Az 1910. január 9-én tartott közgyűlést az elnöknő a következő szavakkal nyitotta meg: *„Oly sok itt a szegény jó szlovák a fővárosban. Jöjjetek velünk és gyertek közénk, boldogok leszünk, ha segíthetünk enyhíteni a szegénységet és jótékonykodhatunk."*[303] Izák karácsonyi beszédeiből kitűnik, hogy a nőegylet tagjai mennyire fontosnak tartották a szegény tanulók pártolását, segítését és hogy milyen lelkesen és odaadással készültek a gyermekek megvendégelésére. Ilyenkor mindenki sütött főzött; kávéval, szaloncukorral, süteménnyel és gyümölccsel kedveskedtek a gyermekeknek. A karácsonyi ünnepségeken általában 30-35 gyermeknek tudtak ruhával és ajándékkal kedveskedni. A XX. század elején megjelenő szlovák lapok rendszeresen hírt adtak az egyesület közgyűléseiről, illetve a karácsonyi ünnepségekről. 1903-ban a gazdagon feldíszített karácsonyfa körül álló negyven szegény sorsú gyermek szép műsorral, egyházi dalokkal, versekkel köszönte meg a nőegylet ajándékait. A gyerekek énekeltek és Ondrej Bellától adtak elő karácsonyi verset.[304] 1913-ban a fiúknak Pavel Brxa szlovák szabónál

[303] Správa cirkve e. a. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti na rok 1910. v Tlačou Budapeštianskeho nakladateľského spolku. Pešťbudín, 1910, 25.

[304] SN, 1903. december 14. 3. Bella, Ondrej (1851–1903) evangélikus tábori lelkész és költő volt, a szlovák evangélikus egyházközségben kezdett dolgozni mint tanító és káplán.

csináltattak ruhákat, a cipőket pedig Ján Hubától rendelték. A lányok ruháját az egylet nőtagjai varrták.[305] Az ünnepségeket legtöbbször Dániel Bachát, az egylet tiszteletbeli elnöke nyitotta meg. Halála után, 1906-tól, Martin Morháč kinevezett lelkész tartotta az ünnepi beszédet. 1913-ban 18 fiú és 16 lány megajándékozására nyílt lehetőség. Az adományokat a gyerekek mondókákkal, dalokkal, versekkel köszönték meg.

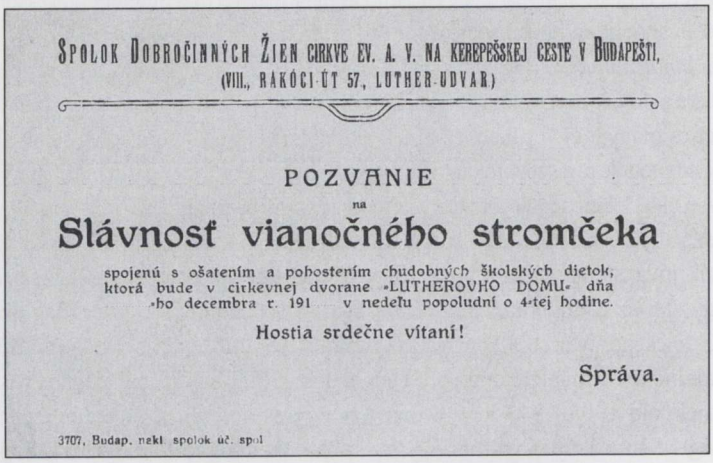

SPOLOK DOBROČINNÝCH ŽIEN CIRKVE EV. A. V. NA KEREPEŠSKEJ CESTE V BUDAPEŠTI,
(VIII., RÁKÓCI-ÚT 57, LUTHER-UDVAR)

POZVANIE
na
Slávnosť vianočného stromčeka

spojenú s ošatením a pohostením chudobných školských dietok, ktorá bude v citkevnej dvorane »LUTHEROVHO DOMU« dňa ...ho decembra r. 191... v nedeľu popoludní o 4-tej hodine.

Hostia srdečne vítaní!

Správa.

3707, Budap. nekt. spolok úč. spol.

25. kép. *A Jótékony Nőegylet karácsonyi meghívója*

Az evangélikus egyházközség asszonyai sikeresen gyűjtöttek templomi pénzadományokat. A konfirmálókat is a nőegylet tagjai ajándékozták meg egy-egy *Bibliá*val, sőt, igyekeztek gondoskodni az özvegyen maradt asszonyokról és árvákról. Bevételük nagy része az alaptőke kamataiból (ilyen volt Seybert 5100 Ft-os alapítványának kamata), a templomi offertóriumból, a perselypénzből, gyűjtésekből és természetesen önkéntes adakozásokból tevődött össze. Vagyonuk 1910-ben 2840 korona volt. Egy 1916. évi gyűjtőíven például 21 aláírás szerepelt, 1917-ben pedig 12.[306] Az egylet megtakarított pénzét a Rákóczi út 57. szám alatti iskolaépületben működő *Pomocná pokladnicá*ban *(Segélyező Pénztár)* helyezte el.[307] 1916-ban Andrej Raffaj szabó, a *Slovenský spolok* egyik volt vezetője volt a pénztáros.[308] Az 1919. évi jegyzőkönyv arról számol be, hogy az előző év különösen nehéz volt, s így nem tudtak segíteni azokon a gyermekeken, akik az egylet támogatását kérték. Emiatt az egylet a fővárosi *Népjóléti Központhoz* fordult, azonban a proletárdiktatúra alatt a raktárt kirabolták, ezért az asszonyok az előző évből maradt anyagokból varrták meg a kislányoknak szánt ruhákat. Végül decemberben a központ

[305] Evangélikus Lelkészi Hivatal archív anyaga. Správa cirkve na rok 1913.

[306] 1908-ban, a Chicagóban élő Gizela Michnová is gyűjtött a budapesti szlovák nőegylet számára. Ekkor a nőegyletnek 22 tagja volt és több mint ezer koronát gyűjtöttek össze. A cseh *Sokol* egyesület is támogatta pénzadománnyal a kör munkáját.

[307] EOL PSZE, 103. doboz.

[308] ALU SNK, 133M16. Az egyesület 1919. márciusi elszámolásából kitűnik, hogy Mišura Mihályné 200, özv. Hvizdák Zsófia 400 (ő könyvek vásárlására szánta a pénzt, de jótékonysági célra használták fel), Misura Mihály és Wagner Irén 200-200 koronát adományozott.

küldött 29 pulóvert, 15 nadrágot és 13 pár cipőt. Ez kevésnek bizonyult, mert a szülők sorra jöttek panasszal a tanítóhoz, hogy a gyerekek megfelelő lábbeli hiányában nem tudnak eljárni az iskolába. Januárban, az elnöknő kérésére, a Népruházati Bizottság segített az egyesületnek pénzadománnyal (trikókat és harisnyákat vásároltak) és ruhaanyaggal. Ebben az évben a karácsonyi ünnepség megfelelő megrendezéséhez kaláccsal, süteménnyel, almával, cukorral, tejjel, szaloncukorral és természetesen fenyőfával járultak hozzá az egyesület tagjai és támogatói.[309] A legjobban dolgozó nők munkáját külön levélben köszönte meg az egylet. Többek között Irena Szlabey kapott ilyen szlovák nyelvű levelet 1911-ben, majd 1916-ban.

26. kép. *A józsefvárosi plébániatemplom a Mária Terézia téren (ma Horváth Mihály tér), XX. század eleje*

[309] ALU SNK, 133M16.

Az evangélikus egyház 1903-ban árvaház alapításába kezdett, melyet a nőegylet 200 koronával támogatott. Ők is nagyon fontosnak tartották egy ilyen jellegű intézmény létrehozását, mivel a szlovák gyerekek közül sok volt árva.[310] 1914-ben a Vöröskeresztnek ajánlották fel az összegyűjtött összeget. Az evangélikus egyházközség nőegyesületét a főváros tanácsa 1917. május 8-án hozott határozatával „népjóléti egyesületnek" minősítette.[311]

4.3. A Budapesti Katolikus Munkáskör

A fővárosban dolgozó több tízezer szlovák munkás számára az egyik legfontosabb szervezőerő a katolikus egyház volt, központja a Mária Terézia téren lévő józsefvárosi plébániatemplom és a körülötte szerveződött közösségek.

A XIX. század végén sorra alakuló katolikus egyesületek az egyház, illetve az 1894-ben, Zichy Ferdinánd gróf által alapított *Katolikus Néppárt* befolyása alatt álltak. A helyi plébánostól függött az egyesület szellemisége, kulturális és közművelődési tevékenysége, nyelve. A szlovák katolikusok körében az önszerveződés csupán a század utolsó éveiben kezdődött meg, több száz fős csoportot rendszeresen pedig csak a szlovák nyelvű vallási szolgálatot is ellátó józsefvárosi római katolikus plébánia tudott mozgósítani.

Valószínűleg a Bundala János és Szokol János káplán által, a XIX. század utolsó évében szervezett *Józsefvárosi Katolikus Kör* adta az indíttatást Eduard Sándorfi plébánosnak, a *Kresťan* című politikai és társadalmi hetilap szerkesztőjének, hogy a templom köré toborozza a szlovák hívőket. Szerette volna képviselni a munkások társadalmi és anyagi érdekeit is. Sándorfi, a Tavaszmező utcai főgimnázium hitoktatója,[312] kimondottan „keresztény és hazafias alapon" akarta összefogni a Budapesten élő, illetve letelepedő szlovák lakosokat, amikor 1902-ben az Óriás utcai Nyesztor-féle vendéglőben megalapította a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh (Budapesti Katolikus Munkáskör)* nevű keresztény szocialista munkásegyesületet. Az egyletet elsősorban azzal a céllal hozta létre, hogy a szlovák munkásokat távol tartsa a politikától, a cseh és szlovák munkásmozgalomtól és a szociáldemokrata párt befolyásától. A Magyarországi Szociáldemokrata Párton belül ekkor német, szerb, szlovák és román agitációs és szervezőbizottságok működtek, sőt, külön nemzetiségi nyelvű munkáslapokat is kiadtak. Sándorfi a kőműveseknek és az állványozóknak is indítványozta, hogy maguk is alapítsanak egyesületet, mert így legalább nem kell fizetniük a drága tagdíjat és kötelezően megvásárolni a *Népszavát*. A drótosokat és az üvegeseket is bíztatta szakegylet alakítására, s olyan közös raktár bérlésére, amely megkönnyítené és olcsóbbá tenné az anyagbeszerzést.[313]

Sándorfi hamar felismerte, hogy a fővárosban magukra hagyott, sehová sem tartozó szegény szlovákságot összefogó katolikus szervezet megalakítása minden bizonnyal nemcsak erősítené nemzeti identitásukat, hanem az egyházon belül természetes módon

---

[310] EOL, PSZE, 103. d.

[311] Uo.

[312] MOL, OC. 149-1905-2-88.

[313] SÁNDORFI, Edvard: Slovo ku kresťanským robotníkom s dodatkom výkazov „Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu". Budapešť, Stephaneum 1904, 14–15.

megtalálnák a szeretetet, békét és nyugalmat is. A kör elnevezésében egyértelmű volt a vallási megjelölés, ami megmutatkozott az egyesület tevékenységében is. Igyekezett híveit vallási és erkölcsi nevelésben részesíteni, képezni, felvilágosítani és tanítani, hiszen köztudott volt, hogy a fővárosban a szlovák lakosság körében volt a legmagasabb az analfabetizmus és legalacsonyabb az iskolázottság. Céljai között megjelölte a magyar nyelv tanulását is, de inkább csak azért, hogy könnyebben megszerezhessék a hatóságok jóváhagyását az egylet működéséhez. Egyszersmind azt is demonstrálni akarta, hogy nem mindegyik szlovák munkás semmirekellő, ellenkezőleg: tanulékony, tisztelettudó, józan és dolgos.[314] Ján Wagner, a kör későbbi elnöke a következőképpen vélekedett Sándorfiról: *„Jótét lélek volt, idealista, és arra is képes, hogy közel férkőzzék a nép szívéhez. (...) Sándorfi azt az elvet vallotta, mely szerint a szlovák embert leginkább a vallás révén lehet kiművelni. (...) Sándorfi számára a Katolikus Tót Kör és a Kresťan is a szlovák nép öntudatra ébresztését szolgálta."*[315] Mivel a kör munkáskörként volt bejegyezve, *„a munkásmozgalom üldöztetésének időszakaiban a hatóságok és a rendőrség gyakori zaklatásainak volt kitéve, amelyek azonban simán lezajlottak, mivel Sándorfi, az elnök és az alapító néppártista pap volt, én pedig hivatalnok, mindketten tehát az értelmiség képviselői."*[316]

1902. március 23-án Sándorfi Edét választották a kör elnökévé, két nappal később pedig elküldték a kör alapszabályát a Belügyminisztériumba.[317] A kétnyelvű alapszabály-tervezeten a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* elnevezés szerepelt. A 28 pontból álló alapszabály kiemelte, hogy tagjainak és azok családtagjainak vallásos foglalkozásokat fognak tartani, fellépnek a Munkaközvetítő Intézetnél és a magánvállalatoknál a munkanélküli tagok érdekében.[318] 1902-ben a Nyesztor-féle vendéglő egyik bérelt udvari szobájában lehetőség nyílt fölállítani egy oltárt és kifüggeszteni egy szentképet, két helyiség pedig klubjelleggel működött, vagyis könyvek, folyóiratok, újságok olvasására is lehetőség volt. Hetente több alkalommal, szombaton és vasárnap pedig rendszeresen találkoztak a kör tagjai.[319]

Az egylet tagjai csak férfiak lehettek, akiknek 1 korona beiratkozási és 40 fillér havi tagsági díjat kellett fizetniük. Alapító, illetve támogató tagnak nők is jelentkezhettek. Számuk az 1904 májusában készült kimutatás szerint 27 volt. A támogatóknak évente minimum 2 koronával kellett segíteni a szervezetet. A közgyűlés évente legalább kétszer ült össze, az elnököt és alelnököt pedig egy évre választották.[320] A tíztagú választmány havonta egyszer ülésezett, és a gyűlésekről, választmányi ülésekről szlovák–magyar nyelvű jegyzőkönyvet készítettek, mely tartalmazta az összejövetelek tárgyát, a jelen lévő tagok nevét és az egyesület határozatait.

---

[314] Uo., 10.
[315] WAGNER, 1930, 213.
[316] Uo., 213.
[317] BFL, Budapest Székesfőváros Tanácsi Iratok, IV. 1407/b ikt. sz. 63207/1902.
[318] OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag. 1902/8.
[319] MOL, K-149-1902-2-772.
[320] SÁNDORFI, 1904, 1–37.; OSZK, Aprónyomtatványtár. Szlovák nyelvű alapszabály 1902/8. 1–11.; Kresťan. 1902. április 5. 14. sz., 1–3.

1902.

Stanovy

Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu.

I. HLAVA.

Všeobecná čiastka.

1. §.

Meno združenia: „Budapeštiansky katolícky delnícky kruh". Tomuto zodpovedajúc spolková pečať opatrená má byť týmto nápisom, ako i zakladajúcim rokom „1902". Sídlo spolku Budapešť.

2. §.

Účelom Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu v prvom rade je, shromažďovať na základe kresťanskom a vlasteneckom katolíckych robotníkov hornouhorského pôvodu pobažne priemyselníkov, bývajúcich na území hlavného mesta, Novej Pešti a Malej Pešti, napomáhanie duševných, spoločenských a hmotných

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

záujmov svojich členov zveľaďením náboženskomravného ducha, všeobecného vzdelania a citu spolupatričnosti, avšak s úplným vytvorením politiky.

3. §.

Kruh, ako čisto spoločenská ustanovizeň, výlučne mravnými prostriedkami snaží sa dosiahnuť svojho cieľa. Na základe tomto:

a) pracuje na vzbudení lásky, jakožto základu katolíckeho náboženstva, na rozvoji mravov a usporiadaním spoločenských schôdzok, na pestovaní citu spolupatričnosti a spolčovania sa;

b) usporiaduje svojim členom a ich príbuzným spoločné náboženské cvičenia (duševné exercície, náboženské processie).

c) poskytuje spôsob, potažne sprostredkuje, aby členovia súčastňovali sa „vyučovaní dospelých" rozširujúcich reč maďarskú;

d) považuje si za povinnosť podporovať svojich zchudobnelých alebo bez práce sa nachádzajúcich členov, hlavne tým spôsobom, že v ich záujme zakročí pri „Prácu sprostredkujúcom ústave" (Munkaközvetitő intézet) alebo aj pri súkromných priemyselných podnikoch.

4. §.

Miestnosť kruhu je stálym dostaveníčkom členov a má ráz kassína a ako taká zaopatrená

je knižnicou, vedeckými časopismi, novinami a inými zábavnými prostriedkami.

5. §.

Prostriedky k udržovaniu kruhu sú nasledovné:

a) zápisné poplatky;
b) riadne členovské poplatky;
c) ročné úroky základín;
d) iné príjmy a dary.

II. HLAVA.

Práva a povinnosti, vstúpenie a vystúpenie členov.

6. §.

Členom kruhu môže byť každý bezúhonný robotník alebo priemyselník náboženstva katolíckeho.

Členovia sú:

a) riadni;
b) podporujúci a
c) zakladajúci.

Riadnymi členami môžu byť len mužskí, ktorí zaplatia v 8. §-e ustálený členovský príspevok a poplatok.

Podporujúci členovia môžu byť aj mužskí

27. kép. *A Budapesti Katolikus Munkáskör alapszabálya 1902-ből*

A katolikus kör tagjaira szigorú szabályok vonatkoztak. Ha valamelyikük munkáskendülésben vett részt, házasságon kívüli kapcsolatot tartott fenn, bebizonyosodott róla, hogy már legalább háromszor részegeskedett valamelyik kocsmában vagy belépett a szocialisták egyesületébe, akkor nem lehetett tagja a munkáskörnek, illetve kizárták.[321] A körnek Angyalföldön és Újpesten is működött egy-egy kihelyezett fiókegyesülete. 1904-ben az alapító és támogató tagok között 29 újpesti volt, akik nem voltak a társaság rendes tagjai, bár lehetőségük erre is lett volna. Az 1904-ből származó kimutatás szerint a körnek 170 főnyi tagsága volt. Pontosan rögzítették a bevételeket és a kiadásokat. Azt is vezették, hogy ki milyen ajándékokkal – pénzzel vagy tárgyakkal – segítette a kör helyiségének berendezését. Név szerint megtalálható, ki ajándékozott a körnek íróeszközöket, asztalt, széket, képet vagy éppen hamutartót, valamelyik szent szobrát vagy poharakat. Adolf Röszler újpesti plébános, aki színdarabokat is írt, két dominót, társasjátékot és egy képet ajándékozott. Ján Sovík szabómester, a kör alelnöke egy szentképet, Anton Tomko asztalos, aki a Belvárosban, a Korona-herceg utca 9. szám alatt tartott fenn nagy műhelyt, asztalt, padot és könyvszekrényt vitt a körbe. A kör jelképének beszerzésére, egy új egyleti zászló megvételére alapítványt hoztak létre, és 411 koronát gyűjtöttek össze. Az ingó és ingatlan vagyon összességében 1904. május 12-én 1993 korona volt.[322]

Amikor az egyesületnek az egyház biztosított helyet, az érdeklődők már kulturált, tiszta környezetben hallgathatták a szlovák nyelvű előadásokat, szlovák nyelvű foglalkozásokon vehettek részt, szórakozhattak vagy olvashattak. Az egylet programjai leginkább a szlovák munkásokat, iparosokat és kereskedőket vonzották. A források nem szólnak arról, hogy a különbségek – származás, munkahely, végleges vagy ideiglenes tartózkodás, érdeklődés, műveltség, nyelvhasználat stb. – mennyire befolyásolták a tagság összetételét, illetve számát. Voltak-e és ha igen, milyen számban magányos, családjukat otthonhagyó bérmunkások, napszámosok. Bizonyára többnyire a családjukat is a fővárosba költöztető munkások jelentkeztek, akik aktívabban vettek részt a kör rendezvényein, szívesebben áldoztak annak működésére, sőt, akár tisztséget is betöltöttek.

Az egyesületek rendszerint jelképekkel is ki akarták fejezni összetartozásukat és céljaikat, többnyire kitűzőt, jelvényt hordtak, egyesületi pecséttel rendelkeztek vagy a nagyobb rendezvényeken egyesületi zászló alatt, egyenruhában jelentek meg. A katolikus kör ezért fehér szélű, kék színű, zománcozott jelvényt csináltatott, közepén aranyszínű kereszttel. A tagok, akik saját egyenruhával is rendelkeztek, fontosabb eseményeken kötelesek voltak a jelvényt a gomblyukukba tűzni. A fekete huszáregyenruha ötletét állítólag Mátyás király „fekete seregétől" vették. E díszes egyenruhába öltözött férfiak működtek közre a szentmiséken és a különböző egyleti megmozdulások alkalmával.[323]

A kör megalakulását követően a tagság gyűjteni kezdte az adományokat a kör zászlajára. Először a szlovák szőlőmunkások egyesületének XIX. század közepén használt egyleti zászlajának átvételére gondoltak. A Józsefvárosban még az 1870-es évek végén is sokan dolgoztak szőlőkben, majorságokban, kertészetekben. A kerület kereső lakosságá-

[321] OSZK, Aprónyomtatványtár, 1902/8. 12. §.
[322] SÁNDORFI, 1904, 27–31.
[323] WAGNER, 1930, 213.

nak közel egynegyede volt őstermelő (a terézvárosiaknak csak egytizede), vagyis mezőgazdasággal, állattenyésztéssel és kertészkedéssel foglalkoztak. A nyolcvanas évektől már nőtt a kisiparosok, lakatosok, cipészek, asztalosok, bérkocsisok és hentesek száma.[324] A szőlőmunkások egyesületének nagy, zöld színű, arany bojtokkal gazdagon díszített zászlaját a józsefvárosi szlovák szőlőmunkások minden nagyobb búcsújáráskor magukkal vitték. Ahogy *„a módosabb szlovákok eltűntek, úgy tűntek el a szőlőültetvények is, és ezek után a zászló a józsefvárosi szlovák hívőké lett"*.[325] A zászlót és az egyházi ruhákat, a gyűjtéseket és a kiadásokat tartalmazó könyveket Jakub Hyrošík, akinek a központi vásárcsarnokban volt zöldséges standja, megőrizte, azonban nem akarta átadni a körnek.[326] A zászló, a kör jegyzőkönyve szerint, csak 1904 tavaszán került az egyesület tulajdonába. Az elnök és a tagok ezért úgy határoztak, hogy új egyleti zászlót készíttetnek. A fekete színű egyesületi zászlót 1904 őszén szentelték fel ünnepélyes keretek között. A szalagra a *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* felirat került, melyet Szivek Anna ajándékozott a körnek. Egyúttal a zöld színű zászlót is fölszentelték. A zászlószentelés ünnepén a szentmisét a vegyeskar és a férfikar fellépése követte. A zászlókat Kanovics Adalbert püspök szentelte fel, az énekkar és a szervezet tagjai a kör helyiségében folytatták az ünneplést.[327] Az elnök este szlovákul, magyarul és németül fogadta a megjelenteket. A kör a befolyó pénzből egy temetési és két fehér zászlót is rendelt, melyeket a józsefvárosi plébániatemplomban őriztek. Ettől az évtől kezdve a kör mellett *Temetkezési Egyesület* is működött.

Az évente egy-két alkalommal, valamelyik közkedvelt vendéglő kerthelyiségében rendezett közgyűlés nyilvánosan és ünnepi keretek között zajlott. Ezen nemcsak a kör nagyszámú tagsága és az érdeklődők vettek részt, hanem neves egyházi vezetők, a pesti szlovák egyházi, illetve nemzeti életben tevékenykedő papok is, például Jozef Šrobár kesztölci plébános, későbbi pozsonyi kanonok, dr. Pavel Žiška szentendrei, kőbányai, majd józsefvárosi káplán, dr. Štefan Hlavatý görög katolikus lelkész, későbbi pozsonyi gimnáziumi tanár.

A Sándorfi által 1903-ban indított *Posol Svätého Antona (Szent Antal Hírnöke)* című képes folyóirat *Slovo ku kresťanským robotníkom (Egy szó a keresztény munkásokhoz)* című rovata részletesen ismertette a katolikus munkáskör tevékenységét. Ebből kiderül, hogy a munkáskör tagjai vasárnaponként találkoztak Katona Béla VIII. kerület, Mária Terézia tér 16. szám alatti vendéglőjének egyik helyiségében.[328] A kör elnevezésében a cseh „delnícky" szót csak 1925-ben változtatták meg a szlovák „robotnícky" szóra, 1940-től pedig a „tót" helyett hivatalosan is a „szlovák"-ot vezették be.

A *Kresťan* című politikai és társadalmi hetilap, melyet 1899-től szintén Sándorfi szerkesztett, 1904. június 25-i számában *Harc a kereszténységszocialisták ellen* címen Sándorfi vezércikkét közölte, melyben többek között azt sérelmezte, hogy a közgyűlésen

---

[324] BOGYIRKA, Emil: A Józsefváros története II. 1873–1919. Bp., 1974, 45.
[325] Kresťan, 1903. október 31. 10–11.
[326] ALU SNK, 8143.
[327] Kresťan, 1904. július 10. 7–8.
[328] MOL, K-149-1902-2-772.

megjelenők létszáma nagyon alacsony. Ezt egyrészt annak tulajdonította, hogy cseh–szlovák rendezvény volt a Kamaraerdőben, másrészt a *„Fő ok a szlovákok szegénysége, műveletlensége és bátortalansága. (...) És amikor egy tisztességesen és alkalomhoz illően öltözött társaságot láttak, Egyletünk vagy vendégeinek rendes külsejű tagjait, bizonyára úgy gondolták: ez nem nekünk való, hozzájuk képest mi túlságosan szegények és tudatlanok vagyunk."* Olyanok is voltak, akik nem lelkesedésből, inkább csak a szociáldemokratáktól való félelmükben lettek a kör tagjai. Kitért arra is, hogy az itteni szlovákok nagy részének a legnehezebb és a legmegalázóbb munkákat kell elvállalnia. *„A házmesterek, a vendéglők és a boltok szolgái ők, vagy napszámosként a legalacsonyabb bérért kénytelenek szenvedni."* [329]

A kör gazdasági téren is próbálta kiterjeszteni tevékenységét. Többször fölmerült egy takarékegylet létesítésének gondolata, melyet a közösség akart felügyelni. 1913-ban Betéti Takarékpénztár alapítását tervezték, majd létrehoztak egy úgynevezett „korona egyesületet" abból a célból, hogy a megtakarításokból kölcsönt tudjanak nyújtani a rászorulóknak. A lehetőségekhez mérten anyagi támogatást is adtak olyan tagoknak, akik idős koruk vagy munkanélküliségük miatt nélkülöztek. Tervezték az özvegyek és árvák segélyezését is.[330]

A jobb módú hivatalnokok, értelmiségiek adományokkal és különböző eszközökkel próbálták támogatni a társaság működését. Kaptak segítséget Emil Stodola ügyvédtől és feleségétől, a Budapesti Központi Takarékpénztár pedig tiszta nyereségéből 40 koronát adományozott a körnek.[331] A későbbiekben mozivetítőt szerettek volna venni az adományokból.

1905 őszén a Nyitra megyei Verbócra távozott Sándorfi helyére egyhangúlag Ján Wagnert választották az egyesület elnökének, aki több mint hat éven keresztül töltötte be ezt a tisztséget. Sándorfinak 1903-ban tanári állásáról is le kellett mondania, mivel állítólag a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik alkalmazottjától anyagi juttatás fejében kicsalta a miniszternek a hercegprímáshoz intézett levelét.[332] Távozása után a kör tiszteletbeli tagjává választották. A kör díszelnöke František Skyčák képviselő volt, tiszteletbeli elnökei pedig Andrej Hlinka rózsahegyi plébános és Jozef Šrobár kesztölci lelkész. 1911-től Pavel Žiška, a Mária Terézia téri templom plébánosa lett a kör elnöke, alelnöke pedig az 1905-ben megválasztott Ján Janík volt. Ján Sovík szabó és Ján Damborský kesztölci plébános szintén a kör alelnökei voltak.

4.3.1. A KATOLIKUS MUNKÁSKÖR TEVÉKENYSÉGE

A kör vezetői arra törekedtek, hogy rendezvényeiken minél több munkás vegyen részt és a szórakozás mellett – az alapszabálynak megfelelően – minél lelkiismeretesebben gyakorolják vallásukat. Sándorfi és Wagner, a későbbi elnökök ezért olyan színielőadásokat,

---

[329] Kresťan, 1904. június 25. 1–3.
[330] SÁNDORFI, 1904, 6.
[331] ALU SNK, 81 Y 3. 1917-ig, majd 1919. december 21-től készültek a jegyzőkönyvek.
[332] MOL, Ol. 149-1905-2-88.

kulturális rendezvényeket, népszerűsítő előadásokat szerveztek, melyekre szívesen eljártak a szlovák iparosok, munkások és az olcsó belépőt is megvették, ha nagyobb termet kellett bérelni.

A vezetőség igyekezett rendszeres és élénk egyleti életet kialakítani. A kör működéséről Milan Hodža újságjai és a *Kresťan* című lap is rendszeresen beszámolt. A *Kresťan* cikkei buzdították a pesti szlovákokat, hogy pénzüket ne a kocsmákban költsék el, inkább vásároljanak szlovák újságokat és látogassák a *Szlovák Egylet* vagy a *Katolikus Munkáskör* előadásait és könyvtárát, ahol *„nyugalmat, szeretetet és türelmet találnak"*.[333] Egy pozsonyi lap írása így végződik: *„Még azt szeretnénk, ha földijeink nemcsak a mulatságok alkalmával látogatnának meg minket, hanem eljönnének a körbe akkor is, amikor művelődni kellene és mindenféle ismeretet szerezni."*[334]

A szerzők tudatában voltak, hogy a képzetlen szlovák munkásokat nehezen lehet kizökkenteni megszokott életmódjukból. A *Kresťan* hasábjain örömmel számoltak be egy-egy teltházas rendezvényről, a műkedvelők sikeres fellépéséről és az egyetemi ifjúság részvételéről, arról, milyen lelkesedéssel hallgatták ifjúságuk kedvenc nótáit, a felföldi szlovák falvak népdalait.[335] A szlovákok legnagyobb számban a *Katolikus Munkáskör* rendezvényein jelentek meg, de a taglétszám itt sem volt magas. 1912-ben 182 tag iratkozott be, de csak negyvenen fizették rendszeresen a tagdíjat, így hiánnyal zárták az évet. Nem volt ez másként a későbbiekben sem, pedig a sajtó a részvételre bíztatott: *„Egyszer már kívánatos lenne, ha a »drótoskáink« is megjelennének, hiszen nektek is szükségetek van a közösségi életre!"*[336]

Hamar megalakult az énekkar és a műkedvelő színtársulat, mely könnyed, vidám színdarabokat választott, amik népes közönséget vonzottak. Az előadás előtt általában az énekkar lépett fel, a rendezvényt pedig mindig bál zárta. Évi öt-hat bált szerveztek, farsangkor, virágvasárnapon, húsvétkor, pünkösdkor, Katalin-napon és szüreti mulatságot is. E bálokon, melyeket általában valamelyik vendéglő bérelt helyiségeiben (Poós, Bőhm, Blazsek) vagy a *Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület* termében tartottak, tombola, világpostajáték és teke volt, cigányzene szólt.

Az említett zászlószentelés mellett a szüreti mulatság volt a legnagyobb esemény az egyesület életében. A félnapos mulatságon több száz, ünnepélyesen öltözött szlovák vett részt. A táncmulatságot a kör elnöke nyitotta meg, amit a jelképes szőlőszüret vagy inkább a szőlőlopás követett. Ekkor a népviseletbe öltözött csősz és segédjei, akik lányok is lehettek, próbálták megakadályozni a lopást és megbüntették a tolvajokat. A játékot bál követte, tombolával, tekeversennyel és szépségkirálynő-választással. 1905-ben a tombola első díjazottja egy sült libát és 15 darab „britanik" szivart nyert.[337] 1910-ben

---

[333] Kresťan, 1903. november 23. 13.
[334] Slovenské ľudové noviny, 1913. szeptember 26.
[335] Kresťan, 1903. október 17. Dopisy.
[336] Uo., 1903. december 26. 10.
[337] ST, 1905. október 6. 7.

a színes népviseletbe öltözött csőszök már délután 3 órától járták az utcákat lovakon és kocsikon. 1912-ben több mint 800, népviseletbe öltözött szlovák vett részt a bálon. Néha színművet is bemutattak a szüreti mulatságon.

A mintegy 400 tagú munkáskörben szintén a fiatalok voltak a legtevékenyebbek, ők színdarabokat adtak elő, könyveket, újságokat terjesztettek, résztvettek az énekkarban, szervezték a szórakoztató programokat, illetve gyakorolták a szlovák helyesírást, és résztvettek a *Szlovák Egylet* előadásain, programjain. 1905-ben Ján Wagnert választották mindkét közösség elnökéül, így a két egyesület tagjai együtt vehettek részt kirándulásokon, rendezvényeken,[338] bár a látogatók száma így sem nőtt, sem az előadásokon, sem más programokon. A szlovák sajtó az egyetemi hallgatók látogatásait is említi, akik szavaltak, énekeltek vagy zenéltek.

A szlovák napszámosok, iparosok és kereskedők érdeklődését változatos témájú előadásokkal kívánták felkelteni a kör vezetői, szombat este és vasárnap a *Vzdelávací odborný krúžok (Önképzőkör)* keretében népszerűsítő előadások hangoztak el az egészségről, az alkoholizmusról, a munkásosztály helyzetéről, a gazdálkodásról, iparról, kereskedelemről, illetve a keresztény életről.[339] 1904. június 5-én a Nyesztor-féle vendéglő kerthelyiségében tartott összejöveteleken Sándorfi Ede, Prohászka Ottokár, Fraňo Skyčák és Huszár Károly szóltak a munkásokhoz. Prohászka a művelődés fontosságáról, a munkások felemelkedéséről, a több jog és jobb életkörülmények kiharcolásának módjáról tartott előadást.[340]

A szlovák munkások gyakran meghívták a *Slovenský spolok*ot. 1912-ben, Emil Stodola és Anton Štefánek szervezésében, Albert Mamatej kezdeményezésére,[341] a *Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület* helyiségében 200-an, főként a *Katolikus Munkáskör* és a *Kriváň-asztaltársaság* tagjai vettek részt előadás-sorozaton.[342]

Hagyományos ünnepnek számított a tagok és a kör megalakulásának jubileumi köszöntése. A kör tízéves jubileumi megemlékezésére 1912. május 16-án került sor, reggel 7 órakor Andrej Hlinka rózsahegyi plébános[343] tartotta az ünnepi misét, amit Krizsán lelkész szentmiséje követett, aki megemlékezett Szent Antalról, a kör patrónusáról is. A misén akkora tömeg volt, hogy sokan nem jutottak be a templomba. Délután a kör zászlaja alatt, zenekísérettel indultak a józsefvárosi plébániatemplomba, ahol Hlinka megáldotta a szlovák híveket. Utána a Baross utcán és a körúton vonult a menet, melyet ezrek kísértek a kör Práter utcai, feldíszített helyiségéhez, ahol Ján Krajčí gazda fogadta az ünneplőket és két, fehér ruhába öltözött kislány virágot adott át Hlinka főtisztelendőnek, illetve Žiška plébánosnak, a kör elnökének, akik ünnepi beszédet is tartottak.[344]

---

[338] ST, 1905. november 3. 5.

[339] CYRENEJSKY: Jako nažíva slovenský delník v Pešti = Pokrok, 1904. okt. 22., nov. 5. 12.

[340] Kresťan, 1904. június 11. 3–4.; ALU SNK, 81Y3. A kör jegyzőkönyvei.

[341] Mamatej, Albert eredetileg gépszerelő volt Budapesten, majd 1893-ban az USA-ba emigrált, ahol jelentős politikai karriert futott be, s az I. világháború idején az amerikai Szlovák Liga elnöke lett.

[342] SD, 1912. november 6.

[343] Hlinka, Andrej (1864–1938) katolikus pap, publicista, politikus, a XX. századi szlovák történelem kivételes hatású, ám mindmáig vitatott szereplője. A szlovák nemzeti mozgalom melletti kiállása konfliktusokhoz vezetett a magyar egyházi és világi hatóságokkal, melyek következtében hosszabb időre börtönbe került, ahonnan a nemzeti ügy mártírjaként tért vissza. A szlovák autonómiatörekvések megtestesítője volt. 1918-tól haláláig az ellenzéki Szlovák Néppárt elnökeként tevékenykedett.

[344] Svätá rodina, 1912. 9. sz., 307–308.

Az évente több alkalommal szervezett, egész napos búcsújárás során Máriaremete, Máriabesnyő vagy Pilisszentkereszt felé vonulva, szlovák lelkészek beszédét hallgatták, templomi énekeket énekeltek a mintegy kétezres menetben. A kör minden évben csatlakozott a Szent István-napi körmenethez is.

A jótékony célú, hagyományos karácsonyi ünnepségeket, a *Jótékony Nőegylet* rendezvényéhez hasonlóan, a szegény sorsú gyermekek megsegítésének szándékával rendezték. A gazdagon feldíszített karácsonyfát általában az őszi bál bevételéből állították, az ajándékokat a gyerekek versekkel, énekkel viszonozták.

A *Budapesti Hírlap* is felfigyelt az aktív szlovák közösségi életre. *A budapesti titok* címmel megjelent írás szerint *„A tót nemzeti mozgalom nemcsak a felvidéken dühöng, hanem a teljesen magyarnak tartott Budapesten is, ahol nevezetesen tót központ fog kialakulni."* A *„Tót Egyletet hatalmasnak"* és *„a legveszedelmesebbnek"* tartja, a szlovák egyetemi ifjúság működését pedig *„mételyező hatásúnak"*. A *Kriváň-asztaltársaság*ot, a *Katolikus Tót Munkásegyesület*et, sőt még a *Tót Kőművesek Szervezetét* is károsnak ítéli aktív *„nemzeti munká"*-ja miatt. *„És még ők panaszkodnak a magyarosítás erőszakosságáról"* – zárul a cikk.[345]

4.3.2. A KATOLIKUS KÖZÖSSÉG HELYISÉGEI

Helyiség tekintetében a munkáskör sem volt könnyű helyzetben. Számukra is gondot okozott a kör céljainak és pénzügyi helyzetének megfelelő egyleti helyiség fenntartása, hiszen megfizethető áron csak vendéglői vagy ahhoz közeli helyiséget tudtak bérelni, ahol a kör tagjai sajnos italoztak is.

A kör megalakulásának évében, a Nyesztor-féle vendéglő adott otthont az egyesületnek, majd 1902 decemberében a Práter u. 33. szám alatt béreltek helyiséget 600 koronáért. 1904–06 között ugyanitt Katona Béla, illetve Szabó István vendéglője biztosított helyet a körnek. Katona Béla vendéglőjének kertjébe tekepályát is terveztek, kifejezetten a munkáskör tagjai számára. 1907-ben a Práter u. 6. szám alatt Grosits vendéglőjét bérelték, 1910–11-ben következett a Kisstáció utca, majd 1912–13-ban ismét a Práter u. 6.

Egy 1913-as olvasói levélből kitűnik, hogy mivel megfelelő helyiség híján a *Katolikus Munkáskör* nem képes megfelelő színvonalon működni, a nyitrai, turóci, liptói, árvai és trencséni szlovák munkások inkább a kocsmákat látogatják.[346] 1913-ban jutott végül kulturált helyiséghez a kör a Mária Terézia tér 16. szám alatt. Ez már nemcsak szombat-vasárnap volt nyitva. Itt a tagok kellemes környezetben olvashatták a szlovák és magyar nyelvű folyóiratokat és könyveket, sőt, kölcsönözhettek is, mivel az ajándékozott és vásárolt könyvekből sikerült 1903-ban kölcsönkönyvtárat létesíteni. A *Katolícke noviny,* a *Slovenský týždenník* és a *Černokňažník* című lapokat fizették elő. Volt dominó és kocka, de a kártyát szigorúan tiltották. Amikor Wagner lett mindkét kör vezetője, használhatták a *Slovenský spolok* könyvtárát is.

---

[345] Budapesti Hírlap, 1913. október 24. 252. sz., 12.

[346] Slovenské ľudové noviny, 1913. január 10. 4–5.

4.3.3. A NEMZETISÉGI POLITIKA HATÁSA A SZLOVÁK KATOLIKUS KÖZÖSSÉGRE

A XX. század első éveiben a Belügyminisztérium rendeletben utasította a rendőrséget a nemzetiségi rendezvények megfigyelésére. A mindenkori főkapitány feladata volt figyelni az egyletek programjait és azokról jelentést küldeni. Részletesen beszámoltak az előadott színdarabok tartalmáról, a társalgás nyelvéről, a rendezvény időtartamáról és a résztvevőkről. Az 7430/1913. számú BM rendelet szigorította a kulturális rendezvények szervezésének feltételeit. Minden programot négy magyar állampolgárságú lakos aláírásával kellett bejelenteni, idegenek a rendőrhatóság előzetes engedélye nélkül még kulturális eseményen sem tarthattak beszédet vagy előadást. A csehek is idegennek számítottak. Az elfogadott, alapszabályban rögzített célokhoz igazodó események esetén nem volt szükség előzetes bejelentésre, nem kellett engedélyt kérni.[347]

A *Budapesti Katolikus Munkáskör* rendezvényeit is megfigyelték, a detektívek jelentéseket készítettek, bár terhelő bizonyítékokat nem találtak. A század első évtizedében a kirendelt megfigyelő arról számolt be, hogy Szabó István Mária Terézia téri vendéglőjében gyűlnek össze a kör tagjai csütörtökönként és szombatonként az esti órákban, vasárnaponként pedig délelőtt.[348] Figyelemre méltó a rózsahegyi főszolgabíró székesfőváros tanácsának küldött jelentése, miszerint „tót nemzetiségi propagandát fejt ki" a munkáskör, mivel a *Katolícke noviny* megvásárlására buzdítja a lakosságot a Felföldön.[349]

A kör tagjai anyanyelvükön kívánták gyakorolni vallásukat, ami azonban az 1910-es évek elején akadályokba ütközött. A kör küldöttsége 1913-ban felkereste a józsefvárosi katolikus plébániát, mivel már két hónapja nem volt szlovák nyelvű prédikáció. Ján Krajčí, a kör választmányi tagja a következőket írta a pozsonyi *Slovenské ľudové novinyben*: *„Itt Pesten a józsefvárosi plébániatemplomból kiszorítják a szlovák nyelvünket, (...) minket szlovákokat még gyónni sem hagynak szlovákul. A szlovák nők és férfiak sírva szaladnak el a gyóntatószékből, sőt még a templomból is, mert nem gyónhatnak szlovákul. Korábban Esztergomban is jártunk, kérni az egyházi elöljáróságot, hogy könyörüljenek rajtunk és kaphassunk a templomba szlovákul tudó papot. Megígérték, de mégsem teljesítették. A szlovákok így a templom helyett a kocsmákba mennek a szociáldemokraták közé."*[350] 1914-ben, Hock János plébános, aki később országgyűlési képviselő, 1918-ban pedig a Nemzeti Tanács elnöke lett, beszüntette a templomban a szlovák nyelvű böjti ájtatosságokat is. A szlovák nyelvű prédikációk elmaradása nem Hock plébános magánakciója volt, mivel a szlovák nyelvű egyházi szolgálat Csernoch János esztergomi hercegprímás rendelete alapján szűnt meg.[351] A pozsonyi lap szerint a prímás 1915-ben engedett a szlovák hívők kérésének és Pavel Žiškát nevezte ki a józsefvárosi plébániatemplom plébánosának.[352]

---

[347] POTEMRA, Michal: Kultúrna a osvetová práca na Slovensku v rokoch 1901–1918. I. Košice, SVK, 1983, 90–91.

[348] BFL, Elnöki res. ir. VI. 1/a. 1983/1906.

[349] BFL, Elnöki res. ir. VI. 1/a. 1927/1906.

[350] Slovenské ľudové noviny, 1913. 19. sz., 4.

[351] ALU SNK, 81 Y 3. Jegyzőkönyvek.

[352] Slovenské ľudové noviny, 1915. január 29.

4.4. Kriváň-asztaltársaság[353]

A fiatal pesti szlovák kézművesek és iparosok lelkes csapata, kiválva a *Budapesti Katolikus Munkáskör*ből, 1906-ban a Szűz utcai vendéglőben megalapította a *Kriváň-asztaltársaság*ot *(Stolová spoločnosť Kriváň)*. Az önművelődésre törekvő fiatal iparosok csoportjának tevékenysége hasonló volt a *Szlovák Egylet* vagy akár a katolikus munkáskör tevékenységéhez. Amikor e két egyesület elnöke Ján Wagner lett, meghívta az asztaltársaság tagjait az *Irodalmi Szakosztály* irodalmi és tudományos előadásaira, ahol sokszor közel 200-an is összegyűltek, főként a katolikus kör és a *Kriváň* tagsága.[354] Néha a *Szlovák Egylet*tel közösen rendezték a népművelő- és a színházi előadásokat, a farsangi táncmulatságot, tehát közeledés indult meg a szlovák kolónián belül, illetve az egyesületek között.[355]

A műsoros esteken többször fellépett az asztaltársaság lelkes amatőr színtársulata is. Ján Hollýtól, Marina Olga Horváthovától és Ferko Urbánektől egészen a Molière-művekig adtak elő darabokat és kuplékat. Az ezt követő bált a *Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület*ben vagy a *Fémmunkások Szervezetének Székházá*ban rendezték. A kisebb összejövetelek színhelyéül valamelyik vendéglő kerthelyisége szolgált. A szüreti és táncmulatságok alkalmával számos szlovák vendégre számíthattak a rendezők. 1913-ban a szüreti bál idején zsúfolásig megteltek Bőhm vendéglőjének helyiségei.[356] Az asztaltársaság tagjai szívesen szerveztek kirándulásokat a közeli hegyekbe, 1912-ben, amikor a Zugligetbe kirándultak, lucfenyőt ültettek emlékül. E kirándulásokra kisebb programot is összeállítottak, hogy még vidámabban teljen a hétvége. A kör fiataljai 1913-ban egy kivétellel valamennyien liptóiak voltak.[357] A statisztikai adatok szerint egyébként 1900-ban közel 5000 Liptó vármegyében született lakos élt Budapesten. Őket csak a Nyitra és Trencsén megyeiek előzték meg.[358] A fiatal munkások csoportjának működése valószínűleg néha szünetelt, mivel Ján Damborský kesztölci plébános 1914-ben felvetette, hogy ismét szükség lenne olyan, fiatalokból álló társaságot alakítani, amely műkedvelő előadásokkal szórakoztatná a szlovák közönséget.[359]

A század első felében közel negyven éven át működő *Katolikus Munkáskör* bizonyíthatóan hasznos tevékenységet látott el. A józsefvárosi plébániatemplom lelkes, szlovák öntudatú papjai nemcsak megőrizték a szlovák lakosság szlovák nyelvű istentisztelet iránti igényét, hanem szlovák processziókat is szerveztek az ismert Mária-kegyhelyekre. A kör elnökei próbálták együtt tartani és erős közösséggé formálni a szlovák katolikusokat, népművelői feladatokat láttak el, fenntartották a szlovák nyelv használata iránti igényt, s igyekeztek átörökíteni a szlovák néphagyományokat is.

---

[353] Kriváň, a Magas-Tátra egyik csúcsa, mely a XIX. században a szlovák nemzet szimbóluma lett. Történelmi események, mondák és legendák fűződnek hozzá, s számtalan költőt és írót ihletett meg.

[354] SD, 1912. december 6.

[355] SD, 1914. február 22. 4.

[356] Pesti Hírlap, 1913. 52. sz., 12.

[357] Kresťan, 1913. június 20. 13.

[358] THIRRING, 1925, 53.; MOL. OC. 149-1905-2-88.

[359] A Katolikus Munkáskör jegyzőkönyve. 1914. április 5. ALU SNK. 81 Y 3.

A józsefvárosi római katolikus plébániához kötődő szlovákságot sikerült távol tartani a szociáldemokrata mozgalmaktól, inkább a kör programjaira, a bohózatok és népszínművek bemutatóira jártak. A Mária Terézia tér környéki utcák szlovák lakói kedvelték az énekkar fellépéseit is, és az ünnepekhez kötődő táncos rendezvényekről sem akart senki elmaradni.

4.5. A rendőrhatóság megfigyelései

A rendőrhatóságok minden szlovák szervezetet, egyesületet figyeltettek. A sorból nem maradt ki a *Kriváň-asztaltársaság* sem, melynek bérelt egyleti helyiségeit (Szűz u. 11. sz.) természetesen ismerték. Kvanka Béla, aki valószínűleg rendőrségi megfigyelő volt – *„teljes tisztelettel mint aggódó hazafi"* – 1913-ban jelentést tett Ján Janík vendéglőjéről, miszerint a tót ifjak asztaltársasága visszaél a törvényes joggal, és *„arról beszélnek, hogy a tót ember milyen legyen, hogy Magyarországon a tót volt az első."* Ez a „jó hazafi", aki, szlovákul ugyan nem tudott, megtudta, hogy a József utcai kávézóba később betért szlovákok csoportja hivatalnokokból állt. A megfigyelésben a továbbiakban az olvasható, hogy az asztaltársaság tagjai zománcozott jelvényt viselnek, rendelkeznek tornateremmel, több, szlovák nyelvű újsággal, illetve állítólag a gazdag vezetőségi tagok adományából tartják fenn magukat.[360] A megfigyelő a következő választ kapta a főkapitány helyettesétől: *„A Kriváň-asztaltársaság nem fejt ki egyesületi működést, tagsági díjat nem szednek, s működésük a baráti érintkezés keretén túl nem terjed, ezért elfogadott alapszabályai nincsenek. Az asztaltársaságot három éve a budapesti Katolikus Tót Munkáskörből kivált ifjabb elemek alapították. Az asztaltársaság nagy része műkedvelő, s időnként a Tót Egyesülettel együtt mulatságokat szoktak szervezni. 3 évvel ezelőtt a zománcozott gomblyukjelvényt 2 koronáért adták, de a készlet már elfogyott."*[361]

A *Slovenský spolok*ról, mivel ez a társaság hosszú évtizedeken át létezett, több beadvány állt a rendőrhatóság rendelkezésére. Egy 1894. évi, Szirmai Andor aláírásával ellátott, megfelelő intézkedést kérő jelentés szerint a Vajanský[362] és Hurban[363] tiszteletére rendezett emlékülésen „államellenes és lázító beszédeket tartottak", amelyen körülbelül 200 „oláh és tót egyén" – más jelentés szerint 96 – gyűlt össze. Rudnay Béla főkapitány 1901-ben, Halmos János polgármesternek címzett, a *Szlovák Egylet*ről szóló jelentésében az egylet tagjait „pánszláv szellemű" egyéneknek nevezte, és beszámolt a József Főherceg Szálló tánctermében a szláv nemzetiségű országgyűlési képviselők tiszteletére rendezett szlovák estről, ahol a képviselők pánszláv beszédet tartottak és szláv nemzeti összetartozásra buzdítottak. Az ünnepségen szerb, horvát egyetemi hallgatók és a *Sokol*[364] cseh tornaegylet három tagja is jelen volt. *„Minthogy az alapszabályban rögzített működési körét túllépte, politikai jellegű tüntetést szervezett, felkérem, hogy az egyesület*

---

[360] MOL, BM. K.-149-1914-6-1144.

[361] MOL, BM. K. 149-1144, 6-1914.

[362] Vajanský, Svetozár Hurban (1847–1916) író, politikus, a konzervatív szlovák polgári értelmiség vezéralakja, a *Národnie noviny* szerkesztője.

[363] Hurban, Jozef Miloslav (1817–1888) evangélikus káplán, irodalmi szervező, szerkesztő, író.

[364] A *Sokol* a XIX. század második felében, Csehországban létrejött, a nemzeti öntudat megerősítését is szolgáló testnevelési egylet.

ellen szigorú vizsgálatot tartson." – szólt a hatósági utasítás.[365] A Hamvai Sándor VIII. kerületi elöljáró által Halmos polgármesterhez 1902 januárjában küldött iratban, az 12775/1901-es és a 13322/1902-es rendeletre hivatkozva, az olvasható, hogy a *Slovenský spolok*nál folytatott széles körű vizsgálat eredménytelennek bizonyult, mivel az egylet dokumentumai *„jóváhagyott alapszabályok által engedett, illetőleg előírt tót nyelven vannak vezetve"*. A tisztességes állást betöltő vezetők munkájában kifogást nem találtak, hivatalos helyiségükben, ahol a felolvasásokat és szavalatokat tartják, idegenek nemigen fordulnak meg. Az egylet akkori tagsága 63 főből állt. Az ellenőrzés tehát nem bizonyult eredményesnek, mivel az elöljáróságon, a szlovák nyelv megfelelő ismeretének hiányában, nem tudták kellőképpen megvizsgálni a beadott anyagot. 1903-ban abbahagyták az egyesület ellen folytatott vizsgálatot.[366] Vodicska detektív 1907-ben a belügyminisztériumhoz címzett levelében arra hívta fel a hatóságok figyelmét, hogy az 1907. február 10-én, a *Slovenský spolok* által rendezett mulatságot, amelyen Milán Hodža országgyűlési képviselő *„politikai színezetű pánszláv előadást tartott"*, célszerű lenne ellenőriztetni.[367] Ugyanebben az évben a Belügyminiszterhez küldött, a közösség farsangi mulatságáról szóló beszámoló arról tesz említést, hogy a *Szlovák Egylet* estjén nemzetiségi képviselők nem vettek részt és senki sem tartott politikai célú beszédet, ismertették viszont az előadott színdarab rövid tartalmát.[368] Lahvicska László detektív hétoldalas részletes jelentése szerint a *Slovenský spolok* 1914. május 26-i, *„a cseh delegátusok és a tót vezérfiak tiszteletére rendezett összejövetelén"* elhangzott szavalatok átlépték az izgatás határát. A találkozón Karel Kramář[369] beszélt a csehek és a szlovákok egységéről, a szlovák iskolák és a szlovák nép összetartozását szolgáló olvasókörök és önsegélyző egyesületek szükségességéről. František Udržal[370] a szlovák nők lelkes munkájának szükségességét emelte ki, Ľudovít Bazovský[371] pedig gyalázatosnak tartotta, hogy *„a hárommilliós tótságnak nincs sajátnyelvű iskolája."* A detektív fontosnak tartotta a szlovák egyesületek minden lépésének folyamatos ellenőrzését.[372]

A *Pesti Hírlap* egyik újságírója már „tót központ" kialakulásáról beszélt. A nemzetiségellenes, túlzásoktól sem mentes cikk szerint a fővárosban megjelenő lapok a *„legerősebb élesztői a tót nemzeti aspirációknak. A budapesti tótság hatalmas egyesületeket tart fenn, s ezeknek keretében folyik az úgynevezett »nemzeti munka«. Legelöl jár ezek között a Slovenský spolok (Tót Egyesület), amely a legintenzívebb és legveszedelmesebb működést fejti ki. (...) Ami jót a tót ifjúba a magyar iskola belenevel, azt az egyesület kiveri belőle és mindenkit tót agitátorrá képez ki."*[373] Felhívja a megfelelő szervek

---

[365] BFL, IV. 1407/b. Egyesületek. Budapest Székesfőváros Tanácsi iratok; SNA, UMV Eln. 1925. res. ir. 798/1901. 10. doboz.

[366] BFL, IV. 1409/4. Budapest Székesfőváros Elnöki Iratok. 4523/1901.

[367] SNA, UMV, 99/1907. 11. doboz.

[368] SNA, UMV, 114/1907. 11. doboz.

[369] Kramář, Karel (1860–1937) cseh politikus, 1918 után a Csehszlovák Köztársaság első miniszterelnöke.

[370] Udržal, František (1866–1938) képviselő, 1922-től a csehszlovák kormány elnöke.

[371] Bazovský, Ľudovit (1872–1958) ügyvéd, politikus. Budapesten tanult jogot.

[372] SNA, UMV 16. doboz.

[373] Pesti Hírlap, 1913. október 24. 12.

figyelmét, vizsgálódjanak és cselekedjenek, mert míg a Felföldön a hazafiatlan viselkedésért kicsapják a szlovákokat a középiskolából, addig Pesten veszélytelenül terjeszthetik a nemzetiségi eszmét.

Pechány Adolf, 1907-ben a Budapesten megjelenő *Posol svätého Antona* című lap Kalendáriumát és a Hodža szerkesztésében megjelent *Naša zástava (A zászlónk)* című folyóiratot az akkor éppen hivatalban lévő főispán megbízásából elemezte. Az utóbbi lapról a következőket írta jelentésében: *„vallásos köpönyegbe burkolva veszedelmes nemzetiségi izgatást folytat. (...) Arra buzdít, hogy a szülők a tót nyelv szeretetére és származásuk elfogadására neveljék gyermekeiket."* Szól az állami iskolákról is, ahol a *„tót beszélgetés is meg van tiltva."* Figyelmeztet arra is, hogy a Tátra Bank, a legnagyobb szlovák nemzeti pénzintézet hirdetései is megjelennek a lapokban.[374]

4.6. A szlovák munkások Budapesten

Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesítésének és a kiegyezés után nagy lendülettel kibontakozó polgári fejlődésnek köszönhetően megindult Budapest nagyvárossá fejlődése. Átalakult a Belváros, kiépült a Nagykörút és az Oktogon. Az 1849-ben átadott Lánchídat negyedszázad múltán követte a Margit híd, melyen 1874-ben mehettek át először a fővárosiak. 1879-től lóvasúton is át lehetett kelni a második Duna-hídon, melyet 15 év múlva villamos váltott fel.[375] Pesten már 1866-tól lehetett lóvasúttal közlekedni. Ha például a pályaudvaron leszállt valaki a vonatról, onnan pedig fiákeren a Károly kaszárnyáig utazott, utána lóvasúton, a Kerepesi úton át egészen a Vámházig lehetett eljutni, *„majd a kocsi elkanyarodott balra, elérve a Damjanich utcát és onnan végre a Városligetbe ér"* mely a *„pesti porban az oázist jelentette"*. Ezekben a kocsikban azonban *„mint a heringek a hordóban"* utaztak az emberek.[376] A pestiek a gyönyörű fasor, a szép fű, a csend és a tiszta levegő miatt gyakran kisétáltak ide, hisz a Városliget *„egyaránt a szegények és a gazdagok, a kiváltságosok és kevésbé kiváltságosok, az alacsonyabb és magasabb rendhez tartozók központja tavasztól egészen késő őszig"*. Lehetett a tavon korcsolyázni, cigányzenét vagy sváb zenét hallgatni, sőt, hintára, körhintára ülni *„a különböző nemzetiségű szolgálólányoknak, napszámos lányoknak, segédeknek és iparos tanoncoknak"*. [377] A nyolcvanas évek közepére elkészült a Sugár út (a szlovákok *Radiálka*nak illetve *Andráska*nak hívták), amelyen omnibusz közlekedett, és melynek építésén igen nagy számban vettek részt szlovák kubikusok, napszámosok, kőművesek és állványozók. Itt, a Sugár úton, épült fel Ján Bobula háromemeletes bérháza is.[378] A gyorsan gyarapodó gyárak, gőzmalmok, vállalatok és vállalkozások urai, a bankok, hitelintézetek és egyéb intézmények előszeretettel költöztek az eklektikus stílusú Sugár úti háztömbök, bérpaloták vagy villák valamelyikébe, melyek a tervszerű városépítés legegységesebb képét mutatták. A magyar kapitalizmus gyors fejlődése legszembetűnőbben a városfejlődésben mutatkozott meg. A honfoglalás ezeréves

---

[374] SNA Kr. 11. 1907. Cenzúra časopisu.
[375] Budapest Enciklopédia. Bp., Corvina, 1981, 212–213.
[376] Seberíni, Ondrej: Slováci a sloboda. Nadlak, 1996, 74.
[377] Uo., 74–75.
[378] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi Iratok, III. 25407.

évfordulójának megünneplésére az 1896. évet millenniumi esztendőnek nyilvánították, amikorra Budapest, Európa egyik leggyorsabban fejlődő városaként, 617 ezer főnyi népességével a kontinens 10. legnagyobb városává fejlődött. A millennium évében avatták fel a Ferenc József hidat. Itt összpontosult az ország áru-, pénz- és munkaerőpiaca, a gyárak, a hitelintézetek, az államapparátus, a sajtó és a könyvkiadás.[379] A kereskedelem fellendülése, a vasúti és folyami közlekedés fejlődése, de leginkább a modern gyáripar előretörése óriási munkáslétszámot igényelt; a különböző ipari és szolgáltató ágazatok a Monarchia Lajtán túli területeitől vonzották a szakmunkások, mesteremberek és a képzetlen munkások tízezreit. A budapesti gyárakban az 1870–1880 közötti években 60-65%-ban nem magyar nemzetiségű, főleg német és szlovák munkás dolgozott.[380] A szlovák munkások legnagyobb része nem szakmunkás, hanem napszámos, illetve segédmunkás volt.

A megfelelő megélhetést biztosító munkalehetőség reményében főként a Liptó, Árva és Szepes vármegyékben élő szlovák férfiak és nők hagyták el véglegesen vagy csak szezonálisan szülőföldjüket. Az 1880-as adatok szerint a kőművesek 9%-a szlovák nemzetiségű volt.[381] Közismert, hogy a XIX. század 80-as éveitől az első világháború kitöréséig a felső-liptói kőművesek munkáját nagyon jól megszervezték Budapesten, és rendszerint szülőfalujuk szerint különültek el az egyes csoportok. Adolf Szentiványi például Felső-Liptó falvaiban szervezte meg az első kőműves- és ácsbrigádokat, akik a pesti építkezéseken dolgoztak.[382] Nemegyszer velük együtt jöttek a nekik segítő adagolók, malterkészítők, ácsok és állványépítők is. A kőművesség ezeknek az idényszerű munkavállalóknak hosszú évekig fő megélhetési forrásukká vált. Liptói kőművesek, homlokzatkészítők dolgoztak olyan, államilag finanszírozott középületeknél, mint a Parlament, a Halászbástya, a Szépművészeti Múzeum vagy az Országos Levéltár. A Steindl Imre által tervezett Parlament építészeti felügyeletével a liptói születésű Ján Bobulát bízták meg.[383] A hatalmas millenniumi építkezések megtorpanásával azonban a felföldi munkások iránt egyre csökkent a kereslet, pedig *„bizonyos büszkeséggel emlegetik"*, hogy *„Pesten nincs olyan új ház, amelyen ne dolgozott volna szlovák kéz"*.[384] Pest azonban mégsem hozta meg a kőműveseknek a jólétet, nem gazdagodtak meg a szlovákok, pedig: *„a megbízható, szolgálatkész, különösen ügyes és szorgalmas szlovák kőművest mindenhol szívesen alkalmazták, és jól megfizették"*, de a mulatozás, a kölcsönök és otthon az asszonyok költekezései *„a keresetük nagy részét lenyelték"*.[385] Márpedig *„a nehéz munka gyorsan aláásta a szlovák férfiak egészségét, s nem egy közülök haza ment, hogy legalább otthon halhasson meg."*[386]

---

[379] Budapest Enciklopédia. 222.

[380] LACKÓ Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. Bp., 1961, 57.

[381] ÁCS Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből. Bp., Kossuth, 1984, 177.

[382] KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Spolkový život v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1830–1945 = Slovenský národopis, 1990. 1–2. sz., 137.

[383] RUMANOVSKÝ, Ivan: Liptovskí murári stavali Budapešť = Historické revue, 1997. 4. sz., 11–12.; A Budapesti Történeti Múzeumban 2001 őszén *„Liptói kőművesek segítették felépíteni Budapestet"* címmel rendeztek kiállítást, melyet a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum állított össze.

[384] SD, 1900. október 18. 1.

[385] SD, 1900. október 19. 1.

[386] Uo.

A városba látogató egyszerre lehetett tanúja a fejlődésnek, gazdagságnak, pompának és a nyomorgó munkások tízezreinek, akik a külső városrészek pincelakásait tudták csak megfizetni. A kapitalizmus ellentmondásai legerőteljesebben természetesen éppen itt, a fővárosban jelentkeznek, *„gyermekek, asszonyok, férfiak ezrével tódulnak az építkezésekhez. Kezdetben mint napszámosok vannak alkalmazva és rövid idő múlva a tégla- és malterhordás után odaállítják a falhoz, hogy elküldhessék azokat, akiknek képesítést igazoló munkakönyvük van. A munkadíjat nem emelik. (...) a városi szaktárs munkabérének a felét kapja, de így is elégedett, mert otthon csak nyomorban tengődött."* – írta az *Építőmunkás* című lap.[387] A kiszolgáltatott, igen rossz körülmények között dolgozó, sokszor emberszámba sem vett „tótokra" nemcsak a budapesti magyar és szlovák nyelvű szaksajtó figyelt fel, nyomorúságos helyzetüket, a mindennapos baleseteket rigmusba szedte egy 1900-as Paktumos naptár. Egy rajz mellett a következő sor jelent meg szeptember hónapnál: *„Építkezünk hevenyén, Potyog is a tót legény."*[388]Az építkezések körülményei az évek folyamán mit sem változtak. Nem javultak sem a munkakörülmények, sem a biztonsági előírások. A pozsonyi *Robotnícke noviny* újságírója szerint: *„Nem hiába mondják, hogy Pesten malter helyett vérrel építkeznek."*[389] Gyakran összedőlt az épületek állványzata, maga alá temetve a szlovák állványozókat. A *Kőfaragó* című szaklap *A tót munkások* címmel írta, hogy: *„Naponta történnek balesetek, de a vállalkozók ilyenkor megnyugtatóan mondják: hisz csak egy tót esett le az állványról. A tót szerintük nem ember, de még annyira sem becsülik, mint a teherhordó állatot".*[390] Életük vagy egészségük biztosítása érdekében semmilyen óvintézkedést sem tettek a hatóságok, a Felföld munkanélküli tömegei mégis tízezrével jöttek a fővárosba, hogy a hatalmas építkezéseken munkát kaphassanak. Matej Šúňavec, az 1897–99 között Pesten megjelenő *Nová doba* című szlovák szociáldemokrata lap szerkesztője így emlékezik vissza az 1889–1910 között Budapesten töltött éveire: *„Mindennapi kapcsolatban voltam a liptói kőművesekkel. S ez idő alatt a földijeink fölépítették egész Kispestet, Újpestet, az Andrássy úti palotákat, a modern Keleti pályaudvart, ahol főleg az állványozók tűntek ki, a Halászbástyát (...) ahogyan azt az Építőmunkások Szövetségében figyelemmel kísértük, ezek a becsületes, a munkát szívükön viselő emberek, kimondottan Pesten 2500 épületet építettek fel."*[391] A *Slovenské noviny* 1893-ban a következőket írta: *„Budapesten már gyűlnek a szlovák munkások. Naponta tömegestül jönnek a Felvidék minden sarkából Budapestre, hogy itt nyáron annyit keressenek, amennyi otthon elegendő lesz egész télen a szükséges élelemre. Nincs olyan utca, amelyben ne élne szlovák munkás."*[392] A szakképzetlen szlovák munkások olcsó munkaerőnek számítottak. Volt olyan téglagyár, ahol a munkaidő vége sem volt

[387] Építőmunkás, 1897. július 15. 1–2.
[388] MOKÁNY Berczi (szerk.): Paktumos naptár 1900-ra. Bp., 1900, 15.
[389] Robotnícke noviny, 1910. december 22.
[390] Kőfaragó, 1894. március 1.
[391] RUMANOVSKY, 1997.
[392] SN, 1893. március 14.

rögzítve, és fizetés helyett csak úgynevezett „Jancsi-bankót" kaptak a munkások, amelyért csak a gyárban található kantinban – természetesen magasabb áron – tudták megvenni a szükséges, nemegyszer már romlott élelmiszert.[393]

A nyomorúságos napszám és munkabérek mellett a hírek elítélően szóltak a szlovák munkások alkoholizmusáról is, akik sokszor heti fizetésük háromnegyed részét elitták. Egyik oka ennek a mostoha lakáshelyzet volt, mivel sokszor hatan-nyolcan laktak egy fűtetlen szobában, illetve pincelakásban. Sokan voltak úgynevezett ágyrajárók, akik a lakásban csak aludtak, vagyis csak az ágyat bérelték. A magyarországi kőfaragók lapja a következőképpen írja le a szlovák napszámosok életkörülményeit: *„Képesek 20-30 társukkal büdös pincelakásban élni, vagy az épülő házakba, csatornákba bújni, anélkül, hogy a legcsekélyebben is panaszkodnának."*[394] Így szükségszerűen az egyetlen melegedőhely a kocsma volt, ahol társaságot találtak, és valamely helyiségében, a tulajdonos jóvoltából, gyakorta valóban közösségi élet is folyt.

A gyárakon és üzemeken belül általában többféle nemzet munkásai dolgoztak együtt, de a szlovák munkások leginkább a cseh munkásokkal vagy hozzájuk csatlakozva – nemegyszer a lengyel munkások oldalán – szervezkedtek a nyomorúságos elszállásolás, a hosszú munkaidő vagy a felügyelők durvasága ellen. A *Kőfaragó* felfigyelt a szlovák napszámos tömeg *„erkölcsi és anyagi süllyedésére"*. Főleg azért, mert a szlovákok közönyössége, testi és szellemi igénytelensége *„közvetlen befolyással volt az összes magyarországi munkásra"*, vagyis *„a napszámos bérek alacsony volta főleg csak a tót napszámosok igénytelenségének"* volt köszönhető. Mégsem közvetlenül a szlovákokat okolja a cikkíró, hanem a munkaadókat, akik *„az olcsó, meghunyászkodó, szorgalmas tótokat végtelenül kizsákmányolják"*.[395] A fővárosban ekkor már ötvenezer szlovák idénymunkás dolgozott, az összes munkás 3,6%-a. A fontosabb iparágakban a szlovákok aránya 4,5% volt.[396]

Plasztikus képet kaphatunk a XIX. század végének munkásnyomoráról és a szlovák munkások embertelen életkörülményeiről, ha átlapozzuk az akkori napilapok, munkáslapok valamelyikét. Természetesen a szocialista munkásvezetőkkel vagy szervezetekkel rokonszenvező szerzők nem minden érdek nélkül ecsetelték a szlovák napszámosok végtelen nyomorúságát és kiszolgáltatottságát, sok esetben együttérzéssel írtak a fővárosban kényszerűségből bármilyen munkát elvállaló napszámosok gondolkodásáról, beletörődő magatartásáról.

A XIX. század ötvenes éveiben a vándorkalmár és a vándormíves tótokat még kedvesen *„tótocskának"* nevezték. *„Óriási karimájú kalapjuk volt, ha trencséniek voltak, kicsi pörge volt a süvegük, ha a lengyel határszéli Magura küldte őket, (...) halinanadrágjuk, bocskoruk, cüszőjük és kurta, fehér kacabajkájuk volt."*[397] A kedves hangvételű, nosztalgikus írás felsorolja, kik voltak a szűk sikátorok, a gangos udvarok házalói. Jött a

---

[393] Nová doba, 1899. július 1. 3.
[394] Kőfaragó, 1894. március 1.
[395] Kőfaragó, 1894. március 1.
[396] Kende–Sipos, 1983, 242.
[397] Budai Hárombék Effendi: Téli totocskák a régi Budán = Budai Krónika, 1939. 38. sz., 4.

fűzfakosaras tótocska a faragott lovacskával, huszárral és fababával, a sajtos tótocska gomolyítható parenyicát árult, a „safranyík" árulta a kiskertekben termelt sáfrányt, „vozár" a vasas tótocska volt, a „fenyőmadaras tót" madarai az ágas botok végén himbálóztak, a „szilvás tótocska" besztercei szilvát árult. *„Kedves figurái voltak a budai utcáknak."*[398] Még a 60-as években is felbukkantak a pest-budai foglalkozások és mesterségek szlovák művelői, a fenyőmadár-árusok vagy a drótosok. Ágai Adolf, a XIX. század ismert zsurnalisztája – írói álnevén Porzó – szeretettel ábrázolta a város különböző alakjait, többek között a ködös őszi utcákon kiabáló tótot: *„Mert ilyenkor szállt le közibénk hótakart hegyei alól az emberséges tót, cserép korsójában emelve a lenmag-olajat, széles öve teleaggatva fenyvesmadarak fürtjeivel."*[399] Egy-két évtized elteltével azonban a város jellegzetes alakjai eltünedeztek, és már csak az építkezések éhező, nyomorgó, italozó tótjairól szóltak az újságok. A *Népszava A tót* című tárcája részletesen bemutatja ezt a népcsoportot, melyet később már csak gúnyosan emlegettek a budapestiek. Milyen volt a szlovák napszámos az 1890-es években? A kritikus, mégis együttérző írás a legkimerítőbb, legnehezebb munkát végző szlovák munkásokról szól, azokról, akik a fényes palotákat építik, de *„nekik lakásul csak egy sötét zug jut a külvárosok düledező házainak piszkos, bűzös pincéiben."* Megtudhatjuk, hol kapnak leginkább munkát: *„A szeszgyárak munkásainak tömegét a tótok képezik; a házépítés napszámosai – tótok; a csatornatisztító vállalkozók munkásai – tótok."* A nehéz fizikai munka mellett alig költenek élelemre: *„A pálinka és szalonna! Ez nekik minden igényük, ezzel megelégszenek, ezzel elélnek; más rendes, egészséges élelemhez nem jutnak."* Általában nem szóltak, nem ágáltak semmi ellen, tűrték az embertelen munkafeltételeket, a rossz bánásmódot, sőt, még a verést is. A szlovákok külső jellemzését sem kerüli el a publicista: *„Már külsőleg, már viseletükben is felismerhetők. Durva posztózubbony és nadrág, fűzős bocskor, zsíros kalap – ez az ő viseletük. (...) de nem sokat adnak a tisztaságra sem. (...) húszanharmincan fekszenek egymás mellett a földre hintett piszkos szalmán. (...) Ily körülmények között természetesen a ragályok és járványok termékeny talajra találnak közöttük."*[400] A Budapest építkezéseit ellátó téglagyárak a XIX. század utolsó éveiben 15 000 munkást foglalkoztattak. A gyárakban uralkodó elviselhetetlen munkakörülmények és a munkafelügyelők bánásmódja ellen a lengyel és szlovák munkások sokszor együttesen léptek fel. A budai Föld utcai vendéglőben összesereglett munkások közösen tiltakoztak a hosszú munkaidő és a rossz bánásmód ellen. Itt a lengyel és szlovák szónokok mellett Rudolf Lapár és František Tupý, a budapesti szlovák munkásmozgalom vezetői is beszéltek.[401] Štefan Martinček, a *Nová doba* szerkesztője, éles szavakkal bírálta a kőbányai munkások munkakörülményeit, hiszen a Ganz gyárban 16, hetente kétszer pedig 36 órában dolgoztak a munkások. A szlovákok ráadásul pihenőnap nélkül, mivel vasárnap is kénytelenek voltak dolgozni.[402]

---

[398] Uo.
[399] Ágai Adolf (Porzó): Utazás Pestről Budára 1843–1907. Bp., Fekete Sas, 2004, 379.
[400] Népszava, 1891. március 6. 2.
[401] Egyetértés, 1897. július 5.
[402] Nová doba, 1898. augusztus 1. 2–3.

4.6.1 A CSEH ÉS SZLOVÁK MUNKÁSEGYLETEK

A kiegyezés után a napszámosok, idénymunkások tízezrei mellett a képzettebb osztrák és cseh munkásokra, iparosokra is szükség volt a fővárosban. A csehországi és morvaországi, korábban és intenzívebben kibontakozó munkás-, illetve szociáldemokrata mozgalom, közvetve és közvetlenül is, nem elhanyagolható befolyást gyakorolt a szervezkedő magyarországi cseh és szlovák munkásságra. E szervezeteket és egyesületeket később áthatotta a cseh–szlovák kölcsönösség eszméje, igyekeztek tudatosítani, hogy a történelem és a kultúra a két népet szorosan egymáshoz köti. Nem sokkal a kiegyezés után alakult meg a *Prvý československý dělnický spolek v Budapešti (I. Cseh–Szláv Munkásegyesület).* Jan Neruda is felfigyelt a cseh munkások hazafias érzelmére és a cseh–szlovák közeledés első jeleire, mivel 1871-ben ő is ott volt Josef Slavík cseh származású hegedűművész sírkeresztjének a Kerepesi úti temetőbe történő áthelyezésénél a megszüntetett régi lipótvárosi temetőből. A hegedűművész keresztjét, aki 1833-ban hunyt el Pesten, és temetésén annak idején Ján Kollár is ott volt, a „pesti szlávok" közösen kísérték.[403] Andrej Sládkovič tiszteletére szintén közösen rendeztek ünnepséget a csehek és a szlovákok.[404]

Az ipari termelés, a bankrendszer és a kereskedelem fellendülése jótékonyan hatott a szlovák politikai törekvésekre. Az ipar föllendülésével azonban nehezedtek az ipari munkások munkakörülményei, akik az önsegélyező szervezetektől és a munkásegyesületektől reméltek támaszt és segítséget. Az országos, s ezen belül a budapesti munkásszervezetek tevékenységébe tömegesen kapcsolódtak be a szlovák és cseh munkások.

A *Magyarországi Általános Munkásegylet* megalakulása után, 1868-ban[405] a Dob utcai, U mesta Prahy nevű vendéglőben cseh munkások és diákok létrehozták a *Prvý* (első) *československý dělnický spolek (I. Cseh–Szláv Munkásegyesület)* elnevezésű egyletet. Később, a szlovák munkások csatlakozása után az egylet *Cseh–szlovák Munkásegyesület* (československý) néven működött egészen 1886-ig. Ebben az évben *I. Český dělnický spolek*re *(I. Cseh Munkásegylet)* módosították nevüket. Tagjai ekkor már kimondottan cseh származásúak voltak, így a társalgási nyelv is természetesen a cseh volt. Az egyesület célja: *„Tagjainak szellemi és vagyoni érdekeit előmozdítani (ipar és általános művelődés), a tagok társas életét segíteni, megbetegedett tagoknak pénzsegélyt adni, a temetési költségekhez hozzájárulni."*[406] A kör 1890-ig működött.[407] Az egylet szlovák alapítói között találjuk Ján Bobulát, az akkor még kezdő építészt, akinek javaslatára[408] keresztelték át az egyletet *Cseh–szlovák Munkásegyesületre.* Akkori elnöke Jozef Strakovič (más adatok szerint Jančovič) jogászdoktor volt. Alap-

---

[403] MACHATKA, Osvald: První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868–1890 = Časopis Matice moravské, 1953, 257.

[404] HAPÁK, Pavel: Záujem slovenského robotníctva o národný život v prvej polovici 19. storočia. Slováci a ich národný vývin, Bratislava, SAV, 1969, 229–245.

[405] Slovenské noviny 1870/117. számának Drobnosti rovatában az újságíró 1870-re datálja az egylet megalakulását. KEMÉNY G. Gábor: Kapcsolatok vonzásában. Bp.–Bratislava, Madách, 1977, 123.

[406] MOL, K-150 BM 1886-VII.-8-40631.

[407] MACHATKA, 1953, 267.

[408] SN, 1871, 16. Drobnosti.

szabályát ugyan a Belügyminisztérium nem hagyta jóvá, mégis több mint két évtizeden át működött. 1871-ben a testület vezetői között kisiparosok, cipészek és szabók képviseltették magukat, a pénztárost pedig Martin Poduškának hívták, aki az U mesta Prahy vendéglő tulajdonosa volt. Vezetőségi tag volt még František Sláma ügyvéd és Jozef Kotlár medikus.[409] Az első nem magyar munkásegyesület, a cseh és szlovák egyletek szervezkedése bizonyára felkeltette a hatóságok figyelmét, mert a *Slovenské noviny* 1871/117. száma a *Drobnosti (Apróságok)* rovatban azt írta, hogy az egylet alapszabályait valószínűleg végleg elutasítják. 1874-ben az egylet fő tevékenységi körébe tartozott a beteg- és temetési segélyezés, de kulturális téren is számos kezdeményezésük volt. A csehek például gyűjtést szerveztek a leégett Nemzeti Színház újjáépítésére.[410] 1893-ban gazdag programmal ünnepelték fennállásuk 25. évfordulóját. A Széchenyi Kioszkban a zenekar cseh népdalokat játszott, elhangzott a Rákóczi-induló, a férfikar pedig munkásdalokat adott elő.[411]

A fővárosi építőiparban dolgozó cseh kőművesek 1872-től a *Česká beseda* elnevezésű egylet körül csoportosultak. Döntő befolyásuk nem volt a pesti csehekre, mert egy-egy kulturális esemény vagy gyűlés megszervezésén túl másról nemigen van tudomásunk; az első években a cseheken kívül szlovák munkások is lelkesen látogatták a programjait. A századfordulótól már csak a gazdagabb csehek egyleteként létezett a *Beseda,* és Wagner szerint a *Slovenský spolok* rendezvényeire legfeljebb egy-egy tagot küldtek el. 1913-ban egy ismert bécsi cseh komikus volt a *Beseda* Mikulás-napi műsorának vendége.[412] Egy évvel később, a farsangi bál szervezése idején *Šibrinkový List (Farsangi Lap)* címmel élclapot adtak ki.[413] 1873-ban a prágai *„Svatobor"* egylet címére, Samoslav Hroboň költő orvosi kezelésének támogatása érdekében küldött levelet az egylet, melyben a 11 morva, 25 cseh és 10 szlovák aláíró között olyan nevek szerepelnek, mint Ján Bobula, Koloman Banšell, Josef Václav Frič.[414] A prágai értelmiség ismerte és figyelemmel kísérte a *Beseda* tevékenységét. Miután Neruda Pesten járt, könyveket és képeket küldött a pesti egyletnek. Valószínűleg a sorsközösség és a nyelv hatottak a szlovák és a cseh munkások közeledésére. Úgy érezhették, hogy a közösen szervezett, nagyobb tömegbázisú egyleteknek nagyobb befolyása lesz majd a pesti szlovákságra.

A cseh és szlovák munkásegyesületek együttes áttekintését egyrészt az teszi szükségessé, hogy a XIX. század második felében a cseh munkásegyesületeknek szlovák tagjai is voltak, másrészt a Csehországból kiutasított cseh munkások aktívan részt vettek a szlovák munkásgyűléseken, agitáltak és terjesztették a cseh nyomtatványokat. A budapesti szlovák munkásoknak az 1890-es évekig nem volt önálló, csak szlovák tagokból álló egyesületük. Így egyesek valamelyik cseh egyesület tagjai lettek, mások pedig a *Szlovák Egylet*et választották. A *Budapesti Munkásképző Egylet*hez tartozott egy

[409] MACHATKA, 1953, 254.
[410] Uo., 262.
[411] BF, Elnöki res. iratok. 331/1893.
[412] SD, 1913. november 30. 4.
[413] Uo. 1914. március 1. 4.
[414] Památník národního písemnictví.

František Pořížka vezetésével működő szekció, mely a Váci utcai Szalontay-féle vendéglő egyik helyiségét bérelte. 1894-ben, a szlovákok bevonásával, a Luther-udvarral szemben lévő vendéglőben tartotta közös gyűlését, itt a cseh vezetőknek jó lehetőség kínálkozott az istentiszteletről kijövő szlovákok beszervezésére.

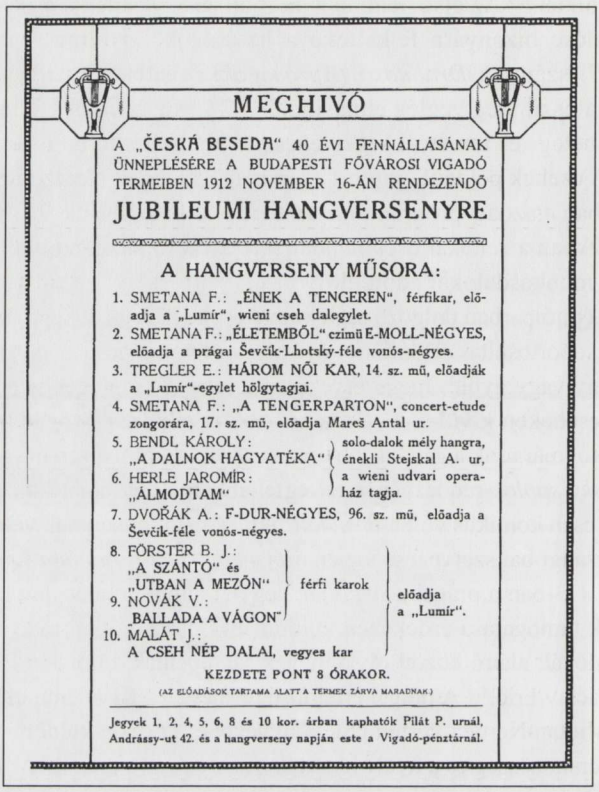

MEGHIVÓ

A „ČESKÁ BESEDA" 40 ÉVI FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPLÉSÉRE A BUDAPESTI FŐVÁROSI VIGADÓ TERMEIBEN 1912 NOVEMBER 16-ÁN RENDEZENDŐ

JUBILEUMI HANGVERSENYRE

A HANGVERSENY MŰSORA:

1. SMETANA F.: „ÉNEK A TENGEREN", férfikar, előadja a „Lumír", wieni cseh dalegylet.
2. SMETANA F.: „ÉLETEMBŐL" czimü E-MOLL-NÉGYES, előadja a prágai Ševčik-Lhotský-féle vonós-négyes.
3. TREGLER E.: HÁROM NŐI KAR, 14. sz. mű, előadják a „Lumír"-egylet hölgytagjai.
4. SMETANA F.: „A TENGERPARTON", concert-etude zongorára, 17. sz. mű, előadja Mareš Antal ur.
5. BENDL KÁROLY: „A DALNOK HAGYATÉKA"
6. HERLE JAROMÍR: „ÁLMODTAM"

solo-dalok mély hangra, énekli Stejskal A. ur, a wieni udvari operaház tagja.

7. DVOŘÁK A.: F-DUR-NÉGYES, 96. sz. mű, előadja a Ševčik-féle vonós-négyes.
8. FÖRSTER B. J.: „A SZÁNTÓ" és „UTBAN A MEZŐN"
9. NOVÁK V.: „BALLADA A VÁGON"

férfi karok előadja a „Lumír".

10. MALÁT J.: A CSEH NÉP DALAI, vegyes kar

KEZDETE PONT 8 ÓRAKOR.

(AZ ELŐADÁSOK TARTAMA ALATT A TERMEK ZÁRVA MARADNAK.)

Jegyek 1, 2, 4, 5, 6, 8 és 10 kor. árban kaphatók Pilát P. urnál, Andrássy-ut 42. és a hangverseny napján este a Vigadó-pénztárnál.

28. kép. *A Cseh Társaskör jubileumi koncertjére készült meghívó, 1912*

1886-ban a *Munkásegyesület* működésével elégedetlen, radikálisabb gondolkozású munkások a Nemzeti Zászlóhoz címzett, Kerepesi út 54. szám alatti vendéglőben egy másik egyletet alakítottak, a *Svornosť (Egyetértés)* cseh–szlovák önképző és segélyező egyletet.[415] Az első négy hónapban negyvenen léptek be, többségükben a József- és Erzsébetvárosban lakó csehek. 1888 végén Újpesten *Zábavní družstvo lýra (Líra Szórakoztató Egylet)* elnevezéssel fiókegylet jött létre.[416] A fiókegylet választmánya a következőket írta: *„A budapesti cseh közösségnek van annyi ereje, hogy fel tudja magának építeni a művészet templomát, mindenekelőtt egy amatőr színházat."* [417] Állandó helyisége nem volt az egyletnek, mégis jól szervezett beszélgetések, programok, előadások, műsoros

[415] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 351/1886.

[416] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 345/1888.

[417] ZAPLETAL, Vladislav: Význam spolku Svornosť pro české a slovenské dělnické hnutí v Budapešti = Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica, 1972, 92.; Vlast, 1888/89. 8. sz., 12.

estek és több bál megrendezése is bizonyítja a tagok lelkesedését. 1887–1889 között például 18 színielőadást szerveztek, 140 kötetes könyvtárat tudtak létrehozni. A budapesti rendőrkapitányhoz rendszeresen beküldött detektívjelentések a *Svornosť* nevű egyletben sok olyan személy tevékenykedéséről számoltak be, akiket anarchista szervezkedéseik miatt külföldről már kitiltottak.[418] 1890-ben, az akkor már száz tagot számláló egyesületet szocialista eszmék terjesztése miatt a Belügyminisztérium feloszlatta. A VII. kerületi elöljáróság elrendelte az egylet iratainak elkobzását, vagyonát pedig eljuttatták a fővárosi szegények alapítványához.[419] Ez sem szegte kedvét a műkedvelők lelkes csapatának, színtársulatuk továbbra is próbált, és 1891-ben az Erzsébet krt. 31. szám alatti Herz-féle vendéglőben színielőadást tartottak. Itt, a vendéglő egy kisebb helyiségében, a *Rovnosť (Egyenlőség)*, a *Národní listy (Nemzeti Újság)* vagy a *Hlas lidu (A Nép Hangja)* című cseh lapokat lehetett megtalálni a polcokon. A kör betiltása után a legaktívabb tagok továbbra is komoly agitációs munkát folytattak, egyre erőteljesebben együttműködve a szlovák munkásokkal, és szombat vagy vasárnap esténként a Rózsa utca 29. szám alatt, Schulz Emília kávémérésének egyik kisebb helyiségében[420] rendszeresen megvitatták az Európában és Csehországban zajló munkásmegmozdulásokat.[421]

Egy államrendőrségi jelentés szerint a *Česká beseda* elnevezésű cseh olvasóegylet egyes tagjai, valamint a feloszlatott *Svornosť* és a *I. Český dělnický spolek* tagjai szombatonként a belvárosi Újvilág (ma Semmelweis) utca 11. számú ház első emeletén jöttek össze.[422] 1912-ben, a *Česká beseda* 40 éves jubileumi ünnepségének idején a Vigadó termeiben nagyszabású hangversenyt szerveztek. Bedřich Smetana, Antonín Dvořák műveit adták elő, fellépett a *„Lumír"* egylet női, férfi- és vegyes kara, a Sevčík vonósnégyes és a bécsi udvari operaház egy énekese.[423] A tagok között ekkor már alig voltak munkások, inkább csak mérnökök, tisztek és a cseh kereskedelmi irodák alkalmazottai.[424] 1918-ban Pavel Pilát, a kör elnöke a Liszt Ferenc téri hegedűbolt tulajdonosa volt. A 35 éve Pesten élő Pilát a következőket nyilatkozta a *Pesti Napló* újságírójának: *„Mi pesti csehek asszimilálódunk. Egyesületünket csak azért tartjuk fenn, hogy aki még tud, szólhasson anyanyelvén."* Az újságíró pedig így vélekedik a pesti csehekről: *„Cseheket nekünk az abszolutizmus, a közös hadsereg és az ipari föllendülés hozott. Huszonöt esztendeje harmincra, sőt még több ezerre becsülték a pesti csehek számát, ma is van talán nyolcezer."*[425]

Az ipari munkásság számának jelentős növekedése egyenes arányban volt a politikai jellegű szervezkedések szaporodásával, a munkásegyletek létrehozásával. A cseh

---

[418] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 170/1888.

[419] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 265/1890., 269/1888.

[420] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 22/1892.

[421] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 22/1892.

[422] BFL. VI. /a. Elnöki res. ir. 74/1891.

[423] OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag. A *Česká beseda* 40 éves fennállásának ünnepére megjelent kétnyelvű szecessziós meghívója.

[424] HAPÁK, Pavel: Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom 19. storočia = Historický časopis, III. 1. Bratislava, 1955, 52–86.

[425] JOBBÁGY Jenő: A pesti csehek = Pesti Napló, 1918. október 8. 9–10.; TILKOVSZKY Lóránt: K dejinám budapeštianskych slovenských a českých spolkov = Historický časopis, 1997, 3. sz., 521.

munkások magukkal hozták a fővárosba a szocializmus eszméit, a szervezés tapasztalatait. Kezdetben önsegélyező, önképző egyleteket alapítottak, de a későbbiekben egyre nyíltabb politikai agitációt folytattak.

Budapest cseh munkásai igyekeztek felvenni a kapcsolatot a Felföldről érkező, a magyar nyelvet és a magyar munkásszervezeteket még nem ismerő, segéd- vagy kőművesmunkát kereső szlovák munkásokkal.[426] Beszervezésük annál is könnyebb volt, mivel az 1890-es évek elején még alig-alig beszélhetünk szlovák egyesületi vagy társas életről Budapesten, ezekben az években még nagyon kezdetleges volt a nemzetiségi munkások önszerveződése. A gyűléseken csupán a rossz munkakörülményekről, a szerveződés és a munkásegyletek szükségességéről beszéltek a szónokok.[427] Gyakori volt a szlovák, cseh és lengyel munkások együttes fellépése, munkabeszüntetése is. Nemegyszer a magyar munkásokkal közösen tartottak gyűlést, találkozót a gyárakhoz vagy kolóniákhoz közeli vendéglőkben, mint például a Zöld vadászhoz címzett vendéglőben (VI., Hermina út 47.), a Plasztika vendéglőben (II., Zárda u. 9.), a Blazsek vendéglőben (VIII., Mária Terézia tér 4.) vagy éppen Ján Tomík vendéglőjében (VII., Hársfa u. 1.).[428] A szlovák munkások szervezkedését nemcsak a cseh munkásvezetők segítették, hanem a jól szervezett lengyel munkások is. Az óbudai téglagyárban lengyel munkások által kezdeményezett sztrájk idején fel is merült a *Slovenský delnícky spolok v Starom Budíne (Óbudai Tót Munkásegylet)* megalakításának terve.[429]

1897 nyarán a Huszár utcai Frank-féle vendéglőben szervezett gyűlésen *Pokrok (Haladás)* néven cseh és szlovák önképzőkör alakítását indítványozták a munkások erkölcsi és szellemi felemelkedésének szolgálatára. Habár az önképzőkör törvényhatósághoz beadott alapszabály-tervezete tartalmazott hazafias kitételeket, a Belügyminisztérium mégsem engedélyezte a kör megalakítását.[430]

A szociáldemokrata *Népszava* 1897. szeptember 24-i száma beszámol az alakuló cseh–szlovák munkásképző egyletről. A lap későbbi számaiban foglalkozott a szlovákok és lengyelek különböző munkásgyűléseivel. Ezekben az években a Huszár utcában, a Baross téren vagy a Víg, illetve a X. kerületi Halom utca egy-egy vendéglőjében szervezték a munkásgyűléseket. A Magyarországi Szocialista Munkáspárt létrejöttével óriási lendületet kapott a magyar munkásmozgalom, ami nagyban segítette az akkori 40-50 ezres budapesti szlovák munkásréteg önszerveződési törekvéseit.

Az alakuló szlovák munkásegyletek élére többnyire Csehországból kiutasított cseh munkások álltak, akik a közös munkásgyűléseken széles körben terjesztették a cseh szociáldemokrata sajtótermékeket. Jelentős részt vállaltak a szlovák munkások képzésében és az 1895-ben alakult *Jednota – slovenský robotnícky samovzdelávací spolok (Jednota –*

---

[426] HAPÁK, 1956, 233.

[427] BFL, VI. 1/a. 548/1897, 592/1897. GYÁNI Gábor: Asszimiláció és akkulturáció a századfordulós Budapesten = Regio, 1995, 1–2. sz., 101–113.

[428] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi res. ir. 1934/1907, 1490/1907/675/1899.

[429] BFL, VI. 1/a. 548/1897.

[430] SNA, SRH, 9. doboz S 202.

Szlovák Munkások Önképző Egylete) létrehozásában.[431] Hamar kiderült, hogy a szlovák, illetve a cseh nyelvű munkássajtó terjesztésének egyik legnagyobb akadálya a szlovák napszámosok műveletlensége, ezért a szlovák munkássajtó létrejöttének legfontosabb feltétele a szlovák munkások analfabetizmusának csökkentése, illetve megszüntetése volt. Ennek érdekében hozták létre a szlovák önképző munkáskört, a *Jednotát*, mely legfőbb céljául tagjainak felvilágosítását és önképzését, a kulturális és közművelődési munkát, a tudomány és művelődés fejlesztését jelölte meg. A Polónyi János ideiglenes elnök által jóváhagyásra benyújtott, 29 pontos alapszabály-tervezetben szerepelt még „népszerű könyvek és hírlapok beszerzése és olvasása", felolvasások, oktatás és társas mulatságok, hangversenyek és ünnepélyek szervezése. Az egylet tagjai sorában szívesen látták a nőket is. 20 krajcár beiratkozási és havi 20 krajcár tagsági díjban állapodtak meg. Szerettek volna könyvtárat létrehozni, ahol kölcsönzésre és folyóiratok olvasására nyílt volna lehetőség.[432] A kör bejelentett gyűléseit a hatóság ritkán engedélyezte,[433] programjait betiltották, aminek következményeként az egylet hamarosan megszűnt. 1897-ben a *Jednota* már valószínűleg nem létezett.

Noha az *I. Cseh Munkásegylet*et 1888-ban, a *Svornost*'ot pedig 1890 szeptemberében a hatóságok hivatalosan megszüntették, a vezetők továbbra is kapcsolatban álltak a cseh munkásokkal és folyamatosan terjesztették a cseh nyelvű szocialista folyóiratokat.[434] Aszalay Antal 1887. évi detektívjelentéseiben a *Svornost*'ban tett megfigyeléseiről számolt be. Cseh radikális folyóiratok terjesztéséről, radikális izgatásokról és egyes szocialista érzelmű anarchista személyekről tett említést. Az 1880–90-es években Josef Žišlavský a főkapitánysághoz küldött leveleiben Václav Milota és František Beinhardt asztalossegédek anarchista tevékenységéről tett jelentést. Klement Vendel Prágából kiutasított cipész, Anton Palaček bőrmunkás, Václav Wittmeier Bécsből kitiltott cseh kőműves neve is szerepelt detektívjelentésében.[435] Az egylet Újpesten az Ősz u. 61-ben Szamolovszky vendéglőjében, fiókegyletet működtetett. Itt volt az újpesti cseh munkások fő gyülekezőhelye.[436]

A századforduló előtti években a munkásgyűlések és a munkabeszüntetések egyre gyakoribbá váltak, és a magyar szociáldemokraták fokozták szervezőmunkájukat a szlovák munkásság körében, mégsem sikerült őket megnyerni a szociáldemokrata párt számára. Gustáv Švéni famunkás, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1907. június 6–7-i kongresszusán figyelmeztetett a 40 ezres szlovák és 25 ezres lengyel munkásság mérhetetlen szegénységére, anyagi és lelki problémáira, és arra, hogy a pártnak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy bevonja őket szervezeteibe.[437]

---

[431] Archív komunistickej strany, Bratislava, Dejiny českého a slovenského dělnického hnutí v letech 1848–1919. KSC, 1979. Vysoká škola politická UV, KSČ 256–259.; OL, BM. K-150-1895-VII-8-83826.

[432] BFL, Budapest Főváros Tanácsa. Ügyosztályi tárgymutató könyvek. IV. 1407/b. 41426/1895.

[433] Népszava, 1895. december 7. 14.

[434] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi res. ir. 571/1889, 274/1890.

[435] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 97/1887, 149/1887, 48/1887, 289/1887.

[436] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 253/1889.

[437] Národnie noviny, 1897. június 9. sz. idézi Hapák = Historický časopis, 1955, 69.; Hodža, Milan: Slovenskí socialisti v Pešti = Hlas, 1898/99, 22–24. 15 ezerre becsülte a pesti szlovákok körében a szociáldemokrata párt híveinek számát.

A XIX. század végén a munkáskollektíván belül már megfigyelhető volt a budapesti szlovák munkások etnikai alapú önszerveződése. A munkahelyen szerzett tapasztalatok, a munkavállalói sérelmek származásukban is összekapcsolták a munkásokat.[438] 1894-ben, a *Svornosť* keretein belül, a szlovák munkásokat az azonos szakma, az általános elégedetlenség etnikai alapú önszerveződésre sarkallta. A cseh és szlovák munkások továbbra is a Huszár utcai egyleti helyiségben tartották rendezvényeiket, a szlovák állványozók („krištári") önálló szervezetet alapítottak, legfőképpen önálló pénztár létrehozása okán, ahol a tagdíjakból befolyó összeg felett a szlovák munkások önállóan rendelkezhettek. Az állványozóknak – mivel városszerte „épületről, épületre jártak" – jobb lehetőségük volt a szlovák munkások beszervezésére a szocialista jellegű munkásszervezetekbe, és amikor csak tudtak, agitációt folytattak közöttük. A csoport tagjai VII. és VIII. kerületi lakosok voltak. Az agitáció mellett természetesen időt szakítottak szórakoztató programok és bálok szervezésére is.[439]

Külön kell szólni a csehországi mintára alapított *Sokol česká tělocvičná jednota (Sokol [Sólyom] Cseh Tornaegylet)* nevű sportegyesületről. Magyarországon az 1860-as években kezdtek alakulni a sportegyesületek és klubok, de az állam csak azokat támogatta, amelyek a politikai magyar nemzet ideológiáját közvetítették. A sportklubok előhírnökei a városi lövészegyletek voltak. A sportolás szabadidőt, sporteszközöket igényelt, de a Felföldön nem volt nagyobb számban olyan polgárság, értelmiség, amely élhetett volna ezzel a lehetőséggel. Ezek a sportkörök magyar szellemben működtek, ezért a cseh típusú *Sokol* vagy *Orol* tornaegyletek rokonszenvesebbek voltak a szlovák származású lakosoknak. Ez a szervezet a szabadidő hasznos eltöltése és a testedzés mellett nemzetébresztő küldetést is teljesített.[440]

A budapesti cseh munkások *Sokol* tornaegylete politikamentes volt, akcióiban, nyilvános tornáin részt vettek a *Beseda* és az *I. Cseh Munkásegyesület* tagjai is. A *Sokol* 1895. március 25-én alakult, kezdetben a Wesselényi utca 17-ben, majd a Baross utca 2. szám alatt működött. Tagjai a közös, nyilvános tornán kívül kirándulásokat, vívást, közös szórakoztató programokat és énekléseket szerveztek. Belépéskor 5, évenként 3 forinttal kellett hozzájárulniuk a tagoknak az egylet működéséhez.[441] A katonazenekar részvételével szervezett nagyobb szabású mulatságok és tornaversenyek megtartásához hatósági engedélyre volt szükség.[442] A pesti szlovák sajtó az első világháborúig többször adott hírt a *Sokol* rendezvényeiről. Általában a József Főherceg Szálloda valamelyik termében tartották rendezvényeiket, és itt béreltek egyesületi helyiséget. Rendeztek Mikulás-napi műsort, farsangi bált katonazenekar közreműködésével, ahol cseh néptáncokat és francia négyest adtak elő, majd Kőbányán zászlóavatással egybekötött nyilvános

---

[438] ZAPLETÁL, Vl.: Počátky slovenského sociálno-demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893–1900. Praha, ŠPN, 1969.

[439] SNA, SRH, S. 227. 10. doboz.

[440] GREXA, Ján: Športové a telovýchovné spolky ako súčasť formovania občianskej spoločnosti na Slovensku 1900–1945 = MANNOVÁ Elena (szerk.): Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1945. Bratislava, Academic Electronic Press, 1998, 231–243.

[441] BFL, IV. 1407/b. 50720/95. Cseh és magyar nyelvű alapszabály-tervezet.

[442] BFL, VI. 1/a. 118/1898.

tornabemutatót tartottak több énekkar szereplésével. A Régi Sörházban tartott tornabemutatóra meghívták a *Nada* horvát tamburazenekart is. 1906-ban az egylet 10 éves fennállásának ünneplésébe bevonták a szerb és horvát ének- és zenekarokat (Nada, Sloga). Délben közös ebédre jöttek össze a résztvevők, délután 3 órakor pedig már a kerti ünnepély volt, melyet játékok, cirkusz és cseh dalok színesítettek. A muzsikát ez alkalommal is katonazenekar szolgáltatta. 1913 februárjában a *Slovenské noviny* a tornaegylet szervezésében tartott farsangi bálról adott hírt. Nagyszabású volt a *Sokol* 15 éves jubileumi rendezvénye is, ugyancsak a József Főherceg Szállodában, amelyen fellépett a műkedvelő színtársulat. Másnap a Régi Sörházban tornával és esti táncmulatsággal zárták a gazdag programot.[443]A budapesti csehek a cseh–szlovák közeledés jegyében igyekeztek együttműködni a pesti szlovákokkal, s meghívni őket minden nyilvános sportrendezvényre és egyéb programokra. Ezáltal a *Sokol* rendezvényei és a nyilvános tornák valóban a budapesti szlávok találkozóhelyévé váltak.

A XX. század első évtizedében, különösen a cseh közművelődési egyesület, a *Beseda* tevékenységét kell kiemelni. Baráti estek és bálok mellett többek között 1913-ban költői estre gyűlhettek össze a csehek, és az énekelni vágyók dalkörben is találkozhattak. Mikuláskor a tornaegylet meglepte a gyermekeket, a felnőttek pedig élvezhették a komikus jeleneteket, énekeket és a szerb *Sloga* dalkör vendégszereplését.[444]

Az *I. Cseh Munkásegylet* és a *Sokol* tornaegylet radikálisabb tagjai, főként értelmiségiek, 1899-ben a Kerepesi úti Mátyás Király sörcsarnokban létrehozták az *Osvěta, Budapesti Cseh Művelődési Egylet*et, melyhez szlovákok is szép számban csatlakoztak. A közösség leginkább kulturális körként működött, színelőadással, dalokkal és szavalatokkal szórakoztatták a vendégeket.[445] Szerveztek „paraszt bált" és kerti mulatságot is. 1899. június 25-én a 25 pontos alapszabály-tervezetet a szlovák származású Franta Zimák nyújtotta be a hatóságnak. Az egylet céljai között a tagok művelődése, előadások tartása, beszélgetések szervezése, a magyar nyelv tanítása, a tagok történelmi és földrajzi ismereteinek bővítése és daltanítás szerepelt. Nők és férfiak egyaránt tagjai lehettek az egyesületnek.[446] 1906-ban egész napos Husz-programot szerveztek, színházi előadással és bállal. 1911-ben a *Jednotá*val közösen szervezték meg a Husz-napot a József Főherceg Szálloda termében.

Az egylet 1908-tól a Huszár utca 10-ből Kovács József Tavaszmező utca 7. szám alatti vendéglőjébe költözött, péntekenként Izák tanító énekórát tartott, szombat esténként, illetve vasárnap délelőttönként pedig lehetőség volt az aktuális események megvitatására.[447] Voltak olyan évek is, amikor a vezetőség valamelyik Kerepesi úthoz közeli, terézvárosi kiskocsmában ülésezett. Erzsébetfalván kihelyezett csoportja is volt az *Osvětá*nak, ahol a cseh és szlovák munkások szintén közösen rendezhettek színházi és szórakoztató programokat.[448] Rendezvényeikre más kerületben élő társaikat is

[443] ST, 1911. május 26. 6.
[444] SD, 1900. december 2.
[445] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 682/1899.
[446] SNA, SRH, S. 233. 10. doboz.
[447] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 894/1908.
[448] Hapák, 1955, 62.

meghívták.[449] 1913-ban a Tót Kőművesek Csoportjával együtt szervezték a városligeti majálist.[450] Tartottak közös irodalmi estet is, ahol szavalatok hangzottak el és szerepelt Izák énekkara. A sajtó nagyon gyengének ítélte a műkedvelők előadását.[451] Az *Osvěta* rendezvényeinek megtartásához a Térparancsnokság előzetes engedélyére volt szükség.

A budapesti szlovák munkásokat nemcsak a cseh agitátorok, hanem a magyar szociáldemokraták és az 1890-es években megindult keresztény-szocialista mozgalom is megpróbálta beszervezni. Tették ezt annál is inkább, mivel Sándorfi munkásköre, illetve a Magyarországi Szociáldemokrata Párt központja az 1890-es években a Józsefvárosban volt. E pártban német, szerb, szlovák és román agitációs és szervezőbizottságok dolgoztak, és a párt támogatta a nemzetiségi munkáslapok kiadását is. A századfordulót követően történt néhány kezdeményezés önálló szlovák egylet létrehozására, de mivel a szocialista pártvezetéstől nem kaptak komolyabb támogatást, ezek a csoportok nem tudták fenntartani magukat. A Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz tartozó szlovák csoportot a képzettebb cseh munkások vezették. Az MSZDP a Víg utca sarkán lévő Molnár vendéglőben 1897-ben szlovák munkásgyűlést szervezett.[452] Két év múlva, 1899. március 8-án Babitz József kazánkovács 60 alapító taggal az ugyancsak Víg utcai Küffner-féle vendéglőben megalakította a *Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti (Budapesti Általános Tót Munkásegylet).*[453] Babitz 1900 augusztusában kérelemmel fordult Széll Kálmán belügyminiszterhez a megalakítás ügyében, csatolta az alapszabályt és a belépni kívánó tagok névsorát.[454] A többször visszaküldött alapszabály-tervezet 4. és 5. pontját 1902-ben módosították, majd újból beadták jóváhagyásra.[455] Az egyesület megalakításától azt is remélték, hogy javíthatnak a szlovák munkások sorsán és életkörülményein.

A hatóságok nem akarták jóváhagyni az egylet alapszabályát, mert az 1508/1875. BM számú rendelet értelmében nemzetiségi egylet csak irodalmi és közművelődési egyesületként alakulhatott, ők pedig a segélyezést is bevették az egylet céljai közé. A „szlovák" elnevezés szintén nem szerepelhetett a munkásegyesület elnevezésében.[456] Az alapítási kérvényt, pontos címmel megjelölve, 60 tag írta alá, Józsefvárosból, Kőbányáról, Angyalföldről, Terézvárosból és Erzsébetvárosból.[457] Az aláírók között Milan Hodža neve is szerepel. A 28 pontban összegzett alapszabály céljai szerint a tagok oktatása, felvilágosítása a tudomány és művelődés terén, valamint a *„társalgási szellem fejlesztése és előmozdítása"* szerepelt a legfontosabb helyeken.[458] Ezen kívül be

---

[449] ST, 1906. július 6.
[450] RN, 1913. május 15. 5.
[451] RN, 1913. szeptember 18. 5–6.
[452] Józsefvárosi Lexikon. Bp., 1970, 33–34.; BFL Főkapitányi eln. res. ir. VI. 1/a. 1899.
[453] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi iratok. IX. 63207/1902.; VI. 1/a. Főkapitányi eln. res. ir. 312/1899.; Nová Doba, 1899. április 1.
[454] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi iratok. 56964/1900-IX.
[455] BFL, VI. 1/a 608/1902.
[456] BFL, IV. 1407/b Tanács iratok. 56964/1900-IX., 89282/1900-IX.; SNA Fond. SRH, 9 doboz; HAPÁK, 1955, 52–83.
[457] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi iratok. 4124/1899-I; GYÁNI, 1995, 110.
[458] BFL, VI/a. Elnöki res. ir. 312/1899.

szerettek volna rendezni egy könyvtárat, olvasótermeket, ahol felolvasásokat, tudományos előadásokat és különböző rendezvényeket tartottak volna.

1910 áprilisában a Poós-féle vendéglőben létrehozták a *Skupina slovenských murárov (Tót Kőművesek Csoportja)* nevű egyletet.[459] Még ebben az évben felajánlották a rendezvényükön befolyt összeget a pozsonyi székhelyű *Robotnícke novinynek.*[460] Művelődési, szórakozási szakosztályához 35 tagú énekkar is tartozott. Előadásokat szerveztek, sikerült létrehozniuk egy 313 kötetes könyvtárat, ahonnan 1912-ben 250 könyvet kölcsönöztek.[461] Amikor 1910 nyarán átköltöztek a Huszár utcába, a csoportnak már 257 tagja volt. Májusban négy előadást tartottak, melyekre 400-an voltak kíváncsiak, a *Sokol*lal a Zugligetbe mentek kirándulni, az *Osvetá*val pedig 1913 őszén közös estet szerveztek.

A budapesti szlovák munkásmozgalomnak nem volt annyi tehetséges, tanult tagja, hogy hatékonyabb képzést tudjanak folytatni, habár már a XIX. század utolsó évében fontolgatták szlovák önképzőkör alakítását. Kiemelt figyelmet szenteltek a munkások képzésére és önképzésére. Tanulásra alkalmas helyiségei a munkásegyesületeknek sem voltak, ezért a többi egyesülethez hasonlóan, ők is egy-egy kocsmai helyiségben tartották előadásaikat. Ehhez szükségük volt a Budapesten tanuló szlovák diákok, illetve az értelmiség segítségére. Az egyes szervezetek a pesti szlovák értelmiség egy-egy tagját próbálták megnyerni előadások tartására. A *Tót Kőművesek Csoportja* Anton Štefáneket, a *Slovenský denník* szerkesztőjét hívta meg, aki a nemzetekről és a nemzetköziségről beszélt.[462] Meghívták még Milan Hodža szerkesztőt is. A *Szlovák Egylet,* a katolikus munkáskör és a *Kriváň* az 1910-es évek elején előadás-sorozatot szervezett a munkásoknak, ahol Jozef Kacián az alkoholfogyasztás káros hatásairól, Jozef Uram pedig szerb háborús tapasztalatairól adott elő.[463] Később Milan Frič, az építőmunkás csoport által szervezett előadás-sorozat keretében a szlovák munkásmozgalomról tartott előadást. Ezeken az előadásokon nem volt ritka a 300 fős részvétel sem.[464] Az alig képzett szlovák napszámos réteg írástudatlanságának felszámolása és műveltségi szintjük emelése érdekében a katolikus munkáskör hétvégenként a *Vzdelávací odborný krúžok (Önképzőkör)* keretei között tartotta előadásait.[465] Igyekeztek közérthető, a munkásokat érdeklő témákat felvetni, mint például az egészség megóvásának fontossága, a gazdaság vagy a kereskedelem működése. A *Tót Kőművesek Csoportja* a munkások képzetlenségének csökkentése érdekében az 1910-es években külön szakkört szervezett.[466]

A szlovák munkások többször is bekapcsolódtak tüntetésekbe, sztrájkokba, röpiratok terjesztésébe, a szociáldemokrata pártnak azonban minden igyekezete ellenére

---

[459] RN, 1910. április 21.
[460] ST, 1910. augusztus 12.
[461] RN, 1912. április 4.
[462] RN, 1912. október 3. 7.
[463] ST, 1913. január 10. 5.; RN, 1912. október 10. 7.
[464] Gáspár Imre (1845–1910) magyar újságíró, költő, a szlovák–magyar kölcsönösség hirdetője. Rendszeresen publikált a szlovák irodalomról magyar újságokban, és az 1870-es évektől tartott előadást a pesti szlovák munkásoknak.
[465] Pokrok, 1904. november 5.
[466] RN, 1910. április 20. 4.; 1911. augusztus 10. 5.

sem sikerült eredményes és legfőképpen tartós szervezőmunkát kifejtenie. A *Hlas* című folyóirat ennek okát elsősorban a művelt, céltudatosabb és több áldozatot vállaló vezetők hiányában látta.[467]

A munkásszervezetek jelentősége főként abban rejlett, hogy a cseh vagy a szlovák munkásegyesületek a szervezésen és agitáción túl felfigyeltek a szlovák munkások kulturális elmaradottságára, és számos előadást szerveztek képzésük érdekében, igyekeztek csökkenteni nagyarányú írástudatlanságukat. Pozitívan hatott a szlovákság identitására, hogy a rendezvényeken a szervezők szlovák szerzők műveiből válogattak. Az elmagyarosodott fővárosban ezek a munkáscsoportok is egy-egy nyelvi szigetként működtek.

4.6.2. Szlovák nyelvű munkássajtó

A szociáldemokrata párt és a szakszervezeti agitáció a dualizmus egész időszakában figyelembe vette a magyarországi munkásmozgalom többnemzetiségű tagságát. A párt- és szaksajtó magyar és német nyelven jelent meg, majd a századfordulótól kiegészült román, szerb és szlovák politikai, illetve szaklapokkal. Ezeket a párt nemzetiségi bizottságai szerkesztették. A szakszervezeti könyvtárakban a magyar mellett leginkább német és szlovák nyelvű könyvek voltak. Az *Építőmunkás* című lapnak 1903-ban szlovák nyelvű melléklete jelent meg, *Staviteľský robotník (Építőmunkás)* néven. Az újpesti bőripari munkások szekciója magyarul, németül és szlovákul is kiadta a *Kožerobotník (Bőrmunkás)* című folyóiratot. Ennek első száma 1906. szeptember 22-én jelent meg, azzal a céllal, hogy képviselje a szlovák bőrmunkások érdekeit és anyanyelven biztosítsa számukra a szükséges ismereteket. 1907-ben még nyolc száma jelent meg, azután megszűnt.[468]

Annak, hogy ezek a lapok csak igen rövid ideig jelentek meg, a pénztelenség és a párt támogatásának hiánya volt az alapvető oka, pedig nagy szükség lett volna a szlovák munkások körében fontossá tenni az írás és olvasás tudását.

A szlovák munkások közötti szervezőmunkához, bekapcsolásukhoz a mozgalomba, munkabeszüntetésekbe szükség volt a felhívások szélesebb körű terjesztésére. Ennek érdekében terjesztették a cseh, majd később a szlovák nyelvű munkáslapokat és a két- vagy háromnyelvű röplapokat, főként a gyárak, a szlovákok által látogatott templomok és vendéglők körül. Ezeken a helyeken tudtak kapcsolatba lépni a MSZDP szlovák csoportjának vezetői vagy más, etnikai alapon szervezkedő körök aktivistái a népesebb szlovák munkáscsoportokkal.

Az első budapesti szlovák szociáldemokrata rendezvényen, 1891-ben a Dob utcai Zöld Béka vendéglő kerthelyiségében, Heinrich Károly szlovák nyelven szólt a munkásokhoz,[469] majd a *Proklamácia k robotníkom Uhorska na 1. máj 1891. (Kiáltvány a magyarországi munkásokhoz 1891. május 1-re)* feliratú, szlovák nyelvű röpiratot terjesztették. A XX. század első éveiből tudomásunk van egy a kőművesek gyűlésére készített szlovák, magyar és német nyelvű felhívásról és a Kőfaragó utca Nemzetközi Könyvnyomdájában nyomtatott szlovák nyelvű röpiratról, mely a szlovák férfiakat és nőket szólította meg. Az újpesti szlovák munkások között is terjesztettek szlovák nyelvű röpira-

[467] Hlas, 1898/99. 144.
[468] Kožerobotník, 1906. 1. sz., 1.
[469] Népszava, 1891. május 1.

tot, a független munkások szavazólapja pedig három nyelven fordult a budapesti építőmesterekhez, kőművesekhez, kőfaragókhoz, pallérokhoz és ácsokhoz.[470] Az 1895. május elsejei ünnepségek előtt *Hlas k slovenskému ľudu robotníckemu (Szózat a szlovák munkásnéphez)* című röpiratot húszezer példányban Ján Polóny asztalosmunkás jelentette meg. Emiatt 3 havi börtönbüntetésre ítélték. A szlovák nemzet elnyomásáról szóló, az egyenjogúság eszméjét hirdető röpirat forradalmi tettnek számított a hatóság szemében: *„Nincsenek szlovák iskoláink, így tehát olyan tanítók, papok, tisztviselők nevelnek bennünket, akik még rendesen beszélni sem tudnak velünk."*[471] A kőművesek 1897. évi munkabeszüntetésének előkészületei közé tartozik az a 25 000 példányban terjesztett szlovák, német és magyar nyelvű röplap, mely többek között a 10 és fél, 11 és fél órás munkaidő csökkentését követelte.[472] Koloman Bernát *„Vigyázzatok, budapesti tót munkások!"* röpirata, a szlovákokkal szemben elkövetett jogtalanságokra hívta fel a figyelmet.[473]

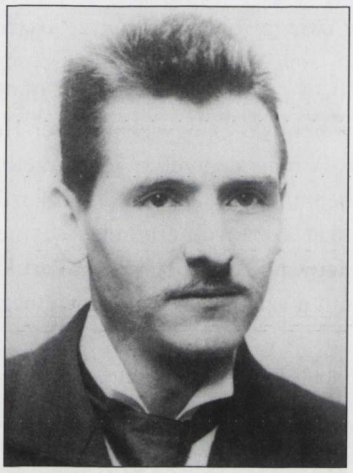

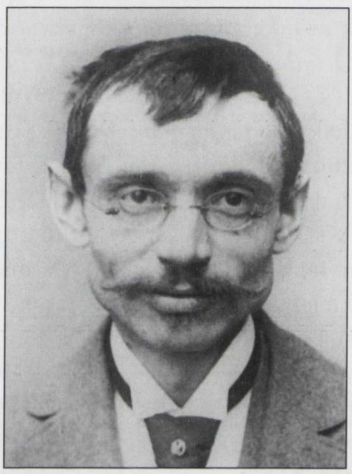

29. kép. *František Tupý és Gustáv Švéni, a szlovák nyelvű Zora és a Nová doba munkáslapok szerkesztői*

Különös jelentőségű a szlovák és a cseh szociáldemokrata munkásmozgalmi vezetők első szlovák nyelvű lapja, az 1897. május 1-jén megjelent *Nová doba (Új Kor)*. Egyik kiadója, szerkesztője František Tupý cseh kazánkovács volt. Ő volt a budapesti szlovák munkásmozgalom egyik legnagyobb szervezője és a MSZDP III. és IV. kongresszusának cseh és szlovák küldötte.[474] Másik szerkesztője Gustáv Švéni asztalos, 1898-ban Jozef Maliak történészhez és fordítóhoz írt levelében arról számolt be, hogy az egész napi munka után este, bútorasztalos műhelyében kénytelen írni a *Nová dobát*, s mindeközben

[470] SNA, SRH, 9. doboz. S 217, S 216, S 215, S 213, S 215.

[471] KEMÉNY, 1952, 360.

[472] Népjog, 1897. májusi számában megjelent röpirat.

[473] MOL, 1898-R-15/18. 276.; HAPÁK, Pavel: Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom 19 storočia = Historický časopis, 1955. 1. sz., 78.

[474] A szerkesztőség tagjai: Gusto Švéni, Matej Šúňavec, Štefan Martinček, František Tupý, kiadó: Štefan Martinček.

tanul és levelezik.[475] A lapszám viszonylag sok hibával jelent meg, mivel az utolsó pillanatban másik nyomdába kellett szállítani a kéziratot, ahol már nem volt elég idő a korrektúrára, és a szlovák diákok segítségére sem számíthattak.[476] Az első számot 1000, a többit 1300–2000 példányban terjesztették a cseh és szlovák munkások között. Valójában ekkortól lett a szlovák szociáldemokrata munkásmozgalom központja Budapest, és ennek legfőbb orgánuma a *Nová doba*. Két hét múlva, május 15-én, hasonló szellemben jelent meg a másik munkáslap, a *Zora, Národo-hospodársky časopis* (nemzetgazdasági folyóirat), melynek pénz hiányában csak egy száma látott napvilágot.[477] Ezeket az újságokat a cseh, szlovák és részben lengyel munkások támogatásával jelentették meg. Később a cseh területekről, Felső-Magyarországról és az Alföldről is jött anyagi segítség. A két szerkesztő Magyarországról való kitiltása után a Zsolna melletti születésű Štefan Martinček és a pribilinai Matej Šúňavec[478] vette át a *Nová dobát*, de 1899 júliusa után már ők sem tudták kiadni a lapot, *„az 1300 példány kiadására mindig ráfizettünk és nekünk kellett összegyűjteni a hiányzó összeget."*[479] *„Nem törődött velünk senki, még a pártvezetés sem"* – jegyezte meg elkeseredetten Martinček. Az ezer példányban szétküldött lapból a legtöbb az Alföldön fogyott. Segített a cikkek írásában Juraj Guča petrőci egyetemista és egyszer-kétszer Hodža is. Egy esetben Sándorfit is megkérték fordításra. A magyar nyelvet jól beszélő, három gimnáziumi osztályt végzett Martinček 1892-ben a pesti fegyvergyárban kezdett dolgozni. Visszaemlékezésében leírja, hogy lapjukat a szlovák értelmiség és nemesség egyaránt támadta.[480] Egyébként Martinček a Magyar Szociáldemokrata Párt küldötteként a kongresszusokon rendszeresen síkra szállt a szlovák és más nemzethez tartozó munkások érdekében.

Šúňavecnek 1899-ben ötezer példányban sikerült megjelentetnie a *Čo sú sociálni demokrati a čo chcú? (Kik a szociáldemokraták és mit akarnak?)* című brosúráját.[481] Továbbra is szervezett, agitált, sok plakátot, meghívót és röpiratot osztott szét a szlovák munkások között. Amikor 1904-ben Pozsonyban megjelenik a *Slovenské robotnícke noviny (Szlovák Munkásújság),* Pesten a 40 ezer főt számláló szlovák munkásság körében Šúňavec kezdi terjeszteni.[482] 1904. augusztus 15-én Švéni, Dugonics utcai lakásában – amely szerkesztőség és kiadó is volt egyben – megszerkesztette *Duch času (Korszellem)*

---

[475] ALU SNK, A/1545.

[476] SNA, SRH 18. doboz. S 462.; Tupý levele F. Houdeknak Rózsahegyre. Houdek a szlovák demokrata fiatalok, a későbbi hlaszisták csoportjának volt az egyik tagja.

[477] Ruttkay több tanulmányában foglalkozik a szlovák munkássajtóval: RUTTKAY, Fraňo: Nová Doba a Zora = Robotnícka žurnalistika v sociálnom a národnom hnutí Slovákov (1897–1918). Matica slovenská, 1980, 29–57.

[478] Az észak-liptói születésű Šúňavec 1890-ben, tizenhét évesen jött Pestre, ahol kőművessegédnek szegődött. Mivel otthon egyetlen osztályt sem tudott elvégezni, munka után este, autodidakta módon tanult meg írni és olvasni, és néhány év múlva már írásai jelentek meg a két szocialista munkáslapban.

[479] Hlas, 1898/99. 181.

[480] SNA, SRH, 9. doboz. S 192. Martinček 1902-ben elhagyta az országot és Chicagóban telepedett le.

[481] ZAPLETAL, 1972, 256–258.

[482] GOSIOROVSKY, Milo: K dejinám slovenského robotníckeho hnutia, 75 rokov plodného života = Pravda, 1948. április 10.

című, politikai és társadalmi havilapjának mutatványszámát, mely végül nem jelent meg. Tupý Amerikába ment, és Švéni is elhagyta Budapestet.[483]

A budapesti szlovák munkásmozgalomnak hatalmas tömegbázisa volt, és a gyakorlott cseh, illetve szlovák vezetők nemcsak a fővárosban szervezkedtek és terjesztették a *Nová dobát*, hanem Magyarország nagyvárosaiban is. Noha a lap csak két évig jelent meg, mégis rendkívül nagy volt a jelentősége, hiszen azok a munkások, akik csak a szlovák nyelvet értették, közös problémáikról anyanyelvükön, első kézből csupán ebben az orgánumban tájékozódhattak. Voltak olyan szlovák szociáldemokrata vezetők, mint például Tupý, Švéni és Lapár, akik komoly érdeklődést tanúsítottak a *Szlovák Egylet*ben folyó kulturális munka iránt, sőt, fontos funkciókat is elláttak az egyesületben. Amikor a *Szlovák Egylet* 1897-ben irodalmi versenyt hirdetett, Švéni és Lapár is benevezett egy-egy írással.[484]

A Pesten tanuló diákság és a szlovák értelmiség kapcsolata a szlovák munkásokkal nem volt pozitív. Milan Hodža, Anton Štefánek, Jozef Uram vagy Milan Hrič egy-két előadásán túl egyéb aktív szerepvállalásról alig-alig van tudomásunk. A munkáslapok és a röpiratok készítésébe még annyira sem akartak bekapcsolódni, hogy kijavítsák az alacsony képzettségű szerkesztők cikkeinek nyelvtani hibáit. Legtöbben nem tudtak, illetve nem is akartak igazán azonosulni a szlovák munkássággal,[485] pedig a pesti szlovák értelmiség és diákság sokat tudott volna tenni a munkások kulturális képzése és jogaik ismertetése érdekében. Sokat tehettek volna a *Slovenský spolok* taglétszámának növelése és összetételének módosítása érdekében is, ha a különböző munkásgyűléseken, a vendéglői asztaloknál beszéltek volna az egylet rendezvényeiről, tagjairól és az egyesülés, a szlovák közösség összetartozásának fontosságáról. De segített volna egy olcsó lap megjelentetése is, amelyben – kimondottan a budapesti szlováksághoz szólva – hangsúlyos helyet kaphattak volna a főváros és környéke szlovákságának politikai, gazdasági és kulturális eseményei és mindennapjaik történései.

4.7. Szlovák dalkörök és műkedvelő színtársulatok

4.7.1. Énekkarok

A szlovákság életében fontos szerepet kapott a népművelő és kulturális tevékenység, mert a kultúra és a hagyományok ápolása a nemzeti lét fenntartásának egyik legfőbb eszköze volt.

A XIX. század 60–70-es éveiben Felső-Magyarországon egyre-másra alakultak a szlovák amatőr dalkörök, többek között Alsókubinban, Besztercebányán, Modorban, Eperjesen, Nagyszombatban és Turócszentmártonban. A legrégebbi az 1863-ban Liptószentmiklóson alakult *Tatran*[486] és a bécsi *Slovenská beseda* 1865-ben. A turócszentmártoni

[483] SNA, SRH, 18. doboz. 472.
[484] Hapák, 1969, 245.
[485] Hapák, 1955, 82–83.
[486] A Tatran nevű liptószentmiklósi kulturális egylet tagjai közé olyan énekeseket kerestek, akik 3 nyelven (magyarul, szlovákul és németül) tudtak énekelni. Kovačevičová, Soňa: Spolkový život v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1830–1945 = Slovenský národopis, 1990. 1–2. sz., 141.

*Slovenský spevokol*t 1871-ben szervezték, s egy év múlva már elfogadott alapszabályokkal dolgozhatott. Az 1880-as években Ján Kadavý volt a vezetője, aki az 1840-es években a Kerepesi úti szlovák evangélikus iskolában is tanított.[487] Izák tanító folyamatos kapcsolatban állt a felföldi dalkörök vezetőivel. Levelezett Blažej Bullával, a turócszentmártoni dalkör vezetőjével, akitől négy szólamra írt darabokat kért kórusa számára is,[488] az 1910-es években pedig a liptószentmiklósi *Tatran* karmesterével, Pavel Gallóval.[489]

Pest-Budán először a diákok – szlávok és románok – hoztak létre énekkart, a vagyonos, szerb származású Ostoič által biztosított helyiségben. Általában négy szólamban tanultak be és adtak elő hazafias dalokat. A szlovákok a *Všetci sme Slovania..., Kto za pravdu horí..., Hej Slováci...* című hazafias dalokat énekelték, a szerbek a *Naprej zástava, a Prag je ovog novog Srbstva* című dalt, a ruszinok többek között a *Ja Rusin byl, jsem i budú* című éneket. Sajnos, miután az ifjúság szellemi és anyagi támogatói 1862-ben elköltöztek Budáról, a fiatalok támogatók nélkül maradtak,[490] lassan pedig a szombat esti előadások és az éneklések is elmaradtak.

Pest-Budán a szlovákok 1868-ban[491] – más források szerint 1871-ben[492] – alakítottak énekkart *Slovenský spevácky spolok (Buda-pesti Tót Dalegylet)* néven. A források szerint létezett egy *Pest-budai Szláv Dalegylet* is, melynek alapszabályait 1871. augusztus 8-án terjesztették fel. Vezetőjük Mikalaček Manó cseh ács volt, és tagjai is cseh származásúak voltak. A „tagjainak honpolgárságát" is mellékelő beadványok[493] és a levéltári dokumentumok arra engednek következtetni, hogy ez a pest-budai dalegylet már megalakulásának évében feloszlott.[494] 1873-ban újból megalakították, ekkor már *Česká beseda* néven.[495]

A *Slovenský spevácky spolok* 1871. szeptember 24-én, az Akácfa u. 9. szám alatti kör kaszinójában tartotta első közgyűlését, amelyen két nyelven is kidolgozták az egylet alapszabályait. A megválasztott alelnök, Jozef Strakovič ügyvéd, az alakuló ülésen kiemelte, hogy Buda és Pest szlovák lakosai szükségét érezték a dalegylet létrehozásának.[496] 1870-ben,

---

[487] Kadavý 1839–1849 között a pesti szlovák evangélikus egyházi iskola tanítója és a templom káplánja volt. Kollárral együtt vasárnapi iskolát alapított, s 1845-ben Budán kiadta a *Prjatel ľudu. Knižka pre slovenských remeselníkov* című könyvét, ami bizonyította népnevelő és népművelő tevékenységét. Megjelent egy tankönyve is *Čítanka pre malje djetky* címmel. Nyelvhasználat tekintetében Kollár és Kadavý között véleménykülönbség alakult ki, mivel a tanító a vasárnapi iskolában Štúr-féle nyelven akart tanítani, Kollár viszont mereven ragaszkodott a bibliai cseh nyelvhez. Végül 1849-ben Kadavýt eltanácsolták az iskolából. ALU, SNK Fond Kadavý.

[488] SEDLÁKOVÁ, Viera: Slovenský spevokol v Turčianskom Sv. Martine = BUGALOVÁ, Edita (szerk.): Úloha spolkov, spoločností a združení v hudobných dejinách Európy. Trnava, 2001, 23–32.

[489] ALU SNK, A 563, 3 A 33. Izák levelezése.

[490] BELLA, J. Pr: Niektoré rozpomienky z rokov 1858–64 = Slovenské pohľady, 1922, 520–523.

[491] MELICHERČÍK, Andrej: Spoločný spev na Slovensku. Bratislava, 1944, 47.; Dejiny Slovenska. II. Bratislava, SAV, 1968, 612.

[492] Slovensko. Kultúra I. Obzor, Bratislava, 547.

[493] BFL, IV. 1303/F. Tanácsi iratok, XI. 141/1871.

[494] Minden bizonnyal ez volt az a Českolslovanský dělnický slovanský spěvácky spolek, mely Josef Slavík sírját a Kerepesi úti temetőbe helyezte át. A cseh és szerb egyesület tagjaiból álló hatvantagú énekkar búcsúzott tőle. MACHATKA, Osvald: První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868–1890 = Časopis Matice moravské, 1953, 249–268.

[495] BFL, IV. 1319. Elnöki iratok. 514/1873.

[496] MOL, K-150 BM 1872-III.-4-39616.

amikor még elfogadott alapszabály nélkül működött a dalkör, egy-egy rendezvényen Bella dalaival szerepeltek.[497] A szlovák nyelvű alapszabályokban leírtak szerint az egylet a szlovák társas élet előmozdítása céljából alakult, s egyesíteni óhajtotta a Pest-Budán élő szlovákokat dallal, zenével, szórakoztató programokkal, előadásokkal, szavalatokkal. 20 korona beiratkozási díjat határoztak meg, és bármelyik pest-budai lakos tagja lehetett az énekkarnak. Hetente egyszer tartottak próbát, és minden héten bemutatkoztak egy-egy kisebb programmal. Havonta egyszer egy nyilvános mulatságot vagy dalestet rendeztek, néhányat kifejezetten jótékony céllal. Nyáron a mulatságokat kirándulások váltották fel, ahol inkább csak énekelgettek.

Az 1868-ban alakult *Szlovák Egylet* alapszabályaiban szerepelt a *„dalolás"* és a *„társas mulatás és művelődés tót nyelven"*.[498] Zenei szakosztályának élén 1874-ben Milan Lichard,[499] tíz évvel később pedig a Kerepesi úti szlovák evangélikus egyházközség kántortanítója, Ľudovít Izák állt.

30. kép. *A Ľudovít Izák (középen) által vezetett Pesti Szlovák Énekkar, 1892*

A *Slovenský spevokol v Pešti (Pesti Tót Énekkar)* 1892. május 2-án, 11 pontban lefektetett szlovák nyelvű alapszabályai szerint az énekkar megalakulásának célja: *„A szlovák dal megőrzése, népszerűsítő, szórakoztató jellegű előadások tartása és kisebb zártkörű rendezvények szervezése."*[500] A belépni kívánó tagoknak évi 1 koronát kellett fizetniük, viszont ha valaki nem közölte előre hiányzását, 10 korona büntetésben részesült. Az énekkar jegyzőkönyveit Albert Mamatey vezette, elnöknek Pavel Sholtot választották. A dalkör élén Izák állt. Az énekkar adományokból, tagdíjakból és a hiányzásokból beszedett büntetésekből

[497] Slovenské noviny, 1870. 2. sz. Az újságban nem szerepel Bella vezetékneve, de minden valószínűség szerint Ján Levoslav Belláról van szó, aki mint zeneszerző és kórusvezető 1869-től Körmöcbányán tevékenykedett.

[498] BFL, Pesti Tanácsi Iratok. XI. 118/1868.; SNA, Bratislava, 10. d. 798. sz.

[499] Dunaj, 1874. 1. sz., 41.

[500] EOL, PSZE, 103. d. „pestovanie slovenského spevu, usporiadanie poučno-zábavných prednášok, jako aj usporiadanie malých zatvorených zábav."

tartotta fenn magát. Ludvík Lumnicer kocsmáros a próbákra rendelkezésre bocsátotta Nagymező utcai vendéglője egyik helyiségét.[501] Az 1890-es évek elején vezetett jegyzőkönyvek beszámolnak az új tagok belépéséről, a különböző műsoros estek programjairól.[502] Amikor Izákot ismét megválasztották a *Slovenský spolok* énekkarának élére, a bizalmat megköszönve, a következőket mondta: *„A nemzet szelleme és öntudata dalokban jut kifejezésre. Gondolkodásmódját és életrevalóságát dalaiban ismerhetjük meg."*[503] Wagner visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a XIX. század utolsó éveiben Izák tanító valóban lelkesen és igen eredményesen vezette a szlovák dalkört. Mindig is fontosnak tartotta az énekkarok szerepét, a szlovák nyelvű éneklést és minden eseményt, ahol a szlovák nyelv, a népdalkincs szerepet kaphatott. Igyekezett megőrizni, sőt, összegyűjteni a városban és a város környékén élő szlovák lakosság népdalait és műdalait.[504] Mivel kórusműveket is komponált és átdolgozott több népdalt, szívesen mutatta be átiratait a szlovák közönségnek. 1899-ben egy meghívásra válaszolva írja, hogy szerette volna, ha a fiatalok nem felejtik el a szlovák népdalokat, ha a zenehallgatás, részvétel szlovák rendezvényeken, egy-egy szlovák színdarab megtekintése természetes velejárója lenne életüknek Budapesten is. *„A fővárosban élve, van szerencsém évente találkozni Szlovákia minden sarkából ide sereglő fiataljainkkal, mind a diáksággal, mind a tanoncokkal, és szomorúan konstatálom a csekély érdeklődést az ének és zene iránt, és az alig tapasztalható hajlandóságot a színházi életben való részvételre."*[505] Kiemelte a tanítók szerepét a fiatalok érdeklődésének felkeltésében a műveltség, a zene, az éneklés és a színjátszás iránt. Úgy érezte, mint énektanárnak, feladata buzdítani a fiatalokat a dalok szeretetére és megőrzésére.

Az 1897-ben megtartott egyesületi ülésen a dalkör tagjai elhatározták, hogy a férfiakból álló énekkart vegyes karrá alakítják. Izák 1898. augusztus 29-én Blažej Bullának írt levelében arról számolt be, hogy az énekkar az ő lakásában készül Roman Nejedlý *Zasadnutie mestskej rady v Kocúrkove (A városi tanács ülése Kandúrfalván)* című egyfelvonásos operettjének előadására.[506] 1899 tavaszán még egy sikeres fellépése volt a

---

[501] A 24 tagú énekkar megalapítását fényképfelvétel őrzi. ALU SNK, Sg: PM 120/56.

[502] EOL, PSZE, 103. doboz. Az 1893. novemberi jegyzőkönyv szerint a szilveszteri esten, amelyet Dvorák Szövetség utca 4. szám alatti vendéglőjében tartanak, szlovák ételeket tálalnak fel, káposztalevest és juhtúrós galuskát.

[503] ALU SNK, 133/11.

[504] Kollár, Ján *Národnie spievanky* című népdalgyűjteményét 1834–35-ben adták ki Budán; Izák népdalokat dolgozott át és kórusműveket komponált Pesti tartózkodása idején.

[505] EOL, 101 doboz. A levélen nincs feltüntetve, hogy kinek íródott. A bevezetőből viszont kiderül, hogy a Felföldön szerveződő szlovák énekkarok és színjátszó csoportok szervezete megalakításának alakuló ülésére hívták meg Izákot, ahová sürgős hivatali teendőire hivatkozva, nem tudott elmenni.

[506] ALU SNK, A 563. Blažej Bulla (1852–1919) építész, de népművelő, számos dal szerzője és egyben kiadója is volt. Egy időben énekkart is vezetett. A *Kocúrkovo,* vagyis *Kandúrfalva* cím választása nem volt véletlen, mivel Ján Chalupka (1791–1871) hasonló című szatirikus vígjátéka kipellengérezi a szlovák kispolgárságot. Kocúrkovóban, a kisvárosban karikatúraszerű élet folyik, a vásos lakóit korlátoltság, üresség és szűklátókörűség jellemzi. Chalupka szatirikus darabja, s a mű címe, fogalommá vált a szlovák irodalomban.

dalkörnek a Rottenbiller utcai Lövöldében rendezett táncesten, ahol Szophoklész thébai királyról szóló vidám operettjét adta elő a 20 tagú közösség, ugyancsak Izák rendezésében. (A belépőkből összegyűlt összeget ekkor zongora vásárlására akarták fordítani.) A dalkört nem látogatták folyamatosan a szlovákok, így a *Szlovák Egylet* nem mindig tudott rájuk számítani a rendezvényein: *„Az énekkar tevékenysége visszhangtalan és erőtlen volt. Az ifjúság kevés figyelemmel volt a nemzet dalai és az éneklés iránt. Sokuk közönye és lustasága gátolja az énekkar fellendülését."*[507] *„Mindenki érzi az énekkar tevékenységének hiányát, habár az egyesületnek van énekkara, de csak a múltja gyönyörű, jelene egyáltalán nincs"*, [508] bár ez még nem jelentette azt, hogy a dal hiányzott volna bármely rendezvényről. 1900-ban valóban nem működött az énekkar. Később a lapok többször írtak a vegyes kar vagy a férfikar szerepléseiről nagyobb ünnepek alkalmával, az irodalmi esteket követően vagy a protestáns egyház nagygyűlésein. A 16-20 tagú szlovák dalegylet – bizonyára a többségben lévő diákok miatt – csak a tanévben tartotta heti egy-két alkalommal próbáit.

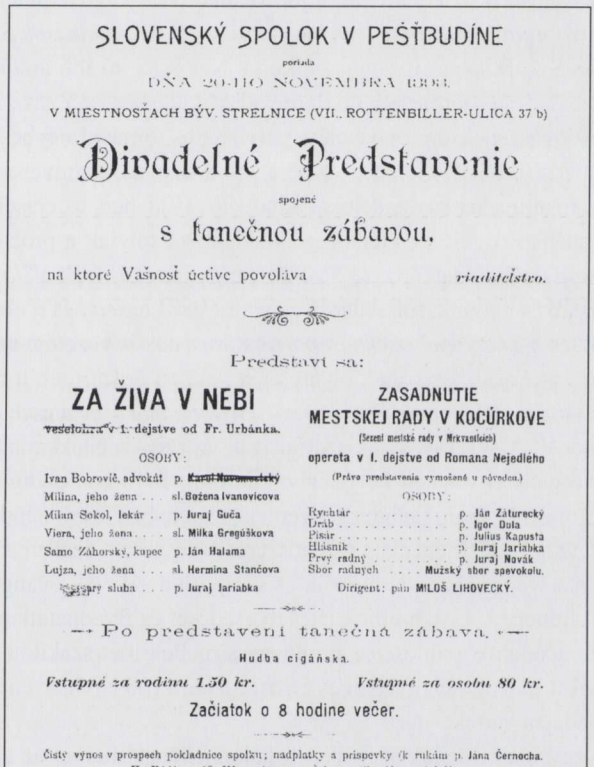

SLOVENSKÝ SPOLOK V PEŠŤBUDÍNE

pořádá

DŇA 20-HO NOVEMBRA 1898

V MIESTNOSŤACH BÝV. STRELNICE (VII., ROTTENBILLER-ULICA 37 b)

Divadelné Predstavenie

spojené

s tanečnou zábavou.

na ktoré Vašnosť úctive povoláva *riaditeľstvo.*

Predstaví sa:

ZA ŽIVA V NEBI

veselohra v 1. dejstve od Fr. Urbánka.

OSOBY:

Ivan Bobrovič, advokát p. ~~Karol Novomestský~~
Milina, jeho žena . . . sl. Božena Ivanovicova
Milan Sokol, lekár . . p. Juraj Guča
Viera, jeho žena . . . sl. Milka Gregušková
Samo Záhorský, kupec p. Ján Halama
Lujza, jeho žena . . . sl. Hermina Stančova
Kňazský sluha . . . p. Juraj Jariabka

ZASADNUTIE MESTSKEJ RADY V KOCÚRKOVE

(Sezení městské rady v Mrkvanicích)

operета v 1. dejstve od Romana Nejedlého

(Právo predstavenia vymožené u pôvodcu.)

OSOBY:

Kychtár . . . . . p. Ján Zâturecký
Drib . . . . . p. Igor Duka
Pisár . . . . . p. Julius Kapusta
Hlásnik . . . . . p. Juraj Jariabka
Prvý radný . . . . . p. Juraj Novák
Sbor radných . . . . Mužský sbor spevokolu.

Dirigent: pán MILOŠ LIHOVECKÝ.

Po predstavení tanečná zábava.

Hudba cigánska.

Vstupné za rodinu 1.50 kr. *Vstupné za osobu 80 kr.*

Začiatok o 8 hodine večer.

Čistý výnos v prospech pokladnice spolku; nadplatky a príspevky (k rukám p. Jána Černocha, V., Kádár-u. 10. III. em.) sa s vďakou prijímajú a poisťujú.

Vstúpenky sú k dostaniu v predodpredaji u pp. A. Kapustu (VII., Aggteleki-u. 16.); L. Lumnicera (VI., Nagymező-u. 3.); J. Mačuhu (Lipót-u. 7.); J. Švehlu (Hársfa-u. 1.); v miestnosti spolkovej (VII., Kerepesi-út 64.) a vo večer predstavenia pri pokladnici.

31. kép. *A Pest-budai Tót Egylet színházi előadásra szóló meghívója, 1898*

[507] Hlas, 1898/99. 174.
[508] SD, 1900. 28. sz., 2.

A pesti szlovák dalkör a XX. század elején működött igazán aktívan. Akadt év a kórus fellépése nélkül, de valahogy mindig sikerült felújítani a próbákat. Az 1910-es években a különböző műsorlapok és a szlovák sajtó említi, hogy a *Szlovák Egylet* rendezvényein az énekkar Izák zongorakíséretében operettrészleteket, népdalokat adott elő. Elhangzott például az *Anička dušička (Anyicska, lelkecske), Boleráz boleráz (Zöld puszpány, zöld puszpány), Dobrú noc má milá (Jó éjt, kedvesem), Zahučali hory (Felzúgott az erdő), Kysuca, Kysuca (Kiszuca, Kiszuca), Hej pod Kriváňom (Hej a Krivány alatt).* Ezeket a dalokat országosan is szinte slágerként énekelték. Izák kisebb kórusműveket és színdarabokat is betanított énekkarának. A horvát tanulóifjúság dalköre és a szerb diákok *Kolo mladích Srba* elnevezésű egyletének férfikara többször csatlakozott a szlovákok rendezvényeihez, színesítve a programokat.

Izák tanító idősebb lánya, Milana, életrajzi visszaemlékezésében megemlíti, hogy édesapja a szlovák munkásoknak is szervezett énekkart.[509] Valóban, azon kívül, hogy a kántortanító a szlovák egyházközségen belül 1908 októberében egyházi énekkart alapított,[510] vezette a *Slovenská organizácia stavebných robotníkov (Építőmunkások Szlovák Szervezete)* dalegyletét és a *Sokol* cseh tornaegylet dalkörét. Nekik leginkább indulókat és munkásdalokat tanított be. A *Sokol* tornaegylet dalkörével Mikuláskor és a zászlóavatási ünnepélyen, több pesti szlovák énekkar részvételével, nyilvános tornával egybekötött színes rendezvényen szerepelt. 1911–1914 között vezetője volt a szlovák kőművesek énekkarának is. Ők is általában kórusműveket és népdalokat adtak elő. 1911-ben, az erzsébetvárosi Huszár utca 10. szám alatti Holec-féle vendéglőben, keddenként folytak a próbák az akkor több mint harminc tagot számláló dalkörben.[511] Volt olyan év, amikor Izák a *Slovenský spevokol*nak, az egyetemisták és a munkások dalárdájának, a *Česká beseda* és *a Sokol* cseh egyesületek énekkarának és a *Tót Kőművesek Csoportja* kórusának is vezetője vagy zenei tanácsadója volt. A *Szlovák Egyletnek* voltak olyan tagjai, akik a *Sokol* cseh tornaegylet kórusának próbáira is eljártak. 1913-ban a *Skupina slovenských murárov* a cseh *Osvětá*val együtt készített programot.[512] A szlovák lapok szerint Izák az *Osvěta* énekkarának próbáit 1908-ban a Tavaszmező utcai egyesületi helyiségben tartotta, 1913-ban pedig a Dohány u. 90-ben. A dalkör a *Slovenský spolok* rendezvényeinek szüneteiben szerb népdalokat is énekelt, sőt, a *Kolo mladích Srba* férfi énekkar is rendszeresen részt vett ezeken a rendezvényeken. Izák 1918 őszén már vegyes karával próbált, és szerepelt a szlovák evangélikus templomban a reformáció ünnepén. Izák ambícióját, lelkesedését és fáradhatatlan munkáját dicséri, hogy a szlovák népdalok gyűjtése és átdolgozása mellett időt szakított zeneszerzésre is. Írt zongoradarabokat és ismertek gyetvai és pásztordalai, 1100 egyházi éneket gyűjtött, melyek 1918-ban kiadásra vártak.

A *Katolikus Munkáskör* tagjai is alakítottak énekkart, melyet az első években maga Sándorfi elnök irányított. 1904-ben a dalkör női, négyszólamú karral bővült. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy a kör rendezvényein ritkán jelentek meg nők, és így őket

[509] Lehotský, 1997, 28–29.; A szlovák munkások dalköre rövid életű volt = SN, 1906. július 1.
[510] EOL, PSZE. Iskolai fond.
[511] Robotnícke noviny, 1911. május 12. 1–2.
[512] Robotnícke noviny, 1913. szeptember 7.

is sikerült aktivizálni. Mindig szép sikerrel szerepeltek. 1906-ban az énekkar élén már Izák állt. 30 tagú férfikórust és 60 tagú vegyes kart irányított. A férfikórusnak a józsefvárosi plébániatemplomban minden hónap első vasárnapján, jelentősebb ünnepnapokon és a zarándoklatok alkalmával volt alkalma énekelni, a vegyes karnak a templomban, búcsújárások alkalmával vagy a különböző műsorokon.

Izák tanító Csehszlovákiába távozása után is tovább működött a *Budapesti Katolikus Munkáskör* négyszólamú énekkara, melyet az 1885-ben alakult, az állam által hivatalosan is engedélyezett *Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület* támogatott. Ilyen kórusa még a jobb anyagi helyzetben lévő cseh egyesületeknek sem volt, s erre nagyon büszke is volt a katolikus kör.

Ľudovít Izák a tanítás, a templomi orgonálás, a *Jótékony Nőegylet* titkári teendőinek intézése és a Segélyező Pénztár pénztárosi funkciójának ellátása mellett vezette a pesti szlovákok és csehek énekkarait, szoros kapcsolatot tartott fenn a felföldi nagyobb városok dalköreinek vezetőivel. Elküldték egymásnak a népdalátdolgozásokat, kikérték egymás véleményét a darabokkal kapcsolatban, kottákat cseréltek, hogy minél több mű közül választhassanak, és hogy a fellépések alkalmával mindig újabb és újabb darabokat mutathassanak be a pesti közönségnek.

Izák a szó legnemesebb értelmében kultúrmunkás és népművelő volt, s mint karvezetőnek, legfőbb érdeme mindenekelőtt abban rejlett, hogy harminchárom évi pesti tartózkodása idején mindvégig igyekezett hasznos elfoglaltságot biztosítani a fővárosban letelepedett szlovák munkásoknak és diákságnak, mélyíteni a szlovákok nemzeti önismeretét. Ösztönözte a fiatalokat a szlovák népdalkincs megőrzésére, a szlovák nép zenei örökségének és hagyományainak ápolására. Ily módon megőrizték a Felföldről magukkal hozott énekhagyományaikat a főváros egyre magyarosodó környezetében is. Izák jól tudta, hogy az énekkaroknak nagyon fontos szerepük van a közösségformálásban és a szülőföldjüktől elszakadt szlovákság összefogásában. A *Slovenský spolok* élére történő újbóli megválasztása alkalmából így szólt a zenéről: *„A dalok a nemzet lelkének legszebb virágai, a nemzet zenéjének forrásai, alapja és kimeríthetetlen kincsesbányája – és ki a dalokat műveli, az a nemzet szellemét is felemeli."*[513]

4.7.2. A MŰKEDVELŐ SZÍNJÁTSZÁS

A legkorábbi rendelkezésünkre álló adat a pesti szlovák színjátszásról 1839-ből származik. A *Hírnök* a következő írást közölte „K" aláírással: *„Városunk újdonságai között megemlítendő a tót színtársasági egyesület. Az ismert Kollár, pesti evang. hitszónoknak mindent megmozdítani akaró erőlködése hívá létre e társaságot, mely nem csak darabok írására 's fordítására, hanem egyszersmind azok házi színpadon előadására szánja erejét. Már két előadás valóban tartaték is, (...) hogy minél nagyobb ösztönnel munkáljon minden résztvevő tag, azon édes reményt ébreszté fel (...), hogy ha magyar nemzeti színészetünk számára új színház épül, – a mostani tót előadásokra fog használtatni."*[514] Néhány számmal később

[513] ALU SNK 133/11.
[514] Hírnök, 1839. február 21. 1.

Kollár a következőképpen reagált a tudósításra: *„Kénytelennek látom (...) kijelenteni, (...) az összeállított műkedvelők társaságában, sem az ez által előadott darabokban legkisebb részem vagy befolyásom sem volt."*[515] Az első előadást 1839-ben tartották, ekkor a cseh Jan Nepomuk Štěpánek *Štěkanec (Az ugató)* című darabját adták elő, a második fellépésükkor pedig egy német drámaíró *Zolky, starý žiak (Zolky, az öregdiák)* című művét. A hír igaz voltát látszik igazolni a 16 esztendős Madách Imre édesanyjának írt levele, mely szerint diáktársaival „tót teátrum" előadására készül.[516] De e hír előtt és után hosszú évekig semmilyen információ nem áll rendelkezésre a pesti szlovákok „színházcsináló" kedvéről.

A pesti szlovák egyesületek csak akkor számíthattak nagyobb számú szlovák érdeklődőre, ha rendezvényeiket, műsoros estjeiket amatőr színjátszók fellépésével gazdagították. Ekkor élénkült meg igazából az egyleti élet. A jó hangulatban folyó próbák, a közösségi szellem összekovácsolta a közösség tagjait. A próbákra az idősebbek is szívesen ellátogattak. Wagner visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a *Szlovák Egylet* színjátszó körében öt éven keresztül ő rendezte a darabokat. Repertoárjában szerepelt például Csehovtól a *Medve* és a *Leánykérés* című egyfelvonásos darab, de leginkább Ferko Urbánek és Marina Olga Horváthová színműveit játszották, mert ebben az időben ezek a falusi környezetben játszódó és a falusi emberek életét idealizálva bemutató darabok voltak a legnépszerűbbek. Ferko Urbánek, Felső-Magyarország különböző településein játszott közkedvelt, a *Rozmarjín (A rozmaring)*, a *Škriatok (A manó)*, a *Stridža spod hája (Az erdőszéli boszorkány)* és a *Diabol v raji manželskom (Ördög a házasság édenkertjében)* című darabjait nagy előszeretettel választották a színjátszó kör tagjai,[517] és az előadásokra elmentek a cseh egyesületekből, sőt, más szláv nemzetiség fiataljai is. Urbánek *Škriatok* című, háromfelvonásos színdarabja a *Szlovák Egylet Irodalmi Szakosztálya* pályázatának nyertes darabja volt, melynek díját, a száz aranyat, Harminc építész ajánlotta fel. Ettől kezdve az egylet sajátjának tekintette[518] és először 1902. december 1-jén mutatta be. Kisebb operák és operettek is szerepeltek a műsoros esteken. Például 1898-ban Roman Nejedlý cseh szerző *Zábava v kúpeľoch (Mulatság a fürdőben)* című operettjét adták elő.[519] Szerepelt még a programokon Horváthová *Sirota (Az árva)* című darabja és Ján Palárik *Drotár*ja *(A drótos)*. Ez a háromfelvonásos vígjáték volt az első szlovák darab, mely pesti szlovák környezetben játszódott. A fővárosban oly nagy sikert arattak az egylet színjátszói, hogy a *„szlovák színházi előadáson Pesten ekkora nézőközönséget még sohasem láttunk"* – írta a *Slovenský týždenník* 1906. november 23-i száma. Wagner visszaemlékezésében különösen kiemeli Dušan Porubský szerkesztő nagy sikerét.[520] A *Slovenský spolok* színjátszó csoportjába tartozott az akkori diák, a későbbi miniszter, Ivan Markovič. Az egylet műsoros estjeinek vidám felolvasásain a pesti szlovákok életét figurázta ki. A legnagyobb sikert általában az egyfelvonásos vígjátékokkal aratták az előadók,

[515] Uo., 1839. március 7. 2.
[516] Fried István: Szlovákok Pest-Budán a 19. században = Regio, 1990. 3. sz., 52–65.
[517] Wagner, 1930, 205.
[518] SD, 1900. november 18. 2.
[519] Hlas, 1898/99. I. évf. 174.
[520] Uo., 206.

de elhangzottak szavalatok, dalok, énekek zongorakísérettel, hegedű- és zongorajátékok is. Több ízben a régi Lövölde és az Aréna termét bérelték ki a fellépésekhez.

A *Katolikus Munkáskörnek* szintén volt színjátszó társulata, mely megalapításának első évében, vagyis 1902-ben már működni kezdett. Tagjai a szlovák munkások iskolázottságának, ízlésének és igényeinek megfelelő darabokat adtak elő. Ők is inkább könnyebb fajsúlyú, szórakoztató jellegű színdarabokkal léptek fel.

A munkáskör fiataljainak közel 25 tagú lelkes csapata amatőr színtársulatot alakított. *„Minden reményünk alapja a kör ifjúsága. Öntudatosak, aktívak és tudatában vannak feladatuknak. Ők szervezik most a színjátszást, a mulatságokat, igyekeznek összetartani az énekkart, bővíteni a könyvtárat, olvasnak, terjesztik a könyveket – ők a lelke az egylet életének."* – olvashatjuk a *Dennica (Hajnalcsillag)* című liptószentmiklósi női lapban, mely beszámol a sikeresen működő körről.[521]

A darabok bemutatóiról a lapok nem szóltak minden esetben elismeréssel, de mégis, a fiatalokból álló műkedvelő színtársulat előadásai olyannyira látogatottak és sikeresek voltak a pesti munkások és iparosok körében, hogy legtöbbször minden hely elkelt, például Urbánek *Bludár (Csavargó)* című darabjának előadására. Arra is volt példa, hogy az előadásra már sokan be sem fértek és meg kellett ismételni azt. Például az 1904. október végén Weissenhofertől bemutatott *Lurdská pasáčka (A lurdi pásztorlány)* című ötfelvonásos vígjátékot.

A katolikus fiatalokból álló műkedvelő társulat legnagyobb gondja az volt, hogy megfelelő nagyságú színpad hiánya miatt csak kevés szereplővel eljátszható darabot tudtak színre vinni, pedig a közönség nagy érdeklődéssel várta a bemutatókat.

Az első budapesti munkásszíntársulat valószínűleg az *I. Československý dělnický spole*ken belül alakult, 1874-ben.[522] Munkásszínjátszásról közölt híreket csak a XX. század első évtizedében olvashatunk a korabeli szlovák lapokban. Kiemelkedő közművelődési munkát végzett a szlovák építőmunkások, illetve kőművesek színköre. Heyermans holland drámaíró *Remény* című darabját 1910-ben mutatta be a *Skupina slovenských stavebných robotníkov (Szlovák Építőmunkások Csoportja)* műkedvelő színtársulata. A pozsonyi *Robotnícke noviny* hasábjain Jozef Koreň aprólékosan beszámolt az előadásról. Hangsúlyozta, hogy a társulat tagjai közül sokan csak tízéves korukig jártak iskolába, mégis színvonalasan és tehetségesen adták elő a nehéz darabot. A szerző megragadta az alkalmat, hogy figyelmeztesse a magyar és a szlovák értelmiséget, fontos és érdemes lenne tenni a szlovák nép, a szlovák munkások művelődése, képzése érdekében.[523]

A XX. század első másfél évtizedében több száz alkalommal vitték színre a pesti szlovák színtársulatok a szlovák és a világirodalom darabjait, gazdagítva ezzel a város szlovák kulturális életét.

---

[521] Dennica, 1908. 7. sz., 185.; ALU SNK, 81Y3.
[522] MACHATKA, 1953, 261.
[523] RN, 1910. október 20. 5.

Összegzés

Budapest a dualizmus korában a jellegzetes közép-európai többnemzetiségű városok közé tartozott, s az 1873-tól, a három város egyesítése révén felerősödő urbanizációs folyamat mágnesként vonzotta a különböző népeket, nemzetiségeket. A soknemzetiségű, multikulturális fővárosban természetes volt – leginkább a XIX. század közepétől – az ország más-más régióiból óriási hullámokban érkező lakosok és az „idegenek" együttélése. Együtt élt és dolgozott a német, a szerb, a szlovák vagy éppen a román. A boltos megtanulta vevőkörének nyelvét, a szlovák munkás elsajátította a német mestereemberek szakmáinak német kifejezéseit, a vándorkereskedő pedig városrésztől függően két-három nyelven kínálta portékáját. Az újságos standokon többféle nyelvű újságok közül válogathatott a pesti polgár, és nem okozott gondot értesülni egy-egy német vagy szlovák nyelvű plakátról, szórólapból, hogy hol lesz munkásmegmozdulás, gyűlés, hol nyílik lehetőség érdekesnek ígérkező színdarab megtekintésére, báli mulatságra. Habár a pesti értelmiség egy része családi és baráti környezetben anyanyelvét használta, munkája során az ország hivatalos nyelvét, a magyart.

Budapest nyelvhasználata például az 1891. évi nyelvismereti adatok szerint nagymérvű magyar–német és magyar–szlovák kétnyelvűséget mutatott. A lakosság 54,65%-a két vagy három nyelven is beszélt. A budapestiek több mint fele németül, 11,46%-a pedig szlovákul. Mindhárom nyelvet közel 7,5%-ban ismerték.[524] A szlovákok zöme a munkásréteghez tartozott, s a népszámlálási adatok tanúsága szerint nagyfokú asszimilációjukat erősítették a vegyes házasságok, munkahelyeik és lakhelyeik vegyes (többnyire magyar és német) lakossága.[525] Az asszimiláció a szlovákok körében volt a legerőteljesebb. Az adminisztratív (közigazgatás, oktatás) magyarosítás a legtöbb esetben spontán tényezőkkel párosult. A fővárosi környezet, a különböző nyelvi, kulturális és társadalmi hatások gyorsították a természetes magyarosodást. A kisiparos-kiskereskedő polgárság gyarapodása, a tisztviselők a kereskedelmi, gazdasági, művelődési, közigazgatási intézményekben való elhelyezkedésük, előmenetelük érdekében vállalták a magyarrá válást. Vagy egyszerűen felerősödött hungarus patriotizmusuk, magyar politikai nemzettudatuk, hiszen ők mindig is Hungária, Uhorsko, vagyis a magyar állam polgárai voltak.[526]

A visszafogott etnikai, nemzeti színvallás még inkább jellemezte a Budapestre érkező vidéki szlovákságot, a munkásokat és napszámosokat, a cselédeket, de részben még a diákságot is. A munkások származásukból, szegénységükből, műveletlenségükből fakadóan kevéssé tudatosították, hogy nyelvük elvesztésével elvész a szlováksághoz

---

[524] SPIRA–VÖRÖS, 1978, 809.

[525] HANÁK Péter: Urbanizáció és asszimiláció Budapesten a dualizmus korában = SOMOGYI Éva (szerk.): Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László születésének 70. születésnapjára. Pécs, 1999, 227–235.

[526] A magyar nemzetállam és a soknemzetiségű állam problematikájához: NIEDERHAUSER Emil: Honfoglalás és Millenium = GYÁNI Gábor–PAJKOSSY Gábor (szerk.): A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Debrecen, Csokonai, 1999, 153–158.

tartozásuk is. Az elmaradott, szegény felföldi településekről érkező szlovák munkásokat a kedvezőbb élet- és munkakörülmények arra késztették, hogy a magyarrá vált nagyvárosban nyelvet, identitást és kultúrát váltsanak.

A budapesti szlovákok sem társadalmi, sem vallási, sem kulturális szempontból nem voltak homogén népcsoport. Megosztotta őket vallásuk, szociális helyzetük, műveltségük és természetesen egyéni érdekeik, az integrációs-asszimilációs életstratégiák. Még a három legnépesebb szlovák kerületben (VI., VII. és VIII.) sem éltek egységes tömbökben, hanem szétszórtan, s ez még jellemzőbb volt Újpestre, Kőbányára vagy Angyalföldre. Munkájuk, pihenésük során folyamatos kapcsolatban álltak a német, magyar vagy egyéb népcsoporttal. Valószínűleg ez is okozta a szlovák egyesületi mozgalom alacsony hatékonyságát. A vonzás, a ráhatás, az érdeklődés felkeltése nem volt magától értetődő, mert vagy a távolság, vagy a tájékozódás hiánya, vagy csupán az érdektelenség okán a budapesti szlovák egyesületeknek szerény tagsága volt. Hiába volt Budapest a „legnagyobb szlovák város", a főváros dinamizmusából fakadó mindennapok felőröltek minden olyan szándékot, amely a pesti szlovákság nagyobbik részének egységes, átfogó megszervezésére irányult. A budapesti szlovák közösség nagy része nem ismerte fel, milyen óriási jelentőségűek az egyesületek a nyelv, a kultúra, az identitástudat megőrzésében és erősítésében.

Kisebb volt az a réteg, amely megtalálta ugyan számítását a fővárosban, s talán végleges lakhelyét is, de ellenállt az ország, a főváros nyelvi és kulturális „bekebelezésének" és határozottabban ragaszkodott gyökereihez. E kötődésnek egyik legjellemzőbb megnyilvánulása a pest-budai szlovák közösséghez tartozás reprezentálása volt. Valamilyen formában – adakozás, egyesületi tagság, részvétel rendezvényeken, szlovák nyelvű istentiszteleteken – folyamatos kapcsolatot tartottak a város kisebb-nagyobb szlovák csoportjaival.

A XIX. század utolsó harmadában a szlovákok társasági élete kisebb részt polgári családi szalonokban, értelmiségi családi környezetben, nagyobb részt különböző társas körökben vagy a magyarországi munkásmozgalom más etnikai csoportú tagozataiban, szakegyleteiben szerveződött. A szlovák közösség együtt tartásában és életének alakításában nagy szerep jutott a katolikus és evangélikus egyházi közösségeknek. Az erősen vallásos, istentiszteletekre rendszeresen eljáró Pechány Adolfot idézve, a szlovákság *„papjait igen tiszteli, s legszívesebben vezetteti magát általuk."*[527]

A bemutatott szlovák csoportok teljes egészében a főváros, a multikulturális nagyváros művelődéstörténetének, kulturális és közéletének szerves része. A XX. század első évtizedében a szlovákság egyre gyakoribb rendezvényeivel is demonstrálni igyekezett létét, mégis a *Slovenský spolok* rendezvényei egy-kétszáz szlovákot tudtak mozgósítani, a *Katolícky delnícky kruh* ennek kétszeresét, ami azt jelzi, hogy a valóságban nagyobb tömeget nem igazán mozgattak meg. Mégis sikerült felkelteniük a felföldi szlovák bankok és takarékpénztárak figyelmét és támogatást szerezni például a diákok kulturált elhelyezését szolgáló egyleti lakás bérlése érdekében.

---

[527] PECHÁNY Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc, Felsőmagyarország, 2000, 32.

Politikai és gazdasági oldalról tekintve, a XX. század első évtizedében pozitív irányba mozdult el a pesti szlovákság. *„Nemzeti életünk az utóbbi időben a politikai és társadalmi fejlődésben olyan fokra jutott, hogy a nép már nem elégedhet meg a szerény, visszahúzódó, mozdulatlan és az örökösen jajveszékelő és elégedetlenkedő szereppel."* – írta Anton Štefánek, 1907-ben a Pesten megjelenő *Slovenský obzor (Szlovák Látóhatár)* első számának beköszöntőjében. Valóban, amikor a XX. század elején Budapesten újból kialakulóban volt a szlovák politikai, kulturális és gazdasági központ, már nemcsak a hatóságok, hanem a közvélemény is felfigyelt a *Slovenský spolok*ra. A *Budapesti Hírlap A budapesti titok* című írásában adott hangot aggodalmának, hogy szlovák központ van kialakulóban, ami káros és megengedhetetlen.[528] A hatóságok is tartottak a felerősödött nemzeti mozgalmak következményeitől, ezért rendeletekkel akarták megfékezni az etnikai alapon működő egyesületek erősödését és a nemzetek önállósodási törekvéseit. A *Naša zástava* utolsó évfolyamának egyik számában „Pešťan" aláírással jelzett publicista a következő gondolatokkal zárta cikkét: *„Jelenleg úgy tűnik, hogy Pest politikai és gazdasági szempontból a szlovákok számára mindig is jelentős város lesz. Megjelent a Týždennik, megalakult a könyvnyomda és a pénzintézet – itt a szlovák kisebbség aligha veszíti el jelentőségét. Pesten a szlovák nyelvnek már biztosítva van a helye a jövő számára."*[529]

Számos dokumentum, visszaemlékezés utal a budapesti szlovákok közéleti tevékenységére, akiknek fontos szerep jutott az ország fővárosának életében is. Szerkesztették a kormány által támogatott lapokat, kapcsolatuk volt politikusokkal, fontos tisztségeket vállaltak az iparos, kereskedői vagy az egyházi közéletben, mint építészek hozzájárultak Budapest városképének kialakításához. A hétköznapi életben ugyanazokat a kávéházakat, kiskocsmákat, kirándulóhelyeket látogatták, mint a város többi polgára vagy éppen eljártak a magyar nyelvű színházi előadásokra.

A politikai események gátolták ezt a pozitív folyamatot. Nem alakult Budapesten központi, erős kulturális vagy társadalmi intézmény, egyesület, mely a fővárosi szlovákságon kívül befolyásolni tudta volna az ország más részében élőket. A féltucatnyi szlovák intézmény ehhez kevésnek bizonyult, különösen azért, mert társadalmi bázisa gyenge volt.

Mégis elmondhatjuk, hogy az amatőr színtársulatok szlovák darabjainak előadásai, az Izák tanító által vezetett dalkörök gazdag műsora, a könyvkiadók, a tucatnyi Pesten megjelenő ellenzéki vagy kormánypárti periodikum, az olcsó kiadványok és kalendáriumok mindenképpen szolgálták a szlovák közművelődést, gazdagították a szlovák kultúrát. A fővárosi szlovákok legerősebb magja kétségkívül a szlovák újságok és kiadók körül csoportosuló szerkesztők és a felsőfokú intézményeket látogató diákság volt, különösen azok, akik létrehozták a *Slovenský spolok* elnevezésű egyesület *Irodalmi Szakosztályát*. Folyóiratokat jelentettek meg, kapcsolatban álltak Felső-Magyarország nagyobb városainak ifjúságával, és még 1919 elején is – valószínűleg abban bízva, hogy

[528] Budapesti Hírlap, 1913. október 24. 12.

[529] Slovenčina v Pešti v časoch prešlých = Naša zástava, 1911. 2. sz., 37.

Budapesten a szlovák nemzetnek továbbra is helye van – irodalmi, társadalmi havilapot kezdtek megjelentetni *Mladé Slovensko (Fiatal Szlovákia)* címmel, az ifjabb Ľudo Izák szerkesztésében. Ez a csoport, elsősorban Hodžának köszönhetően, „nyitott" volt a cseh–szlovák egység gondolatára, látogatták egymás rendezvényeit, közös programokat szerveztek. A századforduló éveiben megerősödött a tudatos szlovák, cseh, horvát és szerb nemzeti gondolatokat képviselő csoportok és személyek száma és súlya. A különböző származású diáksággal, s azok egyleteivel igen jó volt a kapcsolat. Ének- és zenekaraikkal megjelentek egymás rendezvényein, mintegy kifejezve a különböző nemzetek összetartozását. Nincs azonban jelzés, utalás, milyen kontaktus volt bármely hasonló céllal működő magyar vagy más, szlovákok lakta települések köreivel. A *Katolikus Munkáskör* díszes, mozgalmas, igen vidám szüreti felvonulásai mindig felkeltették a magyar kíváncsiskodók és érdeklődők figyelmét; a Szent István-napi és a Mária-kegyhelyekre szervezett búcsújárások alkalmával határozottan érezhető volt a sokféle nemzet képviselete, még ha mindenki a saját zászlaja alatt, a saját etnikai csoportjával vonult is. Az ilyen jellegű felvonulások, ünneplések, a szlovák munkások demonstrációi és gyűlései minden bizonnyal magukra vonták a tágabb környezet figyelmét is. A hovatartozást kifejező zászlók, jelvények használatával az egyes közösségek hangsúlyozták etnikai kötődésüket, származásukat. A kétnyelvű programok, szórólapok arra utaltak, hogy senkit sem akartak kizárni a rendezvényekről és hangot kívántak adni a magyar nemzetállam iránti lojalitásuknak is.

A vizsgált korszak közösségeiről, egyesületeiről mindenesetre elmondható, hogy *„a szlovák Pest"*, ahogy az ifjabb Izák megfogalmazta, fontos része a szlovák nép és Budapest kultúrtörténetének.

A budapesti szlovákok története abban a reményben is készült, hogy a „német és zsidó Budapest" sztereotip képe mellett megjelenhet a „Szlovák Budapest" is, hiszen szándékomban állt megismertetni az olvasókkal a XIX. századtól több hullámban megtelepedő szlovákság múltját, életét, mindennapjait, jeles személyiségeit és a főváros etnikai arculatára gyakorolt hatását.

Izák tanító húszéves orvostanhallgató fia, aki 1919 tavaszán talán az utolsók között távozott a Tanácsköztársaság elől Párkány irányába, visszaemlékezésében a következőképpen gondolt ezekre a feszültséggel, veszélyekkel teli órákra: *„elhatároztam, (...) hogy elhagyom »Magyarhon« fővárosát, melyhez a Luther-udvarban lévő szlovák egyházhoz tartozó szülői ház és az egyetemi tanulmányaim is kötöttek."*[530] Wagner visszaemlékezéséből ismert, hogy nem csak ő maradt az utolsó pillanatig Budapesten: Sovík, Šviba, Janovec, Krajčovič nevét említi, akik bizonyára, ahogy Wagner is, már „pestieknek", „my Pešťania!" tartották magukat. Ők megtalálták boldogulásukat a városban. Miután 1918–19-ben az öntudatosabb pesti szlovákok Csehszlovákiába költöztek, a továbbra is működő egyesületek és közösségek élete hanyatlásnak indult és a szlovák diaszpóra lassacskán „szétfoszlott".

[530] IZÁK, Ľudo = Prúdy, 1928. 1. sz., 29.

Slovaks' Community Life and Culture in Budapest during the time of the Dual Monarchy (1867–1918)

This book presents the history of Slovak societies and organizations in Budapest during the Dual Monarchy of Austria and Hungary. It offers an overview of the Slovak cultural and social life and details the different ways that Slovaks organized and developed their culture within these organizations. The last part of the XIXth century was a period when every nationality in the capital of Budapest discovered the need for creating and organizing their own ethnically based associations, societies, leagues, organizations, clubs and social groups. This drive for self organization or "spolky" , influenced every societal group including workers, the intelligentsia or university students.

The book mainly focuses on the social, communal and cultural life within Budapest, but also presents the many facets of the economic situation of the Slovaks, their ambitions, religious affiliations and educational achievements . These are then compared to others' achievements and the actions and interactions of key Slovak personalities and Slovak organizations is also explored.

The tremendous growth and modernization of Budapest in the last quarter of the XIXth century opened up work opportunities for thousands of seasonal workers. At that time, Budapest was considered the largest Slovak city, with estimates of 50 000–60 000 Slovaks living there. Most of this population of Slovak labourers exhibited very little interest in starting or belonging to Slovak organizations. Active organizers and members of Slovak organizations came mainly from the small group of Slovak intelligentsia who maintained a strong desire to maintain and promote their Slovak culture. This same group was responsible for the founding of Slovak banks and publishing houses, as well as leading those Slovak organizations which they had developed. After the year 1918, it was mainly members from this group who become citizens of the new Czechoslovak Republic where they continued in their chosen fields of education, culture or politics (Milan Hodža, Ľudovít Izák, Milan Harminc, Anton Štefánek, František Votruba, Ján A. Wagner and others).

The book is organized around the then existing Slovak or Czech ethnic organizations. Individual chapters are dedicated to the following themes:

Ethnic overview of the capital city Budapest and its Slovak population during the time of Dual Monarchies.

The neighbourhood of "Jozefov" which at that time was termed the largest "Slovak island of populations" in Budapest
Representatives of Slovak political and social circles in Budapest
The social and community life of Slovaks in Budapest
Communal centres of the Slovak community in Budapest
Slovak organizations in Budapest
Amateur Slovak theatre and choirs in Budapest

The main theme of this publication is the detailed history of the Slovak organizational and social life in Budapest which to this date has not been well researched or understood within the context of Slovak cultural history. The book is equally important to both Slovaks and Hungarians who are trying to better understand the ethnic mix and diverse social conditions of those times. It will be of great value to all who wish to understand how Slovaks lived and worked in the multicultural centre of Budapest during the Austro-Hungarian period.

Ondrej Mihal
President, Slovak Canadian Cultural and Heritage Centre

Mellékletek

1. táblázat. *Budapest lakosságának anyanyelvi megoszlása 1880–1920 között (a három legfontosabb etnikai csoport vonatkozásában)*

	1880		1890		1900		1910		1920	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	201 505	56,7	326 533	67,1	559 965	79,6	756 070	85,9	837 858	90,2
Német	122 454	34,4	115 573	23,7	98 515	14,0	78 882	9,0	60 425	6,5
Szlovák	21 847	6,1	27 126	5,6	24 091	3,4	20 359	2,3	14 011	1,5
Egyéb	9 876	2,8	17 439	3,6	20 877	3,0	25 060	2,8	16 702	1,8
Összes	**355 682**	**100,0**	**486 671**	**100,0**	**703 448**	**100,0**	**880 371**	**100,0**	**928 996**	**100,0**

THIRRING, 1925, adatai alapján, 57, 17. tábla.

2. táblázat. *Budapest szlovák anyanyelvű lakosságának megoszlása 1880–1920 között*

Év	A felföldi vármegyékben születettek száma	Szlovák anyanyelvű lakosok száma
1880	21 816	21 871
1890	28 969	27 126
1900	37 873	24 091
1910	38 889	20 359

THIRRING, 1925, 58.

3. táblázat. *A 90%-ban szlovák többségű megyékben született lakosok száma nemek szerint*

Megyék	1880		1890		1900		1910	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Nyitra	3 823	4 212	5 981	5 731	8 203	8 996	9 528	10 583
Turóc	549	931	841	1 140	1 009	1 356	834	1 093
Trencsén	1 807	1 674	2 398	2 433	3 040	3 021	3 302	3 156
Árva	1 154	1 441	1 986	1 797	2 095	2 395	1 547	1 704
Liptó	2 023	2 605	1 936	2 581	1 952	2 926	1 568	2 339
Zólyom	570	1 027	823	1 322	1 120	1 760	1 269	2 066
Összesen	9 926	11 890	13 965	15 004	17 419	20 454	18 048	20 941
Együtt	**21 816**		**28 969**		**37 873**		**38 989**	

THIRRING, 1936, 283.

4. táblázat. *Az anyanyelv kizárólagos ismeretének 1880–1900 közötti, az össznépességhez viszonyított százalékos aránya*

Anyanyelvismeret	1880	1890	1900
Csak magyarul beszél	18%	30%	38,7%
Csak németül beszél	20%	12,1%	4,3%
Csak szlovákul beszél	2,3%	2,3%	1,1%
Csak más nyelven beszél	0,0%	0,9%	0,9%
Összesen	**40,3%**	**45,3%**	**45,0%**

THIRRING, 1925, 18. tábla.

5. táblázat. *Budapest lakosságának nyelvismerete 1891-ben*

Nyelvismeret	fő	%
magyarul és németül beszél	210 180	43,19
magyarul és szlovákul beszél	11 560	2,38
németül és szlovákul beszél	8 145	1,67
magyarul, németül és szlovákul beszél	36 057	7,41

SPIRA-VÖRÖS, 1978, 809.

6. táblázat. *A Duna bal parti kerületeinek szlovák népsűrűsége 1880–1920 között*

Kerület	1880		1890		1900		1910		1920	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
V., Lipótváros	3360	10,2	3500	9,3	3539	7,2	2539	4,0	1657	2,3
VI., Terézváros	4300	7,7	5399	6,2	4645	3,6	4179	2,7	2929	1,8
VII., Erzsébetváros	4302	7,0	5261	5,9	3652	2,4	3083	1,7	1969	1,1
VIII., Józsefváros	3904	6,1	5646	6,2	5299	4,0	4172	2,8	2555	1,6
X., Kőbánya	1358	15,6	1441	7,3	1268	4,0	1256	2,5	887	1,5

THIRRING, 1925, 17. tábla.

7. táblázat. *Az analfabéták az össznépességben nemzeti hovatartozás szerint 1880–1920 között, százalékos arányban*

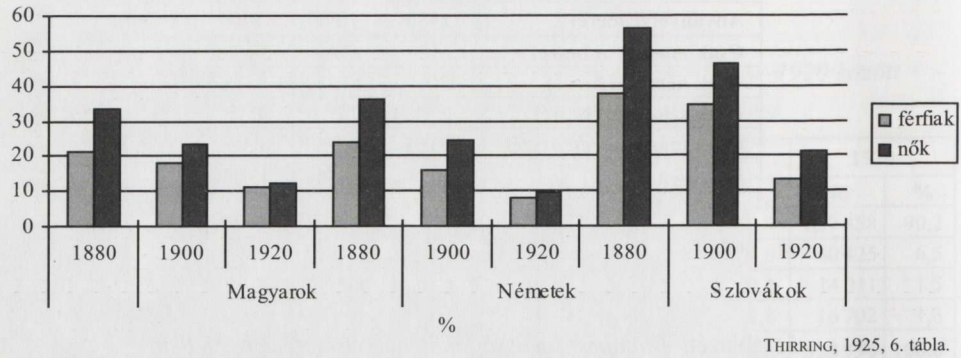

THIRRING, 1925, 6. tábla.

8. táblázat. *Az analfabéták származás szerinti megoszlása 1880–1920 között*

	1880		1890		1900		1910		1920	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	41 867	21,4	79 306	24,3	115 013	20,5	112 205	14,9	94 096	11,2
Német	29 085	24,5	31 446	27,2	20 111	20,4	10 363	13,1	5 080	8,4
Szlovák	9 322	43,9	12 499	46,1	9 774	40,6	5 390	26,5	2 548	18,2
Egyéb	12 241	61,4	5 512	31,6	6 518	31,2	5 430	21,6	2 614	15,6

THIRRING, 1925, 19. tábla.

9. táblázat. *A szlovák tanulók száma kerületenként*

Kerület	1900/01-es tanév	1904/05-ös tanév
I.	22	27
II.	26	19
III.	82	74
IV.	1	8
V.	21	10
VI.	51	77
VII.	23	15
VIII.	35	32
IX.	22	16
X.	103	65
Összesen	**386**	**343**

KÖRÖSI, 1907, 51. és 55.

10. táblázat. *Az anyanyelv felekezet szerinti megoszlása 1881 és 1910 között, százalékban*

	1881			1891			1901			1910		
Hitfelekezet	**Magyar**	**Német**	**Szlovák**	**Magyar**	**Német**	**Szlovák**	**Magyar**	**Német**	**Szlovák**	**Magyar**	**Német**	**Szlovák**
Római katolikus	51,1	36,0	6,9	62,2	26,6	6,76	75,6	16,3	4,5	83,9	10,2	3,1
Ágostai evangélikus	50,9	30,7	15,3	58,9	25,7	14,5	73,5	16,3	9,3	78,7	13,6	6,9
Református	92,5	4,3	0,9	96,4	2,3	0,5	96,7	2,2	0,7	97,9	1,4	0,2
Izraelita	59,1	35,4	1,5	75,0	22,9	1,3	86,0	12,7	0,3	90,1	8,6	0,2
Egyéb	46,6	17,4	10,2	49,8	5,1	6,3	60,1	3,4	4,4	?	?	?
Összesen	**56,7**	**34,3**	**6,1**	**67,1**	**23,7**	**5,6**	**79,6**	**14,0**	**3,4**	**85,9**	**9,0**	**2,3**

KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 106.
Az 1881–1901-es adatok: THIRRING, Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. IV. évf.
Az 1881-es és az 1891-es adatok: KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 52.
Az 1910-es adatok: Budapest székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási évkönyvei. 1909–1912, 39.

11. táblázat. *A szlovák lakosság felekezetek szerinti megoszlása 1881–1910 között, abszolút számokban*

Hitfelekezet	**1881**	**1891**	**1901**	**1910**
Római katolikus	16 601	21 285	19 263	16 200
Ágostai evangélikus	3 064	3 961	3 473	3 000
Református	190	173	413	208
Izraelita	1 026	1 323	493	474
Egyéb	263	340	449	477
Görög – nem egyesült	93	44		
Együtt	**21 237**	**27 126**	**24 091**	**20 359**

1881-es adatok: KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 45. tábla.
1891-es adatok: KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 36. tábla.
1901-es adatok: THIRRING, Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. IV. évf, 1899–1901, 37.
KŐRÖSI–THIRRING, 1905, 38. tábla.
1910-es adatok: GLETTLER, 1989, 144–145.

Szlovák egyesületek, megalakulásuk időrendjében, 1868–1905

1826	Slovenský čitateľský spolok (Szlovák Olvasóegylet)
1834	Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej (Tót Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Egyesülete)
1850/51	Cirkevná literárna škola (Egyházi Irodalmi Iskola)
1868	Slovenský spolok v Pešťbudíne (Pest-budai Tót Egylet)
1868	Slovenský národno-demokratický spolok (Nemzeti Demokrata Tót Kör)
1869	„Minerva" prvá uhorsko–slovenská účastinná knihtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti („Minerva" első magyar–tót könyvnyomda Pesten)
1871	Slovenský spevácky spolok v Pešťbudíne (Buda-pesti Tót Dalegylet)
1871	Akademický spolok v Pešťbudíne (Pest-budai Tót Akadémikus Egylet)
1872	Pomocná pokladnica (Segélyező Pénztár)
1885	Spolok slovenských mladíkov v Budapešti (Budapesti Tót Ifjúsági Kör)
1892	Slovenský spevokol v Pešti (Pesti Szlovák Énekkar)
1895	Literárny odbor (Irodalmi Szakosztály)
1899	Spolok dobročinných žien cirkve ev. a. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti (Jótékony Nőegylet)
1905	Budapeštiansky knihtlačiarsky a nakladateľský účastinársky spolok (Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat Részvénytársaság)

Szlovák és cseh munkásegyesületek 1868–1910

1868	Prvý československý dělnický spolek (I. Cseh–Szláv Munkásegyesület)
1871	I. Československý dělnický spolek (Első Cseh–Szláv Munkásegyesület)
1886	I. Český dělnický spolek (I. Budapesti Cseh Munkásegylet)
1886	„Svornosť" – Česko–slovenský samovzdelávací podporný spolok („Egyetértés" – Cseh–szlovák Önképző és Önsegélyező Egylet)
1872	Česká beseda (Cseh Társaskör)
1893	Česká sekcia Budapeštianskeho robotníckeho vzdelávacieho spolku (A Budapesti Munkásképző Egyesület Cseh Szekciója)
1896	Slovenská sekcia (Szláv Szekció)
1895	Jednota – slovenský robotnícky samovzdelávací spolok („Egység" – Tót Munkások Önképző Egylete)
1895	„Sokol" česká tělocvičná jednota („Sokol" Cseh Tornaegylet)
1897	Slovenský delnícky spolok v Starom Budíne (Óbudai Tót Munkásegylet)
1897	Pokrok – česko–slovenská sekcia vzdelávacieho spolku Haladás – „cseh–tót munkások önképző egylete"
1899	Český vzdělávací spolek „Osvěta" (Osvěta [Felvilágosodás] Budapesti Cseh Művelődési Egylet)
1899	Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti (Budapesti Általános Tót Munkásegyesület)
1902	Budapeštiansky katolícky delnícky kruh (Budapesti Katolikus Munkáskör)
1906	Stolová spoločnost Kriváň (Kriváň-asztaltársaság)
1910	Skupina slovenských murárov (Tót Kőművesek Csoportja)

JÓZSEFVÁROS ÉS KÖRNYÉKE MINT A PESTI SZLOVÁK KÖZÖSSÉG „SZIGETE"

EGYESÜLETEK ÉS KÖZÖSSÉGEK	
Szlovák Egyesület	VIII., Bérkocsis utca 3.
Rákóczi úti szlovák evangélikus templom Szlovák evangélikus iskola Jótékony Nőegylet Segélyező Pénztár	VIII., Kerepesi út (Rákóczi út 57.) – Luther-udvar
Józsefvárosi plébániatemplom Katolikus Munkáskör Kriváň-asztaltársaság Szlovák kőművesek és állványozók csoportja	VIII., Mária Terézia tér (Horváth Mihály tér) és környéke
Sokol, cseh tornaegylet	VII., Szentkirályi u. 26. Wesselényi u. 17., Baross u. 2.
Osvěta, cseh önképző kör	VII., Huszár u. 10., VIII., Tavaszmező u. 7.
I. Český dělnický spolek	VII., Wesselényi u. 17., Erzsébet krt. 31.
FOLYÓIRATOK ÉS KIADÓK	
Slovenský Denník (1900–1901), (1910–1915)	Práter u. 44., Aggteleki u. 2., Mária u. 15.
Slovenský Týždenník (1903–1914)	Rökk Szilárd u. 19.
Kresťan (1894–1918)	József krt. 35.
Posol svätého Antona (1903–1914)	Szentkirályi u. 28.
Zora (1897), Nová doba (1897–1899)	VII., Wesselényi u. 19.
Budapesti Szlovák Lap- és Könyvkiadó Társulat Rt.	Rökk Szilárd u. 19.
Központi Bank	József krt. 31.
VENDÉGLŐK, KÁVÉHÁZAK, RENDEZVÉNYEK BÉRELT TERMEI	
Sas-kör	Irányi u. 17.
New York Kávéház	Erzsébet körút
József Főherceg Szálló	Kerepesi út 79.
Vendéglők	VIII., Szövetség u., Örömvölgy u., Víg u., József u., Lipót u., József krt., Práter u., Aggteleki u., VII., Hársfa u., Dohány u., Szövetség u. Aggteleki u.

ALU, SNK = Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice – Martin (Szlovák Nemzeti Könyvtár Irodalmi és Művészeti Levéltára)
AMB = Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy (Pozsony Főváros Levéltára)
BFL = Budapest Főváros Levéltára – Budapest
BM = Belügyminisztérium
ELH = Evangélikus Lelkészi Hivatal – Budapest
EOL, PSZE = Evangélikus Országos Levéltár, Pesti Szlovák Egyház – Budapest
MOL = Magyar Országos Levéltár – Budapest
ND = Nová doba (1897–1899)
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár – Budapest
SD = Slovenský denník (1900–1901, 1910–1915)
SN = Slovenské noviny (1886–1918)
SNA = Slovenský národný archív – Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár – Pozsony)
SNA, SRH = Slovenský národný archív, Slovenské robotnícke hnutie – Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Szlovák Munkásmozgalom – Pozsony)
SNA, UMV = Slovenský národný archív, Ústredné ministerstvo vnútra (Szlovák Nemzeti Levéltár, Belügyminisztérium)
ST = Slovenský týždenník (1903–1914)

Mutatók

Budapesti vendéglők, kocsmák, kávéházak

Andrejka vendéglő 53
Astória Szálló 90
Baross kávéház 30
Bartalovič kocsma 87
Blazsek vendéglő 106, 122
Bőhm vendéglő 38, 106, 110
Brunovszky vendéglő 30
Brxa vendéglő 38
Buzalka vendéglő 84
Deák kávéház 30
Doffing vendéglő 38
Dvorák vendéglő 38, 91
Fábry vendéglő 38, 79
Frank vendéglő 122
Gfelner vendéglő 87
Grosits vendéglő 108
Herz vendéglő 121
Holec vendéglő 136
Kapusta vendéglő 30, 38
Katona vendéglő 104
Két Pisztolyhoz vendéglő 38
Kis Pipa vendéglő 38
Kovácsevics vendéglő 53
Küffner vendéglő 126
Lippert vendéglő 39
Lumnitzer kávéház 38, 53
Makkhetes vendéglő 53
Mátyás Király sörcsarnok 125
Melferber Testvérek kávéháza 84
Miénk kávéház 40
Molnár vendéglő 126
Munkácsy kávéház 40, 87
Nemzeti Zászlóhoz vendéglő 120
New York kávéház 30, 40
Nyesztor vendéglő 100–101, 107–108
Pieter vendéglő 30
Plasztika vendéglő 122
Poós vendéglő 38, 106, 127
Putnoky vendéglő 53
Régi Sörház 125
Savoy 86
Švehla kávéház 84, 87
Szalontay vendéglő 120
Szamolovszky vendéglő 123
Széchenyi Kioszk 119
Tomík vendéglő 122
U mesta Prahy vendéglő 118–119
Waschat vendéglő 38, 87, 91
Zöld Béka vendéglő 128
Zöld Vadász vendéglő 122

Folyóiratok, kiadványok

Auróra almanach 78
Besednica 95
Bőrmunkás *(Kožerobotník)* 128
Budapester Abendblatt 59
Budapesti Hírlap 108, 142
Černokňažník 108
Cirkevné listy 89
Dennica 139
Dolnozemský Slovák 89
Duch času 130
Dunaj 83–84, 133
Egyetértés 120
Építészeti Szemle 49
Építőmunkás 14, 115, 128
Érdekes Újság 78
Hazánk 48
Hírnök 137
Hlas 45, 59, 91, 121, 128
Hlas lidu 121
Hon 45
Junoš 47, 80
Katolícke noviny 108
Kožerobotník → Bőrmunkás
Kőfaragó 18, 115–116
Közlöny 40
Krajan 48
Kresťan 29, 63, 100–101, 104, 106
Lepke 40
Listy sv. Antona 63
Magyar Szalon 45, 50
Magyar Szó 58
Mladé Slovensko 95, 143
Národné noviny 87, 89, 95
Národní listy 87, 121
Národnie noviny 31, 53, 64, 77, 85, 95, 111, 123
Národný hlásnik 89, 77
Naša zástava 36, 52, 93, 113, 142
Népjog 129
Népszava 117, 122
Nová doba 115, 117, 129–130
Obzor 23, 82
Orol 25–26, 38, 40, 79, 84
Pešťbudínske vedomosti 31, 57, 66, 82
Pester Lloyd 83
Pesti Divatlap 18
Pesti Hírlap 27, 43, 110, 112
Pesti Napló 58, 121
Pokrok 77, 122
Posol sv. Antona 63, 104, 113
Právny obzor 51
Priateľ ľudu 31, 44
Priateľ školy a literatúry 31
Prúdy 35, 45, 88, 92–93
Robotnícke noviny 115, 127, 139, 136
Slnce 29
Slovenské ľudové noviny 93, 95–97, 106, 108–109
Slovenské noviny 14, 31–32, 39, 44, 53–54, 57, 82–83, 115, 119, 125
Slovenské pohľady 37–38, 40, 89
Slovenské robotnícke noviny 130
Slovenský denník 29, 31, 35, 40, 45, 47, 51, 60, 87, 89, 91, 93, 127
Slovenský obzor 23, 34, 36, 47, 51, 82, 92, 127, 142
Slovenský týždenník 14, 29, 35, 39–, 45, 51–52, 60–63, 87, 89, 108, 138
Šibrinkový List 119
Staviteľský robotník 128
Svätá rodina 107
Tanulók Lapja 59
Tribuna 94
Vasárnapi Újság 58, 68–69
Vlast 120
Vlasť a svet 39, 52, 57, 69
Zlatá Praha 87
Zora almanach 79
Zora, Národohospodársky časopis 130
Zornička 51, 54, 56

Intézménynevek

Akadémia → Magyar Tudományos Akadémia
Akademický spolok v Pešťbudíne → Pest-budai Tót Akadémikus Egylet
Akciová kníhtlačiareň Minerva → Minerva szlovák kiadó és nyomda
Amerikai Szlovákok Nemzeti Egyesülete 94
Bányakerületi Ágostai Evangélikus Egyházkerület 42, 58
Belügyminisztérium → Magyar Királyi Belügyminisztérium
Beseda → Česká beseda
Betéti Takarékpénztár 105
Birodalmi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 23
Budai Jótékony Nőegylet 96
Budapesti Általános Tót Munkásegylet (Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti) 61, 72, 126
Budapesti Filharmónia 63
Budapesti Katolikus Munkáskör (Budapeštiansky katolícky delnícky kruh) 11, 28, 30, 35, 39, 50, 63, 71, 72, 74, 75, 95, 100–111, 136–139, 141
Budapesti Katolikus Munkáskör Önképzőköre (Vzdelávací odborný krúžok) 76, 107, 127
Budapesti Katolikus Munkáskör Temetkezési Egyesülete 104
Budapesti Központi Gazdasági és Kereskedelmi Szövetkezet 35
Budapesti Központi Takarékpénztár 105
Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat Rt. (Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť) 28–29, 35, 50, 54, 61, 62, 97
Budapesti Munkásképző Egylet 119
Buda-pesti Tót Dalegylet (Slovenský spevácky spolok) 132
Budapesti Tót Ifjúsági Kör (Spolok slovenských mladíkov v Budapešti) 51, 70, 72, 73, 80, 81
Budapeštiansky katolícky delnícky kruh → Budapesti Katolikus Munkáskör
Budapeštiansky kníhtlačiarsky a nakladateľský účastinársky spolok → Budapesti Könyvnyomda és Könyvkiadó Társulat Rt.
Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť → Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat Rt.
I. Budapesti Cseh Munkásegylet (I. Český dělnický spolek) 39, 55, 72, 121, 123–125
Cirkevná literárna škola → Egyházi Irodalmi Iskola
Čecho–slovanská beseda → Cseh–Szláv Vitakör
Česká beseda 32, 55, 119–121, 124, 132, 155
Československý dělnický spolek → Cseh–szlovák Munkásegyesület 118, 139
Český vzdělávací spolek „Osvěta" v Budapešti → Osvěta, Budapesti Cseh Művelődési Egylet
Čitateľský ľudový krúžok → Népi Olvasókör
Cseh–Szláv Vitakör (Čecho–slovanská beseda) 80
I. Cseh-Szlovák Munkásegyesület (I. Československý dělnický spolek) 118
I. Československanský dělnický spolek (I. Cseh-Szláv Munkásegyesület) 139
I. Český dělnický spolek → I. Budapesti Cseh Munkásegylet
Dělnický spolek → I. Budapesti Cseh Munkásegylet
Egyetemi Nyomda 66
Egyházi Irodalmi Iskola (Cirkevná literárna škola) 79
Építőmunkások Szlovák Szervezete (Slovenská organizácia stavebných robotníkov) 136
Galilei Kör 62
Gazdasági Bank (Hospodárska banka) 52
Helios 39
Hospodárska banka → Gazdasági Bank
Iparos Olvasókör (Remeselnícky čitateľský krúžok) 69
Iparosképző Protestáns Egyesület (Protestantský vzdelávací spolok remeselníkov) 29, 55, 95, 106, 107, 110
Irodalmi Szakosztály → Pest-budai Tót Egylet, Irodalmi Szakosztály
Jednota slovenskej študujúcej mládeže 95
Jednota, slovenský robotnícky samovzdelávací spolok → Jednota, Szlovák Munkások Önképző Egylete
Jednota, Szlovák Munkások Önképző Egylete (Jednota, slovenský robotnícky samovzdelávací spolok) 72, 122, 123
Josephinum 41
Jótékony Nőegylet (Spolok dobročinných žien) 54, 72, 94, 96–98, 108, 137
Józsefvárosi Katolikus Kör 100
Józsefvárosi Szlovák Önkormányzat 47, 90

Kassa–Oderbergi Vasút 39
Katolikus Kör → Budapesti Katolikus Munkáskör
Katolikus Néppárt 35, 50, 63, 69, 100
Kereskedelmi Akadémia 23
Kisfaludy Társaság 42, 57, 93
Kníhtlačiarsky a účastinársky spolok → Turócszentmártoni Könyvnyomda Rt.
Kolo mladích Srba 94, 136
Komlóssky kresťanský čitateľský spolok → Tótkomlósi Keresztény Olvasókör
Közoktatásügyi Tanács 50
Központi Bank (Ústredná banka) 35, 50, 60
Kriváň-asztaltársaság (Stolová spoločnosť Kriváň) 51, 72, 74–76, 89, 90, 94, 95, 107, 108, 110, 111, 127
Literárny odbor → Irodalmi Szakosztály
Lövölde 86, 135, 139
Lumír egylet 121
Luther-ház → Luther-udvar
Luther-társaság 58
Luther-udvar (Luther-ház) 22, 26, 28, 29, 37, 40, 42, 43, 50, 55–57, 87, 97, 120, 143
Magyar Királyi Államrendőrség 68, 111, 121
Magyar Királyi Belügyminisztérium 67–68, 77, 80, 83–84, 109, 119, 121
Magyar Királyi Belügyminisztérium 11, 53, 54
Magyar Királyi Miniszterelnökség 53
Magyar Királyi Tudományegyetem 47, 53, 55, 80, 85
Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 21, 105
Magyar Nemzeti Múzeum 54
Magyar Országos Segélyező Nőegylet 96
Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 58
Magyar Tudományos Akadémia 25, 26, 67
Magyarországi Általános Munkásegylet 118
Magyarországi Szociáldemokrata Párt 66, 122, 123, 126, 128–130
Magyarországi Szocialista Munkáspárt 122
*Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület (*Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok*)* 68, 137
Matica slovenská 48, 49, 57, 68–70, 77, 78, 82, 92
Matica srpska 66
Meštiansky čitateľský spolok → Polgári Olvasókör
Minerva prvá uhorsko-slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti → Minerva szlovák kiadó és nyomda
Minerva szlovák lap- és könyvkiadó *(Akciová kníhtlačiareň Minerva; Minerva prvá uhorsko-slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti)* 29, 47, 48, 70
Muzeálna slovenská spoločnosť → Szlovák Múzeumi Társaság
Nada tamburazenekar 125
Nemzeti Balesetbiztosító Rt. 51
Nemzeti Demokrata Tót Kör *(Slovenský národno-demokratický spolok)* 67, 72, 73, 76, 82, 83
Nemzeti Színház [prágai] 119
Nemzeti Színház 63
Nemzetiségi Klub 60, 94
Népi Olvasókör (Čitateľský ľudový krúžok) 69
Népjóléti Központ 98
Népruházati Bizottság 99
Nová škola 43, 44, 82
Óbudai Tót Munkásegylet *(Slovenský delnícky spolok v Starom Budíne)* 122
Orol tornaegylet 124
Osvěta, Budapesti Cseh Művelődési Egylet (Český vzdělávací spolek „Osvěta" v Budapešti) 32, 39, 74, 76, 125–127, 136
Perun 94
Pest-budai Szláv Dalegylet 132
Pest-budai Tót Akadémikus Egylet *(Akademický spolok v Pešťbudíne)* 80
Pest-budai Tót Egylet *(Slovenský spolok v Pešťbudíne) 30, 32, 33,* 35, 38, 42, 45, 47, 50–55, 57, 59, 61, 69–85, 87, 89, 91, 106–108, 110–112, 119, 127, 134–138, 142
Pest-budai Tót Egylet, Irodalmi Szakosztály *(Literárny odbor)* 42, 47, 54, 70–72, 75–77, 81, 84, 88, 91–95, 110, 131, 138, 142
Pest-budai Tót Egylet, Tudományos Szakosztály 57, 76
Pest-budai Tót Egylet, Zenei Szakosztály 62, 133
Pesti Izraelita Nőegylet 96
Pesti Jótékony Nőegylet 96
Pesti Tót Énekkar (Slovenský spevokol v Pešti) 72, 74, 133, 135–136
Petru Major Akadémiai Egylet 94
Pokrok – cseh–tót munkások önképző egylete *(česko-slovenská sekcia vzdelávacieho spolku – Pokrok)* 77, 122
Polgári Olvasókör *(Meštiansky čitateľský spolok)* 69
Pomocná pokladnica → Segélyező Pénztár

Budapeštiansky protestantský vzdelávací spolok remeselníkov → Budapesti Protestáns Iparosképző Egyesület 29, 55, 95, 106–107, 110
Prvy československý dělnický spolek v Budapešti → I. Cseh–szláv Munkásegyesület 118, 139
Remeselnícky čitateľský krúžok → Iparos Olvasókör
Sas-kör 53, 86
Segélyező Pénztár (*Pomocná pokladnica*) 28, 48, 50, 55, 98, 137
Skupina slovenských murárov → Tót Kőművesek Csoportja
Skupina slovenských stavebných robotníkov → Szlovák Építőmunkások Csoportja
Sloga dalkör 125
Slovenská beseda 131
Slovenská ľudová strana → Szlovák Néppárt
Slovenská muzeálna spoločnosť → Szlovák Múzeumi Társaság
Slovenská národná strana → Szlovák Nemzeti Párt
Slovenská organizácia stavebných robotníkov → Építőmunkások Szlovák Szervezete
Slovenské národné múzeum → Szlovák Nemzeti Múzeum
Slovenský čitateľský spolok → Szlovák Olvasóegylet
Slovenský delnícky spolok v Starom Budíne → Óbudai Tót Munkásegylet
Slovenský národno-demokratický spolok → Nemzeti Demokrata Tót Kör
Slovenský poučno-zábavný spolok v Pešťbudíne → Pest-budai Tót Egylet
Slovenský spevácky spolok v Pešť-budíne → Buda-pesti Tót Dalegylet
Slovenský spevokol (Turócszentmárton) 132
Slovenský spevokol v Pešti → Pesti Tót Énekkar
Slovenský spolok → Pest-budai Tót Egylet
Slovenský spolok v Pešťbudíne → Pest-budai Tót Egylet
Sokol, cseh tornaegylet 32, 39, 55, 98, 111, 124, 125, 127, 136
Spolok dobročinných žien → Jótékony Nőegylet
Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej → Tót Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Egyesülete
Spolok slovenských mladíkov v Budapešti → Budapesti Tót Ifjúsági Kör
Stolová spoločnosť Kriváň → Kriváň-asztaltársaság
Svatobor 119
Svornosť, cseh–szlovák önképző és önsegélyző egylet 120, 121, 123, 124
Szlovák Biztosítótársaság 64
Szlovák Egylet → Pest-budai Tót Egylet
Szlovák Építőmunkások Csoportja *(Skupina slovenských stavebných robotníkov)* 139
Szlovák Evangélikus Templom 55
Szlovák Ház 90
Szlovák Hírközlési Minisztérium 64
Szlovák Liga 107
Szlovák Múzeumi Társaság *(Muzeálna slovenská spoločnosť)* 54, 61
Szlovák Nemzeti Múzeum *(Slovenské národné múzeum)* 52, 78, 114
Szlovák Nemzeti Párt (*Slovenská národná strana*) 64, 66, 91, 95
Szlovák Néppárt *(Slovenská ľudová strana)* 107
Szlovák Olvasóegylet *(Slovenský čitateľský spolok)* 78
Szlovák Hírközlési Minisztérium 64
Szociáldemokrata Párt → Magyarországi Szociáldemokrata Párt
Tanárképző Intézet 49
Társadalomtudományi Társaság 40
Tátra Bank *(Tatra Banka)* 52, 60, 78, 113
Tatra Banka → Tátra Bank
Tatran énekkar 64, 131
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat 49
Természettudományi Társulat 50
Tót Kőművesek Csoportja *(Skupina slovenských murárov)* 72, 108, 126, 127, 136
Tót Munkások Énekkara 55
Tót Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Egyesülete (Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej) 66, 79
Tóti, stolová spoločnosť → Tótok, asztaltársaság
Tótkomlósi Keresztény Olvasókör (Komlóšsky kresťanský čitateľský spolok) 69
Tótok-asztaltársaság *(Tóti, stolová spoločnosť)* 52, 72
Tót-udvar → Luther-udvar
Turócszentmártoni Könyvnyomda Rt. (*Kníhtlačiarsky a účastinársky spolok*) 62
Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok → Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület
Ústredná banka → Központi Bank
Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium →

Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
Vigadó 121
Vörös Kereszt 58, 95, 100
Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti → Budapesti Általános Tót Munkásegylet
Vzdelávací odborný krúžok → Budapesti Katolikus Munkáskör Önképzőköre
Zábavní družstvo Lýra 120
Živena 61, 70, 89, 97

Személy- és helynevek

Ács 114
Ágai Adolf 19, 117
Alföld 14, 15, 130
Alsókubin (*Dolný Kubin* SK) 131
Amerikai 36
Andrássy Gyula, gróf 48
Angliai 36
Antal, Szent 63, 104, 107
Apponyi Albert 21, 59
Arad (*Arad* RO) 94
Arany János 93
Arató Endre 20
Árva megye 10, 15, 18, 36, 114, 144
Asbóth Oszkár 23, 53
Aszalay Antal 123
Ausztriai 13, 66
Babitz József 126
Babos László 13
Bachát Dániel 25, 26, 30, 32, 35, 37–38, 40, 42, 45, 56–58, 64, 91, 97–98
Bachát, Daniel → Bachát Dániel
Bachát, Emília 37
Bački Petrovac → Petrőc
Baďura, Ján 62
Balkán 95
Banšel, Koloman 119
Bárhory Zoltán 65
Baross Gábor 46
Bazovský, Ľudovít 112
Bécs (*Wien, Viedeň* AU) 23, 24, 33, 37, 40, 44, 48, 50–51, 59–60, 70, 79–80, 87, 117
Beinhardt, František 123
Békéscsaba 37, 69
Bella, Ján Levoslav 133
Bella, Ján Pravdoľub 37–38, 79, 132
Bella, Ondrej 56, 97
Bella, Peter Dobroslav 32, 93
Bellová, Maša 55, 92
Benczúr Gyula 46
Bene Lajos 19
Beniac, Igor 40
Bernát, Koloman 129
Bernolák, Anton 79, 93
Bernolák, Jozef 79
Besztercebánya (*Banská Bystrica* SK) 59, 131
Bianchi, Leonard 67, 68
Blaha Lujza 46
Blaho, Pavel 93, 94
Bobula János 11, 28, 29, 31, 33, 42, 44–48, 50, 61, 63, 68, 70, 74, 76, 78, 82–83, 114, 118–119
Bobula, Ján Nepomuk → Bobula János
Bogyirka Emil 20, 27–28, 104
Bosác (*Bošáca* SK) 63
Botto, Ján 86
Bősze Sándor 65
Brxa, Ján 84
Brxa, Pavel 38, 84, 87, 97
Budai Hárombék Effendi 116
Bugalová, Edita 132
Bujnák, Pavel 37, 47, 55, 58, 92
Bulgária 95
Bulla, Blažej 64, 56, 58, 77, 86, 132, 134
Bundala János 100
Burjan, Jano 93
Burucs Kornélia 96
Cambel, Samuel 51, 54
Chalupka, Ján 84, 91, 132
Cherven Flóris 51
Chicago (USA) 96, 128
Chmel, Rudolf 40
Cinkota 11
Čulen, Konštantín 49
Cyrenejsky 11, 107
Czambel Sámuel 11, 32–33, 39, 51–54, 58, 63
Czambel, Samuel (Czambel, Samo) → Czambel Sámuel
Csaplovics János 24
Csecsotka Károly 33, 39, 53–54
Csecsotka, Karol → Csecsotka Károly
Csehország 90, 93, 110, 119, 122
Csehov, Anton 138
Csehszlovák Köztársaság → Csehszlovákia
Csehszlovákia 11, 13, 64, 90
Csernoch János 109
Dág 43
Damborský, Ján 43, 105, 110
Deák Ferenc 48
Debrecen 50, 140
Dérer, Ivan 93
Deutsch Károly 57
Dobriansky, Adolf 35, 77
Dobrovits Sándor 65
Doffing, Fridrich 38, 47, 87
Dohnányi, Július 86
Dorog 44
Droppa Vilmos 59

Dula-Hohoš, Matúš 82
Dumný, Miloslav → Bachát Dániel
Duna 9, 13, 17–18, 26, 113, 145
Dunántúl 14
Dvořák, Antonín 121
Dvorák, Jozef 38, 47, 87
Eperjes (*Prešov* SK) 131
Érd 87
Erdély 59, 66
Erzsébetfalva 125
Esztergom 26, 46, 48, 109
Európa 14, 24, 47, 82, 114, 140
Fabinyi Gyula 59
Fabinyi Teofil 53, 58
Fábry, Anica 86
Fábry, Pavel 91
Fajnor, Vladimír 37, 39, 62, 85, 91
Falus Iván 65
Felföld (Felső-Magyarország) 10, 13, 16, 18, 40, 54, 70, 109, 113, 115, 122, 124, 137
Fémmunkások Szervezetének Székháza 110
Fényes Elek 13
Ferdinándy Béla 81
Ferencz József 23, 53
Ferienčík, Mikuláš Štefan 79
Fónagy Zoltán 12
Francisci, Ján 79
Frič, Josef Václav 119
Frič, Milan 127, 131
Fried István 138
Gallo, Pavel 62, 132
Ganz Ábrahám 12
Gáspár Imre 20, 127
Gedényi Mihály 26
Gerbčová, Jarmila 69
Glatz Ferenc 15
Glettler, Monika 149
Gorove István 48
Gosiorovsky, Milo 130
Gönczy Pál 81
Gramantik, Juraj 11
Graz (AU) 50
Greguš, Ján 62
Grexa, Ján 124
Gross, Alexander 87
Grünwald Béla 26
Guča, Juraj 87, 130
Gulyás Zsuzsa 69
Gyáni Gábor 35, 67, 122, 126, 140
Gyetva (*Detva* SK) 56, 136
Gyivicsán Anna 11, 21, 69
Halász Iván 26, 64
Halmos János 111
Hambuch Vendel 12, 67
Hamuljak, Martin 66, 78–79
Hamvai Sándor 112
Hanák Péter 21, 140
Hapák, Pavel 118, 121–122, 123–126, 129, 131
Harminc, Michal Milan 11, 32, 37, 39, 47, 52, 77–78, 88, 138
Hauer Rezső 12
Heinrich Károly 128
Herder, Johann Gottfried 32
Herkeľ, Ján 79
Herz Gyula 39
Heyermans, Hermann 139
Hild József 12
Hlavatý, Štefan 104
Hlinka, Andrej 93, 105, 107
Hložanský, Jozef 48
Hock, János 109
Hodža, Michal, Miloslav 61, 93
Hodža, Milan 11, 14, 28, 31, 35, 37, 39, 45, 47, 50, 52, 58–62, 64, 85–87, 90, 93, 106, 112–113, 123, 126–127, 130–131, 143
Hollý, Ján 108
Holóš (Holloš), Pavel 28, 52, 88
Horal → Bella, Peter Dobroslav
Hornyánszky Viktor 59, 66
Horváthová, Marina Olga 110, 138
Houdek, Fedor 130
Hrivnák Mihály 31, 33, 64, 66
Hroboň, Samoslav 119
Huba, Ján 98
Hunfalvy János 13, 15
Hurban, Jozef Miloslav 111
Huszár Károly 107
Hviezdoslav, Pavol Országh 86, 93
Hvizdák Zsófia 98
Hyrošík, Jakub 104
Ipoly 58
Isaszeg 61
István, Szent 77, 108, 143
Izák, Ján 91
Izák, Ľudo 39, 91, 95, 143
Izák, Ľudovít 11, 32, 35–37, 54–56, 76–77, 84–87, 91, 95, 97, 132–134, 136–137
Izáková, Milina (Milana) 55–57, 97
Janík, Ján 105, 111
Janovec (Janovecz), Ludvik (Ľudovít) → Janovecz Lajos
Janovecz Lajos 52, 54

Jászi Oszkár 40, 62
Jesenský (Jesensky), Ladislav → Jeszenszky László
Jesenský, Janko 55, 91
Jeszenszky László 43, 83–84
Jobbágy Jenő 121
Jókai Mór 45
Juriga, Ján 48
Kacián, Jozef 127
Kadavý, Ján 132
Käfer István 31, 33, 63, 66
Kajuch József 48
Kállay Adolf 85, 93
Kállay, Fedor 42
Kálnoki Henrik 48
Kammermayer Károly 83
Kanovics Adalbert 104
Kánya Pál 67, 83
Kánya, Pavel → Kánya Pál
Kapusta, Ondrej 30, 35, 84, 87
Kassa (Košice SK) 39
Katona Béla 104, 108
Katus László 35, 60, 67, 140
Kayser Szilárd 58
Kemény G. Gábor 10, 118, 129
Kende János 13, 18–19, 116
Kesztölc 43, 104–105, 110
Kiskőrös 21
Kispest 115
Kiss Gy. Csaba 31–33
Knyasskó, Juraj 58
Kohút, Samko 79
Koiš, Ján 79
Kollár, Ján 41, 66, 78–79, 87, 118, 132, 134, 137
Kolozsvár (*Cluj* RO) 23
Koreň, Jozef 139
Kosorkin → Cambel, Samuel
Kossuth Lajos 45
Kostický, Bohuš 47, 82
Kosztolányi Dezső 30
Kotlár, Jozef 119
Kováč, Dušan 44, 78
Kováč, Ján 77
Kovačevičová, Soňa 114, 131
Kovács Anna 22, 41, 43, 47, 58–59
Kovács József 125
Kőbánya 17, 41, 44, 104, 117
Kölpény *(Kulpin)* 59
Körmöcbánya (*Kremnica* SK) 57, 133
Kőrösi József 13, 16, 21–22, 24, 148–149
Krajčí, Ján 107, 109
Krajčovič 143
Kramár, Karel 112
Krčméry, Štefan 77
Krešák, Cyril 81
Kresťanovič, Eduard → Sándorfi Eduárd
Kriván (*Kriváň* SK) 56, 127
Križko, Jaromír 87
Križko, Pavel 87
Krizsán lelkész 107
Krno, Miloš 37, 60, 62
Kuzmány, Karol 33, 39, 87, 97
Kvanka Béla 111
Lackó Mihály 26, 114
Lahvicska László 112
Lajčiak, Ján 58
Lajta (*Leitha* AU) 36, 114
Lapár Rudolf 117, 131
Lehotský, Jaromír M. 55–57, 136
Lehotzká, Milina 55
Lehotzký Aurél 55
Lichard Milán 32, 37, 39, 53–54, 62, 84, 133
Lichard, Daniel 51
Lichard, Milan → Lichard Milán
Lihovecký, Miloš → Izák, Ľudovít
Liptó megye 10, 18, 36, 55–56, 69, 110, 114, 144
Liptószentmiklós (*Liptovský Mikuláš* SK) 37, 69, 131
Lukács, John 28
Lumnicer (Lumnitzer), Ludvik 38, 134
Luther Márton 43
Machatka, Osvald 118–119, 132, 139
Mačuha, Jozef 38
Madách Imre 93, 118, 138
Madocsányi, Pavel 48
Maglód 11, 40, 61
Magura (SK) 116
Magyar Királyság → Magyarország
Magyarhon → Magyarország
Magyarország 10, 22, 25, 33–36, 45, 50, 58, 63, 66–68, 74, 78, 83, 88, 90, 93, 96–97, 100, 111, 116, 118, 124, 128, 130–131, 138, 141–142
Maháč, Michal 48
Makovický, Miloš 81
Maliak, Jozef 129
Mallý, Ján 48
Mamatej (Mamatey), Andrej 93, 107, 133
Mannová, Elena 36, 124
Maria Stein 44
Máriabesnyő 108

Máriaremete 108
Máriavölgy (*Marianka* SK) 44
Markovič, Ivan 91, 93, 138
Martinček, Štefan 117, 129–130
Masaryk, Tomáš Garrigue 45, 70, 91–93
Matuška Péter 42, 58, 79
Matuška, Ján 79
Matuška, Peter → Matuška Péter
Matuška, Štefan 97
Mátyás király 103
Mauksch Ilona 30
Mechwart András 12
Medvecký Lajos 47, 53, 85, 93
Medvecký, Alexander 84
Medvecký, Ľudovít → Medvecký Lajos
Melicherčík, Andrej 132
Mészáros Andor 23
Michnová, Gizela 98
Mikalaček Manó 132
Mikszáth Kálmán 29, 30
Milota, Václav 123
Miskolc 33, 53, 141
Misura Mihály 35, 42, 58
Mišura Mihályné 97–98
Mišura, Michal → Misura Mihály
Mišurová, Irena 97
Mišurová, Mária → Mišura Mihályné
Modor (*Modra* SK) 131
Mokány Berczi 115
Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 110
Morháč, Martin → Morhács Márton
Morhács Márton 31, 37, 42, 98
Morvaország 118
Mosóc (*Mošovce* SK) 42
Mozolovszky Sándor 20
Mucsi Ferenc 21
Mudroň, Pavel 35, 64
Nagybánhegyes 69
Nagyjakabfalva (*Jakubov* SK) 77
Nagylak 40, 69
Nagyszeben (*Sibiu* RO) 59
Nagyszombat (*Trnava* SK) 44, 52, 131
Námesztó (*Námestovo* SK) 23
Nejedlý, Roman 134, 138
Németország 65
Nepešťan 58
Neruda, Jan 25, 31–32, 118–119
Niederhauser Emil 140
Novák Lajos 26, 41
Nyitra (*Nitra* SK) 53, 86, 144
Nyitra megye 15, 63, 91, 105
Ólubló (*Stará Ľubovňa* SK) 50
Országh Pál → Hviezdoslav, Pavol Országh
Ostoič 79, 132
Ottmayer, Anton 79
Pajkossy Gábor 35, 65, 140
Palaček, Anton 123
Palárik, Ján 44, 82, 138
Párizs (*Paris* FR) 26, 64, 82
Párkány (*Štúrovo* SK) 143
Pauliny-Tóth, Viliam 79
Pavlu Bohdan 52
Pechány, Adolf 11, 32–33, 39, 45, 53, 113, 141
Pecze Ferenc 67–68
Pécs 11, 53, 140
Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye 15, 36
Petőfi Sándor 46, 54, 93
Petrőc (*Bački Petrovac* SZE) 130
Pietor, Ambro 83
Pilát, Pavel 121
Piliscsaba 26, 33
Pilisszentkereszt 44, 108
Pilzen (*Plzeň* CS) 50
Plesch Mátyás 48
Podhradszky György 53–54
Poduška, Martin 119
Polányi Imre 11
Pollack Mihály 12
Polóni, Ján → Polónyi János 123
Poós, Ján 38, 106
Pop, C. Štefan 94
Pořížka, František 120
Porubský, Dušan 32, 37, 39–40, 47, 52, 61, 64, 89, 93, 138
Porzó → Ágai Adolf
Potemra, Michal 63, 75, 109
Pozdech József 47, 67, 82–83
Pozdech, Jozef → Pozdech József
Pozsony (*Bratislava* SK) 23, 44, 63–64, 91, 104, 106, 109, 115, 127, 130, 139
Pozsony megye 36
Prága (*Praha* CS) 23, 33, 45, 60, 93, 119
Pribilina (*Pribylina* SK) 56, 130
Prohászka Ottokár 107
Raffaj, Ondrej (Andrej) 47, 84, 98
Rákoskeresztúr 11
Rákospalota 11
Reisz László 36, 67
Roy, Vladimír 93
Rózsahegy (*Ružomberok* SK) 56, 130
Röszler, Adolf 103
Rudnay Béla 32, 45, 111

Rudnay Sándor 46
Rudnay, Alexander → Rudnay Sándor
Ruman, Ján 37, 40
Rumanovský, Ivan 114–115
Ruppeldt, Miloš 64
Ruppeldt, Fedor 47, 93
Ruszwurm Vilmos 12
Ruttkay, Fraňo 130
Samko, Július 38
Sándorfi (Sándorffy) Eduárd (Ede) 28, 31, 34–35, 45, 63, 77, 85, 89, 100–101, 103–105, 107, 126, 130, 136
Sándorfi, Eduard (Edvard) → Sándorfi Eduárd
Sárisáp 43
Sasínek, František 92
Schikedanz Albert 52
Schulz Emília 121
Seberíni, Ondrej → Szeberényi András
Sebestyén József 61
Sedláková, Viera 132
Sékej, Viktor → Székely Viktor
Selmecbánya (*Banská Štiavnica* SK) 54, 55
Semmelweis Ignác 12
Sholt, Pavel 133
Šimko, Miloslav 81
Sipos Péter 13, 18–19, 116
Skyčák, František (Fraňo) 50, 60, 105, 107
Sládkovič, Andrej 9, 118
Sláma, František 119
Slavík, Ján 91
Slavík, Josef 118, 132
Slávik, Juraj 47, 55, 95
Smetana, Bedřich 121
Sommer, Juraj 11, 39, 87
Somogyi Éva 140
Soós István 67
Sopron 59
Sovík, Ján 103, 105, 143
Spira György 17, 140, 147
Šrobár, Jozef 43, 105
Šťastný, Pavel 33, 39
Štefánek Antal 11, 31–32, 35–37, 39–41, 47, 51, 59, 61–62, 64, 89, 91–93, 95, 107, 127, 131, 142
Štefánek, Anton → Štefánek Antal
Steindl Imre 114
Steier Lajos 53
Štěpánek, Jan Nepomuk 138
Stodola, Emil 28, 32, 35, 43, 51, 64, 81, 88, 90, 95, 105, 107
Stodola, Ivan 11, 55, 93
Strakovič (Jančovič), Jozef František 47, 83–84, 118, 132
Stróbl Alajos 46
Šrobár, Jozef 43
Štúr, Ľudovít 92, 132
Šúňavec, Matej 115
Švehla József 37–38, 43, 47, 84, 87, 91
Švehla, Jozef → Švehla József
Švéni, Gustáv (Gusto) 123, 129–131
Šviba 143
Synčok, Juraj 69
Szabó István 108–109
Szabó Orsolya 47, 59
Szakolca (*Skalica* SK) 59
Szarka László 33, 40, 59
Szarvas 69
Szathmáry Károly 48
Szeberényi (Szeberínyi) András 40, 113
Szeged 93
Szegfy Mór 18
Székely Viktor 37, 51
Széll Kálmán 53, 126
Szentendre 43, 104
Szentiványi, Adolf 48, 114
Szepes megye 15, 114
Sziklay László 79
Szilágyi Virgil 45
Szirmai Andor 111
Szivek Anna 104
Szlabey, Irena 99
Szokol János 100
Szomaházy István 86
Szomory Dezső 25
Szuchány, Martin 79
Tajovský, Jozef Gregor 93
Tarnóczi János 44
Tátra 110
Tesnoskalský, Belo 84
Thirring Gusztáv 10–21, 23–24, 27, 31, 110, 146–149
Thun, Leo, gróf 23
Thurzo, Ivan 23
Tilkovszky Lóránd 33, 121
Tisza Kálmán 68
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 93
Tomík, Ján 123
Tomko, Anton 103
Torna megye 36
Tótkomlós 69
Trencsén (*Trenčín* SK) 15, 144
Trencsén megye 15–16, 18, 110

Trieszt (*Trieste* OL) 25
Tupý, František 117, 129, 131
Turányi Károly 27
Turányi Kornél 27
Turóc megye 10, 15, 18
Turócszentmárton (*Martin* SK) 31, 44, 47, 52, 61–62, 64, 66, 69–70, 77–78, 88, 91, 131
Udržal, František 93–94, 112
Ugocsa megye 36
Uhorsko → Magyarország
Újpest 103, 115, 120, 123, 141
Ung megye 36
Ungvár (*Uzshorod* UK) 63
Uram, Jozef 28, 37, 47, 51, 77, 93, 95, 127, 131
Urbánek, Ferko 86, 110, 138–139
Vác 83, 120
Vajanský, Svetozár Hurban 86, 111
Vendel, Klement 123
Verbóc (*Vrbovce* SK) 63, 105
Vidats János 83
Viest, Ivan 93
Viest, Rudolf 43, 52
Visegrád 87
Vlček, Jaroslav 93
Vodicska 112
Votruba Ferenc 11, 61–62, 92
Votruba, František → Votruba Ferenc
Vörös Károly 13, 17, 35, 140, 147
Wagner János 11, 31–33, 37, 39, 43, 45, 47, 50–51, 53, 56, 58, 60–61, 64, 77, 84, 87, 89, 91, 101, 103, 105, 107–108, 110, 119, 134, 138, 143
Wagner, Ján Alojz → Wagner János
Wagnerová, Irena 97–98
Waschat, Jozef 38, 87, 91
Weissenhofer 139
Wenkheim Béla, báró 82
Wittmeier, Václav 123
Ybl Miklós 12
Záborský, Jonáš 93
Zapletál, Vladislav 47, 120, 124
Zarzetzký (Zarzetský), Jozef → Zarzetzký József
Zarzetzký József 47–48, 82
Záturecký, Ján 47
Zichy Ferdinánd, gróf 49, 100
Zimák, Franta 125
Zimányi János 39, 47, 82, 84
Zimányi, Ján → Zimányi János
Žiška, Pavel 43, 104–105,107
Žišlavský, Josef 123
Zolnay Vilmos 26
Zólyom (*Zvolen* SK) 57
Zólyom megye 10, 144
Zsilinszky Mihály 45, 59
Zsolna (*Žilina* SK) 64, 79, 130

PONS STRIGONIENSIS

STUDIA

Anna Kováčová

ŽIVOT A KULTÚRA SLOVÁKOV V BUDAPEŠTI V OBDOBÍ DUALIZMU (1867–1918)

Scientia et fidelitate

PONS STRIGONIENSIS
STUDIA

13795/06

PONS STRIGONIENSIS

Studia

VI.

FF Katolíckej univerzity Petra Pázmánya
Edícia Ústavu slavistiky – strednej Európy a
Výskumnej skupiny západoslovanských jazykov

Edíciu rediguje
István Käfer

1. Ivan Halász
CIRKEV, NÁROD, ŠTÁT
Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)

2. DEO GRATIAS
A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Nagyszombati Egyetem
millenniumi ünnepi találkozója

3. Jozef Haľko
A CSEHSZLOVÁK SZAKADÁR KATOLIKUS AKCIÓ
Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti
egyházzá formálására Csehszlovákiában

4. NOVÉ INTERPRETACE ČESKÉHO BAROKA
A CSEH BAROKK ÚJ INTERPRETÁCIÓI
Sborník z mezinárodní konference, Piliscsaba, 12.–13. května 2003
Nemzetközi konferencia, Piliscsaba, 2003. május 12–13.

5. József Borovi
ROZDELENIE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY

6. Anna Kováčová
A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN
A DUALIZMUS KORÁBAN (1867–1918)
ŽIVOT A KULTÚRA SLOVÁKOV V BUDAPEŠTI
V OBDOBÍ DUALIZMU (1867–1918)

Katolícka univerzita Petra Pázmánya
Filozofická fakulta
Výskumná skupina západoslovanských jazykov
Pilíšska Čaba–Ostrihom, 2006

Anna Kováčová

ŽIVOT A KULTÚRA SLOVÁKOV V BUDAPEŠTI V OBDOBÍ DUALIZMU (1867–1918)

Katolícka univerzita Petra Pázmánya
Filozofická fakulta
Ústav slavistiky – strednej Európy
Výskumná skupina západoslovanských jazykov

Pilíšska Čaba–Ostrihom, 2006

Vydanie knihy podporili

Verejná nadácia Pro Cultura Urbis
Slovenská samospráva Budapešti
Samospráva hlavného mesta Maďarskej republiky
Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky
Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
Nadácia na podporu maďarského vysokého školstva a výskumu

Redigoval a text upravil
Andor Mészáros

Korektúra
Karol Wlachovský

SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Preložil
Ivan Halász a Peter Káša

Archívne dokumenty uverejňujeme s láskavým súhlasom uvedených inštitúcií

Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, Martin
(číslo obrázkov: 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 29, 30, 31)
Evanjelický krajinský archív (Evangélikus Országos Levéltár) (číslo obrázkov: 3, 12, 24, 25)
Maďarský štátny archív (Magyar Országos Levéltár) (číslo obrázkov: 2, 20)
Štátna knižnica Széchényiho (Országos Széchényi Könyvtár) (číslo obrázkov: 1, 2, 5, 6, 27, 28)
Historické múzeum Budapešť, Múzeum Kiscelli
(Budapest Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum) (číslo obrázkov: 8, 26 a obálka)

© Anna Kováčová, 2006
© Translation Ivan Halász, Peter Káša, 2006

HU ISSN 1588–2322
ISBN 963 9206 23 7

Na obálke: Križovatka Barossovej cesty a Jozefovej okružnej, 1898

Za vydanie zodpovedá
Szelestei Nagy László dekan

Tlač *mondAt Kft.*
Zodpovedný vedúci ifj. Nagy László

Obsah

Lectori salutem! ... 7
Úvod ... 10

I. Etnický obraz hlavného mesta. Slovenské spoločenstvo v období dualizmu ... 13
1. Rozvrstvenie obyvateľstva Budapešti podľa materinského jazyka ... 14
1.1. Pôvod Slovákov usídlených v Budapešti ... 15
1.2. Materinský jazyk a jazykové znalosti Budapešťanov ... 16
2. Teritoriálne rozloženie budapeštianskych Slovákov ... 17
3. Rozvrstvenie Slovákov podľa povolania ... 18
4. Úroveň vzdelania budapeštianskych Slovákov ... 20
5. Náboženská príslušnosť budapeštianskych Slovákov ... 23

II. Mestská časť Jozefovo mesto (Józsefváros) ako „slovenský ostrov" v Budapešti ... 25

III. Spolkový a spoločenský život budapeštianskych Slovákov ... 31
1. Spoločenské centrá slovenskej komunity v Budapešti ... 33
1.1. Rodinné centrá meštianskych kruhov ... 35
1.2. Hostince a kaviarne ... 37
1.3. Cirkevné inštitúcie, kostoly ... 39
1.4. Reprezentanti slovenských politických a vzdelaneckých kruhov v Budapešti a ich činnosť ... 42

IV. Slovenské spolky v Budapešti ... 63
1. Slovenský spolkový život v Budapešti v čase dualizmu ... 68
2. Rozdelenie spolkov podľa zamerania ... 69
3. Začiatky spolkového života Slovákov v Budapešti ... 75
4. Slovenský spolok a jeho Literárny odbor ... 78
4.1. Činnosť Literárneho odboru Slovenského spolku ... 87
4.2. Dobročinný ženský spolok ... 92
4.3. Budapeštiansky katolícky robotnícky kruh ... 96
4.3.1. Činnosť Katolíckeho robotníckeho kruhu ... 103
4.3.2. Miestnosti katolíckej komunity ... 105
4.3.3. Vplyv národnostnej politiky na slovenskú katolícku komunitu ... 106
4.4. Stolová spoločnosť Kriváň ... 107
4.5. Pozorovanie policajných orgánov ... 108
4.6. Slovenskí robotníci v Budapešti ... 110
4.6.1. České a slovenské robotnícke spolky ... 115
4.6.2. Slovenská robotnícka tlač ... 126
4.7. Slovenské spevokoly a ochotnícke divadelné spolky ... 130
4.7.1. Spevokoly ... 130
4.7.2. Ochotnícke divadelníctvo ... 136

Záver ... 139
Resumé ... 144
Prílohy ... 146
Register ... 153

Lectori salutem!

Slovenské etnikum neprichádzalo s cestovným pasom do trojmestia, ktoré sa stalo hlavným mestom krajiny. Až natoľko, že Budín má stopy v slovenských historických piesňach od XVI. storočia ako symbol vlasti, nezávislej krajiny. Ľudové piesne svedčia o prirodzených, dôverných vzťahoch Slovákov k Pešťbudínu. Maďarské etnikum krajiny netvorilo ľudové piesne o meste. Keď sa totiž mesto zmaďarizovalo, folklór už nebol aktuálny.

V hlavnom meste, ktoré sa kapitalizovalo, modernizovalo a preto aj maďarčovalo, niekoľko desaťtisícová slovenská komunita sa zväčša asimilovala. Stratila svoje etnické vlastnosti, ako aj z vidieka prúdiace maďarské etnikum. Ibaže Slováci celkom stratili svoj jazyk, z maďarčiny zmizli len nárečové prvky.

Štúdium budapeštianskych Slovákov je vzrušujúcou témou hungaroslovakológie, ktorá analyzuje hungarikálne zložky slovakológie, vedy o Slovákoch. Ani toto sa nedá skúmať z dnešného stanoviska a terminológiou súčasnej duchovno-politickej reality. Je to suverénna vnútorná záležitosť slovenskej kultúry. Práve touto sa usilovala zaoberať až podnes, na základe národnej identity, ktoré na dané obdobie neplatí.

Štúdia Anny Kovácsovej je koncipovaná na pôvodnom materiáli, a to vymedzuje základný význam práce vo zvolenej téme, ale ešte vždy nemôžeme hovoriť o monografii v pravom slova zmysle. Bez nej však ďalší výskum je vylúčený.

Posledné, zhruba poldruha storočie, vrátane súčasnosti, je obdobím zmien národných a iných hodnôt. Z národa zvlášť chýba úcta, uznanie, ako aj vzťah plný lásky k iným. Minulosť budapeštianskych Slovákov môže byť exodom volajúcim o pomstu, tunajšia elita môže byť zradcom národa. Ale minulosť Slovákov môže byť nápravou Prozreteľnosťou vytvorenej v dnešnej situácii. Aj v dnešných Slovákoch hlboko žije láska k niekdajšiemu hlavnému mestu. Tu sa odohrávali udalosti, procesy slovenskej národnej histórie, ktoré v prípade uplatňovania dnešných štátnych hraníc, osudne by vypravili na slepú koľaj vytvárajúcu sa súčasnú slovenskú identitu.

Celá štúdia Výskumnej skupiny Svätého Vojtecha a zväzok o Slovákoch v nej je vlastne prosbou o odpustenie a odpúšťanie, ktoré podnieti v človeku dobrej vôle, oboznamujúcom sa s časťou minulosti niekdajšieho bratského ľudu, súčasného susedného štátu. Domy a ulice sa zachovali, zavše sa stretneme s pamätnými tabuľami. Staré bratstvo sa môže aj obnoviť, a po zrušení politických hraníc, môžu zanikať aj duchovné hranice.

István Käfer

Za mnou, výborní chlapi! Po málo dňoch
pôjdeme k otcom vlasti, tam, kde Dunaj
nosí slovenské vody a v ohromných
putách nad nimi čušia Tatier žuly,
v hluku národov večité oddávky
sláviac hrdého Budína s mladuchou
strojnou v uhorskom diadéme, Pešťou;
tam zanesieme listinu tú našu –
tento testament Svätého Martina.

Andrej Sládkovič: Svätomartiniáda

Úvod

Kniha predstavuje dejiny slovenských spolkov v Budapešti v období dualizmu. Ponúka prehľad slovenského kultúrneho a spoločenského života, ukazuje rozličné spôsoby spolčovania sa, ako aj podoby kultúrneho života. Spolkové hnutie bolo v tom čase veľmi populárne a rozšírené. Zasahovalo takmer všetky sociálne vrstvy a etniká žijúce v hlavnom meste, teda aj Slovákov a to rovnako remeselníkov, príslušníkov inteligencie či univerzitných študentov. Národnostný zákon z roku 1868 kodifikoval zhromažďovacie práva na etnickom princípe[1] a prvá zákonná norma z roku 1873 otvárala aj možnosti pre zjednocovanie sa slovenskej komunity.

Kniha sa primárne zameriava na spolkový a kultúrny život v hlavnom meste, ale rovnako a z viacerých uhlov pohľadu osvetľuje aj ekonomickú situáciu Slovákov, ich životné podmienky, konfesionálne členenie, pracovné príležitosti, vzdelanostnú úroveň a kontakty so známymi slovenskými osobnosťami a spolkami.

Mohutný rozvoj a modernizácia Budapešti v poslednej štvrtine 19. storočia otváral rozsiahle pracovné príležitosti pre desaťtisíce sezónnych robotníkov. Medzi nimi boli aj zväčša nevzdelaní slovenskí robotníci, ktorí však neprejavovali veľký záujem o vzdelávacie a kultúrne aktivity. Zamestnávali sa najmä v stavebníctve, preto sa v zimných mesiacoch vracali domov. Neprispôsobovali sa veľkomestskému životnému štýlu, nevyhľadávali nové kontakty, nevstupovali do spolkov a združení a veľmi sa nezaujímali ani o kultúrny život.

V roku 1890, keď v Budapešti zaregistrovali najvyšší počet slovensky hovoriacich obyvateľov, 41% Slovákov ovládalo iba svoj materinský jazyk.[2] Na druhej strane bola však aj vrstva, na ktorú modernizácia pôsobila motivujúco a postupne sa prispôsobovala novým okolnostiam a maďarskému charakteru mesta. V súkromí a v domácnostiach síce používala rodný jazyk, ale na verejnosti už iba väčšinový. Slovenské jazykové a kultúrne väzby sa tak čoraz výraznejšie oslabovali a posilňovalo sa maďarské národné vedomie. Viacerí ešte žili s vedomím tradičného uhorského vlastenectva „hungarus patriotizmus", ktorý znamenal aj rešpektovanie spoločnej histórie, kultúry a tradícií. Moderné slovenské národné hnutie na nich výraznejšie nevplývalo, považovali sa za občanov Uhorska,[3] ktorí boli spätí jednak so širším severným regiónom (Horným Uhorskom) ako aj s užšími väzbami na regióny ako Orava, Liptov, Turiec a pod.

---

[1] „jednotliví občania, v medziach štátom určených zákonov, sa môžu organizovať v spolkoch a združeniach a môžu vytvárať vlastné stanovy ..." (1868. XLIV. zákonný článok vo veci národnostnej rovnoprávnosti) = KEMÉNY G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I., Budapest, 1952, 167.

[2] THIRRING, Gusztáv: Budapest félszázados fejlődése 1873–1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei, 53. Budapest, 1925, tab. 18, 58, 22.

[3] V maďarčine, na rozdiel od slovenčiny, sa nerozlišujú názvy štátov Uhorsko (do roku 1918) a Maďarsko (od roku 1918), v obidvoch prípadoch sa používa označenie Magyarország. Vo svojom texte som Uhorsko prekladala ako Magyarhon alebo Magyar Királyság a pojmy ako Slovensko a Horniaky (pred rokom 1918) ako Felföld a Felső-Magyarország.

V období 1880–1910 sa každým desaťročím pomaďarčilo 5-6 tisíc obyvateľov hlavného mesta, ktorí pochádzali zo slovenského etnického územia hornouhorských žúp.[4] Výmena jazyka sa uskutočnila v počas jednej až dvoch generácií. Nový jazyk postupne začali používať aj v každodennom styku a v práci, deti zapisovali do maďarských škôl. Liberálna a občianska atmosféra modernej Budapešti najviac ovplyvnila používanie materinského jazyka v nemeckom a slovenskom prostredí, kde sa kultúrny i komunikačný štatút materinského jazyka dostával čoraz viac do úzadia.

Úspešní Slováci sa uplatnili v štátnych úradoch, redakciách, bankách a ich kariéru možno sledovať aj v cirkevnej oblasti, vo sférach priemyslu a podnikania. Budapeštianska komunita ich veľmi rýchlo prijala. Medzi nimi boli takí, ktorí sa hrdo hlásili k svojmu slovenskému pôvodu, ale mnohí sa považovali za príslušníkov maďarského politického národa, čo však automaticky neznamenalo, že popierali svoj etnický pôvod. Tento postoj bol typický napríklad aj pre Adolfa Pechánya (Pechány Adolf) – redaktora a tlačového tajomníka Predsedníckej kancelárie uhorského kráľovského ministerstva, Samuela Czambela (Czambel Sámuel) – jazykovedca a česko–slovenského tlačového informátora na Uhorskom kráľovskom ministerstve, Jána Nepomuka Bobulu (Bobula János) stavebného podnikateľa.

Do slovenského spolkového života aktívne vstupovala menšia časť slovenskej inteligencie, ktorá vedome deklarovala svoju slovenskú národnú etnicitu. Zakladali peňažné ústavy, knižné a časopisecké vydavateľstvá, organizovali a viedli spolky a združenia. Boli to vzdelanci, ktorí sa po roku 1918 zväčša stali občanmi novej Československej republiky, kde pokračovali vo svojej vedeckej, kultúrnej či politickej kariére (Milan Hodža, Ľudovít Izák, Milan Harminc, Anton Štefánek, František Votruba, Ján A. Wagner a pod.[5]

V druhej polovici 19. storočia sa Budapešť považovala za najväčšie slovenské mesto, kde podľa odhadov žilo 50-60 000 Slovákov. Oficiálne štatistiky evidovali v roku 1880 okolo 22 000 občanov so slovenským materinským jazykom, ale o desať rokov neskôr už tento počet vzrástol na 27 000.[6] Slováci žili aj v okolí hlavného mesta: Rákoskeresztúr, Cinkota a Rákospalota (dnes sú tieto bývalé osady súčasťou Budapešti). Je pravda, že boli v kontakte s hlavným mestom, ale ich životný štýl bol výrazne odlišný. Boli to skôr uzavreté komunity dedinského charakteru, kde sa aj kolektívne oveľa dôslednejšie udržiavala a pestovala tradičná slovenská kultúrna tradícia.[7] S týmito spolkami však budapeštianske združenia neudržiavali pravidelnejšie kontakty. Ale stávalo sa, že niekto zavítal do hostinca Juraja Sommera v Mátyásfölde, rovnako aj študenti rozširovali slovenské tlačivá v Kerepesi, Maglóde a Rákoskeresztúre. Odpustové púte do slovenských dedín v okolí Budapešti organizoval aj *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh.*[8]

---

[4] THIRRING, Gusztáv: c. d, s. 22.

[5] Písanie vlastných mien je spojené s viacerými problémami, lebo sme sa často stretávali aj s dvoma–troma podobami toho istého mena. Snažili sme sa používať vždy najfrekventovanejšiu podobu.

[6] THIRRING, Gusztáv: c. d, s. 57.

[7] GYIVICSÁN, Anna: A magyarországi nyelvszigeteken élő szlovákok érintkezési módja a városi környezettel a 19–20. század fordulóján = A Kárpát medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. University Press, Pécs, 2001, s. 126–127.

[8] CYRENEJSKY, Slovenskí katolícki delníci. Naše púte. Pokrok, 8. október 1904 (V článku sa uvádza, že na pútiach bol vždy aj slovenský kňaz, ktorý mal politicky podfarbené kázne. Pravdepodobne to bol Juraj Gramantik, kňaz z peštianskeho obvodu Jozefov [Józsefváros]).

Upevňovanie politického, kultúrneho a hospodárskeho významu hlavného mesta prispievalo aj k formovaniu slovenských spolkov. Dôležitú úlohu zohrávali aj české združenia, veď vznik slovenských robotníckych spolkov iniciovala česká sociálna demokracia a organizovali českí vodcovia. Slováci často navštevovali české podujatia a dokonca sa stávali aj členmi českých organizácií.

Slovenskí robotníci v Budapešti boli zväčša nádenníci, Nemci pracovali najmä v priemysle, hospodárskych sférach, oblasti služieb, ale nestratili sa ani v umeleckej oblasti (József Hild, Miklós Ybl, Mihály Pollack, Ignác Semmelweis, Ábrahám Ganz, András Mechwart, Vilmos Ruszwurm, Rezső Hauer a i.). Podľa štatistík z roku 1880 polovica kvalifikovaných robotníkov mala nemecký pôvod a veľká časť nekvalifikovaných nádenníkov pochádzala zo slovenského prostredia.[9]

Možno povedať, že na konci 19. storočia sa Budapešť stala duchovným a kultúrnym centrom Slovákov. Pod tlakom vonkajších podmienok (viac pracovných možností, lepšie uplatnenie a možnosti lepšieho života) sa slovenská komunita postupne prispôsobuje požiadavkám a charakteru mesta a ich etnický pôvod čoraz častejšie prezrádzajú už len mená.

Dejiny kultúry a vzdelanosti budapeštianskych Slovákov treba reflektovať nielen v súvislostiach slovenskej národnej kultúry, ale aj užšej kultúrnej histórie vtedajšieho hlavného mesta Uhorska.

[9] FÓNAGY, Zoltán: Németek a világvárossá váló Budapesten = Németek Budapesten. Ed. HAMBUCH, Vendel, Fővárosi Német Kissébségi Önkormányzat, Budapest 1998.
S takýmto stavom sa stretol aj český spisovateľ Jana Nerudu (1834–1891) v Pešti roku 1869.

I. Etnický obraz hlavného mesta. Slovenské spoločenstvo v období dualizmu

V polovici 19. storočia stáli v Pešti, Budíne i Starom Budíne zväčša len prízemné domy, osvetľované tradičnými petrolejovými lampami. Po uliciach premávali koče a chodci sa brodili v blate alebo sa dusili v prachu. Obyvateľov mesta charakterizovali dve krajnosti. Na jednej strane podvečer sa na dunajskom nábreží prechádzali elegantne oblečení mešťania obývajúci poschodové obytné domy a oproti tomu skoro ráno na ľavom brehu Dunaja pri parníkoch a plachetniciach sa hrbili prístavní robotníci, zväčša slovenského pôvodu, obývajúci lacné pivničné priestory.[10]

Prvá štatistika o etnickej štruktúre mesta vznikla v roku 1851. Vo vtedajšom výrazne nemeckojazyčnom Pešť–Budíne, ktorý mal ešte dedinský ráz, žilo 178 000 ľudí.[11] Maďari tvorili iba 36% a v Budíne dokonca len 17, 6%.[12] Slováci, prichádzajúci najmä z Horného Uhorska, tvorili 5% obyvateľstva, pričom v Pešti ich žilo 4 171 a v Budíne 1 307.[13] Mesto síce považovali za „zasľúbenú krajinu", ale ako pomocní robotníci, nádenníci a sluhovia zostávali iba najchudobnejšou sociálnou skupinou.

Pod vplyvom hospodárskeho rozmachu nastala demografická explózia a obrovský prílev nového obyvateľstva, pričom počet obyvateľov Pešť–Budína sa už v roku 1870 zdvojnásobil. V rýchlom tempe sa budujú moderné troj-štvorposchodové budovy, zaviedlo sa plynové osvetlenie a modernizuje sa aj zabezpečovanie pitnou vodou. Vznikajú nové továrne, ktoré v roku 1872 zamestnávajú 25 000–30 000[14] robotníkov. Mesto sa dynamicky rozvíjalo a ponúkalo stále nové a širšie možnosti pre masových prisťahovalcov z rozličných regiónov Uhorska.

---

[10] NERUDA, Jan: Régi Prága, régi Pest. Karcolatok, tárcák, elbeszélések, útirajzok. Levelek Pestről. Ford. Babos László. Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, Bratislava 1955, s. 309–320.

[11] VÖRÖS, Károly: Egy világváros születése. Budapest 1973, s. 63–64, FÉNYES, Elek: Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. II. Pest 1857, s. 266. Štatistiky uvádzajú 156 506 obyvateľov. Pri svojich historicko-demografických analýzach som vychádzala najmä z prác Józsefa Kőrösiho a Gusztáva Thirringa. (KŐRÖSI, József: Budapest főváros nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881. évi népszámlálás eredményei szerint. Budapest 1882. KŐRÖSI, József–THIRRING, Gusztáv: Budapest főváros az 1891. évben. Népleírás és népszámlálás eredményei. Budapest 1895, THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d. , THIRRING, Gusztáv: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, 1–3 köt., 1936) Okrem toho mi poslúžila aj štúdia o štruktúre slovenských robotníkov v priemysle (KENDE, János–SIPOS, Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910. Történelmi szemle, 28, 1983/2.

[12] THIRRING, Gusztáv: c. d., s. 56.

[13] HUNFALVY, János: Buda-Pest és környéke. Lauffer–Stolp. Pest 1859, s. 243.

[14] VÖRÖS, Károly: c. d., s. 62.

1. Rozvrstvenie obyvateľstva Budapešti podľa materinského jazyka

Pod vplyvom modernizácie sa neustále zvyšoval politický, hospodársky a kultúrny význam mesta a urbanizácia výrazne zmenila aj sociálnu štruktúru. Rapídne narastal aj počet obyvateľov a len v poslednom desaťročí 19. storočia stúpol o 216 767, čím sa Budapešť so 733 358 obyvateľmi stala 8. najväčším európskym mestom.[15] Štatistiky ukazujú, že narastala aj rola maďarčiny. V roku 1880 klesol síce počet Nemaďarov na 43,3%, ale aj tak každý tretí Budapešťan považoval nemčinu za svoj materinský jazyk. Na prelome storočí však už 79,6% obyvateľov deklaruje svoju maďarskojazyčnosť.

Popri Nemcoch silne ovplyvnili demografický rozvoj hlavného mesta aj Slováci. Rozvoj priemyslu znamenal masový prílev ľudí z dedín a títo zväčša odborne nevzdelaní nádenníci, ktorých často neevidovali ani v štatistikách,[16] sa zamestnávali najmä v stavebníctve a tehelniach. Pramene uvádzajú, že v roku 1890 žilo v Budapešti 27 129 Slovákov, čo je 5,6% z celkového počtu obyvateľov. Prouhorské *Slovenské noviny* však uvádzajú, že v meste hovorí po slovensky 66 601 ľudí[17] a slovenský politik Milan Hodža odhadoval, že na začiatku 20. storočia pracovalo v Pešti až 80 000 Slovákov.[18] Rozdiely medzi štatistickými údajmi a informáciami z novín vyplývajú z toho, že masy slovenských sezónnych robotníkov, ktorí v zimnom období opúšťali mesto, mestské úrady ani neevidovali.

Počet slovenských prisťahovalcov do hlavného mesta bol však nižší ako tých, ktorí za prácou prichádzali z maďarských etnických území. V 90. rokoch sa začína celkové znižovanie počtu prisťahovalcov. V pomere k občanom s trvalým pobytom sa v rokoch 1880–1910 ich počet znížil zo 6,1% na 2,3% *(tab. 1)*. V tom istom čase sa však 3,5 krát zvýšil počet maďarských prisťahovalcov zo Zadunajska a z Dolnej zeme. Prílev maďarskojazyčného obyvateľstva pôsobil aj na výraznejšiu maďarizáciu hlavného mesta.[19] Aj mnohí Slováci, ovládajúci maďarský jazyk, uvádzali v štatistikách maďarčinu ako svoj materinský jazyk, čo však ešte automaticky neznamenalo aj zmenu ich identity.

Počet Slovákov z hornouhorských žúp sa neprekrýva s počtom tých, ktorí uvádzajú slovenčinu ako materinský jazyk. Napríklad, v roku 1900 z celkového počtu 37 873 Slovákov uvádzalo slovenčinu ako materinský jazyk 24 091 občanov, ale v roku 1910 sa tento pomer zmenil na 38 889 ku 20 359 *(tab. 2)*. Tieto fakty svedčia o tom, že v kruhoch hornouhorských Slovákov možno hovoriť o vysokom stupni maďarizácie. Možno to vysvetliť jednak nižším stupňom vzdelanosti alebo snahou lepšie sa uplatniť na trhu práce, práve prostredníctvom maďarčiny. Už druhá generácia slovenských prisťahovalcov do Budapešti uvádzala maďarčinu ako svoj materinský jazyk.[20] Intenzívna maďarizácia však prebiehala aj v nemeckom jazykovom prostredí. Za niekoľko

[15] THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 21

[16] Odkazuje na počty slovenských robotníkov, že podľa časopisu Építőmunkás: „V nedeľu sa zišlo 15 000 slovenských robotníkov zamestnaných v tehelniach." Építőmunkás 1897, 1–2, 15. júl.

[17] Slovenské noviny (ďalej iba SN) 14. november 1891.

[18] Slovenský týždenník (ďalej iba ST) 25. august 1911.

[19] THIRRING, Gusztáv: 1936, c. d., s. 281.

[20] THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 58.

desaťročí sa rapídne znížil aj počet Nemcov – z pôvodných 60% na 14,1% koncom 19. storočia *(tab. 1)*.

Podľa údajov z roku 1851 žilo v Pešť–Budíne 5 478 Slovákov,[21] ale o tridsať rokov neskôr sa ich počet zvýšil štvornásobne. Najvyšší počet Slovákov uvádzajú štatistiky z roku 1890 a to napriek tomu, že ich počet v pomere k „starousadlíkom" sa už začínal znižovať. Počet Slovákov v meste vtedy predstavoval 5,6% , ale až do roku 1910 badať každým desaťročím trojtisícový úbytok.[22] Nárast obyvateľov uvádzajúcich slovenský materinský jazyk (v rokoch 1881–1890 19,5%) sa obrátil, a v rokoch 1900–1910 ich počet klesol až o 15,5% *(tab. 1)*.[23]

Na prelome storočí sa neustále zvyšuje tendencia dobrej znalosti maďarčiny, ktorá je predpokladom získania zamestnania, uplatnenia sa a kariéry. V občiansko-liberálnej Budapešti bola modernizácia spojená aj s asimiláciou. Pre Židov, Nemcov a Slovákov znamenala maďarizácia nielen filologickú, ale aj kultúrnu zmenu.

1.1. Pôvod Slovákov usídlených v Budapešti

Z hornouhorských žúp, kde žilo až 90% Slovákov, masovo odchádzali ľudia za prácou do južnejších regiónov. Najvýraznejšie vysťahovalectvo bolo zaznamenané z regiónov, kde bol slabo rozvinutý priemysel a poľnohospodárstvo (Orava, Trenčín, Nitra). Vnútorná imigrácia bola silnejšia v spišskej, turčianskej a liptovskej stolici, kde sa už začala rozvíjať priemyselná výroba. Obyvatelia zo zaostalých hornatých regiónov často nachádzali uplatnenie ako sezónni robotníci v poľnohospodárstve na Dolnej zemi alebo aj v niektorých priemyselnejších mestách. Väčšina sa sťahovala do hlavného mesta alebo blízkych žúp Pesť-Pilíš-Šolt-Kiškun. Migrácia mala stupňujúcu tendenciu a kulminovala na konci 19. storočia, keď len do Budapešti prichádzalo ročne 2 000 ľudí – 90%[24] zo všetkých vysťahovalcov na Dolnú zem.[25] V roku 1869 evidovali úrady 12 300 Slovákov a v roku 1900 už v Budapešti žilo 37 837 obyvateľov, ktorí pochádzali zo slovenských etnických území.[26] Počet tých, ktorí uvádzali svoj pôvod z hornouhorských slovenských žúp prevyšoval tých, ktorí uvádzali slovenčinu ako svoj materinský jazyk. Znamená to, že ročne až 5000-6000 Slovákov rozširovalo rady pomaďarčených Budapešťanov. V roku 1910 asi 20 000 budapeštianskych Slovákov neuvádzalo slovenčinu ako svoj materinský jazyk *(tab. 2)*.[27]

Je zaujímavé, že štatistiky uvádzajú vyšší počet migrujúcich žien ako mužov. V rokoch 1880–1910 sa vysťahovalo o 15% viac žien ako mužov. V roku 1890 bol pomer 15 004 žien a 13 965 mužov. Jedine z trenčianskej župy sa v istom období vysťahovalo viac mužov ako žien *(tab. 3)*. Ženy sa zamestnávali ako nádenníčky, slúžky alebo aj ako robotníčky v novovznikajúcich továrňach. V Budapešti tvorili väčšiu polovicu sloven-

---

[21] HUNFALVY, János: c. d., s. 69.
[22] THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 57.
[23] Tamže, s. 57.
[24] GLATZ, Ferenc: Polgári fejlődés és nacionalizmus Magyarországon a XIX. században (Eszmetörténet és társadalomtörténet). Történelmi Szemle, č. 1–2, 1974, s. 248–261.
[25] THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 58.
[26] GLATZ, Ferenc: c. d., s. 248–261.
[27] THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 58–59.

skojazyčných obyvateľov mesta,[28] pevnejšie sa držali svojho materinského jazyka a boli odolnejšie voči asimilácii ako muži.

1.2. Materinský jazyk a jazykové znalosti Budapešťanov

V Budapešti v nemeckom a slovenskom prostredí maďarizácia postupovala veľmi rýchlo. Za štyridsať rokov podiel občanov so slovenským materinským jazykom klesol zo 6,1% na 1,5%, prirodzene, že v tomto procese treba vidieť aj stupňujúci prílev Maďarov z vidieka *(tab. 1)*. Možno povedať, že ešte koncom 19. storočia existovali silné väzby na materinský jazyk, ale od roku 1910 badať úpadok. Výrazne sa však zmenila situácia po roku 1918, keď vznikli nové hranice a pohyb osôb aj zo severných regiónov bývalého Uhorska bol obmedzený.

Výskumy ukazujú, že v období 1881–1891 sa z troch „hlavných jazykov" (maďarčina, nemčina, slovenčina) najvýraznejšie presadzovala maďarčina, ktorú používalo až 70,36% obyvateľstva, tradičnú nemčinu poznalo 74,35% a zaujímavé je aj to, že každý siedmy občan Budapešti (14,69%) ovládal na rozličnej úrovni slovenský jazyk. Na rozdiel od Nemcov boli Slováci oveľa viac upätí na svoj materinský jazyk. Čo je však pozoruhodné, stále sa znižoval počet tých, ktorí nepoznali ani jeden z troch hlavných jazykov. Menej početné jazyky ako srbčina, rumunčina, rusínčina sa stále výraznejšie dostávali do úzadia.[29]

Výskum používania jednotlivých jazykov poukazuje na to, že Budapešť sa maďarizovala nielen prílevom vidieckych Maďarov, ale aj neustálym rozširovaním maďarčiny v nemaďarských spoločenstvách. Bolo to zákonité, lebo vo všetkých štátnych inštitúciách sa úradovalo len po maďarsky a rovnako aj informácie sa šírili v maďarčine. Znalosť maďarčiny však postupne bola nevyhnutná aj v každodennej komunikácii na pracoviskách, kde zamestnávatelia často vyžadovali znalosť štátneho jazyka. Občania sa prispôsobovali a menili jazyk. Maďarčina postupne vytláčala nemčinu i slovenčinu.

Ešte v 70. rokoch 19. storočia mal Pešť–Budín nemecký charakter a iba polovica obyvateľov hovorila po maďarsky. Situácia sa však rýchlo menila a už v roku 1880 uvádza maďarčinu ako svoj materinský jazyk 56,7% Budapešťanov a o desať rokov sa to zvyšuje na 67,1 *(tab. 1)*. V tom čase sa zvyšuje aj počet tých, ktorí sa ešte hlásia k slovenčine ako k svojmu materinskému jazyku.

Na konci 19. storočia 45% obyvateľstva pozná iba materinský jazyk a 38,7% ovláda aj maďarčinu (pred dvadsiatimi rokmi to bolo iba 18%). Počet tých, ktorí hovorili len po slovensky sa znížil na polovicu a zmena jazyka postupne znamenala aj posilňovanie vedomia príslušnosti k maďarskému národu. Výrazne sa znížil aj počet tých, ktorí hovorili iba po nemecky – za dvadsať rokov z 20% na 4,3%. S postupným narastaním skupiny obyvateľstva, ktorá poznala iba maďarčinu, sa znižuje úloha ostatných jazykov, ktoré sa čoraz viac dostávajú do úzadia. V roku 1880 z celkového počtu obyvateľov nemaďarskej národnosti hovorilo po maďarsky 35,3% obyvateľov a o dve desaťročia ich počet vzrástol na 58%.[30]

---

[28] Tamže, s. 20, tab. 17.

[29] KŐRÖSI, József–THIRRING, Gusztáv: 1895, c. d., s. 65, THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 64.

[30] THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 62.

Na prelome storočí sa maďarčina rozširovala najmä v kruhoch slovenského a nemeckého obyvateľstva. Podľa štatistík z roku 1900 polovica po maďarsky hovoriacich Budapešťanov rozumela aj nemčine a slovenčine, ale až 90% Slovákov a Nemcov hovorila aj iným jazykom, nielen materinským. Druhý jazyk najmenej ovládali obyvatelia maďarského pôvodu *(tab. 4)*. V roku 1891 viac než polovica Budapešťanov poznala dva – tri jazyky *(tab. 5)*.[31] Možno teda skonštatovať, že v druhej polovici obdobia dualizmu budapeštianski Slováci postupne zanechávajú používanie svojho materinského jazyka. Prispôsobovali sa podmienkam a prijali zásady fungovania moderného, dynamického liberálno-občianskeho veľkomesta, ktoré ich prijalo, ale postupne aj pohlcovalo.

2. Teritoriálne rozloženie budapeštianskych Slovákov

Privandrovalci, hľadajúci v hlavnom meste pracovné príležitosti bývali zväčša v robotníckych ubytovniach, blízko tovární v okrajových častiach alebo v najchudobnejších štvrtiach. Šťastnejším sa po čase podarilo prenajať si menší byt alebo kúpiť si menší pozemok a postaviť tam skromný domček. Väčšina prisťahovalcov si v domoch lacno prenajímala aj tie najhoršie pivničné priestory: *„V stajni sú kone a koč a v drevárni sa usalašili slovenskí nádenníci, ktorí v lete pomáhajú na stavbách a v zime odpratávajú sneh"*.[32]

V rokoch 1880–1920 sa počet Slovákov v Pešti znížil na jednu pätinu. V mestskej časti Jozefovo mesta* (Józsefváros) zo 6,1% na 1,6% a v časti Terezino mesto (Terézváros) zo 7,7% na 1,8% a v okrajovej časti Kőbánya zo 15,7% na 1,5% *(tab. 6)*.

V mestských častiach na pravom brehu Dunaja sa znížil počet Slovákov zo 6,9% na 1,6% a oproti, na budínskej strane, evidovali v roku 1880 celkovo 2229 Slovákov.[33] Najhustejšie slovenské osídlenie bolo v mestských častiach na peštianskej strane. Najviac Slovákov žilo v mestskej časti Leopoldovo mesto (Lipótváros), kde tvorili až 10,2% z celkového obyvateľstva,[34] ale rovnako husto obývali aj chudobnejšie okrajové časti mesta nachádzajúce sa v blízkosti novovzniknutých tovární. Mestská časť Kőbánya (Kameňolom) ponúkala nielen lacné podnájmy, ale aj výhodné pracovné miesta. V strojárskom závode Ganz-Mávag, kde sa vyrábali lokomotívy a vagóny, bolo zamestnaných až 8000 ľudí a podobné možnosti ponúkali aj blízke pivovary a tehelne, kde si našlo prácu okolo 7000 ľudí.[35] Veľký počet Slovákov, (4000-5000) žil v okolí centrálnych častí Pešti – Jozefovo mesto, Terezino mesto a Alžbetino mesto.[36] Na začiatku 20. storočia najviac Slovákov bývalo v obvodoch VI. a VIII. *(tab. 6)*. Niekoľko zámožnejších obchodníkov a štátnych úradníkov, ktorí sa však objavovali len výnimočne, si prenajímalo alebo kupovalo byty aj v bohatších mestských častiach.

---

* Názvy ulíc a obvodov uvádzame podľa toho, ako sa v pôvodných dokumentoch označovali, alebo sme hovoriace názvy preložili.

31 SPIRA, György–VÖRÖS, Károly: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest 1978, s. 809.

32 VÖRÖS, Károly: 1973, c. d., s. 165.

33 THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 21, tab. 17.

34 Tamže, s. 21, tab. 17.

35 VÖRÖS, Károly: Budapest története IV. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978, s. 560.

36 THIRRING, Gusztáv: 1925, c. d., s. 21, tab. 17.

Sídla slovenských komunít na ľavej i pravej strane Dunaja charakterizovalo aj používanie materinského jazyka. V roku 1891 hovorilo v Pešti po slovensky 13,7% obyvateľstva (66 901 ľudí), najviac v častiach Leopoldovo mesto 18,3% a Köbánya 16,85%. V zámožnejších častiach centrálnej Pešti sa slovenčina ozývala len veľmi málo a v Budíne sa k slovenčine hlásilo 9% občanov.[37]

3. Rozvrstvenie Slovákov podľa povolania

Rozvíjajúci sa veľkopriemysel priťahoval najmä kvalifikovaných odborníkov, z ktorých podľa štatistiky z roku 1871 až jedna pätina pochádzala najmä z rakúskej časti monarchie.[38] Títo presídlenci síce rozširovali počet nemecky hovoriacich obyvateľov hlavného mesta, ale paradoxne v rokoch 1880–1900 sa počet nemeckojazyčných obyvateľov znížil o polovicu *(tab. 1)*.

Po roku 1860 prichádzali Slováci do Budapešti najmä zo severných regiónov – Orava, Liptov, Turiec a Trenčín. Osudy týchto slovenských prisťahovalcov si všimol ešte v roku 1847 aj novinár Mór Szegfy, ktorý v populárnych novinách *Pesti Divatlap* napísal o oravskom nádenníkovi toto: *„Bol Slovákom. (...) Neprestajne drel ako ťažný dobytok, a keď bolo treba odpočívať, vyzeral taký zničený a zúbožený, že pri pohľade na neho sa človek musel rozľútostiť. (...)Doma nechal manželku a dve nevládne deti so sľubom, že im pošle všetky zarobené peniaze, aby sa o seba mohli postarať".*[39] O slovenských robotníkoch písali v roku 1894 aj v odbornom stavbárskom časopise: *„Už začiatkom jari prichádzajú do Budapešti tisícky slovenských robotníkov, aby sa chopili práce na stavbách a dunajských parníkoch. (...) Podniky ich veľmi radi zoberú, lebo najťažšie a najnebezpečnejšie práce vykonávajú za nepatrnú mzdu".*[40] Peniaze si odkladajú a šetria, radšej jedia suchý chlieb a bývajú hromadne v lacných tmavých pivniciach. Z novinových článkov, ale aj z beletrie sa však možno dozvedieť, že neraz svoje peniaze prepíjali v krčmách spoločne so svojimi spolurodákmi.[41]

Mohutný rozvoj stavebníctva a stavebných hmôt si vyžadoval aj veľký počet nových pracovných síl. Ponuky na nekvalifikované pracovné miesta nádenníkov a sezónnych robotníkov hromadne prijímali práve Slováci, pracujúci v hlavnom meste od jari do jesene. Zárobkové možnosti sa však ponúkali aj drobným remeselníkom a potulným obchodníkom – olejkárom, drotárom, sklenárom a plátenníkom. Slováci sa však uplatnili v okolí Budapešti ako poľnohospodárski pomocníci najmä vo viniciach. Štatistiky z roku 1880 uvádzajú, že Slováci vykonávali najlacnejšie práce: 43% ako nádenníci a 26% ako robotníci v priemysle. Sezónne nádennícke práce však vykonávali aj slovenské ženy. Všimol si to aj známy budapeštiansky publicista Adolf Ágai: *„V rukách slovenskej ženy škrípe posledná kára naložená štrkom. Ešte aj železničiarska píšťalka*

[37] Kőrösi–Thirring, 1895, c. d., s.66.
[38] Kende–Sipos, c. d., s. 239.
[39] Szegfy, Mór: A tót. Pesti Divatlap, 1847, č. 5, s. 142–146.
[40] Kőfaragó, 1. marca 1894.
[41] Tamže, Kőfaragó, 15. júna 1894.

znie milosrdnejšie ako tento plačlivý tón".[42] V jednom slovenskom článku z roku 1901 sa píše: *„V Budapešti je 68 000 slovenských robotníkov ... Robotníka Slováka takrečeno ani nepovažujú za človeka a ním opovrhujú. Slováci konajú najťažšie práce a to za najmenšiu mzdu".*[43]

V roku 1890 z celkového počtu pracovníkov v priemysle (majstri i robotníci) takmer tri štvrtiny tvorili zamestnanci uvádzajúci maďarčinu ako svoj materinský jazyk, 25,3% uvádzalo nemčinu a 4,5% slovenčinu.[44] Dynamický rozvoj v priemysle, obchode a v hospodárskej sfére neustále vytváral nové pracovné miesta. Rovnako aj v rozširujúcej sa štátnej službe boli potrební úradníci, ktorí ovládali okrem maďarčiny aj nemčinu alebo slovenčinu.[45] Pozícia slovenských priemyselných robotníkov sa posilnila, ich počet sa zvýšil o jednu tretinu a celkový počet Slovákov v meste vzrástol o jednu tretinu.[46]

Národnostné zloženie pracovníkov v priemysle bolo v roku 1881 nasledovné: 51,7% Maďarov, 36,6% Nemcov, 5,6% Slovákov. V roku 1890 nastali takéto posuny: 65,7% Maďarov, 25,3% Nemcov a 4,5% Slovákov. V prvom období pracovalo v priemysle 2845 Slovákov a v druhom už 3807, čo je nárast o 33,8%.[47] Väčšina slovenských robotníkov pracovala v stavebnej výrobe a výrobe stavebných hmôt, rovnako sa uplatnili aj v kožiarskom a textilnom priemysle. Posledné celouhorské štatistiky z roku 1910 vypovedajú o tom, že v tom čase až 83,4% zamestnaných budapeštianskych občanov považovalo maďarčinu za svoj materinský jazyk, nemčinu uviedlo 9,8% a slovenčinu 3%.[48]

Údaje z roku 1881, ktoré štatisticky vychádzali z počtu 10 000 respondentov, ukazujú, že z desaťtisíc Maďarov je 844 nádenníkov a 2415 živnostníkov, u Nemcov je to pomer 1427 a 2979 a u Slovákov 4351 a 2870. Slováci boli vyučení najmä za obuvníkov, krajčírov, stolárov, zámočníkov a pekárov. Medzi Maďarmi bolo 366 obuvníkov a 254 krajčírov, medzi Nemcami bol tento pomer 303 a 266 a Slovákmi 685 a 410.[49]

V roku 1891 z 27 126 Slovákov vykonávalo 15 213 fyzickú prácu (nádenník, nosič a sluha), 3807 pracovalo v priemysle, 459 v obchode a 285 sa ich uplatnilo v prepravných službách ako kočiši a furmani.[50] Počty slovenských úradníkov, vzdelancov a podnikateľov boli zanedbateľné. Štatistiky uvádzajú, že z duševnej práce sa živilo 13 932 Maďarov, 2292 Nemcov a 184 Slovákov.[51] Zvyšných 7178 obyvateľov slovenskej národnosti patrilo do kategórie „samostatne nezarábajúcich", ktorí sa živili inou činnosťou, zo zisku z vlastného majetku alebo to boli študenti. V poslednom desaťročí

---

[42] Ágai, Adolf (Porzó): Utazás Pestről–Budapestre 1847–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből. Budapest, Fekete Sas Kiadó 2004, s. 430.
[43] SN, 29. január 1901, s. 2.
[44] Bene, Lajos: Budapest székesfőváros iparosai. Statisztikai Közlemények 7, Budapest 1928, s. 97.
[45] Tamže, s. 98.
[46] Kende–Sipos, c. d., s. 242.
[47] Tamže, s. 242.
[48] Bene, c. d., s. 98.
[49] Kőrösi, 1882, c. d., s. 132.
[50] Kőrösi–Thirring, 1895, c. d., tab. 68., s. 137.
[51] Tamže, s. 137.

19. storočia v mestskej časti Jozefovo mesto okrem dominantných nádenníkov až 16% Slovákov pracovalo v poľnohospodárstve, 23% v priemysle, 21% v doprave a viac ako 10% v obchode.[52] Celkový obraz by však nebol úplný bez slovenských podomových predajcov a trhovníkov.

S rozvojom moderného meštianskeho života vzrástli aj v Budapešti požiadavky na tzv. osobné služobníctvo. Najmä z viacdetných rodín odchádzali takmer pravidelne 1-2 dievčatá do služby, aby finančne vypomohli rodine. Slovenské ženy boli poriadne a zodpovedné, a preto ich často a radi zamestnávali ako slúžky, až 22% ich pracovalo v tejto oblasti.[53] Maďarský spisovateľ Imre Gášpár v práci *Slovenský ľud našej vlasti* (*Hazánk tót népe*), kde predstavil najmä slovenskú literatúru, napísal: *„Dievčatá z Oravy chodia skúšať šťastie do Budapešti. Majú ich radi, ale ich aj veľmi zneužívajú".*[54]

V rokoch 1881–1910 sa v Budapešti ženy najviac zamestnávali ako domáce slúžky. Bolo to až 39–45% z celkového počtu aktívnych žien, pričom v roku 1880 až 9% slúžok malo slovenský pôvod, ešte aj o tridsať rokov neskôr to bolo 5%.[55] Slúžky, ktoré uvádzali slovenčinu ako materinský jazyk, pochádzali zväčša z hornouhorských regiónov.[56] V rokoch 1881 a 1891 z desaťtisíc slovenských žien pracovalo 2 202 a 2 105 ako slúžky, kuchárky či pestúnky.

4. Úroveň vzdelania a vzdelanosti v kruhoch budapeštianskych Slovákov

Slovenskí sezónni robotníci väčšinou nemali žiadne odborné vzdelanie. V najlepších prípadoch vedeli čítať a písať, ale veľká časť bola negramotná. V rokoch 1880–1920 priamo úmerne a výrazne vzrastala vzdelanostná úroveň maďarských a nemeckých občanov, ale analfabetizmus Slovákov bol v absolútnych číslach a vo vzťahu k týmto skupinám ešte vždy vysoký. Prieskumy ukázali, že najvyššia vzdelanostná úroveň bola v nemeckom jazykovom prostredí. Medzi Maďarmi sa za 40 rokov negramotnosť znížila na polovicu, medzi Nemcami na tretinu a v prípade slovenskej etnickej komunity to bol pokles zo 43% na 18,2% *(tab. 7 a 8)*.

Najnižší stupeň analfabetizmu bol v prostredí maďarskej mládeže, čo možno vysvetliť tým, že v Pešti sa už od roku 1860 zaviedla vo všetkých školách povinná výučba maďarčiny. Nemaďarské deti si tak čítanie a písanie museli osvojovať v cudzom jazyku, čo bolo náročné a často aj málo efektívne. Zaostávali najmä tie deti, ktoré žili v slovenských rodinách a doma sa rozprávali len po slovensky. Rodičia, ktorí lipli na materinskom jazyku nemali veľký záujem, aby si deti dokonale osvojili štátny jazyk.

---

[52] BOGYIRKA, Emil: A Józsefváros története II. Budapest 1974, s. 45.

[53] Budapest Lexikon II. Budapest Akadémiai Kiadó. 1993, s. 470. ARATÓ, Endre: A nemzeti kérdés története a történeti Magyarországon I–II, Budapest, Kossuth Kiadó 1960, s. 294.

[54] GÁSPÁR, Imre: Hazánk tót népe (A tót nép, a tót költészet). Budapest, Tettey és társa 1879, s. 20.

[55] GYÁNI, Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség. Budapest, Magvető 1983, s. 52.

[56] MOZOLOVSZKY, Sándor: Néhány adat házicselédeink társadalomrajzához. Társadalomtudomány, Budapest 1926, VI., roč., s. 169–176. GYÁNI, Gábor: Mennek Pestre cselédnek. Valóság 1979/11, s. 67–76.

Navyše to boli chudobné rodiny, ktoré do Budapešti prichádzali iba na sezónne práce, a vtedy svoje deti posielali radšej do práce ako do školy, veď každý zárobok bol dobrý. V slovenskej škole na Rákócziho ceste deti často nechodili do školy preto, lebo nemali zimné topánky. Ťažké sociálne podmienky bránili tomu, aby sa deti mohli nerušene vzdelávať. Deti a mládež vyrastajúce v chudobných rodinách nemohli mať vysoké požiadavky a nemali ani príliš vysoké ambície, aby sa systematicky vzdelávali. V porovnaní s inými jazykovými komunitami zaostávali aj v plnení svojich školských povinností.

V prísnych školských zákonoch Alberta Apponyiho z roku 1907 však bola aj požiadavka, aby deti zvládli za štyri roky maďarčinu v čítanej aj písanej podobe. Nemaďarské deti tak už od štvrtého ročníka museli zvládať učivo v takmer cudzom jazyku. Maďarský jazyk sa vyučoval podľa nariadení Ministerstva náboženstva a verejného vzdelávania a štátne učebnice boli zamerané na upevňovanie vedomia maďarskej národnej a štátnej idey.[57]

Štatistiky, ktoré sledovali vzdelanostnú úroveň podľa vekových skupín hovoria o tom, že najvzdelanejšími boli občania s maďarským materinským jazykom. Vzdelanostná úroveň stúpala do 20. roku (na konci 19. storočia to bolo 97,2% v maďarskom prostredí a 95% v nemeckom), neskôr to malo klesajúcu tendenciu. V slovenskom prostredí to bolo až také výrazné, že z úrovne 95,6% (skupina 15–20 roční) klesla na 27, 9% (60–70 roční).[58] V oblasti školstva a vzdelávania však najviac bilo do očí to, ako si maďarčina získavala výhradný priestor. V školskom roku 1899/1900 navštevovalo obecnú základnú ľudovú školu 90% detí s maďarským materinským jazykom, 8,6% s nemeckým a 0,9% so slovenským. Vyjadrené v číslach: zo 48 867 žiakov bolo 4215 nemeckých a 448 slovenských.[59]

V školskom roku 1910/11 registrovali 757 slovenských žiakov (0,8%). Tento nízky počet súvisí s maďarizáciou a prirodzenou asimiláciou nemeckého a slovenského obyvateľstva. Osvojovanie si maďarského jazyka a kultúry sa považovalo za úplne prirodzené aj v nemaďarskom jazykovom prostredí.[60] V roku 1886 sa začal proces znárodňovania a maďarizácie slovenských ľudových (základných) škôl. Slovenské stredné školy už vtedy neexistovali, lebo tri slovenské gymnáziá boli zatvorené už v školskom roku 1874/75.

Počet žiakov so slovenským materinským jazykom a ich percentuálne vyjadrenie k počtu všetkých budapeštianskych žiakov v poslednej štvrtine 19. storočia:[61]

---

[57] HANÁK, Péter–MUCSI, Ferenc (ed.): Magyarország története 1890–1918. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978, s. 640.

[58] THIRRING, 1936, 2. zv. c. d., s. 271.

[59] KŐRÖSI, József: Budapest székesfővárosi statisztikája 1895/1896–1899/1900 években. Budapest 1905, s. 11.

[60] Školské matriky neponúkajú vždy reálny a pravdivý obraz. V dedine Malý Kereš (Kiskőrös) napríklad empirický výskum ukázal, že v roku 1918, deti pri nástupe do školy ešte neovládali maďarčinu, ale v matrike ich už uvádzali ako deti s maďarským materinským jazykom. Podľa GYIVICSÁN, Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Budapest 1993, s. 114–115.

[61] KŐRÖSI, 1905, c.d., s.11.

Školský rok	osôb	%
1873/1875	181	0,6
1875/1880	500	0,5
1880/1885	931	0,8
1885/1890	1410	1,0
1890/1895	1125	0,7
1895/1900	1643	0,7

Počet slovenských študentov, ktorí navštevovali tzv. meštianske a dievčenské školy, bol minimálny, v období 1895–1900 evidujú štatistiky štyroch študentov.[62]

O územnom rozložení slovenského obyvateľstva v Budapešti sme už písali. V spomenutých mestských častiach Starý Budín (Óbuda), Terezino mesto, Jozefovo mesto a Kőbánya sa v školskom roku 1900/1901 zapísalo do škôl 46 704 maďarských detí, 3881 nemeckých a 386 slovenských a o štyri roky neskôr sa tieto počty zmenili takto: 53 773, 2630 a 343 *(tab. 9)*.[63]

Jediná slovenská evanjelická škola vznikla v roku 1820 v Pešti a v roku 1855 sa presťahovala do novej budovy na Rákócziho ceste 57. Neskôr, v roku 1894, keď túto starú a nemodernú budovu zbúrali, bola postavená nová dvojposchodová budova v tzv. Lutherovom dvore.[64] V školskom roku 1887/88 sa do školy zapísalo 56 žiakov: 10 maďarských, 45 slovenských a 1 nemecký. Zamestnanie rodičov bolo takéto: 18 remeselníkov, 1 obchodník, 30 nádenníkov, 4 priemyselní robotníci, 2 sluhovia/slúžky, 1 úradník. V tom školskom roku ukončilo školu 38 žiakov. V druhej polovici 19. storočia sa do štvortriednej školy zapisovalo v priemere 70–80 žiakov. Kým v školskom roku 1891 chodilo do školy 73 žiakov, tak neskôr (1903–1911) podľa štatistických údajov navštevovalo školu v priemere 50 žiakov. Zaujímavé je to, že kým v poslednom „uhorskom" školskom roku (do 1918) všetkých 32–34 žiakov si uvádzalo slovenský materinský jazyk, tak v období 1905–1907 z celkového počtu 52-53 žiakov, bolo len 12–15 so slovenským materinským jazykom.[65] Slovenské dievčatá zväčša po skončení základnej školy už ďalej neštudovali, iba malá časť (14) pokračovala vo vyššom odbornom vzdelávaní (hospodárstvo, vedenie domácnosti a pod.). Do obchodných a strojnícko–kresliarskych škôl sa slovenskí žiaci hlásili len v minimálnom počte. Vo všetkých obecných školách študovalo spolu 325 slovenských chlapcov a 227 dievčat. V pomere k počtu maďarských študentov (80 957) bol počet nemeckých a slovenských študentov zanedbateľný. Tieto nízke čísla vysvetľuje rýchlo postupujúca maďarizácia aj v jednotlivých pôvodne nemaďarských rodinách. Často sa stávalo, že po maďarsky hovoriace deti z nemaďarského prostredia si uvádzali maďarčinu ako svoj materinský jazyk.[66]

---

[62] Tamže, s. 41.

[63] KŐRÖSI, József: Budapest közoktatási statisztikája. Budapest székesfőváros statisztikai hivatal közleményei, XXXVIII, Budapest 1907, s. 51 a 55.

[64] KOVÁCS, Anna: A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története. Protestáns Szemle 1998/3, 186–202.

[65] Evangélikus Országos Levéltár, Pesti Szlovák Egyház (ďalej iba EOL, PSZE, Evanjelický krajinský archív, Peštiansky slovenský zbor), Iskola (Škola), krabica 110.

[66] THIRRING, Gusztáv: Budapest közoktatásügye az 1905/06-os tanévben. Budapest székesfőváros statisztikai közleményei, Budapest 1908.

V roku 1920 10,4% slovenských mužov a 13,3% žien nemalo ani minimálne školské vzdelanie. Medzi Maďarmi bol tento pomer 2,9% a 5,5% a v nemeckom jazykovom prostredí 3,4% a 7,7%. Z maďarského etnického spoločenstva skončilo v roku 1920 ľudovú (základnú) školu 97,1% mužov a 94,5% žien, v slovenskej komunite sú tieto čísla nižšie – 89,6% a 80,7%. Stredoškolské štúdium absolvovalo len 7,9% slovenských mužov a 2,9% žien a na univerzitu chodilo len 1,2% slovenských mužov.[67]

V školskom roku 1905/06 navštevovalo univerzitné štúdiá len 51 slovenských študentov – právo a štátovedu 17, filozofickú fakultu 6, medicínu 10 a lekárnictvo 5. Na obchodnej akadémii študoval jeden Slovák, inžinierstvo 7, strojné inžinierstvo 2 a 3 sa pripravovali na iných fakultách. Na teologickej fakulte neboli zapísaní študenti so slovenským materinským jazykom. V súvislosti s týmto školským rokom poznamenal bankový úradník Ivan Thurzo z Námestova, že medicínu na pražskej filozofickej fakulte študovali aj slovenské ženy (tie sa na štúdium medicíny a filozofickú fakultu mohli zapisovať iba od roku 1895). V Budapešti,[68] Kluži, Bratislave, Prahe[69] a Viedni v školskom roku 1911/12 študovalo spolu 78 Slovákov, z nich 9 teológiu a 11 na filozofickej fakulte.[70]

5. Náboženská príslušnosť budapeštianskych Slovákov

Etnická i konfesionálna štruktúra Budapešti bola veľmi heterogénna. Možno však povedať, že v každej cirkvi postupne narastal počet tých, ktorí si uvádzali maďarčinu ako materinský jazyk. V roku 1910 malo až 97,9% príslušníkov reformovanej cirkvi maďarský materinský jazyk. Od roku 1881 sa za 30 rokov zvýšil počet maďarských katolíkov z 51,1% na 83,9%. Maďarizácia najvýraznejšie zasiahla príslušníkov židovského náboženstva, kde sa tento pomer zvýšil z 59,1% na 90,1%. Menej výrazná bola teda maďarizácia v katolíckej a evanjelickej cirkvi. Pričom zvyšovanie počtu maďarskojazyčných veriacich sa dialo hlavne na úkor nemeckého etnického spoločenstva. Napríklad v katolíckej cirkvi sa eviduje úpadok z 36% na 10,2%.

V druhej polovici 19. storočia žilo v hlavnom meste dvakrát toľko slovenských príslušníkov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania ako katolíkov. Tieto údaje sa

---

[67] Budapest főváros statisztikai évkönyve. XIII, zv. 41.

[68] V roku 1849 sa stal ministrom školstva v Rakúskej monarchii gróf Leo Thun, ktorý veľkú pozornosť venoval aj vyučovaniu moderných jazykov a na filozofickej fakulte zaviedol aj výučbu slovanských jazykov a literatúr. Na peštianskej univerzite viedol katedru slovanských jazykov a literatúr emeritný hosťujúci profesor József Ferencz. Od jeho smrti v roku 1878 až do roku 1885 sa nenašiel nikto, kto by sa vedecky venoval slovanským filológiám. Potom na katedre pôsobil Oszkár Asbóth najprv ako mimoriadny a potom riadny profesor.

[69] Pražské univerzity boli vždy dôležitým miestom vzdelávania Slovákov a to najmä po roku 1860, keď sa peštianska univerzita zmenila na maďarskú, keď boli zatvorené tri slovenské gymnáziá, a keď vznikla česká pražská univerzita (1882). Kým v rokoch 1850–1882 sa na pražskú univerzitu prihlásilo 10 Slovákov, tak v rokoch 1882–1918 sa tento počet zvýšil na 51. V rokoch 1850–1918 sa na všetky pražské vysoké školy zapísalo spolu 121 slovenských poslucháčov. MÉSZÁROS, Andor: Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918. ELTE, Egyetemi Levéltár. Budapest 2001, s. 54.

[70] Slovenský Obzor, 1907, roč. I., č. 4, s. 244.

výraznejšie nemenili až do konca storočia, potom je badateľné celkové znižovanie počtu slovenského obyvateľstva. Už v roku 1910 sa len 3,1% katolíkov hlásilo k slovenskému pôvodu a jazyku. Materinský jazyk si Slováci udržiavali hlavne v kruhu evanjelickej cirkvi – 7%. *(tab. 10 a 11)*. V tomto duchovnom prostredí žila slovenčina nielen najdlhšie, ale asi aj najintenzívnejšie. V roku 1891 zo 100 osôb vedelo po slovensky 29,46% evanjelikov, 14,31% katolíkov, 11,12% židov a 4,5% helvétskeho vyznania.[71]

Budapešť, podobne ako iné európske veľkomestá (napr. Viedeň), pôsobila ako „melting pot" (taviaci tégeľ). Napriek pestrému etnickému, náboženskému i profesijnému zloženiu mestskej komunity, na obyvateľstvo veľmi silne pôsobila asimilácia, pričom najvýraznejšie sa to prejavovalo v nemeckých a slovenských kruhoch. Prisťahovalci z rozličných nemaďarských regiónov Rakúska–Uhorska sa stávali nielen veľkomestskými občanmi, ale veľmi rýchlo aj Maďarmi. Svet, v ktorom sa ocitli, to od nich aj vyžadoval. Spoločenské uplatnenie bez znalosti maďarčiny bolo nemožné. Úloha, prestíž a dôležitosť ostatných jazykov sa neustále znižovala. Stáročné spolužitie v jednom štáte vytvorilo takú situáciu, že pre prisťahovaných Slovákov nebola nemčina ani maďarčina úplne cudzími jazykmi, ba práve vďaka nim sa mohli uplatniť a splynúť s novým prostredím.

Nemaďarské skupiny obyvateľstva nemohli a často ani veľmi nechceli odolávať nielen materiálnym a hospodárskym výzvam veľkomesta, ale ani vládnym a samosprávnym nariadeniam smerujúcim k maďarizácii. Postupne hromadne zanechávali a zabúdali svoj materinský jazyk, pomaďarčovali si mená, strácali svoju pôvodnú identitu a časom sa rozplynuli v meste, ktoré sa veľmi rýchlo zmenilo na čisto maďarskú aglomeráciou. Budapešť všedných dní sa chcela stať maďarským hlavným mestom.

Prirodzene etnickú tvár hlavného mesta nemožno odhaľovať len z jedného smeru (nemeckého, slovenského či židovského). Jasný a objektívny obraz môžeme dosiahnuť iba interetnickým a interkultúrnym prístupom rešpektujúcim dynamické premeny moderného mesta. Predstaviť len etnicky izolované demografické, kulturologické a historické obrazy mesta by bolo viac než problematické. Oveľa zmysluplnejší je voľnejší prístup, ktorý reflektuje najmä rozličné etnické väzby budapeštianskeho obyvateľstva. Ján Čaplovič charakterizoval v roku 1829 Uhorsko ako „Ungarn ist Europa im Kleinen".[72] Podľa môjho názoru zase slovenské spoločenstvo v Budapešti je multietnickým hlavným mestom v malom. Modernizáciu a dynamický rozvoj hlavného mesta výrazne ovplyvnili aj zložité etnické metamorfózy ako aj všetky multikultúrne procesy.

[71] KŐRÖSI–THIRRING, 1895, c.d., s. 70.

[72] CSAPLOVICS, Johann v. Gemälde von Ungarn 1–2. Trattner. Pesth 1829. Bd. 1.

II. Mestská časť Jozefovo mesto (Józsefváros) ako „slovenský ostrov" v Budapešti

V polovici 19. storočia bol Pešť-Budín ešte prevažne nemeckojazyčným mestom a len od druhej polovice výrazne narastá počet maďarského obyvateľstva. Napríklad v roku 1880 sa už 56,7% hlásilo k maďarčine a iba 6,1% k slovenčine. Najviac Slovákov (asi 5000) si našlo svoj domov v mestskej časti Jozefov a ešte v poslednej štvrtine 19. storočia tu predstavovali 6% obyvateľstva.

Pracovné príležitosti a zárobkové možnosti v hlavnom meste Uhorska využívala z nemaďarských etník popri Nemcoch najmä Slováci. Presídľovanie z hornouhorských regiónov zapríčinila všeobecná chudoba a rozličné epidémie, ktoré gniavili najbiednejšie sociálne vrstvy. Slováci sa sťahovali do ďalekej zámorskej cudziny, ale migrovali aj v rámci vlastného štátu, pričom lákavé bolo najmä hlavné mesto, ale aj iné bohatšie dolnozemské regióny. V Budapešti sa dočasne usadzovali najmä robotníci a remeselníci, ktorí prichádzali do nového a iného sveta. Neraz sa museli vyrovnávať s veľkomestskými novotami a zvrátenosťami, čo neraz poslúžilo aj ako literárna látka pre spisovateľov. Z týchto diel sa možno dozvedieť ako vnímali peštianski mešťania „zvláštnych" podomových obchodníkov a nádenníkov, ktorí sa zdržiavali v meste len niekoľko týždňov či mesiacov.

Daniel Bachát, peštiansky evanjelický farár, ktorý publikoval pod pseudonymom Miloslav Dumný, písal na konci 19. storočia verše a krátke prózy. V prvom tvorivom období po svojom príchode ho zaujímali najmä osudy slovenských študentov a hýrivý život nižšej uhorskej šľachty slovenského pôvodu, tzv. džentry. Vo viacerých sentimentálnych poviedkach však opísal aj ťažký život biednych a často zneužívaných Slovákov – nádenníkov, nosičov, predavačky kvetín a pod. Neraz odsudzoval peštiansky životný štýl a jeho demoralizujúci vplyv na občanov: *„Pešť je stred našej krajiny, jej srdce, ale pre slovenské srdcia znamená ono toľko, čo peklo".*[73] Zaujímavé sú aj farebné dobové črty českého prozaika Jana Nerudu z roku 1860, ktorý jedinečne, pestro a dynamicky zachytil život hlavného mesta. Jeho pozornosti neunikol ani život rozličných etnických skupín, ale najviac si všímal Čechov a Slovákov. Zdalo sa mu, že Pešť je druhým najväčším prístavom v monarchii: *„Medzi loďami a brehom je neustály ruch, divoké vírenie polonahých prístavných robotníkov, sú to Slovania, tak isto ako v Terste".*[74] Jeho spisovateľskej pozornosti neuniklo ani to, ako sa mesto veľmi chce stať maďarským, lebo: *„Kamkoľvek sa v Pešti pozrieš, všade vidíš štátne znaky a vlajky (...) Slovenský národ je v Pešti na vymretie, keď hľadáš stopy jeho života, môžes vidieť, ako táto životná sila klopí zrak, materinským jazykom hovoria už len robotníci, sotva lepšie oblečení ľudia".*[75] Dezső Szomory v roku 1880 napísal: *„V sandáloch, tesných nohaviciach, huňatých vestách mladá Slovač sa ponáhľa námestím (...) Zase prichádza veľa Slovače.*

[73] Orol, 1872, č. 3–6, s. 137.
[74] NERUDA, Jan: 1955, c. d., s. 315.
[75] Tamže, s. 318–319.

(...), Natlačení medzi Akedémiou a širokú hučiacu rieku začínajú pracovať, všetka Slovač sa pred chvíľou tam ponáhľala. Zbíjajú sa do skupín a čakajú na otvorenie skladov".[76] Slovenských prístavných robotníkov si všimol aj Daniel Bachát a v poviedke *Vodnárka* opísal svet nosičov, rybárov a nádenníkov: *„Tu skladá i nakladá od včasného svitu do pozdného mrku Slovač pracovitá, mozoľne sa hrdlujúc, tovar z lodí i na lode; načiera i nakladá vodnár na svoj vozíčok do putien vodu dunajskú, ktorú po veľmeste rozváža a predáva, lovia rybári ryby na člnkoch sa sem-tam Dunajom usilovne preháňajúc".*[77] Miestne noviny ešte aj na začiatku 20. storočia v príjemnom a nostalgickom tóne písali o Slovákoch ako svojských pešťbudínskych postavičkách: o potulných a podomových predajcoch metiel a košíkov a o *„slovenských sklenároch a syrároch".* V starom budapeštianskom žargóne a slangu nájdeme množstvo odkazov na „slovenský živel". Slovákov často prezývali slovom „bringyele" a slovenskú osadu v mestskej časti Angyalföld (medzi ulicami Dagály a Vizafogó), ktorá vznikla pre najchudobnejších robotníkov (v roku 1925 domy zbúrali), nazývali aj „Bringyeleváros" alebo aj „Lepšínek". Slovenský evanjelický kostol so školou a okolitými domami na Rákócziho ceste nazývali aj *„Tót-ház"*, podľa slovenskej evanjelickej obce.[78]

Na mestskú časť Jozefov, ktorá sa nazývala aj Dolným predmestím, spomínal Lajos Novák, ktorý od roku 1869 pôsobil v hlavnom meste ako pomocný duchovný: *„... táto časť mesta má len dve kamenné ulice. Jedna je dnešná Barossova, predtým Stáció a druhá je časťou dnešnej Okružnej (predtým Pivovárska ulica [Serfőző]). Ostatné vedľajšie ulice sa v daždivom počasí zmenili na more blata, dokonca na Matejovom námestí zapadol aj náš koč, keď sme išli pochovávať. (...) celý Jozefov sa skladal z malých prízemných domčekov a chatrčí".*[79] Vo viacnárodnostnom Pešť-Budíne, ako aj v časti Jozefov, sa v katolíckych i evanjelických kostoloch hlásalo slovo božie aj v nemčine alebo slovenčine. V tomto obvode žilo viac katolíkov ako evanjelikov. Noví prisťahovalci z rakúskych a nemeckých území obsadzovali samostatné ulice. Starousadlíci nemeckého pôvodu ešte aj v roku 1850 tvorili 50% z celkového obyvateľstva. Ulice Kölcseyho a Bajorskú nazývali aj Švábskou (Schwabengasse) a Ulicu Bacsoa Bélu nazývali Bavorskou (Bayerngasse) a dnešnú ulicu Jarného poľa (Tavaszmező) prekrstili na Slovenskú (Slowakengasse), kde bývalo najviac Slovákov, až 10,9% k celkovému počtu obyvateľov tohoto peštianskeho obvodu.[80] Pracovali najmä ako nádenníci, robotníci v tehelniach, ale aj ako sezónni robotníci na majeroch v blízkom Slávičom poli (Pacsirtamező). Veľká

---

[76] SZOMORY, Dezső: A tudósok = LACKÓ, Mihály: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei. Budapest, Magvető 1986, s. 109.

[77] DUMNÝ, Milan: Vodnárka. Orol 1876, č. 1–4, s. 9. Ivan Halász podľa Bachátových noviel analyzoval aj autorov vzťah k hlavnému mestu: „ Možno ho považovať za prvého (a dlhé obdobie aj jediného) veľkomestského slovenského spisovateľa, ktorý sa pokúsil zvečniť príbehy a osudy početných Slovákov, ktorí sa po roku 1867 hromadne sťahovali do hlavného mesta". HALÁSZ, Iván: Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906). Esztergom–Piliscsaba, PPKE BTK – Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport 2003, s. 112.

[78] ZOLNAY, Vilmos–GEDÉNYI, Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Budapest, Fekete Sas Kiadó 1966.

[79] NOVÁK, Lajos: Régi Józsefvárosból. Egyházközségi Tudósító, I., 1927, r. 4, s. 56.

[80] TURÁNYI, Károly: A Józsefváros története I. Budapest 1972, s. 30–32.

koncentrácia Slovákov v tejto časti mesta znamenala aj vybudovanie slovenskej evanjelickej školy na Kerepešskej ceste a neskôr, od roku 1865, sa začala aj výstavba slovenského evanjelického kostola. V tomto obvode registrovali na prelome 19. a 20. storočia 4% Slovákov z celkového počtu obyvateľov, ale pod tlakom stále silnejúcej maďarizácie ich počet klesol v roku 1910 až na 2,8%.[81] V tejto mestskej časti žilo 4172 Slovákov, takmer toľko, ako v obvode Terezino mesto – 4179 *(tab. 6)*.[82]

O biednych životných pomeroch svedčia aj štatistiky z roku 1870, ktoré uvádzajú, že každý ôsmy obyvateľ mestskej časti Jozefovo mesto obýval pivničné priestory, ktoré boli z 90% jednoizbové.[83] *„Už v 70. rokoch sa tu v neskutočnej miere rozšírili hromadné bývania a Jozefov sa stal najhustejšie osídlenou peštianskou štvrťou"*.[84] Boli to zväčša prízemné a jednoizbové byty a iba niekoľko poschodových domov obývali mešťania. Počet týchto „pivničných obyvateľov" neustále narastal. Podnájomníci, ktorí tam často iba prespávali, využívali nízky nájom, ako aj blízkosť tovární a podnikov, kde pracovali – tehelne, lodenice, huty a strojárne, plynárne, liehovary, sklárne, nábytkárne, ale aj chov koní a povoznícke služby. V tomto obvode žilo najviac robotníckych rodín, pričom 22,5% pracovalo v priemysle a 21,2% ako nádenníci.[85] V tejto mestskej časti pracovalo 16% poľnohospodárov (záhradníci, roľníci a chovatelia) a 23% remeselníkov, 21% prepravcov a 12% obchodníkov.[86] Štatistiky z roku 1910 označujú, že dve tretiny obyvateľstva časti Jozefovo mesta boli prisťahovalci. Veľká časť z nich sa síce už vtedy pokladala za Maďarov, ale väčšina hovorila ešte minimálne dvoma jazykmi: po nemecky alebo po slovensky. Mnohí však používali všetky tri jazyky – tzv. „józsefvárošské".[87] Denník Pesti Hírlap v roku 1913 vyzdvihuje, že: *„v hlavnom meste žije niekoľko tisíc Slovákov, najmä v VIII. a IX. obvode, kde viacerí z nich študujú aj na stredných a vysokých školách a vydávajú si aj svoje slovenské časopisy"*.[88]

Od začiatku 20. storočia prevažovali v mestských častiach Jozefov a Františkovo mesto (Ferencváros) remeselnícke profesie – prepravcovia, čižmári, krajčíri, kolári, krčmári, pohrebníci, pekári a pod. Peštianski Slováci pracovali v továrňach, dielňach, ale aj v obchodoch, ktoré sa nachádzali najmä v VI. a VII. obvode. Napríklad na Barossovej ulici bolo 15 tovární a 80 dielní a na Jozefovej okružnej 22 tovární a 44 dielní. V týchto uliciach bolo aj najviac obchodov 269 a 352, o niečo menej ich bolo v ulici Ľudového divadla (Népszínház) – 140 a Jozefovej ulici – 100.[89] V okrajových častiach mesta však ešte boli záhrady a malé námestia s útulnými krčmičkami. *„Na námestiach sa zelenali agáty a brezy, pri vchodoch záhradných hostincov kvitli oleandre v drevených sudoch a vo vnútri nalievali kvalitné ľahké dolnozemské biele vína. Stáli hostia pozostávali z miestnych obyvateľov"*.[90]

---

[81] Józsefvárosi Lexikon. Budapest 1970, s. 187–188.
[82] THIRRING, 1925, c. d., s. 21, tab. 17.
[83] Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve, 1921–24, s. 71–73.
[84] BOGYIRKA, 1974, c. d., s. 47.
[85] Budapest Lexikon, c. d., s. 625.
[86] BOGYIRKA, 1974, c. d., s. 52.
[87] TURÁNYI, Kornél: A Józsefváros története III. (1901–1917). Budapest 1975, s. 75.
[88] A budapesti tótok. Pesti Hírlap, 24. október 1913, s. 12.
[89] BOGYIRKA, 1974, c. d., s. 39.
[90] LUKÁCS, John: Budapest, 1900. A város és kultúrája. Budapest, Európa Kiadó, 1991, s. 55.

V týchto krčmách a hostincoch sa organizovali aj schôdze slovenských, českých a poľských robotníckych spolkov. Spolková činnosť, robotnícke a študentské stretnutia, ale aj kultúrne podujatia sa organizovali v bytoch Slovákov v obvode Jozefov. Dôležitú funkciu plnili aj dva slovenské kostoly: evanjelický na Rákócziho ceste 57 za Lutherovým domom a katolícky na Námestí Márie Terézie. V okolí vznikali početné slovenské spoločnosti, združenia a inštitúcie.

Okrem spomínaných robotníkov, remeselníkov a maloobchodníkov bývali v tejto mestskej časti aj slovenskí štátni úradníci, obchodníci, ale aj príslušníci vzdelanejšej strednej triedy, ktorí si zabezpečili domy a byty v uliciach na hranici tohto obvodu. Napríklad byt Eduarda Sándorfiho, katolíckeho kňaza a zakladateľa *Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu,* sa nachádzal v roku 1902 v Práterskej (Práter) ulici a neskôr na

POZVANIE.

Budapeštiansky nakladateľský spolok úč. spoločnosť

vydržiava 29. marca 1910 popoludní o 6. hodine v miestnosti „Pomocnej Pokladnice v Pešti" VIII., Rákóci-ut 57.

II. riadne valné shromaždenie.

PREDMETY:

1. Zpráva správy a predostretie súvahy a účtu zisku a zraty na rok 1909.
2. Zpráva dozorného výboru.
3. Rozdelenie čistého zisku.
4. Udelenie absolutoria správe a dozornému výboru.
5. Prípadné doplnenie správy.
6. Zmena stanov následkom povýšenia účastinnej istiny s 30.000 na 50.000 korún.
7. Povýšenie účastinnej istiny o nových 30.000 korún na 80.000 korún.

Súvaha 31. decembra 1909.

Majetok: Pokladničná hotovosť K 3044·59. Dlžníci 9255·61. Investície: v časopisoch K 14297·04, v knihtlačiarni K 44616·05. Nakladateľský obchod K 12616·15. Náradie K 2758·95. Prechodné položky K 4204·57 = 90793·56.

Tarcha: Účastinná istina I. emissia K 30.000— II. emissia K 15856.—. Rezervná základina K 123·71. Rozliční veritelia K 44573·84 Čistý zisk K 240·01. = 90793.56.

Účet zisku a ztraty: Výroba časopisov K 34739·28. Papier, barva a elektrický prúd K 18004·90. Platy a mzdy K 36510·64. Zavedovacie trovy K 14155·10. Daň K 509·80. Čistý zisk 240·01 = 104159·73.

Zisk: Predplatky K 38738·47. Inserty K 14414·10. Výroba tlačiarne K 47842·91. Nakladateľské oddelenie K 3164·23 = 104159·73

Pešťbudín 31. decembra 1909.

SPRÁVA:

Dr. Wagner v. r.
predseda

Dr. Medvecký v. r. člen — **M. M. Bella** v. r. člen — **Dr. Ruman** v. r. člen

Dr. Blaho v. r.
člen.

Účty tieto sme preskúmali, s knihami porovnali a v poriadku našli.

Pešťbudín 6. marca 1910.

DOZORNÝ VÝBOR:

Fedor Houdek v. r. člen — **Cyrill Kresák** v. r. predseda — **Ľudevít Izák** v. r. člen

POZNÁMKA. 9. §. Účastinári musia, aby mohli svoje práva vykonávať, svoje účastiny 48 hodinami vopred pred zadržaním valného shromaždenia u „Pomocnej Pokladnice v Pešti" zaznačenej pešťbudínskej firmy deponovať, kde dostanú na to potvrdenie a účastinári vykonávajú svoje práva len na základe týchto potvrdení.

Budap. nakl. spolok úč. sp.

1. obrázok. *Pozvánka Budapeštianskeho nakladateľského spolku na II. valné zhromaždenie*

Jozefovej ulici. Ešte mladý staviteľ Ján Bobula býval v ulici Jednoty (Szövetség), Pavel Holóš, ktorý bol tiež staviteľom, na Marianskej ulici, advokát Emil Stodola na Barossovej ulici, Jozef Uram, lekár v Nemocnici sv. Rochusa na Rákócziho ceste, redaktor, poslanec a politik Milan Hodža si prenajímal byt najprv na Františkovej okružnej a neskôr na Jozefovej okružnej. Takmer všetky slovenské a české spolky si prenajímali priestory v tomto obvode a pôsobila tu aj väčšina slovenských inštitúcií a redakcií. Napríklad *Pomocná pokladnica* na Kerepešskej ceste v Lutherovom dome, *Slovenský denník a Slovenský týždenník* najprv v Aggteleckej ulici (Aggteleki), neskôr v Práterskej ulici a nakoniec v Üllőskej ceste. Redakcia časopisu *Kresťan* sídlila na Jozefovej okružnej a dvojtýždenník *Slnce,* z ktorého do roku 1918 vyšlo iba osem čísel, na Námestí Kálmána Mikszátha. Známy *Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť* sídlila najprv v ulici Szilárda Rökka a neskôr v Marianskej ulici. Viaceré spolky si pre svoje podujatia prenajímali priestory v budove *Budapeštianskeho protestantského vzdelávacieho spolku remeselníkov* v Dolnozemskej ulici (Alföldi) alebo Hotela arcikniežaťa Alexandra na Kerepešskej ceste. Na Námestí arcikniežaťa Alexandra v Guttenbergovom paláci pôsobilo aj divadlo *Intim*, kde sa niekoľko ráz predstavil aj divadelný súbor *Slovenského spolku*, uvádzajúci najmä krátke jednoaktovky.

2. obrázok. *Záhlavie Budapeštianskeho nakladateľského spolku a Slovenského denníka*

Významnú spoločenskú rolu plnili aj elegantne zariadené kaviarne. Napríklad do Barossovej kaviarne na Jozefovej okružnej často chodili známi maďarskí spisovatelia ako Kálmán Mikszáth a Dezső Kosztolányi, pričom prvý z nich veľmi rád navštevoval aj blízku Deákovu kaviareň. Zaujímavé je to, že Kálmána Mikszátha a Ilonu Maukschovú sobášil 3. júla 1873 Daniel Bachát v slovenskom evanjelickom kostole na Kerepešskej ceste. Rovnako aj záznam o ich rozvode z roku 1877 je zapísaný v matrike evanjelickej cirkvi v slovenskom jazyku. Viacerí slovenskí redaktori s obľubou navštevovali slávnu kaviareň New York na Alžbetinej okružnej, kde pulzoval intenzívny spoločenský život.

V obvode Jozefov pôsobilo niekoľko slovenských a českých spolkov. Najdlhšiu pôsobnosť mal *Slovenský spolok,* ktorý sa najprv schádzal v miestnych pohostinstvách, ale od roku 1912 si prenajímal priestory v Drožkárskej ulici (Bérkocsis). V domoch neďaleko Námestia Márie Terézie sa schádzali členovia *Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu.* Kmeňovým miestom slovenských robotníkov boli hostince v Lipovej ulici (Hársfa) a v Tabakovej ulici (Dohány). Rovnako obľúbené boli aj hostince Kapustu a Brunovszkého nachádzajúce sa v VIII. obvode, ako aj Pietrova krčma v ulici Údolia radosti (Örömvölgy), kde tiež často robili robotnícke porady.

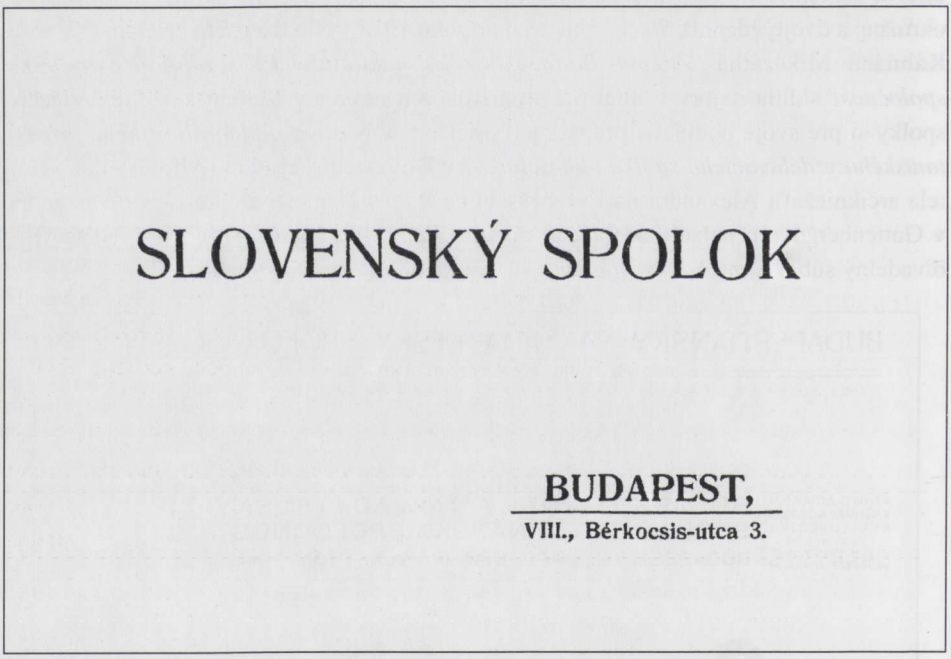

3. obrázok. *Obálka Slovenského spolku*

III. Spolkový a spoločenský život budapeštianskych Slovákov

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa časť slovenskej inteligencie v Budapešti pokúsila riešiť slovenskú otázku v blízkej spolupráci s liberálnymi politickými kruhmi. Maďarská politická reprezentácia však o túto spoluprácu neprejavila veľký záujem, ba navyše, v rokoch 1874–1875 bola zatvorená Matica slovenská a vláda zrušila aj tri slovenské gymnáziá. Ján Bobula sa prestal angažovať v slovenskom národnom hnutí a zastavil aj vydávanie *Slovenských novín*. V roku 1869 sa konzervatívnejšia časť redakcie novín *Pešťbudínske vedomosti* presťahovala do Martina, kde potom noviny začali vychádzať s novým názvom ako *Národné noviny,* ktoré sa stali orgánom Slovenskej národnej strany. Tieto politické i publicistické aktivity však zostali izolované a mimo hlavného ruchu v hlavnom meste.

V 60. rokoch 19. storočia bol Pešť-Budín centrom slovenského duchovného života, kde žili a tvorili významné osobnosti, vychádzali kľúčové slovenské noviny a časopisy (*Pešťbudínske vedomosti, Priateľ ľudu, Priateľ školy a literatúry)*, vydávali sa početné slovenské knižné publikácie[91] a v hlavnom meste Uhorska najvýraznejšie pulzoval aj slovenský politický život. Neskôr, v 80. rokoch nastáva výrazný útlm všetkých slovenských národných aktivít. Viditeľné oživenie nastáva až v 90. rokoch, keď moderné a veľmi dynamicky sa rozvíjajúce mesto otvára priestor tým, ktorí majú záujem o hospodársky, politický a kultúrny spolkový život. Slováci však tieto možnosti využívali len v minimálnej miere. Čo je zato prekvapujúce, lebo podľa oficiálnych štatistík z roku 1880, práve v tomto období bol najvyšší počet slovenského obyvateľstva v meste.[92] Ako však ukazujú niektoré články, používanie materinského jazyka nepovažovali Slováci za úplne samozrejmú vec. Český spisovateľ Jan Neruda vo svojich peštianskych spomienkach z roku 1869 napísal, že: *„... v skutočnosti už len robotníci hovoria vo svojom materinskom jazyku"*.[93] Aj v spomienkach Jána Wagnera čítame, že okrem jeho syna a Martina Morháča, väčšina slovenských detí lepšie hovorí po maďarsky ako po slovensky.[94] Slovenský poslanec a politik Milan Hodža napísal v roku 1900 v *Slovenskom denníku*, že články, ktoré dostáva do redakcie ho „prekvapujúco presviedčajú o tom", že po slovensky hovoria nielen robotníci, ale aj časť inteligencie, ktorá sa nehanbí za svoj pôvod.[95] Zároveň dodáva, že kým menej početní Česi majú viac spolkov a vedia sa „o seba aj postarať", tak Slovákom chýba sebavedomie a väčší pocit súdržnosti.[96] Český

---

[91] KISS GY., Csaba: Pest-Buda mint szlovák szellemi központ (1859–1868) = HRIVNÁK, Mihály (Ed.): A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Budapest, Etnikum Kiadó, 1998, s. 138–144. KÄFER, István: 1918 előtti szlovák és cseh nyelvű periodikumok Budapest könyvtáraiban. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, 1985.

[92] THIRRING, 1925, c.d., s. 57.

[93] NERUDA, 1955, c.d., s. 319.

[94] WAGNER, A. Ján: Rozponienky na Pešť = Štefánek, Anton (Red.): Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Články, reči, štúdie. Praha, 1930, s. 202.

[95] SD, 1900, č. 9. s. 1.

[96] J. Wagner vo svojich spomienkach uvádza, že Česi mali v tom čase tri spolky – Beseda, Sokol a Osvěta.

spisovateľ a novinár Jan Neruda v roku 1869 napísal, že českí robotníci sú sebavedomí a kdekoľvek smelo zaspievajú vlasteneckú pieseň *„Hej Slované!"* a *„hrdo zvolajú – »ať žije«"*.[97] Oproti tomu píše o Slovákoch, že sa nezaujímajú o činnosť jediného slovenského spolku, nestretávajú sa a nezdružujú sa. Prosí ich, aby sa zaujímali o spolkový život a pomáhali tak nielen slovenskému holubičiemu národu,[98] ale najmä sebe.[99] V Pešti síce žilo veľa slovenských úradníkov, redaktorov, inžinierov, staviteľov a advokátov, ale len veľmi málo z nich prejavilo dlhodobejší záujem o spolkovú činnosť. Za tento postoj neraz kritizovala inteligenciu aj slovenská tlač. Z významných Slovákov, ktorí žili v Budapešti, spomenieme len Adolfa Pechánya šéfredaktora slovenských provládnych novín *Slovenské noviny* ktorý bol od roku 1908 vládnym referentom pre slovanskú tlač ako aj spolupracovníkom vládneho oddelenia pre národnostnú politiku, redaktora *Slovenských novín,* Antona Hornyánskeho, Daniela Bacháta evanjelického duchovného, železničného úradníka a básnika Petra Dobroslava Bellu, jazykovedca a tajomníka ministerstva vnútra Sama Czambela, ďalej železničného úradníka Michala Licharda, policajného náčelníka Bélu Rudnaya, staviteľa Pavla Holóša, advokáta Emila Stodolu a pod. Ani tieto osobnosti však výraznejšie nepodporovali činnosť slovenských spolkov. Na jednu z príčin poukazujú slová Jána Wagnera: *„... veriť v slovenský národný život, znamenalo v tom čase prinášať osobné obete, obetovať sa za ideu, zrieckť sa materiálnych výhod a trpieť a trpieť"*.[100] Je pravda, že veľa Slovákov sa hanbilo za svoj pôvod, príčiny boli rozličné, niekedy to však bolo aj neodôvodnené. Viacerí sa obávali, že ich vyhlásia za „panslávov", budú mať problémy s lepšie plateným zamestnaním a zastaví sa ich profesionálna kariéra. V takýchto prípadoch bola otázka etnickej identity iba druhoradá, pre väčšinu bola najdôležitejšia osobná a profesionálna kariéra.

V meštianskych kruhoch budapeštianskych Slovákov v rozličnej miere a intenzite stretávalo tzv. uhorské vlastenectvo so slovenským národným vedomím, ktoré však najčastejšie smerovalo k modernému maďarskému národnému vedomiu. Táto skutočnosť vo výraznej miere ovplyvňovala individuálne vzťahy k spolkovému životu, pestovaniu a kultivovaniu národného vedomia i oficiálnej štátnej politike. Dosiahnutie kariéry predpokladalo kompromisné postoje, lojalitu voči vládnej politike, ako aj aktivity v maďarskom spoločenskom živote. V Budapešti však žili a pracovali aj také skupiny slovenskej inteligencie, ktoré sa nezriekli ani svojej národnej identity, ani politickej kariéry. Spomenieme len Milana Hodžu, Dušana Porubského a Eduarda Sándorfiho, Jána Wagnera, Antona Štefáneka, Ľudovíta Izáka a Milana Harminca, ktorí sa angažovali v spolkovom živote a zaujímal ich osud slovenského národa. Počas ich pôsobenia v hlavnom meste založili viaceré slovenské inštitúcie, noviny a časopisy a svojou prítomnosťou morálne povzbudzovali činnosť slovenských spolkov. Po roku 1918 sa väčšina z nich presťahovala do Československa. Viacerí síce zostali „vnútorne a citovo"

---

[97] NERUDA, 1955, c. d., s. 320.

[98] Aj nemecký filozof J. G. Herder charakterizuje Slovanov ako holubičí národ. KISS GY. Csaba: A lengyel és a szlovák magyarságkép változatai a 20. században. História, 1998/ 9–10. s. 29.

[99] SD, 1900, č. 9, s. 1.

[100] WAGNER, 1930, s. 198.

Slovákmi, ale vládnuci maďarský národ ich priťahoval veľmi intenzívne. Slovami Ján Wagnera boli to „takzvaní »Tóti«, úradní Slováci", ktorí sa ľahšie uplatnili v spoločenských a politických štruktúrach ako úradníci, redaktori, podnikatelia a pod. Nad etnickú príslušnosť postavili tradičné „uhorské vlastenectvo" v novom modernom šate. Stačí len spomenúť redaktorov „provládnych a promaďarských" slovenských novín: A. Pechánya, K. Kuzmánya, K. Csecsotku či J. Bobulu. Podľa slov J. Wagnera aj P. Šťastný a S. Czambel „boli verní Slováci so zlatou dušou", ktorí provládnu tlač redigovali iba „z donútenia" a S. Czambel pri každej príležitosti *„prial slovenskému národu iba to najlepšie"*.[101] Prirodzene, že tieto osudy slovenských vzdelancov v Budapešti boli veľmi pestré a mali vždy individuálny charakter variabilne podmieňovaný rozličnými, aj existenciálnymi faktormi. Výstižne to charakterizoval v jednej štúdii László Szarka: *„... v radoch budapeštianskej slovenskej inteligencie nebolo zvláštnosťou tzv. obrátenie Šavla na Pavla, ale bolo by mylné a nesprávne dávať pod jednu strechu redaktorov slovenskej provládnej tlače s »maďarónskymi renegátmi«, ktorí sa postavili proti slovenskému národnému hnutiu"*.[102] V doslove knihy A. Pechánya *Uhorskí Slováci (A magyarországi tótok)* možno prečítať aj túto myšlienku literárneho historika Csabu Gy., Kiss *„...autor je nepochybne prívržencom národného štátu a obhajuje ideu maďarského politického národa. Treba však dodať, že veľmi jasne rozlišuje panslavistických rojkov a Slovákov"*.[103] Podobne uvažuje o tom, že Pechány síce *„si jasne uvedomuje, že v Uhorsku žijú viaceré národy s rozličnými jazykmi, ale za prioritu považuje lojalitu voči spoločnému štátu a histórii (...) nebol prívržencom maďarizácie za každú cenu a v jeho obraze Slovákov prevažovali pozitívne črty"*.[104] István Käfer vychádza z výskumov Bélu Tilkovszkého a A. Pechánya jednoznačne „maďarónom a oddaným vládnym úradníkom" nazýva, ktorý *„ako vládny splnomocnenec pre slovenské otázky aj v potrianonskom Maďarsku podával v hláseniach aj nápady ako možno rýchlejšie a účinnejšie maďarizovať"*.[105]

1. Spoločenské centrá slovenskej komunity v Budapešti

Po Viedni a Prahe najviac Slovákov študovalo v Budapešti a najväčší záujem bol o právo, medicínu, filozofiu a inžinierstvo. Títo študenti, ale ani peštianska inteligencia slovenského pôvodu, nevedeli však rozhýbať a oduševniť členov *Slovenského spolku*. Slovenskí obyvatelia Jozefovo mesta a blízkeho okolia boli zväčša robotníci a remeselníci, ktorí chceli iba pracovať a v zápasoch o každodenný chlieb im nezostávalo veľa času na to, aby vyhľadávali kontakty a možnosti „spoločnej zábavy" s ostatnými peštianskymi Slovákmi. Často im ani nenapadlo, že sú také skupiny a združenia, kde by sa mohli zísť so „svojimi" alebo si mysleli, že spolkový život je pre iných, a nie pre chudobu. Väčšina z nich pod-

[101] Tamže, s. 200.

[102] SZARKA, László: Pest és Buda mint a szlovákok politikai központja. = HRIVNÁK, Mihály (Ed.): c.d., s. 200.

[103] KISS GY., Csaba: Doslov = PECHÁNY, Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2000, s. 257.

[104] Tamže: s. 258.

[105] KÄFER, István: Dona nobis pacem (Magyar–szlovák kérdés). Piliscsaba PPKE BTK, 1998, s. 229.

porovala krčmárov, v lepšom prípade tých so slovenskými koreňmi. Po celodennej práci im nechýbalo nič okrem pijatiky a neviazaného rozhovoru. Vážnym problémom bolo aj to, že časť robotníkov bola negramotná, ktorá nepotrebovala knižnice a čitárne. Slovenská tlač síce neustále vyzývala k aktivitám a k účasti na podujatiach, ale tieto informácie často zostávali bez ohlasu. Sociálny aspekt zohrával veľmi dôležitú rolu, mnohí robotníci sa hanbili za svoj biedny zovňajšok a s bázňou vstupovali do vyššieho „panského" spoločenstva drobných výrobcov a remeselníkov. Spolok navštevovali najmä stredné spoločenské vrstvy a od začiatku 20. storočia radšej študenti, redaktori a inteligencia. Sociálne rozpory boli neprekonateľné, inteligencia nemala záujem o „miešanie sa s chudobou" a naopak. Podobne aj študenti mali iné záujmy, pripravovali si vlastné vzdelávacie programy. Väčší počet Slovákov sa pravidelne schádzal iba na plesoch a väčších zábavách.

V budapeštianskych fabrikách a na stavbách pracovalo najviac, z Horného Uhorska pochádzajúcich Slovákov v posledných dvoch desaťročiach 19. storočia. Uplatnili sa aj remeselníci, meštianska stredná trieda, ale aj početná inteligencia si našla svoju cestu ku kariére najmä v rozličných štátnych inštitúciách, úradoch a redakciách. O národný a spolkový život sa však zaujímala iba úzka vrstva. Bývalý podpredseda *Slovenského spolku* Eduard Sándorfi, publikoval pod pseudonymom Eduard Kresťanovič sériu šiestich článkov – *Slovo k peštianskym rodákom,* kde hľadal príčiny pasivity peštianskych Slovákov, pričom nešetril ani tvrdými slovami. Píše, že precitlivení Slováci so svojou povestnou holubičou povahou, sú zakríknutí, uzavretí do seba, nezaujímajú sa o druhého, chýba im súdržnosť, národné vedomie a hrdosť. Hanbia sa nielen za svoj slovenský pôvod, ale zapierajú aj rodičovské mená. Podľa autora tento stav treba nevyhnutne zmeniť buď vytvorením nových spolkov alebo aktivizáciou starých. Keď vychádzame zo štatistík slovenských novín a časopisov, tak zo 65 000 peštianskych Slovákov do spolku vstúpila iba necelá stovka: *„... náš ľud sa odťahuje od spolkov kvôli závistlivosti, lakomosti a nedôverčivosti".*[106]

Mladšia generácia, inteligencia, podnikatelia a remeselníci, boli národne uvedomelejší a mali silnejšie väzby na svoj materinský jazyk. Tieto skupiny boli oveľa aktívnejšie aj v spolkovej činnosti, vyhľadávali podujatia, kde sa mohli stretnúť slovenskí rodáci. Zakladali nielen spolky, ale aj sporiteľne a vydavateľstvá. Možno spomenúť účastinnú spoločnosť *Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť a* z roku 1906, kníhtlačiareň z roku 1908, *Slovenský denník*, ktorý po zániku v roku 1901 sa obnovil v roku 1910, ako aj časopis *Prúdy*, vychádzajúci od roku 1909. Slovenské aktivity sa najjasnejšie ukázali počas budapeštianskeho národnostného kongresu, kde vyše sto účastníkov prijalo stanovisko odsudzujúce uhorskú národnostnú politiku.[107] Od tohto momentu sa zvyšuje aj aktivita *Slovenského spolku* a objavujú sa nové a kvalitnejšie programy – diskusné a literárne večery, divadelné predstavenia. Prednášky sa už konali nielen v *Literárnom odbore*, ale aj v robotníckych kruhoch sa čoraz častejšie objavovali osvetové, vzdelávacie a výchovné prednášky.

---

[106] SD, 1901. č. 4, s. 1.

[107] Stretnutie sa konalo v Budapešti 10. augusta 1895, za prítomnosti takmer 600 uhorských Srbov, Rumunov a Slovákov. Rokovalo sa o uplatňovaní národnostných práv a o spoločnom postupe proti maďarizácii. Slovenskú delegáciu viedol predseda Slovenskej národnej strany Pavel Mudroň.

V slovenskej evanjelickej cirkvi, ktorá pôsobila na Kerepešskej ceste, na podnet učiteľa Ľudovíta Izáka a manželky fabrikanta Michala Mišuru vznikol slovenský ženský dobročinný spolok, ktorý pomáhal najmä chudobným slovenským školopovinným deťom. Od roku 1902 sa výrazne aktivizoval aj učiteľ náboženstva Eduard Sándorfi, ktorý na katolícku faru v mestskej časti Jozefovo mesto prilákal viacerých slovenských remeselníkov i robotníkov. Založil *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* s cieľom obmedziť zvyšujúci sa záujem slovenských robotníkov o maďarské socialistické a robotnícke spolky, ktoré boli v tom čase veľmi populárne. *Katolícka ľudová strana* agitovala nielen svojím sociálnym prog-ramom, ale obrátila svoju pozornosť aj na nemaďarské etnické skupiny. Dôkazom bola aj podpora slovenského časopisu *Kresťan,* ktorý vychádzal od roku 1894 pod Sándorfiho redakčným vedením. Zvýšená aktivita slovenských robotníkov sa prejavovala aj v tom, že častejšie sa kontaktovali s českými a poľskými organizáciami. Veľký záujem bol aj o prednášky M. Hodžu, E. Stodolu a A. Štefáneka. Krátko pred prvou svetovou vojnou sa Budapešť opäť stala centrom slovenského politického, hospodárskeho a kultúrneho života. Upevňovalo sa národné vedomie, výraznejšie sa aktivizovali predstavitelia slovenskej politickej scény, vznikali nové bankové inštitúcie a vydavateľstvá *(Ústredná banka, Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť, Budapeštianske centrálne hospodárske a obchodné združenie),*[108] ale aj nové slovenské časopisy *(Prúdy, Slovenský obzor, Naša zástava).* Popri veľkých spolkoch vznikali v slovenských rodinách a vo vnútri redakcií aj menšie spoločnosti, ktoré združovali najmä malovýrobcov, štátnych úradníkov, inteligenciu, ako aj študentov z vysokých škôl a univerzít.

1.1 Rodinné centrá meštianskych kruhov

V Uhorsku nebol taký viditeľný a výrazný spoločenský život ako v západných častiach monarchie, ktorý sa v 19. storočí mohutne rozvíjal pod nemeckým vplyvom, hoci ten zaostával za anglickým a americkým spolkovým životom.[109] V Hornom Uhorsku, na dnešnom území Slovenska, evidovali oveľa nižší počet spolkov ako v ostatnom Uhorsku. Štatistiky hovoria, že najviac spolkov bolo v peštianskej župe – 480, a najmenej v turnianskej – 3, užskej – 11, liptovskej – 6 a oravskej – 7. V prešporskej bolo 154 spolkov. Vo vzťahu k celkovému počtu obyvateľov boli na konci župy Oravská (0,2%), Liptovská (0,3%) a Užská (0,1%).[110] Tieto čísla len potvrdzujú slová A. Štefáneka o tom, že Slováci neobľubujú verejné spoločenské priestory, ale skôr stretávanie v úzkych rodinných kruhoch, nanajvýš v kaviarňach a hostincoch.[111]

V najstarších záznamoch sa možno dočítať, že v rodine štátneho úradníka a politika Adolfa Dobrianskeho sa stretávali srbskí, rumunskí, rusínski a slovenskí študenti. Podľa Jána Pravdoľuba Bellu A. Dobriansky a jeho budínski priatelia už od roku 1860 pripravo-

---

[108] KATUS László: A szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában = GYÁNI Gábor–PAJKOSSY Gábor (Ed.): A polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Debrecen, Csokonai Kiadó 1999, s. 150.

[109] MANNOVÁ, 1990, c. d., s. 23.

[110] REISZ, László: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1988, roč. 66, č. 10, s. 930–946.

[111] ŠTEFÁNEK, Anton: Veselý život v Budapešti. SNA, Fond OF. FASC.

vali a organizovali slovanských študentov, ktorí zväčša aktívne vstupovali do spolkového života, organizovali vnútorný život, pripravovali prednášky alebo sa iba pravidelne zúčastnili na podujatiach a stretnutiach.[112] Viacerí študenti si hľadali podnájmy v slovenských rodinách, čím sa kontakty rozširovali a prehlbovali. Študenti bývali aj v dome evanjelickej obce v rodine oduševneného národovca učiteľa Izáka na Rákócziho ceste. Rodinné stretnutia vždy vynikajúco pripravila a zorganizovala domáca pani Emília, dcéra evanjelického farára D. Bacháta, a nadšenie domáceho pána inšpirovalo mnohých mladých

4. obrázok. *Učiteľ slovenskej evanjelickej školy Ľudovít Izák (v strede) vo svojom byte v r. 1902*

Slovákov.[113] Rodinné stretnutia sa organizovali aj u známeho hodinára Jozefa Švehlu a pracovníka poisťovne Jána Wagnera,[114] ktorí patrili k najaktívnejším organizátorom slovenského spolkového života. V byte prvého v roku 1893 bývali v podnájme aj Miloš Krno a Vladimír Fajnor, ktorí sa neskôr uplatnili vo vysokých štátnych funkciách v Československu.[115] V týchto meštianskych salónoch, v príemnom ovzduší sa stretávali študenti s predstaviteľmi slovenskej inteligencie, remeselníkmi, podnikateľmi a vo vzájomných rozhovoroch si dodávali nádej a organizovali slovenský život v hlavnom meste Uhorska.

---

[112] BELLA, Ján Pravdoľub: Niektoré rozpomienky z rokov 1858–64. Slovenské pohľady, 1929, č. 9, s. 520–523 (Po príchode do Pešti Bella pracoval ako pomocný remeselník, neskôr ako učiteľ a notár. Vyučoval v Békešskej Čabe a v Liptovskom Mikuláši).

[113] WAGNER, c.d., 1930, s. 199.

[114] Švehlal bol nútený zanechať obchodovanie s hodinami, lebo oficiálne inštitúcie v ňom videli nebezpečného „panslava" a vyzývali k bojkotovaniu jeho obchodu. O dva roky neskôr otvoril kaviareň neďaleko Lutherovho dvora v Lipovej ulici (Hársfa utca), pričom jednu miestnosť ponúkol aj na spolkovú činnosť.

[115] Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy. Pozostalosť Vladimíra Fajnora.

V roku 1906 známy slovenský politik M. Hodža zlákal z Viedne do Budapešti A. Štefáneka, aby vykonával funkciu tajomníka parlamentného národnostného klubu, ktorý sa sformoval z rumunských, srbských, chorvátskych a slovenských poslancov. Ten na svoj prvý kontakt so slovenským spolkovým životom spomína takto: *„Od ultrakonzervatívneho evanjelického farára Morháča, učiteľa Izáka Lihoveckého, dr. Jána Wagnera, staviteľa Harminca atď. Až po väčších našich pokrokárov Milana Hodžu, Dušana Porubského, M. Bujnáka, Milana Licharda, dr. Urama, Viktora Sékeja, dr. Chrenku, Viestovcov, J. Rumana, L. Černu a asi tucta vysokoškolských študentov žila táto societa ako jedna rodina*".[116]

1.2. Hostince a kaviarne

V mestských častiach Jozefov a Alžbetino mesto, kde žili početní Slováci a kde bolo aj centrum katolíckej i evanjelickej cirkvi, vlastnili viacerí Slováci krčmy, pohostinstvá a kaviarne. A práve tu sa organizovala aj spolková činnosť Slovákov, lebo prenajatie stálych priestorov bolo finančne náročné a neúnosné. Muži sa stretávali v pohostinstvách a ženy najmä v kostoloch. Členkami väčšiny spolkov sa síce nemohli stať, ale mohli sa angažovať v dobročinných spolkoch, ktoré boli zamerané najmä na pomoc školopovinným deťom z chudobných rodín a sirotám. Keď však *Slovenský spolok* už disponoval stálym priestorom a spolkový život sa skultúrnil, viaceré ženy prichádzali na tieto stretnutia. Dobové dokumenty svedčia o tom, že slovenskí študenti, remeselníci, ale aj sezónni robotníci navštevovali po evanjelických bohoslužbách neďaleké pohostinstvo Fábryho.[117] Podobne aj chudobní robotníci obývajúci zväčša skromné pivničné priestory sa schádzali v krčmách na Rákócziho ceste, či neďaleko katolíckeho kostola na Námestí Márie Terézie. *„Do ktorého že pôjdeme hostinca, do ktorej kaviarne? Lebo kamže by sme v Pešti inam išli, chceli nájsť spoločnosť? Do ktorejkoľvek pôjdeme, všade sa stretneme s veselými junákmi a v tých najchýrečnejších kartárskych spoločnostiach či pri Két pisztoly či Kis pipa nájdeme krajanov z hornieho vidieka, nájdeme Slovákov"*,[118] konštatuje hrdina v jednej z poviedok D. Bacháta.

Obľúbené miesta slovenských stretávok a posedení, ktoré často slúžili aj ako redakcie, možno vystopovať aj v dobovej slovenskej tlači: Andrej Kapusta (VIII., Ulica Aggtelecká 16), Ludvík Lumnitzer (VII., Veľkopoľná ulica [Nagymező] 3), Jozef Mačuha (VIII., Leopoldova ulica 7), Pavel Brxa (VII., ulica Jednoty [Szövetség] 30/a), Fridrich Doffing (VII., Tabaková ulica 90), Jozef Waschat (Jozefova okružná 46), ale populárne boli aj pohostinstvá Jozefa Dvoráka na Barossovej ulici a Jána Poósa vo Veselej ulici (Víg) 18 a tiež kaviareň Jozefa Švehlu (Lipová ulica 1/9). Boli aj také záhradné pohostinstvá, kde v letných mesiacoch vysedávali aj slovenskí hostia: Bőhm (Práterská ulica 26) či Július Samko (Jozefova ulica 9), kde boli aj dve kolkové dráhy. Niekedy Slováci navštevovali aj pohostinstvá na predmestiach, napríklad hostinec Juraja Sommera či Jána Zimánya. Prirodzene, že tieto miesta neboli optimálne na spolkovú činnosť, ale často

[116] Štefánek, Anton: Veselý život… , c.d.
[117] Bella, c.d., 1922, s. 520.
[118] Dumný, Miloslav: Svoj k svojmu. Orol, 1872, č. 3, s. 137.

poslúžili ako východisko z núdze, kde sa stretlo aspoň príležitostne niekoľko tuctov Slovákov, ktorí mali záujem o spoločné rozhovory či organizovaný program. Vlastné priestory si *Slovenský spolok* prenajal až v roku 1912.

Ako sme už spomínali Slováci navštevovali aj české robotnícke a osvetové spolky, ktoré pôsobili tiež v VII. a VIII. obvode. Napríklad *Osvěta* v Husárskej ulici (Huszár) 10, populárny *Sokol* v Ulici Szentkirályiho a Ulici Wesselényiho a neustále sa vzmáhajúci *Český delnícky spolek* na Alžbetinej okružnej 31 alebo v hostinci u Gyulu Herza.

Predstavitelia slovenských meštianskych a politických elít sa od 90. rokov týždenne schádzali v elegantnom hostinci na Andrássyho triede. Na tieto stretnutia významných osobností spoločenského života spomína aj jeden z účastníkov J. Wagner: *„... nevidel som príčiny, prečo by som aj ja medzi nich nešiel, ktorí zaujímali sa v najvyššej miere o naše národné veci, a to bez všetkých zadných dvierok"*.[119] Členmi spoločnosti boli aj redaktori provládnych novín, napr. Adolf Pechány,[120] profesor vyššej reálnej školy a od roku 1886 redaktor promaďarských *Slovenských novín* (1886–1918), ako aj Pavel Šťastný, finančný poradca, štátny úradník Ludvík Janovec, redaktori tiež vládou podporovaného hospodárskeho a kultúrno–spoločenského týždenníka *Vlasť a svet* (1886–1918). Na týchto stretnutiach však nechýbali ani známy jazykovedec, prekladateľ a tajomník ministerstva vnútra Samo Czambel alebo tajomník železničného riaditeľstva Košice–Oderberg Milan Lichard či redaktor *Slovenského týždenníka* a redaktor spoločnosti Helios Karol Kuzmány.[121] Podobné „sobotňajšie stretnutia Slovákov pri stole" sa konali aj v Lippertovom hostinci pri Tabakovej ulici.

Redaktori slovenských novín a časopisov boli členmi rozličných stolových spoločností. Jednu skupinu tvorili redaktori opozičnej tlače (Hodža, Štefánek, Porubský, Lichard), ktorí boli v konflikte s vládnou politikou preto, lebo žiadali pre Slovákov istú formu autonómie. Oproti tomu provládni slovenskí publicisti (Pechány, Csecsotka, Czambel a Šťastný) proklamovali koncepciu jednotného uhorského politického národa a spolužitie Slovákov a Maďarov. Samostatnú skupinu tvorili aj slovenskí vzdelanci okolo ultrakonzervatívneho evanjelického farára Martina Morháča, Jána Wagnera a staviteľa Milana Harminca.[122]

O spoločenskom živote slovenskej elity v Budapešti na začiatku 20. storočia sa možno dozvedieť jednak z denníkov a týždenníkov, ale aj z denníka A. Štefáneka, spomienok Vl. Fajnora a syna Izáka. Študenti, inteligencia, ako aj vyššie spomínané osobnosti z opozičného tábora sa často schádzali v kaviarni Munkácsy na rohu Lutherovho domu na Rákócziho ceste alebo v kaviarni Miénk, ktorá bola blízko redakcie *Slovenský denník* na Jozefovej okružnej. Študenti a mladí redaktori *Slovenského denníka* a *Slovenského týždenníka* veľmi radi sedávali pri šálke kávy v hoteli Imperiál a impozantnej kaviarni New York na Alžbetinej okružnej, kde trávil veľa času aj známy politik a predseda

---

[119] WAGNER, c.d., s. 200.

[120] Adolf Pechány zostavil v roku 1906 slovensko–maďarský slovník. V predslove napísal: *„Mojím cieľom bolo pripraviť vhodnú príručku, pre tých, ktorí prekladajú do maďarčiny alebo sa učia po slovensky či do slovenčiny prekladajú"*.

[121] WAGNER, c.d., s. 199–200.

[122] SNA, Fond OF. FASC. ŠTEFÁNEK, c.d., s. 1–8.

Spoločenskovedného spolku Oszkár Jászi.[123] Voči životu v Budapešti mal veľa výhrad aj A. Štefánek, ale napriek tomu sa tu rád stretával s veselou a otvorenou vzdelaneckou spoločnosťou. Prekvapovalo ho, že v Budapešti bol omnoho veselší spoločenský život ako v oveľa väčšej Viedni. V jeho denníkoch možno prečítať aj epizódu, keď spolu s Hodžom, Porubským a Rumanom oslavovali v jednej z kaviarní pri Alžbetinom moste vznik *Slovenského denníka*. Všimli si, že pri vedľajšom stole vznikla „národnostná hádka" medzi slovenským študentom práva Igorom Beniacom a jeho maďarským kolegom, ktorý utŕžil zaucho, keď vyslovil vetu, že: „Slovák nie je človek" („ a tót nem ember). Maďarský politik O. Jászi, ktorý oslavoval so spomenutými slovenskými novinármi a vzdelancami, to komentoval takto: *„Kým sa budú národnostné rozpory vyrovnávať len fackami, nebude zle. Len aby horšie incidenty nenastali"*. Mladí redaktori sa však radi prechádzali aj po Margitinom ostrove či v Mestskom parku (Városliget), navštevovali divadelné predstavenia, koncerty a najmä kabarety.[124] Evanjelický farár a spisovateľ Ondrej Seberíni nazval Budapešť miestom kaviarní, ktoré nechýbajú v žiadnej ulici. Vo svojich románoch opisuje tie kaviarne, ktoré sú *„brlohom zločinov a nemravnosti"*,[125] kde *„Každého, kto vkročí do kaviarne, privítajú diabolským úsmevom bezočaté ženské, pretekajúce sa chytiť do svojej pavučiny neskúsenú mušku"*.[126] Častými hrdinami noviel Miloslava Dumného (*Švihák, Svoj k svojmu* a pod.) sú študenti a úradníci z Horniakov, ktorí sú vťahovaní do veľkomestského virvaru a tento nemravný svet ich postupne pohlcuje. *„V tých utešených veľmestách, v ktorých monumentálne stavby po skvelých uliciach a nádherných námestiach obdivovať sme zvykli – jak mnoho skrýva sa jaskýň hriechu a brlohov neprávnosti"*.[127] Obaja slovenskí spisovatelia negatívne prezentovali peštianske prostredie. Podrobné, precízne opisy a reflexie ukazujú obraz spoločenského života a správanie sa ľudí v malých komunitách. Pešť je mestom oddychu a zábavy, kde na Rákócziho ceste človek takmer na každom kroku zakopne o kaviareň, ako poznamenáva A. Štefánek,[128] preto o spolkovú činnosť a program nie je veľký záujem.

1.3. Cirkevné inštitúcie, kostoly

Až 80% pešťbudínskych Slovákov sa hlásilo k rímskokatolíckemu vierovyznaniu, 13-14% k evanjelickému, zvyšok ku gréckokatolíckemu alebo k inému vyznaniu. V 70. rokoch bol Pešť-Budín multietnickým mestom, preto nie je prekvapujúce, že napríklad v Jozefove sa konali katolícke omše a evanjelické bohoslužby len v nemčine a slovenčine. Malá skupina maďarských veriacich navštevovala nedeľné služby božie

---

[123] Tamže, s. 1–8.

[124] SNA, Fond OF. A. Štefanek. ŠTEFÁNEK, Anton: Veselý život v Budapešti. O stolových spoločnostiach pozri SZARKA, 1998, c.d., s. 199–200.

[125] SEBERÍNI, Ondrej: Dielo, I. Zväzok, Slováci a sloboda. Nadlak, 1996, s. 104. Autor, známy aj ako Szeberényi (Szeberínyi) András, sa narodil v roku 1824 v Maglóde a zomrel v roku 1895 v Nadlaku, bol evanjelicky farár, spisovateľ a novinár slovenského pôvodu. Redigoval literárny časopis *Lepke* a oficiálny peštiansky časopis *Közlöny*. Jeho román *Slováci a sloboda*, vychádzal na pokračovanie v časopise Slovenské pohľady.

[126] Tamže, s. 104–105.

[127] DUMNÝ, Miloslav: Švihák. Orol, 1877, roč. 11, s. 316.

[128] SNA, Fond OF. A. Štefánek FASC. ŠTEFÁNEK, Anton: Odchod do Pešti.

v Josephineu, v cirkevných školách hovorilo po maďarsky iba 4-5 žiakov.[129] V druhej polovici 19. storočia vo viacerých obvodoch, kde žili početnejší Slováci, sa konali aj slovenské bohoslužby. Bolo to v mestských častiach Starý Budín (Óbuda) a Kőbánya, kde v katolíckom kostole bola každú nedeľu o 10.00 hodine slovenská svätá omša. Podobne aj v slovenskom evanjelickom kostole na Kerepešskej ceste a v katolíckom Kostole sv. Terézie v obvode Terezino mesto. Vo farskom kostole v mestskej časti Jozefov bola v roku 1799 prvá omša pre slovenských, nemeckých a maďarských veriacich. V týždni ráno o pol siedmej sa po slovenskej kázni konali aj sväté omše.[130] V tomto kostole sa konali aj slovenské spovede a náboženská výchova v slovenskom jazyku až do roku 1936. Rovnako aj slovenských pútnikov sprevádzal kňaz, ktorý vedel po slovensky.[131] Spoločenský život slovenských katolíkov sa tak zväčša formoval vo vnútri cirkvi.

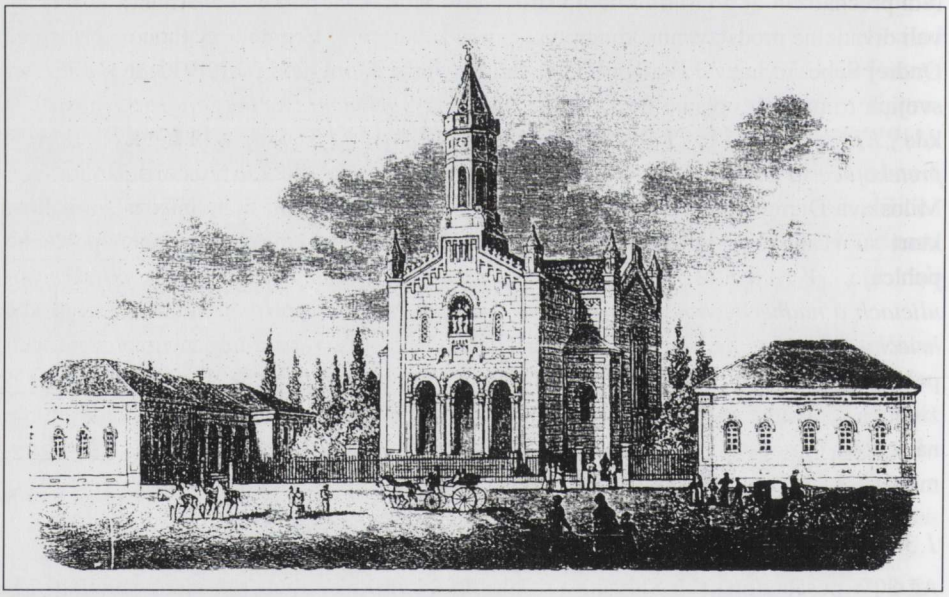

5. obrázok. *Slovenský evanjelický kostol, fara a škola na Kerepešskej ceste (dnes Rákócziho cesta) z roku 1857 (kameňotlač)*

Centrom slovenských evanjelikov sa stal od roku 1867 nový kostol na Kerepešskej ceste kde pôsobila aj základná škola evanjelického cirkevného zboru a neskôr sa tam sformovali aj dobročinné organizácie. Treba však poznamenať, že od roku 1811 slúžil aj slovenským evanjelikom kostol na Deákovom námestí, vysvätený v maďarčine, nemčine a slovenčine. Práve tu pôsobil ako duchovný v rokoch 1819–1849 aj významný slovenský básnik a vzdelanec Ján Kollár, ktorý veľmi aktívne presadzoval záujmy

[129] Novák, Lajos: A régi Józsefvárosból. Egyházközségi Tudósítások. Józsefváros, 1927, č. 4, s. 59–61.
[130] Katholikus Budapest. Regnum Marianum Kiadó, 1904, s. 43.
[131] V súčasnosti, od septembra roku 1999, v katolíckom kostole v Jozefove (Józsefváros) sa každú prvú nedeľu v mesiaci konajú slovenské sväté omše.

(nielen) slovenských evanjelikov.[132] Dokumenty ukazujú, že práve z tohto kruhu „Kollárových veriacich" vyšli aj prví aktivisti slovenského spolkového života.[133]

V rokoch 1873–1906 viedol slovenský evanjelický cirkevný zbor Daniel Bachát, ktorý od roku 1894 slúžil slovenským veriacim už v neogotickom trojloďovom kostole v Lutherovom dvore, ktorý sa ľudovo nazýval aj „slovenský dvor" (tót udvar).[134] Rok pred smrťou ho menovali za biskupa evanjelickej cirkvi Banského dištriktu. V roku 1906 nastúpil na jeho miesto farár z Mošoviec Martin Morháč, ktorý slovenskú budapeštiansku evanjelickú náboženskú obec viedol až do svojej smrti, do roku 1941. Po prvej svetovej vojne však výrazne klesol počet veriacich, štatistiky z 20. rokov vykazujú len 1200 slovenských evanjelikov.

Za laických kruhov do vedenia slovenského cirkevného zboru vybrali veriaci dvoch mešťanov z vyšších sociálnych vrstiev: Petra Matušku ako svetského dozorcu a majetného peštianskeho továrnika kočov Michala Mišuru ako jeho zástupcu,[135] ktorý na vlastné náklady zaviedol do kostola elektrický prúd. Neskôr, od roku 1915, sa stal dozorcom advokát Emil Stodola a členmi rady boli Ladislav Jeszenszký, Jozef Švehla a Rudolf Viest.[136] Do dnešných dní, síce už spustnutý, zanedbaný a obstavaný, ale ešte stojí tzv. Lutherov dvor, bývalý impozantný slovenský evanjelický kostol a škola.[137]

V okolitých krčmách a pohostinstvách sa Slováci veľmi radi schádzali. Na tieto stretnutia najmä po službách božích, ktoré navštevoval veľký počet veriacich, a kde sa riešili aj spoločenské otázky, spomína aj Jan Wagner.[138] Na začiatku 20. storočia sa konali slovenské služby božie v nedeľu a vo sviatky dopoludnia o 10. hodine a popoludní 15. hodine a v stredu večer o 17. hodine. Návštevy kostola boli intenzívne, ale na „večeru Pána" prichádzalo čoraz menej ľudí.

Spoločenský život slovenských katolíkov bol oveľa vyrovnanejší a zorganizovanejší najmä po roku 1902, keď vznikol *Slovenský katolícky delnícky kruh*. Tieto programy hromadne navštevovali najmä obyvatelia mestskej časti Jozefov, ich počet výrazne prevyšoval členskú základňu *Slovenského spolku*. Maďarčina síce v tom čase už razantne

---

[132] K dôkladnejšiemu spracovaniu dejín slovenského evanjelického kostola pozri: KOVÁCS, Anna: A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története. Protestáns Szemle, 1998/3, s. 186–202.

[133] BELLA, c.d., 1922, s. 520.

[134] Daniel Bachát publikoval pod pseudonymom Miloslav Dumný a patril k najplodnejším slovenským autorom v hlavnom meste. Prostredníctvom slovenských hrdinov neraz moralizátorsky poukazoval na zvádzajúce nebezpečenstvá veľkomestského života.Viaceré poviedky majú aj dokumentárnu výpovednú hodnotu. Po príchode do Pešti pôsobil Bachát v literárnej a vedeckej sekcii Slovenského spolku. Jeho prekladateľské aktivity ocenila aj maďarská Kisfaludyho spoločnosť, ktorá ho prijala za svojho člena. K tomu: CHMEL, Rudolf: Literárne vzťahy slovensko – maďarské. Bratislava, Osveta 1973, s. 376. HALÁSZ, Ivan: Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906). Esztergom–Piliscsaba, PPKE Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2003.

[135] EOL, PSZE. Zápisnica z návštevných kníh v roku 1910.

[136] EOL, Tamže: 136/915.

[137] Kostol definitívne zatvorili v roku 1965. Počet veriacich sa neustále znižoval a už nebolo možné ďalej udržiavať činnosť a poslanie kostola. V súčasnosti sa tieto priestory nachádzajú vo veľmi zlom stave v úzkom a tmavom dvore Lutherovho domu. V jednej z miestností bývalej školy sa síce každú nedeľu konajú slovenské služby božie, ale navštevuje ich necelý tucet budapeštianskych Slovákov. K tomu: KOVÁCS, Anna: 1998/3, c.d., s. 186–202.

[138] WAGNER, 1930, c.d., s. 199.

prenikala aj do cirkevných a náboženských sfér, ale napriek tomu viacerí slovenskí kapláni považovali za dôležité aj pestovanie slovenčiny a udržiavanie slovenského povedomia prostredníctvom svätých omší a iných duchovných aktivít. Počas nedieľ a sviatkov sa konali slovenské omše o 10.00 hodine a vo všedný deň o 17.00. V časoch veľkého pôstu, duchovných cvičení a misijných rozhovorov alebo veľkých sviatkov pozývali do hlavného mesta aj kňazov z okolitých slovenských dedín napríklad Jozefa Šrobára a Jána Dambrovského z Kestúca či Pavla Žižku zo Senondreja (Szentendre).[139]

Najnavštevovanejšie boli mariánske púte, ktoré početne navštevovali slovenskí veriaci, a spoločne, pod vedením slovenského kňaza a pod jednou zástavou sa presúvali na pútnické miesta. Zvláštnu skupinu tvorili tzv. „jaszenburgerskí husári", ktorí sa vždy deklaratívne, údermi dlaní, označovali ako „Ja som burger", teda ja som mešťan. Jadro katolíckeho kruhu totiž tvorili tzv. slávnostne odetí husári, v pieskovosivých uniformách a vyzdobených klobúkoch, ktorí mali nielen čestné miesta v sprievodoch, ale aj asistovali kňazovi počas omšových rituálov. Najprv sa spievali slovenské a nemecké piesne a až potom maďarské. József Tarnóczi zaznamenal aj túto zvláštnu slovensko – nemeckú vetu: *„Dobrze drz ten Seitenstangli, tam Wachter Gasse prijde Wind!"* (Dobre drž tú tyč, lebo bude fúkať z Ulice Wachter).[140] Pútnické sprievody sa začínali v centre Pešti pri Františkánskom kostole a cieľovými miestami boli Maria Stein pri Starom Budíne, Mariánka pri Prešporku, kam sprievod došiel zväčša za dva dni. Sem prichádzali samostatne slovenské a maďarské sprievody.[141] Cestu na známe pútnické miesto Svätý kríž (Szentkereszt) absolvovali čiastočne vlakom, ktorým sa dostali do Dorogu, odtiaľ potom museli ísť ďalej peši – čakala ich trojhodinová púť. K pútnikom sa často pripájali aj členovia poľských katolíckych kolónií z Novej Pešti (Újpest) a z Kőbánye.

1.4. Reprezentanti slovenských politických a vzdelaneckých kruhov v Budapešti a ich činnosť

Najvýznamnejší predstavitelia budapeštianskej slovenskej inteligencie neovplyvňovali výraznejším spôsobom život slovenskej komunity. Boli síce výnimky, ale väčšina poslancov, advokátov, lekárov, učiteľov, kňazov a úradníkov neprenikla do slovenských kruhov a neprejavovali ani väčší záujem o kultúrne a spoločenské podujatia. Skôr si vyberali užšiu priateľskú spoločnosť a stretávali sa v rodinných salónoch alebo vyberanejších kaviarňach. Spolkový život aktivizovali a udržiavali najmä študenti, remeselníci, malovýrobcovia a čiastočne aj robotníci.

V 60. rokoch v Pešť-Budíne vychádzali dvoje vplyvných slovenských novín: prouhorský a provládny *Priateľ ľudu a* opozičné *Slovenské noviny*. Zakladateľom a šéfredaktorom najprv menovaného bol katolícky kňaz Ján Palárik, ktorý od roku 1851 musel jedenásť rokov pôsobiť na nemeckej fare v obvode Terezino mesto, aby nebol v priamom kontakte so slovenskou komunitou a aby nemohol ovplyvňovať svojich spolupracovníkov. Vo svojich článkoch často kritizoval katolíckych cirkevných hodnostárov, otvoril otázku zriadenia slovenského biskupstva v Nitre alebo Trnave, ako aj katedry

[139] A budapesti Tótok. Pesti Hírlap, 24. 10. 1913, s. 12.

[140] Tarnóczi, János: Amiről a Józsefvárosi harangok beszélnek. Budapest, Szent József Egyházközség, 1933.

[141] Kresťan, 1899, č. 17. s. 5.

slovenského jazyka a literatúry v kňazskom seminári. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, keď sa viacerí slovenskí národovci presťahovali z Pešť-Budína do Martina, sa rozpadla organizačná báza slovenského národného hnutia. Ani na cisárskom dvore, ani v uhorskej vláde sa martinskému krídlu nepodarilo presadiť požiadavku teritoriálnej či kultúrnej autonómie. Dokonca nepochodili ani so skromnejšími požiadavkami v oblasti školstva a používania slovenčiny.[142] Liberálnejšie orientovaní Slováci z meštianskych budapeštianskych kruhov sa pokúšali o spoluprácu s maďarskými liberálmi. V tomto smere zohral kľúčovú rolu slovenský stavebný podnikateľ Ján Bobula, zakladateľ Novej školy a *Slovenských novín*, ktorých bol majiteľom, vydavateľom a zodpovedným redaktorom. Noviny, ktoré vychádzali trikrát do týždňa, často uverejňovali aj články maďarských spisovateľov a politikov (L. Kossuth, V. Szilágyi). Naopak, M. Jókai v časopise Hon (Vlasť) uverejnil v maďarskom preklade aj sériu Bobulových článkov proti panslavizmu.[143]

6. obrázok. *Inzerát v Slovenských novinách, 1868*

[142] Kováč, Dušan: Szlovákia története. Kalligram, Pozsony 2001, s. 126.

[143] Magyar Szalon, 1889, XI, s. 180–186.

V 70. a 80. rokoch výrazne upadol kultúrny a spoločenský život budapeštianskych Slovákov. O činnosti *Slovenského spolku* sa objavovali len ojedinelé informácie, aj to len o zábavných večierkoch a plesoch. Úpadok slovenčiny a silnejúca maďarčina bol ešte citeľnejší po zatvorení troch slovenských gymnázií. Keďže české spolky boli aktívnejšie, čoraz viac sa rozširovala česko–slovenská spolupráca v kultúrnej oblasti i spolkovej činnosti, do ktorej sa zapájali najmä študenti, remeselníci, ale aj časť slovenskej inteligencie.

Na prelome storočí sa však Budapešť opäť stáva kultúrnym a politickým centrom Slovákov, oživujú sa národné i spolkové aktivity a *Slovenský spolok* získava svoju vážnosť, nových členov a sympatizantov, ale aj sponzorov z bankových a podnikateľských kruhov. Národný život sa obrodzuje aj mimo hlavných centier, stále viac slovenských mešťanov, zemanov i sedliakov si uvedomuje svoje korene, hlási sa k svojej národnosti a materinskému jazyku. V robotníckych kruhoch sa to rozširuje aj o problém sociálneho postavenia a sociálnej spravodlivosti. Časť slovenských politických aktivistov hľadala spoluprácu s maďarskou katolícky orientovanou opozičnou ľudovou stranou *Néppárt (Ľudová strana)*. Slovenskí študenti pražskej univerzity z okruhu politika a mysliteľa T.G. Masaryka[144] založili v roku 1898 československý a liberálne orientovaný kultúrno–spoločenský časopis *Hlas,* premenovaný v rokoch 1909–1914 na *Prúdy*. Do tejto línie patria aj budapeštianske aktivity M. Hodžu a jeho *Slovenský týždenník a Slovenský denník*, kde sa v roku 1901 objavil aj kritický článok podpredsedu *Slovenského spolku* Eduarda Sándorfiho, ktorý napísal: *„Medzi nami nieto žiadneho citu spolupatričnosti. Ešte ten chrám boží a bohoslužby nás akosi spájajú, ale v iných záležitostiach životných nepoznáme medzi sebou žiadnych zväzkov pokrevenstva"*.[145] Kritizuje, že slovenskí vzdelanci, učitelia, sudcovia, úradníci a redaktori sa výraznejšie nezapájajú do spolkovej činnosti. Menovite uvádza Hodžu, Križana, Bobulu, Bacháta, Zsilinszkého a Rudnaya, aby vzápätí vymenoval niekoľko významných Slovákov – matka Sándora Petőfiho, minister Gábor Baross, maliar Gyula Benczúr, bývalý prímas uhorskej katolíckej cirkvi Alexander Rudnay, staviteľ Ján Bobula, sochár Alajos Stróbl a herečka Lujza Blahová.[146] Hlavnú príčinu vidí v tom, že Slováci (Tóti) sa netešili v Budapešti veľkej úcte, a keďže ich stotožňovali s biednou masou zneužívaných sezónnych robotníkov, inteligencia sa radšej asimilovala. Bola to najjednoduchšia a možno aj jediná cesta k lepšiemu sociálnemu postaveniu a k možnej profesionálnej kariére.

Reprezentanti slovenského duchovného a kultúrneho života sa kontaktovali s umiernenými Maďarmi a pritom sa hrdo hlásili k svojmu jazyku, národnej a kultúrnej identite. V slovenskej tlači sa často objavovali vyčítavé články na adresu slovenských vzdelancov a tzv. panskej strednej triedy, ktorých pohltilo *„pažravé mesto"* a nemajú záujem o slovenský národný život. V slovenskom denníku sa píše, že: *„Ešte v 70. a 80. rokoch žila tu značná kolónia slovenská do počtu i do kvality (...) páni »tóti« sa aspoň schádzali a »za národ« si upili. Dnes už i to prestalo"*.[147] Našli sa však aj takí, ktorí

---

[144] Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) bol sociológ, filozof, politik a prvý prezident Československej republiky, ktorý vypracoval politický program nového štátu.

[145] SD 1. januára 1901, s. 1.

[146] SD 4. januára 1901, s. 1.

[147] SD 19. marca 1912, s. 1.

veľmi citlivo vnímali slovenskú otázku a zaujímal ich národný pohyb v hlavnom meste. Viacerí sa prezentovali dobrými organizačnými schopnosťami, iní podporovali činnosť *Slovenského spolku* alebo zakladali časopisy, vydavateľstvá a finančné inštitúcie.

Predsedovia a podpredsedovia spolkov či vedúci *Literárneho odboru* vyšli z kruhov budapeštianskych študentov, úradníkov a redaktorov. Spomenieme len lekárov Juraja Slávika a Jozefa Urama, redaktorov Dušana Porubského, Jána Alojza Wagnera a Antona Štefáneka, stavebného podnikateľa Milana Harminca, medikov Jozefa Strakoviča a Jána Zátureckého, študenta filozofie Pavla Bujnáka, ktorý istý čas bol aj pomocným farárom Daniela Bachátа, podobne ako Fedor Ruppeldt, ako aj študentov práva Ľudovíta Medveckého a Fedora Kállaya. Predsedami *Slovenského spolku* a vedúcimi funkcionármi boli však aj príslušníci strednej meštiansko-remeselníckej triedy ako stolár Ján Zimányi, krajčír Ondrej Raffaj, či majitelia kaviarní a reštaurácií (Jozef Švehla, Fridrich Doffing, Jozef Dvorák).

Významnú kariéru urobil v Pešti *Ján Nepomuk Bobula* (1844–1903),[148] slovenský staviteľ, podnikateľ, politik, redaktor a verejný činiteľ. Z murárskeho učňa a pomocníka sa postupne vypracoval na post stavebného podnikateľa a vplyvnej osoby spoločenského života. V Pešti začal pracovať od roku 1861 ako pomocný robotník, neskôr získal štipendium Matice slovenskej a vyštudoval stavebnú fakultu technickej univerzity. Vždy bol aktívny a mal dobré organizačné schopnosti. Stretával sa s mladými remeselníkmi a študentmi, založil časopis *Junoš* a veľmi rýchlo prenikol aj do radov slovenskej peštianskej inteligencie a podnikateľských kruhov. Bol ambiciózny a hľadal kontakty v kruhoch uhorskej opozičnej politickej scény ako aj medzi vplyvnými podnikateľmi slovenského pôvodu. Vďaka podpore svokra Jozefa Pozdecha, známeho výrobcu zvonov, a Jozefa Zarzetzkého, majiteľa zápalkárne, založil politickú stranu *Nová škola*,[149] ktorá bola liberálnou opozíciou voči martinskej konzervatívnej *Slovenskej národnej strane*. Politika Bobulovej strany sa orientovala na meštianske kruhy a na slovensko-maďarské zmierenie a spoluprácu. V rokoch 1869–1872 pracovala pod Bobulovým vedením aj prvá slovensko–maďarská tlačiareň a vydavateľstvo s názvom *Minerva – prvá uhorsko-slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti.* Cieľom tejto spoločnosti bola *„podpora všeobecnej literárnej vzdelanosti, vydávanie kníh pre ľud s osobitným dôrazom na rozvoj slovenských literárnych aktivít"*,[150] pričom aj tieto aktivity mali podporovať jeho podnikateľské a politické ambície.[151] Na valnom zhromaždení

---

[148] KOVÁCS, Anna–SZABÓ, Orsolya (Zost.): Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu. Ján Nepomuk Bobula a Milan Hodža. Budapest, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat. Budapest 2003.

[149] ZAPLETAL, Vladislav: Príspevok k dejinám Novej školy v rokoch 1869–1872. Akciová kníhtlačiareň Minerva. Historické štúdie, 1956, č. II, s. 7–38. K Bobulovým aktivitám pozri aj: KOSTICKÝ, Bohuš: Nová škola slovenská. Bratislava, SAV 1959.

[150] KÁLNOKI, Henrik: Bobula János szereplése közéletünkben (különös tekintettel a főváros VI. kerületének az 1878. évi országgyűlési képviselő választások alatt az iparos kereskedői osztály érdekében kifejtett mozgalmára). Budapest 1879, s. 20–21.

[151] V peštianskom časopise Krajan, 21. marca 1867, č. 23, ktorý vychádzal v rokoch 1865–68, publikoval J. Bobula oznam, z ktorého sa dozvedáme, že býval v Továrenskej ulici (Gyár) 5, dnes Jókaiho, kde otvoril kanceláriu stavebného inžinierstva. V slovenskom ozname ďalej čítame: „V slovenskom, maďarskom a nemeckom jazyku pripravujeme stavebné plány, rozpisy a finančné rozpočty na menšie stavby".

Minervy v roku 1871 sa skonštatovalo, že k účastinárom patrili aj známy politik Ferenc Deák, gróf Gyula Andrássy, rodiny Adolfa Szentiványiho a Pavla Madocsányiho, ale aj peštiansky kaplán Michal Maháč, viedenský profesor Ján Mallý, ostrihomský kanonik Ján Juriga, poslanec József Kajuch, spisovateľ Jozef Hložanský, úradník kráľovskej kancelárie István Gorove, redaktor časopisu *Hazánk (Naša vlasť)* Károly Szathmáry, továrnici Mátyás Plesch a Jozef Zarzetzký a viacerí tlačiari a remeselníci. V zápisnici sa uvádza, že vedenie žiadalo pôžičku aj od *Matice slovenskej*, ale tá zaujala odmietavé stanovisko, lebo sa stále musela vyrovnávať s nedostatkom kapitálu. Za čestného podpredsedu *Minervy* zvolili Adolfa Szentiványiho, predsedom sa stal Jozef Zarzetzký a podpredsedom Pavel Madocsányi.[152] Bobulovou zásluhou vznikla v roku 1872 aj Pomocná pokladnica, ktorej cieľom bolo, *„...aby spolučlenov ústavu, v medzách týchto stanov, ku sporivosti povzbudzovali a spoločným úverom pomáhali si v obchodoch a remeslách svojich"*.[153]

Oficiálna uhorská vládna politika však nebola naklonená „národnostným aktivitám" a tak po zániku *Matice slovenskej* a troch slovenských gymnázií zanikajú aj budapeštianske aktivity okolo *Novej školy*. Ján Bobula sa postupne prestáva kontaktovať s príslušníkmi slovenského politického a spoločenského života,[154] ale ako staviteľ bol uznávaný a dosiahol významné úspechy. V roku 1892 začal vydávať prvý stavebný odborný časopis *Építészeti szemle (Stavebnícke rozhľady)*, ďalej vypracoval prvý stavebný zákon,[155] inicioval a organizačne zabezpečil vznik stavebnej komory a bol známym a vyhľadávaným

7. obrázok. *Ján Nepomuk Bobula*

[152] OSZK (Štátna knižnica Széchényiho), Aprónyomtatványtár (Časť drobných tlačí. Slovanské materiály. Zápisnice zo zasadnutí spolku Minerva v roku 1871.

[153] Tamže.

[154] Viacerí hodnotili činnosť J. Bobulu a jeho Novej školy. Podľa Konštantína Čulena ako poslanec nevystupoval proti Slovákom a vždy sa prezentoval slovenským národným vedomím. ČULEN, Konštantín: Novinár a pedagóg. Trnava 1933, s. 192.

[155] MOL (Maďarský štátny archív) K – 148 – BM. Katalóg predsedov 1898–1902, č. 5020.

8. obrázok. *Bobulov palác na Andrássyho triede 62.*

stavebným podnikateľom.[156] Projektoval a realizoval viaceré významné a reprezentatívne budovy v Budapešti. Možno spomenúť trojposchodový palác v renesančno-historizujúcom štýle v Radiálnej ceste (Sugár út) z roku 1882,[157] ako aj Schneiderovský a Zichyovský palác v tiež v Radiálnej ceste i letnú rezidenciu grófa Révayho. Realizoval však aj Széchényiho pamätník na Námestí Františka Jozefa i budovu internej kliniky v Üllőskej ulici. Bol hlavným stavbyvedúcim počas výstavby budovy Parlamentu, projektoval budovu gymnázia v Trefortovej ulici[158] i výstavné priestory celoštátnej výstavy z roku 1885.[159] V roku 1876 bol poslancom v mestskom obvode Terezino mesto a o dva roky neskôr kandidoval aj za poslanca parlamentu. V rokoch 1892–1897 bol poslancom staroľubovnianskeho obvodu. V roku 1885, keď ho vyznamenali Radom Františka Jozefa, sa na jeho adresu vyjadril aj minister: *„... Vy, ako najaktívnejší člen komisie stavebnej prípravy celoštátnej výstavy a kľúčový odborník, ste urobili veľkú službu nielen mne, ale aj národnej veci"*.[160] V roku 1888 vydáva knihu *Magyarország iparügye*

[156] O Bobulových podnikateľských úspechoch svedčí aj fakt, že v roku 1895 – zo zoznamu 1200 obyvateľov platiacich najvyššie dane –, bol na 79. mieste. BFL, IV. 1407/b. 52171/1895.

[157] Na priečelí Bobulovho paláca na Andrássyho triede 62, pri príležitosti 100. výročia jeho úmrtia, Slovenská samospráva VI. obvodu Budapešti odhalila pamätnú tabuľu. Dnes sa palác využíva ako konferenčné centrum.

[158] Pri rovnakej príležitosti odhalila na jeseň roku 2003 Slovenská samospráva VIII. obvodu Budapešti pamätnú tabuľu na budove tohto gymnázia.

[159] Magyar Szalon, XI, 1889, s. 182–184.

[160] Tamže, s. 184.

(Priemysel v Uhorsku), kde píše o cechovej organizácii, drobnom priemysle, obchode a iných stavebných a národohospodárskych témach. Podobná problematika sa objavuje aj v práci *Huszonöt év a magyar ipar szolgálatában (Dvadsaťpäť rokov v službách uhorského priemyslu)*. Treba povedať, že v otcových šľapajách pokračoval aj jeden zo synov Jána Bobulu, ktorý projektoval skôr vidiecke verejné budovy a školy. Najznámejším dielom Bobulovho syna je budova gréckokatolíckeho kostola v Debrecíne.

Významnou a mnohostrannou osobnosťou hospodárskeho a spoločenského života budapeštianskych Slovákov bol aj Ján Alojz Wagner (1864–1930), odborník v poisťovníctve, redaktor, podnikateľ a propagátor prírodných vied. Po štúdiách na viedenskej prírodovedeckej fakulte pôsobil ako poisťovací agent vo Viedni a v Štajerskom Hradci.

9. obrázok. *Ján Alojz Wagner*

Do Budapešti sa presťahoval v roku 1896, keď mal 32 rokov a veľmi rýchlo začal pracovať vo viacerých slovenských spolkoch a inštitúciách. Bol predsedom *Slovenského spolku* i *Katolíckeho delníckeho kruhu*, ba dokonca v roku 1905 viedol nielen obe združenia, ale aj amatérsky divadelný súbor. O rok neskôr, keď vznikol *Budapeštiansky nakladateľský spolok a účastinárska spoločnosť*, sa stal jeho prvým predsedom. Neskôr, v roku 1910, spolu s poslancami M. Hodžom a F. Skyčákom, bol pri zrode *Ústrednej banky*, na ktorej čele stál podnikateľ *Katolíckej ľudovej strany*. F. Skyčák. Od roku 1908 viedol *Pomocnú pokladnicu*, ktorej novým sídlom, po vystriedaní niekoľkých pohostinstiev, sa stal Lutherov dvor. Okrem toho sa celý čas aktivizoval v spolkovej činnosti – organizoval viaceré prednášky, predstavoval nové knihy a hľadal nových partnerov a spolupracovníkov. V jeho spomienkach čítame: *„Ale predsa to bola jedna buňka národného života, správa schádzala sa týždenne raz, v poslednej dobe vo štvrtok a z pokladnice tiahla do Metropolky (Hotel Metropole), kde pri plzeňskom pive rozprávalo sa niekedy aj dosť dlho o národných veciach. Nazvali sme to spoločnosťou štvrtkárov, ktorú aj mimo správy pokladnice stojaci národovci radi navštevovali. Nie v poslednom rade aj sám Hodža, aj so svojimi druhmi*

poslancami".[161] Táto skromná „pokladnica" sa starala o peniaze a ponúkala úvery tým Slovákom, ktorí žili v hlavnom meste a blízkom okolí.

V roku 1902 sa stal Wagner matematikom spoločnosti *Nemzeti Balesetbiztosító Rt. (Národná úrazová poisťovňa a. s.),* zvolili ho za riadneho člena *Prírodovedného spolku (Természettudományi Társulat).* Zúčastňoval sa na zasadnutiach predsedníctva ženského spolku, ktorého predsedníčkou bola začiatkom 20. storočia aj jeho žena.

Spolu s Danielom Lichardom a mladým Samuelom Czambelom (synovec Samuela Czambela, ktorý publikoval pod pseudonymom Kosorkin) redigovali v rokoch 1908–1914 detský časopis *Zornička.* V tejto dobe ho vydávali v slovenskom vydavateľstve, o dva roky neskôr už v tlačiarni Viktora Székelya, kde zariadili aj redakciu.

Advokát Emil Stodola (1862–1945) z Liptovského Mikuláša žil od roku 1911 istý čas v Budapešti. Snažil sa podporovať prácu *Slovenského spolku.*[162] Ako študent bol členom *Spolku slovenských mladíkov v Budapešti.* Vo svojom prejave na výlete stolovej spoločnosti *Kriváň* kritizoval minimálnu prítomnosť slovenskej inteligencie v práci spolkov. V rokoch 1917–1918 vydával v Budapešti časopis pod názvom *Právny obzor*, zo 4 čísel sa však k čitateľovi dostalo iba jedno. Otvoril aj advokátsku kanceláriu na Barossovej ulici 41.

Redaktorom *Slovenského denníka* medzi 1910–1915 bol žurnalista a politik Anton Štefánek (1877–1964). V roku 1912 daroval knižnici ako podpredseda *Slovenského spolku* v Drožkárskej ulici (Bérkocsis) 83 vedeckých kníh. Študoval na univerzite vo Viedni, v tom istom čase tu pôsobil aj ako stredoškolský učiteľ. V rokoch 1917–1918 redigoval časopis *Slovenský obzor,* roku 1916 kalendár *Slovenského týždenníka.* Podobne ako Hodža a Jozef Uram pokladal osvetovú prácu medzi robotníkmi za veľmi dôležitú, slovenským murárom prednášal o národnostnej otázke.

10. obrázok. *Anton Štefánek*

[161] WAGNER, 1930, c.d., s. 214–215.
[162] SD, 4. júna 1912, s. 3.

V živote *Slovenského spolku* zohrával dôležitú úlohu architekt-staviteľ a podnikateľ Michal Milan Harminc (1869–1964), ktorý sa presťahoval do Pešti v roku 1886, kde žil do roku 1915. V rokoch 1893–1894 pracoval ako kreslič a konštruktér u Bobulu a neskôr, medzi rokmi 1894–1897 u Alberta Schikedanza, potom pôsobil v Drožkárskej ulici aj ako súkromný projektant a staviteľ. V roku 1902 postavil Emilovi Stodolovi secesnú vilu v romantic-kom duchu a od roku 1905 mal samostatnú kanceláriu v ulici Knažského seminára (Papnövelde). Pred 1. svetovou vojnou navrhol a postavil niekoľko rodinných domov a bytov v Budapešti. Svoje inzeráty uverejňoval v *Slovenskom týždenníku.*

11. obrázok. *Michal Milan Harminc*

Otec Michala Milana Harminca bol tesárom a popri ňom sa vyučil za staviteľa. Poverenia dostával z celej krajiny. Väčšinou staval kostoly, ale aj Slovenské národné múzeum v Martine (1905–1908), budovu Tatra banky (1905–1906) a Hospodársku banku v Trnave (1914–1915). Zúčastnil sa na stavbe pavilónov k výstave milénia. Mal úzke vzťahy so slovenskou inteligenciou v Pešti, istý čas boli predsedom *Slovenského spolku* a členom presbytéria slovenských evanjelikov. Ako majetný stavebný podnikateľ zabezpečoval nájomné náklady miestností spolku na Rákócziho ceste a v Drožkárskej ulici. V jeho kancelárii pracoval aj Dušan Porubský a Rudolf Viest ako účtovník (podľa istej rozpomienky mu tu lepšie platili ako v redakcii *Slovenského týždenníka*).

Ďalší slovenský architekt Pavel Holóš (Holloš), ktorý daroval spolku biliardový stôl, mal kanceláriu na Ulici Mária 11. V Budapešti však žil krátko.

Spisovateľ a lingvista Samuel Czambel (1856–1909) žil sám vo svojej vile v mestskej časti Csillaghegy a predsa rád chodieval na stretnutia stolovej spoločnosti *„Tótov"*, lebo len tu, v kruhu svojich slovenských priateľov, sa cítil naozaj dobre.[163] Medzi jeho

[163] Naša zástava, 1. január 1910, II. roč., Politický a hospodársky denník, vychádzajúci v rokoch 1907–1911 ako príloha Slovenského týždenníka, ktorý redigovali Hodža, Wagner a Lichard.

SZLOVÁK KÖNYVTÁR

priateľov patrili predovšetkým Ľudovít Janovecz, ministerský radca Pavel Šťastný, a zároveň redaktor časopisu *Vlasť a svet* a prekladateľ, spisovateľ Karol Csecsotka, redaktor *Slovenských novín* podporovaných vládou, evanjelický duchovný Daniel Bachát, astronóm Ján Wagner, Milan Lichard, Oszkár Asbóth a poslanecký kandidát Lajos Medvecký.[164] Czambel *„je v spoločnosti veľmi príjemným človekom, mal rád duchaplné poznámky. (...) Vyhýbal sa politike, viac ho zaujímali spoločenské otázky a dobrá nálada spoločnosti."*[165] Mal len málo priateľov, ale s nimi sa rád pozhováral v kaviarni Lumnitzera vo Veľkopoľnej ulici, v hostinci Andrejka pri Vizafogó, neskoršie v hostinci Makkhetes blízko k Lutherovmu dvoru. Okrem toho rád posedával so svojimi priateľmi v pohostinstve jedného nitrianskeho Slováka na rohu Andrássyho cesty a Terezinej okružnej, v hostinci Putnoky na Jozefovej okružnej a u Kovácsevicsa.[166]

Roku 1875 sa Czambel zapísal na právnickú fakultu Uhorskej kráľovskej univerzity. Chcel sa však venovať jazykovede, preto v nasledujúcom roku študoval slavistiku u profesora Józsefa Ferencza. Vtedy sa zapojil do kultúrneho života *Slovenského spolku*. Organizoval divadelné predstavenia a literárne večierky. Rád navštevoval tanečné zábavy *Slovenského spolku* v kruhu „Sas-kör" (Orlí kruh) na Františkánskom námestí (Ferenciek tere), hoci nikdy netancoval. Niekoľkokrát ho zvolili do presbytéria slovenského evanjelického cirkevného zboru, keď správcom bol Teofil Fabinyi.[167] V októbri 1879 začal pracovať ako „česko-slovenský tlačový tajomník" na oddelení prekladu Predsedníctva vlády Uhorského kráľovstva, neskôr na oddelení prekladu ministerstva vnútra, kde mu o desať rokov udelili titul ministerského pomocného tajomníka. V roku 1899 ho vymenovali za ministerského tajomníka.

Jeho jazykovedná práca je nesmierne dôležitá z hľadiska modernizácie slovenského pravopisu. Vo svojom prvom príspevku pod názvom *Hlavnomestská slovenčina,*[168] ktorý vyšiel 18–20. októbra 1877, sa zaoberal slovenským jazykom v Budapešti, presnejšie analyzoval argot budapeštianskych slovenských úradníkov, obchodníkov a živnostníkov. V roku 1887 vyšla jeho práca pod názvom *Príspevky k dejinám jazyka slovenského*. Zameral sa na očistenie spisovného slovenského jazyka od bohemizmov a ruských jazykových prvkov. Jeho jazykovedné výskumy viackrát podporovalo ministerstvo. V rokoch 1899–1903 mu premiér Kálmán Széll udelil šesťmesačnú dovolenku a 4000 korunovú podporu na napísanie maďarsko-slovenského slovníka. Adolf Pechány vyzdvihol pri Czambelovej jazykovednej práci toto: *„...v prospech rozvíjania slovenského literárneho jazyka a odstránenia českého vplyvu spravil veľmi veľa (...) vo svojom diele Pravopis uložil slovenský pravopis na pevné základy."*[169] Počas nasledujúcich troch rokov dostával takisto šesť mesiacov dovolenky a ročne 4000 korún na svoju jazykovednú a národnostno-politickú prácu. Medzitým v rokoch 1887–1895 redigoval *Slovenské*

---

[164] PODHRADSZKY, György: Czambel élete és munkásságának jelentősége, s. 118–135. = STEIER, Lajos (Zost.): Czambel emlékkönyv. Pécs, Felvidéki Tudós Társaság, 1937, s. 125.

[165] Tamže, s. 126.

[166] Tamže.

[167] Tamže, s. 119–135.

[168] Národnie noviny, VIII, 1877, s. 124–125.

[169] PECHÁNY, Adolf: A magyarországi tótok. Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó 2000, s. 51.

noviny.[170] Ako hlavný redaktor viedol „takú silnú a vzácnu intelektuálnu gardu", do ktorej patrili výborný vedec a pedagóg, bývalý hlavný riaditeľ školského okresu Flóris Cherven, hlavný ministerský radca Karol Janovecz, vedúci fejtónista Daniel Bachát, Milan Lichard a Karol Csecsotka.[171] Krátko pred smrťou viedol Oddelenie prekladu Ministerstva vnútra Uhorského kráľovstva. Dožil sa päťdesiattri rokov a na poslednej ceste ho sprevádzalo iba štyridsať ľudí na cintorín v mestskej časti Békésmegyer.[172] Jeho veľmi vzácnu 4000 zväzkovú knižnicu chcelo prevzať pôvodne Maďarské národné múzeum, ale nevedeli sa dohodnúť, preto jeho synovec daroval celú knižnicu, spisy a literárne dielo *Slovenskej muzeálnej spoločnosti* v Martine.[173]

12. obrázok. *Samuel Czambel*

O dedičovi, synovcovi Samuelovi Cambelovi (Czambelovi), máme k dispozícii málo informácií. Najaktívnejší bol v Literárnej sekcii *Slovenského spolku*, neskoršie bol obchodným referentom Budapeštianskeho nakladateľského spolku. Okrem toho pomáhal aj pri redigovaní detského časopisu *Zornička*. Pokladali ho za slovenského intelektuála s uhorským cítením, ale nikdy nezabudol na svoju slovenskosť. V *Slovenských novinách* písal o sebe: *„... nás pri každom kroku viedli zápalisté city uhorského vlastenectva a úprimná láska k slovenskému ľudu"*.[174]

Učiteľ a dirigent Ľudovít Izák (1862–1927) bol významným členom peštianskej slovenskej spoločnosti. Bol veľmi aktívnym a duchaplným predstaviteľom peštianskej slovenskej komunity a viac rokov i *Slovenského spolku*. Jeho meno sa objavuje nielen v slovenských, alebo takmer vo všetkých českých spolkoch, kde sa ujal vedenia

[170] STEIER, Lajos: Czambel Samu dr. minisztériumi állása = STEIER, 1937, c.d., s. 147–168.
[171] PODHRADSZKY, 1937, c.d., s. 125. Lichardov otec učil Sándora Petőfiho na lýceu v Banskej Štiavnici.
[172] SN, 22. decembra 1909, s. 2–3.
[173] PODHRADSZKY, 1937, c.d., s. 128, PECHÁNY, 2000, c.d., s. 199.
[174] O sebe. SN, 19. decembra 1909, č. 289.

speváckych zborov. Od začiatku bol pokladníkom a zapisovateľom *Spolku dobročinných žien* na Kerepešskej ceste. Skoro 33 rokov učil v slovenskej evanjelickej škole v Lutherovom dvore. Pred príchodom do Budapešti ho zamestnávala jedna škola vo Vacove.

13. obrázok. *Izákove riadky na korešpondenčnom lístku. Lutherov dvor, začiatok 20. storočia*

Izák, narodený v Banskej Štiavnici, sa v roku 1886 stal učiteľom v Lutherovom dvore a vedúcim evanjelického speváckeho zboru. Starú školu zbúrali a roku 1894 postavili za slovenským evanjelickým kostolom novú dvojposchodovú budovu so štyrmi triedami. V nej učil Izák, lebo ovládal všetky tri potrebné jazyky: slovenský, maďarský a nemecký. Nebola to ľahká úloha, veď trieda bola slabo vybavená a deti slovenských nádenníkov neovládali maďarčinu, práve zavedený povinný vyučovací jazyk.

Izák nebol len učiteľom na ľudovej škole, ale na prelome storočia zohrávali spolu so svojou ženou dôležitú úlohu aj v živote budapeštianskych Slovákov. Počas jeho činnosti sa stal Lutherov dvor naozajstným centrom slovenských evanjelikov. Slovenskí študenti študujúci v hlavnom meste bývali prevažne v dome Izákovcov, kde sa schádzala po večeroch mladá slovenská inteligencia. Zo spomienok staršej dcéry Miliny Izákovej – manželky banského inžiniera Auréla Lehotzkého – sa môžeme dozvedieť, že jej otec usporadúval pre študentov a slovenskú inteligenciu nielen rôzne výlety, ale aj hudobné, literárne večery a prednášky. Tieto programy navštevovali Pavel Bujnák (v rokoch 1905–1908 kaplán a člen vedenia *Slovenského spolku*), poslucháč práva Juraj Slávik, študent medicíny Ivan Stodola a spisovateľ Janko Jesenský, ako aj prvá slovenská študentka medicíny Maša Bellová.[175] Izák, ako člen vedenia *Budapeštianskeho*

[175] LEHOTSKÝ, Jaromír M.: Sága rodu Izákovcov. Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1997, 27–31.

protestantského vzdelávacieho spolku remeselníkov, sa zúčastňoval aj maďarského cirkevného verejného života. V rokoch 1892–1919 viedol spevokol *Slovenského spolku*, kde nacvičovali zborové skladby a divadelné hry. Dcéra si spomína takto: *„my Slováci sme mali dva spolky, Česi tri – Sokol, Beseda a Dělnický spolek. Otec bol ich hudobným poradcom alebo dirigentom"*.[176] Na vystúpeniach používal meno Miloš Lihovecký.[177] Jeho mladšia dcéra nezabudla ani na jeho vzťahy so slovenskými robotníkmi: *„Otecko sa staral aj o slovenských murárov, tých bolo najviac z Liptova, veď sa vravelo, že Maďari rúcajú a Slováci stavajú hlavné mesto Uhorska. Otecko sa s nimi stretával v Slovenskom robotníckom speváckom spolku, aj ako s otcami svojich žiakov. Vždy ich oboznamoval s pomermi a pripomínal im slovenskú Pomocnú pokladňu, aby si tam ukladali peniaze, nestratia sa im. Tak nadobudli pekné úspory a keď odchádzali z Budapešti domov, boli radi, že ich len tak neminuli podarominíci"*.[178] Nesmieme však zabudnúť ani na Izákove skladateľské ambície. V rokoch 1893–1895 študoval hudobnú kompozíciu na konzervatóriu v Budapešti a svoje diela neskôr podpisoval pseudonymom Miloš Lihovecký. Známe sú najmä jeho detvianske piesne, ale stal sa aj odborníkom evanjelickej cirkevnej hudby. Prepísal ľudové a cirkevné piesne, skladal hudbu pre zbory a klavír. Jeho skladby pre klavír vyšli v Ružomberku roku 1895 pod názvom Anica. S Blažejom Bullom vydali súbor slovenských ľudových piesní *Zbierku slovenských štvorspevov* (1901).[179] Redigoval aj údajne pred rokom 1919 najlepší slovenský detský časopis *Zornička*, v ktorom vyzdvihovali potrebu vlasteneckej výchovy detí. Bol aj pokladníkom *Pomocnej pokladnice*.[180]

Rodina Izákovcov vedela zachovať svoju slovenskosť v hlavnom meste napriek stále sa silňujúcim maďarizačným snahám. Dcéra Milina Lehotzká píše: *„Vyrástli sme v Budapešti, ale vždy sme pridržali svojeti a ja od mala chovám lásku k Liptovu, k nášmu starému otcovi, Kriváňu ! Rodičia (maminka sa narodila na pribylinskej fare) nás každé leto vodili na Pribylinu (...), aby sme vsiakli do seba tú našu krásnu slovenčinu"*.[181] Počas spôsobenia Izáka držalo spolu evanjelikov a ostatných v Lutherovom dvore vlastenecké slovenské ovzdušie kostola, školy a ďalších inštitúcií. Keď po prvej svetovej vojne sa väčšina slovenských rodín presťahovala do Československa, Izák sa rozhodoval veľmi ťažko. Len čakal a rozmýšľal, *„lebo sa mu nechcelo nechať Bachátovo dielo na pospas"*, ale na jeseň 1919, preplávajúc rieku Ipeľ, predsa len potajomky prešiel cez hranicu. Počas niekoľkých rokov získal významné zásluhy pri založení druhej základnej umeleckej školy na Slovensku, chlapčenskej školy vo Zvolene, kde učil v posledných rokoch svojho života. Neskôr býval u dcéry v Kremnici. Zomrel tu vo svojich 65 rokoch 16. marca 1927. Na jeho náhrobnom kameni je verš: *„Stíchli spevy po lučinách, smutno, ticho v dolinách"*.[182]

---

[176] Tamže, s. 46.
[177] Tamže, s. 29.
[178] Tamže, s. 28.
[179] Encyklopédia Slovenska II. Bratislava, Veda 1978, s. 468.
[180] WAGNER, 1930, c.d., 210, Slovenský biografický slovník II. Martin, s. 501.
[181] LEHOTSKÝ, 1997, c.d., s. 46.
[182] Tamže: s. 31.

Daniel Bachát (1840–1906)[183] bol farárom slovenského evanjelického zboru. Do hlavného mesta sa nasťahoval roku 1873 ako 33 ročný na pozvanie miestnej slovenskej evanjelickej komunity. Poverili ho vedením vedeckej a literárnej sekcie *Slovenského spolku*. V mladších rokoch hrával divadlo a bol členom *Matice slovenskej,* kde pôsobil ako člen komisie pre posudzovanie beletristických literárnych diel. Sám písal básne, novely a drámy, prekladal a publikoval pomerne veľa. Písal do *Pešťbudínskych vedomostí,*

14. obrázok. *Daniel Bachát, okolo r. 1905*

do Hornyánszkeho provládnych *Slovenských novín* a časopisu *Vlasť a svet.* Za prekladanie diel maďarských básnikov do slovenčiny ho prijali – ako prvého Slováka – za člena korešpondenta Kisfaludyho spoločnosti.

V Pešti musel riešiť vážne problémy, konflikty v rámci komunity. Musel sa starať o zariadenie kostola, brániť sa proti obvineniam z panslavizmu. Postavil sa proti maďarizačným tendenciám v cirkvi a tak sa mohla zachovať samostatnosť slovenskej a nemeckej komunity. Pri výstavbe Lutherovho domu musel byť architektom i advokátom zároveň, lebo po vybudovaní kostola sa cirkev zadĺžila, čo inšpirovalo Bacháta na predaj istých pozemkov okolo kostola. S Karolom Deutschom uzavreli zmluvu, vďaka čomu zaplatili dlhy, postavili na dvore kostola dvojposchodovú budovu školy s bytmi učiteľov, správcov a pomocného duchovného. V dome na Kerepešskej ceste poskytli cirkvi faru a kancelárie zadarmo.[184]

Nekonfliktný Bachát, ktorý sa skoro stal obľúbenou osobnosťou, získal si rešpekt pred svojimi veriacimi, predstavenými a kolegami. V roku 1874 ho zvolili za hlavného seniora budapeštianského evanjelického dištriktu a v roku 1905 za biskupa evanjelickej

[183] Halász, 2003, c.d.

[184] Nepešťan, Črty z histórie ev. cirkvi augsburského vyznania v Budapešti = Tranovský, evanjelický kalendár. Tlačiareň K. Salvu. Ružomberok 1896, roč. III, s. 33–47, Kovács, 1998, c.d.

cirkvi a.v. banského dištriktu. Pri tejto príležitosti predstavil týždenník *Vasárnapi Újság* (9. júla 1905) podrobne jeho prácu, vyzdvihli dôležitosť tohto postu. *„Jeho výnimočná organizačná schopnosť sa ukázala aj v tom, že sa mu podarilo nielen normalizovať, ale aj pozdvihnúť ekonomickú situáciu inak chudobnej komunity."*[185] Bacháta zvolili za člena výboru hlavného mesta, takže mal možnosť zabezpečovať svojej cirkvi významné výhody. Od roku 1891 bol podpredsedom, o osem rokov neskoršie už čestným predsedom *Lutherovej spoločnosti.* Potom, od roku 1880, zorganizoval výbor Červeného kríža v ôsmom obvode, v roku 1890 sa stal členom výboru Uhorského spolku Červeného kríža. Od roku 1905 bol predsedom *Uhorskej protestantskej* literárnej spoločnosti. Za zásluhy ho vyznamenali – podobne ako J. N. Bobulu – Radom Františka Jozefa.[186] Bol výborným rečníkom a napísal viaceré články s cirkevnou tematikou. Napriek svojej zjavnej lojalite, nikdy nepoprel svoje slovenské korene, s príbuznými a známymi korešpondoval po slovensky, publikoval zväčša po slovensky. Svojich pomocníkov si vyberal podľa možnosti tiež zo Slovákov. Slúžil pri ňom Ondrej Bella, Ján Lajčiak a Pavel Bujnák.

Úzky okruh inteligencie ochotne podporoval finančne aj cirkev. V správe z roku 1897 nájdeme tieto mená: Samuel Czambel, správca cirkvi Juraj Knyasskó, cirkevný inšpektor Peter Matuška a druhý inšpektor Michal Mišura (výrobca vozov).[187] Bachát ako predseda školskej stolice navštevoval často slovenskú školu, ako čestný predseda ženského spolku tiež často privítal deti na tradičnej dobročinnej vianočnej slávnosti. Vo svojich kázňach ich upozorňoval na to, aby „ako dospelí žili v národnom duchu". Rozlúčková kázeň nad hrobom Wagnerovej matky svedčí o vernosti biskupa k slovenskému národu: *„... povedal takú reč, presiaknutú horúcim národným povedomím, že pohnul celým zástupom, pravdaže, zväčša slovenským. Ale od tých čias vedel som si ho vážiť."* – poznamenal Wagner.[188] Nekrológy, ktoré hlásali Bachátovu smrť, hodnotili jeho celoživotné dielo veľmi pozitívne.[189] Na poslednej ceste ho prevádzal obrovský dav. Na pohrebe boli prítomní radca Teofil Fabinyi, štátny tajomník Mihály Zsilinszky, inšpektor diecézy Gyula Fabinyi, hlavný senior Vilmos Droppa, ostatní evanjelickí, protestantskí a katolícki duchovní a samozrejme priatelia. Minister pre správu školstva a cirkvi gróf Albert Apponyi poslal smútiacej rodine kondolenciu.[190]

Jedným z najvýznamnejších a najvzdelanejších vedúcich osobností budapeštianskej slovenskej inteligencie bol na začiatku 20. storočia bezpochybne politik a publicista Milan Hodža (1878–1944).[191]

---

[185] KAYSER, Szilárd: A Luther társaság története I. Fébé Event. Diakonissza Anyaházi Nyomda, Budapest.

[186] Bachátovi gratuloval aj Milan Hodža v liste z 3. decembra 1868. EOL PSZGY, krabica č. 111.

[187] Správa cirkve aug. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti na rok 1897. Budapest 1897. EOL, PSZGY.

[188] WAGNER, 1930, s. 207.

[189] *Budapest* (14. apríla 1906), *Magyar Szó* (15. apríla 1906), *Pesti Napló* (14. apríla 1906), *Slovenský týždenník* (20. apríla 1906), *Slovenské noviny* (16. apríla 1906).

[190] SN, 15. apríla 1906, s. 2, 19. apríla 1906, s. 3. Bachátov pomník pri príležitosti druhého roku jeho úmrtia odhalil minister vnútra Mihály Zsilinszky. Slovenské noviny, 16. apríla 1908, s. 3.

[191] SZARKA, László: Milan Hodža a közép-európai politikus = KOVÁCS–SZABÓ, 2003, c.d., s. 17–23.

15. obrázok. *Milan Hodža*

Svoje prvé príspevky písal do školských novín *Tanulók Lapja* ako 12-ročný gymnazista v Banskej Bystrici. Roku 1894 ho vylúčili z maďarsko-nemeckého šopronského gymnázia, lebo odmietol zaspievať *„maďarskú hymnu"*.[192] Nakoniec *„musel vandrovať až do Sedmohradska, na nemecké gymnázium v Sibini."* – čítame v pamätiach jeho priateľa Antona Štefáneka.[193] Hodža tu dokončil školu s vyznamenaním. Roku 1896 začal študovať právo v Budapešti, ale čoraz viac sa začal orientovať na slavistiku a filozofiu. Roku 1918 získal titul doktora filozofie vo Viedni. V Budapešti pracoval pre skalický časopis *Hlas*, potom ako parlamentný spravodajca pre *Budapester Abendblatt*. Uverejnil množstvo dôležitých politických článkov. S veľkou energiou sa zapojil aj do práce *Slovenského spolku*, v rokoch 1900 a 1904 bol jeho podpredsedom, roku 1905 sa stal predsedom. V tom istom roku sa dostal ako jediný Slovák do parlamentu: bol poslancom srbsko-slovenského dolnozemského volebného okresu Kulpín.[194] Ako 27-ročný bol najmladším poslancom. Zorganizoval v Parlamente Národnostný klub, aby spojil národnostných poslancov, ktorí bojovali pre spoločné ciele. V roku 1900 redigoval vlastný lacný, grajciarový časopis *Slovenský denník,* ktorý bol prvý slovenský denník v Uhorsku. Písal ho sám, preto po jeho nástupe na vojnu v tom už nikto nepokračoval. Keďže hovoril niekoľkými jazykmi, vo Viedni dostal funkciu vojenského listového cenzora, kde kontroloval korešpondenciu vojakov. Spálil nejeden podozrivý list, aby zachránil českých, slovenských, rumunských alebo srbských vojakov pred vyšším trestom. V roku 1910 sa mu podarilo obnoviť *Slovenský denník,* ktorý o päť rokov zanikol.[195] V rokoch 1916–1918 dostal prácu v tlačovej kancelárii.

---

[192] ŠTEFÁNEK, Anton: Dr. Milan Hodža, učenec, národovec a politik. Kalendár Slovenského denníka, 1938, s. 44–48.

[193] Rukopisné fondy, Anton Štefánek, Martin MS, Literárny archív SNK.

[194] Tamže, s. 44.

[195] Tamže, s. 46.

16. obrázok. *Milan Hodža (sediaca postava zľava) so svojimi priateľmi na ev. lýceu v Šoproni, 1893*

S rozvojom slovenského národného hnutia v Budapešti dostal opäť možnosť vydávať politické časopisy. 4. júla 1903 vyšiel radikálny opozičný *Slovenský týždenník* a v roku 1906 založili Milan Hodža, Miloš Krno a Ján Wagner vydavateľstvo *Budapeštiansky nakladateľský spolok*, aby s vydaním *Slovenského týždenníka*, neskôr *Slovenského denníka* nemali žiadne problémy. Táto akciová spoločnosť mala zabezpečiť kontinuitu týždenníka. Vydávali 14 000 exemplárov, ale len polovica čitateľov bola pravidelným predplatiteľom. Roku 1908 vytvorili pri Budapeštianskom nakladateľskom spolku, úč. spol., samostatnú tlačiareň. Kalendár *Slovenského týždenníka* redigoval do vojny Hodža, potom to od neho prevzal Wagner a po roku 1918 opäť Hodža.[196] Vydavateľstvo sa po vojne dostalo do rúk akciovej spoločnosti Tatra Banka v Martine.

Roku 1910 založil Hodža na podnet Františka Skyčáka *Ústrednú banku*, ktorej vedenia sa ujali pražskí úradníci.[197] Medzi novembrom a decembrom 1918 bol splnomocnenec československej vlády v Budapešti.[198]

Hodža nebol vedúcou osobnosťou len *Slovenského spolku,* ale pracoval aj v programoch. Vďaka jeho iniciatívam skupiny, spevácke zbory, hudobné skupiny rumunských, slovenských a srbských študentov pravidelne účinkovali a do programov prispeli aj české spolky. Jeho zásluhou bola aj to, že sa spolok dostal do kontaktu so slovenskými robotníkmi z Pešti a jej okolia (Rákoskeresztúr, Kerepes, Isaszeg, Maglód). Prednášal im spolu s priateľmi. Hodža totiž *„nehľadal len priateľstvo slovenskej inteligencie, ale chodil aj medzi robotníkov a učil ich".*[199] V prílohe stanov *Všeobecného slovenského*

[196] WAGNER, 1930, c.d., s. 210.
[197] KATUS, 1999, c.d., 137–151.
[198] V tom čase býval so svojou rodinou na Rákócziho ceste 3.
[199] SEBESTYÉN, József: Hodža Milan útja. Bratislava 1938, s. 52.

robotníckeho spolku v Budapešti, čo predložili na prijatie, uviedli meno Milana Hodžu ako jediného predstaviteľa inteligencie.[200]

Hodžovo meno bolo známe aj vďaka jeho strýkovi Michalovi Miloslavovi Hodžovi. Zúčastňoval sa na augustových podujatiach *Živeny a Slovenskej muzeálnej spoločnosti*, navštevoval redakcie a tlačiarne v Martine. Wagner o spolupracovníkoch vydavateľstva a tlačiarne napísal toto: *„Okolo Slovenského týždenníka a Budapeštianskeho nakladateľského spolku boli nielen ľudia jedného smeru, ale bol tam vôbec zastúpený celý národ, všetko tí ľudia, čo aktívne učinkovali vo verejnom živote, čo chceli ozaj pracovať za ľud slovenský".*[201] József Sebestyén podobne vyzdvihuje slovenských žurnalistov hlavného mesta: *„V Pešti žije výborná garda žurnalistov. Vynikajúci reportér Dušan Porubský, fejtónista a kritik František Votruba, tvorca politických úvodníkov Bohdan Pavlu a neskoršie Anton Štefánek, o kom sa už vtedy chýrilo, že je polyhistorom. Medzi nimi Hodža nebol len žurnalistom, ale poznal aj do podrobna tlačiarenskú techniku výroby novín, administráciu, expedíciu".*[202] Títo žurnalisti, ako členovia *Literárneho odboru,* veľa prednášali, niektorí z nich aj slovenským robotníkom.

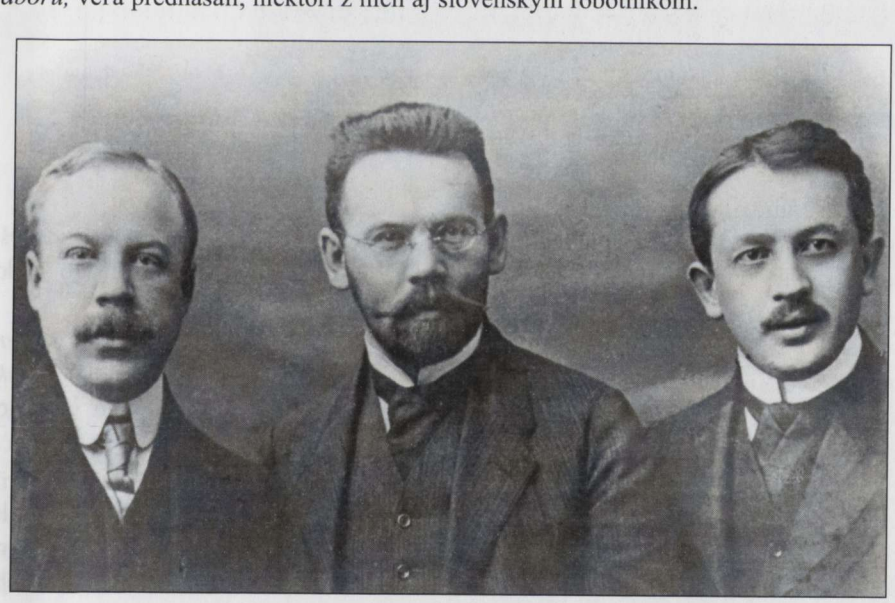

17. obrázok. *Redaktori Slovenského denníka*
(zľava: Dušan Porubský, Anton Štefánek és František Votruba)

Zapojili sa aj do uhorského politického verejného života, napríklad Hodža prednášal v *Kruhu Galileiho* o národnostnej otázke a po jeho prednáške pokračovali v diskusii aj prítomní národnostní študenti a Oszkár Jászi.[203]

---

[200] BFL, IV. 140/b. Tanácsi Iratok. 56964/1900 – IX.
[201] WAGNER: 1930, c.d., s. 209.
[202] SEBESTYÉN, 1938, c.d., s. 54.
[203] ST, 5. mája 1911, s. 5.

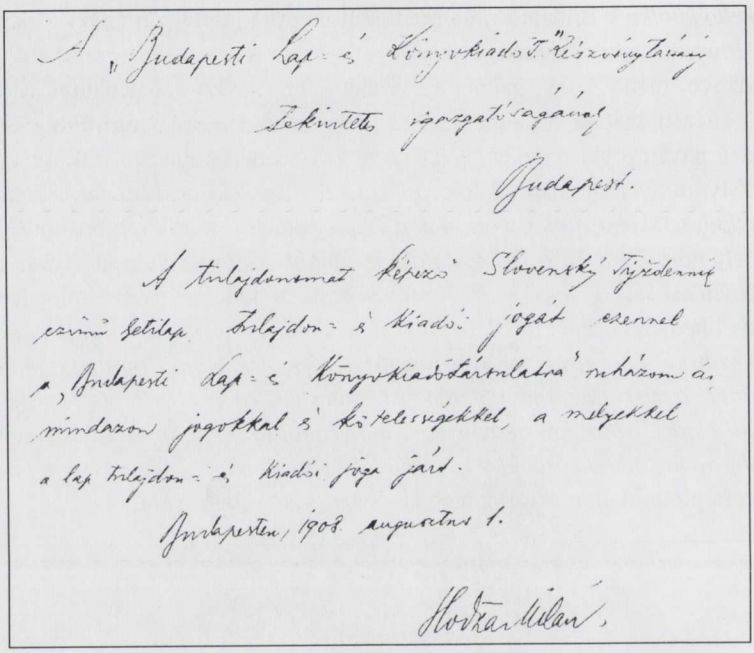

18. obrázok. *Rukopis Milana Hodžu*

Mohli by sme spomenúť ešte Vladimíra Fajnora, ktorý vyštudoval právo v Budapešti a pracoval vo viacerých funkciách a v rôznych organizáciách. Podobne ako Fedor Ruppeldt, ktorý organizoval návštevy koncertov a opery.

Miloš Krno tiež ukončil štúdiá práva v Budapešti, bol právnikom *Spolku slovenských robotníkov*. Kvôli prísnym tlačovým zákonom neustále útočili na *Slovenský týždenník*. Spisovateľom vymerali peňažné pokuty, zatýkali ich. Napríklad v rokoch 1907–1909, počas necelých troch rokov, museli zaplatiť 10 000 korunovú pokutu a spolupracovníkov odsúdili spolu na tri a pol roka väzenia.[204]

Hudobný skladateľ Milan Lichard (1853–1935) pracoval v rokoch 1871–1897 ako železničný úradník. Na Hudobnej akadémii študoval hru na kontrabas a fagot. Hudobnú sekciu *Slovenského spolku* viedol v 70. rokoch 19. storočia a bol aj dirigentom speváckeho zboru. V rokoch 1897–1906 bol predsedom *Kníhtlačiarenského spolku* v Martine. Od r. 1907 žil zase v Budapešti, kde bol desať rokov redaktorom *Slovenského týždenníka*.[205] Ako 65-ročný opustil Maďarsko, krátky čas bol úradníkom v Bratislave, potom sa presťahoval do Užhorodu, kde v roku 1935 zomiera.

---

[204] Dušan Porubský bol väznený vo vacovskej väznici jeden rok, Ján Greguš spolu deväť mesiacov, Ján Baďura tiež jeden rok a Milan Lichard dostal pokutu 800 korún. (VOTRUBA, František: Slovensko v politickej aktivite. Milan Hodža a slovenské politické prebudenie = ŠTEFÁNEK, Anton [Ed.]: Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Články, reči, štúdie. Praha 1930, s. 269.)

[205] V roku 1910 býval v VIII. obvode v Aggteleckej ulici 11, neskôr, v roku 1913 v Dolnozemskej ulici 3.

Katolícky kňaz Eduard Sándorfi (1869–1936) združil *slovenských katolíkov* v Budapešti a založil *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*, ďalej organizoval ich programy, istý čas viedol aj spevácky zbor a amatérsky divadelný súbor. Snažil sa osloviť čo najviac Slovákov. Eduard Sándorfi (Sándorfi Ede, Sándorffy Eduárd, Edvard Šándorfi) sa narodil v Bošáci pri Trenčíne. V roku 1892 ho vysvätili za kňaza, v rokoch 1899–1905 pôsobil ako katechét a redaktor Krešťana, týždenníka *Katolíckej ľudovej strany* v Budapešti. V roku 1901 založil časopis *Listy sv. Antona*[206] a v roku 1905 ho preložili do Vrboviec, kde žil až do svojej smrti. Od roku 1914 sa zaoberal iba pastoráciou a nevenoval sa verejnému životu.

19. obrázok. *Eduard Sándorfi*

Títo spomenutí vzdelanci dosiahli v Budapešti v rokoch dualizmu pozoruhodnú kariéru v obchodnej, cirkevnej, úradníckej alebo inej oblasti ako Slováci. Na profesionálnej dráhe získavali úspechy, uznanie a majetok. Stalo sa, že v záujme svojej kariéry museli uzavrieť kompromisy. Vo väčšine prípadov sa príliš neangažovali v slovenskom národnom hnutí (Bobula, Czambel, Bachát), ale rovnako nezabudli ani na svoje korene. Ani tí, ktorí ako Uhri žili so silnejším maďarským národným vedomím a ich národná identita sa po čase preformovala, nezabudli na svoje korene a jazyk; ostali aj naďalej Slovákmi. Výsledky ich práce uznávali aj protivníci.[207] Mali dobré vzťahy s užšou slovenskou komunitou, ktorú neraz aj finančne podporovali. Boli v neustálom kontakte s elitou

[206] POTEMRA, Michal: Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918. Martin MS, s. 60, 67, 103, KÁFER, István: Szlovák és cseh nyelvü periodikumok az Országos Széchényi Könyvtár állományaiban 1918-ig. Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, s. 82, 93, 103.

[207] V Národných novinách, tlačovom orgáne SNS (19. novembra 1903), sa ukázal nekrológ, ktorý síce vyzdvihoval Bobulove zásluhy, ale poukázal na to, že „sa spojil s Maďarmi". V nekrológu z Hornyanszkého Slovenských novín zo 16. novembra 1903 sa znižujú Bobulove zásluhy. HALÁSZ, Iván: Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus korában = HRIVNÁK: 1998, c.d., s. 185–196.

slovenskej inteligencie v Martine[208] a po vzniku Československa sa viacerí z nich odsťahovali z Budapešti, usadili sa najmä v Bratislave. Napríklad Milan Hodža pôsobil ako minister hospodárstva, školstva a národnej osvety a bol aj predsedom vlády. Ján Alojz Wagner bol zakladateľom a riaditeľom *Slovenskej poisťovne* v Bratislave, Anton Štefánek sa stal vládnym úradníkom Slovenského ministerstva pre informácie a od r. 1929 bol ministrom školstva. Žurnalista a redaktor Dušan Porubský pracoval najprv v Prahe, potom od roku 1919 v Žiline a neskôr viedol *Slovenskú tlačovú agentúru* v Bratislave.

20. obrázok. *60-ročný Milan Hodža*

[208] Pavel Mudroň (predseda SNS) požiadal v roku 1917 Emila Stodolu, aby zastupoval Slovákov na parížskej konferencii utláčaných európskych národov, on však ponuku neprijal. ALU SNK, 37, roč. 29, 15. mája 1917. Izákova korešpodencia s Blažejom Bullom, ALU SNK. 563. Korešpedenciu udržiaval aj s Pavlom Gallom a Milošom Ruppeldtom, dirigentmi zboru Tatran. ALU SNK. 133 I. s. 5 a 11.

IV. Slovenské spolky v Budapešti

Výskum každodenného bežného života a národného povedomia Slovákov v hlavnom meste je veľmi problematický, lebo archívne pramene a dokumenty sú roztrúsené. Mnohé skutočnosti však osvetľujú materiály spolkov a združení, ktoré v rozličnej miere vplývali aj na každodenný život, veď ten sa napĺňal aj v stretnutiach, ktoré mali zábavný alebo výchovno – vzdelávací charakter. Činnosť občianskych združení v období dualizmu bola síce pestrá a rozmanitá, ale ani tak neobsiahla celý priestor života slovenskej komunity v hlavnom meste. Zakladali sa najmä kultúrne, vzdelávacie a robotnícke spolky, ale chýbali remeselnícke a spoločenské združenia, strelecký a čitateľský spolok. Treba povedať, že mnohí Slováci, ktorí sa prispôsobili maďarskému prostrediu, začali navštevovať aj maďarské spolky.

Dnešným jazykom povedané spolok: *„dobrovoľná organizácia, zabezpečujúca najmä humánne potreby (kultúra, šport, veda ...). V stanovách sa formulujú ciele, ktoré sa majú naplniť a v ich záujme organizuje spolok aktivity pre svojich členov".*[209] Vreckový slovník maďarského jazyka charakterizuje spolok ako organizované združenie jednotlivcov, ktorí majú spoločný cieľ. Sándor Dobrovits píše, že spolok vzniká: *„za istým cieľom, ktorý nesmeruje k zárobkovej činnosti, je to slobodné združenie a ustálená spoločenská organizácia".*[210] Iný autor Sándor Bősze charakterizuje spolkovú činnosť nasledovne: *„Spolok vzniká združením fyzických alebo právnických osôb a následným schválením štátnymi orgánmi. Vo verejne kontrolovaných stanovách sú sformulované hospodárske, spoločenské, politické, kultúrne, vedecké, odborné a iné spoločné ciele, kvôli ktorým spolok vznikol. Členstvo je dobrovoľné, členovia platia stanovený členský poplatok, spolok je spravovaný volenými funkcionármi a je nezávisle hospodáriacim subjektom".*[211]

Za zlatý vek spolkovej činnosti sa považuje 19. storočie, pričom za najstaršie a najprestížnejšie sa považovali združenia na ochranu ekonomických a politických záujmov. Neskôr vznikali strelecké spolky, spevokoly, ale aj kasína boli súčasťou týchto aktivít. Združovanie občanov sa uskutočňovalo aj na cirkevnej báze a rozšírené boli aj dobročinné charitatívne organizácie, starostlivosť o chorých a nevládnych, pohrebné služby a pod. Podľa Gábora Pajkossyho „ríšou spolkovej činnosti bolo v 19. storočí Nemecko", kde vzniklo niekoľko desaťtisíc spolkov so širokou škálou činností, obrovskou členskou základňou a nemalým majetkom,[212] pričom právna kontrola štátu bola minimálna. V časoch habsburského absolutizmu bola, okrem politicky orientovaných

[209] Báthory, Zoltán–Falus, Iván (Ed.): Pedagógiai Lexikon I., Budapest, Kereban 1997, s. 321.

[210] Dobrovits, Sándor: Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények, zv. 74, č.. 3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. 1936, s. 1.

[211] Bősze, Sándor: Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a 19. és 20. században. Vas megyei levéltári füzetek 6, s. 67–86.

[212] Pajkossy, Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon. História 1993/2, s. 9.

združení, spolková činnosť povolená. Je pravda, že v Uhorsku a Sedmohradsku platili prísnejšie kritériá ako v rakúskych krajinách, ale napriek tomu väčšina týchto spolkov fungovala bez schválených stanov.

Hlavné mesto bolo aj prirodzeným a najdôležitejším centrom spoločenského života. Pôsobili tu nielen všetky centrálne štátne úrady, ale aj najdôležitejšie vedecké a sociálne inštitúcie. Od 70. rokov 19. storočia sa Budapešť stala aj centrom literárneho a duchovného života nemaďarských etník, ktoré žili v Uhorsku. Konzervatívnejšie krídlo redakcie liberálne orientovaných slovenských novín *Pešťbudínske vedomosti* však svoju nespokojnosť s výsledkami rakúsko-uhorského vyrovnania vyjadrilo tak, že sa presťahovalo do Turčianskeho Sv. Martina, ktoré malo v tom čase malomestský, ba až dedinský charakter. Títo tzv. martinskí konzervatívci sa úplne izolovali od Budapešti, a tak v druhej polovici 19. storočia vzniklo aj druhé centrum slovenského národného života – Turčiansky Sv. Martin. V hlavnom meste však naďalej pôsobili slovenské redakcie, spolky, banky a vydavateľstvá, vzdelávali sa tu početní slovenskí študenti a stretávali sa aj slovenskí poslanci. Rozvoj slovenského národného hnutia podmienilo niekoľko faktorov: vznik novej sociálnodemokratickej strany s rozvojom robotníckeho hnutia, ale aj väčšia otvorenosť katolíckej cirkvi smerom k robotníkom a ľudovým vrstvám všeobecne, ako aj volebné aktivity novovzniknutej *Slovenskej národnej strany*.

V liberálnom prostredí hlavného mesta vznikali početné spolky, združenia a organizácie. Takéto aktivity sa mohli vykonávať slobodne a dobrovoľne v zákonných normách s jasne vymedzeným cieľom. Úradným schválením stanov mohla organizácia pracovať „de iure" a súčasne bola pod kontrolou ministerstva vnútra. Najväčší rozmach spolkového hnutia v Uhorsku nastal od druhej polovice 19. storočia. V predchádzajúcom období tzv. reformného hnutia sa organizovala zväčša šľachtická vrstva. Vznikali mestské kluby, kasína, charitatívne a požiarnické spolky, ale aj inštitúcie, ktoré napĺňali kultúrne a národné požiadavky nemaďarských etník. V Pešť-Budíne vznikali po sebe srbské, slovenské, rumunské a nemecké kultúrne spolky, ktoré vydávali svoje publikácie v budínskej *Univerzitnej tlačiarni*. V tejto tlačiarni vyšlo do roku 1849 až 229 kníh v slovenskom jazyku, ako aj viaceré latinské, srbské a nemecké tlače, ktoré súviseli so slovenským národným hnutím.[213] Najstaršou slovanskou všeobecnovzdelávacou inštitúciou bolo kultúrno-spoločenské združenie *Matica srpska*, ktorá vznikla v Pešti roku 1826 a podnietila vznik podobných inštitúcií aj medzi ďalšími slovanskými etnikami.

Prvý slovenský spolok založil v roku 1834 Martin Hamuljak, účtovný radca budínskej Miestodržiteľskej rady. Podpredsedom tohto *Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej,* ktorého aktivity trvali do roku 1850, bol peštiansky evanjelický farár Ján Kollár.[214]

---

[213] KÄFER, István: Vzájomnosti slovensko–maďarské. Budapest, Tankönyvkiadó 1984, s. 65. KÄFER, István: Význam hlavného mesta v živote Slovákov = Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov (HRIVNÁK, Michal Ed.). Budapest, Etnikum 1998, s. 35–41.

[214] Encyklopédia Slovenska VI, Bratislava, Veda 1982, s. 40.

Dôležitú úlohu v spoločenskom a športovom živote hlavného mesta zohrali aj pôvodne nemecké a neskôr pomaďarčené strelecké spolky. Nemecké kultúrne tradície však uchovávali aj veľmi obľúbené a populárne hudobné spolky a spevokoly.[215] Prvé štatistiky vydané v roku 1862 Uhorskou akadémiou vied zaznamenávajú 579 spolkov.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní nastal ešte väčší rozmach spolkového života, pričom v období 1867–1878 ich počet vzrástol štvornásobne. Zaujímavé je však to, že štatistika ani v jednom meste neuvádza činnosť slovenských („tót") spolkov. Iba na úrovni žúp evidovali 1,8% organizovaných združení so slovenským etnickým charakterom.[216] Možno to vysvetliť jednak tým, že silná a jednotná slovenská komunita nepovažovala zdôrazňovať vlastnú etnickú príslušnosť, ale rovnako treba poznamenať, že výhody spolčovania sa na etnickej báze spoznali Slováci až oveľa neskôr. Po roku 1867 nastávajú zmeny nielen v politických štruktúrach a organizovaní štátnej správy, ale mení sa vzťah štátnych orgánov k spolkovému životu. Konkrétne usmerňuje a v mnohých smeroch aj sprísňuje možnosti organizovať sa na etnických princípoch. V období 1867–1918 sa nemaďarské etniká oveľa intenzívnejšie organizujú v robotníckych spolkoch, aby tým aspoň čiastočne kompenzovali nemožnosť organizovať sa v iných oblastiach spoločenského života. Tieto organizácie špeciálne sledovalo ministerstvo vnútra (ďalej iba MV) spolu so samosprávnymi orgánmi, aby tieto odborárske spolky neprekračovali rámec svojich stanov a nevyvíjali najmä politické aktivity.[217]

V zmysle národnostného zákona z roku 1868 (čl. XLIV): *„... sa nemaďarským občanom právne zaručuje plná rovnoprávnosť v spolkovej činnosti, školstve a v náboženskom živote, aby mohli v rozličných oblastiach a slobodne rozvíjať svoju národnosť"*,[218] kde sa síce podľa paragrafu 26 zaručovalo aj slobodné používanie jazyka v spolkovej činnosti, ale iné nariadenia tieto slobody korigovali a obmedzovali. Nariadenie MV 1394/1873 síce na jednej strane zaručovalo v slobodu spolčovania sa, ale činnosť spolkov priamo schvaľovalo *Ministerstvo vnútra.* Medzi občanmi štátu vznikali rozdiely, čo sa odrazilo aj v obmedzovaní spolkovej činnosti. Oficiálna štátna politika rozhodne obmedzovala organizovanie občanov na etnických princípoch. Ak napríklad ministerstvo uznalo, že slovenský spolok šíri panslavistické idey, potom malo právny nárok na zastavenie ich činnosti.[219] Napríklad stanovám *Slovenského národno-demokratického spolku,* ktorý založili Jozef Pozdech a Pavel Kánya, sa vyčítalo, že členmi môžu byť okrem domácich aj „vonkajší" Slováci, čo interpretovali tak, že aj „cudzí štátni príslušníci". Keďže to bolo v rozpore s nariadeniami, museli sa stanovy spolku adekvátne upraviť.[220] V zmysle

---

[215] Soós, István: Német egyletek, egyesületek Budapesten (1925-ig) = Hambuch, Vendel (Ed.): Németek Budapesten. Budapest FNKÖ 1998, s. 275–276.

[216] Reisz, László: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1988, roč. 66, č. 10, s. 940.

[217] Gyáni, Gábor: „Civil társadalom" kontra liberális állam. Századvég, 1991/1, s. 147.

[218] Katus, László (Ed.): Magyarország története 6/2. 1848–1890. Budapest, Akadémia Kiadó 1987, s. 1336.

[219] Pecze, Ferenc–Bianchi, Leonard: Spolkové a zhromažďovacie právo v Uhorsku za dualizmu so zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie. Historický časopis 1963/3, s. 391.

[220] BFL, IV. 1303. Pesti Tanácsi Iratok. XI. 150/1868.

nariadenia MV 773/1874 konečné znenie stanov spolkov a združení muselo schváliť priamo *Ministerstvo vnútra.* Nariadenie MV 1508/1875, ktoré vydal vtedajší minister Koloman Tisza, však už obsahuje aj početné obmedzujúce inštrukcie, ktoré zužujú napríklad aj „typologickú škálu" spolkovej činnosti: *„... na národnostnej báze môžu vznikať iba literárne a všeobecnovzdelávacie spolky, nepovoľuje sa vznik takýchto sekcií v rámci politických a robotníckych spolkov".*[221] Veľmi prísnej kontrole podliehalo najmä to, či spolky nevyvíjajú politickú činnosť. Viaceré nariadenia z obdobia dualizmu jasne dokazujú, že právne predpisy o spolkovej činnosti vo viacerých rovinách diskriminovali príslušníkov nemaďarských etník. V centrále Uhorskej kráľovskej polície sa objavovali časté hlásenia a správy o robotníckych a národnostných aktivitách s informáciami o rečníkoch, aktivistoch a účastníkoch. Dokonca podľa predvojnového nariadenia MV 7430/1913 sa každé kultúrne i všeobecnovzdelávacie podujatie mohlo konať iba so súhlasom štátnych orgánov a ďalšie nariadenie ME 5479/1914 ešte sprísnilo kontrolu národnostných spolkov, najmä politickým charakterom. V tom období aj v oblasti spolkovej činnosti vznikali prísnejšie policajné kontroly v celom Uhorsku a nielen v pohraničných a etnicky nemaďarských pásmach. Štátne orgány sa obávali spolitizovania národnostných spolkov, ktoré mohlo mať ďalekosiahle následky. Uhorská národnostná politika chcela zamedziť možnosti narastania a posilňovania národného vedomia Slovákov. Emancipačno-politické snahy korigovala a tlmila aj tým, že všemožne obmedzovala medzinárodné styky a verejné agitácie slovenských národovcov. Všetky stanovy MV dôkladne preštudovalo a do štyridsiatich dní väčšinou vrátilo na prepracovanie. Tieto kroky sa niekoľkokrát opakovali, takže niektoré spolky mohli fungovať aspoň dočasne a pololegálne.

V 70. rokoch uhorské štátne orgány zatvorili tri slovenské gymnáziá a jedinú kultúrnu inštitúciu Slovákov – *Maticu slovenskú.* Vláda nemala námietky iba voči tým spolkom, ktoré podporovali oficiálnu štátnopolitickú vlasteneckú líniu. Do tohto kontextu zapadol aj *Uhorsko – krajinský slovenský vzdelávací spolok*, ktorého cieľom bolo: *„... literárnymi prostriedkami pozdvihnúť duchovnú a mravnú úroveň slovenských občanov v Uhorsku*". Plánovali vydávanie takých publikácií, *„...v ktorých by sa najvýznamnejšie a najpoučnejšie udalosti uhorských dejín interpretovali a podávali v zmysle historickej vernosti a oddanosti".*[222] Podľa komentára časopisu *Vasárnapi Újság (Nedeľné noviny)* spolok chce ponúknuť slovenským spoluobčanom publikácie s vlasteneckým zameraním, pričom: *„... sa zameria najmä na najnižšie sociálne vrstvy po slovensky hovoriacich občanov. Vyššie vrstvy sa už aj tak považujú za Maďarov".*[223] Tento spolok obdržal úroky z majetku *Matice slovenskej*, proti čomu od počiatkov protestovalo slovenské opozičné hnutie. Spolok vydával časopis *Vlasť a svet* a každoročne vydával aj slovenský „vlastenecký" kalendár.

Slovenský kultúrny a politický život sa v Budapešti opäť upevnil v 90. rokoch, keď svoju činnosť obnovil *Slovenský spolok v Pešť-Budíne,* a keď slovenskí a českí robotníci vytvorili samostatné frakcie v sociálno-demokratickom hnutí. Robotníci písali petície,

---

[221] PECZE–BIANCHI, c. d., s. 392.
[222] OSZK, Drobná tlač, Slovanský materiál, 1885.
[223] Vasárnapi Újság, 1885, č. 8, s. 133.

organizovali protestné demonštrácie, predkladali svoje požiadavky, slovom, využívali možnosti občianskej spoločnosti. Aktívnejší spolkový život sa rozprúdil aj v slovenskom katolíckom prostredí, hlavne vďaka podpore silnej katolícko-ľudovej politickej strany *Néppárt (Ľudová strana)*.

Etnická a náboženská rôznorodosť hlavného mesta sa plne odrážala aj v spolkovom živote. Nemaďarskí obyvatelia zakladali rozličné spoločnosti a inštitúcie: nemecké divadlo, nemecké umelecké a športové združenia, český telocvičný spolok a pod. Aktívne pôsobili aj samostatné české robotnícke spolky, ktoré vykonávali mnohostrannú agitačnú činnosť na ochranu vlastných práv a často v úzkej väzbe s maďarskými spolkami. Slovenské organizácie sa väčšinou orientovali na oblasť kultúry a zábavy. V mestách i dedinách boli veľmi rozšírené a populárne čitateľské a samovzdelávacie krúžky a spevokoly, ale aktívne boli aj amatérske divadelné spoločnosti v Liptovskom Sv. Mikuláši, Turčianskom Sv. Martine a v Pešť-Budíne.[224] V 70.–80. rokoch sa však spolkový život budapeštianskych Slovákov dostal do útlmu, existovala iba základná škola a vychádzalo niekoľko časopisov. Tlačiarenský a vydavateľský spolok *Minerva,* ktorý v roku 1869 v Pešť-Budíne založil slovenský staviteľ a redaktor Ján Bobula aj so zámerom podporiť slovenskú kultúru a vzdelanosť, zanikol už v roku 1872. Kultúrno-spoločenský život Slovákov sa tak na istý čas presunul do Viedne a Prahy, hoci tam neboli také silné a kompaktné slovenské komunity ako v Budapešti, kde sa však národný život postupne revitalizuje. Stále chýbalo silné a vplyvné národné a kultúrne centrum, ktoré by aktivizovalo a podporovalo spolkový život v slovenských dedinách a mestečkách. Tie nemohli očakávať ani hmotnú podporu, ba často sa k nim nedostali ani slovenské tlače. Nemohli vzniknúť ani pobočky *Matice slovenskej*, či tiež dobre fungujúceho ženského spolku *Živena,* lebo to zakazoval predpis MV 5479/1914.

V poslednom desaťročí 19. storočia sa výrazne aktivizuje slovenský život tak na Dolnej zemi, ako aj v Budapešti i na území dnešného Slovenska. Zvyšuje sa záujem o slovenské časopisy a knihy, ale aj o lacnejšie vzdelávacie a ľudovýchovné brožúry. Viac priťahujú divákov aj amatérske divadelné predstavenia i vystúpenia slovenských spevokolov. Najmä vo väčších mestách sa rozmáha samovzdelávacia a kultúrna činnosť, vznikajú remeselnícke združenia a robotnícke spolky, ktoré už oveľa razantnejšie presadzujú záujmy slovenskej komunity. Do popredia sa dostávajú najmä vzdelávacie aktivity, ale organizátori nezabúdajú ani na zmysluplný spoločenský život (kolky, biliard, divadlo,

---

[224] Spolkový život Slovákov sa veľmi výrazne prejavoval aj mimo hlavného mesta. Príkladná organizačná činnosť sa uskutočňovala v slovenskej dedine Slovenský Komlóš (Tótkomlós), ležiacej na juhu Uhorska (dnešného Maďarska). V peštianskych *Slovenských novinách* č. 53 sa v roku 1868 objavil článok o vzniku dvoch čitateľských krúžkov v Slovenskom Komlóši a Nadlaku (Nagylak, dnešné územie Rumunska), kde sa každú nedeľu nahlas čítalo zo slovenských novín. Autor píše aj o tom, aby podobné aktivity vznikali aj v ďalších slovenských sídlach – v Békešskej Čabe a v Sarvaši. V roku 1881 vznikol v Slovenskom Komlóši *Meštiansky čitateľský spolok* a neskôr v roku 1888 *Komlóšsky kresťanský čitateľský spolok* a v roku 1893 *Remeselnícky čitateľský krúžok* a *Čitateľský ľudový krúžok*. Na začiatku 20. storočia pôsobil v tejto obci aj ženský spevokol, ale najvýznamnejšiu rolu pri udržiavaní slovenského národného povedomia a jazyka zohrávali amatérske divadelné spoločnosti. Píšu o tom: SYNČOK, Juraj: Naše kultúrne dedičstvo, s. 310–329. GYIVICSÁN, Anna: Etnokultúrne zmeny v Slovenskom Komlóši, s. 310–329. = GERBČOVÁ, Jarmila (Ed.): Z minulosti Slovenského Komlóša. Bratislava 1997, s. 275–282.

spevokol, tanec ...), pričom úloha Budapešti bola vo všetkých oblastiach primárna a nezastupiteľná. V tomto období sa aktivizujú aj občianske iniciatívy na báze česko–slovenskej kultúrnej vzájomnosti a jednoty, ktoré najviac presadzovalo radikálne a československy orientované politické krídlo okolo T. G. Masaryka. Posilňovaním českej a slovenskej kultúrnej vzájomnosti vzniká na prelome storočí jednotné hnutie s politickým chrakterom.

1. Slovenský spolkový život v Budapešti v čase dualizmu

Slovenská komunita vstupovala do veľkomestského pulzujúceho života veľmi rôznorodo. Inak vnímali spolkový život tí, ktorí prichádzali do hlavného mesta sami, bez rodín, len ako sezónni robotníci, a tí, ktorí sa tu trvalejšie usadzovali, hľadajúc si svoj nový životný priestor. V prvom prípade to bol prístup voľnejší a nezáväzný, kým v druhom prípade si už hľadali možnosti, ktoré by ich mohli trvalejšie zaujať, preto boli aj v spolkovej činnosti aktívnejší a zodpovednejší. Práca v spolkoch a združeniach bola prirodzenou súčasťou demokracie a emancipácie. V stanovách boli presne určené podmienky prijímania nových členov, evidovala sa náboženská príslušnosť, profesionálne zameranie, odborné znalosti, vek a pod. Ženy, okrem dobročinných organizácií, vo väčšine spolkov nemohli získať riadne členstvo, mohli však aktívne pracovať a zúčastňovať sa na podujatiach.

Nemaďarské obyvateľstvo v Budapešti si svoju etnickú príslušnosť často deklarovalo aj v pomenovaní spolkov a združení ako dôkaz národnostnej rovnoprávnosti. Rovnako aj slovenské spolky pracovali nezávisle a samostatne, aby tak mohli rozvíjať a kultivovať slovenský jazyk a kultúru, udržiavať národné špecifiká a kultúrne tradície. Mladí remeselníci a študenti boli v neustálom kontakte s inými nemaďarskými spolkami, navzájom sa navštevovali a vymieňali si aj programy. Slovenskí obyvatelia Budapešti si vyberali spolky podľa sociálnej a konfesionálnej príslušnosti, ale aj na základe individuálnych záujmov, ktoré mali vyplniť ich voľný čas. Náboženská príslušnosť na jednej strane obmedzovala možnosti výberu, ale na strane druhej upevňovala pocit súdržnosti v komunitách a zvyšovala aktivitu jednotlivých členov kolektívu.

Zdalo by sa, že v neznámom, viacnárodnostnom a modernom veľkomeste sa Slováci aktívne združovali hlavne preto, aby sa zbavili pocitu izolácie, našli si priateľov a stretávali sa v príjemnom prostredí medzi svojimi. Nízke počty členov však túto predstavu nenapĺňajú. V rokoch 1880–1910, keď oficiálne štatistiky uvádzali 20–27 tisíc budapeštianskych Slovákov (nezávislé zdroje hovoria aj o dvojnásobnom počte), bol minimálny záujem o spolkovú činnosť a stretávanie sa s „rodákmi" a pestovanie kultúry a vzdelanosti v rodnom jazyku. Je to prekvapujúce, lebo v novinách a časopisoch nechýbala propagácia spolkovej činnosti a informácie o spoločných podujatiach. Napríklad počet členov najznámejšej slovenskej jednoty *Slovenský spolok*, ktorý pracoval vyše päťdesiat rokov, nepresiahol číslo 120. Pasivitu a nezáujem Slovákov o prácu v spolkoh aspoň čiastočne vyvažuje účasť v robotníckych združeniach, ktoré tiež ponúkali vzdelávacie a kultúrne programy, ale rovnako vychovávali k právnemu vedomiu na obranu sociálneho postavenia a vymožeností. Možno povedať, že *Budapeštiansky*

katolícky delnícky kruh mal už vyšší počet členov, ale ani ten nikdy nepresiahol tristočlennú hranicu. Tento nezáujem sa dá len ťažko vysvetliť, lebo nie sú doklady a dôkazy o nekompetencii a nepopulárnosti vedúcich členov tohto združenia.

V ďalšej časti, kde predstavujeme konkrétne slovenské spolky, sme sa zamerali nielen na vonkajšiu typológiu a ciele združení, ale skúmali sme aj funkčné zameranie činností vychádzajúce z príslušnosti jednotlivých členov k sociálnym, profesijným a náboženským štruktúram.

2. Rozdelenie spolkov podľa zamerania

Slovenský spolok v Pešťbudíne: kultúrny a vzdelávací spolok. Cieľ: „Spoločenská zábava a vzdelávanie v slovenskom jazyku", teda vzdelávanie, zábava a spoločenský život, s dôrazom na používanie slovenského jazyka. Členmi boli zväčša malovýrobcovia, remeselníci, inteligencia, študenti a v malom počte aj robotníci.

Literárny odbor: jediné samovzdelávacie združenie s týmto zameraním, orientované najmä na študentov a inteligenciu. Cieľom bolo rozširovanie slovenskej kultúry a vzdelanosti, organizovanie prednášok a čitateľských večierkov.

Stolová spoločnosť „Tótov": spolok lepšie situovaných slovenských úradníkov a inteligencie, ktorí sa schádzali v pohostinstve na Andrássyho ceste (karty, zábava, spoločenská konverzácia).[225]

Stolová spoločnosť Kriváň: založili ju mladí slovenskí malovýrobcovia a remeselníci s cieľom samovzdelávania, spoločenských stretnutí, zábavy a organizovania divadelných predstavení.

Spolok dobročinných žien cirkve ev. a. v. na Kerepešskej ceste: spolok pri evanjelickej cirkvi, zameraný najmä na podporu detí a školákov, ako aj na pomoc vdovám a osirelým deťom.

Všeobecný slovenský robotnícky spolok: zameraný najmä na pomoc a obranu triednych záujmov, ale venoval sa aj kultúrnym aktivitám.

Jednota – slovenský robotnícky samovzdelávací spolok: robotnícke združenie zamerané na obranu profesných záujmov, rozvíjanie kultúry a spoločenského života.

Skupina slovenských murárov: vzdelávací spolok, združujúcu členov na základe profesionálneho a pracovného zamerania.

Budapeštiansky katolícky delnícky kruh: zameraný na mravnú a náboženskú výchovu, samovzdelávanie, kultivovanie slovenského a maďarského jazyka, sociálnu výpomoc, zábavu a spoločenský život v komunite.

Väčšina slovenských i českých spolkov, nezávisle od názvu (občiansky, remeselnícky, študentský...) sa zameriavala predovšetkým na kultúrnu a vzdelávaciu činnosť, lebo veľmi skoro zistili potrebu ďalšieho mimoškolského vzdelávania dospelej populácie. Veľmi často sa však organizovali aj spevokoly i amatérske divadelné družiny. V rámci

[225] Výraz „tót" používame tam, kde ide o oficiálne dobové názvy (Tót Ifjúsági Kör, Demokrata Tót Kör).

Slovenského spolku vznikol v roku 1892 *Slovenský spevokol v Pešti*, ktorého činnosť bola zakotvená v desaťbodových stanovách so zameraním na prípravu zborového spevu, organizovanie vystúpení pre stredné vrstvy, ale aj robotníkov.

Stanovy slovenských spolkov boli povinne vypracované v dvoch jazykoch. Konfesionálnu príslušnosť si uvádzal jedine *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*, ale etnické väzby sa deklarovali takmer vo všetkých spolkoch *(Slovenský spolok, Skupina slovenských murárov, I. Český dělnický spolek)*, a to dokonca aj v tých, ktoré len krátko fungovali alebo boli len menšie asociácie: *(Spolok slovenských mladíkov v Budapešti, Slovenský národno-demokratický spolok)*. Kým vyššie uvedený český robotnícky spolok nemal obmedzenia pri prijímaní nových členov, tak *Katolícky delnícky kruh* prijímal za riadnych členov len mužov a rovnako povinné bolo aj používanie slovenského jazyka.

Zakladateľ a predseda spolku bol zvolený v demokratických voľbách a väčšinou rozhodovali jeho organizačné a komunikačné schopnosti, poznanie problematiky a skúsenosti v podobných aktivitách. Dôležitú úlohu pre rozvoj a zdokonaľovanie činnosti spolku zohrávala aj programová štruktúra, charakter podujatí, ako aj spôsob zasadnutí. Vo všetkých týchto zložkách sa ponúkali možnosti kultivácie jazykového prejavu a verejných vystúpení, kultúra diskusie a adekvátna forma predkladania problémov a požiadaviek. Spisovný jazyk kultivovali aj amatérski herci počas vystúpení, kedže sa hralo samozrejme v slovenskom jazyku. Viacerí budúci politici začínali svoju kariéru práve v spolkovom hnutí. Aktivity hlavných členov spolku sa ukazovali vo viacerých rovinách – funkcie (predseda, tajomník, pokladník), organizačné povinnosti, verejné vystúpenia, prednášky a pod.

Úradne schválené stanovy vymedzovali základné ciele a poslanie spolku, ale rovnako dôsledne sa vymedzovali aj členské práva a povinnosti, podmienky riadneho a mimoriadneho členstva, vnútornú organizáciu, volebný systém, informovanosť, výšku členského, prijímanie do spolku a ukončenie členstva. Demokratické zásady sa uplatňovali aj na zasadnutiach a volebných schôdzach, ako aj pri prednesení správ vedenia spolku (stav členskej základne, finančné otázky, program, vzniknuté problémy). Stanovy obsahovali aj kritérium vekovej hranice pre nových členov: *Slovenský národno-demokratický spolok* – 24 rokov, *Spolok slovenských mladíkov* – 18 rokov a *Slovenský spolok* – 16 rokov. Členskú základňu „preosieval" aj povinný členský poplatok a práve to môže byť jednou z príčin toho, že z početnej slovenskej komunity len v minimálnom počte vstupovali do spolkov.

Keďže komunity sa vytvárali z podobných spoločenských vrstiev, bol predpoklad, že sa budú ďalej formovať, skvalitňovať a upevňovať spolkovú aj etnickú jednotu a identitu. Rozhodujúca sila slovenských spolkov sa skrývala v udržiavaní materinského jazyka a tradícií a v pestovaní vedomia príslušnosti k „malej slovenskej vlasti". Spolková činnosť bola zameraná na uspokojovanie kultúrnych potrieb komunity. Vznikali programy, kde sa predstavovali recitátori, spevokoly a divadelné súbory, uvádzajúce najmä hry slovenských autorov. V prenajatých priestoroch boli aj čitárne slovenských a českých novín a časopisov. Kultúrnosť spolkového života sa prejavovala aj v tom, že v priestoroch boli zakázané hazardné hry. Katolícky spolok zas za svojich členov neprijal tých, ktorí žili vo „voľnom" manželstve alebo viedli nemravný život. Z mládežníckych

družín vylúčili tých, ktorí „svojím správaním urazili česť spolku" alebo sa správali „nedôstojne". Tieto dôvody „ukončenia členstva" boli zahrnuté aj v štatúte *Slovenského spolku.*

Slovenské spolky existovali na zásadách samofinancovania. Finančná suma zo zápisného, členských poplatkov, dobrovoľných príspevkov a vstupného vystačila iba na základné výdavky, ale už nebolo možné z týchto prostriedkov zabezpečiť ani prenájom priestorov na pravidelné stretnutia. Vstupné sa vyberalo aj pri organizovaní väčších podujatí ako napríklad fašiangové, oberačkové a silvestrovské plesy a zábavy. *Slovenský spevokol* síce nevyberal členské, ale žiadal jednorázový vstupný poplatok.

Spolky charakterizovala nielen etnická a jazyková súdržnosť, ale aj príslušnosť k určitej profesijnej, záujmovej či konfesionálnej skupine. Z dobových časopisov a dokumentov sa dozvedáme, že samovzdelávacie možnosti, ktoré jednotlivé spolky ponúkali, sa využívali iba minimálne. Oveľa väčšiu popularitu mali zábavné a oddychové podujatia. Na pravidelných plesoch, zábavách a tanečných večierkoch s cigánskou hudbou sa zišlo aj 300-400 ľudí. Pozvánky a plagáty na tieto podujatia boli pripravené veľmi dôkladne a príťažlivo a vytlačené v slovenskom jazyku. Niekedy však slovenské a české spolky prinášali informácie aj v maďarčine ako dôkaz svojej lojality k uhorskej vlasti. Podujatie sprevádzali divadelné predstavenia alebo kratšie scénky, recitácie, hudobné a spevácke vystúpenia. Na týchto väčších slovenských podujatiach neraz rozširovali programový repertoár aj hosťujúci (srbskí, chorvátski, rumunskí) hudobníci či speváci.

Okrem plesov boli však aj iné masovejšie podujatia. *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* organizoval spoločné púte, ktoré nielen priťahovali stovky Slovákov, ale aj ostatných obyvateľov Budapešti z priľahlých ulíc a mestských častí. Veľmi známy bol aj slovenský oberačkový sprievod v mestskej časti Jozefovo mesto.

Spolkový život sa však napĺňal najmä schôdzami, prednáškami, stretnutiami, večierkami s krátkym programom, spoločnými výletmi, ktoré sa konali v blízkych pohostinstvách, spoločenských sálach alebo aj vo voľnej prírode (Rákoskeresztúr, Mestský park, Budínske vrchy). Väčšie a kvalitnejšie podujatia organizoval *Slovenský spolok* aj vtedy, keď si chcel uctiť návštevu známej osobnosti – poslanca, politika či spisovateľa. Spolkové priestory boli otvorené denne i cez víkendy, takže členovia mohli kedykoľvek (minimálne však raz za týždeň) prelistovať noviny a časopisy a porozprávať sa s priateľmi.

Treba však povedať, že spolkové aktivity a možnosti obchádzali každodenný život väčšej časti budapeštianskych Slovákov. Potvrdzujú to viaceré nelichotivé informácie v dobovej tlači o slabej členskej základni i všeobecnom nezáujme. Napriek dobrej informovanosti väčší záujem bol iba o spomínané zábavy, prípadne divadelné predstavenia. Dokonca ani apolitický a nadkonfesionálny *Slovenský spolok* nelákal peštianskych Slovákov, veď členská základňa len o čosi prekračovala magickú hranicu stovky. Bolo by však mylné hovoriť len o obyčajnom nezáujme. Kľúčovú rolu zohrávali aj (najmä) sociálne faktory: ťažká fyzická práca, nízke mzdy a nevyhovujúce životné podmienky. Zarobené peniaze zväčša posielali domov svojim rodinám. Novinové správy však poukazujú aj na inú stránku tohto problému. Bola to náchylnosť slovenských robotníkov na alkoholizmus, ktorí svoje ťažko zarobené peniaze radšej minuli na pálenku a lacné vína, než na členské v kultúrno-vzdelávacom spolku. Boli medzi nimi aj negramotní a

väčšina si noviny nekupovala, takže často chýbali aj základné informácie o spolkovej činnosti. Napriek tomu, že v období 1867–1918 redigovali v Budapešti až 53 slovenských tlačí, nevychádzal ani jeden taký slovenský denník, ktorý by informoval iba o živote v meste a blízkom okolí.[226] Na prelome storočí, keď sa v *Slovenskom spolku* aktivizoval najmä *Literárny odbor,* združujúci predovšetkým inteligenciu a študentov, mohli mať robotníci pocit, že ich prítomnosť by bola pre „pánov študentov" nežiaduca. Nie je to však ani zďaleka jediný dôvod, ktorým možno vysvetliť malý záujem budapeštianskych Slovákov o spolkový život, lebo ani osvetové prednášky v robotníckych spolkoch nemali masové návštevy, skôr naopak, stalo sa, že kvôli malému záujmu museli programy opakovať. Zintenzívniť spolkový život sa pokúšali aj nadľahčené zákulisné správy o amatérskych divadelných predstaveniach a zábavách. Situácia sa nezlepšovala ani na začiatku 20. storočia, skôr naopak, znižoval sa počet a zužovala sa pestrosť slovenských spolkov. V tom čase pracovali iba dva tradičné spolky: *Slovenský spolok a Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* a chýbali noví aktivisti, ktorí by rozprúdili pestrejšie športové či kultúrno-vzdelávacie spolkové aktivity. Najiniciatívnejší boli študenti a mladšia generácia z kruhu ma-lovýrobcov a remeselníkov, ktorí založili už spomínaný *Literárny odbor* a neskôr aj stolovú spoločnosť *Kriváň*. Aktivity študentov sa orientovali hlavne na literatúru, amatérske divadlo a prednášky o hospodárskom živote. Tieto krúžky však nepotrebovali ministersky schválené stanovy, kedže pracovali iba v rámci existujúcich vyššie spomenutých spolkov.

Úroveň činnosti *Slovenského spolku* bola kolísavá, lebo chýbali stabilné a vyhovujúce priestory. Členovia sa dlhé roky schádzali v pohostinstvách a tieto improvizované podmienky nemohli zabezpečiť kvalitatívny rozvoj spolku, ktorý v 80. rokoch existoval vlastne „iba na papieri". V podobnej situácii sa nachádzali takmer všetky slovenské i české združenia. Zlepšenie podmienok sa ukazovalo od roku 1912, keď sa otvorili v Drožkárskej ulici nové spolkové priestory. Záujemcovia sem mohli prichádzať denne na priateľské stretnutia, zahrať si spoločenské hry, prečítať si tlač, požičať si knihy a pod. Konali sa tu aj menšie, ale umelecky hodnotné podujatia – divadelné predstavenia, hudobné a recitačné večierky, klavírne recitály a spevácke vystúpenia. Slovenská tlač v tom čase prinášala informácie minimálne o 3-4 zábavách, ktoré boli spojené s kultúrnym programom. Rovnako aj katolícky spolok sa prvých desať rokov schádzal v hostinciach a záhradných terasách, ktoré im za výhodnejšie podmienky prenajímali majitelia so „slovenskými koreňmi".

Dôležité bolo aj to, akým spôsobom sa slovenské spolky prezentovali navonok pred širokou verejnosťou. Ich symbolika zväčša zdôrazňovala jednotu a zomknutosť. Napríklad *Slovenský spolok* mal nielen pečiatku, ale aj vlastnú obálku a hlavičkový papier. Členovia spoločnosti *Kriváň* používali emailové odznaky a katolícky spolok mal vlastnú zástavu, ktorá bola slávnostne vysvätená. Symbolický charakter mali aj púte a slávnostné sprievody, ktoré organizovala katolícka cirkev v Jozefovom meste. Niektorí

[226] POTEMRA, Michal: Bibliografia slovenských novín do roku 1918. Martin, Matica slovenská 1958, s. 127–128.

členovia sa pri týchto slávnostných príležitostiach obliekli do sviatočnej čiernej husárskej uniformy.

Spolkový život aktivizovali najmä študenti a mladí príslušníci inteligencie a remeselníckych kruhov, ktorí mali ambície pripravovať atraktívne podujatia priťahujúce aj širšiu, nielen slovenskú divácku verejnosť. Najväčší záujem bol o amatérske divadlo a spevokoly. V slovenskom a českom prostredí bol obľúbený učiteľ Ľudovít Izák, ktorý udržiaval slovenské a české krajanské tradície tým, že úspešne viedol spevokoly a ľudové spevácke skupiny. Boli však aj iné aktivity, veď *Slovenský spolok* už v roku 1874 založil vedecký a literárny krúžok, z ktorého sa neskôr vyprofiloval *Literárny odbor*. Robotnícke spolky sa orientovali predovšetkým na osvetovú, sociálnu a športovú činnosť. V športovej oblasti boli najaktívnejšie české robotnícke spolky a ich podujatia často a radi navštevovali aj Slováci. *Katolícky delnícky kruh* zameraný na osvetu a zábavu často pripravoval divadelné a spevácke vystúpenia a cez víkendy pracoval aj samovzdelávací krúžok – *Vzdelávací odborný krúžok*.

V prameňoch nie sú materiály, ktoré by svedčili o výraznejších sporoch či napätiach medzi jednotlivými slovenskými spolkami. Výnimka sa stala iba v roku 1868, keď Ján Bobula vystúpil so *Slovenského spolku* a založil *Slovenský národno-demokratický spolok*. Treba povedať, že z českej strany nebol mimoriadne veľký záujem o slovenské podujatia, ale vzťahy nikdy neboli prerušené a „bratské spolky" si navzájom vymieňali pozvánky a informácie. Na jednotlivé podujatia sa však často prizývali aj hosťujúce chorvátske a srbské spevokoly a hudobné skupiny.

V spolkovej činnosti nenachádzame výraznejšie prejavy lojality k Uhorsku a maďarskému národu, teda *„hungarus patriotizmus"* v tradičnom zmysle slova. Napriek tomu v stanovách *Česko-slovenského vzdelávacieho robotníckeho spolku Pokrok* (1897) možno čítať, že jedným z cieľov je aj „dokonalé osvojenie si maďarčiny a čítanie maďarských kníh a časopisov". Napriek tomuto „vlasteneckému taktizovaniu", ministerstvo vnútra nepovolilo činnosť tohto spolku s odôvodnením, že: *„...v pozadí tohto spolku sa objavujú indície a pokusy, ktoré sú v rozpore s priznanými a opísanými cieľmi z predložených stanov"*.[227] Rovnako aj katolícky spolok uvádza vo svojich cieľoch čítanie maďarských časopisov a vzdelávanie v maďarskom jazyku, ale Sándorfi sa snažil najmä udržiavať a upevňovať národné vedomie budapeštianskych Slovákov. Spolok však deklaroval svoje „uhorské vlastenectvo" počas svätoštefanských osláv, keď sa slovenskí pútnici pridali so svojou zástavou k sprievodu, ktorý smeroval na Budínsky hrad. Noviny informovali aj o tom, že v prvých rokoch činnosti katolíckeho spolku odznela aj slávna maďarská vlastenecká báseň *Szózat* a popri slovenských sa spievali aj maďarské ľudové piesne.[228]

Členovia budapeštianskych slovenských spolkov a združení udržiavali a pestovali kontakty s druhým slovenským centrom s Turčianskym Sv. Martinom. V slovenskej tlači

[227] BFL IV. 1407. B. 4124/1899 – 1.

[228] V roku 1927 na túto udalosť spomína aj bývalý predseda spolku Jan Wagner, ktorý upozorňuje, že oslavy pri príležitosti 25. výročia vzniku spolku boli preniknuté *„vlasteneckým duchom a pátosom"*.

sa objavili napríklad informácie o tom, že mladý liptovský murár Ján Kováč, ktorý zlákal do hlavného mesta mnohých sezónnych robotníkov, vybral v roku 1869 na podporu výstavby budovy *Matice slovenskej* od štyridsiatich slovenských murárov celkove 13 zlatých a 96 grajciarov. O dva roky neskôr podporili Maticu sumou 22 zlatých aj slovenskí robotníci z budínskych lodeníc Goldberger.[229]

Spomínaný učiteľ Ľudovít Izák viedol bohatú korešpondenciu s Blažejom Bullom, vedúcim martinského spevokolu. Zaujímal sa najmä o nové zborové skladby ako aj o upravené ľudové piesne. *Slovenský spolok* dostal z Martina v roku 1912 príspevok 500 korún na činnosť spolku v nových priestoroch v Drožkárskej ulici. O dva roky neskôr v júli sa Jozef Uram, predseda *Literárneho odboru*, obrátil na Štefana Krčméryho, aby sa informoval o tradičnom mládežníckom stretnutí v Martine, ako aj o programe na večierku, ktorý pripravovali slovenskí študenti.[230] Možno predpokladať, že členovia spolku prichádzali na martinské stretnutia už od roku 1908, pričom tieto letné stretnutia slovenskej mládeže z Budapešti a hornouhorských krajov slúžili ako diskusné fóra s výmenami skúseností najmä z oblasti ľudovýchovnej činnosti.[231] Viacerí študenti z budapešianskych univerzít a niekoľko vzdelanejších Slovákov pravidelne cestovalo do Martina na augustové demonštrácie, ktorými si pripomínali zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej v roku 1863. V roku 1908 sa vybudoval v Martine tzv. *Slovenské národné múzeum* a o štyri roky neskôr *Tatra banka.* Obidve stavby projektoval slovenský architekt Milan Harminc, žijúci v rokoch 1886–1915 v Budapešti. Aj projekt prvej budovy *Matice slovenskej* z roku 1875 navrhoval významný Slovák, budapeštiansky staviteľ a vydavateľ Ján Bobula.

Archívne dokumenty svedčia o tom, že činnosť vyše desiatky slovenských a českých spolkov nemali výraznejší vplyv na kultúrny a spoločenský život v hlavnom meste. Skôr ozvláštňovali každodenný život niektorých mestských častí, kde boli usadení. Najmä v časti Jozefov sa v krčmičkách a letných záhradách pravidelne ozývalo nielen slovenské slovo, ale aj slovenské ľudové piesne a melódie spestrené aj krásnymi slovenskými krojmi, ktoré zvýraznili slovenský charakter veľkomesta. Nemaďarské etniká teda celkom prirodzene vytvárali multikultúrny a multietnický charakter hlavného mesta. V stánkoch boli slovenské noviny a časopisy, mnohí mešťania ovládali nemčinu, slovenčinu alebo obidva jazyky, takže ani rozhovory pri pohári neboli problematické.

Budapešťania pravidelne zašli do slovenského obchodu, k slovenskému obuvníkovi či krajčírovi, dostávali sa do kontaktu so slovenskými podomovými predavačmi, drotármi a pod. Najmä v druhej polovici 19. storočia bol slovenský živel veľmi silný vo viacerých peštianskych obvodoch. Zvláštnu kategóriu tvorili slovenskí potulní obchodníci a remeselníci, ktorí kvôli zrozumiteľnosti vkladali do svojej materčiny nemecké a maďarské slová. Časopis *Érdekes Újság (Pozoruhodné noviny)* v roku 1913 slovenského sklenára charakterizoval takto: *„...mladý slovenský sklenár sedí v rozbudovanej nevy-*

[229] Národný hlásnik, 1869, č. 11, s. 351–352.

[230] ALU SNK A 1396. List, ktorý predseda Slovenského spolku, Jozef Uram adresoval akademickému študentskému spolku v Bratislave.

[231] SNA UMV 15. kr. S. 371/911.

dláždenej uličke (...) V krošni na chrbte nosí svoj obchod, ktorý je aj dielňou: tabuľové sklo, nôž, brúsky a tmel. Na vidieku je slovenský sklenár bežným obrazom, ale z nášho hlavného mesta sa pomaly vytrácajú".[232]

3. Začiatky spolkového života Slovákov v Budapešti

Úradník Miestodržiteľskej rady v Budíne Martin Hamuljak, v spolupráci s Jánom Kollárom už v roku 1826 založil v Pešť-Budíne *Slovenský čitateľský spolok,* ktorý spojil katolícke a evanjelické krídlo slovenského národného hnutia.[233] Žilinský rodák Anton Ottmayer, profesor práva a literát, po svojej návšteve u Hamuljaka a povzbudený príkladom krúžku priateľov maďarského almanachu *Auróra* inicioval vznik podobného spolku. Stavajúc na tradícii čitatelského spolku, Hamuljak založil v Pešt-Budíne v júli roku 1834 prvý významnejší slovenský kultúrny spolok – *Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej.* Zakladatelia vypracovali dôkladné ciele spolku, medzi ktorými figurovalo aj vydanie antológie, v ktorej by boli uverejnené články písané po česky a v západoslovenskej bernolákovčine. Predsedníctvo spolku ponúkli evanjelikovi Kollárovi, ktorý však s odvolaním na jazykové problémy po roku vystúpil, lebo evanjelickí veriaci sa naďalej pridržiavali používania biblickej češtiny. Latinské stanovy spolku okrem Jána Kollára a Martina Hamuljaka podpísali aj Ján Koiš, Jozef Bernolák, peštiansky advokát Ján Herkeľ, Anton Ottmayer a Martin Szuchány.[234] Najdôležitejším cieľom desaťbodových stanov bolo rozvíjanie slovenského jazyka a literatúry. Členovia sa dohodli, že v rovnakom rozsahu sa budú snažiť uverejňovať české aj slovenské diela. Lekár Martin Szuchány, Kollárov priateľ a prvý svetský dozorca slovenských evanjelikov v Pešti, zohral významnú ulohu pri založení spolku. Spolok počas svojej desaťročnej činnosti štyrikrát vydal almanach *Zora.*[235] Vďaka činnosti spolku sa Pešť-Budín v 30. rokoch 19. storočia stal významným centrom slovenskej kultúry.

Slovenskí bohoslovci tu zase v roku 1850/51 založili cirkevno-literárnu skupinu s názvom *Cirkevno literárna slovenská škola.* Jej stanovy odsúhlasili 7. novembra 1851. Spolok, ktorý mal taktiež chorvátskych a rusínskych členov, v roku 1874 začal vydávanie seriálu *Ľudová bibliothéka,* avšak podarilo sa vydať len jeden zväzok.[236]

Po roku 1850 až do rakúsko-uhorského vyrovnania sa Pešť znovu stala dôležitým centrom slovenského kultúrneho a politického života. Občania mesta s materinským jazykom slovenským a hlavne tí členovia inteligencie spomedzi tzv. panskej strednej vrstvy slovenského pôvodu, ktorí pripisovali veľký význam pestovaniu a rozširovaniu slovenskej kultúry, jazyka a literatúry, rýchlo pochopili, že spolky môžu zohrať v tomto procese význačnú úlohu.

---

[232] Érdekes Újság, 1913, č. 15, s. 13.

[233] KOVÁČ, Dušan: Szlovákia története. Kalligram. Pozsony, 2000. s. 98.

[234] ALU SNK, Sign. 31 L 6

[235] SZIKLAY, 1962, s. 217

[236] Cirkevná literárna slovenská škola na ústrednom semenisku v Budapešti = Orol, r. 5., č. 7. 1874, s. 216.

V roku 1849 sa na peštianskej univerzite začala výuka slovanských jazykov a literatúry, avšak samostatná katedra vznikla až v roku 1866, a to pod vedením penzionovaného mimoriadneho profesora Józsefa Ferencza, ktorý osobne vyučoval vo viacerých slovanských jazykoch.[236] Viacerí poslucháči peštianskych vysokoškolských inštitúcií sa pravidelne zúčastňovali na evanjelických bohoslužbách v slovenskom jazyku, po ktorých sa schádzali vo Fábryho pohostinstve. Z právnickej fakulty sem chodil Ján a Peter Matuškovci, z medicíny Samko Kohút. Ján Pravdoľub Bella spolu s niekoľkými mladými remeselníkmi založil v roku 1858 spolok, ku ktorému sa o rok neskôr pripojili aj vysokoškoláci. Tu sa stretol redaktor Viliam Pauliny-Tóth, Mikuláš Štefan Ferienčík a Ján Francisci. Na ich podnet rusínsky politik Adolf Dobriansky s pomocou bohatého budínskeho Srba Ostoiča zabezpečil pre ich sobotné stretnutia zodpovedajúcu miestnosť. *„Žiaľ, že už po dvoch rokoch následkom presťahovania sa Ferienčika do Martina, Paulínyho do Skalice, Dobrianskeho do Viedne a napokon i Francisciho – ostala už pekne združená mládež bez radcov a vodcov"*, spomínal si Bella.[237]

Čitateľský list, uverejnený v mládežníckych zábavných novinách *Junoš*, informuje o tom, že sa v Pešti začalo samoorganizovanie a to vo forme slovenskej nedeľnej školy a spolku *Česká beseda*. Cieľom posledného bolo posilnenie slovenského povedomia.[238] Na podujatiach 50-člennej besedy sa objavili viacerí slovenskí študenti z Pešti.

Okrem vysokoškolského štúdia mladých Slovákov v Prahe a vo Viedni sa teda otvorila aj možnosť ich štúdia v Pešti. Mladí študenti sa tu v roku 1871 rozhodli založiť *Slovenský akademický spolok v Pešť-Budíne*, ktorého cieľom bolo pestovanie, rozvíjanie a šírenie slovenského jazyka a literatúry. Stanovy spolku 20. februára zaslali príslušným orgánom. *Ministerstvo vnútra* vo svojej odpovedi zo dňa 22. mája 1871 sformulovalo svoje námietky k viacerým bodom predložených stanov. Hlavnou výhradou bolo, že „zakladatelia neovládajú poriadne spisovný politický maďarský jazyk", okrem toho aj pomenovanie spolku je nesprávne, lebo ak môžu byť jeho členmi aj iné osoby ako študenti vysokých škôl, nie je primeraný názov „akademický". Úrady pripomienkovali aj to, že *„spolok s cieľom samovzdelávania študujúcej mládeže je možné založiť len v rámci nimi navštevovanej inštitúcie a pod dozorom školských úradov"*.[239] Okrem toho vyčítali *„ostrý charakter separácie"* a navrhovali v názve spolku uvedený výraz „academikus" – „academický" zameniť za termín „académiai" – „académiový".

14. marca 1885 podali vo dvoch jazykoch vypracovaný návrh stanov *Spolku slovenských mladíkov v Budapešti*. Cieľom členov spolku bolo *„finančne pomáhať vhodným chudobným mladým Slovákom, ďalej rozvíjanie materinského jazyka a spolčovanie"*.[240] Okrem toho plánovali čítanie slovenských a iných kníh a časopisov, slovenské

---

[237] BELLA, J. Pr.: Niektoré rozpomienky z rokov 1858–1864 = Slovenské pohľady, 1922, r. 9. č. 38. s. 520–523.

[238] Junoš 1865/66, r. 1. s. 46.

[239] BFL., IV. 1303/F Tanácsi iratok, XI. 48/187.

[240] MOL. K-150-1877-VII-8-69. 1573. cs. 0.

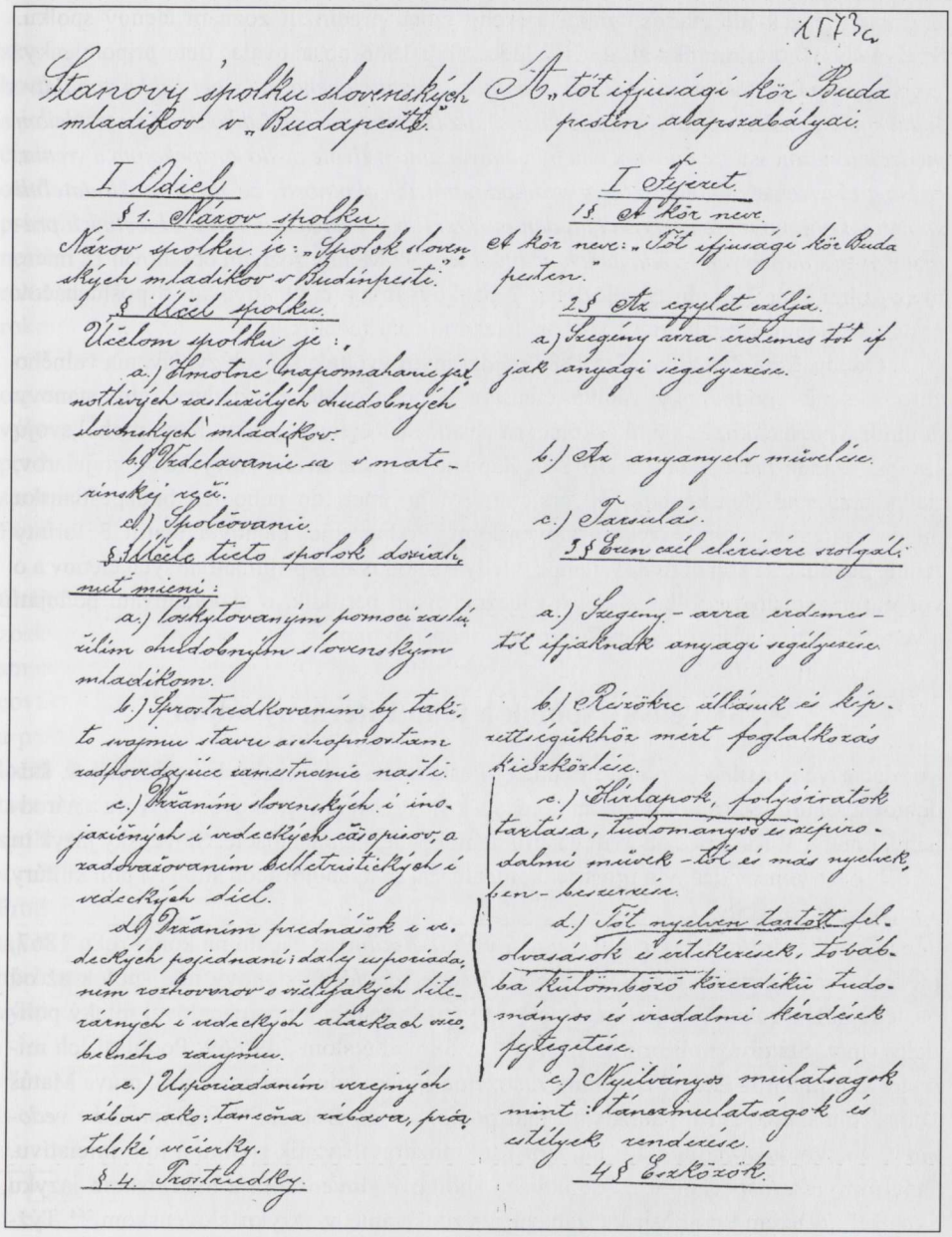

1573 c

Stanovy spolku slovenských mladíkov v „Budapešti".

I Odiel

§ 1. Názov spolku.

Názov spolku je: „Spolok slovenských mladíkov v Budínpešti."

§ Účel spolku.

Účelom spolku je:

a.) Hmotné napomahanie jednotlivých zaslužilých chudobných slovenských mladíkov.

b.) Vzdelavanie sa v materinskej reči.

c.) Spolčovanie.

§ 3. Účele tieto spolok dosiahnuť mieni:

a.) Poskytovaným pomoci zaslúžilím chudobným slovenským mladíkom.

b.) Sprostredkovaním by takito svojmu stavu aschopnostam zadpovedajúce zamestnanie našli.

c.) Držaním slovenských i inojazičných i vedeckých časopisov, a zadovažovaním belletristických i vedeckých diel.

d.) Držaním prednášok i vedeckých pojednaní; dalej usporiadaním rozhovorov o všelijakých literárnych i vedeckých atázkach všeobecného záujmu.

e.) Usporiadaním verejných zábav ako: tanečna zábava, prátelské večierky.

§ 4. Prostriedky.

A „tót ifjusági kör Budapesten alapszabályai.

I Fejezet.

1 § A kör neve.

A kör neve: „Tót ifjusági kör Budapesten."

2 § Az egylet czélja.

a.) Szegény arra érdemes tót ifjak anyagi segélyezése.

b.) Az anyanyelv művelése.

c.) Tarsulás.

3 § Ezen czél elérésére szolgál:

a.) Szegény-arra érdemes-tót ifjaknak anyagi segélyezése.

b.) Részökre állásuk és képzettségükhöz mért foglalkozás kieszközlése.

c.) Hírlapok, folyóiratok tartása, tudományos és szépirodalmi művek-tót és más nyelvek, ben-beszerzése.

d.) Tót nyelven tartott felolvasások és értekezések, továbbá külömböző közerdékü tudományos és irodalmi kérdések fejtegetése.

e.) Nyilványos mulatságok mint: tánczmulatságok és estélyek rendezése.

4 § Eszközök.

21. obrázok. *Stanovy Spolku slovenských mladíkov v Budapešti, 1887*

prednášky a porady, organizovanie tanečných zábav a večierkov. V prípade zániku spolku by jeho majetok prešiel na slovenskú evanjelickú cirkev, avšak použiť ho bolo možné len na dobročinné účely. Členovia len dočasne zvolili svojich zástupcov: za predsedu železničného úradníka Béla Ferdinand(y)ho, za členov výboru študentov práva Emila Stodolu, Miloša Makovického, ďalej Miloslava Šimka a za zapisovateľa Cyrila Krešáka.

23. mája na základe žiadosti ministerského radcu predložili zoznam členov spolku. Správa štátneho tajomníka zo dňa 27. decembra 1886 obsahovala tieto pripomienky: *„...považujem za vhodné z takéhoto, s politikou hraničiaceho a do nej ľahko zablúdivšieho spolku vylúčiť účasť vysokoškolákov, nakoľko z toho môže ľahko dôjsť ku treniciam medzi mládežou a v súvislosti s tým by v univerzitnom živote došlo k nepokojom a vreniu, čo sa zdá pravdepodobné už aj s prihliadnutím tej okolnosti, že medzi zakladateľmi spolku sa objavujú mená takých študentov, ktorých v dôsledku ich národnostných prejavov potrestali v iných vzdelávacích inštitúciach."*[241] Menný zoznam obsahoval 18 mien, medzi nimi boli 2 úradníci železnice, 2 bankoví úradníci, 1 advokát, 5 poslucháčov práva, 5 študentov medicíny, 1 sochár, 1 lekárnik a 1 technik.

Odpoveď zo dňa 2. januára 1887 medzi iným vyčítala spôsob zvolávania valného zhromaždenia, podmienky zániku členstva a považovala za žiaduce, aby stanovy doplnili o poznámku, že vysokoškoláci sa nesmú stať členmi spolku. Kruh mohol svoju činnosť úradne začať len od roku 1887. Zápisné bolo stanovené vo výške 50 grajciarov, riadne mesačné členské bolo 30 grajciarov a prijímali do neho len budapeštiansku mládež s materinským jazykom slovenským. Podporujúci členovia platili 3 forinty ročne. Schôdze sa konali dvojtýždenne, vtedy rozhodovali o prijímaní nových členov a o voľbe funkcionárov spolku, ďalej o zabezpečovaní periodík, o usporadúvaní podujatí a vedeckých prednášok, resp. posudzovali žiadosti o pomoc.

4. Slovenský spolok a jeho Literárny odbor

Vo viacjazyčnej, silne sa pomaďarčujúcej Pešti sa časť slovenských intelektuálov, študentov a remeselníkov so záujmom obracala k slovenskému spolkovému životu a národnému hnutiu. V spolkoch objavili nástroj demokracie a emancipácie. Slovenský jazyk tu už nebol len komunikačným prostriedkom, ale stal sa aj spojovacou silou na poli kultúry a zachovania identity.

Organizovanie *Slovenského spolku v Pešť-Budíne* sa začalo na konci roku 1867, t.j. 5 rokov po prvých pokusoch, avšak úradne schválené stanovy mal spolok až od nasledujúceho roku. Vznikol nezávisle od vierovyznania a neprezentoval nijaký politický smer. Stanovy boli prijaté 13. mája 1868 pod číslom 249/869. Podpísal ich minister vnútra barón Béla Wenkheim. Založenie spolku inicioval poslucháč práva Matúš Dula-Hohoš, na jeho organizovaní mal podiel aj Ján Bobula.[242] *Pešťbudínske vedomosti* vo svojom vydaní z 13. januára 1868 pozdravili vznik spolku a túto iniciatívu. Želali im veľa úspechov.[243] V stanovách spolku v slovenskom a maďarskom jazyku ako cieľ uvádzali spoločenskú zábavu a vzdelávanie v jazyku slovenskom.[244] Týždenne raz chceli členov zvolávať na diskusie, spev, čítanie periodík, počúvanie recitácií a prednášok.

---

[241] MOL., K-150 BM 1887 – VII. 68/69

[242] SN, 2. januára 1863.

[243] Predseda tohto spolku bol stolár Ján Zimányi, pôvodom z Dolného Kubína býval na Kerepešskej ceste 28.

[244] SNA, Bratislava, Kr. 10.c. 798., BFL Tanácsi iratok, XI. 118/1868

Členom mohol byť každý Slovák starší ako 16 rokov, ktorého práva a povinnosti, ako i úlohy funkcionárov a členov výboru určovali 14 – bodové stanovy. Posledné dva body stanov uviedli, že pokiaľ by počet členov klesol pod 13, tak sa spolok rozpustí a jeho majetok zdedí *Matica slovenská* v Turčianskom Sv. Martine. V čase rozvynutia činnosti spolku neboli ešte badateľné medzi pešťbudínskou slovenskou inteligenciou odstredivé tendecie a protichodné záujmy. Medzi členmi sa nachádzali rovnako prívrženci *Pešťbudínskych vedomostí*, ktorí v rámci *Starej školy* reprezentovali radikálnejšie krídlo slovenského národného hnutia, tak aj zakladatelia *Novej školy*.[245] V prvom roku spolok úspešne fungoval, následne však jeho činnosť postupne ochabla a viac rokov o ňom nebolo vôbec počuť.

Novú školu a jej opozičný tlačový orgán – *Slovenské noviny* – založil Bobula. Jej organizačný základ mal tvoriť *Slovenský národno-demokratický spolok*. Za predsedu výboru bol zvolený majetný továrnik – majiteľ zápalkárne Jozef Zarzetský, za jeho podpredsedu Jozef Pozdech,[246] v celej Európe známy zvonársky majster, a Ján Bobula, už spomínaný vydavateľ *Slovenských novín*. Miestnosť demokratického krúžku prenajímal Pozdech.

Spolok založil Bobula spolu s Jánom Palárikom. Pri jeho zakladaní zohralo svoju úlohu aj to, že väčšina členov *Slovenského spolku* pozostávala z okruhu inteligencie zoskupenej okolo *Pešťbudínskych vedomostí*, ktorí vyznávali skôr program radikálneho smerovanie slovenského národného hnutia. Medzi nimi a Bobulom sa čoraz viac vyhrocovali politické názorové spory. Bobula niektorým členom vyčítal nedostatok lojality a preto považoval za správne založiť osobitný spolok. Spolu s Jánom Vidatsom predložili 7. januára 1868 stanovy spolku, avšak 3. marca obdržali od ministra vnútra zamietavé stanovisko. Príčinou zamietnutia bol 3. bod stanov, podľa ktorého za jeden z cieľov spolku vytýčili obnovenie ústavy z roku 1848 (sloboda, rovnosť, bratstvo), čo bolo v rozpore s vtedajším základným zákonom štátu a považovalo sa to za poburovanie.[247] Proti prijatiu stanov, ktoré podpísal Jozef Pozdech ako predseda a Pavol Kánya ako tajomník spolku, svedčilo stanovisko radcu Karola Kammermayera, ktorý okrem drobných pripomienok vyčítal, že aj vidiečania môžu byť jeho riadnymi členmi. Slovenský výraz „vonkajší" je možné si vysvetliť aj tak, že cudzinci takisto môžu vstúpiť do kruhu,

[245] Členovia „Starej školy" okrem kultúrnych požiadaviek, zahrnutých v martinskom Memorande z roku 1861, si za cieľ vytýčili uznanie slovenskej národnej svojbytnosti. Voči nim liberáli a demokrati „Novej školy" videli uskutočnenie slovenských požiadaviek hlavne v spolupráci s Maďarmi.

[246] Pozdech bol pôvodným povolaním kováč, ale získal si také meno, že zakrátko sa stal zvonárskym majstrom veľkomiest Európy a ako Bobulov svokor, finančne podporoval zaťovo podnikanie. Podľa správ z Obzoru z 10. mája 1868 ho na svetovej výstave v Paríži vyznamenali zlatou medailou. Zarzetský v 50. rokoch 19. storočia bol považovaný za jedného z najbohatších továrnikov v Pešti. Vo svojich prevádzkach zamestnával najmä slovenských robotníkov, ba aj deti mladšie ako desaťročné a to v dosť macošských podmienkach. Kostický, Bohuš: Nová škola slovenská. SAV Bratislava. 1959, s. 22, 30.

[247] MOL BM, K. 148 Elnöki iratok. 1868-IV–E-434, 13. cs.

„ktorá je v každom prípade povšimnutiahodná vzhľadom na súčasné panujúce slovenské národnostné snaženia ."[248] Podľa článku, uverejnenom v 60. čísle novín *Pester Lloyd* z roku 1868 a podpísanom ako „B", sa budapeštiansky slovenský spolok rozdelil, a preto Ladislav Jeszenszky zvažuje založenie ďalšieho klubu. Po menšej diskusii výbor, ktorý bol založený 5. marca, prijal názov *Slovenský národno-demokratický spolok*. Bola tu spomenutá aj maďarskými novinami rozširovaná správa, podľa ktorej *„v Hornom Uhorsku prišli na stopu strašnej panslavistickej propagandy"*, a preto niektorí poslanci parlamentu obvinili z panslavizmu všetkých Slovákov. Slováci chceli dosiahnuť, aby *„údaje týkajúce sa panslavistickej agitácie boli predložené verejnosti"*, lebo takéto zovšeobecnenie *„urazilo slovenský národ v jeho patriotizme, osobe a vlastenectve"*[249] O činnosti kruhu v rokoch 1868 až 1875 podrobne informovali *Slovenské noviny*, redigované Jánom Bobulom.

Prvé valné zhromaždenie sa uskutočnilo v budove *Hotela Paríž* na Vacovskej ulici (Váci utca) 25. marca 1868. Neskôr mali niekoľko prednášok Ján Bobula a poslucháč práva Ambro Pietor. Advokát a zároveň redaktor *Slovenských novín* Jozef František Strakovič, ktorý bol predsedom *Slovenského spolku* a publicistom časopisu *Dunaj* o 43 rokov neskôr písal o vtedajšom spolkovom živote takto: *„Kedysi za časov Bobulových bol strediskom vynikajúcich slovenských ľudí, ich časy čulého spolkového a národného života sa minuli, a nastala stagnácia, spolková kríza."*[250]

Rozpory a rozdelenie natoľko oslabili obe slovenské politické spoločenstvá, že v rokoch založenia mal *Slovenský spolok* len jediný známy bod programu. Demokratický kruh, ktorý oficiálne vlastne ani nemohol pracovať, po počiatočnom období veľmi činorodého spolkového života na jar roku 1869 zanikol. Dva paralelne činné spolky a dve politické školy takto rozdelili peštiansku slovenskú inteligenciu a podnikateľskú elitu.

V roku 1874 sa zdalo, že *Slovenský spolok* znovu ožil. *„...my Slováci sme nemali, do najbližšej doby, žiadneho ohniska, pri ktorom by sa láska k rodu bola mohla zohrievať a rozmnecovať."* – písalo sa v Pešti vydávanom literárnom časopise *Dunaj*.[251] Šéfredaktor Belo Tesnoskalský karhal peštianskych Slovákov, že nejavia záujem o spolkovú prácu, a tak zanikol demokratický krúžok a spevokol. V kaviarni bratov Melferberovcov znova založili *Slovenský spolok*, ktorého orgánom mal byť spomínaný časopis. O znovuzaložení spolku informoval aj martinský *Orol*.[252] V spolku začali činnosť tri sekcie. Spevokol viedol Milan Lichard, Daniel Bachát bol zodpovedný za vzdelávanie a kultúru, Alexander Medvecký bol zase zodpovedný za zábavu. Za predsedu bol zvolený redaktor *Dunaja* Jozef Strakovič. Značnú časť členstva tvorili študenti a remeselníci. Členská základňa sa pohybovala okolo 100 osôb a po roky sa ani veľmi nemenila.[253]

---

[248] BFL. IV. 1303/ f. Pesti Tanácsi Iratok. XI. 150/1868.
[249] Pester Loyd, 1860, č. 60. s. 1.
[250] SD, 21. septembra 1911, s. 1.
[251] Dunaj, 1874, č. 1. s. 41.
[252] Orol, 1874, č. 5. s. 151–152.
[253] Dunaj, 1874, č. 1. s. 41.

Podľa archívnych dokumentov advokát Jozef Strakovič pred tromi rokmi, už 24. septembra 1871 v Buzalkovom hostinci v Agátovej ulici (Akácfa) 9 zorganizoval zakladajúcu schôdzu spolku, k čomu si vyžiadal povolenie Ministerstva vnútra.[254] Spolok vydal pozvánku na jedno divadelné predstavenie dňa 2. septembra 1877. Išlo tu o premiéru veselohernej jednoaktovky.

V 80. rokoch 19. storočia spolok dal o sebe počuť pod menom *Slovenský poučno-zábavný spolok v Pešťbudíne*. Členovia boli väčšinou remeselníci, hostinskí, drobní obchodníci a niekoľko príslušníkov inteligencie. O slabom záujme o jeho prácu svedčí aj to, že valné zhromaždenie v roku 1897 museli v dôsledku nízkej účasti nutné odročiť. V týchto rokoch boli predsedami martinský hodinár Jozef Švehla, krajčír Ján Brxa a stolár Ján Zimányi. Činnosť spolku ožila vtedy, keď dostali osobitnú miestnosť v Švehlovej kaviarni. V jeho vedení môžeme nájsť samostatných živnostníkov a hostinských: krajčírov Andreja Raffaja a Ladislava Jeszenszkého, ako aj hostinského Andreja Kapustu. Učiteľ Izák založil spevokol, štyri alebo päťráz ročne zorganizovali tanečnú zábavu spestrenú divadelným predstavením. Mládež tu recitovala básne slovenských básnikov.

Od roku 1896 v Pešti žijúci Ján Wagner však referuje už o upadajúcom spolkovom a spoločenskom živote: *„...tu v Pešti bolo cítiť, že kolónia slovenská, ačpráve počtom veľká, nachodila sa nie len v cudzom, ale aj viacej ešte v nepriateľskom mori maďarskom, čomu musela sa aj prispôsobiť."*[255] Švehla, jeden z organizátorov národnostného kongresu v Budapešti v roku 1895, nemal dostatok času na vykonávanie funkcie predsedu spolku.

V posledných rokoch 19. storočia bol činorodý len *Literárny odbor* založený v roku 1895. V nasledujúcich dvoch rokoch sa konalo spolu pätnásť zasadnutí, uskutočnilo sa šestnásť prednášok, odznelo dvadsať recitácií a štyri rozsiahlejšie kritiky. Popri mužskom spevokole vedenom Milošom Izákom-Lihoveckým plánovali aj založenie zmiešaného zboru. Podľa Milana Hodžu: *„Náš spolok je stredobodom slovenského života v Pešti vôbec, poskytne každému svojmu členovi – čo je jeho úlohou – duševného občerstvenia na svojský spôsob."*[256] tridsaťdvačlenný odbor v poslednom roku 19. storočia zasadal dvanásťkrát. Kritizovali tu deľbu práce medzi členmi, ako aj programy, ktoré si nevšímali dejiny, národopis a poéziu Slovákov.[257] Taktiež kritizovali nízku návštevnosť týchto programov.

Od roku 1898 sú k dispozícii podrobné údaje o činnosti spolku. Slovenská verejnosť v Pešti mala možnosť navštevovať rozličné plesy a divadelné predstavenia. Vedenie však vyčítalo, že mladí sa nezúčastňovali na skúškach spevokolu a namiesto slovenských ľudových piesni viac uprednostňovali ľahší žáner – operetu. Zo 122 členov boli 20 študenti, medzi inými Milan Hodža, Ľudovít Medvecký a Adolf Kállay. Vladimír

[254] BFL. IV. Eln.rez.ir. 926/187.
[255] WAGNER, 1930, s. 201.
[256] Národnie noviny, 6. apríla 1897, s. 3.
[257] Hlas, r. I. 1898/99, s. 174–176.

Fajnor píše o tomto období takto: *„...slovenský spolok nebol spolkom len akademickej mládeže, ale že sa v ňom združovala celá Slovač budapeštianska, starí i mladí, robotníci, remeselníci, aj akademikovia napospol. Duchovné vedenie mali ovšem akademikovia."*[258] Členstvo spolku ani koncom storočia podstatne nevzrástlo. Z približne 60 000 budapeštianskych Slovákov mal tento jediný spolok sociálno-demokratického zamerania stále len 120 členov. 20 študentov, členov spolku si radšej založilo samostatnú sekciu. Možno dať za pravdu zisteniu Šandorfimu, podľa ktorého *„Je na vine i spolok: lebo vedenie a účinkovanie spolku nezodpovie požiadavkám záujmov našich peštianskych Slovákov."*[259] Členovia pravdepodobne neradi chodili do tmavých, hlučných pohostinstiev, kde sa spolková činnosť nemohla rozvíjať na úrovni, preto programy pre početnejšie obecenstvo organizovali v kultúrnejších miestnostiach. „Jednograjciarový" Hodžov denník na jeseň v roku 1900 informoval napríklad o programe uskutočnenom v priestoroch Hotela arcikniežaťa Jozefa, kde zahrali jednodejstvovú Urbánkovú veselohru, vo veľkom salóne štvorhlasne predniesli pieseň *Nitra, milá Nitra,* ako aj ľudové piesne vybrané zo zbierok Blažeja Bellu. Odzneli tu i recitácie. Hodža prečítal jeden zo svojich článkov a pestrý program aj v tomto prípade ukončil ples.[260]

22. obrázok. *Vysokoškolskí študenti Literárneho odboru Slovenského spolku, školský rok 1908/1909*

Spolková činnosť bola v prvých rokoch 20. storočia nevyrovnaná, charakterizovala ju nízka účasť na programoch, čo sa vysvetľovalo tým, že vedenie nie vždy bralo do úvahy zloženie a záujmy členstva. Úlohu remeselníkov a hostinských pomaly prevzali študenti, ktorí programy organizovali primerane svojmu vkusu. Robotníci preto oprávnene

[258] Archív mesta Bratislavy. Pozostalosť Vl. Fajnora
[259] SD, 5. januára 1901, s. 1–2.
[260] SD, 18. novembra 1901, s. 1.

cítili, že pre nich už nezostalo miesto v spolku riadenom študentmi. Spolok zasadal primerane 8-9-ráz do roka, so zábavou spojené programy organizoval asi 3-4–razy ročne a okrem tradičného fašiangového a silvestrovského plesu na jar a na jeseň zorganizoval po jednom divadelnom predstavení. Na fašiangovej zábave v roku 1911, uskutočnenej v dome organizácie združenia stavebných robotníkov, 80 mladých párov tancovalo štvorylku. V rámci programu boli uvedené dve veselé jednoaktovky, medzi nimi hra Štefana Szomaházyho *„V závoji"*, klavírne diela, husľové sóla, piesne a humorné scénky.[261] Na plesoch spolku obvykle vyhrávala kapela 38. pešieho pluku.

Bez podpory však nezostala ani minimálna nádej na zlepšenie podmienok činnosti spolku. Miestnosti pohostinstiev, kde sa konali programy, neboli vhodné na prijatie väčšieho počtu záujemcov, a preto sa na hodnotnejšie predstavenia museli prenajímať iné miestnosti. V takomto prípade však bolo nutné vyberať vstupné. Väčšie podujatia (veľkonočné, fašiangové a silvestrovské bály) boli organizované v miestnostiach *Hotela Savoy* a tiež v *Sas-köre* v centre mesta (Klobučnícka ulica [Kalap] 17), ďalej v *Dome združenia stavebných robotníkov* (Arénska ulica 68), resp. v sálach Hotela arcikniežaťa Jozefa a v dome na Barossovom námestí 2. Divadelné predstavenia sa konali na starej *Strelnici* (Lövölde, Rottenbillerova ulica 37/b) alebo v divadle *Intim* na Námestí arcikniežaťa Alexandra, ako aj v Gutenbergovom paláci.

Len od prelomu storočia môžeme hovoriť o väčšom záujme o spoločenský život, o pestrejších podujatiach, na ktorých odzneli aj básnicke diela Vajanského, Hviezdoslava, Bottu, Chalupku, resp. zazneli piesne, humorné scénky i krátke klavírne diela. V roku 1906 hral na husliach Ján Dohnányi a Anica Fábryová, poslucháčka posledného ročníka peštianskeho konzervatória zaspievala piesne v klavírnom spievode Lihoveckého. V *Sas-kör* taktiež vystúpili poslucháči práve končiaci konzervatórium. Izákom vedený spevokol vystupoval na jednotlivých podujatiach s ľudovými piesňami a jednoduchšími zborovými dielami. Neskôr jeho mužský a zmiešaný zbor spieval už aj štvorhlasne.

V prvých rokoch 20. storočia sa organizátori pravdepodobne pod vplyvom očakávanej väčšej návštevnosti rozhodli, že počas nedeľných večerov budú organizovať pravidelné večierky spojené s prednáškami. Na týchto prednáškach, určených hlavne mladým, bola reč predovšetkým o dôležitosti spolkov, o infekčných chorobách, o jazykoch, fotografovaní, prípadne o blahodarných vplyvoch telesného pohybu. O poslednom prednášal medik Juraj Guča. V roku 1904 si spomenuli na Jána Kollára pri príležitosti prevozu jeho telesných pozostatkov z Viedne do Prahy, uznanlivo hodnotili jeho dielo a organizačnú prácu v kruhu peštianskych Slovákov. Pri príležitosti výročia narodenia teológa a spisovateľa Karola Kuzmányho sa uskutočnil večierok s programom a zorganizovali aj program na počesť návštevy evanjelických duchovných v Pešti. Tieto podujatia zo začiatku navštevovali aj remeselníci, neskôr sa na nich zúčastňovali už len študenti. Spolok koncom týždňa organizoval výlety do Budínskych kopcov, k výletnému miestu Disznófő, do Komorského lesa (Kamaraerdő), do Rímskych kúpeľov, ako aj do blízkeho Višegrádu. Bartalovičova krčma pri výletnom mieste Vrch pustovníka

[261] SD, 31. januára 1911.

(Remetehegy), ako aj krčma Juraja Sommera v mestkej časti Mátyásföld boli jedným z častých výletných cieľov. Niekedy výletníci zašli aj do hostinca v Érde.

Slovenský denník si vo svojom vydaní zo dňa 21. septembra 1911 spomenul na 43 rokov činnosti spolku, ktorý bol jedným z najstarších slovenských spolkov vôbec. Jeho členmi boli síce význačné osobnosti, poznamenáva však aj to, že *„ani v jednom univerzitnom meste spolkársky život nie je tak málo vyvinutý ako v Pešti. Tu spolkársky duch chýba."*[262]

Trvalým problémom *Slevenského spolku* bolo prenajímanie miestnosti, ktorá by vyhovovala potrebám spolku. V rámci svojich rozpočtových možností spolku sa snažili prenajať v centre mesta miestnosť, ktorú by bolo možné útulne zariadiť. Za dôležité považovali zabezpečenie novín, kníh, šachu a domina. Dúfali, že príjemne zariadené miestnosti bude častejšie navštevovať aj slovenská inteligencia. Nenašli však sponzora a tak sa z roka na rok sťahovali. Dlho by trvalo vymenovať všetky ulice, kde si organizátori spolku prenajímali miestnosti. Zo začiatku sa zhromažďovali v kaviarňach, od konca 90. rokov v kaviarni Jána Švehlu v Lipovej ulici, potom v hostinci Ondreja Kapustu v Aggteleckej ulici. Činnosť spolku však predsa len ožila. Počas Izákovho vedenia sa zaktivizoval spevokol a organizovalo sa aj viacero večierkov. Členom spolku sa stal aj mladý poslucháč práva Milan Hodža a Jaromír, syn historika Pavla Križku, ktorý sa ako inžinier zamestnaný vo firme Siemens zúčastnil na vybudovaní električkovej dopravy v Pešti. Na prelome storočia členovia spolku uskutočňovali svoje stretnutia v Munkácsyho kaviarni v Lutherovom dome. V svetlej a priestrannej kaviarni bolo možné si prečítať popri maďarských periodikách aj slovenské *(Slovenský denník, Národné noviny)* a české noviny *(Národní listy, Zlatá Praha)*. V roku 1904 zase spolkovému životu poskytol priestor hostinec Pavla Brxu, neskôr Lumnicerov hostinec, v septembri 1906 zase hostinec Friedricha Doffinga v Tabakovej ulici. Tu na prvom stretnutí predniesol úvodnú reč Ján Wagner. Potom nasledoval Gfelnerov hostinec na rohu Jozefovej okružnej a v Ulici Szilárda Rökka, v roku 1910 zase hostince Jozefa Waschata a Jozefa Dvoráka na Jozefovej okružnej, resp. v Barossovej ulici. V tomto roku sa prvýkrát podarilo prenajať priestor na Rákócziho námestí 3, kde už bola možnosť aj na zariadenia knižnice. Časté sťahovanie opotrebovalo spolkový nábytok, knižnicu, archívne materiály a samozrejme aj členstvo, nakoľko bolo ťažké sledovať, kde sa presne nachádza sídlo spolku.

Skutočnú pomoc spolok obdržal na jar 1912 od staviteľa Milana Harminca, predsedu spolku v rokoch 1911 až 1913, ktorý na Rákócziho ceste 17 prenajal pre spolok na prvom poschodí obytného domu menší byt. Pôvodne chceli nechať miestnosti spolku trvalo prístupné a plánovali prevádzkovať dobre zariadenú čitáreň, ktorá by obsahovala knižný fond s viac ako 700 knihami. V dôsledku nedostatku podpory sa však spolok dostal do takej zlej finančnej situácie, že nájomné za miestnosti vedel zaplatiť len na štvrťrok. Na to, aby sa podarilo získať 1400 korún na ročné nájomné, bola potrebná väčšia súdržnosť, ako aj maximálna finančná podpora Slovákov. Túto podporu však nedostali. Na kúrenie, osvetlenie a zaostarávanie kníh nezostali nijaké peniaze.

[262] SD, 21. septembra 1911, s. 1.

Finančná situácia spolku sa začala zlepšovať len vtedy, keď jeho činnosť začali podporovať budapeštianski podnikatelia, slovenskí mešťania, z Horniakov slovenskí intelektuáli a vznikajúce banky a sporiteľne. Takto sa nakoniec po 44 rokoch neustáleho sťahovania podarilo prenajať zodpovedajúcu a prívetivú miestnosť. Vďaka pomoci vtedajšieho predsedu Harminca, ako aj vďaka prísunu štedrejších peňažných darov, dostal spolok v VIII. obvode vlastnú miestnosť, ktorá sa nachádzala na IV. poschodí obytného domu v Drožkárskej ulici 3. Za 150 korún prenajali celý štvorizbový byt. Pomáhali aj podporovatelia z Horného Uhorska. Na účet spolku prišlo z Turčianskeho Sv. Martina 500 korún, po tom, ako sa Harminc obrátil s výzvou o pomoc na viaceré slovenské inštitúcie a osobnosti. Žiadal ich o príspevok na prenájom spolkových miestností, nakoľko nevzdušné, preplnené krčmičky mali zlý vplyv na mládež a na zaplatenie prenájmu miestností v drahších hostincoch a kaviarniach nebolo peňazí. *„V mládeži, a predovšetkým vo vysokoškolskej mládeži spočíva naša nádej do budúcnosti"* – písal v liste podnikateľ.[263] Inokedy, počas večere, pripravenej z diviaka, ktorého ulovil sám Harminc, hostia vyzbierali 40 korún na podporu spolku. O niekoľko dní neskôr opäť prišli finančné dary v hodnote 489 a 380 korún od rôznych bánk a súkromných osôb.[264] Pomoc obdržali aj od Emila Stodolu, advokáta usídleného v Pešti, ktorý zariadenie spolku obohatil aj poskytnutím pianína.[265] Odvtedy sa spevokol ľahšie pripravoval na rôzne podujatia a aj nálada bola podstatne veselšia. Staviteľ Pavel Holóš daroval spolku biliardový stôl.[266] Z martinskej nábytkovej továrne za výhodnú cenu zabezpečili 50 stoličiek a 10 stolov. Otvorenie priestranných, pekne zariadených miestností sa uskutočnilo v slávnostnej atmosfére a po vystúpení spevokolu sa viacerí prítomní uznanlivo vyjadrovali, že odteraz si môžu organizovať svoje programy už v kultúrnych priestoroch. *Literárny odbor* sa chcel stať kultúrnym centrom Slovákov v Pešti. Časopis *Prúdy* vytýčil tri najdôležitejšie ciele spolku: *„1. Slovenský spolok chce byť strediskom celej peštianskej Slovače. 2. Chce byť duševným ohniskom kultúrnych snáh celého Slovenska. 3. Chce byť silnou ústrednou organizáciou všetkých slovenských študentov."*[267]

Koncom storočia knižnica pozostávala ešte len zo 733 zväzkov, avšak v čitárni v Drožkárskej ulici už bol počet kníh dvojnásobný. Podpredseda Štefánek daroval knižnici 83 vedeckých knižiek. V účelne zariadenej čitárni bolo k dispozícii 18 slovenských, 12 českých, 6 chorvátskych a srbských a 8 nemeckých periodík, medzi inými *Národné noviny, Národný hlásnik, Slovenský denník, Slovenský týždenník, Dolnozemský Slovák, Cirkevné listy, Živena, Slovenské pohľady.* Knižnicu, ktorá bola otvorená po večeroch, navštevovalo vo všedných dňoch 15–20, v sobotu a v nedeľu až 50 ľudí. Oficiálne mal spolok 111 členov, avšak na väčšie podujatia a tanečné zábavy prišlo 200 až 300 návštevníkov. Počet členov sa ani neskoršie nezvýšil, hoci na prelome storočí už

[263] ALU SNK, 166 E27
[264] SD, 6. novembra 1913.
[265] SD, 5. novembra 1912.
[266] SD, 23. októbra 1913.
[267] Prúdy, 1912. r. III. č. 5. s. 317–318.

kdekto zakladal svoj spolok: lekári, advokáti, remeselníci a učni. Česi, Poliaci, Srbi, Rumuni a Chorváti, ktorí žili v hlavnom meste v oveľa menšom počte, mali svoje aktívne spolky. Podpredseda spolku Sándorfi túto skutočnosť pripisoval tvrdohlavosti, závistlivosti a nedôverčivosti ľudí.[268] Vo svojej rubrike v *Slovenskom denníku* sa pod pseudonymom Kresťanovič prihováral takto k čitateľom: *„Keď si sami seba nevážime, tak nás ani cudzí nevážia. Hoci naša poníženosť, krotkosť, bojazlivosť sú vzácne vlastnosti, ale mali by sme byť povedomejší...".*[269] Od jesene 1905 sa Ján Wagner popri Slovenskom spolku stal aj predsedom *Katolíckeho delníckeho kruhu* a takto sa pokúsil zapojiť do života spolku aj členov iných slovenských organizácií. V 10. rokoch 20. storočia sa mladí remeselníci združení okolo stolovej spoločnosti *Kriváň* taktiež stali členmi *Literárneho odboru* a spolu so študentmi zorganizovali viaceré podujatia. Redaktor Porubský na jednom z fašiangových plesov ocenil, že intelektuáli a študenti *Slovenského spolku* ho zorganizovali spoločne s mladými remeselníkmi a robotníkmi z *Kriváňa.*[270]

Spevokol spolku s väčšími alebo menšími prestávkami pracoval pravdepodobne až do prvej svetovej vojny, napriek tomu, že *Slovenský denník* na jeseň v roku 1900 spomenul chýbajúci spevokol.[271] Vedenie spolku nikdy nebolo spokojné s počtom a ani s nadšením svojich členov. Pritom mužský zbor, skúšajúci každý utorok, sa v roku 1911 už pripravoval na predstavenia pri darovanom pianíne.

Roky pred prvou svetovou vojnou boli v živote *Slovenského spolku* najčinorodejšie. V tomto období uzrelo svetlo sveta viac pochvalných uznaní o jeho práci. Autor článku, uverejneného pri príležitosti 43. výročia založenia spolku uvádza, že jeho činnosť zabezpečujú hlavne vysokoškoláci.[272] V roku 1913 ho hodnotili nasledovne: *„Náš spolok je dnes prvotriednym kultúrnym ústavom na Slovensku a účinkuje v rámci mravno-poučného, vedeckého, zábavného a podporného programu cieľavedome a úspešne."*[273] Na základe ponuky Polónyiho nadácie sekcia pomoci spolku prenajala byty pre študentov.[274] *Slovenský spolok* v rokoch vojny prerušil svoju činnosť. Pred nadviazaním oficiálnych diplomatických stykov (6.2.1922) bol Emil Stodola vymenovaný za splnomocnenca Československej vlády, neskôr, od 23. novembra splnomocneným zástupcom sa stal Milan Hodža.[275]

---

[268] SD, 4. januára 1901, s. 1–2

[269] SD, 3. januára 1901, s. 1.

[270] SD, 22. februára 1914.

[271] SD, 29. októbra 1900.

[272] SD, 21. septembra 1911, s. 1.

[273] SD, 2. decembra 1913, s. 229, Hlas 1913, č. 2. s. 9.

[274] SD, 3. januára 1914.

[275] ST, 29. novembra 1918, s. 4. Úradnou miestnosťou zastúpenia sa stala miestnosť č. 119 na 1. poschodí hotela Astória. Hodža v týchto mesiacoch prenajímal byt v dome na Rákocziho námestí 3. Pri 125. výročí narodenia tohto politika Slovenská samospráva VIII. obvodu Budapešti umiestnila pamätnú tabuľu.

Vďaka pomoci slovenskej inteligencie, strednej vrstvy a vznikajúcich slovenských sporiteľní a bánk zo slovenských regiónov krajiny sa finančná situácia spolku sľubne vyvíjala. V roku 1913 už zorganizovali zbierku na zriadenie *Slovenského domu*, ktorý sa mal stať spoločným miestom činnosti slovenského a českého spolku. Iniciatíva pochádzala od stolovej spoločnosti *Kriváň*. Peštianski Slováci diskutovali na jar 1913 v *Slovenskom spolku* o tom, aký dom by sa mal postaviť, prípadne kúpiť na zriadenie Slovenského domu: *„Už dávno je potrebné, aby sa pre tunajšie spolky postavil dom, kde by boli slušné a vhodné miestnosti aj pre divadlá a zábavy"*. – odznelo pri debatách.[276]

4.1 Činnosť Literárneho odboru Slovenského spolku

Slovenský spolok začal byť skutočne organizačne činný až vtedy, keď sa v 90. rokoch 19. storočia aktívnejšie zapojili do jeho práce aj opozične naladení príslušníci slovenskej intelektuálnej elity v Pešti, mládež a vysokoškoláci. Mladí si v rámci *Slovenského spolku v Pešťbudíne* založili *Literárny odbor,* ktorý sa chcel stať centrom vedy, umenia a literatúry a starať sa o morálnu a kultúrnu výchovu a vzdelávanie členov.[277]

23. obrázok. *Členovia Literárneho odboru Slovenského spolku, 1914*

Medzi jeho plánmi figurovalo samovzdelávanie, popularizovanie pestovania materinského jazyka, slovenskej literatúry, umenia a vedy. Zo začiatku miestnosti pre odbor poskytol Waschatov hostinec na Jozefovej okružnej a neskôr Dvorákov hostinec. Študenti sa činorodo zapájali do života spolku aj preto, lebo už v predchádzajúcom období navštevovali tzv. domácke miesta slovenského národného života v Pešti – domov učiteľa Izáka, Švehlu, Daniela Bacháta a neskôr Jána Wagnera. Peštianske študentstvo urobilo

[276] ST, 23. apríla 1913, s. 5. Na zriadenie domu boli prisľúbené dary z Hornej zeme, z Viedne a z Čiech = SD, 23. novembra 1913.

[277] ST, 3. novembra 1905., Prúdy 1911–12, III. č. 1, Prúdy, 1928, XII. č. 1.

veľmi dobrý dojem na redaktora *Slovenského denníka* Štefáneka, ktorý sa do Pešti presťahoval zo Skalice. Vycítil však aj to, že zástupcovia slovenskej inteligencie neberú študentov priveľmi do úvahy.[278]

Mnoho o živote slovenských študentov v Pešti v 90. rokoch je možné dozvedieť sa z memoárov advokáta Vladimíra Fajnora. Fajnor so štyrmi ďalšími slovenskými druhmi začali v roku 1893/94 svoje právnické štúdia na univerzite a často navštevovali *Slovenský spolok*. Navštevovali aj české spolky a slovenské robotnícke schôdze, ktoré v tomto období viedli českí robotnícki organizátori. So záujmom čítali Masarykove knihy, ale neboli si istí v tom – ako to inak zdôrazňovala aj staršia generácia –, či Česi, ktorí takisto žili pod cudzím jarmom, budú vôbec schopní pomôcť Slovákom. Prirodzene, aj staršia generácia slovenských činiteľov zdôrazňovala spoluprácu, dôležitosť „mravenčej práce", ďalej samovzdelávanie, ale slovenská politika predsa len prešľapovala na mieste.[279] Masarykove myšlienky o spolupráci, ako aj idea morálneho znovuzrodenia ľudu mali veľký vplyv na mladých slovenských liberálov, ktorí v období, od roku 1898 do roku 1904 začali s elánom redigovať občiansko-demokratický a česko-slovenský časopis *Hlas*. Časopis sa zaoberal predovšetkým literatúrou, politikou a sociálnymi otázkami a vychádzal ako mesačník v Skalici, v Nitrianskej župe. Mladí tu ostro kritizovali politiku *Slovenskej národnej strany* v Turčianskom Sv. Martine, jej pasivitu a nerozhodnosť. Mládež z Pešti tu tiež pravidelne publikovala a referovala o činnosti *Slovenského spolku*.

Mnoho dôležitých údajov o činnosti *Literárneho odboru* je možné dozvedieť sa zo série článkov Izákovho syna, ktoré publikoval v *Prúdoch*. Tento časopis vychádzal v Bratislave od roku 1922. Značná časť tridsať-štyridsaťčlenného študentského spoločenstva pozostávala najmä zo študentov práva a medicíny, boli tu však aj študenti techniky, ale medzi členov patrilo aj niekoľko remeselníkov, úradníkov a filozofov. Ivan Markovič, Ján Fábry, Ján Izák a Janko Jesenský boli študentmi práva. Ján Slávik získal diplom stavebného inžiniera. V roku 1911 z 38 členov boli 3 poslucháči práva, 8 lekárnikov, 5 inžinierov, 8 úradníkov, 2 redaktori, 1 teológ a 11 obchodníkov. *Literárny odbor* zasadal obvykle v sobotu. Organizovali čitateľské večery v slovenskom jazyku, prednášky, pravidelne sa zúčastňovali na podujatiach spolku. Stalo sa, že z času na čas uviedli divadelné predstavenie. Popri vedeckých prednáškach prediskutovali aj národné, hospodárske otázky. Vzdelávali sa v pravopise, prezentovali novo vydané slovenské knižky, prednášali vlastné diela, verše, preklady a rozpravy. V roku 1908/1909 vtedajší predseda Pavel Bujnák[280] predniesol prednášku s názvom *Štúrove estetické názory*. František Votruba rozprával o slovenskom literárnom živote, Maša Belová, prvá slovenská poslucháčka medicíny,[281] zase prednášala o feminizme. Anton

[278] SNA, Fond OF. ŠTEFÁNEK: Denníky 1909–1948.

[279] Archív mesta Bratislavy, Pozostalosť Vladimíra Fajnora

[280] Pavel Bujnák literárny historik, jazykovedec, redaktor – medzi 1905–08 bol pomocným duchovným slovenského evanjelického kostola, popritom bol externým poslucháčom filozofie a maďarskej literatúry. Votruba, neskôr významný kritik, medzi rokmi 1903–11 tajomník a redaktor Slovenského týždenníka, v 1910 zas redaktor Slovenského denníka a potom Prúdov.

[281] Slovenský obzor, 1906, r. 1. č. 1.

Štefánek pri príležitosti 60. výročia narodenia T. G. Masaryka ocenil činnosť tohto významného pedagóga a politika,[282] ale predniesol aj reč o Františkovi Sasinkovi[283] a o vzdelávaní.

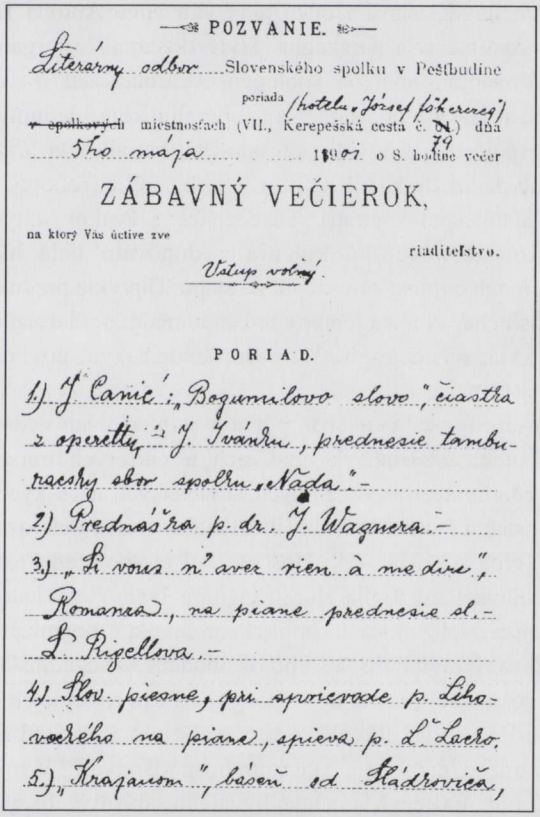

POZVANIE.

Literárny odbor Slovenského spolku v Pešťbudíne

poriada (hotelu „József főherczeg") ~~v spolkových~~ miestnosťach (VII., Kerepešská cesta č. ~~61~~ 79.) dňa 5ho mája 1901 o 8. hodine večer

ZÁBAVNÝ VEČIEROK,

na ktorý Vás úctive zve

riaditeľstvo.

Vstup volný.

PORIAD.

1.) J. Canić: „Bogumilovo slovo", čiastka z operetty J. Ivánku, prednesie tamburacsky sbor spolku „Nada".–

2.) Prednáška p. dr. J. Wagnera.–

3.) „Si vous n'avez rien à me dire", Romanza, na piane prednesie sl. L. Rigellova.–

4.) Slov. piesne, pri sprievode p. Lihovského na piane, spieva p. Ľ. Lacko.

5.) „Krajanom", báseň od Sládkoviča,

24. obrázok. *Pozvánka na program Literárneho odboru, 1901*

Začiatkom 20. storočia stáli na čele *Literárneho odboru* takí význační zástupcovia peštianskej inteligencie, ako Dušan Porubský (1905), Anton Štefánek (1913), obaja spolupracovníci a redaktori *Slovenského denníka*, Jozef Uram lekár *Nemocnice sv. Rocha,* ale môžeme spomenúť aj poslucháčov práva Ľudovíta Medveckého, Adolfa Kállaya a Ivana Dérera, pomocného evanjelického duchovného Fedora Ruppeldta a staviteľa Jána Burjana. V týchto rokoch tu prednášal Porubský o Bernolákovi,[284] redaktor *Prúdov* Ivan

[282] Prúdy 1928, č. 1. s. 28–29.

[283] František Sasinek (1830–1914) historik, pedagóg. Už počas štúdia teologie ho zaujímala história a národná emancipácia Slovákov. Počas pastoračnej činnosti v Budíne sa s veľkou vervou zapojil do slovenského národného života, mal značný podiel na tom, že v roku 1861 začali vydávať v Pešti Pešťbudínske vedomosti. V období 1869–1875 bol tajomníkom Matice slovenskej. Napísal vyše stovky článkov s historickou a cirkevnou tematikou.

[284] Anton Bernolák (1792–1813) katolícky farár, najvýznamnejšia osobnosť slovenského obrodenia. Zakladateľ prvého slovenského spisovného jazyka a učebnice slovenčiny.

Markovič o Levovi Nikolajevičovi Tolstom a Ivan Stodola o pohlavných chorobách. Jaroslav Vlček, profesor pražskej univerzity, mal tiež dve prednášky. Spomenuli si aj na výročia narodenín významných slovenských spisovateľov – Jána Chalupku,[285] Jonáša Záborského,[286] Michala Miloslava Hodžu a jazykovedca Antona Bernoláka. Pri príležitosti 60. narodenín Pavla Országha Hviezdoslava[287] zorganizovali večierok. Diskutovali o morálnych, cirkevných, spoločenských otázkach, o slovenskej literatúre, povestiach, literárnom jazyku, podrobne sa zaoberali dielami jednotlivých slovenských autorov. Činnosť spolku vypĺňovala už takmer len aktivita *Literárneho odboru*. V dôsledku veľkého počtu študentov však ostatní členovia (robotníci, remeselníci) pomaly odpadávali, a tak spolok stratil skúsenejších Slovákov a tým aj časť podporovateľov.[288] Peštiansku slovenskú kolóniu zastupovalo teda hlavne študentstvo. Predseda Jozef Uram ich činnosť považoval za slabú. Obvykle prednášali tí istí členovia a nakoľko počet poslucháčov a záujemcov bol stále malý, pomaly aj oni stratili záujem. Nezáujem je možné viac menej pripísať i na vrub študentských povinností a nevhodných spolkových miestností.[289]

Mladí peštianski Slováci sa nechali počuť v publikáciách vydávaných v hlavnom meste, ako aj v listoch zasielaných do Čiech a viacerých hornouhorských miest. V spolku mohli uvítať viacero významných slovenských a českých osobností. V ich kruhu sa objavili poslanci Pavel Blaho a Milan Hodža, spisovateľ Jozef Gregor Tajovský a jeho manželka, Tomáš G. Masaryk. Hosťom bol aj spoluredaktor *Prúdov* Vladimír Roy, železničný úradník Peter Bella Horal, inžinier Ivan Viest, katolícky kňaz Andrej Hlinka, jeden z vedúcich slovenského politického života a organizátor národného hnutia. Posledne me-novaný zavítal do Pešti po oslobodení zo segedínskeho väzenia. Milan Hodža vo februári roku 1911 pozval do odboru aj v Pešti rokujúcich českých delegátov. T. G. Masaryk, ktorý sa tešil veľkej úcte tu s nadšením rozprával o malých národoch a o Slovákoch, poslanec Udržal zasa o českom hospodárstve.[290] V roku 1912 vo svojich radoch mohli pozdraviť Andreja Mamateja, bývalého zapisovateľa spolku, ktorý v tomto období už bol predsedom *Amerického národného spolku Slovákov*. V tom istom roku poslanec Udržal, vedúci českej agrárnej strany rozprával na jednej schôdzi literárneho odboru o českej a slovenskej spolupráci a vzájomnosti.[291]

Mladí s oduševnením organizovali rôzne hudobné, zábavné a priateľské večierky, na tieto pozývali aj peštianskych Čechov, Chorvátov, Srbov, Rusínov a Rumunov,

---

[285] Ján Chalupka (1791–1871), evanjelický farár, dramatik. V Pešti vydal v rokoch 1846–48 vo dvoch zväzkoch *Kázně nedělní a svátečné*.

[286] Jonáš Záborský (1812–1876), teológ, básnik, spisovateľ, ktorý do konca vytrval pri českom spisovnom jazyku

[287] Hviezdoslav, Pavol Országh (1849–1921), jeden z najvýznamnejších slovenských básnikov. Za externého člena Kisfaludyho spoločnosti bol zvolený predovšedkým za umelecké preklady (Petőfi, Arany, Madách). Juvenílie začal písať pod menom Pavol Országh po maďarsky. Jeho najvýznamnejšie lyricko-epické dielo, Hájnikova žena, vzniklo v rokoch 1884–86.

[288] SD, 21. septembra 1911.

[289] SD, 21. septembra 1911.

[290] Naša zástava, 3. marca 1911.

[291] ALU SNK, 42.I.226; SD, 9. septembra 1912.

a naopak, aj oni sa zúčastňovali na podujatiach. Najčastejšie navštevovali programy českých spolkov *Beseda* a *Sokol*. Mládež nemaďarských národností na spoločnom večere pozdravila medzi nich zavítajúcich národnostných poslancov. V roku 1903 sa spevokol mladých Chorvátov z akademického spolku *Perun* predstavil s ľudovými piesňami, ale viacráz vystúpil aj mužský spevokol *Kolo mladích Srba (Kruh mladých Srbov)*[292] ako aj spevokol rumunských študentov. V období po roku 1910 *„Kvánci"* uviedli na spolkových podujatiach divadelné predstavenia a iné programi. Jednotlivé skupiny zápasili s podobnými problémami a zbližovali ich podobné ciele v oblastiach rozvoja jazyka, kultúry a národného života.

V prvých rokoch 20. storočia bolo v Pešti približne 500 nemaďarských študentov, a predsa sa ich nepodarilo zjednotiť. Jednou z príčin bolo, že polícia trvalo sledovala ich akcie. Napríklad v roku 1908, keď chceli spoločne zorganizovať hudobný večierok, polícia im ho nepovolila, lebo v tom videla „politickú demonštráciu".[293] Štvrtina z 200 v Pešti študujúcich rumunských študentov bola združená v spolku *„Petru Major"*. Ich spevokol s úspechom vystupoval na viacerých slovenských podujatiach. V čísle novín *Tribuna*[294] z 13. novembra 1906 v článku nadpísanom *„Rumunsko-slovenské bratstvo"* sa dočítame o podujatí *„modrookých, ticho rozprávajúcich a popri-tom uvážlivých a rozhodných Slovákov."* Pochvalne sa vyjadruje aj o hŕstke nadšených aktivistov, o činnosti *Literárneho odboru* a vyzdvihol podporu slovenskej kolónie. Spomína na vytvárajúce sa vrelé a úprimné priateľstvo rumunskej a slovenskej mládeže, čo sa dá vysvetliť aj tým, že mladí Rumuni boli častými hosťami na slovenských podujatiach. Rumunský novinár s obdivom počúval oduševnenú vlasteneckú pieseň *„Hej, Slováci"*, prednesenú s bolestným, avšak predsa len s moderovaným vzrušením. Po recitácii a prednáškach lekár a poslanec Pavel Blaho predniesol krátku, ale oduševňujúcu reč, neskôr sa prihovoril k zhromaždeným rumunský poslanec Štefan C. Pop. Mladí si s veľkým nadšením vypočuli reč predsedu *Národnostného klubu* o právach národností.[295] Taktiež približne 200 členná srbská skupina mladých mohla vstúpiť do spolku *„Kolo mladích Srba"*. Ich štyridsať-päťdesiatčlenný spevokol viacráz vystúpil na slovenských podujatiach s výberom srbských ľudových piesní. Skupina mladých Chorvátov *„Perun"* v dôsledku malého počtu členov len-len že pracovala, avšak niekoľko ich členov aj tak navštevovalo jednotlivé slovenské podujatia. Hmotne najlepšie bola zabezpečená mládež rumunská a srbská.[296]

Literárny odbor mal však aj kritické roky. Začiatkom 20. storočia s obavami sledovali pokles členstva, avšak po prenajatí bytu v Drožkárskej ulici v roku 1912 spolok predsa len nabral nový dych. Niekedy aj 150 záujemcov bolo zvedavých na spoločné prdnášky iniciované Emilom Stodolom a Antonom Štefánekom, ktoré organizovali

---

[292] SD, 8. novembra 1911, s. 11., SD, 9. novembra 1912., 13. novembra 1903.

[293] ST, 21. februára 1908.

[294] Tribuna, rumunské noviny z Aradu, vo svojom 203. čísle píšu o spolku slovenských vysokoškolákov, kde sa zvlášť nachádza čitáreň a aj knižnica. Z článku vysvitá, že spolok nie je úradne ešte povolený. SNA UMV 718/1906. 11. krabica

[295] SNA, Fond: Magyar Királyi Belügyminisztériuma, 11. krabica

[296] Prúdy, 1909, r. 1. č. 3.

spolu so *Slovenským spolkom*, *Budapeštianskym katolíckym delníckym kruhom* a stolovou spoločnosťou *Kriváň*. Prvé takéto predstavenie bolo usporiadané v budove *Budapeštianskeho protestantského vzdelávacieho spolku remeselníkov* v Dolnozemskej ulici. Tieto programy, organizované pre robotníkov, sa uskutočňovali vždy v nedeľu. Prednášali napríklad o škodlivom následku alkoholizmu. Jozef Uram, ktorého *Červený kríž* vyslal na balkánsky front, referoval o svojej tamojšej lekárskej práci, redaktor Štefánek o dejinách Bulharska a o jeho hospodárstve a spoločenských pomeroch.[297] Anton Štefánek, predseda *Literárneho odboru* považoval za povinnosť mládežníkov, aby spravili všetko pre posilnenie slovenského národa, lebo si musia byť vedomí toho, že Slováci nemajú ani školy, ani kultúrne inštitúcie, ani strednú vrstvu a ani inteligenciu úzko spolupracujúcu s ľudom.

Literárny odbor sa nechcel izolovať, hľadal spoluprácu s ostatným nemaďarským študentstvom a v roku 1912 sa obrátil s výzvou aj k mladým Slovákom zo severných stolíc. Ponúkli pomoc *Slovenskej národnej strane,*[298] a povzbudzovali svojich rovesníkov na zakladanie vzdelávacích spolkov. Juraj Slávik, vtedajší predseda odboru, vyzdvihol, že mládežníci vždy zohrávali významnú úlohu v spoločenskom živote, nakoľko *„spojenými silami pracovali na vzdelávaní, poučovaní ľudu, vzbudili v každom spolucítiacom človeku nádej, že svoj národ pozdvihnú medzi ostatných členov kultúrneho spoločenstva".*[299] Ponúkli svoje skúsenosti pri zakladaní spolkov. Študujúca mládež *Slovenského spolku* si v roku 1918 zaumienila založenie *Jednoty slovenskej študujúcej mládeže*. Do svojho programu si dali ľudovo-vzdelávacie a popularizačné prednášky, kurzy pre negramotných, prípravu pre verejné vystúpenia a riešenie sociálnych otázok študujúcej mládeže.[300] Plán sa však neuskutočnil, monarchia sa rozpadla a značná časť slovenskej inteligencie opustila Budapešť. Ľudo Izák, syn učiteľa Izáka takto opísal svoj odchod z Budapešti: *„Vyhrabal som svoje »poklady« a kompromitujúce dokumenty, ukryté v rohu kostolnej klenby: celý náklad 2-3 čísla Mladého Slovenska i redakčné razítka, a ako i zápisnicu Literárneho odboru slovenského spolku. K tomu priložil som ešte rukopisné skladby svojho otca..."*[301]

4.2. Dobročinný ženský spolok

Členmi rozličných civilných a občianskych spolkov založených v 19. storočí boli prevažne muži. Ženy sa objavovali na večierkoch iba ako členovia rodiny a väčšinou predávali tombolu, žreby a organizovali zbierky. Ženy, ktoré túžili po väčšom spoločenskom uplatnení si okrem toho spoločne zakladali dobročinné a deti ochraňujúce ženské spolky.

---

[297] IZÁK, Ľudo: Zo života Slovenského spolku = Slovenský denník, 6. novembra 1912.

[298] Slovenská národná strana, strana konzervatívcov, založená r. 1870. Jej idey zastupovali v Turčianskom Sv. Martine vychádzajúce Národnie noviny (1870–1947), ktoré v dobe dualizmu boli najvýznamnejším slovenským opozičným tlačovým orgánom. Nadväzovali na Pešťbudínske vedomosti, ktoré zanikli v r. 1870. V rokoch 1870–73 noviny mali názov Národné noviny. Významná bola rubrika Besednica.

[299] ALU SNK, C. 1366.

[300] ST, 29. novembra 1918.

[301] IZÁK, Ľudo, *Čo zaujímalo našu peštiansku mládež* s názvom podrobne predstavuje aktivity Literárneho odboru = Prúdy 1928. č. 1., 4., 7.

V Uhorsku vznikli prvé ženské dobročinné spolky okolo roku 1817. Takýmito organizáciami boli napríklad *Budínsky*, resp. *Peštiansky dobročinný ženský spolok*, ktoré vznikli s cieľom zmierniť chudobu. V roku 1866 vznikol *Peštiansky izraelitský ženský spolok (Pesti Izraelita Nőegylet)*, potom v roku 1879 *Uhorský krajinský podporný ženský spolok. (Magyar Országos Segélyező Nőegylet)*[302] Slovenské ženy si v roku 1868 založili svoj celoštátny spolok *Živena*. Spolok s ústredím v Turčianskom Sv. Martine mal na svoju dobu značnú masovú podporu, veď vo svojich radoch mal 200 až 300 členov. Do programu si zaradili samovzdelávanie žien, dobročinnosť, kultúrnu a osvetovú činnosť. Podporovali aj vznik nových škôl a zapojenie sa dievčat do pracovného procesu.

Jediný peštiansky slovenský ženský spolok vznikol v budove školy v Lutherovom dvore v roku 1899. Iniciátorom vzniku *Spolku dobročinných žien cirkve evanjelickej augsburského vyznania na Kerepešskej ceste v Pešťbudíne* bol Ľudovít Izák, učiteľ-kantor miestnej slovenskej evanjelickej školy. Ako nasledovaniahodný príklad spomínal nemecké a maďarské spolky, ktoré pomáhali strádajúcim a na pomoc odkázaným ľuďom okrem peňazí šatstvom, chlebom a kurivom. V roku 1900 však Izák zapochyboval, či slovenské ženy budú mať možnosť založiť si aj dobročinnú nadáciu spolku. Ženský spolok pravdepodobne roky pôsobil bez stanov, nakoľko ich cirkevné spoločenstvo odobrilo len na valnom zhromaždení 25. januára 1905 a podpísal ich zapisovateľ Štefan Matuška a evanjelický farár Daniel Bachát.

Spolok založila manželka evanjelického učiteľa Milina Izáková a manželka bohatého peštianskeho výrobcu vozov Mária Mišurová. Od roku 1899 roku pracoval za predsedníctva Márie Mišurovej a podpredsedníčkou bola Milina Izáková. Po jej smrti v roku 1903 na tento post zvolili Irenu Wagnerovú, ktorá v rokoch 1905 až 1913 už stála na čele spolku. Po roku 1913 sa stala predsedkyňou spolku Irena Mišurová (pravdepodobne Mišurova druhá manželka). Poverenie za svetského dozorcu vtedy obdržal Karol Kuzmány. Najdôležitejším cieľom *Dobročinného ženského spolku* bola pomoc deťom evanjelickej cirkevnej školy na Kerepešskej ceste bez ohľadu na materinský jazyk a vieru. Členská schôdza spolku sa pravdepodobne konala raz mesačne, zasadanie vedenia trirazy ročne. V predvianočných dňoch z peňazí vyzbieraných počas roka zorganizovali slávnosť na podporu chudobných školákov, chorých vdov a sirôt, prípadne ich pohostenie. Zapisovateľom bol učiteľ Izák, ktorý zasadania spolku i zápisnice viedol po slovensky a so súhlasom predsedníčky zvolával výbor i valné zhromaždenie. 9. januára 1910 predsedníčka spolku otvorila valné zhromaždenie týmito slovami: *„je tej drobnej biednej našej Slovače toľko tu v hlavnom meste! poďte s nami, príďte medzi nás, budeme sa radiť, ako máme odpomáhať biede, ako dokazovať dobročinnosť"*.[303] Z Izákových vianočných prejavov vyplýva, aký veľký význam priposovali členky spolku, veď sa vždy usilovali s veľkou oddanosťou pripraviť milé pohostenie. V tomto

[302] BURUCS Kornélia: Nők az egyesületben = História. 1993/2. s. 15.

[303] Správa cirkve e. a. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti na rok 1910, Budapeštiansky nakladateľský spolok, Pešťbudín, 1910, s. 25.

čase všetci piekli a vyvárali, deťom doniesli kávu, salónky, zákusky a ovocie. V rámci vianočných sviatkov ošatením a darčekmi spôsobovali radosť približne 30 až 35 deťom. *Slovenské noviny,* vychádzajúce začiatkom 20. storočia, pravidelne informovali o valných zhromaždeniach spolku a o oslavách usporiadaných pri príležitosti vianočných sviatkov. V roku 1903 sa pri bohato ozdobenom vianočnom stromčeku asi 40 chudobných detí sa s pekným programom, cirkevnými piesňami a vianočnými básňami Ondreja Bellu poďakovalo za dary ženského spolku.[304] V roku 1913 dali pre chlapcov ušiť chlapčenské šaty u slovenského krajčíra Pavla Brxu a topánky im objednali u Jána Hubu.[305] Oslavy väčšinou otváral čestný predseda spolku Daniel Bachát . Po jeho smrti, od roku 1906 prednášal slávnostnú reč novovymenovaný farár Martin Morháč. V roku 1913 sa im podarilo obdarovať 18 chlapcov a 16 dievčat. Za dary sa im deti poďakovali riekankami, piesňami a básničkami.

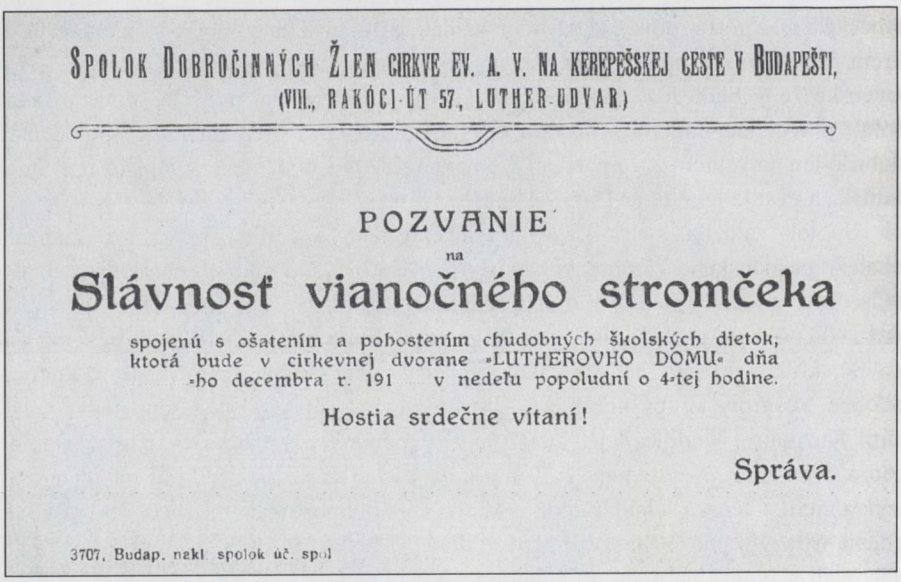

SPOLOK DOBROČINNÝCH ŽIEN CIRKVE EV. A. V. NA KEREPEŠSKEJ CESTE V BUDAPEŠTI,
(VIII., RÁKÓCI-ÚT 57., LUTHER-UDVAR)

POZVANIE
na
Slávnosť vianočného stromčeka
spojenú s ošatením a pohostením chudobných školských dietok,
ktorá bude v cirkevnej dvorane »LUTHEROVHO DOMU« dňa
-ho decembra r. 191 v nedeľu popoludní o 4-tej hodine.
Hostia srdečne vítaní!
Správa.

3707. Budap. nakl. spolok úč. spol

25. obrázok. *Vianočná pozvánka Spolku dobročinných žien*

Ženy evanjelického cirkevného spoločenstva úspešne zbierali aj kostolné peňažné dary. Konfirmandov obdarovali Bibliou, popritom sa usilovali postarať aj o ovdovené ženy a siroty. Väčšia časť ich príjmov pozostávala z úrokov základného kapitálu (takýmto bol úrok zo Seibertovej nadácie v hodnote 5100 forintov), z darov z kostolnej pokladničky, zbierok a prirodzene z dobrovoľných dobročinných príspevkov.

[304] SN, 14. decembra 1903., Bella, Ondrej (1851–1903) evanjelický poľný duchovný a básnik, pracovať začal v evanjelickej cirkevnej obci ako učiteľ a kaplán.

[305] Materiál evanjelického duchovného úradu. Správa cirkve na rok 1913.

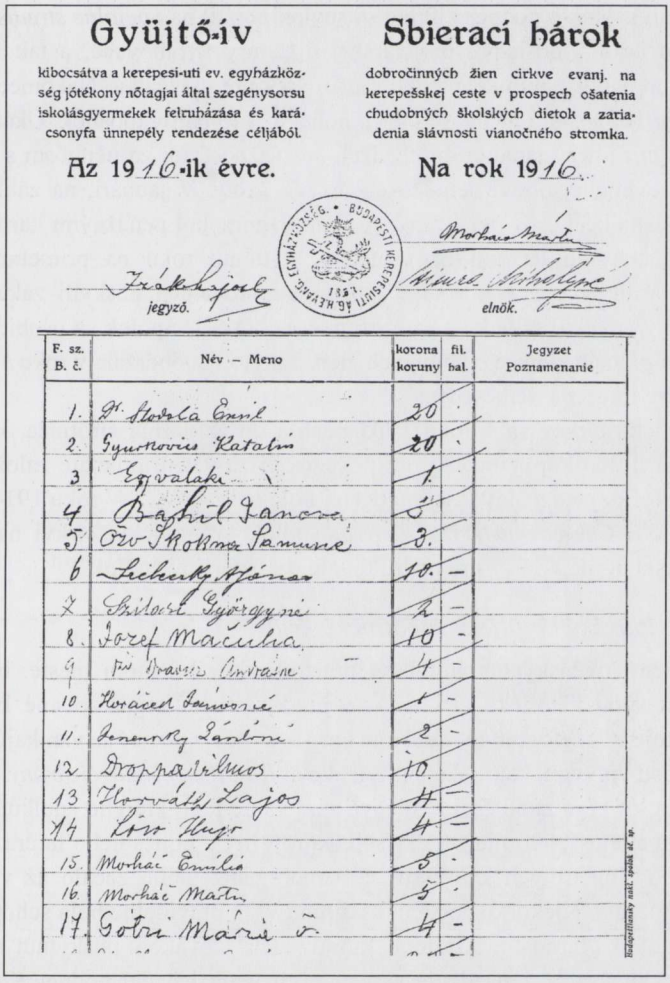

Gyüjtő-ív

kibocsátva a kerepesi-uti ev. egyházközség jótékony nőtagjai által szegénysorsu iskolásgyermekek felruházása és karácsonyfa ünnepély rendezése céljából.

Az 1916-ik évre.

Sbierací hárok

dobročinných žien cirkve evanj. na kerepešskej ceste v prospech ošatenia chudobných školských dietok a zariadenia slávnosti vianočného stromka.

Na rok 1916.

jegyző. elnök.

F. sz. B. č.	Név — Meno	korona koruny	fil. hal.	Jegyzet Poznamenanie
1.	Dr. Slovák Emil	20	.	
2.	Gyurkovics Katalin	20	.	
3	Egyvalaki	1	.	
4	Bachul Janova	5	.	
5	Özv. Skokna Samuné	3	.	
6	Lichtig Mózesné	10	—	
7	Sklovár Györgyné	2	—	
8.	Jozef Macúha	10	-	
9	[illegible]	4	-	
10.	Horáček Jánosné	1	-	
11.	Jenovsky Lászlóné	2	-	
12.	Dropparilmos	10	.	
13	Horváth Lajos	11	—	
14	Kiss Ilyés	4	—	
15.	Morháč Emília	5	.	
16	Morháč Martin	5	.	
17.	Gobri Mária ő.	4	-	

Budapestinsky ruský spolok zť. sp.

26. obrázok. *Slovensko–maďarský zbierkový hárok Spolku dobročinných žien*

V roku 1910 predstavoval ich majetok 2840 korún. V roku 1916 bolo na zbierkovom zozname 21 podpisov, v roku 1917 zase 12.[306] Ušetrené peniaze umiestnili v školskej budove na Rákócziho ceste 57 v *Pomocnej pokladnici*.[307] V roku 1916 bol pokladníkom krajčír Andrej Raffaj, jeden z členov bývalého vedenia *Slovenského spolku*.[308] V zápisnici z roku 1919 sa píše, že predchádzajúci rok bol ťažký, a tak nemohli pomôcť deťom,

[306] Gizela Michnová žijúca v Chicagu v roku 1908 urobila zbierku pre budapeštiansky ženský spolok. V tomto období mal ženský spolok 22 členov a vyzbierali viac ako 1000 korún. Prácu spolku podporoval aj český spolok Sokol.

[307] EOL. PSZE, 103. krabica

[308] ALU SNK, 133M16. Z vyúčtovania spolku z marca 1919 vyplýva, že pani Mišurová (úradne Mišura Mihályné) dala 200, vdova Žofia Hvizdáková 400 (pôvodne ich dala na nákup knižiek, ale nakoniec ich použili na dobročinné účely), po 200 korún darovali Michal Mišura a Irena Wagnerová.

ktoré požiadali spolok o podporu. Preto sa spolok obrátil na *Sociálne stredisko* hlavného mesta, ale to bolo v dôsledku proletárskej diktatúry vyrabované, a tak ženy použili nespotrebované látky z minulého roku a ušili šaty pre dievčatká. Nakoniec v decembri *Sociálne stredisko* poslalo 29 pulóvrov, 15 nohavíc a 13 párov topánok. Ukázalo sa, že je to málo, keďže rodičia zaradom prichádzali so sťažnosťami za učiteľom s tým, že deti v dôsledku nevhodnej obuvi nemôžu chodiť do školy. V januári, na základe žiadosti predsedníčky spolku *Výbor pre odievanie ľudu* vypomohol peňažnými darmi (kúpili im tričká a pančuchy) a látkami na ošatenie. V tomto roku na primerané oslávenie vianočných sviatkov členovia spolku a ich podporovatelia poskytli zákusky, koláče, jablká, cukríky, mlieko, salónky a samozrejme jedličku.[309] Spolok sa osobitým dopisom poďakoval za prácu najlepšie pracujúcich žien. Takýto list obdržala v roku 1911 a potom 1916 medzi inými Irena Slabeyová.

Evanjelická cirkev sa v roku 1903 pustila do založenia sirotinca, ktorý ženský spolok podporil 200 korunami. Aj oni považovali za veľmi dôležité založenie takejto inštitúcie, nakoľko medzi slovenskými deťmi bolo veľa sirôt.[310] V roku 1914 vyzbierané peniaze ponúkli *Červenému krížu*. Ženský spolok evanjelickej cirkvi nakoniec rada hlavného mesta 8. mája 1917 prekvalifikovala na „sociálny spolok".[311]

4.3. Budapeštiansky katolícky robotnícky kruh

Pre desaťtisíce slovenských robotníkov pracujúcich v hlavnom meste, bola hlavnou organizačnou silou katolícka cirkev, a to predovšetkým organizované komunity pri farskom kostole v Jozefovom meste. Koncom 19. storočia postupne vznikajúce katolícke spolky boli pod vplyvom katolíckej cirkvi, ako aj *Katolíckej ľudovej strany,* ktorú v roku 1894 založil gróf Ferdinand Zichy. Ideové zameranie toho-ktorého spolku, jeho kultúrna a osvetová činnosť, ako i jazyk záviseli skoro vždy od miestneho farára.

V kruhu slovenských katolíkov sa samoorganizovanie začalo až v posledných rokoch 19. storočia. Niekoľkostočlennú skupinu však pravidelne bola schopná zmobilizovať len katolícka farnosť v Jozefove, ktorá vedela Slovákom poskytnúť služby v slovenskom jazyku. Na zhromaždenie slovenských veriacich dal podnet *Katolícky kruh v Jozefovom meste,* ktorý založili kapláni Ján Bundala a Ján Szokol v poslednom roku 19. storočia. Tento spolok zastupoval spoločenské a materiálne záujmy robotníkov. Sándorfi, ktorý bol redaktorom politicko-spoločenského týždenníka *Kresťan* a učil náboženstvo na gymnáziu v ulici Jarného poľa[312], sa pokúsil vyložene „na kresťanskom a vlasteneckom základe" spolčovať v Budapešti žijúcich, poprípade tu sa postupne usídlených slovenských obyvateľov. Preto v roku 1902 v Nestorovom hostinci vo Veľkej (Óriás) ulici založil Sándorfi *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh.* Išlo tu vlastne o kresťansko-socialistický robotnícky spolok. Cieľom založenia spolku bolo predovšetkým udržanie slovenkých robotníkov, pokiaľ možno, čo najďalej od politiky, hlavne od

[309] ALU SNK, 133M16
[310] EOL, PSZE, 103. krabica
[311] Tamže
[312] MOL, OC.149-1905-2-8

českého a slovenského robotníckeho hnutia a od vplyvu sociálnodemokratickej strany. V rámci *Uhorskej sociálnodemokratickej strany* boli vtedy činné nemecké, srbské, slovenské a rumunské agitačné výbory, ktoré dokonca vydávali robotnícke noviny v národných jazykoch. Sándorfi odporúčal murárom a lešenárom, aby si aj sami založili spolok, lebo tak nebudú musieť platiť vysoké členské a povinne si kupovať noviny *Népszava (Hlas ľudu)*. Drotárov a sklenárov rovnako podnecoval založiť si vlastný odbor a prenajať spoločný sklad, ktorý by im uľahčil a zlacnil zásobovanie.[313]

27. obrázok. *Kostol sv. Jozefa na Námestí Márie Terézie (terajšie Námestie Mihálya Horvátha), začiatok XX. storočia*

[313] SÁNDORFI, Edvard: Slovo ku kresťanským robotníkom s dodatkom výkazov „Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu", Stephaneum, Budapešť, 1904, s. 14–15.

Sándorfi rýchle pochopil, že v prípade chudobných, opustených a len na seba odkázaných Slovákov, ktorí žili roztrúsení po celom hlavnom meste, by mohlo založenie katolíckej organizácie posilniť nielen národnú identitu členstva, ale v rámci cirkvi by miestni Slováci mohli nájsť aj lásku, mier a pokoj. V názve spolku jednoznačne dominovalo cirkevné označenie, čo sa prejavilo aj v jeho konkrétnej činnosti. Snažil sa svojim členom poskytnúť duchovnú a morálnu výchovu, vzdelávanie, osvetu a výučbu, veď bolo verejne známe, že medzi slovenskými obyvateľmi v hlavnom meste žijúcimi bol najvyšší počet analfabetov a mali najnižšiu úroveň vzdelania. Medzi ciele kruhu Sándorfi zaradil aj výučbu maďarského jazyka, ale najmä preto, aby ľahšie mohli získať povolenia orgánov na založenie spolku. Týmto jednoznačne chceli demonštrovať, že nie každý slovenský robotník je naničhodník, ale skôr je učenlivý, zdvorilý, triezvy a pracovitý.[314] Neskorší predseda spolku Ján Wagner sa takto vyjadroval o Sándorfim: *„Bola to zlatá duša, idealista, a pritom sa vedel dostať k srdcu ľudu. Katolícky kruh založil so stanovami, v ktorých bolo vypovedané, že ľud slovenský bude zdokonaľovať vo vlastenectve, v »hazafiságu« (...) Šándorfiho zásada bola: Slováka vzdelávať môžeš najľahšie prostredníctvom náboženstva (...) Pre Šándorfiho boli takto Katolícky kruh i Kresťan len prostriedkom k prebúdzaniu slovenského ľudu."*[315] Nakoľko bol spolok zaregistrovaný ako robotnícka organizácia *„v dobách perzekúcie robotníckeho pohybu podrobovaný bol častým prehliadkam vrchnosti a polície, ktoré ale hladko prešli, keď bol predseda-zakladateľ kňaz Šándorfi, néppártišta, a potom ja, úradník – teda ľudia z inteligencie."*[316]

23. marca 1902 zvolili Sándorfiho za predsedu robotníckeho kruhu a o dva dni neskôr zaslali stanovy na Ministerstvo vnútra.[317] Na dvojjazyčnom návrhu stanov bol uvedený názov *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*. Stanovy pozostávajúce z 28 bodov vyzdvihli, že pre členov a ich príbuzných zabezpečia náboženské podujatia a budú vystupovať v záujme nezamestnaných členov pred Ústavom sprostredkovania práce a u súkromných podnikov.[318] V roku 1902 sa v jednej prenajatej dvorovej izbe v Nestorovom hostinci podarilo postaviť oltár a vyvesiť svätý obraz. Dve miestnosti zase slúžili ako klub, t. j. bola tu možnosť čítať knihy, časopisy a noviny.

Členovia spolku sa stretávali počas týždňa len príležitostne, po sobotách a nedeliach však už pravidelne.[319] Členmi spolku mohli byť len muži, ktorí museli zaplatiť jednokorunové zápisné a štyridsaťhalierový mesačný členský príspevok. Aj ženy sa mohli prihlásiť za zakladajúcich, prípadne podporujúcich členov. Ich počet podľa výkazu z roku 1904 bol 27. Podporovatelia museli minimálne 2 korunami ročne pomôcť organizácii. Valné zhromaždenie zasadalo najmenej dvakrát do roka, predsedu a podpredsedu volili na jeden rok.[320] Desaťčlenný výbor zasadal raz mesačne, zápisnice výboru boli dvojjazyčné a obsahovali predmet zasadania, mená prítomných členov a uznesenia.

---

[314] Tamže 10.
[315] Wagner, 1930. s. 213.
[316] Tamže, s. 213.
[317] BFL, Budapest Székesfőváros Tanácsi Iratok, IV., 1407/b ikt.sz.63207/1902.
[318] OSZK, Drobné tlače, Slovenský materiál. 1902/8.
[319] MOL, K-149-1902-2-772.
[320] SÁNDORFI, 1904, s. 1–37., OSZK, Szlovák nyelvű alapszabály (Drobné tlače. Stanovy v slovenskom jazyku) 1902/8 s. 1–11., Kresťan, 5. apríla 1902, č. 14, s. 1–3.

1902.

Stanovy

Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu.

I. HLAVA.

Všeobecná čiastka.

1. §.

Meno združenia: „Budapeštiansky katolícky delnícky kruh". Tomuto zodpovedajúc spolková pečať opatrená má byť týmto nápisom, ako i zakladajúcim rokom „1902". Sídlo spolku Budapešť.

2. §.

Účelom Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu v prvom rade je, shromažďovať na základe kresťanskom a vlasteneckom katolíckych robotníkov hornouhorského pôvodu pobažne priemyselníkov, bývajúcich na území hlavného mesta, Novej Pešti a Malej Pešti, napomáhanie duševných, spoločenských a hmotných

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

záujmov svojich členov zveľaďením náboženskomravného ducha, všeobecného vzdelania a citu spolupatričnosti, avšak s úplným vytvorením politiky.

3. §.

Kruh, ako čisto spoločenská ustanovizeň, výlučne mravnými prostriedkami snaží sa dosiahnuť svojho cieľa. Na základe tomto:

a) pracuje na vzbudení lásky, jakožto základu katolíckeho náboženstva, na rozvoji mravov a usporiadaním spoločenských schôdzok, na pestovaní citu spolupatričnosti a spolčovania sa;

b) usporiaduje svojim členom a ich príbuzným spoločné náboženské cvičenia (duševné exercície, náboženské processie).

c) poskytuje spôsob, poťažne sprostredkuje, aby členovia súčastňovali sa „vyučovaní dospelých" rozširujúcich reč maďarskú;

d) považuje si za povinnosť podporovať svojich zchudobnelých alebo bez práce sa nachádzajúcich členov, hlavne tým spôsobom, že v ich záujme zakročí pri „Prácu sprostredkujúcom ústave" (Munkaközvetitő intézet) alebo aj pri súkromných priemyselných podnikoch.

4. §.

Miestnosť kruhu je stálym dostaveníčkom členov a má ráz kassína a ako taká zaopatrená

je knižnicou, vedeckými časopismi, novinami a inými zábavnými prostriedkami.

5. §.

Prostriedky k udržovaniu kruhu sú nasledovné:

a) zápisné poplatky;
b) riadne členovské poplatky;
c) ročné úroky základín;
d) iné príjmy a dary.

II. HLAVA.

Práva a povinnosti, vstúpenie a vystúpenie členov.

6. §.

Členom kruhu môže byť každý bezúhonný robotník alebo priemyselník náboženstva katolíckeho.

Členovia sú:

a) riadni;
b) podporujúci a
c) zakladajúci.

Riadnymi členami môžu byť len mužskí, ktorí zaplatia v 8. §-e ustálený členovský príspevok a poplatok.

Podporujúci členovia môžu byť aj mužskí

28. obrázok. *Stanovy Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu, 1902*

Pre členov spolku platili prísne pravidlá. Ak sa niektorý z nich zúčastnil na robotníckej vzbure, udržiaval mimomanželský vzťah alebo sa aspoň trikrát v niektorej krčme opil, prípadne vstúpil do socialistického spolku, tak už nemohol byť naďalej členom robotníckeho kruhu, resp. ho vylúčili.[321] Spolok mal vysunuté pobočky v mestských častiach Angyalföld a Nová Pešť. V roku 1904 medzi zakladateľmi a prívržencami spolku boli 29 robotníci z Novej Pešti, ktorí však neboli riadnymi členmi spolku, a to i napriek tomu, že na to mali možnosť. Podľa výkazu z roku 1904 mal spolok už 170 členov. Výdavky a príjmy boli presne evidované. Bolo evidované i to, kto akým darom – peniazmi alebo predmetmi – pomáhal pri zariaďovaní spolkových miestností.

Existujú zoznamy podporovateľov kruhu, z ktorých presne vyplýva, kto daroval spolku písacie potreby, stôl, stoličky, obrazy, prípadne popolník, sochu niektorého svätca alebo poháre. Novopeštiansky farár Adolf Röszler, ktorý bol ináč aj autorom divadelných hier, daroval dve domináš, spoločenské hry a dva obrazy. Krajčírsky majster Ján Sovík, podpredseda spolku daroval jeden svätý obraz, stolár Anton Tomko, ktorý mal dielňu v centre mesta, v Ulici Arcikniežaťa (Korona-herceg) 9, priniesol do spolku stôl, lavicu a knihovničku. Na zaobstaranie symbolu spolku, t.j. na zakúpenie spolkovej zástavy, založili nadáciu a zozbierali 411 korún. Hodnota hnuteľného a nehnuteľného majetku predstavovala 12. mája 1904 spolu 1993 korún.[322]

Zatým, ako im cirkev poskytla vhodnú miestnosť, mohlo už členstvo v kultúrnom prostredí počúvať slovenké prednášky, zúčastňovať sa na rozličných zamestnaniach, zabávať sa alebo čítať. Programy spolku priťahovali najmä slovenských robotníkov, remeselníkov a obchodníkov. Pramene nehovoria o tom, či pôvod, pracovisko, trvalý, alebo prechodný pobyt, záujem, vzdelanie a používanie jazyka ovplyvňovali zloženie a stav členstva. Nespomínajú ani to, v akom pomernom počte boli medzi nimi osamelí námezdní robotníci a nádenníci, ktorí zanechali rodiny doma. Pravdepodobne sa do kruhu hlásili skôr robotníci, ktorí sa do hlavného mesta presťahovali aj s rodinami, a ktorí sa aktívnejšie zúčastňovali na podujatiach spolku, ohotnejšie prispievali na jeho činnosť a navyše v ňom zastávali aj funkcie.

Spolky sa spravidla snažili prejaviť svoju spolupatričnosť a ciele aj pomocou spolkovej symboliky – väčšinou nosili pripnuté odznaky, vlastnili spolkové pečiatky a na väčších podujatiach sa zúčastňovali pod spolkovou zástavou a v rovnošatách. Preto si dal zhotoviť *Katolícky delnícky kruh* modré, bielou farbou lemované emailové odznaky, v strede s malým zlatým krížikom. Na významné príležitosti si ich povinne museli pripnúť do gombíkovej dierky tí, ktorí mali vlastné rovnošaty. Nápad použiť čiernu husársku uniformu bol údajne inšpirovaný „čiernym vojskom" Kráľa Mateja. Muži si tieto slávnostné uniformy obliekli pri svätých omšiach a na rôznych podujatiach spolku.[323]

Po založení spolku členstvo začalo zbierku na spolkovú zástavu. Spočiatku uvažovali o prevzatí zástavy používanej v polovici 19. storočia spolkom slovenských

[321] OSZK, Drobné tlače, 1902/8. 12. §.
[322] SÁNDORFI, 1904, s. 27–31.
[323] WAGNER, 1930, s. 213

vinohradníckych robotníkov. V Jozefovom meste ešte na konci 70. rokov mnohí pracovali vo vinohradoch, majeroch a v záhradníctvach. Zo zárobkovo činného obyvateľstva spomínaného mestského obvodu asi štvrtina pracovala ako drobnopestovatelia (v Terezinom meste len desatina). Od 80. rokov 19. storočia už vzrástol aj počet živnostníkov, zámočníkov, obuvníkov, stolárov, povozníkov a mäsiarov.[324] Zástava spolku vinohradníckych robotníkov bola veľká a zelená, bohato zdobená zlatými strapcami, a slovenskí vinohradnícki robotníci v Jozefove pri každej väčšej púti zobrali so sebou. *„Majetní Slováci pominuli a pominuli aj vinice, a tak zástavu túto napozatým mali za svoju všetci slovenskí veriaci v Josefove"* – písali v *Kresťani*.[325] Zástavu a cirkevné odevy, uniformy, knihy s obsahom evidencie zbierok a výdavkov uschoval Jakub Hyrošík, ktorý mal zeleninový stánok v centrálnej tržnici, avšak spolku ich nechcel odovzdať.[326] Zástava sa podľa zápisnice stala vlastníctvom spolku len na jar roku 1904. Predseda a členovia sa preto rozhodli, že zhotovia novú zástavu. Čiernu spolkovú zástavu slávnostne vysvätili na jeseň 1904. Na zástavu sa dostala stuha s nápisom *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*, ktorú spolku darovala Anna Sziveková. Súčasne vysvätili aj zelenú zástavu. V sviatok posviacky zástav po svätej omši vystúpil zmiešaný mužský zbor. Zástavy vysvätil biskup Adalbert Kanovics, spevokol a členstvo v miestnostiach spolku pokračovalo v oslavách.[327] Predseda prítomných uvítal po slovensky, maďarsky a nemecky. Z vyzbieraných peňazí spolok objednal jednu smútočnú a dve biele zástavy, ktoré uschovali vo farskom kostole v Jozefove. Od toho roka začal pri kruhu pracovať aj *Pohrebný spolok (Temetkezési Egyesület)*.

Raz alebo dvakrát do roka v záhradnej miestnosti niektorého obľúbeného hostinca zorganizovali verejné a slávnostné valné zhromaždenie spolku. Na ňom sa zúčastnilo nielen početné členstvo a iní záujemcovia, ale aj význační cirkevní hodnostári, ďalej farári – aktívni účastníci cirkevného a národného života peštianskych Slovákov. Takýmto duchovným bol napríklad kestúcky farár Jozef Šrobár, neskorší prešporský kanonik alebo dr. Pavel Žiška, kaplán v Senondreji a v peštianskych mestských obvodoch Kőbánya a Jozefov, ako aj grécko-katolícky duchovný, neskoršie profesor bratislavského gymnázia dr. Štefan Hlavatý.

O činnosti katolíckeho robotníckeho spolku podrobne informovala rubrika *Slovo ku kresťanským robotníkom* v Sándorfiho obrázkovom časopise, ktorý vydával od roku 1903 pod názvom *Posol Svätého Antona*. Z tohto vysvitá, že členovia robotníckeho kruhu sa pravidelne po nedeliach stretávali v VIII. obvode v jednej miestnosti hostinca Bélu Katonu, na Námestí Márie Terézie 16.[328] V názve spolku použité české slovo „delnícky" zamenili na slovenské slovo „robotnícky" až v roku 1925. Od roku 1940 namiesto slova prídavného mena „tót" v názve aj úradne zaviedli „szlovák".

---

[324] BOGYIRKA Emil: A Józsefváros története II. 1873–1919, Budapest, 1974. 45.
[325] Kresťan, 31. októbra 1903, s. 10–11.
[326] ALU SNK, 8143.
[327] Kresťan, 10. júla 1904, s. 7–8.
[328] MOL, K-149-1902-2-272.

Sándorfi od roku 1899 redigoval aj politický a spoločenský týždenník *Kresťan*. V úvodníku z 25. mája 1904, publikovanom pod názvom *Boj proti kresťanským socialistom*, redaktor-autor Sándorfi si medzi iným ťažkal, že na valnom zhromaždení bola účasť členov veľmi nízka. Jednak to pripisoval tomu, že v Komornom lese bolo práve česko-slovenské podujatie, z druhej strany videl príčiny v nasledovnom: *„Hlavná príčina je: chudoba, nevzdelanosť a bojazlivosť Slovákov. Väčšina peštianskych Slovákov zamestnaná je tu v najnižších a najťažších službách. (...) A keď videli slušnú a dôstojnú, poriadnejše oblečenú spoločnosť členov a hosťov Kruhu nášho, nuž pomysleli si akiste: to je nie pre nás, my sme k tomu chudobní a sprostí"*. Boli aj takí, ktorí sa stali členmi spolku nie z nadšenia, ale skôr zo strachu pred sociálnou-demokraciou. Článok ďalej spomenul aj fakt, že značná časť tunajších Slovákov je nútená prijať najťažšie a najpotupnejšie práce. *„Sú sluhami vrátnikov (hausmajstrov), sluhami v hostincoch, v obchodoch, alebo trápia sa ako nádenníci za malú mzdu."*[329]

Spolok sa pokúšal rozšíriť svoju činnosť aj na hospodárskom poli. Viackrát sa objavila myšlienka založenia *Sporiteľnej jednoty* združenia, nad ktorým by dohliadalo spoločenstvo členov. V roku 1913 plánovali založenie *„Gazdovského spolku"*, potom zriadili tak-zvaný *„korunový spolok"*, aby mohli z úspor poskytnúť pôžičky na to odkázaným členom. Podľa možností finančne podporovali starších, alebo tých, ktorí stratili prácu. Plánovali aj podporu pre vdovy a siroty.[330]

Zámožnejší úradníci a inteligencia sa darmi a rôznymi inými prostriedkami taktiež pokúšali podporovať činnosť spolku. Robotníci obdržali napríklad pomoc od advokáta Emila Stodolu a jeho manželky, *Budapeštianska ústredná sporiteľňa* zase z čistého zisku darovala spolku 40 korún.[331] Neskôr plánovali z darov kúpiť filmovú premietačku.

Po odchode Sándorfiho do Vrboviec v Nitrianskej župe, v roku 1905 jednohlasne zvolili za predsedu spolku Jána Wagnera, ktorý túto funkciu zastával vyše 6 rokov. Sándorfi sa v roku 1903 musel vzdať aj učiteľského miesta, lebo údajne za finančnú úplatu si vymámil od úradníka Ministerstva náboženstva a verejného vzdelávania list ministra adresovaný prímasovi Uhorska.[332] Po jeho odchode ho zvolili za čestného člena spolku. Čestným a slávnostným predsedom spolku bol aj poslanec František Skyčák, ďalšími čestnými predsedami boli Andrej Hlinka, farár z Ružomberka, ako aj už spomínaný Jozef Šrobár, duchovný z Kestúca. Od roku 1911 sa stal predsedom spolku farár z kostola na Námestí Márie Terézie Pavel Žiška a za podpredsedu bol zvolený Ján Janík. Krajčír Ján Sovík a farár z Kestúca boli takisto podpredsedami.

---

[329] Kresťan, 25. júna 1904, s. 1–3,
[330] SÁNDORFI, 1904, s. 6.
[331] ALU SNK, 81 Y 3. do 1917-ho, potom od 21. decembra 1919 zostavených zápisníc.
[332] MOL, Ol. 149-1905-2-88.

4.3.1. Činnosť Katolíckeho robotníckeho kruhu

Vedenie kruhu sa vždy usilovalo, aby sa na podujatiach zúčastnil čo najväčší počet robotníkov a aby popri zábave – primerane stanovám spolku – pokiaľ možno čo najsvedomitejšie vyznávali svoju vieru. Preto Sándorfi a Wagner, ako predsedovia kruhu organizovali divadelné predstavenia, kultúrne akcie a osvetové prednášky, ktoré radi navštevovali aj slovenskí remeselníci a robotníci. Zakúpili si aj lacné vstupenky, keď bolo treba prenajať väčšiu miestnosť.

Podarilo sa im vytvoriť pravidelný a živý spolkový život. O činnosti kruhu často referovali noviny Milana Hodžu a časopis *Kresťan*. Články *Kresťana* nabádali peštianskych Slovákov, aby svoje peniaze nemíňali v krčmách, ale radšej kupovali noviny a navštevovali *Slovenský spolok,* resp. prednášky a knižnicu *Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu,* kde nájdu *„pokoj, lásku a striezlivosť"*.[333] Článok jedných prešporských novín sa končí takto: *„...to by sme si ešte žiadali, aby nás naši rodáci nielen vtedy navštevovali, keď máme zábavu, ale aby prišli do nášho kruhu aj vtedy, keď sa treba vzdelávať a o všeličom poúčať."*[334]

Autori si boli vedomí toho, že nekvalifikovaných slovenských robotníkov len veľmi ťažko možno spoločensky prebudiť a takpovediac vytiahnuť ich zo zaužitého spôsobu života. Na stránkach *Kresťana* s radosťou informovali o vypredaných podujatiach, o úspešných vystúpeniach ochotníkov a účasti vysokoškolákov, o tom, s akým nadšením počúvali obľúbené piesne svojej mladosti a horniacke slovenské ľudové piesne.[335] V najhojnejšom počte sa Slováci zúčastňovali na podujatiach *Katolíckeho delníckeho kruhu,* ale členstvo ani tu nebolo početné. V roku 1912 sa zapísalo 182 členov, ale len 40 z nich platilo pravidelne členské príspevky, preto museli rok uzavrieť s deficitom. Ani neskoršie sa táto situácia nezmenila, a to i napriek tomu, že tlač ich povzbudzovala na účasť: *„bolo by už raz žiaduceho, aby aj naši »drotárčekovia« dostavili sa sem, lebo veď aj vám spoločný život je potrebný!"*.[336]

Pomerne skoro vznikol spevokol a divadelný ochotnícky krúžok, ktorý si do repertoáru zväčša vyberal ľahké veselohry, priťahujúce početné obecenstvo. Pred predstavením obvykle vystúpil spevokol a podujatie sa vždy skončilo tanečnou zábavou. Ročne organizovali štyri až päť plesov – na fašiangy, na Veľkú noc, na Turíce, na Katarínu a aj zábavu pri príležitosti oberačiek. Na týchto plesoch, ktoré sa uskutočnili väčšinou v prenajatých priestoroch niektorého z hostincov (Poós, Bőhm, Blazsek) alebo v miestnostiach *Budapeštianskeho protestantského vzdelávacieho spolku remeselníkov,* bola často tombola, svetová-poštová hra a kolky a pri tom vyhrávala cigánska kapela.

---

[333] Kresťan, 23. novembra 1903, s. 13.
[334] Slovenské ľudové noviny, 26. septembra 1913.
[335] Kresťan, 17. októbra 1903, Dopisy.
[336] Tamže, 26. decembra 1903, s. 10.

Popri spomínaných posviackach zástav bola najväčšou udalosťou v živote spolku oberačková zábava. Na poldennej zábave sa zúčastnilo niekoľko stoviek slávnostne vyobliekaných Slovákov. Tanečnú zábavu otvoril predseda kruhu, po čom nasledovalo alegorické vinobranie alebo ešte skôr krádež hrozna. Vtedy sa hájnik, oblečený v kroji, a jeho pomocníci, ktorými mohli byť inak aj dievčatá, pokúšali zabrániť krádeži a trestali zlodejov. Po hrách nasledovala zábava spojená s tombolou, kolkárske súťaže a voľba kráľovnej krásy. V roku 1905 víťaz tomboly vyhral pečenú hus a 15 kusov cigár „britanic".[337] V roku 1910 vo farebných ľudových krojoch oblečení hájnici už o tretej popoludní chodili na koňoch a vozoch po uliciach. V roku 1912 sa zúčastnilo na zábave viac ako osemsto Slovákov odetých v krojoch. Niekedy uviedli pri oberačkových slávnostiach aj divadelnú hru.

V robotníckom spolku, ktorý mal približne 400 členov, bola najaktívnejšia predovšetkým mládež: naštudovala a prezentovala divadelné hry, rozširovala knižky a časopisy, účinkovala v spevokole, organizovala zábavné programy, prípadne precvičovala slovenský pravopis a zúčastňovala sa na prednáškach *Slovenského spolku* a na iných programoch. V roku 1905 za predsedu oboch spolkov zvolili Jána Wagnera a tak sa členovia oboch združení mohli spoločne zúčastňovať sa na výletoch a na iných podujatiach,[338] hoci sa počet členov nezvyšoval, a to ani na prednáškach, ani na iných programoch. Dobová slovenská tlač spomína aj návštevy vysokoškolákov, ktorí recitovali, spievali alebo hrali na hudobných nástrojoch.

Pozornosť slovenských nádenníkov, remeselníkov a obchodníkov sa vedenie spolku snažilo upútať zaujímavými a tematicky rôznorodými prednáškami. Po sobotách a nedeliach v rámci *Vzdelávacieho odborného kružku* odzneli osvetové prednášky o zdraví, alkoholizme, o položení robotníckej triedy, hospodárení, priemysle, obchode, respektíve o kresťanskom živote.[339] Na stretnutí 5. júna 1904 v záhradnej miestnosti hostinca u Nestora sa robotníkom prihovorili Ede Sándorfi, Ottokár Prohászka, Fraňo Skyčák a Károly Huszár. Prohászka prednášal o dôležitosti vzdelávania, o pozdvihnutí robotníkov a o spôsobe získania väčších práv a vybojovaní lepších životných podmienok .[340]

Slovenskí robotníci často pozývali na svoje podujatia *Slovenský spolok*. V roku 1912 sa napríklad 200 členov katolíckeho kruhu a stolovej spoločnosti *Kriváň* v miestnostiach *Budapeštianskeho protestantského vzdelávacieho spolku remeselníkov* zúčastnilo na sérii prednášok, ktoré na podnet Alberta Mamateya zorganizoval Emil Stodola a Anton Štefánek.[341] Štefánek rozprával o dejinách Bulharska a o tamojších spoločenských a hospodárskych pomeroch.[342]

---

[337] ST, 6. októbra 1905, s. 7.

[338] ST, 3. novembra 1905, s. 5.

[339] CYRENEJSKY, Jako nažíva slovenský delník v Pešti = Pokrok, 22. októbra 1904, 5. novembra s. 12.

[340] Kresťan, 11. júna 1904, s. 3–4.; ALU SNK, 8lY3, Zápisnice krúžku.

[341] Mamatey, Albert, pôvodne montér strojov v Budapešti, potom v roku 1893 emigroval do Spojených štátov, kde dosiahol významnú politickú kariéru a počas 1. svetovej vojny bol predsedom americkej Slovenskej ligy.

[342] SD, 6. novembra 1912.

Tradičným sviatkom bolo oslávenie vzniku spolku a životných jubileí členov. Spomienka na 10. výročie spolku bola 16. marca 1912 ráno o 7. hodine. Začala sa slávnostnou kázňou ružomberského farára[343] Andreja Hlinku, za ktorou nasledovala svätá omša duchovného Križana, ktorý si spomenul na patróna spolku Svätého Antona. Na omši bola taká masa veriacich, že mnohí sa nevošli do kostola. Poobede, pod zástavou spolku a za doprovodu hudby sa sprievod pohol do Jozefovského katolíckeho kostola, kde Hlinka požehnal slovenských veriacich. Potom sprievod, sprevádzaný tisíckami veriacich, prešiel cez Barossovu ulicu a Okružnú až do slávnostne vyzdobenej miestnosti spolku v Práterskej ulici, kde gazda Ján Krajčí privítal oslavujúcich. Dve, v bielom odeté dievčatká, odovzdali kvety Hlinkovi, respektíve farárovi Žižkovi, ktorý bol zároveň aj predsedom spolku. Potom obaja kňazi prednesli slávnostný príhovor.[344]

Slovenskí veriaci pri príležitosti celodenných pútí na Máriaremete, Máriabesnyő alebo Mlynky (Pilisszentkereszt) viacráz do roka počúvali prejavy slovenských duchovných, v takmer dvojtisícovom sprievode spievali kostolné piesne. Spolok sa každoročne pripojil aj k Svätoštefanskej procesii.

Podobne ako v prípade podujatí charitatívneho evanjelického *Dobročinného ženského spolku,* aj katolíci organizovali dobročinné tradičné vianočné oslavy, a to so zámerom pomôcť chudobným deťom. Bohato zdobený vianočný stromček postavili zväčša z príjmu jesenného bálu. Deti opätovali darčeky básničkami a pesničkami.

Časopis *Budapesti Hírlap* si všimol aj aktivitu slovenského spoločenskeho života. Podľa tu uverejnenom článku *Budapesti titok (Budapeštianske tajomstvo) „...Slovenské národné hnutie nielen na Hornej zemi besnie, ale aj v Budapešti, ktorá je považovaná úplne za maďarskú. Tu sa menovite vytvára slovenské centrum."* Autor článku považuje *Slovenský spolok* za mohutnú a najnebezpečnejšiu organizáciu, ktorej pôsobenie škodlivo vplýva hlavne na študujúcu mládež. Stolovú spoločnosť *Kriváň* a *Katolícky delnícky kruh*, a dokonca aj *Skupinu slovenských murárov* pokladal článok za škodlivé pre ich aktívnu národnú činnosť. *„A ešte oni sa sťažujú na násilnosť maďarizácie."* – končí svoj myšlienkový pochod autor tohto protislovenského výpadu.[345]

4.3.2. Miestnosti katolíckej komunity

Podobne ako ostatné slovenské organizácie ani robotnícky spolok nebol v ľahkej materiálnej situácii. Svedčí o tom hlavne fakt, že aj pre katolíkov bol závažný problém vydržiavať zodpovedajúce miestnosti vzhľadom na finančné možnosti určené pre tieto ciele spoločnosti. Za cenu, ktorá bola pre nich ešte prijateľná, si vedeli prenajať len miestnosti v hostincoch, a tam žiaľ, členovia spolku skôr len popíjali.

---

[343] Andrej Hlinka (1864–1938) katolícky farár, publicista, politik, osobnosť s výnimočným vplyvom na dejiny Slovenska v 20. storočí. Dodnes sa však mnoho diskutuje o jeho konkrétnych postojoch. Jeho postoje k slovenskému národnému hnutiu viedli ku konfliktom s maďarskými cirkevnými a svetskými orgánmi, v ktorých dôsledku bol dlhšie väznený a vrátil sa ako mučeník národa. Zosobňoval slovenské autonómne snaženia. Od roku 1918 až do smrti bol predsedom opozičnej Slovenskej ľudovej strany.

[344] Svätá rodina, 1912, č. 9. s. 307–308.

[345] Budapesti Hírlap. 24. októbra 1913, č. 252, s. 12.

V roku založenia spolku poskytol domov pre spolok hostinec u Nestora, potom si od decembra 1902 prenajali miestnosť za 600 korún v Práterskej ulici 33. V rokoch 1904 až 1906 poskytol miestnosť pre spolok hostinec Bélu Katonu a Istvána Szabóa. V záhrade hostinca Bélu Katonu plánovali vybudovať aj kolkáreň, a to výhradne pre potreby členov robotníckeho spolku. V roku 1907 prenajali Grositsov hostinec opäť v Práterskej ulici 6. V rokoch 1910 až 1911 nasledovala ulica Kisstáció, potom v rokoch 1912 až 1913 opätovne Práterská ulica 6. Z jedného čitateľského listu z roku 1913 vyplýva, že slovenskí robotníci z Nitry, Turca, Oravy a Trenčína navštevujú radšej krčmy v dôsledku nevyhovujúcich miestností, lebo *Slovenský katolícky delnícky kruh* nie je schopný na zodpovedajúcej úrovni vyvíjať činnosť.[346] Konečne v roku 1913 spolok získal pomerne kultúrnu miestnosť na Námestí Márie Terézie 16, ktorá už nebola otvorená len v sobotu a nedeľu. Členovia si tu v príjemnom prostredí mohli prečítať maďarské a slovenské noviny a knižky, navyše si ich mohli aj požičiavať, keďže z darovaných a nakúpených knižiek sa podarilo zriadiť v roku 1903 knižnicu. Predplatili si *Katolícke noviny, Slovenský týždenník a Černokňažníka*. Bolo tam domino aj kocky, prísne však zakazovali kartové hry. Keď sa stal Wagner predsedom oboch spolkov, mohli používať aj knižnicu *Slovenského spolku*.

4.3.3. Vplyv národnostnej politiky na slovenskú katolícku komunitu

V prvých rokoch 20. storočia dalo Ministerstvo vnútra pokyn na sledovanie národnostných podujatí. Úlohou každého hlavného policajného kapitána bolo sledovanie programov spolkov a podávať o nich hlásenia. Podrobne referovali o obsahu predvedeného divadelného predstavenia, o konverzačnom jazyku, o časovom trvaní podujatia a o zúčastnených osobách. Nariadenie Ministerstva vnútra č. 7430/1913 sprísňovalo podmienky organizovania kultúrnych podujatí. Každý program sa musel zahlásiť spolu s podpisom štyroch občanov s uhorskou štátnou príslušnosťou, cudzinci tam bez predbežného policajného súhlasu nemohli predniesť reč alebo mať prednášku. Aj Česi boli považovaní za cudzincov. Podujatia, ktoré boli v súlade s vytýčenými cieľmi v stanovách spolkov, nebolo potrebné predbežne nahlásiť a vyžiadať si povolenia.[347]

Podujatia *Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu* boli takisto sledované, detektívi písali hlásenia, hoci priťažujúce dôkazy nenašli. V prvom desaťročí 20. storočia vyslaný pozorovateľ referoval o tom, že členovia kruhu sa schádzajú po štvrtkoch a sobotách v hostinci Istvána Szabóa na Námestí Márie Terézie vo večerných hodinách a v nedeľu doobeda.[348] Povšimnutiahodné je aj hlásenie ružomberského hlavného služného rade stoličného hlavného mesta, podľa ktorého robotnícky kruh vyvíja slovenskú národnostnú propagandu, nakoľko na kúpu *Katolíckych novín* nabádajú aj obyvateľov Hornej zeme.[349]

---

[346] Slovenské ľudové noviny, 10. januára 1913, s. 4–5.

[347] Potemra, Michal: Kultúrna a osvetová práca na Slovensku v rokoch 1901–1918. I. SVK Košice, 1983, s. 90–91.

[348] BFL, Elnöki res. ir. VI. 1/a 1983/1906.

[349] BFL, Elnöki res. ir. VI. 1/a 1927/1906.

Členovia kruhu sa snažili aj v duchovnom prostredí zachovať svoj materinský jazyk, čo však začiatkom 10. rokov 20. storočia narážalo na prekážky. Delegácia kruhu v roku 1913 vyhľadala katolícku farnosť v Jozefove, lebo už dva mesiace nebola slovenská kázeň. Člen rady kruhu Ján Krajčí písal v prešporských *Slovenských ľudových novinách* takto: *„Tu v Pešti z kostola Jozefovského našu slovenskú reč vytískajú, (...) nás Slovákov ani spovedať nechcú po slovensky. Slováci, muži aj ženy utekajú s plačom od spovedeľníc, ba aj z kostola, lebo slovensky spovedať nemôžu. Už dávnejšie boli sme v Ostrihome prosiť cirkevnú vrchnosť, aby sa nad nami zmilovali a dala nám kňaza slovenského. Prisľúbili nám tu veľa, ale nesplnili nič. Následok toho je ten, že ľud miesto chrámu Božieho a miesto nášho kruhu hrnie sa do krčiem medzi sociáldemokratov.*"[350]

V roku 1914 farár János Hock, neskôr poslanec parlamentu, a v roku 1918 aj predseda *Národnej rady,* zrušil v kostole dokonca aj pôstnu skrúšenosť v slovenskom jazyku. Zánik kázní v slovenčine nebolo len súkromnou akciou farára Hocka, keďže cirkevné obrady v slovenskom jazyku zanikli v dôsledku nariadenia ostrihomského arcibiskupa Jána Černocha.[251] Podľa prešporských novín prímas-arcibiskup v roku 1915 vyhovel žiadosti slovenských veriacich a Pavla Žišku vymenoval za farára farského Jozefovského kostola.[352]

4.4. Stolová spoločnosť Kriváň[353]

Oduševnená skupina mladých slovenských remeselníkov v Pešti sa oddelila od *Katolíckeho delníckeho kruhu* a v roku 1906 si v hostinci na Ulici Szűz založili stolovú spoločnosť *Kriváň.* Činnosť mladých remeselníkov, snažiacich sa samovzdelávanie, bola podobná činnosti *Slovenského spolku* alebo *Katolíckeho delníckeho kruhu.* Keď sa predsedom oboch spolkov stal Ján Wagner, pozval členov stolovej spoločnosti na literárne a vedecké prednášky *Literárneho odboru,* kde sa viacráz zišlo približne 200 ľudí, hlavne členov katolíckeho kruhu a *Kriváňa.*[354] Niekedy spoločne so *Slovenským spolkom* organizovali osvetové a divadelné predstavenia, fašiangové zábavy, kde sa zbližovali v rámci slovenskej kolónie, resp. medzi jej spolkami.[355]

Na programových večierkoch viacráz vystúpili aj nadšení divadelní ochotníci stolovej spoločnosti. Uvádzali diela od Jána Hollého, Maríny Oľgy Horváthovej a Ferka Urbánka až po Moliera a obecenstvo zabávali aj zábavnými pesničkami a piesňami. Následne v miestnostiach *Protestantského vzdelávacieho spolku remeselníkov* alebo v *Ústrednom dome kovorobotníkov* usporiadali bál. Na menšie podujatia slúžili záhradné

---

[350] Slovenské ľudové noviny, 9. mája 1913, č. 19. s. 4.

[251] ALU SNK, 81 Y 3. Zápisnice.

[352] Slovenské ľudové noviny, 19. januára 1915, č. 5. s. 3.

[353] Kriváň, štít v západnej časti Vysokých Tatier. V 19. storočí sa stal symbolom slovenského národa. Inšpiroval básnikov, spisovateľov, viažu s k nemu rôzne legendy a významné udalosti slovenského národa.

[354] SD, 6. decembra 1912.

[355] SD, 22. februára 1914, s. 4.

miestnosti niektorých hostincov. Počas oberačkových a tanečných zábav organizátori mohli počítať s veľkým záujmom slovenských hostí. Počas oberačkového bálu v roku 1913 sa miestnosti hostinca u Bőhma naplnili až na prasknutie.[356] Členovia stolovej spoločnosti radi organizovali výlety do kopcov. V roku 1912, pri výlete do Zugligetu, na pamiatku tejto udalosti vysadili smrek. Pri príležitosti tohto výletu zostavili aj menší program, aby im ešte veselšie plynul koniec týždňa. V roku 1913 mládežnícky kruh okrem jedného člena tvorili sami Liptáci.[357] Podľa štatistických údajov v roku 1900 žilo v Budapešti približne 5000 obyvateľov narodených v Liptovskej župe. Liptov predbehla len Nitrianska a Trenčianska župa.[358] Činnosť mladých robotníkov pravdepodobne niekedy prerušili, o čom svedčí fakt, že farár z Kestúca Ján Damborský v roku 1914 nadhodil, že by bolo potrebné znovu založiť podobnú spoločnosť, pozostávajúcu z mladých, ktorí by s ochotníckymi predstaveniami spestrili slovenské podujatia.[359]

V prvej polovici 20. storočia robotnícky spolok fungujúci nepretržite skoro 40 rokov vykonával preukázateľne užitočnú činnosť. V slovenskom duchu uvedomelí a nadšení farári z farského kostola v Jozefove nielen zachovali záujem slovenského obyvateľstva o bohoslužby v slovenskom jazyku, ale organizovali aj slovenské púte na známe mariánske pútnické miesta. Predsedovia spolku sa pokúšali sústrediť slovenských katolíkov hlavného mesta do silnej komunity, zabezpečovali osvetovú činnosť, presadzovali používanie slovenského jazyka a zachovávanie slovenských ľudových tradícií.

Slovákov, ktorí patrili do Jozefovskej katolíckej farnosti, sa podarilo udržať ďaleko od vplyvu sociálno-demokratického hnutia. Veriaci radšej chodili na podujatia kruhu, ako napríklad na predstavenia humorných scénok a ľudových divadelných hier. V okolí Námestia Márie Terézie žijúci slovenskí obyvatelia mali radi aj vystúpenia spevokolu a nechceli zmeškať ani tanečné podujatia pri príležitosti sviatkov.

4.5. Pozorovanie policajných orgánov

Policajné orgány sledovali všetky slovenské organizácie a spolky. Bez povšimnutia nezostala ani stolová spoločnosť *Kriváň*, ktorej prenajatú miestnosť na Panenskej ulici 11 samozrejme poznali. Béla Kvanka, ktorý bol pravdepodobne agentom polície, v roku 1913 ako „vlastenec plný úprivných obáv" podal hlásenie o hostinci Jána Janíka. Tu podľa neho mladíci stolovej spoločnosti zneužívali zákonné právo, lebo sa rozprávali o tom, aký má byť Slovák, a o tom, že Slováci boli prví v Uhorsku. Tento „dobrý vlastenec", ktorý síce po slovensky nevedel, sa dozvedel, že skupina Slovákov, ktorá navštívila kaviareň v Jozefovej ulici, pozostávala hlavne z úradníkov. V Kvankovom hlásení sa možno ďalej dočítať, že členovia stolovej spoločnosti nosili emailový odznak, mali k dispozícii telocvičňu a viaceré slovenské noviny. Údajne sú dokonca finančne podporovaní z príspevkov bohatých členov vedenia.[360] „Pozorovateľ" obdržal

---

[356] Pesti Hírlap, 1913, č. 52.
[357] Kresťan, 20. júna 1913, s. 13.
[358] THIRRING, 1925, s. 53, MOL., OC. 149-1905-2-88.
[359] Zápisnica Katolíckeho delníckeho kruhu, 5. apríla 1914, ALU SNK. SI Y 3.
[360] MOL, BM. K-149-1914-6-1144.

od zástupcu policajného kapitána túto odpoveď: *„Členovia stolovej spoločnosti Kriváň nevyvíjajú spolkovú činnosť, členské nevyberajú, ich činnosť nepresahuje rámec priateľského styku a preto ani prijaté stanovy nemajú. Stolovú spoločnosť vytvorili pred troma rokmi mladí členovia, ktorí odišli z Katolíckeho slovenského robotníckeho spolku. Väčšiu časť stolovej spoločnosti tvoria ochotníci, občas spoločne so Slovenským spolkom zvykli organizovať zábavy. Pred troma rokmi za dve koruny predávali smaltované odznaky do gombíkovej dierky, ale ich zásoby sa už minuli."*[361]

O *Slovenskom spolku* mali policajné orgány k dispozícii viacero hlásení, keďže táto spoločnosť jestvovala viac desaťročí. Podľa hlásenia z roku 1894, podpísaného menom Andor Szirmai, na pamätnom zhromaždení na počesť Vajanského[362] a Hurbana[363] odzneli protištátne a poburujúce prejavy. Na tomto podujatí sa zúčastnilo približne 200 rumunských a slovenských osôb, podľa iných hlásení ich však bolo len 96. V hlásení policajného kapitána Bélu Rudnaya z roku 1901 adresovanom starostovi mesta Jánosovi Halmosovi boli členovia *Slovenského spolku* nazvaní „jedincami s panslavis-tickým duchom" a kapitán referoval aj o slovenskom večierku organizovanom na počesť slovenských poslancov v Hoteli arcikniežaťa Jozefa. Poslanci tu predniesli panslavis-tické prejavy a vyzývali na slovanskú národnú spolupatričnosť. Na slávnosti boli prítomní aj srbskí a chorvátski vysokoškoláci, ako aj traja členovia českého *Sokola.*[364] *„Nakoľko prekročili v stanovách určený okruh činností, zorganizovali politický protest, vyzývam na prísne vyšetrenie spolku"* – hovorí sa v úradnom nariadení".[365] V liste prednostu VIII. obvodu Sándora Hamvaia, ktorý v januári 1902 zaslal starostovi Halmosovi, odvolávajúc sa na nariadenia č. 12775/1901 a 13322/1902, možno čítať, že rozsiahle vyšetrovanie *Slovenského spolku* bolo bezvýsledné, lebo dokumenty spolku *„sú vedené v súlade so stanovami spolku, respektíve sú vedené v predpísanom slovenskom jazyku"*. V práci vedúcich spolku, ktorí mali svojé vlastné zamestnanie, neboli zistené nedostatky, v úradných miestnostiach, kde prednášajú prejavy a recitácie, cudzí sa nezvyknú nachádzať. Členstvo v tomto období pozostávalo zo 63 osôb. Kontrola teda nebola úspešná, lebo v dôsledku neznalosti slovenského jazyka v úrade prednostu nevedeli dostatočne preveriť predložené materiály a v roku 1903 nakoniec zastavili vyšetrovanie spolku.[366] Detektív Vodicska vo svojom liste, adresovanom v roku 1907 ministrovi vnútra, upriamil pozornosť orgánov na to, že by bolo vhodné skontrolovať zábavu organizovanú *Slovenským spolkom* 10. februára 1907. Na tejto zábave mal totiž „panslavi-

[361] MOL, BM. K-149-1144.6-1914.

[362] Vajanský, Svetozár Hurban (1847–1916) spisovateľ, politik, vedúca postava slovenskej meštianskej inteligencie, redaktor Národných novín.

[363] Hurban, Jozef Miloslav (1817–1888) evanjelický farár, literárny organizátor, redaktor, spisovateľ.

[364] *Sokol,* v druhej polovici 19. storočia v Čechách založený telovýchovný spolok na posilnenie národnej identity.

[365] BFL, IV. 1407/b Egyesületek. Budapest székesfőváros tanácsi iratai. (Spolky. Spisy rady stoličného hlavného mesta Budapešť); SNA. UMV Eln. 1925. res. ir. 798/1901. 10.

[366] BFL, IV. 1409/4 Budapest székesfőváros elnöki iratai. (Predsednícke listiny stoličného hlavného mesta Budapešť) 4523/1901.

stickú politickú prednášku" poslanec Milan Hodža.[367] V tom istom roku ministerstvu vnútra zaslané hlásenie o spolkovej fašiangovej zábave referuje o tom, že na večierku *Slovenského spolku* sa národnostní poslanci nezúčastnili a nikto nedržal politickú reč, avšak divákov oboznámili len s krátkym obsahom predvedeného divadelného predstavenia.[368] Podľa podrobného sedemstranového hlásenia detektíva Lászlóa Lahvicsku na stretnutí, organizovanom 26. mája 1914 *Slovenským spolkom* na počesť českých delegátov a vedúcich slovenských osobností, však prednesené recitácie prekročili rámec poburovania. Na stretnutí Karel Kramář[369] rozprával o českej a slovenskej jednote, o slovenských školách a čitateľských krúžkoch a svojpomocných spolkoch, ktoré slúžia na posilnenie spolupatričnosti slovenského ľudu. František Udržal[370] vyzdvihol potrebu oduševnenej práce slovenských žien, Ľudovít Bazovský[371] zase považoval za potupujúce, že Slováci, ktorých je okolo troch miliónov, nemajú školu vo vlastnom jazyku. Detektív považoval za potrebné priebežné kontrolovanie slovenských spolkov.[372]

Novinár novín *Pesti Hírlap* hovoril už dokonca o vytváraní „slovenského centra" v hlavnom meste. Podľa článku s protinárodnostným zameraním, ktorý bol ináč plný zveličovania, sú v hlavnom meste vydávané noviny *„najsilnejším drožďím slovenských národných ašpirácií"*. Budapeštianska slovenská pospolitosť si podľa jeho názoru vydržiava obrovské spolky, v ktorých rámci sa uskutočňuje takzvaná *„národná práca"*. *„Na čele ide Slovenský spolok, ktorý vyvíja najintenzívnejšiu a najnebezpečnejšiu činnosť(...). Čo dobrého mladého Slováka maďarská škola naučí, to spolok z neho vybije a každého za slovenského agitátora preškolí."*[373] Článok upriamil pozornosť príslušných orgánov na to, aby prešetrovali a konali, lebo pokiaľ na Hornej zemi mladých Slovákov vyhodia za nevlastenecké chovanie zo strednej školy, tak v Budapešti bez obáv môžu šíriť národnostné idey.

Adolf Pechány (1859–1942), profesor, autor učebníc, publicista a redaktor, z poverenia úradového župana analyzoval v roku 1907 v Budapešti vydaný Kalendár časopisu *Posol svätého Antona* a Hodžom redigované periodikum *Naša zástava*. O posledne menovanom časopise vo svojom hlásení napísal toto: *„V nábožne zaobalenom plášti nebezpečné národnostné búrenie činí. (...) Povzbudzuje, aby rodičia na lásku slovenského jazyka a na prijatie svojho pôvodu vychovávali svoje deti"*. Spomína aj štátne školy, kde platil zákaz hovoriť po slovensky. Upozorňuje na to, že sa v tlači objavujú inzeráty najväčšieho slovenského narodného peňažného ústavu – Tatra banky.[374]

4.6. Slovenskí robotníci v Budapešti

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 a po zjednotení Pešti, Budína a Starého Budína do jedného mesta v roku 1873 sa vďaka postupnej sa modernizácii začala premena

---

[367] SNA, UMV, 99/1907. 11. krabica.
[368] SNA, UMV, 11/1907. 11. krabica.
[369] Karel Kramář (1860–1937) český politik, po 1918 prvý ministerský predseda Československej republiky.
[370] František Udržal (1866–1938) poslanec, od roku 1922 predseda československej vlády.
[371] Ľudovít Bazovský (1872–1958) advokát, politik, právo študoval v Budapešti.
[372] SNA, UMV 16. krabica
[373] Pesti Hírlap, 24. októbra 1913, s. 12.
[374] SNS Kr. 11. 1907. Cenzúra časopisu.

Budapešti na veľkomesto. Centrum mesta celkom zmenili, vybudovali Veľkú okružnú a Námestie Oktogon. Po Reťazovom moste, ktorý odovzdali už v roku 1849, nasledoval po štvrťstoročí Margitin most. Obyvatelia hlavného mesta po ňom prešli prvýraz v roku 1874. V roku 1879 bolo možné prejsť po tomto druhom dunaj-skom moste už aj na konskej dráhe, ktorú však po 15 rokoch nahradila električka.[375] V Pešti už od roku 1866 bolo možné cestovať konskou železnicou. Keď napríklad niekto na stanici vystúpil z vlaku, odtiaľ šiel na fiakri ku Karolovým kasárňam, potom sa na konskej dráhe po Kerepešskej ceste dostal celkom až k Colnému domu, a *„sa vozeň obráti vľavo a tak príde do Damjaničovej ulice a konečne do mestského lesíka. Tento lesík je oázou v peštianskom prachu"*. V týchto vozoch však ľudia cestovali *„postískaní sťa haringy v sude"*.[376] Pre nádherné stromoradie, peknú trávu, ticho a čistý vzduch sem Pešťania často vychádzali na prechádzku. Mestský lesík totiž *„je strediskom bohatých a chudobných, vyššieho a nižšieho stavu, väčších i menších ľudí od jari až po pozdnej jeseni"*. Na jazere sa dalo korčuľovať, počúvať cigánsku alebo švábsku hudbu, pohojdať sa a na kolotoči previesť. Boli tu *„slúžky, nádenníčky, tovariši a učňovia, a to rozličnej národnosti"*.[377] V polovici 80. rokov 19. storočia dokončili aj prestavbu Radiálnej cesty (dnes Andrássyho trieda) – ktorú Slováci vtedy nazývali aj Radiálkou, alebo Andráška. Po tejto ceste vtedy premával omnibus. Na jeho výstavbe sa vo veľkom počte zúčastnili slovenskí kopáči, nádenníci, murári a lešenári. Na tejto ceste si postavil trojposchodový nájomný dom aj Ján Bobula.[378] Majitelia početných fabrík, parných mlynov, podnikov a prevádzok, podobne ako i bánk, úverových ústavov a ostatných inštitúcií sa s obľubou sťahovali do niektorého nového domu, do nájomných palácov alebo do niektorej z víl. Tieto budovy boli postavené v eklektickom slohu, pritom však poskytovali jednotný obraz plánovitej výstavby mesta. Rýchly rozvoj uhorského kapitalizmu bol najviditeľnejší práve na raste mesta. Pri príležitosti tisícročného výročia príchodu Maďarov do vlasti bol rok 1896 vyhlásený za milenárny rok. V tomto roku sa stala Budapešť najrýchlejšie sa rozvíjajúcim mestom Európy a so svojimi 617 tisícami obyvateľov stála na 10. mieste v poradí najväčších miest starého kontinentu. V milenárnom roku bol uvedený do prevádzky most Františka Jozefa. Tu sa koncentroval peňažný, tovarový a pracovný trh, fabriky, úverové inštitúcie, štátny aparát, tlač i knižné vydavateľstvá.[379]

Rozmach obchodu, rozvoj železničnej i vodnej dopravy, ale najmä rozširovanie moderných tovární si vyžadovali značný počet robotníkov; rôzne odvetvia služieb a priemyslu priťahovali pracovnú silu dokonca aj z predlitavskej časti monarchie. Išlo tu o desiatky tisíc majstrov, kvalifikovaných i nekvalifikovaných robotníkov. V budapeštianskych fabrikách v rokoch 1870 až 1880 pracovalo okolo 60-65% robotníkov nemaďarskej národnosti – najmä Slovákov a Nemcov.[380] Najväčšia časť slovenských robotníkov pracovala ako nekvalifikovaná pracovná sila, ako nádenníci a pomocní robotníci.

---

[375] Budapest Enciklopédia. Corvina, Budapest, 1981, 212–213

[376] SEBERÍNI, Ondrej: Slováci a sloboda. Nadlak, 1996, 74

[377] Tamže 74–75

[378] BFL. IV. 1407/b. Tanácsi iratok. III. 25407

[379] Budapest Enciklopédia. 222.

[380] LACKÓ, Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. (Vývoj skladby priemyselných robotníkov 1867–1949) Budapešť, 1961. 57.

V nádeji, že si nájdu primeranú pracovnú príležitosť, ktorá by im zabezpečila zodpovedajúce živobytie, najmä mladé ženy a muži zanechali natrvalo alebo prechodne svoje domovy v Liptove, Orave a Spiši. Podľa údajov z roku 1880 bolo 9% peštianskych murárov slovenskej národnosti.[381] Je verejne známe, že od 80. rokov 19. storočia až po začiatok prvej svetovej vojny bola práca hornoliptovských murárov v Budapešti veľmi dobre zorganizovaná. Spravidla sa jednotlivé skupiny od seba oddeľovali podľa rodnej obce. Prvé murárske a tesárske brigády, ktoré pracovali na stavbách v Pešti, zorganizoval Adolf Szentiványi v dedinách horného Liptova.[282] Často s nimi prišli aj lešenári, miešači malty a podávači. Murárstvo sa týmto sezónnym pracovníkom stalo na dlhé obdobie hlavným zdrojom obživy. Liptovskí murári a lešenári pracovali aj na takých štátom financovaných stavbách, ako bola napríklad budova Parlamentu, Rybárskej bašty, Múzea výtvarného umenia alebo štátneho archívu. Ján Bobula, inak tiež rodák z Liptova, mal poverenie vykonávať stavebný dozor počas stavby Parlamentu, ktorý projektoval architekt Imre Steidl.[383] Po určitom ustrnutí, spomalení obrovskej milenárnej výstavby však potreba hornozemských murárov poklesla. Napriek tomu sa s určitou hrdosťou spomína, že *„niet v Pešti domu novšieho, na ktorom by slovenská ruka nebola pracovala"*.[384] Pešť však predsa len nepriniesla Slovákom blahobyt, nezbohatli, a to napriek tomu, že *„spoľahlivý, úslužný, obzvlášť šikovný a usilovný robotník, bol slovenský murár všade vítaný a dobre platený"*, ale míňanie žien doma, *„zábavy a pôžičky peštianske ho zvedli"*.[385] Pritom ťažká práca *„hromadné nocúvanie podkopali slovenským mužom zdravie už v mladom veku"*.[386] Návštevník mesta sa teda naraz mohol stať svedkom rozvoja, bohatstva, hospodárskej pompéznosti a zároveň živorenia desaťtisícov robotníkov, ktorí si vedeli zaplatiť len pivničné byty na periférii mesta. Protirečenia kapitalizmu sa s najväčšou silou prejavili, prirodzene v hlavnom meste. *„Deti, ženy, muži sa v tisíckach hrnuli ku stavbám. Zo začiatku boli zamestnávaní ako nádenníci, po krátkom nosení tehál a malty ich postavili ku stene, aby mohli odposlať tých, ktorí majú pracovné knižky, dokazujúce ich kvalifikáciu. Mzdy nezvyšujú. (...) dostáva len polovičnú mzdu svojho mestského kolegu, ale aj tak je spokojný, lebo doma sa len v biede potáca."* – písal časopis *Építőmunkás (Staviteľský robotník)*.[387] Slovenských robotníkov, vydaných na milosť a nemilosť osudu, pracujúcich často v neľudských podmienkach, ktorých pritom ani za človeka nepovažovali, si všimla aj buda-

---

381 Ács, 1984/177

382 KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Spolkový život v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1830–1945 = Slovenský národopis, 1990, č. 1–2, s. 137.

383 RUMANOVSKÝ, Ivan: Liptovskí murári stavali Budapešť = Historické revue, 1997/4, s. 11–12. V roku 2001 v Historickom múzeu Budapešti turčianskosvetomartinské Slovenské národné múzeum zostavilo výstavu pod názvom: Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť.

384 SD, 18. októbra 1900, s. 1.

385 SD, 19. októbra 1900, s. 1.

386 Tamže.

387 Építőmunkás, 15. júla 1897, s. 1–2.

peštianska maďarská i slovenská odborná tlač. Ich úbohé postavenie a každodenné úrazy dokonca použili pri vydaní tzv. Paktumového kalendára v roku 1900. V tomto bol septembrový mesiac ilustrovaný (okrem kresby) touto riekankou: *„Építkezünk hevenyén, potyog is a tót legény."* (Voľný preklad: *„Napochytre staviame, však aj padá slovenský mládenec."*).[388]

Pomery na stavbách sa v priebehu rokov vôbec nezmenili. Nezlepšili sa pracovné podmienky ani bezpečnostné predpisy. Podľa novinára prešporských *Robotníckych novín „nie nadarmo hovoria, že v Pešti namiesto malty krvou stavajú."*[389] Často sa zrútilo stavebné lešenie a pochovalo lešenárov. Odborný časopis *Kőfaragó (Kamenár)* v článku o slovenských robotníkoch píše: *„Denne sa stávajú úrazy, ale podnikatelia vtedy s uspokojením hovoria, že veď len jeden Slovák padol z lešenia. Slovák podľa nich nie je človek a ani na toľko si ho necenia, ako ťažné zviera".*[390] Ani úrady nerobili nijaké opatrenia na zabezpečenie ich života a zdravia, desaťtisícové masy nezamestnaných zo severu napriek tomu prichádzali do hlavného mesta, aby na obrovských stavbách dostali prácu. Matej Šúňavec, redaktor peštianskych sociálno-demokratických novín *Nová doba,* sa takto rozpamätúva na roky 1889 až 1910, ktoré prežil v Budapešti: *„bol som v každodennom styku s murármi z Liptova. A za tieto roky postavili naši spolurodáci celú Kišpešť, Ujpešť, paláce na Andráške, modernú Východnú stanicu, kde sa vyznamenali najmä lešenári, Rybársku baštu (...) pomohli postaviť v samotnej Pešti 2500 budov, ako sme to sledovali v odborovom Zväze staviteľských robotníkov."*[391] *Slovenské noviny* v roku 1893 napísali: *„Budapešť sa už napĺňa slovenskými robotníkmi. Každý deň dochodia húfy z horných krajov do Budapešti, aby tu cez leto mohli si toľko zarobiť, koľko potrebujú cez zimu doma na výživu. Niet ulice, v ktorej by nebolo niekoľko robotníkov slovenských".*[392] Nekvalifikovaní slovenskí robotníci sa považovali za lacnú pracovnú silu. V meste bola aj taká tehelňa, v ktorej vôbec nebol určený koniec pracovného času, namiesto výplaty robotníci obdržali takzvanú „Jankovu bankovku", za ktorú si mohli nakúpiť len v továrenskej kantíne, prirodzene za vyššie ceny a neraz už skazené potraviny.[393]

Popri biednej nádenníckej a pracovnej mzde správy odsudzujúco hovoria aj o alkoholizme slovenských robotníkov, ktorí často prepijú aj tri štvrtiny z týždennej mzdy. Jedna z príčin tohto javu boli macošské podmienky ubytovania, lebo často šiesti až ôsmi ľudia bývali v jednej nevykúrenej izbe, respektíve v pivničnom byte. Mnohí medzi nimi boli len takzvaní nocľažníci, „na posteľ chodiaci", ktorí v byte len prespávali, t.j. prenajímali si len posteľ. Noviny kamenárov v Uhorsku opisujú životné podmienky slovenských nádenníkov takto: *„Sú schopní s 20-30 druhmi spoločne bývať v smradľavom*

[388] MOKÁNY, Berczi (Ed.) Paktum naptár 1900-ra. Budapest, 1900, s. 15.
[389] Robotnícke noviny, 22. decembra 1910.
[390] Kőfaragó (Kamenár), 1. marca 1894.
[391] RUMANOVSKÝ, 1997.
[392] SN, 14. marca 1893.
[393] Nová doba, 1. júla 1899, s. 3.

pivničnom byte, v rozostavanom dome, uchýliť sa do kanálov bez toho, čo by sa aj nepatrne posťažovali".[394] Takto zákonite jedinou miestnosťou na zohriatie bola krčma, kde z dobrej vôle majiteľa zavše spoločensky trávili čas.

Vo fabrikách a prevádzkach zvyčajne spoločne pracovali robotníci viacerých národností. Slovenskí robotníci sa spolčovali proti žalostnému ubytovaniu, dlhému pracovnému času alebo hrubosti dozorcov najradšej s českými robotníkmi, neraz aj po boku poľských robotníkov. Noviny *Kőfaragó (Kamenár)* si povšimli „morálny a hmotný" úpadok masy slovenských nádenníkov, a to hlavne preto, lebo slovenská ľahostajnosť, duševná a fyzická nenáročnosť *„mala priamy dopad aj na všetkých ostatných uhorských robotníkov".* Podľa citovaných novín *„za nízke nádenícke mzdy bolo možné ďakovať hlavne nenáročnosti slovenských robotníkov".* Napriek tomu autor neobviňuje predovšetkým Slovákov, ale ich zamestnávateľov, ktorí *„lacných, utiahnutých sa a pracovitých Slovákov nekonečne vykorisťujú."*[395] V tomto čase pracovalo v hlavnom meste už päťdesiattisíc slovenských sezónnych robotníkov, t.j. 3,6% zo všetkých robotníkov. V dôležitejších priemyselných odvetviach bol pomer Slovákov k celku 4,5%.[396]

Plastický obraz o robotníckej biede konca 19. storočia a o neľudských podmienkach slovenských robotníkov môžeme získať vtedy, keď si prelistujeme vtedajšie denníky alebo niektoré robotnícke noviny. Prirodzene autori, sympatizujúci so socialistickými robotníckymi vodcami alebo organizáciami, nevykresľovali nekonečnú biedu a bezbrannosť slovenských robotníkov vždy bez zadných úmyslov. V mnohých prípadoch však so súcitom písali o nádenníkoch, ktorí z nutnosti prijímajú hocijakú prácu v hlavnom meste, a o ich odovzdanom chovaní.

V päťdesiatych rokoch 19. storočia potulných slovenských obchodníkov a remeselníkov prezývali ešte len milou zdrobneninou „Slováčikovia" (tótocskák). *„Ak to boli Trenčania, ich klobúky mali obrovský okraj, ak ich poslala poľská pohraničná Magura, tak mali klobúčik s malou particou... Mali halenové nohavice, bačkory a krátku bielu kacabaj-ku."*[397] Milý a nostalgický článok vymenoval, kto boli títo podomoví obchodníci z úzkych uličiek a z honosnejších dvorov. Prichádzali Slováčikovia s prútenými nošami a v nich so svojimi vystrúhanými koníčkami, husármi a drevenými bábikami, „syrovský Slováčik" predávajúci stočenú parenicu, „Šafraník" predával v záhradke vypestovaný šafrán, „vozár" bol tzv. železiarsky Slováčik, na konci rozvetvenej palice „čvíkotavého Slováka" sa zasa hompáľali vtáky a „slivkový Slováčik" predával bystrické slivky. *„Boli milými postavičkami budínskych ulíc".*[398] Ešte aj v 60. rokoch 20. storočia sa sem-tam objavili slovenskí remeselníci, drotári alebo obchodníci s vtákmi. Známy žurnalista 19. storočia Adolf Ágai, používajúci autorský pseudonym Porzó, rád

---

394 Kőfaragó, 1. marca 1894.
395 Kőfaragó, 1. marca 1894.
396 KENDE–SIPOS, 1983, s. 242.
397 BUDAI HÁROMBÉK Effendi: Téli tótocskák a régi Budán. (Zimní Slováčkovia v starom Budíne) = Budai Krónika, 22. novembra 1939, r. 1, č. 38.
398 Tamže.

zobrazoval rozličné postavy mesta, medzi iným aj v hmlistej jesennej ulici vykrikujúceho Slováka *„Lebo v takomto čase zišiel k nám zo zasnežených kopcov ľudský Slovák, v črepovom hlinenom krčahu s ľanovým olejom a za širokým opaskom mal zachytené strapce čvíkot"*.[399] Po uplynutí jedného-dvoch desaťročí tieto typické postavy mesta zanikli a noviny písali už len o hladujúcich, živoriacich a popíjajúcich Slovákoch na stavbách. Fejtón novín *Népszava* pod názvom *Slovák* (A tót) podrobne predstavuje túto etnickú skupinu, ktorú v neskoršom období Budapešťania spomínajú už len s posmechom.

Aký bol slovenský nádenník v posledných rokoch 19. storočia? Kritický, avšak predsa len spolucítiaci dokument o slovenských robotníkoch, ktorí vykonávajú najvyčerpávajúcejšie a najťažšie práce, o tých, čo stavajú trblietavé paláce, *„ale im ako byt slúži len tmavý kútik v zapáchajúcich pivniciach chátrajúcich sa domov na periférii."* Dozvedáme sa, kde môžu dostať najčastejšie robotu: *„Masy pracovníkov páleníc tvoria Slováci; stavební nádenníci sú zase Slováci; robotníci podnikateľov zabezpečujúcich čistenie kanalizácie sú takisto Slováci."* Popri ťažkej fyzickej práci ledva míňajú niečo na potraviny: *„Pálenka a slanina! Toto sú ich nároky, s týmto sa uspokoja, s týmto prežijú: k iným riadnym a zdravým potravinám sa nedostanú."* Obvykle nič nenamietali, neprotestovali, znášali neľudské pracovné podmienky, zlé zaobchádzanie a dokonca ešte aj bitku. Publicista nevynechal ani vonkajšiu charakteristiku Slovákov: *„Spoznať ich možno už podľa zovňajšku. Majú hrubú súkennú kazajku a nohavice, šnurovacie bačkory, mastný klobúk – toto je ich oblečenie. (...) ale nedajú veľa ani na čistotu. (...) dvadsiati až tridsiati si spoločne líhajú na zem na roztrúsenú slamu. (...) v takýchto podmienkach prirodzene nákazy a epidémie nachádzajú medzi nimi živnú pôdu"*.[400] Tehelne, ktoré dodávali tehly pre výstavbu Budapešti koncom 19. storočia zamestnávali 15 000 ľudí. Voči neznesiteľným pracovným podmienkam a voči spôsobom zaobchádzania pracovných dozorcov, vo fabrikách často spoločne protestovali slovenskí a poľskí robotníci. V budínskom hostinci v Zemnej ulici (Föld) zhromaždení robotníci spoločne protestovali proti dlhej pracovnej dobe a voči zlému zaobchádzaniu. Tu popri iných slovenských a poľských rečníkoch vystúpili aj Rudolf Lapár a František Tupý, vodcovia budapeštianskeho slovenského robotníckeho hnutia.[401] Redaktor *Novej doby* Štefan Martinček ostrými slovami kritizoval pracovné podmienky robotníkov v Kőbányi, veď robotníci v továrni Ganz pracovali naraz 16, dva razy do týždňa 36 hodín. Slováci navyše bez dňa odpočinku, lebo aj v nedeľu boli nútení pracovať.[402]

4.6.1 České a slovenské robotnícke spolky

V období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní potrebovalo hlavné mesto popri desiatkach tisíc sezónnych robotníkov a nádenníkov aj kvalifikovanejšiu českú a rakúsku pracovnú

[399] Ágai Adolf (Porzó): Utazás Pestről Budára 1843–1907 (Cesta z Pešti do Budína). Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2004, s. 379.
[400] Népszava, 6. marca 1891, s. 2.
[401] Egyetértés, 5. júla 1897.
[402] Nová doba, 1. augusta 1898, s. 2–3.

silu. Robotnícke a sociálnodemokratické hnutie v Čechách a na Morave malo možnosť sa už skôr rozvinúť, preto malo priamo aj nepriamo nezanedbateľný vplyv na organizujúce sa české a slovenské robotníctvo v Uhorsku. Tieto organizácie a spolky neskôr prenikla idea československej spolupatričnosti. Snažili sa zdôrazniť, že kultúra a história tieto národy spája už dávnejšie. Zanedlho po vyrovnaní vznikol *Prvý československý dělnický spolek v Budapešti.* Jan Neruda si takisto povšimol vlastenectvo českých robotníkov a prvé prejavy českého a slovenského zbližovania, lebo aj sám sa zúčastnil v roku 1871 na preložení náhrobného kríža Jána Slávika, českého huslistu zo starého cintorína v Leopoldovom meste (Lipótváros) na cintorín na Kerepešskej ceste. Kríž huslistu, zosnulého v roku 1833 v Pešti, na ktorého pohrebe sa zúčastnil aj Ján Kollár, spoločne odprevádzali „peštianski Slovania."[403] Česi a Slováci takisto spoločne zorganizovali slávnosť na počesť Andreja Sládkoviča.[404]

Rozmach priemyselnej výroby, bankovníctva a obchodu blahodarne pôsobil na slovenské politické snaženia. S rozvojom priemyslu sa však zhoršovali pracovné podmienky priemyselných robotníkov, ktorí očakávali oporu a pomoc hlavne od svojpomocných organizácií a robotníckych spolkov. Preto sa do činnosti celoštátnych a v rámci nich aj budapeštianskych robotníckych organizácii hromadne zapájali slovenskí a českí robotníci.

Po založení *Uhorského všeobecného robotníckeho spolku* v roku 1868[405] v hostinci U mesta Prahy v ulici Dob si českí robotníci a študenti založili *Prvý (první) československý dělnický spolek (I. Cseh-Szláv Munkásegylet).* Neskôr po pripojení slovenských robotníkov bol až do roku 1886 činný ako *Československý delnícky spolok (Cseh–szlovák Munkásegylet).* V spomínanom roku bol premenovaný na *I. Český dělnický spolek* (I. Cseh Munkásegylet). V tomto období členovia boli už vyložene českého pôvodu, a preto sa aj jeho rokovacím jazykom samozrejme stala čeština. Cieľom spolku bola: *„Podpora duševných a hmotných záujmov členov (priemysel a všeobecné vzdelávanie), napomáhanie spoločenského života členov, finančná výpomoc nemocným a prispievanie pohrebné náklady."*[406] Spolok bol činný do roku 1890.[407] Medzi slovenskými zakladateľmi spolku nachádzame aj Jána Bobulu, vtedy začínajúceho staviteľa. Podľa časti prameňov premenovali spolok na *I. Československý delnícky* spolok práve na jeho návrh.[408] Pravdepodovne vtedajší predseda Jozef Strakovič, bol doktorom práv. Hoci Ministerstvo vnútra stanovy

---

[403] MACHATKA, Osvald: První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868–1890. = Časopis Matice moravské, 1953, s. 257.

[404] HAPÁK, Pavel: Záujem slovenského robotníctva o národný život v prvej polovici 19. storočia. Slováci a ich národný vývin, SAV, Bratislava, 1969, s. 229–245.

[405] Slovenské noviny, v čísle 1870/117 v rubrike Drobnosti novinár založenie spolku datuje na rok 1870. KEMÉNY G. Gábor: Kapcsolatok vonzásában. (V príťažlivosti vzťahov) Madách, Budapest–Bratislava, 1977, s. 123.

[406] MOL, K-150 BM 1886-VII-8-40631

[407] MACHATKA, 1953, s. 267.

[408] SN, 1871, s. 16. Drobnosti.

spolku neodsúhlasilo, spolok bol aktívny vyše dve desiatky rokov. V roku 1871 medzi členmi vedenia boli zastúpení remeselníci, obuvníci a krajčíri, pokladníkom bol majiteľ hostinca U mesta Prahy Martin Poduška. Členmi vedenia boli aj advokát František Sláma a medik Jozef Kotlář.[409]

Prvý nemaďarský robotnícky spolok a organizovanie českých a slovenských spolkov zrejme vzbudilo záujem a pozornosť príslušných orgánov, lebo *Slovenské noviny* vo svojom 117. čísle z roku 1871 v rubrike *Drobnosti* uviedli, že stanovy spolku budú pravdepodobne definitívne zamietnuté. Medzi hlavné činnosti spolku v roku 1874 patrila podpora v prípade choroby a pri pohreboch, ale mal aktivity aj na poli kultúry. Česi zorganizovali napríklad zbierku na znovuvybudovanie zhoreného Národného divadla.[410] V roku 1893 oslávili 25. výročie založenia spolku bohatým programom. V Széchenyiho Kiosku kapela vyhrávala české ľudovky, potom odznel Rákócziho pochod a mužský zbor predniesol robotnícke piesne.[411]

V budapeštianskom stavebnom priemysle pracujúci českí murári sa zase od roku 1872 združovali okolo spolku *Česká beseda*. Zrejme nemali rozhodujúci vplyv na Čechov v Budapešti, keďže okrem zorganizovania niekoľkých kultúrnych podujatí a schôdzí nemáme vedomosti o ich ďalších aktivitách. V prvých rokoch však okrem Čechov aj Slováci radi navštevovali ich programy. Na prelome storočí bola *Česká beseda* už len spolkom bohatších Čechov a podľa Wagnera na podujatia *Slovenského spolku* poslali nanajvýš po jednom zástupcovi. V roku 1913 bol hosťom Mikulášskej zábavy, ktorú organizovala *Beseda*, jeden známy komik z Viedne.[412] O rok neskôr, počas organizovania fašiangovej zábavy vydali humorný *Šibrinkový list*.[413] V roku 1873 zaslali na adresu pražského spolku *„Svatobor"* list, ktorého cieľom bolo zabezpečenie podpory liečby lekára a básnika Samoslava Hroboňa. Medzi 11 moravskými, 25 českými a 10 slovenskými signatármi listu figurovali aj také mená ako Ján Bobula, Koloman Banšell a Josef Václav Frič.[414] Pražská inteligencia poznala a pozorne sledovala činnosť *Besedy*. Po návšteve Nerudu v Pešti zaslala peštianskemu spolku obrazy a knihy. Pravdepodobne spoločný osud a jazyk vplývali na zbližovanie slovenských a českých robotníkov. Cítili, že spoločne organizované a masovejšie spolky budú mať asi väčší vplyv na Slovákov Pešti.

Spoločna prezentácia českých a slovenských robotníckych spolkov je potrebná hlavne preto, lebo v druhej polovici 19. storočia boli členmi českých robotníckych spolkov aj Slováci a naopak, z Čiech vykázaní českí robotníci sa aktívne zúčastňovali na práci slovenských robotníckych spolkov, agitovali a rozširovali české tlače. Slovenskí robotníci v Budapešti do posledného desaťročia predminulého storočia nemali samo-

[409] MACHATKA, 1953, s. 254.
[410] Tamže, s. 262.
[411] BFL, Elnöki res. iratok 331/1893.
[412] SD, 30. novembra 1913, s. 4.
[413] SD, 1. marca 1914.
[414] Památník národního písemnictví.

statný spolok pozostávajúci len zo slovenských členov. Preto sa mnohí z nich stali členmi niektorého českého spolku, iní si zase vybrali *Slovenský spolok*. V rámci *Budapeštianskeho robotníckeho vzdelávacieho spolku* pracovala pod vedením Františka Pořízka sekcia, ktorá si prenajímala miestnosť v Szalontayho hostinci vo Vacovskej ulici. V roku 1894 bola za účasti Slovákov v hostinci oproti Lutherovmu dvoru zorganizovaná spoločná schôdza, na ktorej sa českým predákom naskytla vhodná príležitosť na nábor Slovákov, ktorí práve vychádzali z bohoslužby.

V roku 1886 založili radikálnejšie zmýšľajúci robotníci, ktorí boli nespokojní s činnosťou *Robotníckeho spolku*, v hostinci Nemzeti Zászlóhoz (k Národnej zástave) na Kerepešskej ceste 54 ďalší československý samovzdelávací a svojpomocný spolok s názvom *Svornosť*.[415] V prvých štyroch mesiacoch do spolku vstúpilo okolo 40, poväčšine v Jozefove a Alžbetinom meste žijúcich Čechov. Na konci roku 1888 vznikla v Novej Pešti pobočka s názvom *Zábavní družstvo lýra*.[416] Výbor tejto filiálky o nej napísal: *„Obec česká v Budapešti má tolik sily, aby sobě postavila chrám umění, především ochotnické divadlo."*[417] Spolok nemal stálu vlastnú miestnosť, napriek tomu dobre zorganizované besedy, programy, prednášky, programové večierky a bály svedčia o nadšení jeho členov. Napríklad v rokoch 1887 až 1889 zorganizovali 18 divadelných predstavení a zriadili 140 zväzkovú knižnicu. V pravidelne zasielaných hláseniach budapeštianskemu policajnému riaditeľstvu detektívi v prípade spolku *Svornosť* často informujú o činnosti mnohých takých osôb, ktoré boli v zahraničí vykázaní pre anarchistickú činnosť.[418] Ministerstvo vnútra v roku 1890 rozpustilo vtedy už 100-členný spolok z dôvodu hlásania socialistických ideí. Predstavenstvo VII. obvodu nariadilo zase zhabanie písomností spolku, ktorého majetok bol odovzdaný nadácii na podporu chudobných v hlavnom meste.[419] Ani toto však nezobralo chuť skupine nadšených ochotníkov, ktorí aj naďalej nacvičovali svoje predstavenia a v roku 1891 v hostinci U Herza na Alžbetinej okružnej 31 predviedli svoje divadelné predstavenie. V menšej miestnosti tohto hostinca boli k dispozícii na policiach české noviny *Rovnosť*, *Národní listy a Hlas lidu*.

Po zákaze spolku jeho najaktívnejší členovia aj naďalej vyvíjali vážnu agitačnú prácu a čoraz intenzívnejšie spolupracovali so slovenskými robotníkmi. Po sobotných a nedeľných večeroch pravidelne v menšej miestnosti kaviarne Emílie Schulzovej[420] na Ružovej ulici (Rózsa) 29 prediskutovávali otázky robotníckeho hnutia v Európe a v Čechách.[421] Podľa hlásenia štátnej polície sa niektorí členovia čitateľského spolku

[415] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. Ir. 351/1886
[416] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. Ir. 345/1888
[417] ZAPLETAL, Vladislav: Význam spolku Svornosť pro české a slovenské dělnické hnutí v Budapešti = Acta Universittatis Palackianae Olomucensis, Historica, 1972.92: Vlast, 1888/89, r. 12. č. 8.
[418] BFL, VI. 1/a Főkapitányi elnöki res. ir. 1701888.
[419] BFL, VI. 1/a Főkapitányi elnöki res. ir. 265/1890. 269/1888.
[420] BFL, VI. 1/a Főkapitányi elnöki res. ir. 22/1892.
[421] BFL, VI. 1/a Főkapitányi elnöki res. ir. 22/1892.

Česká beseda, ako aj rozpustenej *Svornosti a I. Českého dělnického spolku* po sobotách schádzali v centre mesta na ulici Nového sveta (Újvilág, dnes Semmelweisova) 11 na 1. poschodí.[422] V roku 1912 pri oslavách 40. výročia založenia *Českej besedy* v priestoroch Reduty (Vigadó) zorganizovali veľkolepý koncert. Predniesli diela Bedřicha Smetanu, Antonína Dvořáka, vystúpil tu aj mužský, ženský a zmiešaný zbor skupiny *„Lumír"*, Ševčíkové sláčikove kvarteto a jeden spevák viedenskej dvornej opery.[423]

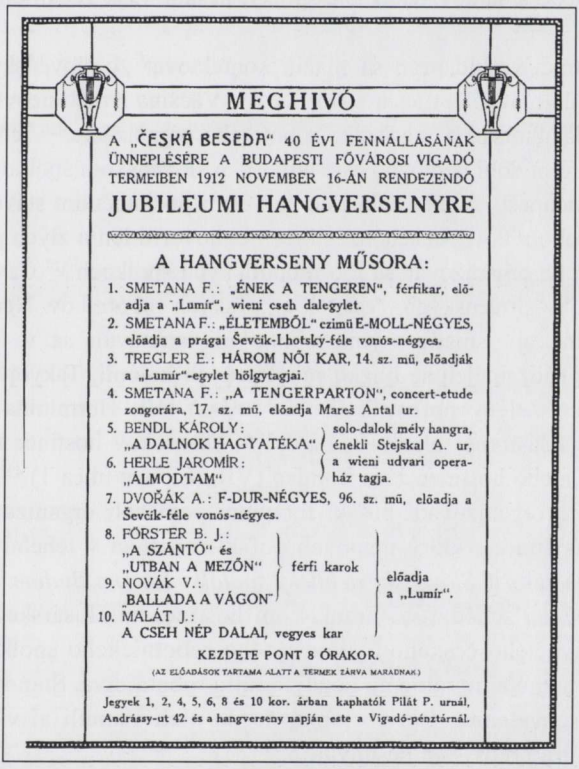

MEGHIVÓ

A „ČESKÁ BESEDA" 40 ÉVI FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPLÉSÉRE A BUDAPESTI FŐVÁROSI VIGADÓ TERMEIBEN 1912 NOVEMBER 16-ÁN RENDEZENDŐ

JUBILEUMI HANGVERSENYRE

A HANGVERSENY MŰSORA:

1. SMETANA F.: „ÉNEK A TENGEREN", férfikar, előadja a „Lumír", wieni cseh dalegylet.
2. SMETANA F.: „ÉLETEMBŐL" czimű E-MOLL-NÉGYES, előadja a prágai Ševčík-Lhotský-féle vonós-négyes.
3. TREGLER E.: HÁROM NŐI KAR, 14. sz. mű, előadják a „Lumír"-egylet hölgytagjai.
4. SMETANA F.: „A TENGERPARTON", concert-etude zongorára, 17. sz. mű, előadja Mareš Antal ur.
5. BENDL KÁROLY: „A DALNOK HAGYATÉKA" } solo-dalok mély hangra, énekli Stejskal A. ur,
6. HERLE JAROMÍR: „ÁLMODTAM" } a wieni udvari operaház tagja.
7. DVOŘÁK A.: F-DUR-NÉGYES, 96. sz. mű, előadja a Ševčík-féle vonós-négyes.
8. FÖRSTER B. J.: „A SZÁNTÓ" és „ÚTBAN A MEZŐN"
9. NOVÁK V.: „BALLADA A VÁGON" } férfi karok előadja a „Lumír".
10. MALÁT J.: A CSEH NÉP DALAI, vegyes kar

KEZDETE PONT 8 ÓRAKOR.

(AZ ELŐADÁSOK TARTAMA ALATT A TERMEK ZÁRVA MARADNAK.)

Jegyek 1, 2, 4, 5, 6, 8 és 10 kor. árban kaphatók Pilát P. urnál, Andrássy-ut 42. és a hangverseny napján este a Vigadó-pénztárnál.

29. obrázok. *Pozvánka na jubilejný koncert Českej besedy, 1912*

Medzi členmi v tomto období bolo už ťažké nájsť robotníkov, skôr sem patrili inžinieri, dôstojníci a zamestnanci českých obchodných kancelárii.[424] Napríklad Pavel Pilát, predseda kruhu v roku 1918, bol majiteľom obchodu s huslami na Námestí Ferenca Liszta. Pilát, ktorý žil v Pešti už 35 rokov, sa takto vyjadril novinárovi *Pesti Napló*: *„My peštianski Česi sa asimilujeme. Naše spolky udržujeme len preto, aby sme my, ktorí ešte vieme, mohli besedovať v rodnom jazyku."* Novinár sa vo svojej reakcii zasa vyjadril

[422] BFL, VI. /a Elnöki res. ir. 74/1891.

[423] OSZK, Aprónyomtatványtár, Szláv anyag (Drobná tlač, Slovanský materiál). Pozvánka na oslavy 40. ročneho výročia založenia *Českej besedy*.

[424] HAPÁK, Pavel: Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom 19. storočia = Historický časopis, III. I. Bratislava 1955, s. 52–86.

o Čechoch v Pešti slovami: *„Česi nám priniesli absolutizmus, spoločnú armádu a priemyselný rozvoj. Pred dvadsiatimi piatimi rokmi ich počet odhadovali na tridsať, snáď i viac tisíc, dnes ich je v Pešti možno osemtisíc."*[425]

Rast počtu priemyselných robotníkov bol priamo úmerný intenzite zakladania politických organizácií a robotníckych spolkov. Českí robotníci priniesli so sebou do hlavného mesta myšlienky socializmu a svoje organizačné skúsenosti. Zo začiatku zakladali svojpomocné a samovzdelávacie spolky, neskôr však začali čoraz otvorenejšiu politickú agitáciu.

Českí robotníci v Budapešti sa snažili kontaktovať zo slovenskými robotníkmi, ktorí prichádzali do hlavného mesta z Horniakov. Väčšina z nich neovládala maďarský jazyk a nepoznala uhorské a maďarské robotnícke organizácie.[426] Ich nábor bol o to ľahší, lebo v tomto období nemožno ešte hovoriť o slovenskom spolkovom a spoločenskom živote v Budapešti. Vtedy bola ešte vo veľmi počiatočnom stave aj národnostná organizovanosť robotníkov. Na schôdzach rečníci hovorili len o zlých pracovných podmienkach, o potrebe organizovať sa a o robotníckych spolkoch.[427] Časté boli spoločné vystúpenia a štrajky slovenských, českých a poľských robotníkov. Neraz usporadúvali schôdzky spoločne aj s maďarskými robotníkmi, stretávali sa v továrňach, alebo v hostincoch, nachádzajúcich sa blízko robotníckych kolónií. Takýmto hostincom bol napríklad hostinec Zelený poľovník (Zöld Vadász) (VI. Herminina ulica 47), hostinec Plasztika v Kláštornej ulici (II., Zárda) 9, Blazsekov hostinec (VIII., Námestie Márie Terézie 4) alebo hostinec Jána Tomíka (VII., Lipová ulica 1).[428] Okrem českých predákov aj dobre organizovaní poľskí robotníci pomáhali organizovať slovenských robotníkov. Počas štrajku, ktorý iniciovali poľskí robotníci v tehelni Starého Budína vznikla myšlienka založiť *Slovenský delnícky spolok v Starom Budíne.*[429]

V lete 1897 na schôdzi vo Frankovom hostinci na Husárskej ulici iniciovali založenie vzdelávacieho českého a slovenského robotníckeho spolku *Pokrok*, ktorý mal slúžiť duševnému a morálnemu pozdvihnutiu robotníctva. Stanovy, ktoré predložili úradom na schválenie, napriek tomu, že do nich vsunuli aj vlastenecké ciele, Ministerstvo vnútra predsa len neschválilo.[430]

Sociálnodemokratické noviny *Népszava* 24. septembra 1897 referovali o vznikajúcom českom a slovenskom vzdelávacom spolku robotníkov. Noviny sa aj vo svojich neskorších číslach zaoberali rôznymi slovenskými a poľskými robotníckymi spolkami.

---

[425] JOBBÁGY Jenő: Peštianski Česi – Peštiansky denník, 8. októbra 1918, s. 9–10.

[426] HAPÁK, 1956, s. 223.

[427] BFL, VI. 1/a. 548/1897, 592/1897. GYÁNI Gábor: Asszimiláció és akkulturáció a századfordulós Budapesten = Regio, 1995, č. 1–2, s. 101–113.

[428] BFL, VI. 1/a Főkapitányi res. ir. 1934/1907, 1490/1907, 6765/1899.

[429] BFL, VI. 1/a. 548/1897.

[430] SNA, SRH, 9. krabica S202.

V týchto rokoch organizovali robotnícke schôdze v hostincoch v Husárskej ulici, na Barossovom námestí alebo vo Veselej ulici a tiež Kopeckej (X., Halom). Vznikom *Uhorskej socialistickej robotníckej strany* nastal obrovský rozmach slovenského robotníckeho hnutia, čo v značnej miere napomohlo samoorganizovaniu približne štyridsať až päťdesiattisícovej vrstvy slovenských robotníkov v Budapešti.

Do čela vznikajúcich slovenských robotníckych spolkov sa väčšinou postavili robotníci vykázaní z Čiech, ktorí na spoločných robotníckych schôdzach rozširovali české sociálnodemokratické tlače. Značný podiel mali aj na vzdelávaní slovenských robotníkov a na založení *Jednoty–slovenského robotníckeho samovzdelávacieho spolku* v roku 1895.[431] Čoskoro vyšlo najavo, že hlavnou prekážkou rozširovania slovenskej a českej robotníckej tlače je nevzdelanosť slovenských nádenníkov, preto hlavnou podmienkou vzniku slovenskej robotníckej tlače bolo zníženie alebo úplné odstránenie negramotnosti robotníkov. S týmto zámerom aj založili už spomínaný samovzdelávací spolok *Jednota*, ktorého hlavným cieľom bolo informovanie členov, sebavzdelávanie, kultúrna a osvetová práca, rozvíjanie vedy a kultúry. V dvadsaťdeväťbodovom návrhu stanov, ktoré predložil úradom dočasný predseda Ján Polónyi, figurovalo zabezpečovanie populárnych knižiek a časopisov, ich čítanie, predčítavanie, školenia, organizovanie spoločenských zábav, koncertov a osláv. Medzi členmi spolku radi videli aj ženy. Dohodli sa na zápisnom 20-grajciarovom a na mesačnom členskom poplatku 20-grajciarovom. Plánovali založiť knižnicu, kde by členovia mali možnosť čítať a požičiavať si knihy a časopisy.[432] Ohlásené schôdze spolku však orgány povolili len zriedkakedy,[433] ich program zakazovali, v dôsledku čoho spolok skoro zanikol. V roku 1897 roku už Jednota pravdepodobne neexistovala.

Napriek tomu, že úrady zakázali *I. Český dělnický spolek* už v roku 1888 a *Svornosť* v septembri 1890, ich vedenie bolo naďalej v kontakte s českými robotníkmi a trvalo rozširovali socialistickú tlač v českom jazyku.[434] Detektív Antal Aszalay v roku 1887 vo svojich hláseniach píše o preverovaní *Svornosti*. Informuje o rozširovaní českej radikálnej tlače, radikálnom pobúrovaní a spomína aj jednotlivých radikálne zmýšľajúcich socialistických anarchistov. V hláseniach hlavnému kapitanátu z rokov 1880 až 1890 píše o anarchistickej činnosti Josefa Žišlavského narodeného v Brne a stolárskych tovarišov Václava Milotu a Františka Beinhardta. V policajnom hlásení sú uvedené aj mená Klementa Vendela, obuvníka vykázaného z Prahy, garbiarskeho robotníka Antona Paláčka a z Viedne vykázaného českého murára Václava Witmeiera.[435] Spolok v Novej

[431] Archív komunistickej strany, Bratislava. Dějiny českého a slovenského dělnického hnutí v letech 1848–1919. KSČ, 1979. Vysoká škola politická. UV KSČ 256–259. OL BM. K-150.1895-VII-8-83826.

[432] BFL, Budapest Főváros Tanácsa, Ügyosztalyi tárgymutató könyvek. IV. 1407/b 41426/1895

[433] Népszava, 7. decembra 1895, s. 14.

[434] BFL, VI.1/a Főkapitányi res.ir. 571/1889, 274/1890.

[435] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res.ir. 97/1887, 149/1887, 48/1887, 289/1887.

Pešti prevádzkoval svoju filiálku v Szamolovszkého hostinci v Jesennej ulici (Ősz) 61. Tu bolo hlavné miesto, kde sa stretávali novopeštianski českí robotníci.[436]

V rokoch pred prelomom storočia boli robotnícke zhromaždenia a prerušenia práce čoraz častejšie, maďarskí sociálni demokrati stupňovali svoju organizačnú činnosť aj medzi slovenskými robotníkmi, no predsa sa im ich nepodarilo získať pre sociálnodemokratickú stranu. Na zjazde *Uhorskej sociálnodemokratickej strany* 6. a 7. júna 1907 poukázal drevospracujúci robotník Gustáv Švéni na nesmiernu chudobu asi 40 000 slovenských a 20 000 poľských robotníkov, na ich hmotné a duševné problémy, a na to, že strana musí vykonať všetko pre to, aby ich zapojila do svojich organizácií.[437]

Koncom 19. storočia bolo v rámci pracovných kolektívov už možné pozorovať medzi slovenskými robotníkmi v Budapešti organizovanie na etnickom princípe. Skúsenosti získané na pracovisku a krivdy zo strany zamestnávateľov spájali robotníkov aj na základe ich pôvodu.[438] V roku 1894 v rámci *Svornosti* pobádala slovenských robotníkov na etnické samoorganizovanie všeobecná nespokojnosť a podobné profesijné záujmy. Českí a slovenskí robotníci naďalej organizovali svoje podujatia, v spolkových miestnostiach v Husárskej ulici. Slovenskí lešenári („krištári") si založili samostatnú organizáciu, najmä z dôvodu spravovania vlastnej pokladne, aby s peniazme spoločnosti mohli samostatne disponovať. Lešenári, vzhľadom na to, že sa pohybovali takpovediac „od budovy k budove", a to na rôznych miestach mesta, mali lepšiu možnosť zorganizovania slovenských robotníkov do rôznych robotníckych organizácií. Vždy, keď na to bola možnosť, aj agitovali medzi nimi. Členmi skupiny boli prevažne obyvatelia VII. a VIII. obvodu. Prirodzene popri agitácii si samozrejme našli čas aj na zorganizovanie zábavných programov a plesov.[439]

Zvlášť je potrebné spomenúť športovú jednotu založenú podľa vzoru českej tělocvičnej jednoty *Sokol*. V Uhorsku už roku 1860 začali vznikať prvé športové spolky, ale štát podporoval len tie, ktoré sprostredkúvali ideológiu politického maďarského národa. Predvojom športových klubov boli mestské strelecké jednoty. Športovanie si vyžadovalo voľný čas, športové náčinie, ale na Hornej zemi nebolo vtedy ešte početnejšie meštianstvo a inteligencia, ktorá by vedela využiť takéto možnosti. Športové kluby pracovali väčšinou v maďarskom duchu, preto boli české telovýchovné jednoty ako *Sokol* alebo *Orol* pre Slovákov príťažlivejšie. Táto športová organizácia, okrem užitočného trávenia voľného času a telocviku mala poslanie aj prebúdzania národného povedomia.[440]

---

[436] BFL, VI. Főkapitányi elnöki res. ir. 253/1889.

[437] Národnie noviny, 9. júna 1897, cituje HAPÁK = Historický časopis, 1955, s. 69: HODŽA, Milan: Slovenskí socialisti v Pešti = Hlas, 1898/99, s. 22–24 Na pätnásťtisíc bola odhadovaná účasť Slovákov medzi prívržencami sociálnodemokratickej strany

[438] ZAPLETAL, VI. Počátky slovenského sociálno-demokratického dělnického hnutí v Budapešti 1893–1900. ŠPN, Praha, 1969.

[439] SNA, SRH, S.227. 10. krabica

[440] GREXA, Ján: Športové a telovýchovné spolky ako súčasť formovania občianskej spoločnosti na Slovensku 1900–1945. = Elena Mannová (Ed.) Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1945, Academie Electronic Press. Bratislava, 1998, s. 231–243.

Akcie českých robotníkov z telovýchovnej jednoty *Sokol* boli apolitické a na verejných vystúpeniach sa zúčastňovali aj členovia *Besedy* a *I. Českého dělnického spolku. Sokol* bol založený 25. marca 1895 a spočiatku vyvíjal činnosť na Ulici Wesselényiho 17, neskôr na Barossovej ulici 2. Členovia okrem spoločných verejných cvičení a vystúpení organizovali aj výlety, šerm, spoločné zábavné programy a spev. Pri vstupe do spolku bolo treba zaplatiť vstupné v hodnote 5 forintov, potom ročne prispievali členským v hodnote 3 forintov.[441] Na väčšie športové a zábavné podujatia za prítomnosti vojenskej kapely bolo potrebné získať aj úradné povolenia.[442] Peštianska slovenská tlač pred prvou svetovou vojnou viackrát informovala o podujatiach, organizovaných *Sokolom*. Obvykle sa tieto akcie konali v niektorej zo sál Hotela arcikniežaťa Jozefa. Tu si prenajímali aj spolkové miestnosti. Pravidelne organizovali program pri príležitosti Mikuláša, fašiangovú zábavu za spoluúčasti vojenskej kapely, pri ktorej predvádzali české ľudové tance ako aj francúzsku štvorylku, neskôr v Kőbányi verejné vystúpenie cvičencov spojené s vysvätením spolkovej zástavy a s vystúpením viacerých spevokolov. Na cvičenie v Starej pivárni (Régi Sörház) si pozvali aj chorvátsku tamburovú kapelu. V roku 1906 sa do osláv 10. výročia založenia spolku taktiež zapojili srbské a chorvátske tanečné a hudobné skupiny (Nada, Sloga). Na poludnie sa účastníci zišli na spoločný obed, o tretej už začala záhradná slávnosť, ktorú spestrovali hry, cirkus a české pesničky. Hudbu aj pri tejto príležitosti zaisťovala vojenská kapela. Vo februári roku 1913 *Slovenské noviny* tiež informovali o fašiangovej zábave organizovanej telovýchovnou jednotou. Veľkolepé bolo hlavne podujatia pri príležitosti 15. výročia vzniku *Sokola*, ktoré sa konalo taktiež v Hoteli arcikniežaťa Jozefa. To vystúpilo aj ochotnícke divadlo. Na druhý deň ukončili program ukážkou telocviku a tanečnou zábavou.[443] Budapeštianski Česi sa v duchu česko-slovenského zbližovania snažili spolupracovať s miestnymi Slovákmi a pozývali ich na všetky verejné športové podujatia a iné programy. Takto sa podujatia *Sokola* a verejné cvičenia stali miestom stretávania aj budapeštianskych Slovanov.

V prvom desaťročí 20. storočia je potrebné vyzdvihnúť hlavne činnosť českého všeobecného vzdelávacieho spolku *Beseda*. Popri pravidelných priateľských posedeniach a zábavách sa miestni Česi mohli v roku 1913 zísť aj na básnickom večierku alebo na stretnutiach spevokolu. Počas Mikuláša prekvapil deti športový spolok cvičencov a dospelí si mohli vychutnávať groteskné scénky, spev a hosťovanie srbského spevokolu *Sloga*.[444]

Radikálnejší členovia, predovšetkým z radov inteligencie *I. Českého dělnického spolku* a *Sokola,* v roku 1899 v Pivárni Mátyás király (kráľa Mateja) na Kerepešskej ceste založili *Osvětu, český vzdělávací spolek,* ku ktorému sa v hojnom počte pripojili aj Slováci. Toto spoločenstvo bolo činné najmä ako kultúrny spolok a hostí zabávali divadelnými predstaveniami, piesňami a recitálmi.[445] Zorganizovali aj „sedliacky ples" a

[441] BFL, IV. 1407/b 50 720/95.
[442] BFL, VI. 1/a 118/1898. Návrh stanov v českom a maďarskom jazyku.
[443] ST, 26. mája 1911, s. 6.
[444] SD, 2. decembra 1900.
[445] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 682/1899.

záhradnú zábavu. Dňa 25. júna 1899 Franta Zimák, inak pôvodom Slovák, predložil príslušným úradom 25 bodový návrh stanov spolku. Medzi cieľmi spolku uviedli vzdelávanie členov, organizovanie prednášok a besied, výučbu maďarského jazyka, rozširovanie dejepisných a zemepisných znalostí a výuku spevu. Členmi spolku sa mohli stať muži aj ženy.[446] V roku 1906 zorganizovali celodenný program na počesť Jána Husa, spojený s divadelným predstavením a s plesom. V roku 1911 spoločne s Jednotou zorganizovali Husov deň v sálach Hotela arcikniežaťa Jozefa.

Od roku 1908 sa spolok presťahoval z Husárskej ulice 10 do hostinca Józsefa Kovácsa v ulici Jarného poľa 7, kde každý piatok večer učiteľ Izák dával hodiny spevu, v sobotu večer, respektíve v nedeľu doobeda zase bolo možné prediskutovať aktuálne udalosti a otázky.[447] Boli roky, keď vedenie malo schôdzky v niektorom z malých hostincov Terezinho mesta blízko Kerepešskej cesty. *Osvěta* zas mala tzv. vysunutú skupinu aj v Erszébetfalve (mestská časť Pešti), kde mohli českí a slovenskí robotníci spoločne organizovať divadelné a zábavné podujatia.[448] Na podujatia pozývali aj obyvateľov iných mestských obvodov.[449] Napríklad v roku 1913 spoločne so *Skupinou slovenských murárov* zorganizovali v Mestskom lesíku majáles.[450] Usporiadali aj spoločný literárny večierok, kde odzneli recitácie a vystupoval Izákov spevokol. Tlač ohodnotila vystúpenie ochotníkov ako veľmi slabé.[451] Na podujatia *Osvěty* bol potrebný predbežný súhlas *Miestneho veliteľstva.*

Budapeštianskych slovenských robotníkov sa pokúšali zorganizovať nielen českí agitátori, ale aj maďarskí sociálni demokrati a od roku 1890 aj formujúce sa kresťansko-socialistické hnutie. O to viac, lebo Sándorfiho robotnícky kruh, ako aj *Uhorská sociálnodemokratická strana* v 90. rokoch mali svoje sídlo práve v Jozefovom meste. V tejto strane pracovali nemecké, srbské, slovenské a rumunské agitačné a organizačné výbory a strana podporovala aj vydávanie národnostnej robotníckej tlače. Po prelome 19. a 20. storočia sa objavilo niekoľko iniciatív na založenie samostatného slovenského spolku, ale keďže od socialistického straníckeho vedenia nedostali významnejšiu pomoc, neboli tieto skupiny schopné udržať sa. Slovenské skupiny, ktoré patrili do *Uhorskej sociálnodemokratickej strany* viedli skúsenejší a vzdelanejší českí robotníci. Sociálnodemokratická strana v roku 1897 zorganizovala pre Slovákov robotnícku schôdzu v Molnárovom hostinci na rohu Veselej ulice.[452] O dva roky neskôr 8. marca 1899 kováč kotlov Jozef Babitz a 60 zakladajúcich členov znovu vo Veselej ulici, ale už v hostinci U Küffnera, založili *Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti.*[453] Babitz sa

[446] SNA, SRH, S. 233. 10. krabica
[447] BFL, VI. 1/a. Főkapitányi elnöki res. ir. 894/1908
[448] Hapák, 1955, s. 62.
[449] ST, 6. júla 1906.
[450] RN, 15. mája 1913, s. 5.
[451] RN, 18. septembra 1913, s. 5–6.
[452] Józsefvárosi Lexikon. Budapest, 1970, s. 33–34, BFL Főkapitányi res. ir. 312/1899.
[453] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi iratok. IX.63207/1902: VI. 1/a Főkapitányi eln. res. ir. 312/1899. Nová Doba, 1. apríla 1899.

v auguste roku 1900 obrátil so žiadosťou vo veci založenia spolku na ministra vnútra Kálmána Széllа, k žiadosti pripojil aj stanovy a menný zoznam uchádzačov o členstvo.[454] Viacráz vrátený návrh stanov v roku 1902 modifikovali v bodoch č. 4. a 5. a potom opätovne ich zaslali na schválenie.[455] Od založenia spolku organizátori očakávali, že sa im podarí zlepšiť osudy a životné podmienky slovenských robotníkov.

Úrady však nechceli schváliť stanovy spolku, lebo podľa nariadenia Ministerstva vnútra č. 1508/1875 sa národnostné spolky mohli zakladať len na literárnu a osvetovú činnosť, pričom Babitz a jeho druhovia zahrnuli medzi ciele spolku aj sociálnu podpornú činnosť. Ani pomenovanie „slovenský" nesmelo byť uvedené v názve spolku.[456] Žiadosť o zaregistrovanie s presným názvom a s podpisom 60. členov, z ktorých jedna pätina žila v Kőbányi, dve pätiny v Angyalföldе a jedna štvrtina mala bydlisko v Terezinom a Alžbetinom meste. 17 signatárov bývalo v jednom byte spoločne s príbuznými a priateľmi. Medzi podpísanými bolo aj meno Milana Hodžu. Pri zakladaní spolku dominovala príslušnosť k slovenskej národnosti a v rámci toho rozdelenie podľa bydliska. V dome na Ulici Dob pod číslom 102 žili traja signatári žiadosti, na Matejovom námestí 14 štyria a v ďalších siedmych domoch žili zakladatelia po dvoch-troch osobách.[457] Podľa cieľov zhrnutých do 28-bodových stanov spolku bolo na najdôležitejšom mieste zabezpečenie školenia pre členov, ďalej osveta na vedeckom a kultúrnom poli, ako aj *„rozvíjanie ducha spoločenskej komunikácie a jej napredovanie"*.[458] Okrem tohto chceli zariadiť knižnicu a čitáreň, kde by mohli organizovať čítanie, vedecké prednášky a rôzne iné podujatia.

V apríli 1910 v Poósovom hostinci založili *Skupinu slovenských murárov*.[459] Ešte v tomto roku peniaze vyzbierané z podujatí ponúkli prešporským *Robotníckym novinám*.[460] K vzdelávacej a zábavnej sekcii skupiny patril aj 35-členný spevokol. Skupina organizovala prednášky a podarilo sa im založiť 313-zväzkovú knižnicu, z ktorej si v roku 1912 členovia vypožičali 250 knižiek.[461] Keď sa v lete roku 1910 presťahovali do Husárskej ulice spolok mal už 257 členov. V máji zorganizovali 4 prednášky, na ktoré bolo zvedavých skoro 400 ľudí. So *Sokolom* išli na spoločný výlet do Zugligetu a s *Osvětou* zorganizovali na jeseň roku 1913 spoločný večierok.

Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti nemalo toľko nadaných a učených členov, aby vedeli zabezpečiť účinnejšie vzdelávanie, hoci v posledných rokoch 19. storočia už uvažovali založiť slovenský samovzdelávací spolok. Kládli dôraz na zaškoľovanie a samovzdelávanie robotníkov. Vhodné miestnosti na výučbu však nemal ani robotnícky spolok, a preto musel podobne ako ostatné spolky organizovať prednášky v miestnostiach

---

[454] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi iratok. 56964/1900-IX.
[455] BFL, VI. 1/a 608/1902
[456] BFL, IV. 1407/b Tanácsi iratok, 56964/1900-IX.: SNA Fond. SRH, 9. krabica; HAPÁK, 1955, s. 52–83.
[457] BFL, IV. 1407/b. Tanácsi iratok. 4124/1899-I; GYÁNI, 1995, s. 110.
[458] BFL, VI/a. Elnöki res. ir. 312/1899
[459] RN, 21. apríla 1910.
[460] ST, 12. augusta 1910.
[461] RN, 4. apríla 1912.

krčiem. Na to bola potrebná aj pomoc študentov študujúcich v Budapešti, a taktiež inteligencie. Jednotlivé organizácie sa snažili získať na prednášky členov miestnej slovenskej inteligencie. Napríklad *Skupina slovenských murárov* pozvala redaktora *Slovenského denníka* Antona Štefáneka, ktorý im prednášal o národoch a internacionalizme.[462] Pozvali aj redaktora Milana Hodžu. *Slovenský spolok, Katolícky delnícky kruh* a *Kriváň* začiatkom roku 1910 zorganizovali pre robotníkov sériu prednášok, kde Štefánek prednášal o Bulharsku a Dánsku, Jozef Kacián o škodlivých účinkoch užívania alkoholu, Jozef Uram, lekár *Nemocnice sv. Rocha* zase prednášal o svojich srbských vojnových skúsenostiach.[463] Neskôr Milan Frič v rámci série prednášok organizovaných skupinou stavebných robotníkov prednášal o slovenskom robotníckom hnutí. Na týchto podujatiach nebola zriedkavá ani 300 členná účasť.[464] So zámerom odstrániť negramotnosť a s cieľom pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň pomerne nevzdelanej vrstvy slovenských nádenníkov *Katolícky delnícky kruh* organizoval po víkendoch prednášky v rámci *Vzdelávacieho odborného krúžku.*[465] Organizátori sa snažili nastoľovať zrozumiteľné a robotníkov zaujímajúce témy, ako napríklad: potreba ochrany zdravia, fungovanie hospodárstva a obchodu. *Skupina slovenských murárov* v rámci zníženia nekvalifikovanosti robotníkov v roku 1910 založila zvláštny odborný krúžok.[466]

Slovenskí robotníci sa viacráz zúčastnili na protestných manifestáciach a štrajkoch, roznášaní letákov, avšak napriek veľkej snahe sa sociálnodemokratickej strane nepodarilo rozvinúť medzi nimi úspešnú a hlavne trvalejšiu organizačnú prácu. Časopis *Hlas* príčinu tohto javu videl najmä v nedostatku vzdelanejších, cieľavedomejších a obetavejších predákov a vodcovských osobností.[467]

Význam robotníckych spolkov spočíval najmä v tom, že si slovenské alebo české robotnícke spolky okrem organizačnej a agitačnej činnosti všimli aj kultúrnu zaostalosť slovenských robotníkov, a preto organizovali pomerne veľa prednášok s cieľom pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň robotníctva a znížiť vysokú mieru ich negramotnosti. Pozitívne pôsobilo na slovenskú identitu aj to, že na podujatiach organizátori čítali z diel slovenských autorov. V pomaďarčenom hlavnom meste tieto robotnícke skupiny pôsobili ako slovenské jazykové ostrovy.

4.6.2. Slovenská robotnícka tlač

Sociálnodemokratická strana a odborárska agitácia v období dualizmu vždy brala do úvahy mnohonárodnostný charakter uhorského robotníckeho hnutia. Stranícka a odborná tlač vychádzala po maďarsky a nemecky, ale po prelome storočí vznikli aj rumunské, srbské a slovenské politické a odborné noviny. Tieto redigovali národnostné

---

462 RN, 3. októbra 1912, s. 7.

463 ST, 10. januára 1913, s. 5., RN, 10. októbra 1912, s. 7.

464 Gáspár, Imre (1845–1910) maďarský novinár, básnik, zástanca slovensko-maďarskej vzájomnosti. Pravidelne publikoval o slovenskej literatúre v maďarských novinách a roku 1870 predniesol prednášku peštianskym slovenským robotníkom.

465 Pokrok, 5. novembra 1904.

466 RN, 20. apríla 1910, s. 4., 10. augusta 1911, s. 5.

467 Hlas, 1898/99, s. 144.

výbory strany. V odborárskych knižniciach boli dostupné popri maďarských knihách hlavne nemecké a slovenské publikácie. V roku 1903 sa objavila aj slovenská príloha časopisu *Építőmunkás* pod rovnomenným názvom *Staviteľský robotník*. Sekcia kožiarskych robotníkov v Novej Pešti vydávala časopis *Kožerobotník (Bőrmunkás)* po maďarsky, nemecky a slovensky. Prvé číslo vyšlo 22. septembra 1906 s cieľom zastupovať záujmy slovenských kožiarskych robotníkov a zabazpečiť im potrebné informácie v materinskom jazyku. V roku 1907 vyšlo ešte 8 čísiel a potom noviny zanikli.[468] Základnou príčinou skorého zániku týchto novín bol nedostatok peňazí, ako aj záujmu strany, hoci v kruhu slovenských robotníkov bolo veľmi potrebné zdôrazňovať potrebu vedieť čítať a písať.

K organizačnej práci medzi slovenskými robotníkmi, k ich zapojeniu do hnutia a do štrajkov bolo potrebné rozširovať medzi nimi vyhlásenia a deklarácie. Preto na okolí tovární, kostolov a hostincov, kam chodievali aj Slováci, rozširovali najprv české, potom slovenské robotnícke noviny a dvoj- alebo trojjazyčné letáky. Na spomínaných miestach vedeli vedúci slovenskej skupiny *Uhorskej sociálnodemokratickej strany* alebo aktivisti iných krúžkov organizovaných na etnickom základe nadviazať kontakt s početnejšími slovenskými robotníckymi komunitami.

Na prvom slovenskom sociálnodemokratickom podujatí v Budapešti v roku 1891 v záhrade hostinca *Zelená žaba* v ulici Buben najprv predák Károly Heinrich po slovensky rečnil k zhromaždeným robotníkom, potom medzi nimi rozširovali slovenský leták obsahujúci *Proklamáciu k robotníkom Uhorska na 1. máj 1891*.[469] Z prvých rokov 20. storočia nám zostal údaj o vyhlásení pre zhromaždenie kamenárov v slovenskom, maďarskom a nemeckom jazyku. Leták, oslovujúci slovenských mužov a ženy, bol vytlačený v Medzinárodnej kníhtlačiarni v Kamenárskej ulici. Slovenský leták rozširovali aj medzi robotníkmi v Novej Pešti, list nezávislých robotníkov sa zase trojjazyčne obracal na budapeštianskych stavebných majstrov, murárov, kamenárov, palierov a tesárov.[470] Pred prvomájovými oslavami v roku 1895 vydal leták pod názvom *Hlas k slovenskému ľudu robotníckemu* stolársky robotník Ján Polóny, a to v náklade až 20 000 kusov. Pre tento čin ho odsúdili na trojmesačné väzenie. Leták o utláčaní slovenského národa, ktorý zároveň propagoval jeho rovnoprávnosť, bol v očiach úradov považovaný za revolučný čin: *„Nemáme slovenské školy, preto nás vychovávajú takí učitelia, farári a úradníci, ktorí s nami poriadne ani hovoriť nevedia."*[471] Ako prípravu na prerušenie práce v roku 1897 rozširovali medzi robotníkmi leták v slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku vytlačený 25 000 výtlačkoch, ktorý okrem iného žiadal zníženie desať a pol, resp. jedenásť a polhodinového pracovného času.[472] Leták Kolomana Bernáta s názvom *„Dávajte si pozor, budapeštianski slovenskí robotníci!"* upozorňoval na nespravodlivosti voči Slovákom.[473]

---

[468] Kožerobotník, 22. septembra 1906, č. 1, s. 1.
[469] Népszava, 1. mája 1891.
[470] SNA, SRH, 9. krabica, S217, S216, S215, S213, S215.
[471] KEMÉNY, 1957, s. 360.
[472] Népjog, Leták bol publikovaný v májovom čísle ročníka 1897.
[473] MOL, 1898-R-15/18. 276., HAPÁK, 1955, s. 78.

30. obrázok. *František Tupý a Gustáv Švéni*

Zvláštny význam mali prvé noviny slovenských a českých sociálnodemokratických robotníckych vodcov s názvom *Nová doba*, vydávané v jazyku slovenskom od 1. mája 1897. Jedným z ich vydavateľov a redaktorov bol český kováč kotlov František Tupý, ktorý bol zároveň jedným z hlavných organizátorov slovenského robotníckeho hnutia v Budapešti a českým a slovenským delegátom III. a IV. zjazdu sociálnodemokratickej strany.[474] Ďalší redaktor, stolár Gustáv Švéni, sa v liste historikovi a prekladateľovi Jozefovi Maliakovi z roku 1898 zdôveril s tým, že *Novú dobu* musí písať v stolárskej dielni po celodennej práci a pritom sa ešte učí a dopisuje si.[475] Noviny vyšli s pomerne mnohými chybami, lebo rukopis museli na poslednú chvíľu zobrať do druhej tlačiarne, kde už nebol dostatočný čas na korektúru a nemohli počítať ani s pomocou slovenských študentov.[476] Prvé číslo rozširovali medzi českými a slovenskými robotníkmi v náklade okolo 1000 kusov, ďalšie čísla už v náklade 1300 až 2000 kusov. Odvtedy sa Budapešť stala centrom slovenského sociálnodemokratického robotníckeho hnutia a *Nová doba* jeho hlavným orgánom. O dva týždne, 15. mája vyšli druhé podobné robotnícke noviny – *Zora, Národohospodársky časopis*, ale po prvom čísle pre nedostatok prostriedkov zanikol.[477] Spomínané robotnícke noviny vydali s podporou českých, slovenských a poľských robotníkov. Neskôr prišla pomoc aj z českých krajín, zo slovenských žúp ako

[474] Členovia redakcie: Gusto Švéni, Matej Šúňavec, Štefan Martinček, František Tupý, vydavateľ: Štefan Martinček.

[475] ALU SNK, A/1545.

[476] SNA, SRH 18. krabica S462.; Tupého list Fr. Houdekovi v Ružomberku. Houdek bol členom skupiny mladých slovenských demokratov, neskorších hlasistov.

[477] Slovenskou robotníckou tlačou sa vo svojich publikáciách zaoberal Ruttkay: RUTTKAY, Fraňo: Nová Doba a Zora = Robotnícka žurnalistika v sociálnom a národnom hnutí Slovákov (1897–1918) Matica slovenská, 1980, s. 29–57.; RUTTKAY, 1985, s. 30–36.

aj z Dolnej zeme. Po vypovedaní oboch redaktorov z Uhorska prevzal redigovanie *Novej doby* Štefan Martinček, pôvodom zo Žiliny, a Matej Šúňavec[478] z Pribiliny, ale po júli 1899 ani oni už nevedeli vydávať noviny, lebo *„Náklad 1300 výtiskov museli sme vždy doplácať a medzi sebou zbierky robiť." „Nestaral sa o nás nik, ani vedenie strany."*[479] poznamenal zatrpknuto Martinček. Z 1000 výtlačkov, ktoré rozposlali, sa najviac minulo na Dolnej zemi. Pri písaní článkov pomáhal redaktorom vysokoškolský študent z Petrovca Juraj Guča a občas vypomohol aj sám Hodža. V jednom prípade poprosili o preklad aj farára Sándorfiho. Martinček, ktorý ukončil tri triedy gymnázia a vedel dobre aj po maďarsky, pracoval od roku 1892 v peštianskej zbrojovke. Vo svojich spomienkach sa zmienil o tom, že na ich noviny útočila aj slovenská inteligencia a šľachta.[480] Inak Martinček ako delegát zjazdov *Uhorskej sociálnodemokratickej robotníckej strany* pravidelne obhajoval záujmy slovenských a inonárodných robotníkov.

Šúňavcovi sa v roku 1899 podarilo v náklade 5000 výtlačkov vydať brožúru s názvom *Čo sú sociálni demokrati a čo chcú?*[481] Naďalej organizoval, agitoval a rozdával medzi slovenskými robotníkmi mnoho plagátov, pozvánok a letákov. Keď začali v roku 1904 v Prešporku vychádzať *Slovenské robotnícke noviny*, v Pešti, kde žilo okolo 40 000 slovenských robotníkov, ich rozširoval práve Šúňavec.[482] 15. augusta 1904 v byte Švéniho v Dugoničovej ulici, v ktorom bola redakcia aj vydavateľstvo, zredigoval prvé ukážkové číslo politického a spoločenského mesačníka *Duch času*. Tento však nakoniec nevyšiel. Tupý odišiel do Ameriky a Švéni opustil Budapešť.[483]

Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti malo obrovskú základňu. Jeho skúsení vodcovia českého a slovenského pôvodu organizovali a rozširovali *Novú dobu* nielen v hlavnom meste, ale aj v iných väčších mestách Uhorska. Hoci noviny vychádzali len dva roky, predsa mali výnimočný význam, veď tí slovenskí robotníci, ktorí rozumeli len svojmu rodnému jazyku, mohli dostať informáciu o spoločných problémoch z prvej ruky práve z tohto orgánu.

Boli aj takí slovenskí sociálnodemokratickí vodcovia, ako napríklad Tupý, Švéni a Lapár, ktorí prejavili vážny záujem o kultúrnu prácu v *Slovenskom spolku*, dokonca tam zastávali dôležité funkcie. Keď spolok v roku 1897 vyhlásil literárnu súťaž, prihlásili sa do nej so svojími prácami aj spomínaní Švéni a Lapár.[484]

Postoj slovenskej inteligencie a študentstva v Pešti k slovenským robotníkom nebol pozitívny. Okrem jednej-dvoch prednášok Milana Hodžu, Antona Štefáneka, Jozefa

---

[478] Šúňavec, pôvodom zo severného Liptova, prišiel do Pešti ako sedemnásťročný a tu sa zamestnal ako murársky pomocník. Keďže doma nevedel ukončiť ani jednu triedu, písať a čítať sa naučil po večeroch po práci ako autodidakt. Po niekoľkých rokoch už jeho články vychádzali v dvoch socialistických robotníckych časopisoch.

[479] Hlas, 1898/99, s. 181.

[480] SNA, SRH, 9. krabica S192. Martinček v roku 1902 opustil krajinu a usídlil sa v Chicagu.

[481] ZAPLETAL, 1972, s. 256–258.

[482] GOSIOROVSKY, Miloš: K dejinám slovenského robotníckeho hnutia, 75 rokov plodného života. Pravda, 10. apríla 1948.

[483] SNA, SRH, 18. krabica. 472.

[484] HAPÁK, 1969, s. 245.

Urama alebo Milana Friča nemáme skoro nijaké informácie o ich aktívnej účasti na podujatiach robotníkov. Do prípravy robotníckej tlače a letákov sa nechceli zapojiť ani v takej forme, že by opravovali gramatické chyby menej vzdelaných robotníckych redaktorov. Väčšina sa nevedela a ani veľmi nechcela identifikovať so slovenským robotníctvom[485] a pritom by peštianska slovenská inteligencia a študenti boli vedeli pomôcť kultúrnemu vzdelávaniu robotníkov a lepšiemu poznaniu ich práv. Veľa by vedeli urobiť aj v záujme rozšírenia a zmeny štruktúry členstva *Slovenského spolku*, keby na robotníckych zhromaždeniach alebo pri stoloch v hostincoch rozprávali o podujatiach spolku, o jeho členoch a o potrebe zjednotenia a solidarity slovenskej komunity. Nakoniec značne by bolo pomohlo aj vydávanie lacnejšieho periodika, v ktorom by – sústrediac sa na oslovenie budapeštianskych Slovákov – boli dostali priestor politické, hospodárske, kultúrne a každodenné udalosti zo života Slovákov hlavného mesta a jeho okolia.

4.7. Slovenské spevokoly a ochotnícke divadelné spolky

4.7.1. Spevokoly

V živote Slovákov hrala dôležitú úlohu ľudovo-vzdelávacia a kultúrna činnosť, veď pestovanie tradícií a kultúry patrili medzi hlavné prostriedky zachovania národnej existencie.

V 60. a 70. rokoch 19. storočia ako huby po daždi vznikali v Slovákmi obývanom Hornom Uhorsku slovenské amatérske spevokoly, medzi inými v Dolnom Kubíne, Banskej Bystrici, Modre, Prešove, Trnave a Turčianskom Sv. Martine. Najstarším takýmto spevokolom bol *Tatran*,[486] ktorý vznikol v roku 1863 v Liptovskom Sv. Mikuláši a *Slovenská beseda* vo Viedni z roku 1865. Slovenský spevokol v Turčianskom Sv. Martine zorganizovali v roku 1871 a o rok už mohol pracovať s prijatými základnými stanovami. V 80. rokoch bol jeho vedúcim Ján Kadavý, ktorý v čase okolo roku 1840 učil aj v slovenskej evanjelickej škole na Rákócziho ceste.[487] Učiteľ Izák bol v neustálom kontakte s vedúcimi činiteľmi slovenských hornozemských spevokolov. Dopisoval si s Blažejom Bullom, vedúcou osobnosťou martinského spevokolu, od ktorého žiadal pre svoj zbor štvorhlasné hudobné diela.[488] V období po roku 1910 bol zase v styku s Pavlom Gallom, dirigentom *Tatrana* v Liptovskom Sv. Mikuláši.[489]

---

[485] Hapák, 1955, s. 82–83.

[486] Do Tatrana, kultúrneho spolku v Liptovskom Sv. Mikuláši, hľadali takých spevákov, ktorí vedeli spievať v troch jazykoch (po maďarsky, slovensky a nemecky). Kovačevičová, Soňa: Spolkový život v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1830–1945. = Slovenský národopis, 1990/38. č. 1–2, s. 141.

[487] Kadavý pôsobil v rokoch 1839 až 1849 ako učiteľ slovenskej evanjelickej školy v Pešti a bol aj kaplanom v kostole. Spolu s Kollárom založili nedeľnú školu a v roku 1845 vydal v Budíne knihu *Prjateľ ľudu. Knižka pre slovenských remeselníkou*. Táto svedčí o jeho ľudovovzdelávacích a popularizačných aktivitách. Publikoval aj jednu učebnicu – *Čítanka pre malje djetky*. V otázke jazyka došlo medzi ním a Kollárom k rozporom, nakoľko Kadavý chcel v nedeľnej škole vyučovať v štúrovčine, Kollár sa však držal bibličtiny. Nakoniec ho v roku 1849 prepustili zo školy. ALU, SNK Fond Kadavý.

[488] Sedláková, Viera: Slovenský spevokol v Turčianskom Sv. Martine = Bugalová, Edita (Ed.): Úloha spolkov, spoločností a združení v hudobných dejinách Európy. Trnava, 2001, s. 23–32.

[489] ALU SNK, A 563, 3 A 33, Korešpondencia Izáka.

V Pešť-Budíne založili spevokol najprv študenti slovanského a rumunského pôvodu a to v miestnosti, ktorú im zabezpečil zámožný Srb Ostoić. Zvyčajne sa učili a štvorhlasne predniesli vlastenecké piesne. Slováci spievali *Všetci sme Slovania..., Kto za pravdu horí..., Hej Slováci...*, Srbi pieseň *Naprej zástava* a *Prag je ovog novog Srbstva*, Rusíni zase medzi iným *Ja Rusin byl, jsem i budú*. Žiaľ, keďže sa duchovní a finanční podporovatelia mládeže sa v roku 1862 odsťahovali z Budína, zostali mladí bez opory[490] a sobotné večerné predstavenia a spevy postupne odpadávali, až nakoniec úplne zanikli.

V Pešť-Budíne založili Slováci v roku 1868[491] spevokol s názvom *Slovenský spevácky spolok* (podľa iných prameňov vznikol až v roku 1871).[492] Podľa iných zdrojov tu existoval aj *Pešť-budínsky slovanský spevácky spolok*, ktorého stanovy predložili úradom 8. augusta 1871. Vedúcim tohto spolku bol český tesár Emanuel Mikalaček a väčšina jeho členov bola tiež českého pôvodu. Žiadosť[493] a jej prílohy obsahujúce údaje o príslušnosti členov spolku, ako aj archívne materiály naznačujú, že tento spevokol sa rozpadol už v roku svojho vzniku.[494] V roku 1873 ho založili znovu, avšak už pod menom *Česká beseda*.[495]

*Slovenský spevácky spolok m*al svoje prvé valné zhromaždenie 24. septembra 1871 v kasíne spolku na Agátovej ulici 9. Na tomto zasadnutí vypracovali základný štatút spolku, a to hneď dvojjazyčne. Zvolený podpredseda Jozef Strakovič zdôraznil, že slovenskí obyvatelia Budína a Pešti cítili potrebu založiť takýto spevokol.[496] V roku 1870, keď spevokol existoval ešte len bez prijatých stanov, jeho členovia už vystúpili na niektorých podujatiach s piesňami Bellu.[497] Podľa slovenského štatútu spolok vznikol s cieľom povzbudiť slovenský spoločenský život a prostredníctvom hudby, piesní, zábavných programov, prednášok a recitácií zjednotiť Slovákov žijúcich v Pešť-Budíne. Ktorýkoľvek obyvateľ Pešť-Budína sa mohol stať členom spolku, keď zaplatil zápisné, ktoré stanovili vo výške 20 korún. Skúšky boli raz týždenne a každý týždeň sa predstavili s nejakým menším programom. Raz do mesiaca usporiadali verejnú zábavu alebo večer spevu, výlučne s dobročinným cieľom. V lete namiesto zábav organizovali výlety, na ktorých si spievali.

V štatúte *Slovenského spolku*, ktorý založili v roku 1868, možno nájsť „spievanie", spoločenskú zábavu a vzdelávanie v jazyku slovenskom.[498] Na čele *Hudobnej sekcii*

---

[490] BELLA, J. Pr.: Niektoré rozpomienky z rokov 1858–64 = Slovenské pohľady, 1922, s. 520–523.

[491] MELICHERČÍK, Andrej: Spoločný spev na Slovensku. Bratislava, 1944, 47.; Dejiny Slovenska. II. SAV, Bratislava, 1968, s. 612.

[492] Slovensko. Kultúra I. Obzor, Bratislava, s. 547.

[493] BFL, IV. 1303/F. Tanácsi iratok (Dokmenty rady), XI. 141/1871.

[494] Pravdepodobne ide o Československý dělnický spěvácky spolek, ktorý premiestnil hrob Josefa Slavíka na cintorín na Kerepešskej ceste. Rozlúčil sa s ním 60-členný spevácky zbor spolku, ktorý pozostával z členov českého a srbského spolku. MACHATKA, Osvald: První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868–1890 = Časopis Matice moravské, 1953, s. 249–268.

[495] BFL, IV. 1319. Elnöki iratok (Predsednícke dokumenty) 514/1873.

[496] MOL, K-150 BM 1872-III.-4-38616.

[497] Slovenské noviny, 1870. č. 2. V novinách sa nespomínalo Bellovo meno, ale veľmi pravdepodobne bola reč o Jánovi Levoslavovi Bellovi, ktorý od roku 1869 v Kremnici pôsobil ako skladateľ a vedúci zboru.

[498] BFL, Pesti Tanácsi Iratok. (Dokumenty peštianskej rady) XI. 118/1868.; SNA, Bratislava, kr. 10. č. 798.

spolku stál v roku 1874 Milan Lichard,[499] o desať rokov neskôr zase učiteľ-kantor slovenského evanjelického cirkevného zboru na Kerepešskej ceste Ľudovít Izák.

31. obrázok. *Slovenský spovokol. V strede dirigent Ľudovít Izák, 1892*

Podľa jedenásťbodových slovenských stanov *Slovenského spevokolu v Pešti* z 2. mája 1892, cieľom založenia spevokolu bolo: *„pestovanie slovenského spevu, usporiadanie poučno-zábavných prednášok, ako aj usporiadanie malých uzavretých zábav."*[500] Členovia, ktorí chceli vstúpiť do jeho radov, museli zaplatiť ročne jednu korunu a v prípade, keď niekto dopredu nenahlásil svoju absenciu, musel zaplatiť desaťkorunovú pokutu. Zápisnice spevokolu viedol Albert Mamatey a za jeho predsedu zvolili Pavla Sholta. Na čele speváckeho zboru stál Izák. Spevokol sa udržiaval pri živote z darov, členských príspevkov a z poplatkov za trest v prípade absencie. Krčmár Ludvík Lumnicer pre potreby skúšok poskytol jednu miestnosť svojho hostinca vo Veľkopoľnej ulici.[501] Zápisnice zo začiatku 90. rokov referujú o vstupe nových členov a o programoch rozličných večerov.[502]

Keď Izáka znovu zvolili na čelo spevokolu *Slovenského spolku*, poďakujúc sa za dôveru, povedal: *„Vo speve sa vyjadruje národný duch a národné povedomie. Národné zmýšľanie a životaschopnosť národa po jeho piesňach môžeme spoznať."*[503] Zo Wagnerových spomienok vieme, že v posledných rokoch 19. storočia učiteľ Izák skutočne

[499] Dunaj, 1874. č. I, s. 41.
[500] EOL, PSZE, krabica 103.
[501] Vznik spevokolu, pozostávajúceho z 24 členov zachytila fotografia. ALU SNK, Sg: PM 120/56.
[502] EOL, PSZE, 103. krabica. Podľa novembrovej zápisnice z roku 1893 na silvestrovskej zábave, ktorá sa konala v Dvorákovom hostinci v ulici Jednota 4 podávali slovenské jedlá – kapustnicu a bryndzové halušky.
[503] ALU SNK, 133/11.

oduševnene a veľmi úspešne viedol slovenský spevokol. Vždy považoval za dôležitú úlohu spevokolov, aby spievali po slovensky, a vôbec každú udalosť, kde mal slovenský jazyk a pokladnica ľudových piesní nejakú úlohu. Snažil sa zozbierať a zachovať ľudové a umelecké piesne slovenského obyvateľstva, ktoré žilo v meste a na jeho okolí.[504] Keďže komponoval aj zborové diela a prepracoval viacero ľudových piesní, s radosťou uvádzal svoje prepisy slovenskému obecenstvu. V roku 1899 v odpovedi na jedno pozvanie napísal, že by chcel, aby mládež nezabudla slovenské ľudové piesne a aby sa počúvanie hudby, účasť na slovenských podujatiach, návšteva niektorých slovenských divadelných predstavení stali prirodzenou súčasťou jej života. *„Žijúc v hlavnom meste, každoročne mám príležitosť vídať mládež našu, tak študujúcu, ako remeselnícku zo všetkých strán Slovenska, a so žiaľom konštatujem slabú zaujatosť za spev, za hudbu a ochotu k zúčastneniu sa divadelných predstavení."*[505] Vyzdvihol úlohu učiteľov na poli prebudenia záujmu mládeže o vzdelanosť, hudbu, spev a divadlo. Izák cítil, že jeho úlohou ako učiteľa spevu je povzbudzovať mladých v tom, aby mali radi a uchovávali piesne.

Na zasadnutí spolku konanom v roku 1897 sa členovia spevokolu rozhodli, že mužský zbor premenia na zbor zmiešaný. Izák v liste Blažejovi Bullovi z 29. augusta 1898 uviedol, že spevokol sa v jeho byte pripravuje na predstavenie jednodejstvovej operety Romana Nejedlého pod názvom *Zasadnutie mestskej rady v Kocúrkove.*[506] Na jar roku 1899 mal spevokol ešte jedno úspešné vystúpenie na tanečnom večere organizovanom na Strelnici, kde uviedli veselú operetu o Sophoklesovi, kráľovi z Téby. Na predstavení participovalo 20 členov v Izákovej réžii. (Sumu, vyzbieranú vo forme vstupeniek, chceli použiť na kúpu klavíra.) Slováci nenavštevovali pravidelne spevokol, preto *Slovenský spolok* nemohol vždy počítať ani s ich účasťou na svojich podujatiach. *„Účinkovanie »Spevokolu« bolo mĺkve a slabé. Mládež málo všímala si spevu a národne piesne. Ľahostajnosť a pohodlie mnohých chatili rozvoj »Spevokolu«."*[507] Každý cítil slabú aktivitu spevokolu. Hoci spolok mal svoj spevokol, ale len *„krásnu minulosť "* mal, a nemal *„žiadnej prítomnosti."*[508] To ešte neznamená, že by piesne chýbali z podujatí. V roku 1900 skutočne nepracoval spevokol. Neskôr noviny viacráz písali o vystúpeniach zmiešaného alebo mužského zboru pri príležitosti väčších sviatkov, na literárnych

---

[504] KOLLÁR, Ján: Národnie spievanky. Túto zbierku ľudových piesní vydali v Budíne v rokoch 1834 až 1835. Izák počas svojho pobytu v Pešti prepracoval ľudové piesne a komponoval zborové spevy.

[505] EOL, 101. krabica. V liste sa neuvádza, kto je jeho adresátom. Z úvodu však vyplýva, že slovenské spevokoly a divadelné krúžky zo slovenských oblastí krajiny pozvali Izáka na ustanovujúcu schôdzu svojej organizácie. Izák sa však s odvolaním na svoje súrne úradné povinnosti nevedel dostaviť.

[506] ALU SNK, A 563. Blažej Bulla (1852–1919) – staviteľ, okrem toho osvetár a zároveň autor a vydavateľ mnohých piesní. Jedno obdobie viedol aj spevokol. Výber názvu Kocúrkovo nebol náhodný. Ján Chalupka v rovnomennom diele vytvoril satiru na slovenské maloměštiactvo. Život v Kocúrkove bol podobný karikatúre, jeho obyvateľov charakterizuje obmedzenosť, prázdnota a zadubenosť. Toto Chalupkove dielo sa stalo pojmom v slovenskej literatúre.

[507] Hlas, r. I, 1898/99, s. 174.

[508] SD, 1900. č. 28, s. 2.

večeroch alebo na veľkých zhromaždeniach evanjelickej cirkvi. Šestnásť až dvadsaťčlenný spevácky spolok – pravdepodobne pre študentskú väčšinu vo svojich radoch – mal počas školského roka skúšky maximálne raz alebo dvarazy do týždňa.

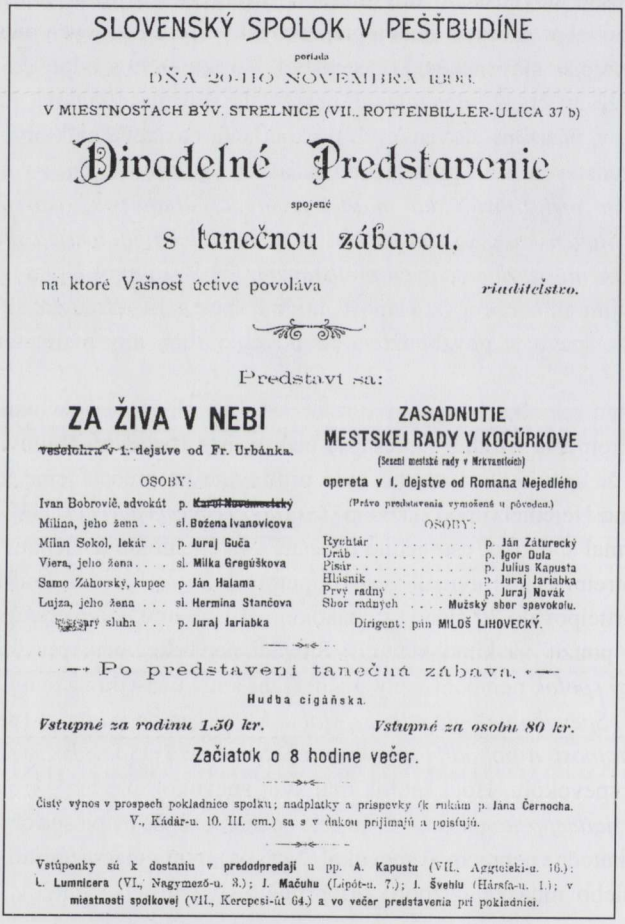

SLOVENSKÝ SPOLOK V PEŠŤBUDÍNE

poriada

DŇA 20-HO NOVEMBRA 1898.

V MIESTNOSŤACH BÝV. STRELNICE (VII., ROTTENBILLER-ULICA 37 b)

Divadelné Predstavenie

spojené

s tanečnou zábavou.

na ktoré Vašnosť úctive povoláva *riaditeľstvo.*

Predstaví sa:

ZA ŽIVA V NEBI

veselohra v 1. dejstve od Fr. Urbánka.

OSOBY:

Ivan Bobrovič, advokát p. [redacted]
Milina, jeho žena . . . sl. Božena Ivanovicova
Milan Sokol, lekár . . p. Juraj Guča
Viera, jeho žena . . . . sl. Milka Gregúškova
Samo Záhorský, kupec p. Ján Halama
Lujza, jeho žena . . . sl. Hermina Stančova
[illegible] sluha . . . p. Juraj Jariabka

ZASADNUTIE MESTSKEJ RADY V KOCÚRKOVE

(Sezení mestské rady v Mrkvanticích)

opereta v I. dejstve od Romana Nejedlého

(Právo predstavenia vymožené u pôvodcu.)

OSOBY:

Rychtár . . . . . p. Ján Záturecký
Dráb . . . . . p. Igor Dula
Písár . . . . . p. Julius Kapusta
Hlásnik . . . . . p. Juraj Jariabka
Prvý radný . . . . . p. Juraj Novák
Sbor radných . . . . Mužský sbor spevokolu.

Dirigent: pán MILOŠ LIHOVECKÝ.

Po predstavení tanečná zábava.

Hudba cigáňska.

Vstupné za rodinu 1.50 kr. *Vstupné za osobu 80 kr.*

Začiatok o 8 hodine večer.

Čistý výnos v prospech pokladnice spolku; nadplatky a príspevky (k rukám p. Jana Černocha. V., Kádár-u. 10. III. em.) sa s v ďakou prijímajú a poisťujú.

Vstúpenky sú k dostaniu v predodpredaji u pp. A. Kapustu (VII., Aggteleki-u. 16.); L. Lumnicera (VI., Nagymező-u. 3.); J. Mačuhu (Lipót-u. 7.); J. Švehlu (Hársfa-u. 1.); v miestnosti spolkovej (VII., Kerepesi-út 64.) a vo večer predstavenia pri pokladnici.

32. obrázok. *Pozvánka na divadelné predstavenie Slovenského spolku v Pešťbudíne, 1898*

Peštiansky slovenský spevokol skutočne aktívne pracoval len na začiatku 20. storočia. Hoci niekedy prešiel aj celý rok bez vystúpenia zboru, vždy sa nejako podarilo obnoviť skúšky. V období po roku 1910 rozličné programové listy a slovenská tlač spomínali, že na podujatiach *Slovenského spolku* spevokol uvádzal časti operiet a ľudové piesne za klavírneho sprievodu učiteľa Izáka. Odznela napríklad *Anička dušička, Boleráz, boleráz, Dobrú noc má milá, Zahučali hory, Kysuca, Kysuca, Hej pod Kriváňom*. Tieto piesne sa v celej krajine spievali skoro ako šlágre. Izák nacvičil so spevokolom aj menšie zborové diela a divadelné predstavenia. Spevokol chorvátskej študujúcej mládeže a mužský zbor spolku *Kolo mladích Srba*, pozostávajúceho zo srbských študentov, sa viacráz pridal k slovenským podujatiam a spestril ich program.

Milina, staršia Izákova dcéra, vo svojich spomienkach uvádza, že jej otec zorganizoval spevokol aj pre slovenských robotníkov.[509] Skutočne, učiteľ a kostolný organista Izák okrem toho, že v októbri 1908 v rámci slovenského evanjelického cirkevného zboru založil cirkevný spevokol,[510] viedol ešte aj spevokoly *Slovenskej organizácie stavebných robotníkov* a českého športového spolku *Sokol*. Učil ich predovšetkým pochody a robotnícke piesne. So sokolským spevokolom účinkoval na Mikuláša a pri príležitosti vlajkových osláv spolu s ostatnými peštianskymi slovenskými speváckymi zbormi, ako aj na podujatí spojenom s verejným cvičením. Medzi rokmi 1911 až 1914 Izák viedol aj spevokol slovenských murárov. Murári vystupovali zvyčajne so zborovými spevmi a ľudovými piesňami. Skúšky vyše tridsaťčlenného spevokolu sa v roku 1911 konali každý utorok v Holecovom hostinci v Husárskej ulici 10 v Alžbetinom meste.[511] Boli však aj také roky, keď bol Izák vedúcim zboru alebo aspoň odborným poradcom naraz pre *Slovenský spevokol*, pre zbor študentov a murárov, ďalej pre spevokoly *Českej besedy* a *Sokola* a pre *Spolok slovenských murárov*. *Slovenský spolok* mal aj takých členov, ktorí chodili na skúšky chóru českého športového spolku *Sokol*. V roku 1913 *Skupina slovenských murárov* s českou *Osvětou* organizovala program spoločne .[512] Podľa súvekých slovenských novín Izák v roku 1908 viedol skúšky spevokolu *Osvěta* v spolkovej miestnosti v ulici Jarného poľa, v roku 1913 zase v Tabakovej ulici 90. Spevokol spieval počas prestávok podujatí *Slovenského spolku* aj srbské ľudové piesne, dokonca mužský zbor *Kolo mladích Srba* pravidelne vystupoval na týchto podujatiach. Na jeseň roku 1918 sa Izák pokúšal cvičiť so zmiešaným zborom, ktorý účinkoval aj počas osláv reformácie v slovenskom evanjelickom kostole. Izákove ambície, nadšenie a neustávajúcu prácu chváli aj fakt, že popri zbieraní a prepracúvaní slovenských ľudových piesní si našiel čas aj na vlastné komponovanie. Tvoril skladby pre klavír a sú známe aj jeho detvianske a pastierske piesne. Zozbieral okolo 1100 cirkevných spevov, ktoré v roku 1918 čakali na vydanie.

Členovia *Katolíckeho delníckeho kruhu* si takisto založili spevokol, ktorý v prvých rokoch riadil sám predseda spolku Sándorfi. V roku 1904 sa spevokol rozrástol o štvorhlasný ženský zbor. Ženy sa totiž len zriedkakedy zúčastňovali na jednotlivých podujatiach a takto sa ich podarilo zaktivizovať. Ich vystúpenia mali vždy pekný úspech. V roku 1906 stál na čele spevokolu už Izák. Spevokol pozostával z tridsaťčlenného mužského zboru a šesťdesiatčlenného zmiešaného zboru. Muži mali možnosť spievať každú prvú nedeľu v mesiaci vo farskom kostole v Jozefove, ďalej pri príležitosti významnejších sviatkov a pútí. Zmiešaný zbor spieval v kostole, pri pútiach a počas rôznych programov.

Štvorhlasný spevokol *Budapeštianskeho katolíckeho delníckeho kruhu* existoval aj po odchode Izáka do Československa. Tento spevokol podporoval aj *Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok,* ktorý bol založený v roku 1885. Takýto zbor nemali

[509] LEHOTSKÝ, 1997, s. 28–29. Spevokol slovenských robotníkov mal krátky život = SN, 1. júla 1906.
[510] EOL, PSZE, Iskolai fond (Školský fond)
[511] Robotnícke noviny, 12. mája 1911, s. 1–2.
[512] Robotnícke noviny, 7. septembra 1913.

ani české spolky, ktoré boli ináč v lepšej finančnej situácii. *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh* bol primerane tomu na seba aj hrdý.

Ľudovít Izák popritom, že učil a hral na organ v kostole, ďalej popri svojich tajomníckych povinnostiach v *Dobročinnom ženskom spolku* a pokladníckej práci v *Pomocnej pokladnici* viedol teda ešte aj spevokoly peštianskych Čechov a Slovákov. Okrem toho pestoval úzke vzťahy s vedúcimi spevokolov väčších slovenských miest. Navzájom si posielali prepracované ľudové piesne, pýtali sa na názor kolegov ohľadne jednotlivých skladieb, vymieňali si noty, aby si mohli vyberať z čo najväčšieho počtu diel, a aby mohli na svojich vystúpeniach uvádzať peštianskemu publiku vždy nové a nové skladby.

Izák bol v tom najšľachetnejšom zmysle robotníkom kultúry a osvetovým pracovníkom. Jeho hlavná zásluha ako vedúceho zboru spočívala v tom, že počas svojho tridsaťtriročného pobytu v Pešti vedel poskytnúť užitočnú zábavu robotníkom a študentom usídleným v hlavnom meste, resp. pokúšal sa prehĺbiť slovenské národné povedomie. Snažil sa povzbudiť mladých, aby zachovali poklad ľudových piesní, hudobné dedičstvo slovenského ľudu a pestovali jeho tradície. Takto si mohli zachovať Slováci aj v pomaďarčovanom prostredí hlavného mesta svoje hudobné tradície, ktoré si priniesli ešte zo svojich rodísk. Izák dobre vedel, akú úlohu hrajú spevokoly v procese formovania komunity a v spájaní Slovákov, žijúcich ďaleko od svojej rodnej hrudy. Pri príležitosti svojho znovuzvolenia na čelo *Slovenského spolku* povedal o hudbe toto: „*Spevy sú najkrajší kvet národného ducha; ony sú prameňom, základom, nevyčerpateľným pokladom národnej hudby, a kto spev vzdeláva, národného ducha dvíha*"[513]

4.7.2. Ochotnícke divadelníctvo

Najstarší údaj o slovenskom divadelníctve v Pešti pochádza z roku 1839. Časopis *Hírnök* uverejnil nasledovný článok s podpisom „K": „*Medzi novinkami násho mesta treba spomenúť slovenský divadelný spolok. K životu ho prebudilo neutíchajúce snaženie Kollára, známeho peštianskeho evanjelického kazateľa. Spolok mal ambíciu nielen písať a prekladať divadelné hry, ale ich aj predstaviť vo forme domáceho divadla. Už dve predstavenia sa uskutočnili..., aby všetci zúčastnení pracovali s čo najväčším zanietením a prebudili tú sladkú nádej, že ak postavia pre naše maďarské národné divadelníctvo nové divadlo – toto bude slúžiť aj terajším slovenským predstaveniam.*"[514] O niekoľko čísiel neskôr Kollár reagoval na správu takto: „*Som nútený prehlásiť..., že ani v spoločnosti ochotníkov, ani na ich predstaveniach nemal som najmenšiu účasť alebo vplyv.*"[515] Prvé predstavenie sa konalo v roku 1839, keď hrali hru *Štěkanec* od českého autora Jána Nepomuka Štěpánka. Druhým predstavením bola hra nemeckého dramatika pod názvom *Zolky, starý žiak*. Pravdivosť tejto správy potvrdzuje aj list 16-ročného Imreho Madácha matke, v ktorom píše, že spolu so svojimi spolužiakmi sa chystal na predstavenie „slovenského teátra".[516] Avšak dlho pred a po tejto správe nemáme nijakú informáciu o „divadelníckej" afinite peštianskych Slovákov.

---

[513] ALU SNK 133/11.

[514] Hírnök, 21. februára 1839, s. 1.

[515] Tamže, 7. marca 1839, s. 2.

[516] FRIED, István: Szlovákok Pest-Budán a 19. században = Regio, 1990/3. s. 52–65.

Peštianske slovenské spolky mohli počítať s väčšou účasťou slovenských divákov len vtedy, keď svoje podujatia, večery s programom mohli doplniť o divadelné vystúpenia amatérov. Vtedy skutočne ožil spolkový život. Skúšky konané v dobrej nálade a spoločný duch zblížil členov komunity. Na skúšky často prišli s radosťou aj starší ľudia. Zo Wagnerových spomienok vieme, že v divadelnom krúžku *Slovenského spolku* päť rokov práve on režíroval jednotlivé predstavenia. V repertoári mal jednoaktovku *Medveď* a *Pytačka* od Čechova, ale najradšej hrali diela Ferka Urbánka a Maríny Oľgy Horváthovej, lebo v tom čase boli najpopulárnejšie hry, ktoré sa odohrávali v dedinskom prostredí a idealizovali život dedinských ľudí. Po celom Hornom Uhorsku hrané a populárne hry Ferka Urbánka – *Rozmajrín, Škriatok, Strídža spod hája a Diabol v raji manželskom* – si členovia ochotníckeho spolku vyberali s veľkou radosťou.[517] Na predstavenia chodili aj členovia českých spolkov, dokonca aj mládež ostatných slovanských národov. Trojdejstvová Urbánkova hra *Škriatok* vyhrala súťaž *Literárneho odboru Slovenského spolku*, v ktorej hlavnú cenu predstavovala suma 100 zlatých, ktoré venoval na tento účel staviteľ Harminc. Od tejto chvíle túto hru považoval spolok za svoju[518] a 1. decembra 1902 ju po prvýraz uviedli pred publikom.

Na programe spoločenských večerov boli aj menšie opery a operety. Napríklad v roku 1898 zahrali operetu *Zábava v kúpeľoch* od českého autora Romana Nejedlého.[519] Okrem toho zahrali aj Horváthovej *Sirotu* a Palárikovho *Drotára*. Táto trojdejstvová veselohra bola prvá slovenská hra, ktorá sa odohrávala v slovenskom prostredí v Pešti. Podľa svedectva *Slovenského týždenníka* z 23. novembra 1906 amatérski herci spolku získali veľký úspech, o čom svedčí aj to, že takú účasť publika na slovenskom predstavení v Pešti ešte nezažili. Wagner vo svojich spomienkach vyzdvihol predovšetkým veľký úspech redaktora Dušana Porubského.[520] Do ochotníckeho súboru *Slovenského spolku* patril v tomto období aj vtedajší študent a neskorší minister Ivan Markovič. Na veselých predstaveniach spolku herci parodizovali hlavne život peštianskych Slovákov. Účinkujúci zožínali najväčší úspech s jednodejstvovými komédiami, ale odznievali aj recitácie, piesne, resp. pesničky sprevádzané na klavíri alebo hry na klavíri a husliach. Pre predstavenia viacráz prenajali miestnosti Strelnice a Arény.

Katolícky delnícky kruh mal taktiež svoj ochotnícky súbor, ktorý začal pracovať už v roku svojho založenia – v roku 1902. Členovia súboru uvádzali hry zodpovedajúce vzdelaniu, vkusu a požiadavkám slovenských robotníkov. Aj oni radšej vystupovali s ľahšími divadelnými hrami zábavného charakteru.

Približne 25-členná skupina mladých robotníkov založila amatérsky herecký súbor: *„...všetky nádeje možno skladať v mládeži kruhu. Je povedomá, činná, znalá svojho úkolu. Ona zriaďuje teraz divadlá, zábavy, usiluje sa udržať spevokol, rozšíriť knižnicu, číta, rozširuje knihy a noviny – v nej je jadro spolkovej činnosti."* – čítame v

[517] WAGNER, 1930, s. 205.
[518] SD, 18. novembra 1900, r. I, s. 2.
[519] Hlas, 1898/99, r. I, s. 174.
[520] WAGNER, 1930, s. 206.

liptovskomikulášskom ženskom časopise *Dennica*, ktorý referoval o úspešne napredujúcom krúžku.[521]

O premiérach jednolivých hier nepísali noviny vždy s uznaním. Napriek tomu predstavenia mladých ochotníkov boli také úspešné a navštevované medzi peštiankymi robotníkmi a remeselníkmi, že poväčšine boli vypredané všetky vstupenky. Napríklad tak bolo v prípade Urbánkovej hry *Bludár*. Niekedy sa všetci záujemci ani nezmestili a predstavenie bolo treba zopakovať ako napríklad pri predstavení päťdejstvovej hry *Lurdská pasáčka* od Weissenhofera.

Najväčším problémom ochotníckeho súboru katolíckej mládeže bolo to, že pre nedostatok javiska primeranej veľkosti mohli zahrať len hry s menším počtom účinkujúcich, hoci obecenstvo očakávalo ich hry s veľkým záujmom.

Prvý budapeštiansky robotnícky divadelný súbor vznikol pravdepodobne v rámci *I. Československého dělnického spolku* v roku 1874.[522] V dobových slovenských novinách však o ňom môžeme čítať správy len v prvom desaťročí 20. storočia. Osobitnú kultúrno-vzdelávaciu prácu vykonával ochotnícky krúžok slovenských stavebných robotníkov a murárov. Ochotníci *Skupiny slovenských stavebných robotníkov* v roku 1910 zahrali hru *Nádej* od holandského autora Heyermansa. O predstavení podrobne informoval Jozef Koreň na stránkach prešporských *Robotníckych novín*. Koreň pritom vyzdvihol, že mnohí spomedzi hercov-ochotníkov chodili do školy len do svojich desiatich rokov, napriek tomu ťažkú hru zahrali na úrovni a s talentom. Autor využil príležitosť aj na to, aby upozornil maďarskú a slovenskú inteligenciu, ako je dôležité a záslužné vykonať niečo v záujme kultúry a vzdelania slovenského ľudu a slovenských robotníkov.[523]

V prvých pätnástich rokoch 20. storočia slovenské divadelné ochotnícke súbory v Pešti naštudovali a zahrali vyše sto hier zo slovenskej a svetovej literatúry a tým obohatili slovenský kultúrny život hlavného mesta.

---

[521] Dennica, 1908, č. 7. s. 185.; ALU SNK, 81Y3.
[522] MACHATKA, 1953, s. 261.
[523] RN, 20. októbra 1910, s. 5.

Záver

Budapešť patrila v období dualizmu medzi typické multietnické mestá strednej Európy. Urbanizačný proces, posilnený zlúčením troch miest do jedného v roku 1873, ako magnet priťahoval do mesta príslušníkov rozličných národov a národností. V mnohonárodnostnom a multikultúrnom hlavnom meste bolo prirodzeným javom spolužitie cudzincov a obyvateľov prichádzajúcich vo veľkých vlnách z rozličných regiónov krajiny, hlavne od polovice 19. storočia. Spolu tu žili a pracovali okrem Maďarov aj Nemci, Srbi, Slováci a Rumuni. Obchodník sa naučil jazyk svojich zákazníkov, slovenský robotník nemecké odborné výrazy od nemeckých majstrov, podomový obchodník zase v závislosti od toho, v ktorej časti mesta sa práve nachádzal, ponúkal svoj tovar v dvoch-troch jazykoch. Obyvateľ Pešti si v trafike mohol vybrať spomedzi novín písaných v rozličných jazykoch a nerobilo mu problém informovať sa z nemeckých alebo slovenských plagátov, letákov o tom, kde bude nejaké zhromaždenie, robotnícka demonštrácia, kde je možné si pozrieť zaujímavé divadelné predstavenie alebo bálovú zábavu. Napriek tomu, že časť peštianskej inteligencie používala v rodinnom alebo priateľskom kruhu svoj materinský jazyk, v práci používali úradný jazyk krajiny – maďarčinu.

Podľa údajov o jazykových vedomostiach z roku 1891 vykazovala Budapešť na poli používania jazykov značnú maďarsko-nemeckú a maďarsko-slovenskú dvojjazyčnosť. 54,65%-a obyvateľstva hovorilo dvoma alebo troma jazykmi. Viac ako polovica Budapešťanov po nemecky, 11,46%-a zase po slovensky. Všetky tri jazyky poznalo okolo 7,5%-a obyvateľstva.[524] Väčšina Slovákov patrila k robotníkom, a podľa údajov zo sčítania ľudu ich značnú asimiláciu posilňovali aj také javy, ako zmiešané manželstvá a zmiešané (zväčša maďarské a nemecké) prostredie ich pracoviska alebo bydliska.[525] Asimilácia bola najintenzívnejšia práve medzi Slovákmi. Administratívna (úradná alebo pomocou školstva realizovaná) maďarizácia sa vo väčšine prípadov prelínala so spontánnymi faktormi. Prostredie hlavného mesta, rozličné jazykové, kultúrne a spoločenské vplyvy urýchľovali prirodzené pomaďarčovanie. Remeselnícke a maloobchodnícke meštianstvo sa pomaďarčovalo v záujme svojej prosperity, úradníci zase v záujme umiestnenia a pracovného postupu v obchodných, hospodárskych, vzdelávacích alebo verejnosprávnych inštitúciách. Často sa jednoducho iba posilnilo ich už aj tak existujúce uhorské vlastenectvo a povedomie, resp. pocit príslušnosti k uhorskému politickému národu, veď väčšina z nich vlastne vždy aj bola občanmi Uhorska a uhorského štátu.[526]

---

[524] SPIRA–VÖRÖS, 1978, s. 809.

[525] HANÁK, Péter: Urbanizáció és asszimiláció Budapesten a dualizmus korában = SOMOGYI, Éva (Ed.): Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László születésének 70. születésnapjára. Pécs, 1999, s. 227–235.

[526] O problematike uhorského národného štátu a mnohonárodnostného štátu pozri: NIEDERHAUSER, Emil: Honfoglalás és Millenium = GYÁNI Gábor–PAJKOSSY Gábor (Ed.): A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Csokonai, Debrecen, 1999, s. 153–158.

Zdržanlivosť pri priznaní etnickej a národnostnej príslušnosti charakterizovala takisto slovenských robotníkov, nádenníkov, slúžky, ale čiastočne aj študentov, ktorí prišli do Budapešti z vidieka. Robotníci si pre svoj pôvod, chudobu a nevzdelanosť menej uvedomovali, že spolu so stratou jazyka sa stratí aj ich príslušnosť k slovenskému národu. Lepšie životné a pracovné podmienky nabádali slovenských robotníkov prichádzajúcich zo zaostalých a chudobných horniackych obcí na to, aby si v meste, ktoré sa samo stávalo stále viac maďarským, zmenili svoju identitu a kultúru.

Budapeštianski Slováci netvorili homogénnu skupinu, a to ani zo spoločenského, ani z konfesionálneho a ani z kultúrneho hľadiska. Rozdeľovalo ich náboženstvo, sociálne postavenie, vzdelanie a prirodzene, aj ich osobné záujmy, integračno-asimilačné individuálne životné stratégie. Ani v troch, zo slovenského hľadiska najľudnatejších obvodoch (VI., VII. a VIII. obvod) nežili v jednom súvislom celku, bloku, ale boli skôr roztrúsení po celom obvode. V Novej Pešti, Angyalfölde alebo v Kőbányi bola ich roztrúsenosť ešte výraznejšia. V práci alebo počas oddychu boli v stálom kontakte s nemeckými, maďarskými alebo inými skupinami. Pravdepodobne aj toto spôsobilo celkovo nízku efektivitu slovenského spolkového hnutia. Príťažlivosť, vplyv, prejavy záujmu neboli vopred dané, lebo budapeštianske slovenské spolky mali pomerne skromné členstvo. Pramenilo to zo vzdialenosti, z nedostatku informovanosti alebo jednoducho z nezáujmu. Budapešť mohla byť „najväčším slovenským mestom", dynamizmom hlavného mesta ovplyvnený každodenný život však takpovediac zomlel každú takú snahu, ktorá si kládla za cieľ zorganizovať väčšinu peštianskeho slovenského obyvateľstva do jednej komunity. Prevažná časť slovenskej komunity v Budapešti si neuvedomovala, akú úlohu hrajú spolky v procese zachovania a posilnenia jazyka, kultúry a identity.

Tá vrstva, ktorá si síce našla svoje miesto a trvalé bydlisko v hlavnom meste, a predsa odolala jazykovému a kultúrnemu tlaku veľkomesta a zároveň si bola vedomá koreňov, bola podstatne menšia. Najtypickejším prejavom tejto väzby bolo reprezentovanie nadväznosti na pešťbudínsku slovenskú komunitu. V nejakej forme – či už prostredníctvom darov, členstva v spolkoch alebo účasťou na slovenských bohoslužbách – udržiavala permanentný kontakt s väčšími alebo menšími slovenskými spoločenstvami v meste.

V poslednej tretine 19. storočia slovenský spoločenský život sa odohrával s časti v meštianskych salónoch alebo rodinnom kruhu intelektuálov, ale poväčšine v rozličných spolkoch, krúžkoch alebo v organizáciách mnohonárodnostného uhorského robotníckeho hnutia. Významú úlohu pri udržovaní súdržnosti a formovaní života slovenskej komunity hrali katolícke a evanjelické cirkevné spoločenstvá. Podľa slov hlboko veriaceho a bohoslužby často navštevujúceho Adolfa Pechánya Slováci *„...si veľmi ctia farárov a najradšej sa nechávajú viesť práve nimi."*[527]

V práci predstavené slovenské skupiny tvoria organickú súčasť kultúrneho a verejného života a histórie multikultúrneho hlavného mesta. V prvom desaťročí 20. storočia

[527] PECHÁNY, Adolf: A magyarországi tótok. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000, s. 32.

sa Slováci snažili demonštrovať svoju existenciu v meste čoraz častejšími podujatiami, napriek tomu podujatia *Slovenského spolku* vedeli zmobilizovať zväčša len okolo 100 až 200 Slovákov, podujatia *Katolíckeho delníckeho kruhu* asi raz toľko osôb. To svedčí o tom, že slovenské organizácie nevedeli osloviť väčšie masy Slovákov. Podarilo sa im však aspoň vzbudiť pozornosť hornozemských slovenských bánk a sporiteľní, ktoré podporili prenájom spolkového bytu pre kultúrne umiestnenie študentov.

Z politického a ekonomického hľadiska sa v prvom desaťročí 20. storočia slovenská komunita v Pešti pohla pozitívnym smerom. *„Náš národný život dosiahol v poslednej dobe takého stupňa politického a spoločenského rozvoja, v ktorom národ nemôže sa uspokojiť ďalej s úlohou skromného, utiahnutého, nehybného a večne bedákajúceho nespokojníka."* – napísal v roku 1907 Anton Štefánek v úvode prvého ročníka a čísla *Slovenského obzoru*, vydávaného takisto v Pešti.

Skutočne, keď sa začiatkom 20. storočia znovu začalo formovať v Budapešti slovenské politické, kultúrne a hospodárske centrum, už nielen úrady, ale aj verejnosť zaregistrovala *Slovenský spolok*. Maďarské noviny *Budapesti Hírlap* v stati *Budapesti titok (Budapeštianske tajomstvo)* zdôraznili svoju obavu, že sa v Budapešti znovu vytvára slovenské centrum, čo je škodlivé a nemožno to dopustiť.[528] Úrady sa rovnako obávali dôsledkov posilnenia národnostných hnutí, preto sa pomocou nariadení pokúšali zabrzdiť posilnenie spolkov činných na etnickom základe, ako aj s tým súvisiace snahy o národné osamostatnenie. Publicista, ktorý sa podpisoval ako „Pešťan", v jednom z čísiel posledného ročníka novín *Naša zástava* ukončil svoj článok týmito myšlienkami: *„A súčasne vidíme, že v politickom a hospodárskom ohľade Pešť pre Slovákov vždy bude mať význam. Vznikol Týždenník, kníhtlačiareň, peňažný ústav – slovenská menšina tu svoje značenie sotva stratí. Pre budúcnosť má slovenčina v Pešti už miesto zabezpečené."*[529]

Mnoho dokumentov a spomienok spomína verejnú činnosť budapeštianskych Slovákov, ktorí hrali významnú úlohu v živote hlavného mesta. Redigovali vládou podporované noviny, boli v kontakte s politikmi, zaujali dôležité funkcie v priemyselnom, obchodnom a či cirkevnom živote, alebo staviteľsky prispeli k formovaniu obrazu Budapešti ako veľkomesta. V každodennom živote navštevovali tie isté kaviarne, krčmičky, výletné miesta, ako ostatní obyvatelia mesta alebo chodili na maďarské divadelné predstavenia.

Politické udalosti však bránili tomuto pozitívnemu procesu. V Budapešti nevznikol taký ústredný a silný kultúrny alebo spoločenský spolok, ustanovizeň, ktorá by okrem hlavného mesta vedela ovplyvniť aj obyvateľov iných častí krajiny. Poltucta slovenských organizácií bolo málo na to, najmä z toho dôvodu, že mali len spoločenskú základňu.

Napriek tomu možno povedať, že predstavenia slovenských hier v podaní ochotníckych súborov, pestrý program spevokolov vedených učiteľom Izákom, vydavateľstvá, tucty opozičných alebo provládnych periodík vydávaných v Pešti, lacné vydania

[528] Budapesti Hírlap, 24. októbra 1913, s. 12.
[529] Slovenčina v Pešti v časoch prešlých = Naša zástava, 1911, č. 2, s. 37.

a kalendáre v každom prípade pomáhali slovenskej vzdelanosti a obohacovali slovenskú kultúru. Najpevnejším jadrom Slovákov hlavného mesta boli rozhodne redaktori, grupujúci sa okolo novín a vydavateľstiev, ako aj študenti vysokoškolských inštitúcií, zvlášť však tí aktivisti, ktorí založili *Literárny odbor Slovenského spolku*. Vydávali časopisy, boli v kontakte s mládežou väčších miest na severe krajiny a ešte aj začiatkom roku 1919 začali pod názvom *Mladé Slovensko* a pod vedením Ľuda Izáka ml. vydávať slovenský literárny a spoločenský mesačník. Asi ešte verili, že slovenský národ si zachová svoje miesto v Budapešti. Táto skupina hlavne vďaka Hodžovi bola otvorená myšlienke česko-slovenskej jednoty, vzájomne si navštevovali podujatia, organizovali spoločné programy. Na prelome storočí sa posilnil počet a váha osobností a organizácií zastupujúcich uvedomelú slovenskú, českú, chorvátsku a srbskú národnú myšlienku. Mali dobrý vzťah so študentstvom rozličného pôvodu, resp. s ich spolkami. Jednotlivé spevokoly a kapely si vzájomne navštevovali spoločenské podujatia a aj takto vyjadrovali súdržnosť jednotlivých národov a národností v Uhorsku. Neexistuje však ani náznak toho, aký mali kontakt s maďarskými alebo inými podobnými spolkami v mestách, ktoré obývali Slováci.

Katolícky delnícky kruh so svojimi vyzdobenými, dynamickými, veľmi veselými oberačkovými sprievodmi vždy vzbudil pozornosť aj maďarských zvedavcov a záujemcov. Počas mariánskych pútí a pri príležitosti sviatku Sv. Štefana bolo jednoznačne cítiť zastúpenie mnohých národov, hlavne vtedy, keď všetci išli pod svojimi zástavami, spolu so svojim etnikom. Takéto sprievody, oslavy, demonštrácie a zhromaždenia slovenských robotníkov určite vzbudili pozornosť aj širšieho okolia. Jednotlivé spoločenstvá demonštrovali svoje etnické väzby a pôvod pomocou zástav a odznakov, vyjadrujúcich ich príslušnosť. Dvojjazyčné programy, letáky svedčili o tom, že nikoho nechceli vylúčiť z podujatí a snažili sa vyzdvihnúť svoju lojalitu voči uhorskému/maďarskému národnému štátu.

O spoločenstvách a spolkoch skúmanej doby možno v každom prípade spolu s Izákom ml. povedať, že „slovenská Pešť" je dôležitou súčasťou kultúrnej histórie slovenského národa a zároveň Budapešti. Táto časť histórie budapeštianskych Slovákov bola spracovaná v nádeji, že popri stereotypnom obraze „nemeckej a židovskej Budapešti" sa bude môcť objaviť v povedomí verejnosti aj obraz „slovenskej Budapešti." Preto bolo mojím zámerom čitateľom predstaviť minulosť, život, všedné dni a významné osobnosti Slovákov, ktorí sa vo viacerých vlnách usídlili v hlavnom meste a mali vplyv na etnickú tvár mesta.

Dvadsaťročný syn učiteľa Izáka a zároveň študent medicíny, ktorý pred nastupujúcou Maďarskou republikou rád ako jeden z posledných opustil hlavné mesto a vydal sa na cestu smerom do Parkanu (dnes Štúrovo), vo svojich memoároch na tieto napäté a nebezpečné hodiny zániku „starej slovenskej Pešti" spomínal takto: *„...rozhodol som sa i ja(...) vytratiť sa z hlavného mesto Uhorska, ku ktorému viazal ma rodičovský dom pri cirkvi v Lutherovom dvore aj univerzitné štúdiá."*[530]

[530] IZÁK, Ľudo = Prúdy, 1928, č. 1, s. 29.

Z Wagnerových spomienok je známe, že nielen on zostal do poslednej chvíle v Budapešti. Spomína aj mená Sovíka, Švibu, Janoveca, Krajčoviča, ktorí sa podobne ako Wagner považovali za Pešťanov („my Pešťania"). Všetci spomínaní našli svoje šťastie v meste. Potom, ako sa uvedomelejší peštianski Slováci presťahovali do Československa, naďalej aktívne spolky a spoločenstvá začali postupne upadať a slovenská komunita hlavného mesta sa pomaly rozplynula.

Slovaks' Community Life and Culture in Budapest during the time of the Dual Monarchy (1867–1918)

This book presents the history of Slovak societies and organizations in Budapest during the Dual Monarchy of Austria and Hungary. It offers an overview of the Slovak cultural and social life and details the different ways that Slovaks organized and developed their culture within these organizations. The last part of the XIXth century was a period when every nationality in the capital of Budapest discovered the need for creating and organizing their own ethnically based associations, societies, leagues, organizations, clubs and social groups. This drive for self organization or "spolky" , influenced every societal group including workers, the intelligentsia or university students.

The book mainly focuses on the social, communal and cultural life within Budapest, but also presents the many facets of the economic situation of the Slovaks, their ambitions, religious affiliations and educational achievements . These are then compared to others' achievements and the actions and interactions of key Slovak personalities and Slovak organizations is also explored.

The tremendous growth and modernization of Budapest in the last quarter of the XIXth century opened up work opportunities for thousands of seasonal workers. At that time, Budapest was considered the largest Slovak city, with estimates of 50 000–60 000 Slovaks living there. Most of this population of Slovak labourers exhibited very little interest in starting or belonging to Slovak organizations. Active organizers and members of Slovak organizations came mainly from the small group of Slovak intelligentsia who maintained a strong desire to maintain and promote their Slovak culture. This same group was responsible for the founding of Slovak banks and publishing houses, as well as leading those Slovak organizations which they had developed. After the year 1918, it was mainly members from this group who become citizens of the new Czechoslovak Republic where they continued in their chosen fields of education, culture or politics (Milan Hodža, Ľudovít Izák, Milan Harminc, Anton Štefánek, František Votruba, Ján A. Wagner and others).

The book is organized around the then existing Slovak or Czech ethnic organizations. Individual chapters are dedicated to the following themes:

Ethnic overview of the capital city Budapest and its Slovak population during the time of Dual Monarchies.

The neighbourhood of "Jozefov" which at that time was termed the largest "Slovak island of populations" in Budapest
Representatives of Slovak political and social circles in Budapest
The social and community life of Slovaks in Budapest
Communal centres of the Slovak community in Budapest
Slovak organizations in Budapest
Amateur Slovak theatre and choirs in Budapest

The main theme of this publication is the detailed history of the Slovak organizational and social life in Budapest which to this date has not been well researched or understood within the context of Slovak cultural history. The book is equally important to both Slovaks and Hungarians who are trying to better understand the ethnic mix and diverse social conditions of those times. It will be of great value to all who wish to understand how Slovaks lived and worked in the multicultural centre of Budapest during the Austro-Hungarian period.

Ondrej Mihal
President, Slovak Canadian Cultural and Heritage Centre

Prílohy

Tabuľka č. 1 *Rozvrstvenie obyvateľov Budapešti podľa materinského jazyka v rokoch 1880–1920 (vo vzťahu k najdôležitejším etnickým skupinám)*

	1880		1890		1900		1910		1920	
	osoba	%	osoba	%	osoba	%	osoba	%	osoba	%
Maďari	201 505	56,7	326 533	67,1	559 965	79,6	756 070	85,9	837 858	90,2
Nemci	122 454	34,4	115 573	23,7	98 515	14,0	78 882	9,0	60 425	6,5
Slováci	21 847	6,1	27 126	5,6	24 091	3,4	20 359	2,3	14 011	1,5
Iní	9 876	2,8	17 439	3,6	20 877	3,0	25 060	2,8	16 702	1,8
Spolu	**355 682**	**100,0**	**486 671**	**100,0**	**703 448**	**100,0**	**880 371**	**100,0**	**928 996**	**100,0**

THIRRING, podľa údajov z roku 1925, tab. č. 57, 17. tab.

Tabuľka č. 2 *Rozvrstvenie obyvateľov so slovenským materinským jazykom v Budapešti v rokoch (1880–1920)*

Rok	Počet narodených v hornouhorských stoliciach	Počet obyvateľov so slovenským materinským jazykom
1880	21 816	21 871
1890	28 969	27 126
1900	37 873	24 091
1910	38 889	20 359

THIRRING, 1925, 58.

Tabuľka č. 3 *Počet obyvateľov narodených v stoliciach s 90%-ým alebo vyšším podielom slovenských obyvateľov podľa pohlavia*

Stolice	1880		1890		1900		1910	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Nitrianska	3 823	4 212	5 981	5 731	8 203	8 996	9 528	10 583
Turčianska	549	931	841	1 140	1 009	1 356	834	1 093
Trenčianska	1 807	1 674	2 398	2 433	3 040	3 021	3 302	3 156
Oravská	1 154	1 441	1 986	1 797	2 095	2 395	1 547	1 704
Liptovská	2 023	2 605	1 936	2 581	1 952	2 926	1 568	2 339
Zvolenská	570	1 027	823	1 322	1 120	1 760	1 269	2 066
Spolu	9 926	11 890	13 965	15 004	17 419	20 454	18 048	20 941
Súhrnom	**21 816**		**28 969**		**37 873**		**38 989**	

THIRRING, 1936, 283.

Tabuľka č. 4 *Percentuálny podiel obyvateľov s výlučnou znalosťou materinského jazyka v rámci celého obyvateľstva v rokoch 1880–1920*

Znalosť jazyka	1880	1890	1900
Hovoriaci len po maďarsky	18%	30%	38,7%
Hovoriaci len po nemecky	20%	12,1%	4,3%
Hovoriaci len po slovensky	2,3%	2,3%	1,1%
Hovoriaci len iným jazykom	0,0%	0,9%	0,9%
Spolu	40,3%	45,3%	45,0%

THIRRING, 1925, 18. tab.

Tabuľka č. 5 *Jazykové znalosti obyvateľov Budapešti v roku 1891*

Jazykové znalosti	osoba	%
Hovoriaci po maďarsky a po nemecky	210 180	43,19
Hovoriaci po maďarsky a po slovensky	11 560	2,38
Hovoriaci po nemecky a po slovensky	8 145	1,67
Hovoriaci po maďarsky, po nemecky a po slovensky	36 057	7,41

SPIRA-VÖRÖS, 1978, 809.

Tabuľka č. 6 *Hustota slovenského obyvateľstva v obvodoch na ľavom brehu Dunaja v rokoch 1880–1920*

Obvody	1880		1890		1900		1910		1920	
	osoba	%	osoba	%	osoba	%	osoba	%	osoba	%
V., Leopoldovo mesto	3360	10,2	3500	9,3	3539	7,2	2539	4,0	1657	2,3
VI., Terezino mesto	4300	7,7	5399	6,2	4645	3,6	4179	2,7	2929	1,8
VII., Alžbetino mesto	4302	7,0	5261	5,9	3652	2,4	3083	1,7	1969	1,1
VIII., Jozefovo mesto	3904	6,1	5646	6,2	5299	4,0	4172	2,8	2555	1,6
X., Kőbánya	1358	15,6	1441	7,3	1268	4,0	1256	2,5	887	1,5

THIRRING, 1925, 17. tab.

Tabuľka č. 7 *Celkový počet negramotných v rámci celého obyvateľstva podľa národnostnej príslušnosti v rokoch 1880–1920 v percentuálnom pomere*

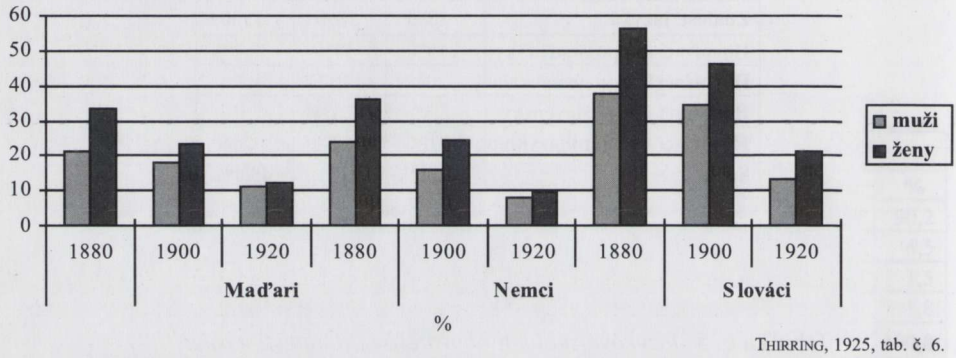

THIRRING, 1925, tab. č. 6.

Tabuľka č. 8 *Rozvrstvenie negramotných podľa národnostej príslušnosti v rokoch 1880–1920*

	1880		1890		1900		1910		1920	
	osoba	%	osoba	%	osoba	%	osoba	%	osoba	%
Maďari	41 867	21,4	79 306	24,3	115 013	20,5	112 205	14,9	94 096	11,2
Nemci	29 085	24,5	31 446	27,2	20 111	20,4	10 363	13,1	5 080	8,4
Slováci	9 322	43,9	12 499	46,1	9 774	40,6	5 390	26,5	2 548	18,2
Iní	12 241	61,4	5 512	31,6	6 518	31,2	5 430	21,6	2 614	15,6

THIRRING, 1925, tab. č. 19.

Tabuľka č. 9 *Počet slovenských žiakov v jednotlivých obvodoch*

Obvod	Školský rok 1900/01	Školský rok 190405
I.	22	27
II.	26	19
III.	82	74
IV.	1	8
V.	21	10
VI.	51	77
VII.	23	15
VIII.	35	32
IX.	22	16
X.	103	65
Spolu	**386**	**343**

KÖRÖSI, 1907, 51. a 55.

Tabuľka č. 10 *Materinský jazyk podľa konfesionálnej príslušnosti v rokoch 1881 és 1910 v percentách*

	1881			1891			1901			1910		
Konfesionálna príslušnosť	**Maďarský**	**Nemecký**	**Slovenský**	**Maďarský**	**Nemecký**	**Slovenský**	**Maďarský**	**Nemecký**	**Slovenský**	**Maďarský**	**Nemecký**	**Slovenský**
Rímsko-katolícka	51,1	36,0	6,9	62,2	26,6	6,76	75,6	16,3	4,5	83,9	10,2	3,1
Evanjelická cirkev aug. v.	50,9	30,7	15,3	58,9	25,7	14,5	73,5	16,3	9,3	78,7	13,6	6,9
Reformovaná cirkev	92,5	4,3	0,9	96,4	2,3	0,5	96,7	2,2	0,7	97,9	1,4	0,2
Izraeliti	59,1	35,4	1,5	75,0	22,9	1,3	86,0	12,7	0,3	90,1	8,6	0,2
Iná	46,6	17,4	10,2	49,8	5,1	6,3	60,1	3,4	4,4	?	?	?
Súhrnom	**56,7**	**34,3**	**6,1**	**67,1**	**23,7**	**5,6**	**79,6**	**14,0**	**3,4**	**85,9**	**9,0**	**2,3**

KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 106.
Údaje z roku 1881–1901: THIRRING, Štatistická ročenka hlavného mesta Budapešť, r. IV.
Údaje z roku 1881 a 1891: KŐRÖSI–THIRRING, 1895, 52.
Údaje z roku 1901: Štatistické a administratívne ročenky. 1909–1912, 39.

Tabuľka č. 11 *Rozvrstvenie podľa konfesionálnej príslušnosti slovenského obyvateľstva v rokoch 1881–1910 v absolútnych číslach*

Konfesionálna príslušnosť	**1881**	**1891**	**1901**	**1910**
Rímsko-katolícka	16 601	21 285	19 263	16 200
Evanjelická cirkev aug. v.	3 064	3 961	3 473	3 000
Reformovaná cirkev	190	173	413	208
Izraeliti	1 026	1 323	493	474
Iná	263	340	449	477
Pravoslávna	93	44		
Súhrnom	**21 237**	**27 126**	**24 091**	**20 359**

Údaje z roku 1881: KŐRÖSI–THIRRING, 1895, tab. č. 45.
Údaje z roku 1891: KŐRÖSI–THIRRING, 1895, tab. č. 36.
Údaje z roku 1901: THIRRING, Štatistická ročenka hlavného mesta Budapešť, r. IV. 1899–1901, tab. č. 37.
KŐRÖSI–THIRRING, 1905, tab. č. 38.
Údaje z roku 1910-es: GLETTLER, 1989, 144–145.

Slovenské spolky v chronologickom poradí, 1868–1905

1826	Slovenský čitateľský spolok
1834	Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej
1850/51	Cirkevná literárna škola
1868	Slovenský spolok v Pešťbudíne
1868	Slovenský národno-demokratický spolok
1869	„Minerva" prvá uhorsko-slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo v Pešti
1871	Slovenský spevácky spolok v Pešťbudíne
1871	Akademický spolok v Pešťbudíne
1872	Pomocná pokladnica
1885	Spolok slovenských mladíkov v Budapešti
1892	Slovenský spevokol v Pešti
1895	Literárny odbor
1899	Spolok dobročinných žien cirkve ev. a. v. na Kerepešskej ceste v Budapešti
1905	Budapeštiansky kníhtlačiarsky a nakladateľský účastinársky spolok

Slovenské a české robotnícke spolky, 1868–1910

1868	Prvý československý dělnický spolek
1871	I. Československý dělnický spolek
1872	Česká beseda
1886	I. Český dělnický spolek
1886	„Svornosť" – Česko-slovenský samovzdelávací podporný spolok
1893	Česká sekcia Budapeštianskeho robotníckeho vzdelávacieho spolku
1895	Jednota – slovenský robotnícky samovzdelávací spolok
1895	„Sokol" česká tělocvičná jednota
1896	Slovenská sekcia
1897	Slovenský delnícky spolok v Starom Budíne
1897	Pokrok – Česko-slovenská sekcia vzdelávacieho spolku
1899	Český vzdělávací spolek „Osvěta"
1899	Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti
1902	Budapeštiansky katolícky delnícky kruh
1906	Stolová spoločnosť Kriváň
1910	Skupina slovenských murárov

Mestská časť Jozefovo mesto a jeho okolie, ako „ostrov" slovenskej komunity v Pešti

Spolky a spoločnosti	
Slovenský spolok	Drožkárska ulica (Bérkocsis)
Slovenský evanjelický kostol na Rákócziho ceste Slovenská evanjelická škola Dobročinný ženský spolok Pomocná pokladnica	Kerepešská cesta (Rákócziho cesta 57) Lutherov dvor
Farský kostol v Jozefovom meste Katolícky robotnícky kruh Stolová spoločnosť Kriváň Skupina slovenských murárov a lešenárov	Námestie Márie Terézie (Námestie Mihálya Horvátha) a jeho okolie
Sokol, česká telocvičná jednota	Szentkirályiho ulica 26 Wesselényiho ulica 17, Barossova ulica 2
Český vzdělávací spolek Osveta	VII. Husárska ulica 10 VIII. ulica Jarného poľa (Tavaszmező) 7
Český dělnický spolek	VII. Wesselényiho ulica 17 Alžbetina okružná 31
Vydavateľstvá a periodiká	
Slovenský denník (1900–1901), (1910–1915)	Práterská ulica 44, Aggtelecká ulica 2, Marianska ulica 5
Slovenský týždenník (1903–1918)	Ulica Szilárda Rökka 19
Kresťan (1894–1918)	Jozefova okružná 35
Posol svätého Antona (1903–1914)	VII. Szentkirályiho ulica 28
Zora (1897), Nová doba (1897–1899)	VII. Wesselényiho ulica 19
Budapeštiansky kníhtlačiarsky a nakladateľský účastinársky spolok Ústredná banka	Ulica Szilárda Rökka 19 Jozefova okružná 31
Hostince, kaviarne a prenajané miestnosti podujatí	
Sas-kör	Irányiho ulica 17
Kaviareň New York	Alžbetina okružná
Hotel arcikniežaťa Jozefa	Kerepešská cesta 79
Hostince	VIII. ulica Jednoty (Szövetség), ulica Údolia radosti (Örömvölgy), Veselá ulica, Aggtelecká ulica, Jozefova ulica, Lipótová ulica, Jozefova okružná VII. Tabaková ulica, Lipová ulica

Skratky

ALU, SNK = Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, Martin
AMB = Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy
BFL = Budapest Főváros Levéltára (Archív hlavného mesta Budapešť)
ELH = Evangélikus Lelkészi Hivatal (Evanjelický farský úrad, Budapešť)
EOL, PSZE = Evangélikus Országos Levéltár, Pesti Szlovák Egyház (Evanjelický krajinský archív, Slovenský cirkevný zbor v Pešti)
MOL = Magyar Országos Levéltár (Maďarský štátny archív)
MV = Ministerstvo vnútra
ND = Nová doba (1897–1899)
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár (Štátna knižnica Széchényiho)
SD = Slovenský denník (1900–1901, 1910–1915)
SN = Slovenské noviny (1886–1918)
SNA = Slovenský národný archív – Bratislava
SNA, SRH = Slovenský národný archív, Slovenské robotnícke hnutie – Bratislava
SNA, UMV = Slovenský národný archív, Ústredné ministerstvo vnútra
ST = Slovenský týždenník (1903–1918)

Register

Budapeštianske hostince, krčmy a kaviarne

Hotel arcikniežaťa Jozefa 82, 109
Hostinec Andrejku 51
Hotel Astória 86
Kaviareň Barossa 29
Hostinec Blazseka 103, 120
Hostinec Bőhma 37, 103, 108
Hostinec Brunovszkého 30
Hostinec Brxu 84
Hostinec Buzalku 81
Kaviareň Deáka 29
Hostinec Doffinga 84
Hostinec Dvoráka 37, 84, 87, 132
Hostinec Fábryho 37, 76
Hostinec Franka 120
Hostinec Gfelnera 84
Hostinec Grositsa 106
Hostinec Herza 38, 118
Hostinec Holeca 135
Hostinec Janíka 108
Hostinec Katonu 101, 106
Hostinec Kapustu 30, 37, 84
Hostinec Két pisztolyhoz 37
Hostinec Kispipa 37
Hostinec Kováča 124
Hostinec Kovácsevicsa 51
Hostinec Küffnera 124
Hostinec Lipperta 38
Kaviareň Lumnitzera 37, 51, 84, 132
Hostinec Makkhetes 51
Piváreň Mátyás Király (Kráľa Máteja) 123
Kaviareň Melferber testvérek
(Bratia Melferberovci) 80
Kaviareň Miénk 38
Hostinec Molnára 124
Kaviareň Munkácsyho 38, 84
Kaviareň New York 29, 38
Hostinec Nyesztora 96, 98, 104, 106
Hostinec Pietera 30
Hostinec Plasztiku 120
Hostinec Poľovnícky dom 120
Hostinec Poósu 37, 103, 125
Hostinec Putnokyho 51
Hostinec Juliusa Samka 37
Hotel Sas-kör (Orlí kruh) 83
Kaviareň Savoy 83
Hostinec Juraja Sommera 37
Stará piváreň 123
Kaviareň Švehlu 37, 81, 84
Hostinec Szabóa 106
Hostinec Szamolovszkého 122
Hostinec Tomku 120
Hostinec U města Prahy 116–117
Hostinec Waschata 37, 84, 87
Hostinec Jána Zimánya 37
Hostinec Zöld Béka (Zelená žaba) 127
Hostinec Zöld Vadász (Zelený poľovník) 120

Časopisy, periodiká

Auróra 75
Bőrmunkás 127
Budapest 56
Budapester Abendblatt 57
Budapesti Hírlap 105
Černokňažník 106
Cirkevné listy 85
Dennica 138
Dolnozemský Slovák 85
Duch času 129
Dunaj 80
Egyetértés 115
Építészeti Szemle 46
Építőmunkás 112, 127
Érdekes Újság 74–75
Hazánk 45
Helios 38
Hírnök 136
Hlas 44, 57, 81, 88, 122, 126, 129, 133, 137
Hlas lidu 118
Hon 43
Junoš 45, 76
Katolícké noviny 106
Kőfaragó 113–114
Közlöny 39
Krajan 45
Kresťan 29, 35, 42, 96, 98, 101–103, 108
Lepke 39
Listy sv. Antona 61
Magyar Szalon 43, 47
Magyar Szó 56
Mladé Slovensko 92, 142
Národné noviny 31, 61, 81, 85, 92
Národní listy 84, 118
Národnie noviny 84, 92
Národný hlásnik 67, 78
Naša zástava 35, 90, 110, 141
Népszava 97, 115, 120–121, 127
Nová doba 113, 115, 128–129
Obzor 79
Orol 25, 26, 75, 80, 122
Pešťbudínske vedomosti 31, 55, 64, 78–79, 89, 92
Pester Lloyd 80
Pesti Hírlap 27,42, 108, 110, 141
Pesti Napló 56, 119–120
Pokrok 120, 126
Posol sv. Antona 101, 110
Právny obzor 49
Priateľ ľudu 31, 42
Priateľ školy a literatúry 31
Protestáns Szemle 41
Prúdy 34–35,44, 85, 89–91
Robotnícke noviny 113, 125, 135, 138
Rovnosť 118
Slnce 29
Slovenské ľudové noviny 103, 106–107
Slovenské noviny 14, 31–32, 38, 42–43, 51–52, 55–56, 67, 80, 93–94, 113, 116–117, 123, 131, 150
Slovenské pohľady 39, 76, 85, 131
Slovenské robotnícke noviny 115, 129
Slovenský denník 29, 31, 34, 38–39, 44, 49, 57–58, 75–86, 88–91, 110, 117, 126, 137
Slovenský obzor 23, 35, 88, 141
Slovenský týždenník 29, 38, 44, 49, 50, 56, 58–60, 62, 80–82, 85, 91–92, 106, 137, 150
Staviteľský robotník 112
Svätá rodina 105
Šibrinkový list 117
Tanulók Lapja 57
Tribuna 91
Vasárnapi Újság 56, 66
Vlast 118
Vlasť a svet 38, 51, 55, 66
Zlatá Praha 84
Zora 75, 128
Zornička 49, 52, 54
Živena 85

Inštitúcie

Akademický spolok v Pešťbudíne 74, 76
Americký národný spolok Slovákov 90
Budapeštianske centrálne hospodárske a obchodné združenie 35
Budapeštianska ústredná sporiteľňa 102
Budapeštiansky katolícky delnícky kruh 11, 28, 30, 41, 48, 61, 69, 70–72, 86, 92, 96, 98–99, 100–101, 106–107, 109, 126, 135–137, 141–142
Budapeštiansky katolícky robotnícky kruh 96
Budapeštiansky kníhtliačiarsky a nakladateľský účastinársky spolok 29, 34–35, 48,
Budapeštiansky nakladateľský spolok účastinárska spoločnosť 28, 52, 58–59
Budapeštiansky protestantský vzdelávací spolok remeselníkov 29, 53–54, 103–104, 107
Budapeštiansky robotnícky vzdelávací spolok 118
Budínsky ženský dobročinný spolok 93
Cirkevná literárna škola 75
Červený kríž 56, 92, 96
Česká beseda 31, 54, 76, 91, 117–118, 123, 131, 135
Česká robotnícka jednota 123
I. Československý dělnický spolek 116, 138
Československý dělnický spěvácky spolek 131
Český dělnický spolek 38, 54, 70, 116, 119, 121, 123
Čitateľský ľudový krúžok 67
Dobročinný ženský spolok 53, 69, 92–94,105, 136
Gazdovský spolok 102
Hospodárska banka 50
Hudobná sekcia Slovenského spolku 60, 131
Intim (divadlo) 29, 83
Jednota slovenskej študujúcej mládeže 92
Jednota (slovenský robotnícky samovzdelávací spolok) 69, 121
Katolícka ľudová strana 35, 48, 61, 96
Kišfaludyho spoločnosť 41, 49, 55, 90
Kníhtlačiarenský spolok 60
Komlóšsky kresťanský čitateľský spolok 67
Korunový spolok 102
Kriváň (stolová spoločnosť) 49, 69, 72, 86, 91, 104–105, 107–108, 126
Kruh Galilei 59
Kolo mladích Srba (Kruh mladých Srbov) 91, 134–135
Literárny odbor (pri Slovenskom spolku) 34, 45, 59, 69, 72–74, 85, 87–92, 137, 142
Lumír 119
Lutherova spoločnosť 56
Lutherov dom 22, 28–29, 36, 41, 48, 51–52, 54–55, 84, 93, 142
Maďarské národné múzeum 52
Matica slovenská 31, 45–46, 55, 66–67, 74, 79, 89
Matica srpská 64
Meštiansky čitateľský spolok (Slovenský Komlóš) 67
Minerva prvá uhorsko–slovenská účastinná kníhtlačiareň a vydavateľstvo 45–46, 67
Ministerstvo vnútra 52, 65, 81, 106
Nada 123
Národná rada 107
Národná úrazová poisťovňa 49
Národné divadlo (Praha) 117
Národnostný Klub 57, 91
Néppárt (Ľudová strana) 44, 67
Nová škola 43, 45–46, 79
Oddelenie prekladu Ministerstva vnútra Uhorského kráľovstva 52
Orol česká telocvičná jednota 122
Osvěta – český vzdělávací spolek 31, 38, 123–125, 135
Perun 91
Peštiansky dobročinný ženský spolok 93
Pešť-budínsky slovanský spevácky spolok 131
Peštiansky izraelitský ženský spolok 93
Peštiansky slovenský zbor 22
„Petru Major" akademický spolok 91
Pohrebný spolok 101
Pokrok – Česko-slovenská sekcia vzdelávacieho spolku 73, 120
Pomocná pokladnica 29, 46, 48, 54, 95, 136
Prírodovedný spolok 49
Prvy československý dělnický spolek 116
Protestantský priemyselný zväz 53
Remeselnícky čitateľský krúžok 67
Robotnícky spolok 108
Rumunsko–slovenské bratstvo 91
Samovzdelávací odborný kruh 104
Sas-kör 51, 83
Skupina slovenských murárov 105, 124–126, 135
Skupina slovenských stavebných robotníkov 60, 69–70, 135, 138
Sloga 123
Slovenská beseda 130

Slovenská liga 104
Slovenská ľudová strana 105
Slovenská muzeálna spoločnosť 52, 59
Slovenská národná strana 62, 64, 88, 92
Slovenská organizácia stavebných robotníkov 135
Slovenská poisťovňa 62
Slovenská samospráva VI. obvodu Budapešti 47
Slovenská samospráva VIII. obvodu Budapešti 47, 86
Slovenská tlačová agentúra 62
Slovenské národné múzeum 50, 74
Slovenský čitateľský spolok 75
Slovenský delnícky spolok (v Starom Budíne) 120
Slovenský dom 87
Slovenský národno-demokratický spolok 65, 70, 73, 79–80
Slovenský poučno-zábavný spolok v Pešť–Budíne → Slovenský spolok v Pešťbudíne
Slovenský spevácky spolok 131
Slovenský spevokol (Turčiansky Sv. Martin) 130
Slovenský spevokol v Pešti 70–71, 132–133, 135
Slovenský spolok v Pešťbudíne 29, 30, 33–34, 37–38, 41, 44–45, 48–55, 57–58, 60, 66, 68–74, 78–80, 82, 85–88, 92, 95, 103–107, 109–110, 117–118, 126, 130–137, 141–142
Sociálne stredisko 96
Sokol – česká tělocvičná jednota 31, 38, 54, 91, 95, 109, 122–123, 125, 135
Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej 64, 75
Spolok slovenských mladíkov v Budapešti 49, 70, 76
Spolok slovenských vinohradníckych robotníkov 100
Spolok sv. Antona 105
Stará škola 79
Stolová spoločnosť Tótov 50, 69
Strelnica (Lövölde) 83, 133, 137
Svatobor 117
Svornosť 118–119, 121–122
Tatra banka 50, 58, 74, 110
Tatran (spevácky zbor) 62, 130
Uhorská akadémia vied 26, 65
Uhorská kráľovská polícia 66
Uhorská kráľovská univerzita 51
Uhorská robotnícka socialistická strana 121
Uhorská sociálnodemokratická strana 97, 122, 124,127, 129
Uhorský krajinský podporný ženský spolok 93
Uhorský krajinský slovenský vzdelávací spolok 66, 135
Uhorský všeobecný robotnícky spolok 116, 124
Univerzitná tlačiareň 64
Ústredná banka 48, 58
Ústredný dom organizácie kovorobotníkov 107
Všeobecný slovenský robotnícky spolok v Budapešti 58, 69
Vzdelávací odborný krúžok 73, 126
Výbor pre zaodetie ľudu 96
Zábavné družstvo Lýra 118
Živena 59–60, 67, 93

Zemepisné názvy a názvy osôb

Ács 112
Ágai, Adolf 19, 114
Andrássy, Gyula 46
Apponyi, Albert 21, 56
Arany, János 90
Arató, Endre 20
Asbóth, Oszkár 23, 51
Aszalay, Antal 121
Babitz, József 124–125
Babos, László 13
Bachát, Daniel 25–26, 29, 32, 36–37, 41, 44–45, 51–52, 55–56, 61, 80, 87, 93–94
Bachát, Emília 36
Báčsky Petrovec 129
Baďura, Ján 60
Banská Bystrica 57, 130
Banšel, Koloman 117
Bárhory, Zoltán 63
Baroš, Gabriel 44
Bazovský, Ľudovít 110
Beinhardt, František 121
Békéšska Čaba 36, 67
Bella, Ján Levoslav 131
Bella, Ján Pravdoľub 35–36, 41, 76, 82, 131
Bella, Ondrej 56, 94
Bella, Peter Dobroslav 32
Bellová, Maša 53, 88
Benczúr, Gyula 44
Bene, Lajos 19
Beniac, Igor 39
Bernát, Koloman 127
Bernolák, Anton 89
Bernolák, Jozef 75
Bianchi, Leonard 65–66
Blahová, Lujza 44
Blaho, Pavel 90- 91
Bobula, Ján Nepomuk 11, 29, 31, 33, 43–48, 50, 56, 61, 67, 71, 78–80, 111–112, 116–117
Bogyirka, Emil 20, 27, 101
Bošáca 61
Botto, Ján 83
Bősze, Sándor 63
Bratislava 23, 62, 88
Brno 121
Brxa, Ján 81
Brxa, Pavel 94
Bugalová, Edita 130
Bujnák, Pavel 37, 45, 53, 56, 88
Bulharsko 92, 104, 126
Bulla, Blažej 54, 62, 74, 130, 133
Bundala, János 96
Burucs, Kornélia 93
Cambel, Samuel 11, 32–33, 38, 49–52, 56, 61
Chalupka, Ján 83, 90, 133
Cherven, Flóris 52
Chicago 95, 129
Chmel, Rudolf 41
Chrenka 37
Cinkota 11
Čulen, Konštantín 46
Cyrenejsky 11, 104
Čaplovič, Ján 24
Čečotka, Karol 33, 38, 51
Česko 116
Čechov, Anton Pavlovič 137
Československo 36, 54, 62, 85, 135, 143
Černoch, Ján 107
Damborský, Ján 42, 108
Dánsko 126
Deák, Ferenc 46
Debrecín 48
Dérer, Ivan 89
Deutsch, Károly 55
Dobriansky, Adolf 35, 76
Dobrovič, Šándor 63
Doffing, Fridrich 45
Dohnányi, Július 83
Dolná zem 14–15, 67, 128–129
Dolný Kubín 78, 130
Droppa, Viliam 56
Dula-Hohoš, Matúš 78
Dumný, Miloslav 25–26, 39, 41
Dunaj 13, 17, 18
Dvořák, Antonín 119
Dvorák, Jozef 45
Érd 84
Fabinyi, Gyula 56
Fabinyi, Teofil 51, 56
Fábry, Anica 83
Fajnor, Vladimír 36, 38, 60, 82, 88
Falus, Iván 63
Fényes, Elek 13
Ferdinándy, Béla 77
Ferencz, József 23, 51, 76
Ferienčík, Mikuláš Štefan 76
Fónagy, Zoltán 12

Francisci, Ján 76
Frič, Josef Václav 117
Frič, Milan 126, 130
Fried, István 136
Gallo, Pavel 62, 130
Ganz, Ábrahám 12
Gáspár, Imre 20, 126
Gedényi, Mihály 26
Gerbčová, Jarmila 67
Glatz, Ferenc 15
Glettler, Monika 147
Gorove, István 46
Gosiorovsky, Miloš 129
Gramantik, Juraj 11
Greguš, Ján 60
Grexa, Ján 122
Gross, Alexander 85
Grünwald, Béla 26
Guča, Juraj 83, 129
Gyáni, Gábor 20, 35, 65, 139
Gyivicsán, Anna 11, 21, 67
Halász, Iván 26, 41, 55, 61
Halmos, János 109
Hambuch, Vendel 12, 65
Hamuljak, Martin 64, 75
Hamvai, Sándor 109
Hanák, Péter 21, 139
Hapák, Pavel 116, 119, 120, 129–130
Harminc, Michal Milan 11, 32, 37–38, 45, 50, 74, 84–85
Hauer, Rezső 12
Heinrich, Károly 127
Herder, Johann Gottfried 32
Herkeľ, Ján 75
Heyermans, Hermann 138
Hild, József 12
Hlavatý, Štefan 101
Hlinka, Andrej 90, 102, 105
Hložanský, Jozef 46
Hock, János 107
Hodža, Michal, Miloslav 59
Hodža, Milan 11, 14, 29, 31–32, 35, 37–39, 45, 48, 50, 56, 58–60, 62, 81–86, 90, 103, 110, 122, 125–126, 129, 142
Hollý, Ján 107
Holóš, Pavel 29, 32, 50, 85
Horná zem 105–106, 110, 122
Horné Uhorsko 10, 13, 34–35, 80, 85, 137
Horniaky 10, 39, 85
Horňánsky, Viktor 57
Horváthová, Marina Oľga 107, 137
Houdek, Fedor 128
Hrivnák, Michal 31, 64,
Hroboň, Samoslav 117
Huba, Ján 94
Hunfalvy, János 13, 15
Hurban, Jozef Miloslav 109
Hus, Jan 124
Huszár, Károly 104
Hviezdoslav, Pavol Országh 83, 90
Hvizdáková, Žofia 95
Hyrošík, Jakub 101
Ipeľ 54
Izák, Ľudo 38, 88, 92, 142
Izák, Ľudovít 32, 35, 37–38, 52–54, 62, 74, 81, 83–84, 87–88, 92–93, 124, 130, 132–136, 141–142
Izáková, Milina 53, 93
Janík, Ján 102
Janovec, Ľudovít (Ludvík) 38, 51, 143
Janovec, Karol 52
Jászi, Oszkár 39, 59
Jesenský (Jeszenszky), Ladislav 41, 80–81
Jesenský, Janko 53, 91
Jobbágy, Jenő 120
Jókai, Mór 43
Juriga, Ján 46
Kacián, Jozef 126
Kadavý, Ján 130
Käfer, István 31, 33, 61, 64
Kajuch, József 46
Kállay, Adolf 81, 89
Kállay, Fedor 45
Kálnoki, Henrik 45
Kammermayer, Károly 79
Kanovics, Adalbert 101
Kánya, Pavel 65, 79
Kapusta, Ondrej 81
Katus, László 35, 65
Kayser, Szilárd 56
Kemény, G. Gábor 10, 116, 127
Kende, János 13, 19, 114
Kerepeš 11, 27, 29
Kestúc 42, 102, 108
Kiss, Gy. Csaba 31, 33
Kluž 23
Kňažko, Juraj 55
Kohút, Samko 76
Koiš, Ján 75
Kollár, Ján 40, 64, 75, 83, 116, 130, 133, 136
Koreň, Jozef 138
Kossuth, Lajos 43

Kostický, Bohuš 45, 79
Kosztolányi, Dezső 29
Kotlář, Jozef 117
Kováč, Dušan 43, 75
Kováč, Ján 74
Kovačevičová, Soňa 112, 130
Kovács, Anna 22, 41, 45, 55–56
Kőbánya 17–18, 22, 40, 42, 125, 140
Kremnica 54
Kőrösi, József 13, 16, 18–19, 21–22, 24, 146
Krajčí, Ján 105, 107
Krajčovič 143
Kramář, Karel 110
Krčméry, Štefan 74
Krešák, Cyril 78
Kresťanovič, Eduard 34, 86
Križko, Jaromír 84
Križko, Pavel 84
Križan 44, 105
Krno, Miloš 36, 58, 60
Kulpín 57
Kuzmány, Karol 33, 38, 83, 93
Kvanka, Béla 108
Lackó, Mihály 26, 112
Lahvicska, László 110
Lajčiak, Ján 56
Lapár, Rudolf 115, 129
Lehotský, Jaromír M. 53–54, 135
Lehotzká, Milina 54
Lehotzký, Aurél 53
Lichard, Milan 32, 51–52, 60, 80, 132
Lichard, Daniel 49–50
Lihovecký, Miloš 54, 81, 83
Liptov 10, 18, 35, 54, 112, 129
Liptovská župa 15, 35, 108, 146
Liptovský Mikuláš 36, 67, 130
Lukács, John 27
Lumnitzer, Ludvik 132
Machatka, Osvald 116–117, 131, 139
Madách, Imre 90, 136
Madocsányi, Pavel 46
Maglód 11, 39
Maháč, Michal 46
Makovický, Miloš 77
Maliak, Jozef 128
Malý Kereš 21
Mallý, Ján 46
Mamatej (Mamatey), Andrej 90, 104, 132
Mannová, Elena 35, 122
Máriabesenyő 105
Máriaremete 105
Marianka 42
Markovič, Ivan 90, 137
Martin 31, 43, 50, 59, 62, 64, 67, 73–74, 76, 79, 85, 88, 93–94, 130
Martinček, Štefan 115, 128–129
Masaryk, Tomáš Garrigue 44, 68, 88–90
Matuška, Peter 41, 56, 76
Matuška, Ján 76
Matuška, Štefan 93
Mauksch, Ilona 29
Mechwart, András 12
Medvecký, Alexander 80
Medvecký, Ľudovít 45, 51, 81, 89
Melicherčík, Andrej 131
Mészáros, Andor 23
Mikalaček, Emanuel 131
Mikszáth, Kálmán 29
Milota, Václav 121
Mišura, Michal 35, 41, 56, 95
Mišurová, Mária 93, 95
Mlynky 105
Modra 130
Mokány, Berczi 113
Moliére (Jean-Baptiste Poquelin) 107
Morháč, Martin 31, 37–38, 41, 94
Morava 116
Mošovce 41
Mozolovszky, Sándor 20
Mucsi, Ferenc 21
Mudroň, Pavel 34, 62
Nadlak 39, 67
Námestovo 23
Nejedlý, Roman 133, 137
Nepešťan 55
Neruda, Jan 12–13, 25, 31–32, 116–117
Niederhauser, Emil 139
Nitra 15, 42, 106
Nitrianska župa 88, 102, 108, 146
Nová Pešť 42, 100, 140
Novák, Lajos 26, 40
Orava 10, 15, 18,35, 106, 112
Oravská župa 35, 146
Ostoič 76, 131
Ostrihom 107
Ottmayer, Anton 75
Pajkossy, Gábor 35, 63, 139
Paláček, Anton 121
Palárik, Ján 42, 79
Paríž 79
Pauliny-Tóth, Viliam 76

Pavlu, Bohdan 59
Päťkostolie 11
Pechány, Adolf 11, 31, 33, 38, 51–52, 110, 140
Pecze, Ferenc 65–66
Pešť-Pilíš-Šolt-Kiškunská župa 15
Peštianska župa 35
Petőfi, Sándor 44, 90
Pietor, Ambro 80
Pilát, Pavel 119
Plesch, Mátyás 46
Podhradský, Juraj 51–52
Poduška, Martin 117
Pollack, Mihály 12
Polóny (Polóni), Ján 86, 121, 127
Pop, C. Štefan 91
Pořížka, František 118
Porubský, Dušan 32, 37–39, 45, 50, 59–60, 62, 86, 89
Potemra, Michal 61, 72, 106
Pozdech, Jozef 45, 65, 79
Praha 23, 33, 62, 67, 76, 83
Prešov 130
Prešporská župa 35
Pribylina 54, 129
Prohászka, Ottokár 104
Raffaj, Ondrej (Andrej) 45, 81, 95
Reisz, László 35, 65
Révay 47
Roy, Vladimír 90
Röszler, Adolf 100
Rudnay, Béla 32, 109
Rudnay, Alexander 44
Ruman, Ján 37, 39
Rumanovský, Ivan 112–113
Ruppeldt, Miloš 62
Ruppeldt, Fedor 45, 60, 89
Ruszwurm, Vilmos 12
Ruttkay, Fraňo 128
Ružomberok 54, 102
Sándorfi (Šándorfi, Eduard) 28, 32, 34–35, 44, 60, 73, 82, 96–98, 100–104, 124, 129, 135
Sarvaš 67
Sasinek, František 89
Schikedanz, Albert 50
Schulzová, Emília 118
Seberíni, Ondrej 39,111
Sebestyén, József 61
Sedláková, Viera 130
Sedmohradsko 57
Semmelweis, Ignác 12
Sholt, Pavel 132
Sibin 57
Skalica 76, 88
Skyčák, František 48, 58, 102, 104
Slabejová, Irena 96
Slavík, Josef 131
Sládkovič, Andrej 116
Sláma, František 117
Slávik, Ján 116
Slávik, Juraj 45, 53, 92
Slovensko 10, 35
Slovenský Komlóš 67
Smetana, Bedřich 119
Sokol, Ján 96
Sommer, Juraj 84
Somogyi, Éva 139
Soós István 65
Sovík, Ján 100, 102, 143
Spira, György 17, 139, 147
Spiš 112
Spišská župa 15
Starý Budín 13, 22, 40
Steindl, Imre 112
Steier, Lajos 51–52
Stein, Maria 42
Stodola, Emil 29, 32, 35, 41, 49–50, 62, 77, 85–86, 91, 102, 104, 107
Stodola, Ivan 53, 90
Strakovič, Jozef František 45, 80 116, 131
Stróbl, Alajos 44
Sucháň, Martin 75
Svätý Kríž 42
Senondrej (Svätý Ondrej) 42
Synčok, Juraj 6
Szabó, Orsolya 45, 56
Szarka, László 33, 39, 56
Szathmáry, Károly 46
Szegfy, Mór 18
Székely, Viktor 37, 49
Széll, Kálmán 51, 125
Szentiványi, Adolf 46, 112
Sziklay, László 75
Szilágyi, Virgil 43
Szirmai, Andor 109
Szivek, Anna 101
Szomaházy, István 83
Szomory, Dezső 25–26
Šimko, Miloslav 77
Šipos, Péter 13, 18–19, 114
Šopron 58
Šrobár, Jozef 42, 101–102
Štajerský Hradec 48

Šťastný, Pavel 33, 38, 51
Štefánek, Anton 11, 32, 35, 37–39, 45, 49, 57, 59–60, 62, 88–89, 91, 104, 126, 129, 141
Štěpánek, Jan Nepomuk 136
Štúrovo 142
Šúňavec, Matej 113, 128–129
Švehla, Jozef 36, 41, 45, 81, 87
Švéni, Gustáv 122, 128–129
Šviba 143
Tajovský, Jozef Gregor 90
Tarnóczi, János 42
Tesnoskalský, Belo 80
Thirring Gusztáv 10–15, 22, 24, 27, 31, 108, 146–147
Thun, Leo 23
Thurzo, Ivan 23
Tilkovszky, Lóránd 33
Tisza, Kálmán 66
Tolstoj, Lev Nikolajevič 90
Tomko, Anton 100
Trenčín 15, 18, 61, 106
Trenčianska župa 108, 146
Trnava 42, 50, 130
Tupý, František 115, 128–129
Turányi, Karol 26
Turányi, Kornel 26
Turčianska župa 15, 146
Turiec 10, 18, 106
Turnianska župa 35
Udržal, František 90, 110
Uh 35
Uhorsko 10, 12–13, 16, 24–25, 35, 54, 64, 66, 71, 73, 93, 116, 122, 130, 142
Uram, Jozef 29, 37, 45, 49, 74, 89–91, 126, 130
Urbánek, Ferko 107, 137–138
Užská župa 35
Vacov 53
Vajanský, Svetozár Hurban 83, 109
Vendel, Klement 121
Vidats, János 79
Viedeň 23–24, 33, 37, 39, 48–49, 57, 67, 76, 83, 87, 117, 121, 130
Viest, Ivan 37, 90
Viest, Rudolf 37, 41, 50
Visegrád 83
Vlček, Jaroslav 90
Vodicska 109
Votruba, František 11, 59–60, 88
Vörös, Károly 13, 17, 35, 139, 147
Vrbovce 61, 102
Wagner, Ján Alojz 11, 31–33, 36–38, 41, 45, 48–51, 54, 56, 58–59, 62, 73, 81, 84–85, 87, 98, 100, 102–104, 106–107, 117, 132, 137, 143
Wagnerova, Irena 93, 95
Weissenhofer 138
Wenkheim, Béla 78
Wittmeier, Václav 121
Ybl, Miklós 12
Záborský, Jonáš 90
Zadunajsko 14
Zapletal, Vladislav 45, 118, 122, 129
Zarzetzký Jozef 45–46, 7
Zimák, Franta 124
Zimányi (Zimány), Ján 45, 78, 81
Zolnay, Vilmos 26
Zvolen 54
Zvolenská župa 146
Zsilinszky, Mihály 44, 56
Žilina 62
Žišlavský, Josef 121
Žižka, Pavel 42, 101–102, 105, 107

A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN A DUALIZMUS KORÁBAN · ŽIVOT A KULTÚRA SLOVÁKOV V BUDAPEŠTI V OBDOBÍ DUALIZMU